

TOKAJ

VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

I.

TOKAJ

VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK I.

100552

TOKAJ

VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK I.

Szerkesztette:

BENCSIK JÁNOS—OROSZ ISTVÁN

MTAK 0 00039 13000 6

TOKAJ, 1995

941446

TOKAJ

HEGYALJA ÉS TOKAJ VÁROS ÖNKORMÁNYZATA

HEGYALJA ÉS TOKAJ VÁROS ÖNKORMÁNYZATA

HEGYALJA ÉS TOKAJ VÁROS ÖNKORMÁNYZATA

Kiadta: **Tokaj Város Önkormányzata**

Felelős kiadó: Majer János

A könyv megformálása Antal Gábor munkája.

A kötetet a kiadó a TOKAJ és HEGYALJA sorozat
(XIII. k.) részeként jelenti meg.

ISSN 0865-2252

ISBN 963-7221 35 2

Megjelent 2500 példányban.

Készült a Mozgáskorlátozottak PIREMON Kisvállalata
nyomdaüzemében, Debrecen, 1995.

Felelős vezető: Dr. Gere Kálmán vezérigazgató

84818

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtár 5786.19 91. sz.

ELŐSZÓ

KÖSZÖNTÖM AZ OLVASÓTI

Nagy várakozás előzte meg a monográfia megszületését, hiszen Tokaj neve többet jelent nemcsak lakói, hanem a haza számára is, mint egyetlen település a háromezer közül. Mi, a város szülöttei, lakói rajongva szeretjük szülő- és lakóhelyünket, s hálásak vagyunk sorsunknak, hogy e rangos településért naponta dolgozhatunk. Hisszük, hogy velünk együtt mások is hasonlóan gondolkodnak Tokajról.

Azzal, hogy nagy költőnk, Kölcsey Ferenc a nemzeti Himnuszunkká lett költeményében Tokajt is szerepelteti, beleplántálta népünk tudatába Tokajt, Tokaj jelentőségét:

„Értünk Kunság mezein
Ért kalászt lengettél,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél.”

Kedves és rangos városka Tokaj. Földrajzi fekvésénél fogva mindig is fontos kereskedelmi és hadiutak keresztesési pontjában jelentős tiszai átkelőhely volt. Megkülönböztetett fontosságot nyert a zavaros XVI-XVII. században. Kétségtelen, hogy már ekkor világhírre emelte kiváló terméke, a „tokaji”, „Vinum regum, rex vinorum” ; - így vélekedik a bölcs közitélet. Aki egyszer megkóstolta, abban olthatatlan vágy ébred, megismerni e fejedelmi ital szülőhazáját, Tokajt-, Tokaj-Hegyalját, a várost, a hegyet, a szőlőhegyeket. A Tisza-Bodrog ölelte tájat!

Kétségtelen, hogy a maroknyi városka hazánk történelmében is fontos szerepet kapott: neve összeforrott a társadalmi küzdelmek, a társadalmi haladás eszméivel. A Bocskai nevével jelzett szabadságküzdelem, a Bethlen Gábor vezette sikeres háború, majd a Rákócziak és más nemzeti nagyságok gyarapították Tokaj hírnevét.

Nos, e híres-neves településnek, Tokajnak eddig két lelkes krónikása támadt, akik megírták történetét: Spech Lajos (1823) és Mosolygó József (1930). Mondanunk sem kell, hogy elérkezett az ideje, bár kétségtelen, hogy nehéz gazdasági helyzetünk ennek ellentmondani látszik, hogy áldozunk egy korszerű igénnyel megíratott VÁROS MONOGRÁFIÁRA.

Ennek szüksége először a 900 éves múltat ünneplők körében (1973) vetődött fel. Az akkor erőtlennek bizonyult próbálkozások végére a modern kutatási eredményeket summázó kötettel tett pontot a város vezetése, a város önkormányzata.

Tokaj a nyolcvanas évek közepétől bizonyítja, hogy felébredt kényszerű „Csipkerózsika” álmából. Kétségtelen, rohamos fejlődésnek indult. S ezzel, ha lassan is, de utoléri régi önmagát, a világhíres „tokaji” szülőházáját. Minden területen szép, látványos eredménnyel büszkélkedhetünk: korszerűsödött összeköttetésünk a világgal (telefon), bővült és feljavult úthálózatunk (elkerülő út, kérekpárút), megalakult a „Hétszőlő Részvénytársaság”, amely véget vetett a gigantikus méreteinél fogva mozdulatlanságra kárhozott Állami Borkombinát uralmának. A város az 1952-ben alapított középiskolája (Tokaji Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola) számára végre méltó otthont biztosíthat, felzárkóztatva ezzel az igazán mutatós igénnyel épített (1989) Széchényi István Középiskolai Kollégiumhoz. Ugyanez megállapítható az egészségügyi hálózatról is (Egészségügyi Központ, Mentőállomás).

Ha valaki rokonszenvvel kíséri Tokaj illetően fejlődését, joggal állapíthatja meg, hogy felzárkózunk a magyar városokhoz, mi több, utolérjük a régi-régi Tokajt, melynek a kegyelemdőfést az 1950-ben bekövetkezett visszafejlesztés, közigazgatási leminősítés adta meg. Eme újabb fejlődés záloga a tokajiak szülőföld szeretete, ragaszkodásuk szülőföldjükhöz, példás áldozni-tudásuk.

Meg vagyok győződve arról, hogy e kötet sok-sok öröm és újabb tennivágyás forrása lehet. Szeretettel vehetik kézbe nemcsak a mai tokajiak, hanem mindazok, akik innen elszármaztak, akik itt végezték tanulmányaikat, de azok is, akik szeretik és becsülik Tokajt. Büszkeséggel töltheti el a tokajiakat az a tény, hogy megszületett a városi monográfia, TOKAJ TÖRTÉNETE, az a mű, amely őseink küzdelmes sorsát, a gyorsan pergő évszázadok megannyi áldozatos munkáját, harcát, méltó módon mutatja be.

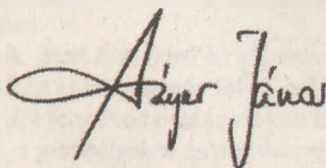
Illesse köszönet azokat, akik e szép, e rangos munka elkészítésében közreműködtek. Köszönet a neves szerzői gárdának, s nem

utolsó sorban kedves barátunknak, Hegyalja szülöttének, Hegyalja szerelmesének, Orosz István professzor úrnak!

Nagy szeretettel nyújtjuk át TOKAJ TÖRTÉNETÉT városunk lakóinak, a haza minden szülöttének, mindenkinek aki érdeklődik Tokaj múltja iránt.

Tokaj e jeles művel akar tisztelni a magyar honfoglalás 1100 éves évfordulóján az eltelt századok hőseinek emléke előtt!

Tokajban, 1994. júniusában

A handwritten signature in black ink, reading 'Májer János'. The signature is written in a cursive, flowing style with large, connected letters.

Májer János
polgármester

A TÁRSADALMI TERMELÉS FÖLDRAJZI ALAPJAI

Túlzás nélkül állítható, hogy Tokaj a világ egyik leghíresebb települése. De rögtön fel is merül a kérdés: mi tette ilyen mértékben ismertté, ha tetszik fogalommal ezt az alig ötezer lakosú kisvárost? A válasz egyszerűnek tűnik: a bora. A valóságban ennél összetettebb a kérdés. Ezért egyfelől fel kell vázolnunk azokat a földrajzi tényezőket, amelyek lehetővé tették azt, hogy Tokajban, Tokaj-Hegyalján jobb bor teremjen, mint a világ más termőterületein. Másrészt fel kell tárnunk azokat az egyéb adottságokat, amelyek a városka életét évszázadokon keresztül befolyásolták, vagy éppenséggel meghatározták.

Röviden úgy fogalmazhatunk: a város előnyös földrajzi fekvésének, kedvező *helyzeti- és helyi energiájának* köszönheti hírének-nevét a világban.

Tokaj számottevő *helyzeti energiával* rendelkezik, mert két eltérő természeti- és gazdasági jellegű táj, az Északi-középhegység és az Alföld és két jelentős folyó, a Tisza és a Bodrog találkozásánál fekszik. A síkság és a hegyvidék termékeit évszázadokon keresztül a két nagytáj érintkezésénél az ún. „vásárvonalon”, a *piachelyeken* és *piacközpontokban* cserélte ki. Itt történt a termékcseré. Tokaj, ha viszonylag szerényebb mértékben is, de élvezte a vásárvonalbeli /vásárvárosi/ előnyöket.

A vad. szeszélyes folyó hírében álló Tisza (és részben a Bodrog) helyenként több tíz kilométeres, az év egy tekintélyes szakaszában járhatatlan árterülete a Nyírség északnyugati peremén, a Tokaji-kapuban 2,8 km-re szűkül össze. Így természetes, hogy a folyószabályozási munkálatok előtt az Erdélyből a Felvidékre, Lengyelországba vezető út Tokajon, a tokaji réven haladt keresztül, amelyből a város nem kevés hasznot húzott.

A Tisza a korábbi évszázadokban fontos *áruszállító útvonal* szerepét töltötte be a Kárpátok és az Alföld között. Elég ha itt a máramarosi sóra és fára utalunk, melynek egyik fogadó és átrakóállomása volt Tokaj. A város mint folyami átkelőhely forgalmagyűjtő és -elosztó szerepkörével hatással volt a régi (és mai) közlekedési hálózat kialakulására, nagy jelentőségű szárazföldi és vízi útvonalak kereszteződésénél feküdt, illetve fekszik. A település egykori dinamikus gazdaságát - mint láthatjuk - pontosan kedvező *közlekedés-földrajzi helyzetének* is köszönhetette, amely azonban a vasútépítéssel megszűnt. A folyók, a mocsaras ártér, valamint a hegy évszázadokon át védelmet is nyújtott a város polgárainak a rátörő ellenséggel szemben.

A legfontosabb helyzeti energiát azonban a *Kopasz-hegy* jelenti, ahol optimális feltételek voltak a vannak a minőségi szőlő - bortermelés számára, s hogy Hegyalja viszonylag közel volt olyan térségekhez, országokhoz, ahol nem termelték, csak fogyasztották a bort (pl. Lengyelország, Oroszország) - azaz a nemzetközi piachoz.

A *helyi energiát* a kedvező légköri erőforrások a *termőföld*, az épület- és tűzifa, az építőkő (piroxéndacit, tufa), a lösz, amelybe Tokaj-Hegyalja legkitűnőbb pincéit vájták, a halászóvizek, az árterek nádasai, vadjai stb. jelentették. Ezen feltételek együttesen tették meg annak lehetőségét, hogy Tokaj kiemelkedhessen más, nálánál esetleg nagyszárendíleg nagyobb települések sorából.

Ezek után röviden felvázoljuk Tokaj természeti- gazdasági- és társadalmi erőforrásait, helyzeti és helyi energiájának főbb területeit, jellemző vonásait.

Tokaj és környéke természeti földrajza.

A Kárpátok belső vulkánikus övezetéhez tartozó, magánosan álló Tokaji (Kopasz)-hegy hirtelen emelkedik ki a Tisza és a Bodrog 94-95 m tengerszintfeletti magasságú alluviális síkságából. A Zempléni (Tokaji)-hegység fő tömegétől a 130-140 m magas, széles Bodrogkeresztúri-nyereg választja el, így attól elég határozottan elkülönül. Ugyanakkor egy alacsony dombor - (Kápolna-domb (194 m), Henye (198 m), Dereszla (158 m) - össze is köti azzal. A hegy területe 16,4 km² (= 1640 hektár).

Az 515 (egyres térképeken 514, ill. 513 m) magas Tokaji-hegy keletkezésére vonatkozóan több elképzelés ismert. A legelfogadottabb felfogás szerint a Tokaji-hegy szerkezeti leg a Tokaj (Zempléni)-hegységhez tartozik, s ugyanúgy, mint a hegység többi része felszíni vulkáni működés eredménye. Korát HOFFER A. (1937) a miocén időszak szarmata emeletére helyezte. A vulkáni működés során riolit és főleg andezit láva, kisebb részben tufa jutott a felszínre, így jellegét tekintve sztrató (=réteg) vulkán. Később az erózió a tufatakarót lepusztította. SIMKÓ GY. (1926) a hegy egyes kisebb kiemelkedéseit (Nagy-Kövesd, Kis-Kopasz, Szeles-tető, Lencsés-hegy, Verebes) egy-egy kisebb kitörési centrumnak tartotta. PANTÓ G. (1968), GYARMATI P. (1977) másképpen magyarázzák a hegy kialakulását. Szerintük a Kopasz tömege ún. szubvulkán, ami azt jelenti, hogy a feltörő láva nem jutott a felszínre hanem az északról átterjedt riolitos képződményekbe nyomult be, s ott szilárdult meg. A riolitos köpenyt később az erózió lepusztította, és így felszínre került (exhumálódott) a piroxéndacit lávatömege. A riolitos képződmények csak a hegy északi részében, a Bodrogkeresztúri-nyereg környékén (Henyé, Kápolna-domb, Dereszla) vesznek részt meghatározó közetként a terület felépítésében (l. sz. ábra). A riolitos képződmények nagyon szép feltárása látható Tokaj és Bodrogkeresztúr között a Bodrogra néző Lebuj-kanyarban. Itt a riolit perlites változata jelenik meg. A vöröses, zöldes, szürke színekben játszó üveges szerkezetű kőzet a riolit lánának gyors lehűlése, megdermedése következtében jött létre. A perlitben igen sok, maximálisan 0,5-0,8 cm átmérőjű obszidián gömböcskék (= marekanit) figyelhető meg. A feltárás a Bodrogzugi természetvédelmi területhez tartozik.

A Kopasz-hegy fő tömegét alkotó piroxéndacitot újabban piroxéndacitnak nevezük, mivel kémiai összetétele alapján a dacit megnevezés a helyesebb. Anyagában a színes elegyrészek közül a piroxén az uralkodó. Jellegzetesen sok ásványt is tartalmaz. Elsősorban diabázit és homokkővet. Ez utóbbi a feltörő magma az üledékes alapzattól hozta magával. Ugyancsak abból nyerte a kőzet magas kvarctartalmát. Éppen ezért a tokaji Kopasz anyagára a kvarcos andezit megnevezés is helyénvaló (JUGOVICS L. 1970).

A vulkáni működés sajátos területi elhelyezkedése mellett a hegy különállását PINCZÉS Zoltán a táj kiváló kutatója szerint eróziós tényezők is előmozdították. A Bodrogkeresztúri-nyeregben feltárt folyóvízi homok rétegek ugyanis arra engednek következtetni, hogy a nyereg egy régi eróziós völgy fennmaradt darabja, amelyen a hegység egyik patakja talált utat a Taktaköz irányába. Ez az egykori vízfolyás letarolta a puha riolittufát és a perlites rétegeket, bizonyos mértékig leválasztotta a Kopaszt a Tokaj (Zempléni)-hegység fő tömegétől.

A tokaji Kopasz-hegy korát korábban 12-16 millió évben adták meg. JUHÁSZ Á. (1987) mintegy 10 millió évesnek írja le: míg PÉCSKAY Z. a legújabb K/Ar abszolút kormeghatározási adatai szerint a hegy pannóniai kitörés terméke, s 10,5±0,5 millió éve keletkezett.

A hegy nagyformái

A Tokaji-hegy lépcsőzött, azaz meredekebb és meredékesebb felszínek váltogatják egymást, amely különösen É és D felől nézve szembetűnő. A jellegzetes enyhébb lejtésű felszíneket KOZÁK M. és RÓZSA P. (1985) elsődleges szerkezeti szintnek, PINCZÉS Z. (1960) eróziós eredetűnek tartja. A hegy központi tömegét koncentrikusan körbevevő lépcsőket az erózió évmilliók alatt feldarabolta. Újabban KOZÁK M. és RÓZSA P. (1982) tektonikus preformáltságot mutatott ki néhány, állandó vízfolyással nem rendelkező völgyben (pl. a Csorgóban). A Tokaji-hegy szabályos kör alaprajzának, a csúcs közel centrális helyzetének megfelelően a kialakult völgyek a központi tömegtől kiindulva radiálisan futnak le. A központi csúcsot, a Kopasz-tetőt nem érik el. A völgytők 420-440 m tengerszintfeletti magasságban indulnak. A hegy kis tömegéből következik, hogy rövidek ezek a völgyek (1-3 km). Általában nagy esésűek, rövid távolságon belül 300-340 m szintkülönbséget egyenlítenek ki. Legtöbbjük száraz aszó, bennük csak hóolvadás, vagy nagyobb nyári esők aikkalmával folyik víz. Csupán a Csorgó-, a Hidegoldali- és a Lencsés-völgy alsó harmadában van állandó, de igen kis hozamú vízfolyás (0,1-0,5 l/s). A fővölgyek tekintélyes mélységűek, egyes helyeken elérik a 80-100 métert is. A nagyobb záporok aikkalmával a csapadékvíz a meredek (15°-20°-os) lejtőkről gyorsan lejut a völgy tengelyéig, közben a völgyoldalakon és a völgyaljokban jelentős eróziós (pusztító) tevékenységet fejt ki. Mivel a lerohanó csapadék, ill. hóolvadákvíz mélyen bevágódik a piroxéndacitot fedő fiatal (pleisztocén) lösztakaróba, ezért a völgyek *kettős osztatúak*.

A Tokaji hegyen 10 nagyobb (fővölgy) és több kisebb (mellékvölgy) alakult ki. A *fővölgyek*: *Lencsés, Aranyos, Hidegoldali, Csorgó, Rákóczi, Remete, Mester, Ceke, Szil, Murát* (2. térkép).

A hegy lösztakarója

A Tokaji-hegy a pliocénban többé-kevésbé elnyerte mai lépcsős formáját, kialakultak a fővölgyek. Ezt a felszínt a *pleisztocénban* (jégkorszakban) átlagosan 400-450 m tengerszintfeletti magasságig változó (2-16 m) vastagságú *lösztakaró* fedte be. A hegy mintegy 75-80%-át borító sárga színű kőzet a keleti oldalon a legvastagabb, ahol eléri a 15-16 m-t is. A tokaji lösz anyaga finom por, amelyet a jégkorszakban (a riss és würm eljegesedés idején) az erős, hideg munkaképes szelek fújták ki a Nyírség hordalékkúpjából és rakták le a hegy füves vegetációval fedett lejtőire. Hazánk, s ezen belül Tokaj környéke is *periglaciális* (jégtakaró környéki) *terület* volt, ahol a hideg, száraz éghajlati körülmények között a leülepedett poranyag összetömörödött. Az apró (0,02-0,05 mm átmé-
rűjű) lösz-szemcséket mészkéreg cementálta össze.

A löszképződés nem volt folyamatos. A hideg, száraz időszakokat rövidebb-hosszabb ideig tartó felmelegedések, *interglaciálisok* (két lehűlés közötti átmeneti felmelegedés) és *interstadiálisok* (egy hideg perióduson belüli átmeneti melegidőszakok) szakították meg, amikor a magasabb hőmérséklet, a bőségesebb csapadék és az ezek hatására megváltozott dúsabb vegetáció következtében megszűnt a porhullás, a löszképződés helyén talajképződés indult meg. A kiadós nyári esőzések erős lepusztítást eredményeztek, amelynek emlékéit a völgyek löszébe települt görgetett piroxéndacit rétegsorok tanúsítják. Az interglaciálisokban kialakult talajokat, görgetegsorokat az ismételt lehűlés (glaciális) idején az újból bekövetkezett porhullásból származó fiatalabb löszök fedték be. Ezen sárga színű, porózus szerkezetű üledékes kőzeteknek két típusát különíthetjük el a Tokaji-

hegyen: az *eredeti keletkezési helyén lévő*, oszlopos elválású-, és az *áttelepült lösz*. Ez utóbbiakat az időszakos vízfolyások szállították le a magasabban fekvő eredeti helyükről alacsonyabb térszínre. Az áttelepített löszök a leülepedés következtében vízszintesen rétegzettek, s lazább szerkezetűek.

A szőlőtermesztés számára kitűnő feltételeket biztosító löszfelszín a külső erők, mindenekelőtt a meredek lejtőkön lefolyó csapadékvíz pusztító tevékenységének nem tud ellenállni. Más lejtős felszínekhez hasonlóan a Tokaji-hegy lösztakarójának pusztulását is az *areális* (felületi) és a *lineáris* (vonalas) *erózió* együttes, egymással bonyolultan összefüggő munkája eredményezi. A meredek lejtőkön helyenként több száz méter hosszú, 5-20 m széles, 5-10 m mély vízmosásokat (aszókat) alakított ki az időszakosan lezúduló csapadékvíz.

Tél végén, tavasz elején, gyors hóolvadás, ill. heves nyári záporok idején a szőlősorok között az *olvadék*-, ill. *esővízbarázdák* sokasága alakul ki, kimossa a növényzet gyökereit, a talaj tápanyagát, amely erősen lerontja a termés mennyiségét. A lösz, a talaj pusztulásában fontos szerepet játszanak a tavasz elején jelentkező szpliflukciós (talajfolyás), tavasztól őszig pedig a *szuffózió* (oldásos) folyamatok. Ez utóbbi esetében a szénsavas víz oldja a lösz mésztartalmát, s a víz mechanikai munkájával egyetemben barlangszerű földalatti járatok jöhetnek létre. A lejtőkről lepusztított löszök piroxéndacit görgetegek a hegy lábánál, a völgyek kijáratánál hordalékkúpokban halmozódtak fel. *Az Aranyos-völgy előtti hordalékkúpra települt Tokaj történelmi városmaga*

A helytelen talajművelés erősen felgyorsította a lösz pusztulását, a rosszul vezetett utak *mélyutakká* váltak tovább darabolva ezáltal a felszínt. Ugyanakkor az ember által épített *agroteraszok* fékezik a talaj pusztulását.

A sok száz éves szőlőművelés hatására a Tokaji-hegy művelt területéről teljesen lepusztult a talaj, mindenhol a nyers lösz van a felszínen, a hegyoldalak 100%-osan erodáltak.

A lösz állékonysága, jó faraghatósága folytán pincék ásására, mélyítésére kitűnően alkalmas. Minden tokaji pince löszbe van vájva. A második világháború előtt még lakóhelyiségeket is alakítottak ki löszfalban, pl. a Váradi (Bánya) és a Táncsics utcában.

A Tisza és a Bodrog melletti síksági területek

Tokaj központi belterületének ill. közigazgatási határának (külterület) egy számottevő része a Tisza és a Bodrog *alluviális* (fiatal feltöltött) *síkságán* helyezkedik el. A 94-95 m tengerszintfeletti magasságú ártér a folyószabályozások előtt az év jelentős részében víz alatt állt, így érthető, miért nem volt a város határában a múlt század közepe előtt szántó-föld, szántóföldi gazdálkodás,

Tokaj sík határrésze két kistájhoz tartozik. Az északi, északkeleti a *Bodrogekő*, a déli a *Taktaköz* peremét foglalja magába. Az északi határrészt a Bodrog két részre tagolja: a jobbpart és a hegy között, a folyó kanyarulatában helyezkedik el a *Felső-legelő*, míg a bal parton a *Bodrogzug* (Sziget, Vár). A Felső-legelő és a Bodrogzug nyugati felének alapzatát a Kopasz-hegy lábázatát képező piroxéndacit riolit és riolitufa alkotja, amelyet kelet és észak felé fokozatosan vastagodó *újholocén öntésképződmények* (öntésagyag, öntésiszap) fednek. A mikrotáj egyhangúságát *morotvatavak. övzátányok*: a Felső-legelőn pedig a Csorgó- és a Rákóczi-völgyek előtti hordalékkúpok élenkítik. A tiszalöki duzzasztás hatására megemelkedett, amúgy is magas talajvízszint hatására a terület csak rét- és legelőgazdálkodásra alkalmas. Amíg a Bodrogekő a *Felső*-, a várostól délre elhelyezkedő Taktaköz a *Közép-Tisza*vidékhez tartozik. A mintegy 300 km² Taktaköz északi peremén

helyezkedik el Tokaj déli határa. A változatos, tájképi szépségekben is bővelkedő kistáj fejlődéstörténeti múltja és felszíne nagyon hasonlít a Bodrogtózához. A Zempléni (Tokaji-)hegységből lefutó kisebb patakok a pleisztocén folyamán az északnyugati peremen 30-120 m, a Tisza mentén 150 m vastagságot is elérő pleisztocén üledéket halmoztak fel a pannóniai képződményekre. A Bodrogtózához hasonlóan a Tisza a Taktaközben is a pleisztocén-holocén határán jelent meg (BORSY Z. 1968). Oldalozó erózióval letarolta a korábbi felszínét, s fiatal öntésképződményeket rakott le. A vizenyős, mocsaras táj csak a múlt századi folyószabályozások után vált szárazzá.

Tokaj és környékének éghajlata

A szőlő hő- és fényigényes növény. Az északi félgömbön a 35-48. szélességi fok között termesztik. Leginkább 9,0 °C és legfeljebb 21,0 °C évi átlagos hőmérsékletet igényel. A nedvkeringés megindulásához 7-8 °C talajhőmérsékletre van szüksége. A rügyek fakadása 10-13 °C középhőmérsékletnél indul meg. Jó minőségű bor ott terem, ahol a középhőmérséklet virágzás idején 15 °C, a nyári legmelegebb hónapban 19-21 °C, bogyóérés idején 16-17 °C körül van. Téli nyugalmi állapotban -10 °C -15 °C-os fagyot is elvisel de -20 °C alatt megfagy. A szőlő zöld részei igen érzékenyek a hideggel szemben. Tavasszal és ősszel a hajtáscsúcsok már - 0,5 °C-nál elfagyhatnak (PROHÁSZKA F. 1978). A tenyészidőszakban legalább 1950-2000 óra napsütést igényel.

A Tokaj délnyugati határának közvetlen szomszédságában lévő tarcali *Szarvas-szőlő* meteorológiai állomásán 50 év átlagában (1901-1950) 10,0 °C évi középhőmérséklet mérték, amely 0,5 °C-kal magasabb, mint a délebbre fekvő Nyíregyházáé. A Kopasz-hegy déli lábánál lévő állomáson 200 °C hőtöbblet mutatható ki a szabolcsi megyeszékhellyel szemben, amely a lejtők nagyobb felmelegedésével magyarázható. A Szarvas-szőlőben a januári középhőmérséklet -3,1 °C, a júliusi 21,2 °C, az októberi 10,8 °C. Az évi közepes hőingadozás 24,0 °C. A napsütéses órák száma: 1900-1950. Tíz év (1962-1971) átlagában a globálsugárzás értéke sík területen 100622 cal/cm², 10 °C-os lejtőn 112828 cal/cm² - ez magyarázatul is szolgál arra, miért terem a lejtőn jobb minőségű bor.

A változatos domborzat változatos mikroklíma kialakulását eredményezte, amely ugyancsak jelentősen befolyásolja a szőlő minőségét és a földhasznosítást. 1954. VII. 2-án 15 órakor JUSTYÁK J. a 100 m-en 22,0 °C-ot, 200 m-en 23,0 °C-ot, 300 m-en 22,2 °C-ot, 400 m-en 21,0 °C-ot, 500 m-en 19,8 °C-ot mért. A tengerszintfeletti magasság, a lejtő kitettsége, meredeksége és az árnyékolás a helyi klímát igen változatosra, mozaik-szerűvé teszi. Pl. 1976. I. 12-én 11-12 óra között a Csepegő 280 m magasságú árnyékolt lejtőjén +1 °C, a Lencsés déli fekvésű felszínén 120 m magasságban +11 °C-ot mutatott a hőmérő. Ezért szinte minden dűlő más és más bort terem (BOROS L. 1982).

Tokajban az évi csapadékmennyiség 50 év (1901-1951) átlagában 590 mm, 1941 és 1970 között pedig 619 mm volt. A havas napok átlagos száma Tokajban 22, Tarcalon 20,5. 50 év átlagában az első havas nap Tokajban november 22., az utolsó március 19.

A PÉCZELY-féle ariditási index alapján Tokaj-Hegyalja alacsonyabb hegyláb felszínein mérsékelt meleg-száraz, 200-300 m fölött mérsékelt meleg - mérsékelt száraz, a Kopasz-tetőn hűvös - mérsékelt száraz klíma uralkodik.

Talajadottságok. A Tokaji-hegy szőlővel betelepített, rendszeresen művelt részeiről a talaj teljesen lepusztult: a nyers lösz van a felszínen (=földes kopár). A cserjével, erdővel fedett magasabb régiókban humuszkarbonát talaj képződött. A Tisza és a Bodrog mentén

gyenge termőértékű *nyers öntés*-, ill. különböző *réti talajok* a dominánsak. A *szőlőterületek aranykorona értéke* Tokajban 34,1, Tállyán 31,1, Mádon 39,4, Szegilongon 19,5.

A város környékének vízrajza

Tokaj hajdani virágzását kedvező *vízrajzi viszonyainak* is köszönhetette. Amint már említettük, a máramarosi só és fa egyik fontos fogadóállomása (kikötője), átrakó és elosztó helye, s egyben kereskedelmi útvonalak átkelőhelye is volt. Ezért szükségesnek érezzük két folyója legjellemzőbb adatainak felvázolását.

A Kárpát-medence második legnagyobb folyója, a *Tisza* két forrásból ered az Északkeleti-Kárpátokban. A *Fekete-Tisza* a Szvidovec oldalában, 1680 m magasságban fakad (hossza 49 km), míg a *Fehér-Tisza* a Hoverla lejtőiről 1600 m tszf-i magasságból indul útjára (hossza 34 km). A két ág Rahónál egyesül. A *gróf Széchenyi István* kezdeményezésére, *Vásárhelyi Pál* tervei alapján 1846-1908 között elvégzett szabályozási munkák után 1419 km-es eredeti hossza (mai magyarországi szakasza 955 km volt) 966 km-re (mai magyarországi része 600 km-re) rövidült. A Tisza magyarországi szakaszának *esése* kicsi, mindössze 30 m. Kisvízszintben Csap és Tokaj között 8,2 cm/km. Tokaj és a Sajó-torkolat között 3,2 cm/km. *Vízsebessége* Tokajnál kisvízkor 0,63 m/s, árvízkor 1,4 m/s. *Vízhozama* erősen ingadozó: Tokajnál kisvíz idején 53,0 m³/s, középvízkor 465 m³/s, árvízkor 4070 m³/s. A kis- és árvíz aránya Tiszabecsnél 1:124, Vásárosnaménynél 1:85, Tokajnál 1:77, Szegednél 1:52. *Átlagos mederszélessége*: 100-120 m. *Mélysége* 2,5-3,5 m, de a tiszalöki duzzasztás hatására eléri, ill. meghaladja a 8-10 métert. *Vízgyűjtő területe*: 157168 km², ebből mintegy 45 ezer km² jut hazánkra. A Tisza nagymennyiségű - évente mintegy 7-9 millió tonna lebegtetett hordalékot szállít, ez adja jellegzetes „szőke” színét. Két nagyobb - kora tavaszi (jeges ár), nyár eleji (zöld) és egy kisebb őszi árvize van.

A *Bodrog* 13579 km² vízgyűjtő területéből mindössze 972 km² maradt Trianon után hazánk területén. Érdekessége, hogy nincs eredő ága, hanem öt folyó - *Tapoly, Ondava, Ung, Laborc, Latorca* - egyesüléséből születik. Zemplén községtől nevezik Bodrognak. Innen számított hossza 71 km (ebből 49,7 km jut hazánk területére). A Laborc eredetétől számított hossza 280 km. *Vízhozama* a Tiszához hasonlóan erősen ingadozó. *Legnagyobb (ár-)vízhozama* Tokajnál 900 m³/s, de 1967-ben a szlovákiai Bodrogszerdahelynél mértek 1179 m³/s-ot is, *középvízszállítása* 115 m³/s, *kisvíze* 5-8 m³/s. *Esése* igen kicsi, 3-4 cm/km. Vize az utóbbi évtizedekben erősen szennyezett.

A folyók gazdasági jelentőségét a már említett máramarosi só- és faszállítás mellett a korábbi évszázadokban az őszi *ártéri (fok) gazdálkodás* (halászat, csikászat, gyékény- és kosárfonás) jelentette. A folyókból kifakadó fokokban be-, ill. kiáramló víz malmokat hajtott (FRISNYÁK S. 1990). A folyószabályozási- és partvédelmi munkákhoz a tokaji kőbányákból szállították a piroxéndacitot (1926 és 1944 között pl. évente átlagosan 40 ezer m³-t). A faúsztatás és sószállításnak a trianoni békeszerződés vetett véget. A kőszállítás az 1970-es évek végétől hanyatlott le. Napjainkra a tömegáru-szállítás gyakorlatilag megszűnt a Felső Tiszán és a Bodrogon. Az utóbbi évtizedekben egyre inkább *rekreációs* (pihenés, kikapcsolódás, üdülés) célokat is szolgálnak vizeink.

A folyókat több kisebb-nagyobb morotva-tó kíséri (Solymos, Kapitány). A várostól délre néhány természetes és mesterséges halastó vize csillog. A hegyoldalba néhány kis vízhozamú forrás (Csorgó, Csepegő, Bárka, Lencsés, Veres-kút) fakad. Vízüket régebben ivásra és permetezésre használták fel.

A föld mint gazdasági alap

Tokaj közigazgatási határa, földjének hasznosítása térben és időben kisebb-nagyobb mértékben gyakorta változott. A szerkezeti mozgások - amelyekről más fejezetekben olvashatunk - részben természeti, részben társadalmi-gazdasági okokra vezethetők vissza. A természeti tényezők közül elsősorban a vízrajzi viszonyok változásait, a talajeróziót és a szőlő különféle betegségeinek (pl. a filoxéra) kártételeit kell kiemelnünk. Számos társadalmi-gazdasági tényező közül pedig az egyes mezőgazdasági termékek iránti bel- és külföldi keresletet, a konjunktúrák - dekonjunktúrák változásait, a háborús veszteségeket, a táplálkozási szokások módosulását említhetjük elsőként.

Az a tény, hogy a város határa egyrészt a meredek lejtős hegyoldalra, másrészt az árvízjárta, sík térszínre oszlik, elsősorban a folyószabályozás, vízrendezés előtt határozta meg alapvetően a földhasznosítás szerkezetét. A hegyoldalak magasabb térszíneit *erdő* fedte, a 250-300 m alatti lejtők a *szőlőművelés*, a vízjárta árterületek a *gyep* (rét, legelő) gazdálkodás szinterei voltak. Árvízmentes, szántóföldi gazdálkodásra alkalmas sík terület Tokaj határában nemigen akadt, így a Tisza szabályozása előtt említésre méltó szántóföldi gazdálkodásról nem lehet beszélni Tokaj esetében.

Sokat vitatott kérdés, hogy Tokajban, Tokaj-Hegyalján a szőlőtermelés monokulturális jellegű-e, vagy sem. Ha a földterület műveléságankénti megoszlásából indulunk ki, akkor nemmel kell válaszolni, hiszen a város földterületéből a szőlő sohasem részesedett 15-20%-nál nagyobb arányban (1990-ben 11,4 %). A termelési érték oldaláról vizsgálódva a szőlő döntő jövedelemszerző szerepe mutatható ki. A szőlő *termőterület*-ének pontos alakulását 1865-től tudjuk pontosan nyomon követni. Akkor 447 hektárt foglalt el e nemes növény a város határából, amely az összterület 16,36%-át jelentette. Termőterületének további alakulása: 1885-ben 460 ha, 1913-ban 474 ha, 1935-ben 348 ha, 1965-ben 401 ha, 1990-ben 323 ha. A múlt század nyolcvanas éveitől kezdődően a magasabban fekvő szőlőterületek lassú, de folyamatos pusztulásnak indultak, helyüket gyenge termőértékű hegyi rétek, szórvány gyümölcsösök és értéktelen cserjések, sarjerdők váltották fel.

1965-ös felmérés szerint a tokaji szőlők 34,7%-a, *jó*, 35,4%-a *közepes*, 23,2%-a *gyenge* és 6,7%-a *pusztuló* állapotú. A tőkeállomány nagyon elöregedett, 83,8%-a 25 évesnél idősebb volt ekkor.

A tokaji szőlők a Hegyalja szőlőterületének 1873-ban 6,8%-át, 1990-ben mintegy 4,5%-át foglalják magukba.

A folyószabályozás után az árvízről mentesített területeken tért hódított a *szántó* (az összes földterület mintegy 22-25%-a) és kb. ennyivel csökkent a *gyepterületek* részesedése.

Tokaj összes földterülete 1990-ben 2817 hektár volt, amelyből 669 ha (=23,8%) *szántó*, 323 ha (=11,4%) *szőlő*, 52 ha (=1,8%) *kert*, 37 ha (=1,3%) *gyümölcsös*, 379 ha (=13,5%) *rét*, 588 ha (=20,9%) *legelő*, 22 ha (=0,8%) *nádas*, 206 ha (=7,3%) *erdő*, 541 ha (=19,2%) *művelés alól kivett terület*.

Tokaj az 1867-es kiegyezést követő kapitalista fejlődésbe, iparosításba nem tudott intenzíven, látványosan bekapcsolódni. Csupán néhány, majdhogynem manufaktúrális szinten termelő, kis létszámú üzem alakult, amelyek közül csupán a gyufagyár emelkedett ki. Ezen kis létszámot foglalkoztató gyárak nem tudtak igazi gazdasági fellendülést, pezsgést hozni a város életébe. Ráadásul különböző okok miatt az 1930-as 1940-es években meg is szüntették termelésüket. Így az ipar nem jelentett kiemelkedő helyi energiát.

A más fejezetekben részletesen tárgyalt borkereskedelem jelentette az igazi erőforrást - de századunkra szerepe minimálisra csökkent, s a haszon sem elsősorban a tokaji polgárok zsebébe vándorolt.

A helyi városfejlesztő tényezők közül feltétlenül szólnunk kell a *kiskereskedelemről*, amely egészen napjainkig kiemelkedő szerepet töltött be a város életében. Még századunk első felében is 15-25 km-es körzetben, mintegy 25-30 település számára Tokaj jelentette a várost, azt a helyet, ahol eladhatták mezőgazdasági termékeiket, s megvásárolhatták a tartós fogyasztási cikkeket. Nemcsak a Taktaköz, a Bodrogeköz és a Hegyalja nyugati fele vonzódott kereskedelmileg Tokajhoz, hanem Szabolcs megye északi fele is, köztük olyan települések mint pl. Tiszalök és Büdszentmihály (a mai Tiszavasvári).

Gazdaság és népesség

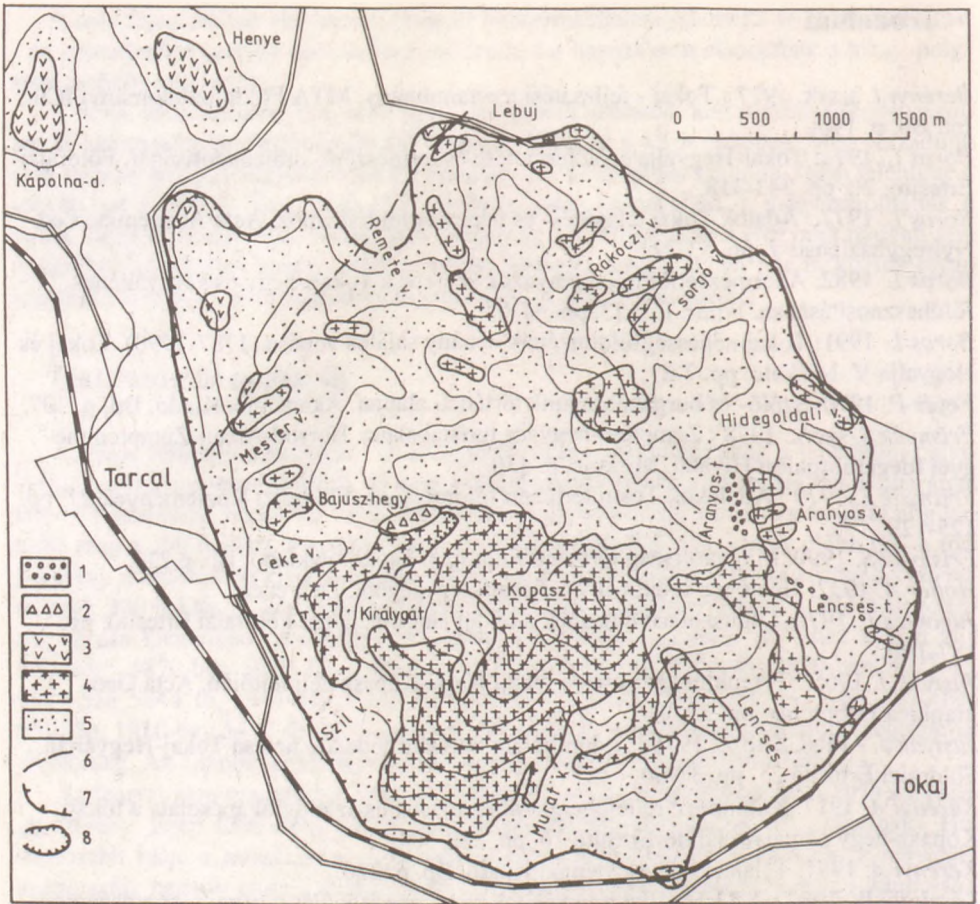
A város földrajzi adottságai - és az emberi tudás - megteremtették a lehetőségét a világhírű szőlő-bor termeléséhez, de nem adott elegendő helyet a település nagyobbarányú térbeli fejlődésére, népesebb város kialakulására. A történelmi városmag területe alig haladta meg a 100 hektárt, s a folyamatos, de lassú térbeli fejlődés (amely előbb dél, a mai Kistokaj, majd később kisebb részben észak felé irányult) ellenére a mai *központi belterület* csak 306 hektár. A két folyó és a hegy közé szorított Tokaj számára a föld nem jelentett igazán kiemelkedő gazdasági erőforrást, ezért népességszáma 1870-hez képest alig változott: 1870-ben 5012 fő, 1900-ban 5110 fő, 1910-ben 5105 fő, 1920-ban 5073 fő, 1930-ban 5844 fő, 1941-ben 5903 fő, 1949-ben 5074 fő, 1960-ban 5433 fő, 1970-ben 5301 fő, 1980-ban 5477 fő, 1990-ben 5371 fő lakta. A számadatok a lakónépesség számát adják meg. Az állandó népesség ennél kevesebb, 1990-ben mindössze 4696.

Az iparral nem rendelkező, hiányos infrastruktúrájú Tokaj *népességmegtartó képessége* szerény. Ezért főbb *demográfiai mutatói* kedvezőtlenül alakultak (ill. alakulnak). Huzamosabb ideje a *természetes szaporodás* (1980-1990 között - 13,8%), ill. a *tényleges szaporodás* negatív előjelű (természetes fogyásról kell beszélnünk), csupán a *vándorlási különbözet* pozitív (1980 és 1990 között + 11,9%). A város belterületén *népsűrűsége* kis területe folytán magas, 193,8 fő/km² (a belterületen 1780 fő/km²).

Az egykori mezőváros (oppidum), majd nagyközség, 1986-tól ismét város. Lakosságának foglalkozási összetételét vizsgálva megállapítható, hogy az átlagos magyar kisváros képét mutatja. A *nem anyagi ágazatban foglalkoztatottak* aránya magasabb, mint falun, de elmarad a nagyobb városoké mögött. Viszonylag magas a *kereskedelmi ágazatban* dolgozók aránya (pl. 1990-ben 11,9%). Elsősorban a szőlőművelés jelentőségével magyarázható a *mezőgazdaságból* élők magas aránya (1990-ben 14,0 %).

Irodalom

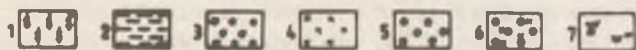
- Berényi I.* szerk. 1977 : Tokaj - fejlesztési tervtanulmány. MTA Földrajztudományi ICut. Int. Bp. p. 190.
- Boros L.* 1971: Tokaj-Hegyalja szőlőtermelése és természetföldrajzi adottságai. Földrajzi Értesítő: 20. pp. 343-358.
- Boros L.* 1977 : Adatok Tokaj település- és népességföldrajzához. Acta Academiae Ped. Nyíregyháziensis 7. pp. 53-72.
- Boros L.* 1982: A természetföldrajzi tényezők szerepe a Tokaji-hegy és környékének földhasznosításában. Földr. Ért. 23. pp. 41-65.
- Boros L.* 1991: Tokaj népességföldrajzának néhány sajátos vonása (1787-1990). Tokaj és Hegyalja V. Miskolc. pp. 7-27.
- Feyér P.* 1970: Szőlő- és borgazdaságunk történeti alapjai. Akadémiai Kiadó, Bp. p. 407.
- Frisnyák S.* szerk. 1978 : Zempléni-hegység turistakalauz. Borsod-Abauj-Zemplén megyei Idegenforgalmi Hivatal, Miskolc, p. 430.
- Frisnyák S.* 1979 : Adalékok Tokaj történeti földrajzához. Földrajzi Közlemények 27. pp. 125-129.
- Frisnyák S.* 1990: Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó: Bp. p.213.
- Hoffer A.* 1937: Geológiai tanulmány a Tokaji-hegységből. Debrecen.
- Jugovics L.* 1970: Lepusztulási térszínek a tokaji Nagy-hegyen. Földrajzi Értesítő. pp. 187-190.
- Justyák J.* 1965 : Tereplímamérések a tokaji Nagy-Kopasz déli lejtőjén. Acta Geographica Debrecina. pp. 27-38.
- Justyák J.* - PINCZÉS Z. 1976 : A domborzat fagykármodosító hatása Tokaj-Hegyalján. Földrajzi Értesítő 25. pp. 31-60.
- Kerényi A.* 1917: Különböző reliefenergia-ábrázolások és az eróziókapcsolata a tokaji Kopasz-hegy példáján. Földr. Értesítő 26. pp. 289-304.
- Kerényi A.* 1991: Talajerózió. Akadémiai Kiadó, Bp. p. 220.
- Lászlóffy W.* 1982 : A Tisza. Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben. Budapest, p. 610.
- Marosi S.* - *Szilárd J.* szerk. 1969: A tiszai Alföld. Akadémiai Kiadó, Budapest p. 381.
- Mosolygó J.* 1930: Tokaj és vidéke. Budapest. p. 189.
- Pap M.* 1985 : A tokaji. Gondolat Kiadó, Budapest. p. 292.
- Péczely GY.* 1979: Éghajlatlan. Tankönyvkiadó, Budapest. p. 336.
- Pinczés Z.* - *Boros L.* 1967: Eróziós vizsgálatok a Tokaji-hegy szőlőterületein. Acta Geographica Debrecina, pp. 308-325.
- Pinczés Z.* 1968: Vonalas erózió a Tokaji-hegy löszén. Földrajzi Közlemények. 16. pp. 159-171.
- Prohászka F.* 1978 : Szőlő és bor. Mezőgazdasági Kiadó, p. 353.

Jelmagyarázat:

1= kavics, 2= legömbölyített andezittömbök, 3= riolit, 4= andezit, 5= lösz, 6= vető,
7= a tokaji Nagy-hegy kimért körvonala, 8= köfajtó

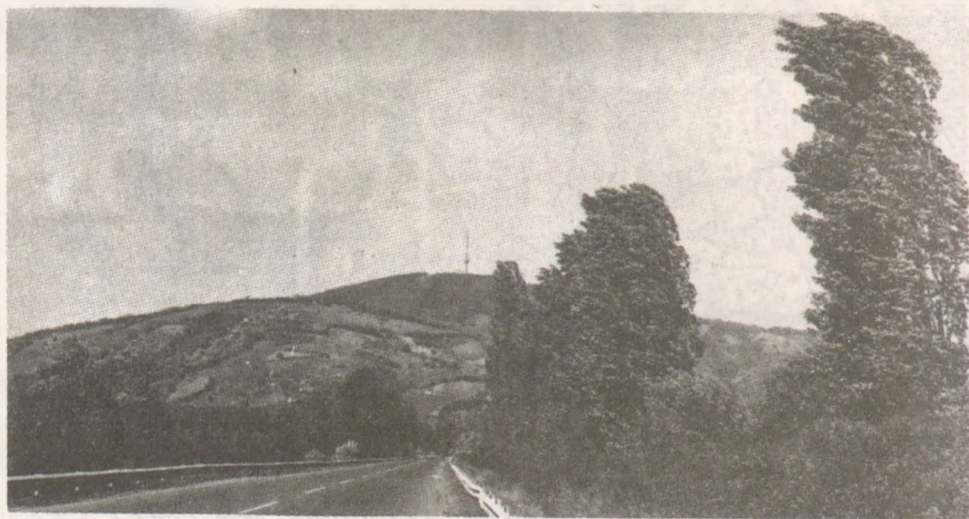
1. ábra: A tokaji Nagy-hegy geológiai térképe (JUGOVICS L. alapján).

Jelmagyarázat:

1= szőlő, 2= szántó, 3= gyümölcs, 4= gye, 5= erdő, 6= művelés alól kivett, bozótos, parlag, 7= nádas, mocsár

2. ábra: Tokaj és környéke földhasznosítása az 1950-1960-as években
(szerk.:BOROS L.)

A Kopasz-hegy Rakamaz felől

EMBER A MAGYAR HONFOGLALÁS ELŐTT A TISZABODROG TALÁLKOZÁSA TÁJÁN

Vegyük kezünkbe és üssük fel az utóbbi évtizedekben született település-monográfiákat! Láthatjuk, hogy zömükben az első, olykor a második fejezetet is az adott térség prehisztórikus tárgyi emlékeinek felhasználásával a település (a táj) *őstörténete* bemutatásának szenteli.¹ Az természetes, hogy egy falu, egy város lakói igényt formálnak arra, hogy lakóhelyüket a legkülönbözőbb aspektusból közelítve mutassák be, ezáltal nemcsak szűkreszabott történelmüket, hanem földrajzukat (stb.) ismerhessék meg. Ez a szemlélet kétségtelenül közelít a társadalom komplex vizsgálatához. Annyira, hogy ennek előtte egyetlen ilyen műből sem hagyták ki (pl.) egyebek mellett a település (vagy vármegyé) pontos, térképek koordinátái által meghatározott helyét. Kitüntetett hely illette meg az időjárást bemutató (stb.) táblázatokat. Sőt, mára egy ilyen szemléleten nyugvó kutatás ismét felerősödöben van.² Ezek a törekvések a nagy egyetemesség felől közelítenek a szülőföldhöz. Mi azonban városunk (Tokaj) társadalmának történetére vagyunk kíváncsiak, - írhatjuk - s éppen ezért szempontunkból akár elhanyagolhatónak is ítéelhetjük a közösség, a település kialakulását megelőző tájtörténeti stúdiumot; elfogadva eközben korszakhatárként a magyar honfoglalást. Köztudomású, hogy e tájat, az Alföld északkeleti térségét az első hullámban, már 895-ben elfoglalták honfoglaló őseink.

Tokaj esetében így elsősorban azt a közösséget keressük a történelmi múltban, amely a honfoglalást követő évszázadokban született, erősödött meg, majd lépett elő a névtelenségből, míg nem évszázadok során rangos *mezővárossá* fejlődött.³

Amikor először felvetődött annak az igénye, hogy egy archeológus módszerrel megírt, megrajzolt fejezetet helyezzünk a (földrajzi bevezetőt követően) *városmonográfiánk* élére, beszélgető partnereink, a Herman Ottó Múzeum régészeinek első reflexe az volt, hogy Tokajból, Tokaj területéről igen kevés régészeti lelet került be a különböző múzeumi gyűjteményekbe. Mi lehet ennek az oka?

1.) Az első oka az lehet, hogy Tokaj külterületének jelentős hányadát szőlőműveléssel élték és élük ma is. Nos, a szőlőműveléssel olyan mély talajmunkák jártak együtt, hogy azok során elpusztultak a talaj felsőbb rétegeiben lévő régészeti lelőhelyek. A határ más, a déli, szántóföldi művelésre csak az árvízszabályozást követően alkalmas részét szénatermesztésre és legeltetésre használták, hiszen esztendőről esztendőre ki volt téve az árvizek pusztításának.⁴

2.) Nem hanyagolható el az sem, hogy a *helytörténeti gyűjtemény* vezetői nagy gondal gyűjtötték be diákjaik révén a város és környékén előkerült régészeti leleteket. Nos, az 1930-as években a polgári iskolában megkezdett gyűjtőmunka eredményeként lassan összeállt a „múzeum”, az oktató tevékenység fontos része lett. Aztán jött a második világháború, s ezzel elpusztult, szétszóródott a gyűjtemény is.⁵ Vannak azonban olyan személyek, akik állítják, hogy nem is annyira a háborús események, inkább a tanuló ifjúság szórta széjjel a kellően nem őrzött anyagot. Akár így, akár úgy volt is, tény, hogy Tokaj város bel- és külterületéről igen kevés leletet található közgyűjteményeinkben. Ezen nem segített az 1962-ben megalapított Tokaji Múzeum gyűjteménye sem. Nehézségbe ütközik tehát, ha az érintett kor történeti arculatát akarjuk megrajzolni.⁶

Ezért aztán nem kis erőfeszítésbe kerül, ha ragaszkodunk ahhoz, hogy iktassunk be egy régészeti fejezetet (bemutatandó a táj őstörténetét) a kötet élére, éspedig az ember megjelenésétől a magyar honfoglalásig terjedő kort leírva.

Kétségtelen tény, hogy Tokaj tágabb környezetének tájpotenciálja a prehisztorikus évezredekben is kedvezően hatott az emberi közösségek életére. Bár számos esemény lefékezhetette, sőt átmenetileg meg is béníthatta egy működő település gazdasági tevékenységét.⁷ A folyók és a hegyvidék találkozásánál, a peremzónában lévő, továbbá a vizek mentén kiemelkedő homok-dűne sorok mint szárazulatok alkalmasak voltak az emberi megtelepedésre. Kétségtelen, hogy ezek a jégkorszaktól meglévő táji lehetőségek már az alacsony fokon szerveződött, prehisztorikus emberi közösségek számára is adóttak, sőt szükségesek voltak. Kedvezett az emberi letelepedésnek, kedvezett a közösségek ilyen-olyan célú mozgásának, kezdetleges árucseréjükhöz elengedhetetlenek voltak.⁸ Kisebbszámú lélekszámú csoportoknak figyelembe kellett venni azokat a lehetőségeket, melyeket a hegyaljai, a folyó menti, illetve változékony felszínű nyírségi táj kínált az embernek. Tudunk arról, hogy e tájon haladt át a sószállítóút, s e tájról szereztek be a neolitikum emberei az obszidiánt.⁹

Figyelembe kell vennünk azokat a táji adottságokat, melyek Tokaj térségét előnyösen sorolták be a településképző körzetek sorába egy adott régészeti korszakban a korai emberi települések közötti kapcsolatok elsősorban a társadalmi-gazdasági igények hálózatát mutatják, melyeket rá lehet vetíteni a földrajzi értelemben veendő terepviszonyokra. Minél magasabb fokon szervezett egy adott emberi csoport, annál fontosabb szerepet kapnak a terepviszonyok által kijelölt utak, ezek csomópontjai, a szárazulatok (mint telephelyek), illetve a vízi átkelőhelyek (stb.). Más terepviszonyokat igényelt egy mikroközösségből álló bronzkori társadalom, ha úgy tetszik bronzkori kultúra népe és ismét mást egy nagyobb szervezettséget feltételező népvándorláskor nomád közösség. Ennélfogva fokozott szerepet kap a stabil közösség által lakott település, falu, ha kapás vagy ekés földművelést folytat és más jelleget ölt az a „település”, melynek lakói nomadizálnak.

Kétségtelen, hogy (esetünkben) Tokaj és térsége tanulmányozása során számolnunk kell ezekkel a tényezőkkel, mármint azokkal, melyek az embert ide vonzották már az őskorban; e mikro-régió Tokaj tágabb környezetét foglalhatja magába: a folyó menti térség, mely az Eperjes-Tokaji lánchegység előterét alkotja, a folyók szabdalta ártéri síkságot; gondoljunk csak a Taktaközre, mely a honfoglalás évszázadában valószínűen a Tisza folyó bal partján terült el.

Az általunk vizsgált tájon minden valószínűség szerint először az újkőkor embere jelenhetett meg először. A leletek is ezt látszanak bizonyítani. A újkőkor elején kb. 6-7000 évvel ezelőtt az élet forradalmi módon megváltozott. A gyűjtögetésről és zsákmányolásról az élelemtermelésre való áttérés ez emberiség történetének egyik legjelentősebb változása volt. Ezt az időszakot neolitikus forradalom korszakának is nevezhetjük, mert a megelőző tízezer évhez viszonyítva aránylag rövid idő alatt robbanásszerű fejlődés zajlott, s ennek eredményeként létrejött a mai típusú, termelés-centrikus életmód.¹⁰ Szempontunkból is nagyon lényeges, hogy e változások révén lehetővé vált az időjárástól független letelepedés. Az élelemtermelés ezt nemcsak biztosította, hanem bizonyos tekintetben meg is követelte. Az élelemtermelő életmód ugrásszerűen megnövelte egy-egy terület népességtartó képességét.

E korra jellemző neolitikus körösi-kultúra embere valószínűleg dél felől, a Duna mentén haladva érkezhettek a Magyar Alföldre, a Kárpát-medence tájaira. Ennek hatására alakult ki az a vonaldíszes kerámiát használó népesség, amelynek hagyatéka térségünkben is megtalálható. Egy késői csoportjuk a bükkii kultúra népe.¹¹ Az elnevezésből is kitűnik, hogy a tágabb északkeleti tájat lakó népességről lehet szó, kikre egyebek mellett kedvelt

szerszám, az obszidián eszközök használata volt a jellemző.¹² Az obszidiánt messze vidékekre szállították Tokaj környékéről, részben nyersanyagként (magkő), részben kész vagy félkész eszközként. Boldogkőváralján, egy kis patak partján, egy néhány házból álló település lakói obszidián- és kovaeszköz-készítéssel foglalkoztak. A bükki kultúra embere edényművességének rendkívül magas színvonalával tűnik ki e kor tárgykészítő kultúrái közül. A tömegesen készült edények iparművészeti szintre emelkedtek, s e környékről nagy távolságokra is felbukkannak egy-egy lelet-együttesben. Ennek alapján az obszidián exportálása mellett talán az edény-exportot is feltételezhetjük.

Az újkőkor vége felé dél felől egy újabb népelem érkezett a Kárpát-medencébe, a *tiszai kultúra* népe. A tájunkt is meghódító népesség kiszorította a megelőző bükki kultúrát hordozó közösségeket. A kultúra leletanyagában a föld megmunkálására alkalmas szerszámokon kívül agancsból készült több szakás szigonyok és visszahúzható nyílhegyek is igen gyakran előfordulnak.¹³

Mintegy 4500 évvel ezelőtt a gazdálkodás átalakulását figyelhetjük meg a régészeti anyag felhasználásával, mely változás e tájat is érintette. A hosszabb-rövidebb időre helyben lakó, megtelepedett földművelőket felváltották az állattartással foglalkozó csoportok. Életmódjukat ezzel összefüggő eszközváltás jellemezte. Egy új nyersanyagra, a rézre lelhetünk telepeiken. A *réz-kori pásztorok* szarvasmarhát, juhot, kecskét és sertést neveltek, de a földműveléssel sem hagytak fel teljesen. A két uralkodó foglalkozási forma aránya változó volt, lelőhelyenként más-más arányt fedezhetünk fel. E rézkori kultúra embere már térségünket is meghódította. A kora-, középső rézkort Kelet-Magyarországon a tiszapolgári (Basatanya) és a bodrogkeresztúri kultúra népessége képviseli, melynek máig legfontosabb temetőjét Polgár határában tárták fel.¹⁴

Lényeges mozzanat a társadalom életében, szemléletében az, hogy e csoportok állattartáshoz kötött életmódjából következően nem a lakótelep, hanem e korszakban megjelent *temetők* jelentették a megtartó erőt, jelképezték a csoport állandóságát. E temetőkben már meghatározott rítus szerint temetkeztek, hiszen a férfiakat jobb, a nőket pedig bal oldalukra fektetve, zsugorított, testhelyzetben temették el. Sírjaikban mellékletként obszidián nyílhegyeket, kőkéseket, agancs- és kőbaltákat, buzogányt, réz és arany ékszereket találunk. Az edényeken kívül főleg korong vagy hasáb alakú mészkő-gyöngyöket is helyeztek az elhunythoz. Az állattartás szerepére utalnak a korábbi emberalakos ábrázolással szemben az állatfigurák különböző típusú előfordulása. Így az ároktői edényen (állatfej), a balsai (sertést ábrázoló plasztika) és a szerencsi (figurális fogantyú) kerámián ilyen figurákat lelhetünk.¹⁵

Miként a neolitikumban, úgy a későbbiekben sem beszélhetünk arról, hogy a Kárpát-medencében egységes kultúrájú, következésképpen egységes etnikumú népesség élt volna. Így akár az eddig tárgyalt vagy ezt követő korszakokban a természetes (alföldi, medence-jellegű) térségen belül az északkeleti táj (Tokaj és környéke) népessége többször elkülönül a medence más tájait megülő, vagy egymást követő csoportoktól.

A leletek alapján mintegy 4000 évvel ezelőtt néhány jelentős változás figyelhető meg. Az Alföldön a mesterséges halmok alá temetkezett *nomád fönökök* uralmát (talán déli eredetű földművelő csoportok megtörték).¹⁶ A nagyállatokat tartó és földművelő csoportok életmódját felváltva az újonnan betelepedettek fejlettebb földművelését tanúsító tárgyi anyagot hagytak maguk után. A Kárpát-medencében ekkor tájban jelennek meg nagyobb mennyiségben bronz eszközök, bronz tárgyak. A bronzkor tárgyalása előtt szót kell ejtenünk a bádeni kultúráról. Szórványosan Tokajból is ismertek leletei, Szerencsen telepobjektumait sikerült megfigyelni, Vissről pedig nagyszámú edény érdemel említést.^{16/a}

A korai *bronzkorban* az emberi településeket az jellemezte, hogy mindig úgy választották meg lakhelyeiket, hogy a legjobban biztosítsák az életfeltételeket. Ezek között első

helyen állott a víz. A víz, részben életfeltételként, részben mint közlekedési lehetőség játszott szerepet. A vizek mentén a víznemjárta szárazulatokon telepedhettek le. Hozzá, kell fűznünk, hogy ezek a magasságok nem értékelhetők mai szempontjaink szerint, hiszen az árvíz ma lényegesen nagyobb vízmennyiséget, következőképpen nagyobb pusztító vízmagasságot feltételez. Nem így az őskorban vagy később is. A telephely kiválasztásában tehát döntő volt a közlekedés, az átkelés lehetősége, hiszen a csoportok kapcsolatát feltételező árukereskedelem (stb.) ezeken az átkelőhelyeken bonyolódhatott.

A bronzkor emberének falvai a vízparti magaslatokon helyezkedtek el, 4-5 x 6 - 10 méter nagyságú szegletes házaik szűk utcákat alkottak. Anyaguk lehetett fonott, agyaggal tapasztott patics vagy ácsolt gerenda (boronaház). A fehérrel meszelt bronzkori házak szinte kivétel nélkül egy helyiséget foglaltak magukba. Centrumában pedig a tűzhely helyezkedett el.¹⁷ A bronzkori földművelésről viszonylag keveset tudunk. Agancskapa és tokosbalta, továbbá bronz sarlók alkotják a készletet. A begyűjtött magvak (árpa, búza, köles, borsó, len) utalnak a földművelő kultúrára. Ehhez hasonlóan az állati csontmaradványokból következtethetünk a bronzkori ember állattartására. Az előzőekhez viszonyítva tömegesen fordul elő a ló sőr- és telepmellékletekben.

Lényeges mozzanat korszakunkban, hogy az egyes csoportok miként és milyen áron juthatnak bronzból készült tárgyakhoz. Tájunkon is működött (Tiszakeszi) egy bronzöntő műhely, ahol egy korábbi forma-készlet alapján készítették a bronz eszközöket.

A meg-megújuló népességáradat, s az ellenségeskedés eredményeként a késő-bronzkor jelentős fémműves központjai ott jöttek létre, ahol a háborúk után a helyi lakosság koncentráltódott (így a Felső-Tiszavidéken).¹⁸ A Kelet-Kárpátmedencében egy jelentős, a középső bronzkori hagyományokat továbbvivő, önálló fémműveségi központ jött létre a későbronzkorban. E tény a fejlődés újabb lehetőségét hordozta magában: éspedig a kereskedelmi konkurenciát, amely eleve feltételezi a kerekeken vontatott szekeret, hasznosítva a vízijárművekkel szembeni előnyeit, s növelve a folyók átkelőhelyének szerepét.

A vizsgált régió (Tokaj és környéke) beletartozott az egymást követő bronzkori kultúrák vonzásába, ezek sorrendben a *korai bronzkorban* a *hatvani kultúra*¹⁹, a *középső bronzkorra* jellemző tiszavidéki *tellkultúra* füzesabonyi csoportja²⁰, majd a *késő-bronzkor pilinyi kultúra*, *gávai-*, *berkeszi-*, kultúrák népe követi egymást. Korszakunkra jellemző leletgazdagság már lehetővé teszi, hogy térségünk népességét alaposan megismerhessük.

A tárgyak, a felszerelések között számos esetben, s egyre jelentősebb arányban vannak jelen a fegyverek. Ezek között a balták és buzogányok, majd a lándzsák és kardok, illetve a fémsisakok és pajzsok szerepelnek. Külön is felvethető a temető és a temetkezés kérdése, hiszen ezeknek az egyes népcsoportokra utaló jellegzetességeit ismerjük. Térségünkre a gyékénybecsavart, zsugorított, de nemenként eltérő tájolás a meghatározó. A feltárt sírok tárgyaiból pedig összeállítható a viselet típusa, továbbá a túlvilági hittel összefüggő, azzal összefüggésbe hozható kérdéskör. A viseletek rekonstrukcióját segítheti egy-egy agyagból készült szobrocska. A Kárpát-medence északkeleti térségében a bronzkor a *mezőcsáti (koravaskori)* kultúra népe zárja.²¹

A *korai vaskor* hazánkban, s így természetesen térségünkben is egy ázsiai lovas-nomád nép, a *szkiták* megjelenésével zárul.²² Ők nyitják azt a hosszú sort, mely az ázsiai sztyeppek felől érkező népeket öleli föl, így aztán a nagy népvándorlás előhírnökeinek tekinthetők. I.e. a VI. század közepén érkeztek a Kárpát-medencébe, első bevándorló csoportjaik 600 körül lépték át a Kárpátok szorosait és telepedtek le Erdélyben. Újabb hullámaik már az Alföldön, sőt távolabbi térségekben is megjelennek. Három évszázadon át számolhatunk jelenlétükkel. Jellemző a szkitákra a lóval való temetkezés, sőt egyik lelet bizonyítja (négykerékű szekér és lószerszámok), hogy s szkiták életmódja feltételezte a

nagyállattartást és a vándorló életet. A szkíta művészet kedvelt motívuma volt a fekvő vagy összeroskadó (arany) szarvasábrázolás, melyet valószínűleg pajzsdíszítményként alkalmaztak.²³

A szkíták uralmának hazánk földjén a kelták bevándorlása vetett véget. A kelták több hullámban érkeztek földünkre.²⁴ A szkíták nem tudtak ellentálni a kelta támadásnak és meghódítottak előttük. A kelta-szkíta keveredést más leletek mellett a muhi temető leletanyaga is bizonyítja. A szkíták tehát nem semmisültek meg, hanem telepeiken maradvá összeolvadtak a hódító kelta törzsekkel.

A kelta honfoglalás a Kárpát-medencében i.e. a III. század elején, a Dunántúlon való megjelenésükkel kezdődhetett.²⁵ Az Alföldet célul kitűző hódításuk feltételezhetően a Dunakanyar irányából történhetett, itt helyezkedtek el legnagyobb településeik (Szob, Kosd), sőt a későbbiekben az Alföld és az Északi-hegyvidék peremén található temetőik (Rozvány) szkíta-kelta keveredésről árulkodnak. Úgy tűnik, hogy a Dunántúl mellett az Északkelet-Magyarország lehetett a kelták uralmának bázisa. A III. század végén kezdődött a kárpát-medencei keltaság virágkora, mely egy évszázadig tarthatott. I.e. első évszázadban a Kárpát-medencét két irányú támadás is érte. Részint a Dunántúlra irányuló *pannon* (illír), részint az Alföldet célul kitűző *dák* támadás, melyek itt is, amott is, a kelták uralmának felszámolását eredményezték. Nem kétséges, hogy területünkön élt kelták két réteghez tartoztak. A kelta temetők *harcos sírjaiban* nyilván *lovagok* nyugszanak. Ez a réteg játszott döntő szerepet a hódításokban és sírba is állig fegyverben szállt. Ezzel jelképezték azt, hogy életük folytonos harcban telt. A lovagokkal azonos társadalmi helyzete lehetett a gazdag mellékletekkel eltemetett nőknek (talán a csatákban elhunyt lovagok özvegyei?), akiknek szokatlanul nagy megbecsülés járt ki. Lehetséges, hogy a szerényebb mellékletű sírok az iparos réteg, az egészen szegény sírok pedig a szolgák temetkezései voltak. Jellegzetes temetkezéseikre bukkantak a szakemberek Szendrőn. Gáván előkerült cipőt utánzó edény révén viseletükre következtethetünk. Balsárol pedig koci temetkezésről tudunk. A kelták már fejlett harci-eszköz és termelőeszköz-készlettel rendelkeztek. A fennmaradt tárgyi emlékek arról tanúskodnak, hogy a vas anyagú eszközök már kiválóan alkalmasak lehettek, túl a harcosszerepkör betöltésén, a föld megmunkálására, továbbá a különböző iparok, így a kovács, ács, kerékgyártó (szekérgyártó), bőr mesterség folytatására.

A *római hódítás kora* címet viseli az a fejezet más munkákban is, mely tulajdonképpen tájunkkal csak közvetett kapcsolatot tartott. Bár kétségtelen, hogy e korszak a legjobban ismert és kutatott a magyar honfoglalást megelőző korban. Még sem felesleges legalább felsorolásszerűen egy futó pillantást vetni a rómaiak megjelenésére a Kárpát-medencében. Nem felesleges azért sem, mert Tokaj és térsége leleteiben is előfordulnak római pénzek, jelezvén ezzel a római provinciává szervezett Pannónia és a Felső-Tiszaúj gazdasági kapcsolatait.²⁶ A római légiók i.e. 35-ben Sziszeket foglalták el, majd i.sz. 20-ban már állandó tábor épült Aquincumban az itt állomásozó lovascsapat befogadására.²⁷

Szinte egy időben azzal, hogy az előnyomuló római légiók megvetették lábukat a Dunántúlon és elérték a Duna jobbpartját, a folyam bal partjára, a Duna-Tisza közének sík területére egy harcias, iráni eredetű lovas nép törzsei érkeztek, a *szarmata-jazigok*. A „szarmata” számos lovas nomád törzs gyűjtőneve volt. Az orosz síkságról az Al-Duna felől érkeztek a mai hazánk földjére. A *szarmata korszakban* számos nép, számos törzs telepedett le abban a térségben, mely Tokaj természetes vonzáskörzetének számíthatott. Több nomád germán törzs harca gyengítette nemcsak a római birodalom, hanem a *szarmata törzsszövetség* erejét is, mígnem e tájat is elfoglalták, meghódították a hunok.²⁸

A korszak végén jutottak jelentős szerephez a *gepidák*, kiknek a „birodalma” nem terjedt a mi tágabb értelmezésű vidékünkig. Azért sem a gepidákat, sem a *longobárdokat*

nem említjük jelen írásunkban. Bár kétségtelen tény, hogy e kor végéig laktak e tájon is. De úgy tűnik, hogy az Alföldre különböző irányból érkező népek (délről a szarmaták, keletről a dákok, északról a gepidák és a germánok több csoportja) részére térségünk amolyan menekülést biztosító területként jöhetett számításba. Mintegy erre utal, mármint a jelentős népmozgalmakra az a védmű, *földsánc* (Ördögárok), amely a Sajó torkolatvidékétől délre és nyugatra fordulva élesen elhatárolta Tokaj tágabb térségét az említett törzsek, népek által lakott alföldi területektől.²⁹

Előbb 381-ben, majd tíz év múlva (391) a *hunok* parancsainak engedelmeskedő népek újabb hatalmas támadást indítottak a római határok ellen. Ezúttal már a hazánk területén lakó népek, így a szarmaták is résztvettek a hunok által indított népmozgalomban. A rómaiak ügyel-bajjal megállítják ezt a támadást. A hunok uralmukat 401-411 közötti időben terjesztették ki a Nagyalföldre és a Kárpát-medence más, főként sík területeire.³⁰ Alighogy a mai Magyarország területének nagy része a hunok birtokába került, a korábbi *hun-bizánc* barátság korszakát hosszú háborús időszak váltotta fel. A népvándorlás korának harcias fejedelmei közül, akiknek személyét heroikus harcok és ezek nyomán mondai varázs ragyogja körül, egy sem ragadta meg annyira saját korának és az utókornak képzeletét, mint *Attilának*, a nagy hun királynak az alakja. A rómaiak a 451-ben lezajlott döntő csatában súlyos vereséget szenvedtek, melyet nem tudtak többé kiheverni. Nem sokkal később, *Attila* tragikus halálát követően a hun birodalom széthullott. A hun törzsek közül nemcsak a keleten maradtak éltek túl a birodalom vesztét, hanem jelentős hun népség maradt a mai Magyarország területén is.

A hunokat részben megelőző, részben azt követő *gepidákra* észak felől egy új nép, az *avarok* törtek rá. Longobárd kísérik a Morva-kapun át a Kárpát-medencébe kalauzolták az avar lovas sereget, amely 567-ben a Duna északi partján végig vonulva a Duna-könyök (Vác) tájáról zúdított lovasrohamot a Tisza völgyére, az ott lakó gepidákra. Támadásuk meglepő, győzelmük elsöprő volt. Még ugyanez év őszén Erdély szorosain át megnyílt az út az avarok Al-Duna mentén táborozó maradék erői, valamint családtagjaik előtt, s megkezdődhetett az avar honfoglalás. Az *avar honfoglalás* új gazdasági és közlekedés-földrajzi egységet hozott létre 250 éves uralma idején a Kárpát-medencében, a Duna keleti és nyugati partja mentén, mert eddig (568) a két térség külön fejlődési utat járt. Ezt az új földrajzi egységet az Avar Birodalom felbomlása is csak ideiglenesen tudja széttagolni, mert 896-ban bekövetkezett magyar honfoglalás újra helyreállította az avarok terepeltette korábbi egységet.³¹

A korai avar társadalomra jellemzők a 3-30 síros családi temetők. Ezek a vérrokon egységek saját szállásukon (aul) éltek. Vannak módos és kevésbé módos aulok, melyeknek tükröképei temetők. E korszak kiváltságos rétegébe tartoztak az ötvösök és kovácsok is. A 7. századtól kezdenek megjelenni az avar kultúrában az állandó falvak. Ezek között vannak 8-10, de akár 100 házból álló települések is. Mellettük helyezkednek el temetők. A házak mérete viszonylag kicsi, félig földbe süllyesztett, cölöpvázaz kora-középkori, eurázsiai háztípus képviselői. Bejáratukkal szemben, a lakóterben földbevéjt, sütésre és melegítésre egyaránt alkalmas kemencével. Ahol a temetők mellékletei gazdagságról árulkodnak, ott nem csupán putrik, hanem az ázsiai eredettel együtt örökölt sátrak, jurták voltak lakóhelyeik. Az avar-kor első szakaszában jelentősebb települések elsősorban a Pannon-térségben, Dunántúlon fordulnak elő. Ezek között a legnagyobbra Zamárdi határában bukkantak, s eddig 500 sírt, a feltételezett sírok mintegy tizedét tárták fel.

Az avar honfoglalást követően több mint egy évszázaddal új régészeti kultúrát hordozó népség jelent meg a Kárpát-medencében. Ez együtt járt azzal, hogy az avarság tovább terjeszkedett, megjelentek az északi folyóvölgyekben, az Alpok előhegyeinek vidékén és délre a Száva folyón is áttelepültek. A jelek arra utalnak, hogy az Avar Birodalomba sod-

ródott elemek, (a VII. század végén) a jövevények között csak egyik elem az *onogur-bolgár*. A tényleges katonai erőt azok a belsőázsiai eredetű „türk” jellegű csoportok alkották, akik a Fekete-tenger északi partvidékén csatáztak a bolgárokkal. Ez a „türk” ág az avarság közeli rokona lehetett. A temetők sírmellékleteinek többsége földművelő, paraszti életmódról tanúskodik. Lótartás csak néhány, peremhelyzetű síkságon dominált, a szarvasmarha mellett a sertés és szárnyas húsok, tojás szerepelnek a mellékletek között.

Az avarságra a bronzöntés, a művészi bronzöntés a jellemző. Alkalmazása lehetővé tette az olyan motívumok tömeges alkalmazását, amely ezt megelőzően csak ügyel-bajjal oldható meg. A bronzöntés egyszerű művelet, előbb fába faragott mintát agyagba nyomták, majd kiégették, s máris rendelkeztek öntőmintával. Általánosan elterjedt bronzba öntött állatküzdelem-ábrázolások kedveltek lehettek. Egy mesebeli, nagykarmú, madáralakú állat támad egy patás állatra. Alkalmazásuk pedig széles skálán mozgott: szíjvégek, övdíszek, csatok, lószerszám, nők tarsolyai. Ezeket növényi ornamentikák gazdagítják: indák, indafonatok, palmetták; ezek a nomád népek művészetének ősi sztyeppi motívumai.

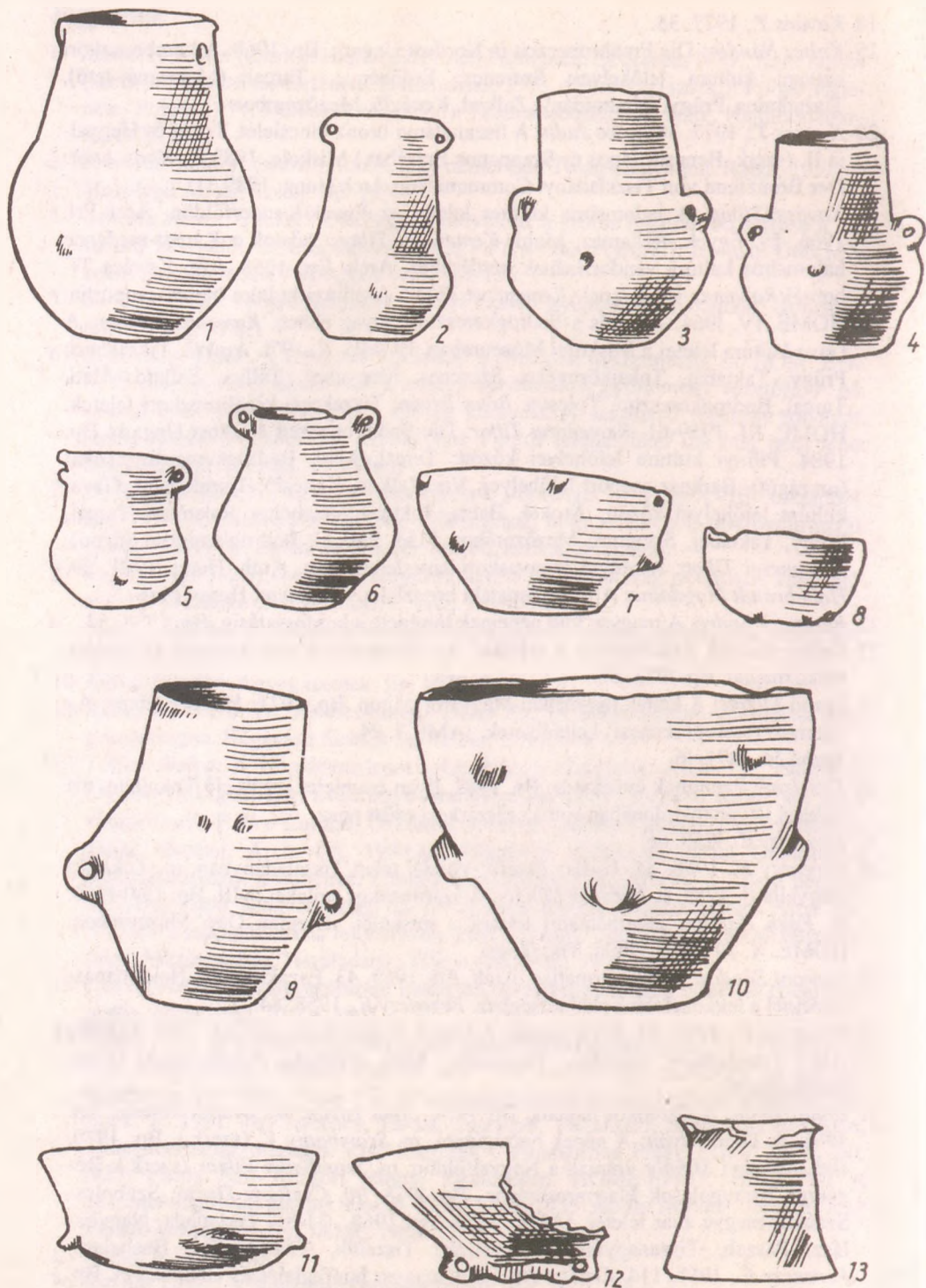
Az Avar Birodalom ellen Nagy Károly 791 őszén személyesen vezetett támadó hadjáratot, majd másodszor 795-ben jártak a frankok Avarországban. Ezt követően még évtizedig folyt az avarok elleni hol frank, hol összehangolt frank-bolgár háborúskodás, melynek utolsó mozzanata 827-32 között zajlott, s ennek eredménye az volt, hogy az Avar Birodalom délkeleti térségét a *Bolgár Birodalom*hoz csatolták.

Az a hat-hét évtized, amely az Avar Birodalom bukása és a magyar honfoglalás között eltelhetett, nem volt légi üres sem időben, sem népesség tekintetében.³²

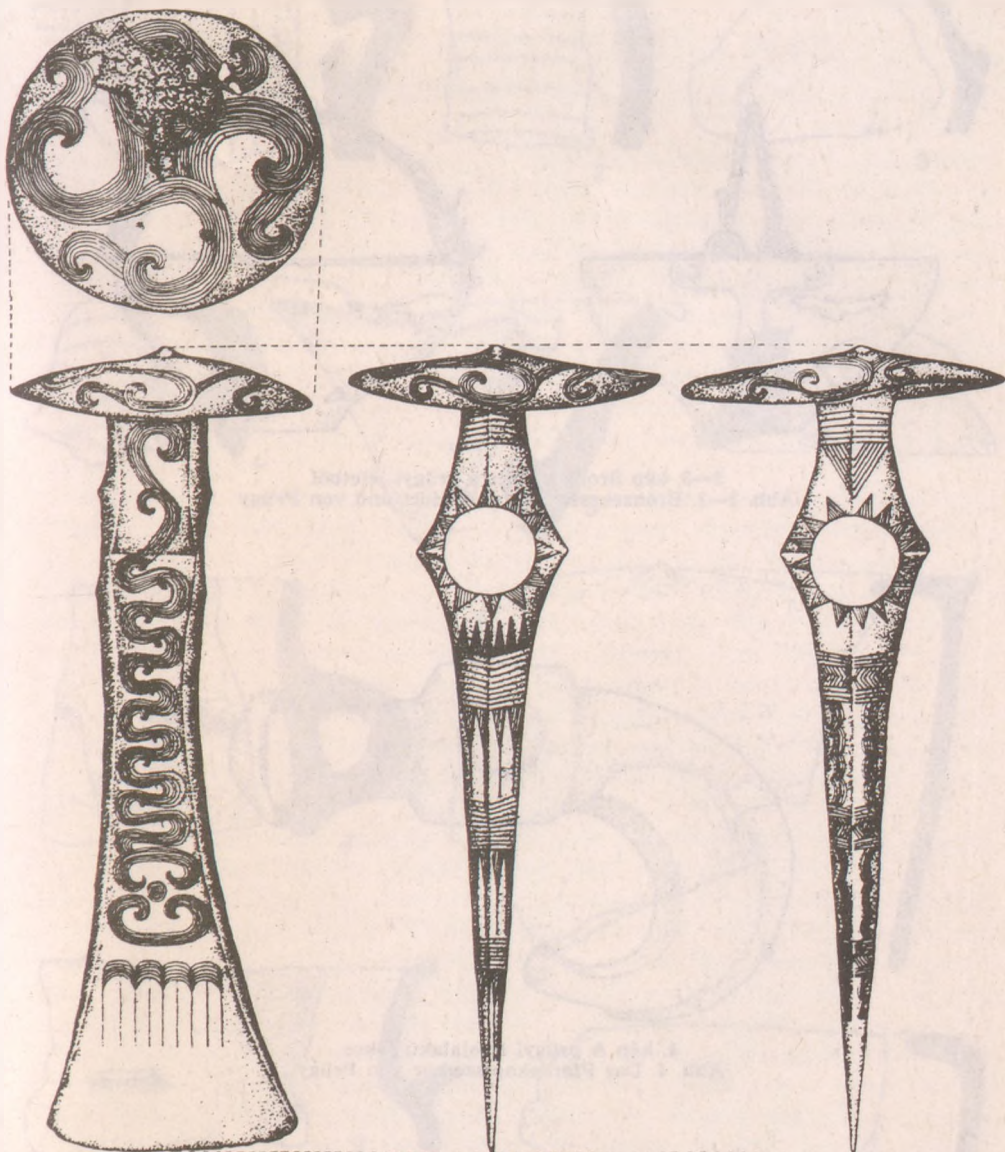
Jegyzetek

- 1 *Szendrey István* (szerk.): Hajdúböszörmény története. Debrecen, 1973., *Rácz István* (szerk.): Hajdúnánás története. Hajdúnánás, 1973. *Bencsik J.*(szerk.): Polgár története. Polgár, 1974. *Dankó Imre* (szerk.): Hajdúszoboszló története. Hajdúszoboszló, 1975.
- 2 *Frisnyák Sándor*: (szerk.): Rátka. Egy német falu Tokaj-Hegyalján. Rátka, 1991.
- 3 *Mosolygó József*: Tokaj. Bp. 1930.
- 4 *Bencsik János*: A tokaji szőlőhegyek művelése, a szőlős ingatlan becsértéke a 18. század közepétől. in. *Szabadfalvi József - Viga Gyula* (szerk.): Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII-XXIX. Miskolc. 156.
- 5 *Bencsik János*: Negyedszázados a helytörténeti gyűjtemény Tokajban. Honismeret, 1987. 3. 61-62.
- 6 *Kemenczei Tibor*: A Gáva kultúra leletei a Miskolci Múzeumban. in. HOM. Évk. X. Ő írja: „A helyi iskola tanára, majd a helytörténeti gyűjtemény vezetője, P. M. hosszú évek során gyűjtötte a község környékéről származó régészeti anyagot, amely között bronzkorvégi lelet is van. Pontos lelőhelyüket ma már nem lehet megállapítani.” (Tokaj, 36. oldal.)
- 7 *Pl. Németh Gábor*: Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a XVII-XVIII. századból. Bp. 1990. A Basta-pusztítás tette szükségessé, hogy e városok újrafogalmazzák „törvényeiket” az elpusztult előzőek helyett, azokat pótolandó.
- 8 *Csalogovics József*: Földrajzi tényezők hatása Magyarország neolitikus kultúrájának kialakulására és elterjedésére. Arch. Ért. 1930.
- 9 *Gábori Miklós*: Az őskori obszidián kereskedelem néhány problémája. Arch. Ért. 1550. 50-52.
- 10 *Kalicz Nándor*: Agyag istenek. Bp, 1970. 7.
- 11 *Kalicz N.*: 1970. 26. *Korek József - Patay Pál*: A bükki kultúra elterjedése Magyarországon. Régészeti füzetek Ser.II. No. 2.. (1958).
- 12 *T. Biró Ibolya*: A Kárpát-medencei obszidiánok vizsgálata. Arch. Ért. 1981. 194. Erdőbénye-Ligetmajor, Erdőbénye-Aranyospatak, illetve Tolcsva lelőhelyet veszi vizsgálat alá. *T. Biró Katalin*: Ősköri és őskori pattintott kőeszközök nyersanyagának forrásai. Arch. Ért. 1984.42. Obszidián lelőhelyek: Mád, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr, Erdőbénye. Limnokvarcit lelőhely és „kövelő” a Tokaji hegyen. *T. Dobos Viola*: Magyarországi ős- és középsőköri lelőhelykatasztere. Arch. Ért. 1975.64. Löszpaleolitikus lelőhelyként említi Tokajt, Tolcsvát és Tarcalt. Bizonytalan: Mezőzombor, Tiszaladány, Tállya. *Kalicz N.*, 1970. 26.
- 13 *Csalog József*: A magyarországi újabb kőkori agyagművesség bükki és tiszai csoportja. Folia Arch. III-IV, 1941.
- 14 *Kutzián Ida*: A Tiszapolgár-basatanyai aeneolitikus temető. Arch. Ért. 1946-48. és más közleményei. *Bognár-Kutzián Ida*: The Copper age cemetery of Polgár-Basatanya. Bp. 1963. *Patay Pál*: A bodrogkeresztúri kultúra temetői. Régészeti füzetek. II. 1961. 10. Szerencs, Tarcalt, Tiszadob, Tiszakeszi, Szabolcs-Fecskepart, Tokaj-Keresztúr országút. Első közlések e témakörben Patay Páltól. Arch. Ért. 1927. *Patay Pál*: Rézkori temető Tiszakeszin. HOMÉ.I.1957. *Patay Pál*: A Szerencs-hajdúréti rézkori temető. HOM.Közl. 1956. *Kalicz Nándor*: Rézkori lelet Paszab községben. Ny. JAMÉ. 1958.
- 15 *Kalicz N.*, 1970. 60.
- 16 *Kovács Tibor*: A bronzkor Magyarországon. Bp. 1977. 14.
- 16/a *Banner János*: Die Peceler Kultur. Bp. 1956.
- 17 *Kovács T.*, 1977. 24.

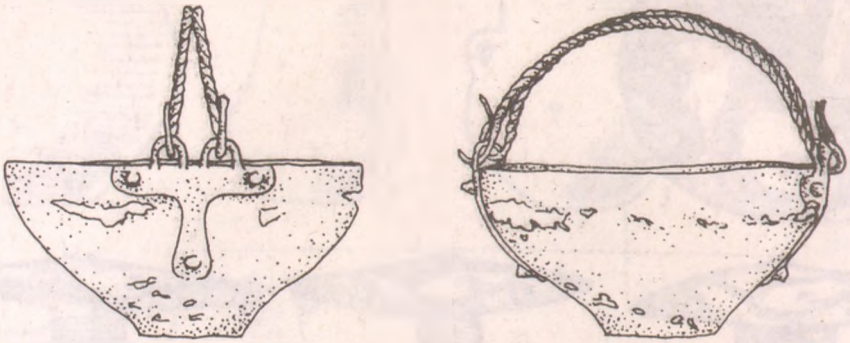
- 18 Kovács T., 1977. 38.
- 19 Kalicz Nándor: Die Frahbronzezeit in Nordost Ungarn. Bp. 1968. A korabronzkori hatvani kultúra lelőhelyei: Szerencs, Erdőbénye, Tarcál (Mézesmáj-tető), Tiszatardos, Prügy, Sárzasadány, Zalkod, Kenézlő, Mezőzombor.
- 20 Kovács T., 1977. 38. *Koós Judit*: A tiszaladányi bronz kincslelet. Tokaj és Hegyalja II. (szerk. Bencsik János és Szappanos Erzsébet.) Miskolc, 1989.14. *Koós Judit*: Der Bronzfund von Tiszaladány. Communicatio Arch.Hung. 1989.31.
- 21 Kovács Tibor: A halomsíros kultúra leletei az Egyek-Kenderföldön. Arch.Ért. 1966. 59. Egyek, Rakamaz, Muhi. *Kemenczei Tibor*: Adatok a Kárpát-medence halomsíros kultúra vándorlásának kérdéséhez. Arch. Ért. 1968. 159. Kovács Tibornál *Rakamaz* is szerepel. *Kemenczei Tibor*: A pilinyi kultúra bárcai csoportja. HOMÉ. IV. 1964. Jelentős a bodrogkeresztúri anyag ebben. *Kemenczei Tibor*: A Gáva kultúra leletei a Miskolci Múzeumban. HOMÉ. X. 1971. Ároktő, Tiszakeszi, Prügy, Taktabáj, Tokajkörnyéke, Szerencs, Megyaszó, Tállya, Zalkod, Mád, Tarcál, Bodrogkeresztúr, Tolcsva. *Bóna István*: Tiszakeszi későbronzkori leletek. HOMÉ. III. 1959-61. *Kemenczei Tibor*: Die Spätbronzezeit Nordost Ungarn. Bp. 1984. Pilinyi kultúra lelőhelyei között: Tarcál, Mád, Bodrogkeresztúr, Tokaj (országút), Berkesz csoport lelőhelyei: Vis, Zalkod, Kenézlő, Tiszaladány, Gávai kultúra lelőhelyei között: Ároktő, Balsa, Taktabáj, Szabolcs, Rakamaz, Tarcál, Prügy, Taktabáj, Szerencs, Mezőzombor, Mád, Zalkod, Bodrogkeresztúr (depo), *Kemenczei Tibor*: A prügyi koravaskori kincslelet. Com. Arch. Hung. 1981. 29. *Hellebrandt Magdolna*: A II. sárospataki bronzlelet. Com. Arc. Hung. 1986. 5.
- 22 *Ferenczy Endre*: A magyar föld népeinek története a honfoglalásig. Bp. 1958. 54.
- 23 *Bakay Kornél*: Rokonaink-e a szkíták? in: *Szombathy Viktor* (szerk.) Évezredek hétköznapjai. Bp. 1973. 87.
- 24 *Szabó Miklós*: A kelták nyomában Magyarországon. Bp. 1971. *Makkay János*: Az újkenézi (cserepeskenézi) kelta leletek. JAMÉ. I. 24.
- 25 *Szabó M.*, 1971. 16.
- 26 *Fitz Jenő*: Pannonok évszázada. Bp. 1982. Ilyen éremlelet került elő Tokajban, ma Földesi István tulajdonában van a császárkori ezüst pénz.
- 27 *Ferenczy E.*, 1958. 66.
- 28 *Ferenczy E.*, 1958. 84. *Lovász Emese*: Vandál telep Tiszaladányban. in. Tokaj és Hegyalja II. 1989. 6. *Párducz Mihály*: A szarmatakor emlékei. I-III. Bp. 1941-1950. *K. Végh Katalin*: Szarmatakor leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumban. HOMÉ. X. 1971. 87. Muhi, Tiszakeszi.
- 29 *Soproni Sándor*: Limes sarmatiae. Arch. Ért. 1969. 43. Északi pontja Hajdúnánás-Tedejnél a legközelebb Tokaj térséghez. *Ferenczy E.*, 1958. 84.
- 30 *Ferenczy E.*, 1958. 94. *Bóna István*: A hunok és nagykirályaik. Bp. 1993. Lelőhelyek: Tiszaladány, Tiszalök, Tiszacsege, Mád, Végardó (Sárospatak), Balsa, Hejőkeresztúr.
- 31 *Bóna István*: A középkor hajnala. Bp. 1974. *Bóna István*: Az avarok kincsei. Bp. 1986. 8. *Bóna István*: A népek országútján. in. *Szombathy V.* (szerk.), Bp. 1970. 103. *Kőhegyi Mihály*: Irániak a Nagyalföldön. in. *Szombathy Viktor* (szerk.): Régészeti barangolások Magyarországon. Bp. 1978. 90. *Csallány Dezső*: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. JAMÉ. 1958. Bp. 1960. 31-85. Tiszadada, Nagyhalász, Paszab, Tiszánagyfalu, Tiszaacszlár, Tiszalök, Tiszavasvári, Bashalom. *Ferenczy E.*, 1958. 114. *Erdélyi István*: A magyar honfoglalás és előzményei. Bp. 1986. 55.
- 32 *Ferenczy E.*, 1958. 124.

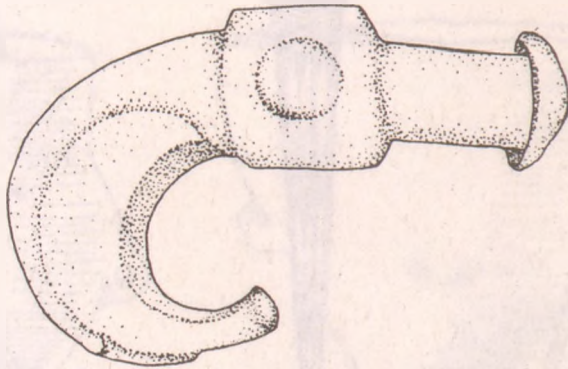
I. kép Patay Pál után (a bodrogkeresztúri kultúra leletei RF. Ser.2. 1961.

2. kép Koós Judit után (Der II. Bronze fund von Tiszaladány,
COM.ARCH. HUNG. 1989)

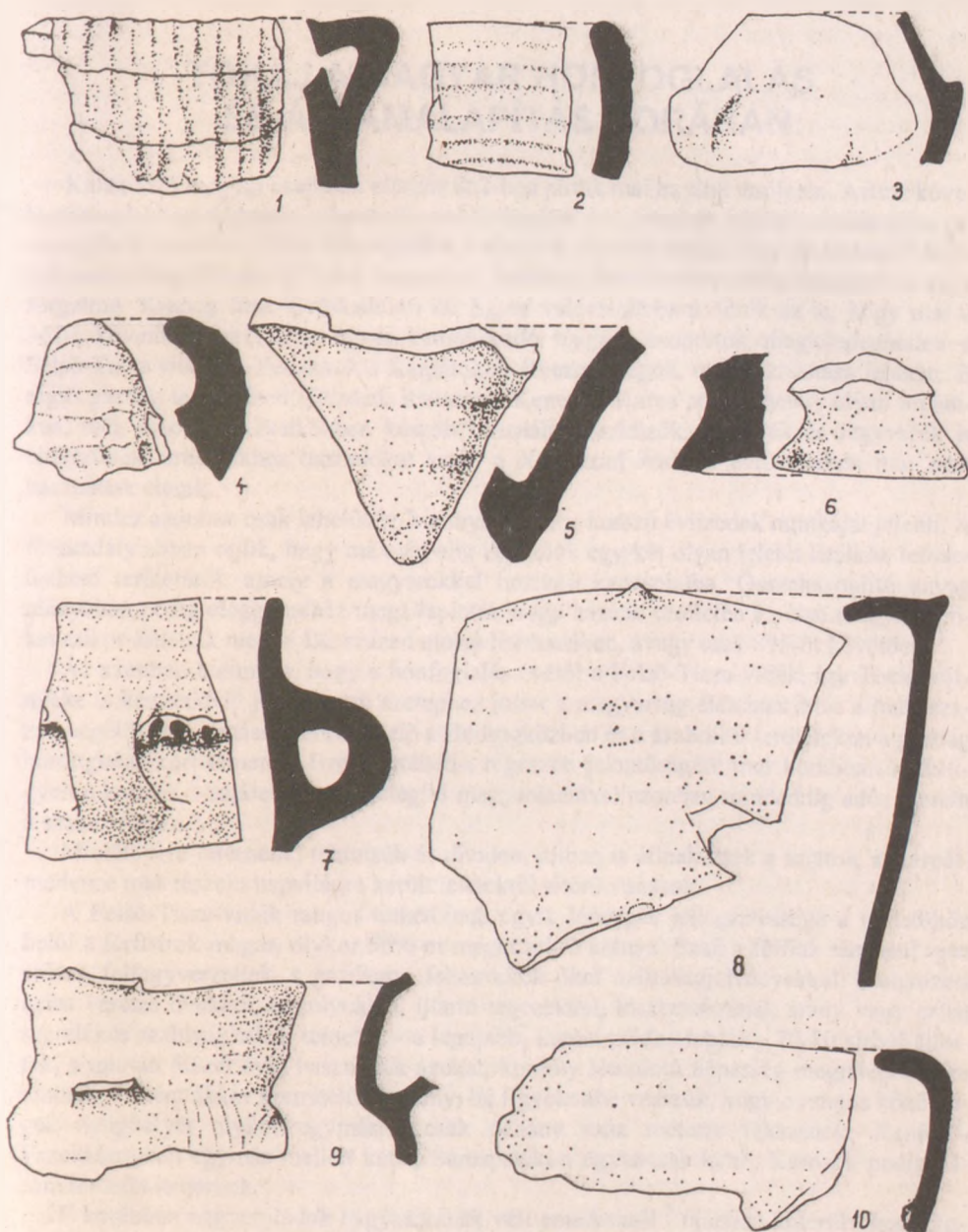
2—3. kép Bronzbogrács a prűgyi leletbűl
 Abb. 2—3. Bronzekessel aus dem Hortfund von Prűgy

4. kép A prűgyi lűfejalakű fokos
 Abb. 4. Das Pferdekopfszepter von Prűgy

3. kép Kemencei Tibor után (a prűgyi kora vaskori kincslelet,
 COM. ARCH. HUNG. 1981

XII. tábla. Tokaj környéke

4. kép Kemencei Tibor után (A gávai kultúra leletei a miskolci múzeumban, HOM. évk. 10. 1971)

TOKAJ A MAGYAR HONFOGLALÁS ÉS ÁLLAMALAPÍTÁS KORÁBAN

Kalandozó magyar csapatok először 862-ben jártak mai hazánk területén. Az ezt követő évtizedekben többször is beavatkoztak a frankok és a morvák közötti viszályokba valamelyik fél oldalán. Noha bizonyítékunk nincs rá, de valószínű, hogy az átvonuló seregek már ekkor érintették Tokaj környékét, hiszen a későbbiekben is itt húzódott a nagy forgalmú, Kijeveg futó kereskedelmi út. Egyre valószínűbbnek tűnik az is, hogy már a 862-t követő évtizedekben egyes katonáskodó magyar csoportok megtelepedhettek a Felső-Tisza vidéken. Feladatuk a Kárpátokon átvezető hágók, utak biztosítása lehetett. E régió gazdag temetőiben (Bezdéd, Rakamaz, Kenézlő, Karos stb.) ugyanis olyan archaikus, még bizonyára Etelközben készült használati eszközök, ékszerek és fegyverek is előkerültek, amelyekhez hasonlókat aztán a X. század későbbi évtizedeiben már nem használtak eleink.

Míndez azonban csak lehetőség, bizonyítása még hosszú évtizedek munkáját jelenti. A fő akadály abban rejlik, hogy ma még alig ismerünk egy-két olyan leletet Etelköz feltételezhető területéről, amely a magyarokkal hozható kapcsolatba. Összehasonlító anyag hiányában pedig eléggé nehéz megállapítani, hogy hazánk területén az első magyar sírokat mikor áshatták meg: a IX. század utolsó harmadában, avagy csak 895-öt követően.¹

Az azonban bizonyos, hogy a honfoglalás évétől a Felső-Tisza-vidék, így Tokaj környéke is kiemelkedő jelentőségű szerephez jutott a magyarság életében. Már a múlt század végétől egyre-másra kerülnek elő a Bodroglközben és a szabolcsi területeken a gazdag honfoglalás kori temetők. Ezek történeti-, régészeti jelentőségére már korábban is felfigyelt a kutatás,² sajátosságaik kielégítő magyarázatával azonban mindeddig adós maradt a szakirodalom.

Mielőtt erre rátérnénk, tekintsük át röviden, miben is állnak ezek a sajátos, a Kárpát-medence más részein napvilágra került leletektől eltérő vonások.

A Felső-Tisza-vidék rangos temetőinek egyik lényeges jellegzetessége a temetőkön belül a férfisírok magas, olykor 50%-ot megközelítő aránya. Ezek a férfiak ráadásul igen erősen felfegyverezettek, s gazdagon felszerelték őket méltóságjelvényekkel: aranyozott ezüst veretes övekkel, tarsolyokkal, íjtartó tegezekkel, lószerszámmal, arany vagy ezüst szerelések szablyákkal. E temetők - a legújabb, karosi példa alapján - 70-80 sírból állottak, s miután 50-60 évig használták azokat, komoly létszámú népesség megtelepedésére utalnak. Főként akkor szembetűnő e tény, ha figyelembe vesszük, hogy e rangos közösségek nyughelyei olykor egymástól csak néhány száz méterre fekszenek: Kenézlő-Fazekaszugban egymás mellett kettő, Sárospatakon ugyancsak kettő, Karoson pedig három temetőt ismerünk.

E korábban nagycsaládok hagyatékának vélt emlékekről³ újabban kiderült, hogy kiscsaládi alapsejtekre bonthatók, melyeket a háziszolgák és a kísérő harcosok temetkezései egészítenek ki. Egyre határozottabban körvonalazódik azoknak a gazdag, előkelő vezéreknek a hagyatéka is (Tarcal, Kenézlő, Karos, Bodrogszerdahely, Zemplén, Rakamaz, Geszteréd, Eperjeske), akik a X. század első felében uralkodó magyar nagyfejedelmek belső emberei, kíséretük vezetői lehettek. Közülük kerültek ki bizonyára a kalandozó seregek vezérei is. Egyik méltóságjelvényükön, a veretekkel felszerelt, felajzott íj tárolására szolgáló íjtegezen napszimbólumot ábrázoltak. A IX. századi arab geográfusok leírá-

sából⁴ tudjuk, hogy a kazárok fejedelmének hatalmát is hasonló jelvény jelezte, márpedig levéldiai tartózkodásuk idején eleink a kazár kagán fennhatósága alá tartoztak. Itt vehették át, szintén kazár mintára, a kettős fejedelemség intézményét, s nyilván azzal együtt annak szimbólumrendszerét is. Az, hogy a Felső-Tisza vidékén eltemetett vezérek a fejedelem jelét viselték azt bizonyítja, hogy vele szoros kapcsolatban állottak.⁵ Mivel a Kárpát-medencében másutt sem a vezéri síroknak, sem a katonai kíséretnek ilyen nagyfokú koncentrációja nem mutatható ki, joggal gondolhatunk arra, hogy ezek lelőhelyei kijelölik a X. század első felében uralkodott fejedelmek hatalmi központját is. A régészeti leletek nyomán tehát merőben más eredményre jutottunk,⁶ mint a fejedelmi szállásterületek a Duna-Tisza-közére,⁷ vagy a Duna Baranyától a Csepel szigetig, majd a mosoni Duna-árig terjedő szakasza mellé lokalizáló történeti hipotézisek alapján.⁸ Olyan X. századi írott források nem állnak rendelkezésünkre, amelyek Tokaj környékének korabeli történetéről tájékoztatást adnának. Annál részletesebben foglalkozott e vidékkel Anonymus *Gesta Hungarorum*, amely részletező pontossággal jelenítette meg a honfoglalás folyamatát, Árpád seregének útvonalát és táborhelyeit. Az elmúlt évtizedek forráskritikai munkálatai azonban kiderítették: Anonymus saját korának, a XII-XIII. század fordulójának földrajzi-politikai viszonyait vetítette vissza a honfoglalás időszakába.⁹ A honfoglaló vezérek és ellenfelek nevét jórészt korabeli földrajzi nevekből konstruálta, nem volt tudomása viszont a X. századi magyarsággal kapcsolatba került egyetlen valós történeti személyiségről sem. Adatait így aligha kezelhetjük hitelesként. Hiba lenne azonban az általa megörökített információkat teljességgel figyelmen kívül hagyni. Nemcsak kitűnő helyismerettel rendelkezett ugyanis, hanem – miként hivatkozik is rá – ismerhette azokat a X. századból eredő hősénekeket, amelyekben a főhős egyes szám első személyben meséli el tetteit, s ezeket beépítette Gestájába. Csak további kutatások adhatnak választ arra: Csupán a véletlen számlájára írható-e, hogy az Anonymus által említett Bodrog mentén, Tarcál és Szerencs hegyén jelentős X. századi sírok, temetők kerültek elő.

A forráskritika által kirostált adatokat történetírásunk az elmúlt évtizedekben – főként Györffy György révén – a történeti földrajz segítségével kívánta pótolni. Az Ondava folyó, valamint a Szerencs melletti Ond község véleménye szerint Ond törzsfő emlékét őrizte meg, akinek a nemzetsége ősfoglaló, s ily módon birtokos lehetett vidékünkön.¹⁰ Eredményeit azonban nem tekinthetjük véglegesnek,¹¹ illetve mint láttuk, a régészeti leletekből más következtetés vonható le. Tokaj földjének X. századi történetéről így csak a közelben előkerült régészeti leletek nyújtanak valamelyes tájékoztatást.

A mai Tokaj közigazgatási területéről honfoglalás kori emlékek mindeddig nem kerültek elő. Mindössze két vaskengyelt őriz a Herman Ottó Múzeum „Tokaj környéke” megjelöléssel, pontos lelőhelyük tehát ezeknek sem ismert.¹² Annál jelentősebb leletek kerültek elő a szomszédos Tarcál község határában, az Anonymus által is említett hegy lábánál. 1894 őszén, szőlőültetés során a Rimai dűlőben, Tarczaly Dávid alezredes birtokán a munkások négy sírt forgattak ki. Elmondásuk szerint három melléklet nélküli volt, a negyedik ellenben a korszak leggazdagabb temetkezései közé tartozott. Mellékleteinek javarésze elkallódott, s a múzeumba jutott darabok rendeltetése sem volt egyértelmű.¹³ Az újabb ásatási megfigyelések alapján azonban megkísérélhetjük a harcos felszerelésének a rekonstruálását.

A temetési szertartás során bal oldalára fektették lovának a lenyúzott bőrből bennhagyott koponyáját és lábszárcsontját. Bizonyára mellette volt a nyereg is, amelyre a körte alakú, puha talpú csizmához való kengyelpár utal, a kantárra pedig az ezüstberakásos vaszabla oldalpálcája. Már ezek a látszólag kevésbé jelentős tárgyak is utalnak az elhunyt rangos voltára: Kisméretű, biztonságos kengyeleket (amelyekbe esés közben nem akadhatott be a lovas sarka) és oldalpálcás ezüstözött zablát leginkább nők és előkelő

férfiak használtak. Magas méltóságát azonban leglátványosabban pompás rangjelző tárgyai tükrözik.

Közülük is kiemelkedik palmettamintás, aranyozott ezüst tarsolylemeze. A honfoglaló férfiak tűzkészégeiket, apróbb használati tárgyaikat az övről jobb oldalt lecsüngő bőr tarsolyban hordták, melynek felületét az előkelők esetében fém veretekkel vagy összefüggő, olykor - mint ez esetben is - díszes lemezzel borították. (1. kép)

A pusztai népek körében rangjelző szerepet, fontosságuk miatt az övek, és a róluk lecsüngő eszközök, fegyverek kaptak. Minél magasabb méltóságra jutott valaki, annál többet szereltek fel ezek közül aranyozott ezüst, ritkábban arany veretekkel.

A Kárpát-medencéből napjainkig mindössze 25 db. tarsolylemez került elő, ezek zöme is (15 db) a Felső-Tisza-vidékről, Tokaj tágabb körzetéből ismert. Éppen ritkaságuk miatt vetette fel nemrégiben *Dienes István*, hogy e tárgyak a fejedelmi háztól való közvetlen függés kitüntető jelvényei lennének, hajdani tulajdonosaik a fejedelmi kíséret vezetői közé tartoztak. ¹⁴ *Dienes* említett nézetét az újabb kutatások fényében fenntartás nélkül elfogadhatjuk. Meg kell azonban jegyezni, hogy a tarsolylemezeket - talán éppen némelyik darab a művészi kidolgozása miatt - kutatásunk kissé túlértékelt, valamiféle abszolút mérceként fogva fel az egyes gazdag sírokban való meglétüket vagy hiányukat. Ily módon kiszakítva azokat a kor rangjelző tárgyainak összességéből, sűrűsödésüket vagy egy-egy területen megfigyelhető hiányukat viselőiknek a magyarokétól eltérő etnikumával (kabarok!) magyarázták. ¹⁵ Felvetődött az a nézet is, hogy leggazdagabb sírjainkból hiányoznak, s kis számuk miatt nem lehetnek rangjelző szerepük. ¹⁶ Napjainkra azonban egyre világosabban körvonalazódik az a felső-tiszai vezéri kör, mely gazdagságánál, méltóságánál fogva kiemelkedett kortársai közül. Ezek méltóságjelvényei között a tarsolylemez egy volt a többi között. Egy-egy adott esetben meglétének vagy hiányának a kortársak számára bizonyára közismert magyarázata volt, amely azonban előtünk még rejtve marad. Feltehetőleg a fejedelmi kíséreten belüli konkrét feladatok határozták meg az egyes hatalmi jelvények birtoklását. A tarcali előkelő e vezéri kör tagja volt. Maguk a tarsolylemezek azonban egy szélesebb rétegre voltak jellemzőek, hiszen olyan harcosok hagyatékában is megtaláljuk azokat, amelyek hagyatékuk alapján nem tartozhattak a vezérek csoportjába. A tarcali előkelő tarsolylemezéről egyre valószínűbb, hogy valamelyik helyi, felső-tiszai ötvösműhelyben készült. Testvérdarabja a Tokajjal szemközti Rakamaz határában került elő egy aranyszabályos vezér hagyatékából, s közel áll hozzá a karosi temető egyik tarsolylemeze is.

A tarsolylemezt hordozó bőr övet Tarcalon is aranyozott ezüst veretekkel szerelték fel, melyek csillogó fémpántként fonták körül viselőjük derekát. (2. kép)

A veretes övek elterjedéséről, használatáról a X. századon belül ugyanazt mondhatjuk el nagy vonalakban, mint a tarsolylemezekről. A X. századi magyar szállásterületről ismert 184 veretes övet, vagy övveretet tartalmazó sírból 55 lelet a Felső-Tisza-vidékről származik. Tokaj környékének gazdag temetőiben nem ritkaság, hogy több harcos is birtokolt ilyen méltóságjelvényt. A veretek formája, díszítésmódja arra utal, hogy zömük a helyi ötvösműhelyekben készült.

Sokáig kérdéses volt, hogy milyen célt szolgáltak az előkelő férfiak sírjaiban, deréktájon talált különböző formájú és díszítésű ezüstveretek, szegecsek. Számuk síronként több tucat, de olykor százat is meghaladja. Csak az újabb karosi ásatások nyomán derült ki, hogy e díszek olyan kőszemléti íjtartó tegezeken voltak, melyekbe a felajzott íjat helyezték. Egy ilyen íjtartó lehetett a tarcali vezér mellett is, erről tanúskodik az a jellegzetes függesztő veret, amely megmaradt a leletek között. Hogy a fennmaradt apró szegecsek, kisebb díszek közül jó néhány is ehhez tartozhatott, az nagyon valószínű. Feltehetőleg eredeti elrendezésükben olyan napszimbólumot alkottak, mint amilyen a karosi,

eperjeskei íjtegezeken jelenik meg. Ha a tarsolylemezeknél csak gyaníthatjuk, hogy a fejedelmi kísérethez való tartozást szimbolizálták, a napkorongos íjtartókról szinte bizonyosra mondhatjuk ezt. Mint már említettük, a IX. századi arab geográfusok arról tudósítanak, hogy a kazár kagán előtt, ha kíséretével kivonul, jelvényként egy napkoronghoz hasonlatos tárgyat hordoztak. Márpedig a magyar törzsek levé diai tartózkodásuk idején a kazár kagán alattvalói voltak, s onnan származik a magyar kettős fejedelemség intézménye is. Minden bizonnyal a napszimbólumot mint hatalmi jelvényt is ekkor vették át eleink, s használták aztán azt új hazájukban is.¹⁷

A tarcali vezér felszereléséhez pompás szablya is tartozott, melynek markolatát és hüvelyét palmettamintás, aranyozott ezüst lemezekkel borították. A fentiek fényében talán már egyhangúnak tűnik annak ismételtetése, hogy az ilyen díszes szablyák túlnyomó többsége is a felső-tiszai temetőkből származik. A tarcali szablyadíszek aranyból készült hasonmásai Szabolcs megyében, Geszteréd határában kerültek elő egy vezéri sírból,¹⁸ hajdan talán ugyanaz a művész alkotta mindkét készletet. (3. kép)

A fenti rövid áttekintésből is nyilvánvaló lehet számunkra, hogy a tarcali vezér hagyatéka, méltóságjelvényei alapján kortársa és tagja lehetett annak a vezéri csoportnak, amelynek sírjai kizárólag Tokaj tágabb környékén kerülnek elő (Bodrogszerdahely, Zemplén, Karos, Kenézlő, Rakamaz, Geszteréd, Eperjeske). E vezérek a X. század első felében uralkodó magyar nagyfejedelmek főemberei voltak, katonai kíséretük vezetői. Méltóságjelvényeik a fejedelmi udvarban dolgozó ötvösök alkotásai voltak, nemesfém alapanyagukat pedig a kalandozásokból beáramló zsákmány és adó biztosította. Hogy a feltételezett fejedelmi székhely pontosan hol volt, ma még nem tudjuk. Nem elképzelhetetlen azonban, hogy Tokaj közelében, a később várral is megerősített szabolcsi körzetben kell keresnünk ennek a nyomait. Tokaj környékének X. századi szerepét, jelentőségét a hatalmi központ közelsége mindenképpen erősen megnöveli. Feltételezhető ugyanakkor, hogy már a X. században is fontos átkelőhely volt, nagy kereskedelmi utak csomópontja.

Itt futottak össze a Kijevből a Vereckei hágón át, a Bodrog jobb partján futó keleti, a Tisza jobb partja mentén Konstantinápolyig húzódó déli, s az Eger-Buda - Vác irányába tartó nyugati utak.¹⁹ A viszonylag kis számú, sírokból előkerült import tárgyakon kívül e vidék jelentőségét a bizonyosan kereskedelmi forgalmat jelző arab ezüstpénzek is jelzik.²⁰ Az eddig ismert sírleletről vagy temetőből származó 70 db arab dirhem döntő többsége, 54 db ugyanis a Felső-Tisza-vidéken kerül elő, ezen belül is 52 db a Bodrogtőben! A luxuscikkeket kínáló arab kereskedők áruik számára fizetőképes keresletet főként a fejedelmi udvarban remélhettek, ott, ahol a kalandozásokban szerzett zsákmány és a befolyt adó nagy része koncentráldott.

Az eddigieket összefoglalva tehát ama következtetésre juthatunk, hogy a Felső-Tisza-vidék, s ezen belül természetesen Tokaj környéke kiemelkedő szerephez jutott a X. század első felének magyar történelmében. A régészeti adatok alapján e vidékre lokalizálható fejedelmi központ hatalmának alapját a jól felfegyverzett, szigorú elvek szerint megszervezett katonai kíséret képezte. Főként ez utóbbi adta a kalandozó hadjáratok katonaságát és vezetőit. Feladatuk azonban aligha merült ki az idegenbe vezetett hadjáratokban való részvételben. A Bodrogtő, Rétköz, Taktaköz hatalmas, időszakos vízjárások által táplált ártéri legelői nagy számú állatállomány fenntartását is lehetővé tették, anélkül hogy több száz kilométeres „szállásváltó” utakat kellett volna megtenniük.²¹ A kíséret itthon tartózkodó tagjai minden bizonnyal ellátták az állatállomány felügyeletét, csakúgy mint a letelepült, földműves közösségek adójának behajtását, valamint az értékes árukat kínáló kereskedőkaravánok országon belüli védelmét. A harcosok, vezérek, s családtagjaik finom művű ékszereit, méltóságjelvényeit jórészt helyi, a fejedelmi szálláson dolgozó ötvösök készítették. Magas szintű mesterségbeli tudást jelcznek a kiváló szablyák, gondosan megmunkált lószerszámok és a ritka csontfaragványok is. A hajdani mesteremberek zö-

mének készítményei azonban szinte nyomtalanul elpusztultak, így csak halvány sejtéseink lehetnek a nyerges mesterek, íjkészítők, takácsok és számtalan társuk technikai ismereteiről.

Ennek a pezsgő, sokszínű életnek azonban a X. század közepén vége szakadt. Meglepően tapasztalhatjuk, hogy a katonai kíséret temetőibe a 950-es évektől már nem ástak újabb sírokat. Hogy valamilyen nagy horderejű változásnak kellett itt bekövetkeznie, azt e tény kétségbevonhatatlanul jelzi. Aligha lehet szó arról, hogy a terjedő kereszténység hatására elsőként a fejedelem környezetének tagjai hagyták fel pogány temetkezési helyeiket. A honfoglaló, első generáció által nyitott temetők használata nemhogy Szent István, de még Géza fejedelem koráig sem nyúlik, így megszűnésüket aligha írhatjuk a terjedő új hit számlájára. A minden kétséget kizáró magyarázattal még adós kutatásunk, magam azonban úgy látom: Az országon belüli hatalmi viszonyok alapos átrendeződését jelzi a katonai kíséret temetőinek felhagyása.²² Úgy tűnik, az Árpád-nemzetségen belül a hatalmat addig birtokló ág alulmaradt a belharcok során, s ennek következménye kíséretük széttelepítése lett. Az új fejedelem uralmi központját Esztergom-Székesfehérvár körzetében rendezte be, azon a vidéken, ahol mindmáig megtalálható az ország fővárosa. Katonai kíséretét a korábbiaktól eltérő elvek alapján szervezte meg, s megkezdte annak nyugati típusú fegyverzettel való felszerelését is.²³

A szétszórt kíséret helyébe új népességet telepítettek a Felső-Tisza-vidékre is. Az újonnan jöttek azonban nem folytatták elődeik telepeit, temetőit, hanem új szállásokat nyitottak, s hagyatékukban már alig van nyoma a korábbi pompának és nemesfémbőségnek. Ezen új népesség nyomára akadtak vélhetően a közeli Mezőzombor határában.

1958-ban a községtől délre, a Bálványdombon homokbányászás során egy nagyobb X. századi temetőt pusztítottak el, amelynek csak néhány sírját sikerült ásatással megmenteni.²⁴ A töredékekből is kitűnik, hogy itt egy viszonylag rangos közösség temetkezőhelyére bukkantak. A leletek közül kiemelkedik a 4. sírba temetett, nemesfémekben gazdag viseletben eltemetett asszony. Ingének szegélyét rombusz alakú aranyozott ezüst veretekkel varrták ki. Kaftánjának szélére ugyancsak aranyozott ezüst, nagyobb méretű kettős csüngőket szereltek. Ezek felső tagja kerek, és egy csuklószerű függesztővel ehhez kapcsolódik egy-egy áttört, szív alakú dísz. A díszes kaftán ujját mindkét karon egy-egy pántkarperec szorította le. Puha talpú csizmájának a szárát és a fejét ezüst szegecsekkel verték ki. (4. kép)

A mezőzombori leletek az imént bemutatott sír egyik karperece révén kerültek a szakemberek érdeklődésének a középpontjába. E finom mívű ékszer lekerekedő végeit egy-egy kerek rozetta ékesíti. A végződés közötti felületet finoman vésett, lendületesen kanyargó, végtelenbe szöhető palmettás indák töltik ki, melyek háttérét poncolással és aranyozással díszítette a hajdani művész. (5. kép)

E pompás ékszer a legkifinomultabb X. századi ötvöshagyományokat közvetíti felénk, s méltán emlegetik ennek alapján azt a tarsolylemezekkel egy szinten. Ennél is lényegesebb azonban, hogy díszítésmódját a Bécsben őrzött, hajdan magyar fejedelmi méltóságjelvényként szereplő aranszerelékes szablya pengéjének a vércsatornáját ékesítő motívumokkal hozta kapcsolatba a kutatás.²⁵ Mindezek alapján arra gondolhatnánk, hogy a karperec és a szablya szerelékei azonos műhelyben készülhettek, s ez a műhely - a mezőzombori lelőhely alapján - valahol Tokaj környékén volt. Már csak az is indokolná e feltevést, hogy - mint láttuk - arany és ezüst szerelékes szablyaink túlnyomó része e vidékről látott napvilágot.

A mezőzombori lelet tüzetesebb vizsgálata azonban óvatosságra int bennünket. A Felső-Tisza-vidék X. század első felére keltezhető régészeti leleteit áttanulmányozva azt tapasztalhatjuk, hogy a női viselet nemesfém díszekben jóval szegényesebb, mint az ország más részein (Bihar, Dél-Magyarország, Duna-Tisza köze, Kisalföld északi része).

Különösképpen igaz ez a nagyméretű kaftánveretekre (az ún. kettős csüngőkre), melyek vidékünkön ritkaságszámba mennek, s a kevés kivétel egyike éppen a mezőzombori lelet. A jelek szerint a Bálvány-dombon örök nyugalomra helyezett előkelő asszony tehát nem e vidék szülötte, hanem talán valamelyik rangos férfi feleségéként került ide az ország más részéről. Viselete határozottan idegen a felső-tiszai környezetben, ruházatának nemesfém ékítményei is másutt készülhettek. Éppen ezért nem dönthető el egyértelműen, hogy karperecéhez még szülőföldjén jutott-e, más ékszereivel együtt, vagy már új otthonában jutott a birtokába. Ily módon itteni előkerülése sem lehet döntő bizonyíték a bécsi szablya, e pompás fejedelmi méltóságjelvény felső-tiszai műhelyhez való kapcsolására. Van azonban még egy elgondolkodásra készítő jelenség: A nagyasszony másik, kevésbé díszes karperece az ún. pödrött végű változatok közé sorolható. Erről az ékszertípusról a kutatás mai állása szerint azt mondhatjuk, hogy használata a X. század első harmadában nem mutatható ki, nagyobb számban csak a század közepén - második felében jelentkezik.²⁶ Mivel Mezőzomboron több példány is előkerült, valószínűnek tarthatjuk, hogy a Bálvány-dombra a X. század közepén - második felében temetkeztek a közelben lakó közösség tagjai: Noha a töredékes leletekből mélyreható következtetéseket nem vonhatunk le, nem tartom elképzelhetetlennek, hogy e csoport tagjai a korábbi kíséret helyébe telepített új népséghez tartoztak, az előkelő asszony pedig az új helyi vezetők egyikének felesége lehetett. Ennek eldöntéséhez azonban csak újabb, jól feltárt leletek segíthetnének hozzá bennünket.

Jóllehet, Tokaj mai közigazgatási területéről mindeddig egyetlen hiteles honfoglalás kori leletet sem ismerünk, a Kopasz hegyet a Tisza mindkét oldalán gyöngysorként közrefogó rangos és kevésbé gazdag temetők sorozata a hely kiemelkedő fontosságát jelzi. Segítségükkel egyre határozottabb körvonalakkal rajzolhatók meg a környék X. századi településtörténeti és társadalomtörténeti viszonyai. Fentebb már utaltunk rá, hogy az Árpád-korban fontos kereskedelmi utak csomópontja lehetett a település területén, kiemelkedő jelentőségű tiszai átkelőhellyel. A régészeti leletek arra utalnak, hogy a tokaji rév e szerepet már a X. században is betölthette. Közvetett módon erre utalhat a régészeti szakirodalomban „Tokaji kincsként” emlegetett, sokat vitatott leletegyüttes is.

A Magyar Nemzeti Múzeum 1896-1897-ben értékes régiségeket vásárolt egy régiségkereskedőtől, amelyet állítólag Tokaj környékén kerültek elő.²⁷

A leletanyag tüzetesebb vizsgálata alapján legalább két, de talán három, hajdan önálló tárgycsoportra választható szét az együttes. (6. kép)

Az ékszerek, ruhadíszek egy része gazdag X. századi női sírból származhat, melynek viselete nagyon közel állhatott a mezőzombori előkelő asszony ruházatához. Az ingszegély rombusz alakú veretei, az aranyozott ezüst kéttagú csüngők (kaftánveretek), valamint hasonló csüngők felső, rombusz alakú tagjai, a 2 db bronz füles gomb és a csizmaveretek ruhadíszként szolgáltak. Ékszerként csavart ezüst huzalból készült nyakpörcet, egy-egy hurkos végű és nyitott huzalkarperecet, valamint 2 db aranyozott ezüst gyöngyöt alkalmaztak. Mindezek a tárgyak leggazdagabb honfoglalás-kori női sírleleteinket idézik. A mezőzombori lelethez való hasonlóságuk ugyanakkor ez esetben is felveti azt a kérdést: Előkerülhetett-e ez a csüngős kaftándíszekkel felszerelt női sír a Felső-Tisza-vidéken? Már a századforduló táján felvetődött az a lehetőség, hogy e leletek a Tisza áradásai által elpusztított zalkodi temetőből származnak.²⁸ Noha rendszeres ásatás Zalkodon nem folyt, a megmentett leletek arra utalnak, hogy a község melletti Szegefarka-dűlőben a gazdag katonai kíséret egyik, a karosiakhoz, kenézliöiekhez hasonló temetőjét pusztították el az áradások.²⁹ E környezetbe a csüngős kaftánveretek nem illeszkednek bele. Noha bizonyosat e kérdésben már aligha állíthatunk, valószínűbbnek tartom azt a lehetőséget, hogy a műkereskedő által eladott leletek ezen része inkább Dél-Magyarországról származik.

A tokaji kincs fennmaradó részét a következő tárgyak képviselik: 13 db szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített függő, 1 db granulációval díszített ezüst gomb, 2 db félholdas ezüst függő, 14 db három gömbbel díszített nagy méretű ezüst függő, 5 db bordázott S-végű hajkarika, I. Romanos és Christophoros (920-927?) 1 db és Bíborban született Konstantinos - II. Romanos (945-959) 10 db arany solidusa, 3 db bizánci bronz súly, valamint egy ezüst nyersanyagrud.

Még ez a leletcsoport sem egységes azonban. A félhold alakú lemezes függők párhuzamai ismertek a X. század első feléből is, használata azonban átnyúlik a XI. századba.³⁰ A szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített függők legkorábbi példányai ismertek X. század eleji sírokból is, használatuk azonban kimutatható még Szt. István korából is.³¹ A három gömbbel ékesített nagyméretű ezüst függők keletkezése már eddig is sok vitát váltott ki, e tekintetben a X. század 60-as éveit csakúgy számításba vették,³² mint a XI. század közepét - második felét.³³ Mindenesetre az utóbbi időpontot valószínűsítenek - ha valóban eredetileg is a kincshez tartoztak - a bordázott S-végű hajkarikák. Ha figyelembe vesszük azonban a X. század második harmadára datálható bizánci arany solidusokat is, egyre valószínűbbnek tűnik, hogy a kincs ezen része is legalább két csoportra bontható: egy X. század közepén, talán bizánci vándorkereskedő által elrejtett együttesre (solidusok, mérlegsúly, nyersanyagrud, félhold alakú függők, szőlőfürtdíszes függők) és egy későbbi, XI. században földbe került tárgycsoportra (háromgömbös ezüst függők). Még rejtélyesebbek az elrejtés körülményei. Ha azt feltételezzük, hogy e bizánci eredetű tárgyak mindkét csoportja valóban Tokajban, vagy annak környékén találtatott, több lehetőség is felvethető. Az első tárgycsoportot talán a X. század közepén, a már korábban említett fejedelmi családon belüli hatalomváltás körüli zavaros időkben rejthette el tulajdonosa, akinek aztán már nem volt alkalma újra kiásni a kincseit. A másik leletegyüttes a XI. század 60-70-es éveiben kerülhetett földbe, talán az úz betörés (1068)³⁴ vagy Salamon királynak Géza és László herceggel vívott, vidékünket is érintő trónharca (1074) idején.³⁵ Ezek az események azonban már átvezetnek bennünket abba az időszakba, amikor Tokaj neve elsőként megjelenik az írott forrásokban.

A nyugat-európai államok ellen vezetett kalandozó hadjáratok sora a 955-ben bekövetkezett augsburgi vereséggel befejeződött. A trónra lépő, s hatalmát újjászervező Taksony nagyfejedelem (955-972) idején a magyar seregek számára az egyetlen fennmaradó lehetséges célpont a Bizánci birodalom lett, a 971-ben elszenvedett arkadiopolis-i csatavesztés azonban a déli irányú hadjáratok, s így a kalandozások végét is jelentette. Taksony utóda, Géza nagyfejedelem (972-997) a történelmi kihívásra méltó választ adott, hozzákezdve hatalmának megszilárdításához és központosításához. Művét fia és utóda, az 1000-ban királyi koronát nyert Szt. István (997/1000-1038) folytatta. Hatalmas állam- és egyházszervező munkájával megvetette a 900 évig fennálló magyar királyság alapjait. Halála után azonban a fiatal királyságot trónharcok és külső támadások gyncgítették, ezért a feudális állam kiépítésének befejezése a XI. század végéig, Szt. László (1077-1056) és Könyves Kálmán (1097-1116) uralkodásának időszakáig húzódott.

Tokaj első említései ezen eseményekhez kapcsolódnak. A százdi apátság 1067-ben kelt alapítólevelében, a Szabolcs megyei Vécse határjáráskor említik, hogy a határ „...*et inde cadit ad magnam viam Zoloch, per quam proceditur versus Kuurew, usque dum Tiza et Budr in unum coniungtur...*”,³⁶ vagyis „...innen a szalacsi nagy útra tér, melyen Kőrév felé halad a Tiza és a Bodrog egybefolyásáig...” *Németh Péter* figyelt fel arra, hogy e *Kuurew* azonos lehet a IV. László (1272-90) 1284-es oklevéleiben említett *Kevrew*, *Keureu*, *Kevrev* alakokkal, s valamennyi a mai Tokajra vonatkozik, olvasatuk pedig *Kőrév*.³⁷

Néhány év múlva, országos események kapcsán újból előtűnik a Tisza és a Bodrog összefolyásánál fekvő helység, immár újabb névvel.

A XIV. században íródott Képes Krónika arról számol be, hogy 1074-ben Salamon király (1063-1074) gonosz tanácsadói sugallatára elhatározta: Végleg leszámol unokatestvéreivel, a trónját fenyegető Géza, László és Lampert hercegekkel. A csatára Tiszafüred környékén, Kemejnél került sor, ahol „...összes vitéze elvesztésével hagyta csak abba a herceg (Géza) a harcot, Tokajnál átkelt a Tiszán...” , majd az öt üldöző Salamon is „...győzelmet nyervén a király, Tokajnál átkelt a befagyott Tiszán és megszállt Péter fia házában.”³⁸ A harc végül is 1074 márciusában, a mogyoródi csatában Salamon vereségével végződött. Az ország feletti ellenőrzést - egy kis nyugati sáv kivételével - elvesztő Salamon a mosoni várba szorult, trónját pedig Géza (1074-1077) foglalta el. A krónika minket most közelebről is érdeklő részében a települést kétszer is említi, mégpedig *Cothoyd*, ill. *Thoroyd* alakban. Aligha lehet kétségünk afelől, hogy e rontott névváltozatok a Tokaj nevet rejtik.³⁹ Erről győz meg bennünket az is, hogy rövidesen újra említi a helységet a Képes Krónika, most már helyesen.

1091-ben Szt. László megszállta Horvátországot, s ezzel kivívta Komnénosz Alexiosz bizánci császár haragját. Bizánc Dalmáciát és Horvátországot saját érdekszférájának tekintette, ezért bosszúból Magyarország elleni támadásra bízta a kunokat, akik ezt teljesítették is. Kapolcs vezér csapatai betörték Erdélybe, majd az Érmelléken észak felé vonulva, Tokajnál keltek át a Tiszán. A krónika az eseménnyel kapcsolatban a *Thocoyd* elnevezést említi.⁴⁰ A zsákmánnyal bőven megrakodott kun sereget végül is a király a Temesközben szinte az utolsó emberig megsemmisítette.

Érdekes módon még az Árpád-korban feltűnik a helységnek egy harmadik elnevezése is, mely valamennyi közül talán a legismertebb. *Anonymus* 1200 körül keltezett Gestájának 17. fejezetében ezt írta: „A fent említett Tarcal pedig Árpád vezér kegyelméből annak a hegynek a lábánál kapott nagy földet, ahol a Bodrog a Tiszába ömlik; egyszerűen ugyanazon a helyen földvárat emelt, amely most a jelenben a *Himesudvar* nevet viseli.”⁴¹

A három elnevezés közül kettő - a Kőrév és a Tokaj forma - hosszú ideig használatos lehetett, hiszen még a XIII-XIV. században is találkozunk velük.⁴² Mindkettő a helység egy-egy földrajzi jellegzetességét emeli ki: Az első egyértelműen az átkelőhelyre, gázlóra utal, a másik a feltételezések szerint török (talán besenyő) eredetű szó, jelentése „folyó menti erdő”.⁴³

Mindössze egyetlen egyszer, *Anonymus* *Gesta Hungarorum*-ában fordul elő a *Himesudvar* (*Hymusuduor*) elnevezés, amelynek jelentése vitatott. Az egyik magyarázat szerint a „*hime!*” szavunk a régi magyarban „vesszőfonás” jelentéssel bírt, s ily módon a *Himesudvar* „vesszőfonattal körülkerített hely” - ként értelmezendő. A korabeli várépítési technikával ez a magyarázat összecseng.⁴⁴ *Győrffy György* ezzel szemben úgy véli, hogy a „*him*” szóval az Árpád-korban a „szín” -t jelölték, így a megfejtés „színesre pingált udvarház” lenne.⁴⁵ Úgy vélem, az első magyarázat közelebb áll a valósághoz, hiszen *Anonymus* szövegében *castrum terreum* egyértelműen földvárra utal.

Tokaj az Árpád-korban átkelőhelyként fontos hely lehetett, ha nagyobb település ekkor még nem is alakult ki a rév mellett: A falu minden bizonnyal az egész korszakban királyi birtok volt.⁴⁶

Hogy földvár pontosan mikor épült, az a rendelkezésünkre álló forrásokból egyértelműen nem deríthető ki: Mivel az 1067., 1074. és 1091. évekre vonatkozó okleveles és krónikás adatok még, az 1284. évi oklevelek pedig már nem említik várát, feltehető, hogy az erősséget valamikor a XII. században emelték, s az a tatárjárás során elpusztult.

Nem ismerjük a vár helyét sem, így csak sejtethetjük, hogy az a Tisza és a Bodrog ös-
szefolyásának stratégiai fontosságú pontján, a XIV. század végén emelt kő- és földvár
helyén állhatott. A bőségebb okleveles adatok hiánya azonban arra figyelmeztet, hogy -
különösen a hatalmas szabolcsi földvár szomszédsága miatt - aligha számolhatunk jelen-
tősebb erősséggel. Valószínűleg csak egy kisebb vár, vagy földsáncsal, sövényfonattal
körülkerített udvarház vityázhatta a királyi birtok és a körév nyugalmát.

Jegyzetek

- 1 *Dienes I.*, 1961. 95-97; *Kovács L.*, 1985. 43., 26. j; *Révész L.*, 1993. (Sajtó alatt).
- 2 *László Gy.*, 1944.; *Dienes I.*, 1961. 95-196; *Dienes I.*, 1986. 92-114.
- 3 *László G.*, 1944., 125-165.
- 4 *Györffy Gy.*, 1986.
- 5 *Révész L.*, 1989-90. 31-49.
- 6 *Révész L.*, 1991. 87-97.
- 7 *Kristó Gy.*, 1980. 443-444.
- 8 *Györffy Gy.*, 1970. 191-195.
- 9 *Györffy Gy.*, 1988.
- 10 *Györffy Gy.*, 1970. 227.
- 11 Kritikájáról: *Kristó Gy.*, 1977. 211-225.
- 12 HOM. lelt. sz. 61. 47. 1-2.
- 13 *Jósa A.*, 1895. 75-76; *Fettich N.*, 1937. 73-75.
- 14 *Dienes I.*, 1972. 24-25.
- 15 E kérdésről összefoglalón *Fodor I.*, 1986. 99-114.
- 16 *Szőke B.*, 1972. 24-25.
- 17 *Révész L.*, 1989-90. 31-49., *ua.* 1992. 345-369.
- 18 *Kiss L.*, 1938.
- 19 A X. századi magyarság kereskedelméről legutóbb összefoglalóan *Mesterházy K.*, 1993. 450-468.
- 20 *Fomin, A.V.- Kovács L.*, 1987. 62; *Kovács L.*, 1989. 129-134.
- 21 A - főként időrendi szempontból - rendkívül bizonytalan, az Árpád-ház tagjainak nevéből képzett helynevek alapján következtet ilyen sétálóutakra *Györffy Gy.*, 1970. 191-242; ezek alapján a Duna mentére lokalizálva a fejedelmi uralmi területet.
- 22 Újabban X. század közepi hatalomváltásról beszél *Györffy Gy.*, 1980. 308-317; *Györffy Gy.*, 1992. 51-70; *Györffy Gy.*, 1993. 136-149.
- 23 *Révész L.*, 1991. 87-97.
- 24 *Megay G.*, 1963. 37-53.
- 25 *Dienes I.*, 1972. 64.
- 26 *Révész L.*, A karosi honfoglalás-kori temetők. (Kandidátusi disszertáció kézírata, 1993.) 65-66.
- 27 *Hampel J.*, 1897. II. 484-496; *Kádár Z.*, 1961. 193-209; *Németh P.*, 1969. 189-199.
- 28 *Jósa A.*, ide vonatkozó kéziratok feljegyzéseit idézi *Németh P.*, 1969. 189-199.
- 29 *Jósa A.*, 1914. 178; *Kiss L.*, 1933-34. 217-218.
- 30 *Mesterházy K.*, 1990. 94-98.
- 31 *Németh P.*, 1969. 189-199., további irodalommal.
- 32 *Mesterházy K.*, 1993. 457.
- 33 *Németh P.*, 1969. 189-199.
- 34 *Kádár Z.*, 1961. 205.
- 35 *Németh P.*, 1969. 197-199.
- 36 Árpád-kori Új Okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi: *Wenzel Gusztáv*, I-XII. Pest, 1860-1874. I. 26.
- 37 *Németh P.*, 1975. 3-8.
- 38 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis. Arpadianae gestarum.* Edendo operi praefuit *Emericus Szentpétery* Bp. 1937-38. I. 384-386.
- 39 E kérdésről összefoglalóan *Németh P.*, 1975. 3-8; *Mód G.*, 1992. 166-167.
- 40 SRH. I. 412.

- 41 „Predictus vero Turzol per gratiam Arpad ducis ac radicem eiusdem montis, ubi Budrug descendit in Tysciam, aquisivit magnam terram et in eodem loco castrum construxit terram, quod nunc in presenti Hymusuduor nuncupatur.” SRH. I.58. Magyar fordítása: Magyar Anonymus Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. ford. Pais D., Bp. 1926. 48.
- 42 Módy Gy., 1992. 166-168; Németh P., 1975. 3-8.
- 43 Györffy Gy., Magyarok és besenyők. Körösi Csoma Archivum I. Bp. 1940. 480-481.
- 44 Mészöly G., Szótörténet - munkatörténet. Ethnographia 65 (1954) 69-75.
- 45 Györffy Gy., István király és műve. Bp. 1977. 234.
- 46 Módy Gy., 1992. 167.

Irodalom

- Dienes I.*, 1961., A honfoglaló magyarok in: A kisvárdai vár története, szerk. Éri I., Kisvárdai, 1961. 95-196.
- Dienes I.*, 1972., A honfoglaló magyarok. Bp. 1972.
- Dienes I.*, 1986., A Felső-Tisza vidék a X. században. in: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Bp. 1986. 92-114.
- Fettich N.*, 1937., A honfoglaló magyarság fémművészete. Arch. Hung. 21. (1937)
- Fomin A.V.-Kovács L.* 1987., A Máramaros megyei (huszti) 10. századi dirhem kincs. Num. Közl. I. (1987)
- Györffy Gy.*, 1970., A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Arch. Ért. 97. (1970) 191-242.
- Györffy Gy.*, 1980., A 942. évi magyar vezérnévsor kérdéséhez. MNY. 1980. 308-317.
- Györffy Gy.*, 1986., A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1986.
- Györffy Gy.*, 1988., Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Bp. 1988.
- Györffy Gy.*, 1992., Honfoglaló fejedelmeink és a vezérek. Keletkutatás 1992. ősz. 51-70.
- Györffy Gy.*, 1993., Honfoglaló fejedelmeink és a vezérek. Mítoszok, legalizáló történetek és egykorú feljegyzések. Magyar Tudomány 1993/2 136-149.
- Hampel J.*, 1897., A régibb középkor emlékei Magyarhonban II. Bp. 1897.
- Jósa A.*, 1895., A tarcali sírletről. Arch. Ért. 15. (1895) 75-76.
- Jósa A.*, 1914., Honfoglalás-kori emlékek Szabolcsban. Arch. Ért. 34. (1914) 169-184., 303-340.
- Kádár Z.*, 1961., Der Schatzfund von Tokaj und seine byzantinische - slawischen Beziehungen. Slavica 1 (1961) 193-209.
- Kiss L.*, 1933-34., Honfoglalás-kori leletek a Jósa Múzeumban. Dolg. 9-10 (1933-34) 215-220.
- Kiss Z.*, 1938., A geszterédi honfoglalás-kori sírlelet. Arch. Hung. 24. (1938)
- Kovács L.*, 1985., A Kárpát-medence IX-X. századi francia pénzei és a kiskun főlegyházi sírlelet. Arch. Ért. 112. (1985) 36-51.
- Kovács L.*, 1989., Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Fontes Arch. Hung. Bp. 1989.
- Kristó Gy.*, 1977., Törzsek és törzsnévi helynevek. in: Magyar őstörténeti tanulmányok. szerk. Bartha A.-Czeglédy K.-Róna Tas A. Bp. 1977. 211-224.
- Kristó Gy.*, 1980., Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980.
- László Gy.*, 1944., A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944.
- Mesterházy K.*, 1990., Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben I. Fol. Arch. 41. (1990) 87-115.
- Mesterházy K.*, 1993., Régészeti adatok Magyarország 10-11. századi kereskedelméhez. Századok. 1993/3-4. 450-468.
- Módy Gy.*, 1992., A debreceni és a tokaji uradalom (Régiókutatási kísérlet) DMÉ 1989-90. 165-178.
- Németh P.*, 1969., Bemerkungen zur Auswertung des sog. Schatzfundes von Tokaj. MFMÉ 1969/2. 189-199.
- Németh P.*, 1975., Kőrév-Himesudvar-Tokaj. HOM Közl. 15/1975/ 3-8.
- Révész L.*, 1989-90., Készenléti íjtartó tegeztek a magyar honfoglalás-kori sírokban. HOMÉ 28-29. (1989-1990) 31-49.
- Révész L.*, 1991., X. századi magyar fejedelmi kíséret temetői Karoson. Valóság 1991/10. 87-97.

Révész L., 1992., Die Bereitschafts-Bogenhalter (Gorythos) in den Grabern der ungerischen Landnahmezeit. Acta Arch. Hung, 44. (1992) 345-369.

Révész L., 1993., Vezéri sírok a Felső-Tisza vidéken. in: Honfoglalók-honfoglalás kor. szerk. Györffy Gy. (Sajtó alatt.)

Szőke B., 1962., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Rég. Tan. 1. Bp. 1962.

1. kép Tarsolyemez a tarcali vezérsírból

2. kép Övveretek és ijtegez díszei a tarcali sírból

3. kép Szablya aranyozott ezüst veretei és nyílhegyek Tarcalról

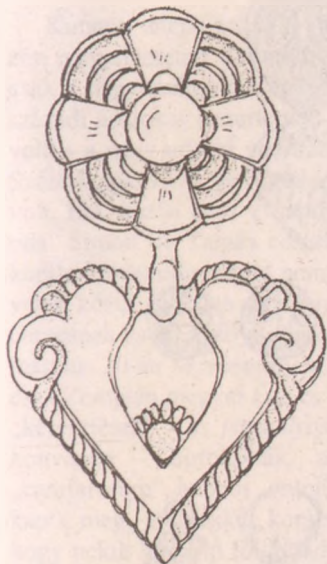

4. kép Ruhadíszek a gazdag mezőzombori női sírból

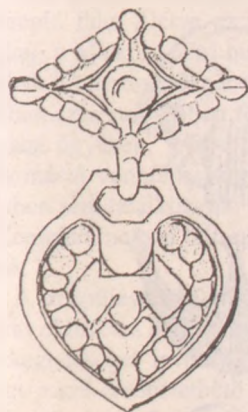
A MEZŐZOMBORI LELETBŐL

A 4. SZÁMÚ NŐI SIRBÓL

M. 2:1

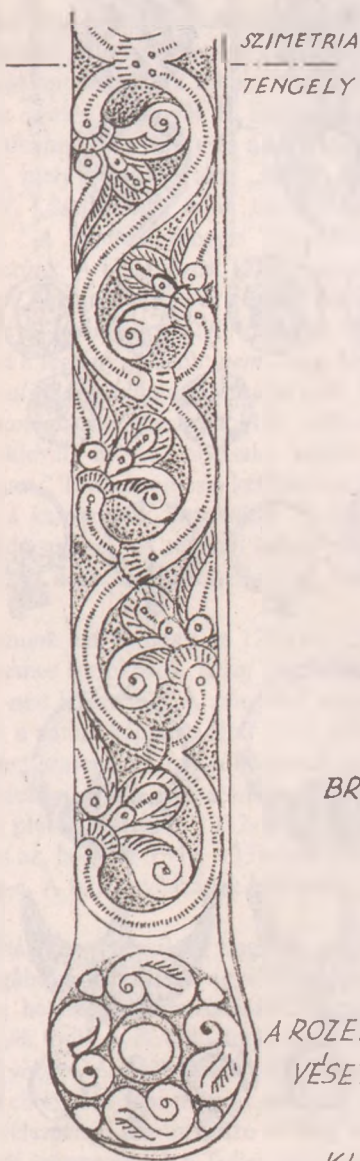

M. 2:1

SZÍVALAKÚ
CSÜNGŐS DÍSZEK

M. 2:1

SZIMETRIA
TENGYEL

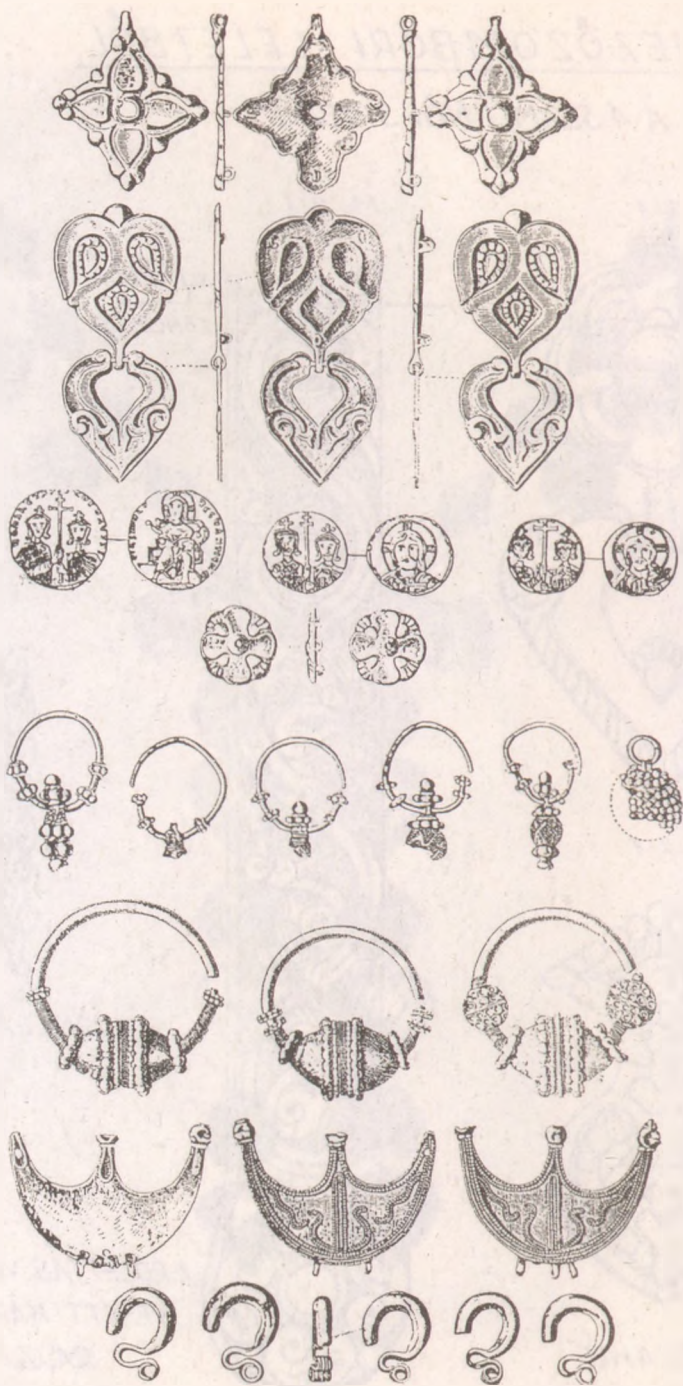
M. 2:1

BRONZLÁNC

A ROZETTÁS VÉGZŐDÉSŰ
VÉSETT KARPHERC
RAJZA
KITERITVE

5. kép Kaftánveret, ingnyakdísz és palmettás karperec kinagyított rajza (Mezőzombor)

6. kép Válogatás az un. „tokaji kincs” leletanyagából

TOKAJ TÖRTÉNETE 1200-1526 KÖZÖTT

I.

Kutatott településünkkel kapcsolatban mind a századelőn, mind a két világháború között megjelentetett Zemplén vármegyei, illetve Tokaj és környéke monográfiák számos, csak a hagyományon alapuló, megalapozatlan, sőt többnyire félreértett vagy téves XIII. századi adatokat ismertettek. Ezek szerint a környék II. Endrének kedvelt vadászterülete volt, s a nagy udvari vadászatok alkalmával a király és a királyné Tokajban pihent meg. Szóltak egy 1270. évi „okiratról”, mely szerint Tokaj „királyi kutyapeczé-rek birtoka” volt. Ezt azután húsz év múlva IV. László király mint „tokaji uradalmat” adományozott oda Simon fia Tamás comesnek.¹ A Zemplén megyei Tokaj falura azonban II. Endre korából okleveles adatot nem ismerünk. A hivatkozott 1270. évben a kiadott királyi oklevelek közül egyetlen egy sem szól Tokajról. A *Fejér György* által közreadott és Tamás comesnek szóló királyi adománylevél pedig nem 1290. március 15-én kelt, hanem 1278. március 30-án Mezősomlyón. Ami a leglényegesebb: nem Tokaj birtok, hanem az ugyan-csak Zemplén megyei *Luc* és *Tarcal* földek adományozásáról szól. Ezeket mind ez ideig a „keresztesek” - az *ispotályos johannita szerzetesrend* 1187 előtt alapított budafelhévízi konventje - birtokolták, az oklevél helyes olvasata szerint korábbi urai nem „caniferorum”, hanem „cruciferorum.” Tamás comes a két birtokot azokkal a feltételekkel kapta meg, melyekkel korábban a keresztesek birtokolták. A király pedig kijelentette, hogy nekik hasonló földet ad majd cserébe.² A régebbi helytörténeti irodalomba a téves oklevél olvasat és a félreértelmezett adat *Szabó Károly* Kun Lászlóról szóló életrajza nyomán került be.³

Félreérthetetlenül kell elfogadnunk azt is, hogy az 1256 és 1333 között több adattal szereplő falu, illetve az itt élő nemes birtokosok *Tokaj* lakóhelye a Borsod vármegyei Tokaj, a Miskolc-nem birtoka. A mai Kistokaj.⁴ A zempléni azonos nevű falu írott forrásban hitelesen először csak egy, a váradi káptalan által 1353. július 22-én kiadott oklevélben szerepel. Ebben felperesként szerepeltek *tokaji hospesek* egy őket sújtó hatalmaskodási ügyében,⁵ Erre a későbbiekben majd visszatérünk. Most csak annyit kell még tudomásul vennünk, hogy falunk plébánosával az 1332-1337. évekbeli pápai tizedjegyzékben sem találkozunk. Kérdéses az, hogy az 1349-1350-ben említett Miklós tokaji pap a Zemplén megyei falu plébánosa-e. A falu egyházának középkori titulására sincsen adatunk.⁶

A településtörténeti kutatás általános gyakorlata, hogy ha a vizsgált falura nem talál korai okleveles adatot, akkor magából a helynévből igyekszik viszonylagos időrendi következtetéseket levonni. A Tokaj helynév származtatásánál figyelembe kell így venni, hogy a szó eredeztethető valamelyik török nyelvből, „folyó menti erdő” jelentéssel. 1219-ből pedig ismerünk *Tukay* személynevet. A török köznévi előbb személynévvé válhatott - amire számos példánk van - majd ebből a sajátos magyar névadási rendszerben helynévvé alakult. *Györffy György* régebbi véleménye szerint a szó esetleg besenyő eredetű lehet.⁷ Mindenesetre, akármelyik nyelvből származtatjuk a Tokaj helynevet, semmilyen indokkal nem zárhatjuk ki azt, hogy a Zemplén vármegyei falu ugyanúgy viselhetett ezt a nevet, mint a borsodi település, - a tatárjárás korában, vagy már azt megelőzően is.

De Tokaj zempléni falunknak - az írott források közötti viszonylag igen kései előfordulásától függetlenül, azt közel két évszázaddal megelőző - településtörténeti előzménye

van. Az előző fejezetben már történt utalás arra, hogy *Németh Péter* okleveles adatsorral alátámasztott, világos tanulmányában részletekbe menően bizonyította, hogy az Anonymus *Gesta Hungarorum*-ának 17. fejezetében megírt 1200 körüli *Himesudvar* nem más, mint a későbbi *Tokaj*, s ami még lényegesebb, a *Himesudvar* név előtt, majd időben párhuzamosan is használt neve *Körév* volt.⁸ Anonymus szerint Árpád vezértől Tarcalt itt „... nagy földet kapott, ahol a Bodrog a Tiszába ömlik; egyszersmind ugyanazon a helyen földvárat emelt, amely most a jelenben a *Himesudvar* nevet viseli.”⁹

Lássuk tovább *Németh* következtetéseit. 1284 júliusában IV. László az Alföldön tartózkodott. Okleveleket adott ki a Tisza-menti Csegén, Polgáron és Dadán. Az utóbbival egy napon keltezett a megye megjelölése nélkül egy újabb oklevél *prope Kevrew*-en kiadva. Korábban ezt a helynevet Kürü-nek olvasták, de a Dadától több mint 100 kilométerre eső Heves vármegyei falu nyilván nem jöhet számításba. Annál inkább idevonhatjuk a Dadától csak 25 kilométerre fekvő *Rév*-et, mely már a százdi apátság 1067/1267. évi alapító oklevelében is szerepel. Ugyanis Vécse föld határa „... innen a szalacsi nagy útra tér, melyen *Körév* (*Kuurew*) felé halad a Tisza és Bodrog összefolyásáig”.¹⁰ *Németh Péter* a hely azonosítását Rakamaz 1311. évi határjáró oklevelével támasztotta alá, mely a tiszai átkelőről úgy szól, hogy azt „közönségesen *Révnek* nevezik”.¹¹ A hely első elnevezése ezek szerint *Körév*, ahol a XI-XII. század fordulójától földvár állott, mellette Anonymus korában a *Himesudvar*. Ezt a helynevet többnyire úgy magyarázták - *Németh is* - hogy az vesszőfonásos építményt, vesszőfonással körülkerített helyet jelent. A korábbi véleményekkel szemben *Győrffy György* „színesre festett falú udvarháznak” értelmezi. Szerinte „az új királyi és hercegi udvarhelyek kapták az *Udvar*, *Udvarhely*, *Udvard*, *Nádudvar* elnevezéseket.”¹²

Az Anonymus korában *Himesudvar*-nál fekvő földvár sorsáról nem tudunk. Bizonyosan királyi birtok volt, lehet, hogy az udvar- curtis közvetlen közelében feküdt az a szolgáló falu, mely a későbbiekben *Tokaj* néven tűnik fel. *Németh* szerint ennek a korai földvárak a helyére kell helyeznünk azt a várépítést, melyet IV. László 1283. szeptember 20-án kiadott oklevelében engedélyezett a nyíri nemeseknek. Azt, hogy a „Tisza és a Bodrog összefolyásánál a Thorzol-hegyen” saját védelmükre várat emeljenek. Az oklevél nem szól *itteni korábbi várról vagy mellette lévő településről*, de a hely teljesen megegyezik az Anonymus által *Himesudvar*-ként leírt földvár helyével, - illetve az 1067/1267-től ismert *Körév*-vel. Hogy a nyíri nemesek csak megerősítették a korábbi földvárat, vagy ami kevésbé valószínű, újat építettek, azt nem tudjuk.¹³ A körévi vár (*Kwreu*) azonban 1290-ben hiteles oklevélben kerül szemünk elé. Aba nembeli Amadé korábbi nádor, 1289 augusztus végétől országbíró az év végén a IV. László ellen fellázadtakhoz csatlakozott. A király december 25-én *Körösszeg* mellett kiadott oklevelében megparancsolta Szatmár, Szabolcs és Bereg megyék nemesének és katonáskodásra köteles lakosainak, hogy felfegyverkezve Balogsemjén nembeli Mihály comes fiaival István és Pál mesterekkel (a Kállay család ősei) csatlakozzanak hozzá.¹⁴ Következő év május végén azután Mihály fia István elfoglalta Aba nembeli Amadé *Körév* (*Kwreu*)-ben épült, várát. Május 27-én IV. László Székesen kiadott okleveléből értesülünk erről. Miután a vár elfoglalásáról, Amadé servienseinek fogságba ejtéséről János comes nevű serviensének jelentéséből értesült, felszólítja István mestert, hogy megjutalmazás végett keresse fel a királyt s hozza magával Amadé foglyul ejtett servienseit.¹⁵ *Fügedi Erik* szerint a várat 1284 előtt Amadé építtette.¹⁶

A vár IV. László 1290. július 10-én történt meggyilkolása után két héttel újból nádori tisztséget nyert Aba Amadé kezére került. 1300 körül Boldogkő, Regéc, Nyevicke (Ung vármegye), Füzér és Gönc várával Amadé tartományának katonai védelmét szolgálta. 1304 után a Kassáról a Szepességbe vezető út ellenőrzésére is várat építtetett Szakalyán,

Kassa felett és 1310 körül megszerezte a korábbi királyi várat, Szádvárt.¹⁷ Apjuknak a kassai polgárok általi megölése után az Amadé-fiak szövetségre léptek Csák Mátéval. Miután a király seregei az 1312. június 15-i rozgonyi csatában győztek, az Amadé-fiak kezén lévő várakat elfoglalták. *Kőrév* várat azonban nem találjuk ezek között.¹⁸ Mivel később sem történik róla említés, csak majd a XIV. század végétől kiépülő, de már *tokaji várról*, igen valószínű, hogy ez a vár lerombolódott.¹⁹

II.

Adataink - mint láttuk - nem világították meg, hogy Aba nembeli Amadé milyen jogon építtetett várat *Kőrév*-ben. Ahogyan arra sincsenek adataink, hogy a Zemplén megyében is már Szent István uralkodásának végén nagybirtokos Aba nemzetségnek a közelben ősi falvai lettek volna. Az Amadé-ágnak a Bodrogközben északabbra feküdt uradalma (Géres, Kis-semjén, Ricse és Karul falvak, Hímesudvar királyi birtok volt, a tatárjáráskor pusztulhatott el, de a környékén lévő, s bizonyosan szintén királyi birtokok a XIII. század második felében már újból néptartó falvak.²⁰ Véleményem szerint *Tarcal*, *Luc*, *Tokaj* és *Pácin* együttesen a tatárjárás előtt, vagy egy részük valamivel később, a johanniták *budafelhévi kolostorának* birtoka lett. Az esztergom-szentkirályi ház tartozékként szervezett budafelhévi konvent 1245-től lett önálló, de zempléni birtokuk már a XII. század végén volt (Karcsa). Láttuk korábban, hogy IV. László 1278 tavaszán Luc és Tarcal földeket - a johanniták birtokát - Tamás comesnek úgy adományozta el, hogy ígéretet tett arra, hogy a konventnek hasonló földet ad cserébe. A későbbi adatokból három dologra visszakövetkeztethetünk: az adományozás megtörtént, de a tényleges birtokbavétel nem. Feltehetően csak részbirtokról volt szó, kimondottan *Tarcal* esetében. Végül, lehet, hogy *Tokaj* egész birtoka éppen csere-földként csak 1278 után lett a keresztесeké. Ezek a feltételezések azonban csak egy XIV. század végi adatra támaszkodnak.

A XIII. század végéről és a XIV. század első feléből nincsenek *Tokajról* szóló adataink. A tatárjáráskor nyilván elpusztult falu csak a XIII. század végén népesedhetett újra. Ezt támasztja alá, hogy a keresztесek Luc és Tarcal birtokait is „földek”-nek jelöli az 1278. évi adománylevél. Okleveles gyakorlatunkban a XIII. század végén a „terra” már szinte minden esetben földbirtokot vagy csak éppen újránépesedő falut jelent. Különösen is, ha nem a „terra seu possessio” kifejezést használták. Tokaj falu újraéledéséhez bizonyíthatóan oda beköltözött *hospesek* járultak hozzá. A zempléni falu Tokaj néven történt első hiteles előfordulását a bevezetésünkben idézett 1353. évi oklevélben találjuk. Ekkor egy három évvel korábban - tehát 1350-ben - történt hatalmaskodási ügyben emeltek panaszt a váradi káptalannál Fuló-nak mondott András, Szerje fia András fia Miklós, valamint a Székely-nak mondott István kiskorú fia Miklós, mindnyájan *tokaji hospesek*. Ezek szerint, amint az országúton (libera via) mentek, az alperesek Rezege-i Sándor fia Miklós és testvére István, megtámadták őket és elrabolták három vég *popring*-nak nevezett posztót, két vég *zefer*-nek nevezett sűrke posztót, négy gyoicsváson lepedőt és hat lovat. Az alpereseket a káptalannál Jakab fia Domokos procurator képviselte. Mivel Sándor fia Miklós az időközben elhalt testvére István nevében is tizenkét nemessel együtt ártatlanságukra esküt tett, mindennemű kereset alól fel lettek mentve.²¹ Ez az adat nemcsak a településen élő hospesekről szól, hanem ami fontosabb számunkra, 1350 körül már *kereskedéssel is foglalkozó* lakói voltak Tokajnak.

A falu birtokosai a keresztесek. Ez félreérthetetlenül kitűnik egy 1382. évi adatból. Szécsi Miklós országbíró 1382. május 19-én Visegrádon kiadott oklevelében Kálló-i István fia Istvánt - a testvére János képviselte a törvénytételnél - arra ítéli, hogy október 6-án az egri káptalan előtt tegyen esküt, hogy ártatlan a hévízi keresztесek mestere János

által emelt vádban. Eszerint Kálló-i István fia István a keresztesek *curni-i más néven tokaji két jobbágyát* Buza Tamást és Zekezy Demetert kirabolta, két szekerüket négy ökörrel, egy edény borral és tizenhárom zsák terménnyel elhajtotta.²² Természetesen a budahévízi kereszteseket is procurator képviselte. Az ügy kimeneteléről nincs adatunk. Ez az adat nemcsak azért fontos, mert újabb adalékot nyújt a vásároló tokaji jobbágyokról, hanem azért is, mert Kőrév és Tokaj alapvetően azonos voltára mutat. *Németh Péter* ugyanis a jobbágyok lakóhelyének meghatározásában: „... *in possessione ecclesie sue Currii alio nomine Thokay vocate...*” a Currii helynévben a Kőrév rontott alakját látja.²³ Véleményem szerint okkal, hiszen sem korábban sem későbbben írott adataink között nem találunk olyan helynevet, melyet mint *Tokaj másik nevét* említenék. Adatunk bizonyítja a XIV. századi *hegyaljai szőlőtermelést* is, a tokaji jobbágyok bizonyosan saját borukat szállították.

A budafelhévízi johanniták, úgy véljük, a XIV. században háborítatlanul birtokolták zempléni falvaikat. Tudjuk, hogy a keresztesek kezdettől fogva az Anjouk oldalán állottak. Az 1312. évi rozgonyi csatában a johannita lovagok nagyban hozzájárultak a királyi sereg győzelméhez. 1312 után a feloszlott templomos lovagrend magyarországi birtokait is megkapták.

A régebbi helytörténeti irodalom egy zavaró tévedéséről most kell szólnunk. Eszerint „1388 táján Tokaj földesura Cudar Péter volt.”²⁴ Ezzel szemben a valóság az, hogy 1388. december 8-án Budán kiadott oklevelével Zsigmond király önoći Czudar Péter volt szlavón bánnak „a részére és elődei számára teljesített szolgálataiért”, átadta Boldogkő várát tartozékaival, köztük a szerencsi és novaji vámmal, valamint a *Tokaj falunál a tiszai révén szedett vám fele jövedelmét*. Ugyanazokkal a feltételekkel, melyek között Erzsébet és Mária királynők annak idején az Esztergom megyei Újfalut adták számára, - azaz *zálogjogon* (... *titulo pignoris...*). Ezt a birtokot ugyanis Zsigmond az esztergomi egyháznak adományozta.²⁵ Az oklevélben tehát szó sincs *Tokaj falu* adományozásáról. Tokaj ekkor még a többi korai birtokaikkal, Tarcal, Karcsa, Pácín - legalábbis részeik - a felhévízi keresztes konventé voltak.

Mivel a johanniták annak idején Zsigmond trónigényét nem támogatták, a király sem bizonyult a későbbiekben a rend támaszának, Így került sor arra, hogy az 1398. február 20-án Budán kiadott oklevelében utasította a leleszi konventet, hogy az újonnan kinevezett királyi kincstartót Debrői Miklós fia István mestert iktassa be a Zemplén megyei *Tokaj és Tarcal* királyi (! ?) birtokokba és a *tokaji vámba*. Az adományozás okát is megadja az oklevél: a kincstartó a király rendelkezésére bocsátotta a tőle korábban adományként kapott Bereg megyei Kászon birtokot. Ugyancsak elrendelte, hogy Debrői István kincstartót, valamint Debrői Péter fiait: Miklóst, Györgyöt és Mihályt, továbbá Mihály fia Miklóst 1/3 - 1/3 részben iktassa be a leleszi konvent a Zemplén megyei *Pácín és Karcsa* falvakba, amelyeket Liszka faluval együtt adott nekik cserébe öt Bereg megyei faluért. Amíg pedig Liszka falut a szepesi préposttól és káptalantól nem tudja cserebirtokként megszerezni, a Debrőieknek adja az Újvár megyei Vizsoly királyi birtokot az ottani vámmal. A beiktatás meg is történt már március 13-a előtt.²⁶ Úgy vélem, a fenti adományozásnál *Tokaj és Tarcal* esetében - királyi birtokoknak nevezték ezeket! - részbirtokokról lehet szó, illetve a keresztesek birtokrészeinek külön adományozásáról. Ugyanis ismerjük IX. Bonifác pápa levelét, melyet 1398. április 23-án keltezett és a győri, valamint a nyitrai püspököknek küldött. A pápa őket kérte, hogy - ha megfelelőnek találják - erősítsék meg azt a birtokcserét, melyet Zsigmond a pápai széknél jelentett be. Eszerint a budafelhévízi johannita konvent *Tokaj, Tarcal, Karcsa és Pácín* falvakban lévő birtokaiért a király cserébe a Pest megyei Földvár., Besenyő, Tarbug és Potharasztja birtokokat adja.²⁷ A csere végbe is ment, Debrői István kincstartó átvette a fent leírt falvakat. A

tisztségét kétségtelenül az ónodi Czudar rokonság támogatásával elnyert Debrői István - felesége Czudar Istvánnak Nagy Lajos király ajtónálló-mesterének Ilona nevű lánya volt - nem váruradalmak megszerzésére törekedett, hanem a *Hegyalján* épített ki összefüggő birtoktestet. Az övé volt *Tállya* és tartozékai, 1396 tavaszán Tolcsvai Imre leányától, Margit asszonytól, a pataki Szent Anna klarissza kolostor apácájától királyi jóváhagyással cserebirtokként szerezte meg kilenc Zemplén megyei falu - köztük *Tolcsva* - részbirtokát. A beiktatásnak ellentmondott Tolcsvai Langueus fia Pállal 1398 őszén a nádor előtt egyezett meg, s így a leleszi konvent beiktatta a birtokrészekbe.²⁸ Debrői István részére az itteni birtokai *szőlőműveltetése* és a *borkereskedelem* biztosított magas jövedelmet.

Soós Elemér úgy vélte, hogy Tokajban a rév biztosítására már Czudar Péter kezdeményezett várépítést, mely azután Debrői István földesurasága alatt folytatódott.²⁹ Úgy hiszem ilyen építkezésre - valóban csak kezdeményezésre - Debrői birtokossága alatt kerülhetett sor, bár ő is csak néhány évig tartotta Tokajt tulajdonában. A *tokaji vár* a XV. században már írott forrásokban is szerepel, építéstörténetével, történeti szerepével e kötetben külön tanulmány foglalkozik.

A Zsigmond királlyal szemben már 1398 nyarán fellépő Nápolyi László (Durazzói Károly fia) trónra juttatása érdekében 1403. év elején a Zsigmonddal szembe forduló országnagyok - köztük Kanizsai János esztergomi érsek és Bébek Detre nádor - Váradon 1403. év elején hűséget fogadtak a trónkövetelőnek. A kincstartóságot 1401-ig viselő Debrői Istvánnak ugyancsak vezető szerep jutott. De már szeptemberben a felkelők ügye katonailag vesztesre állott. Októberben a királyi sereg Perényi Péter volt székelyispán vezetésével szétverte a Debrőiek hadait, novemberben tállyai várukat ostrommal vették be. Debrői István és György Erdélybe menekültek, István 1404-ben ott halt meg. Zsigmond még 1403. október 8-án a budai gyűlésen a magukat időben megadó lázadóknak kegyelmet hirdetett. De a végsőkig harcoló Debrőieket és a mellettük kitartókat minden birtokuktól megfosztotta. A *Hegyalján* feltűnően nagy számban történt birtokelkobzás. Ebből *Mályusz Elemér* arra következtetett, hogy itt sok kisnemes csatlakozott a felkeléshez Debrői István hathatós érvelése következtében.³⁰ A Debrőiek bukása után *Tállya* és vára a tartozékokkal, valamint *Tokaj* is ifjabb Garai Miklós nádor kezére került. Zsigmond a Debrői birtokokból 1404-ben és 1406-ban is adományozott el, de *Tolcsva*, *Újfalu* és *Horváti* esetében a nádor nevében a tállyai várnagy familiárisa ellentmondott.³¹ Garai Miklós feltehetően zálogbirtokként kapta meg ezeket.

III.

Láttuk korábban, hogy *Kőrév-Himesudvar-Tokaj* jelentőségét már a korai Árpád-kortól a Tisza itteni fontos átkelőhelye adta meg. Ezért épült a Tisza-Bodrog összefolyása közelében, a stratégiaileg kínálkozó helyen az Anonymus által Tarcál vezérhez kapcsolt *földvár*, minden bizonnyal csak a XI. század utolsó harmadában. Máskülönben az 1067. évi százdi alapítólevél említette volna, de éppen ebből az oklevélből tudjuk, hogy a sószállító út Szalacsról idevezetett. 1388-ig a rév vámjövödelme a johanniták tokaji birtokossága ideje alatt is a királyt illette. Hangsúlyoznunk sem kell a település gazdasági fejlődésében az itteni sókamara jelentőségét. Ozorai Pipo temesi ispán és sókamaraispán 1406. augusztus 14-én Désen állapodott meg az ottani sószállítókkal a Szatmárba, *Tokajba* és Poroszlóba szállított só viteldíja felől.³² Tokaj és a XIV. század közepétől már *Hegyalja* néven szereplő terület településeinek gazdasági fejlődését minden bizonnyal meghatározóan előmozdította a *szőlőművelés és borkereskedelem* - ez vezetett el később ahhoz is, hogy Tokaj mezőváros lett.³³

Táallyát a várral és tartozékaival, *Tokajt* castellumával, valamint Tarcalt is mint tartozékát Zsigmond király 1410-ben Garai Miklós nádor testvérének Jánosnak és feleségének Hedvig mazóviai hercegnőnek nászajándékkul adta 12.000 arany forint értékben („... de nostrae munificentiae largitate.”). 1411. április 24-én Zsigmond Tokajban tartózkodott, adománylevelet adott ekkor Perényi Imre titkos kancellárnak és két másik oklevélben vámmmentességet adott a Szent Fülöp és Jakab kolostor pálos-rendi szerzeteseinek, valamint a Gönc melletti Szent Katalin pálos kolostornak. A tokaji vár Garai Jánosnak csak zálogbirtoka volt, 1412. július 22-én Zsigmond küld parancslevelet a vár alvárnagyához egy hatalmaskodás megszüntetésére. 1422-ben Garai *Tokajt* és Táallyát visszabocsátotta a királynak és a fent írt összeg erejéig boszniai várakat és tartozékaikat kapta cserébe zálogként.³⁴ Feltehetően tartotta *Pesty* és ezt *Engel Pál* újabban valószínűsítette, hogy a tokaji-táallyai váruadalmakat ebben az évben vagy 1423-ban Lazarevics István szerb despota birtokolta, amikor Munkács, Boldogkő és Regéc várait is elnyerte.³⁵ István szerb fejedelem az 1408-ban Zsigmond által alapított Sárkány-rend tagjai közé Garai Miklós nádor közreműködésével került. Az ő első felesége a despota nővére Lazarevics Ilona volt. Már 1411-ben, miután Budán személyesen tárgyalta Lazareviccsel, neki adományozta Zsigmond a magszakadás révén a koronára háramlott debreceni uradalmat. A török veszély elhárítására irányuló törekvései miatt a királynak szüksége volt Szerbiára. A debreceni uradalommal egyidőben megkapta Szatmár, Németi, Nagybánya és Felsőbánya városokat is. A despota elismerte Szerbiának a magyar koronától való függését és hűségesküt tett Zsigmondnak. Mint magyar főúrnak a Torontál megyei becsei uradalom jövedelme is hozzájárult udvartartása költségeihez. Lazarevics már 1412 pünkösdjén megjelent Budán, amikor Zsigmond ünnepélyesen vendégül látta Ulászló lengyel királyt.³⁶ 1426-ban Tatán újból tárgyalta Zsigmond és a rác despota. Bizonyosan ennek a tárgyalásnak a sikerét volt hivatott előkészíteni az 1422-1424 közötti újabb adományok sora. A tárgyalás Zsigmond diplomáciai sikerét hozta. Elismerte a fiú utód nélküli Lazarevics unokaöcsének, Brankovics Györgynek örökösödési jogát. Ennek fejében a fejedelem ígéretet tett, hogy átadja Nándorféhvár (Belgrád) és Galambóc várát. Brankovics elismerte a magyar királyt hűbérurának. Ennek az alkunak az eredményeként Lazarevics 1427 június 19-én bekövetkezett halála után a rác despota címmel együtt birtokait is Brankovics György örökölte.³⁷ A várak és uradalmak átvétele nem vehetett több időt igénybe mint egy jó évet. 1429 május 5-én Bián kelt az az oklevél, melyben Brankovics az előtte megjelent bíró és egy esküdt polgár kérésére megerősítette a debreceniek részére Zsigmond király és Lazarevics által adományozott kiváltságleveleket.³⁸ Nyilván *Tokaj* is már ekkor a kezében volt.

A debreceni, majd a táallyai-tokaji uradalmaknak a rác fejedelmek birtokába kerülésével Tokaj és Debrecen között szorosabb kapcsolat alakult ki. A XV. század első felében már figyelemre méltó közvetítő és távolsági kereskedelmet is lebonyolító debreceniek egyik fontos útvonala korábban is a tokaji rév felé vezetett. Ha a Lazarevics rövid idejű közös birtoklása alatt még nem is, Brankovics földesurasága idején bizonyosra vehetjük a két uradalom a korábbi meghaladó szorosabb gazdasági összertartozását.³⁹ A Lazarevictől örökölt zempléni és egyéb birtokok kézbevétele és igazgatása kialakulásának folyamatáról nincsenek részletes adataink. Mindenesetre 1430 előtt Brankovics vitathatatlanul birtokában volt nemcsak a debreceni uradalomnak és a négy Szatmár megyei városnak, hanem a táallyai uradalommal együtt *Tokajnak*, valamint Regéc, Munkács és Boldogkő várainak is.⁴⁰

A Garai János és felesége zálogbirtokossága alatti évek elejéről való első adatunk a *tokaji pálos kolostorról*. 1411-ben az itteni lakos Rác Demeter özvegye, Ilona asszony a Szent Anna tiszteletére szentelt pálos kolostornak átadta a Mézcsmál szőlőhegyen azt a

szőlőt, melyet férje végakaratóban a kolostornak juttatott. Ugyanebben az évben Vizaknai Esztemér János 35 forintot hagyományozott a tokaji pálosoknak.⁴¹

Brankovics a tokaji-tállyai váruadalmak már korábbi falvait is ugyanúgy birtokolta, mint azokat a településeket, melyeket később mint ezeknek az uradalmaknak régi tartozékait sorolnak. A tokaji uradalom falvai közül azonban Pácint és Karcsát Kistárkányi és Apagyi családbelieknek adta át.⁴² A Zaránd megyei Világosvárat és tartozékait örökbirtonkul adta Hunyadi Jánosnak az 1444. július 3-án kötött egységük értelmében. A nagy értékű uradalmat Brankovics 1439-ben Albert királytól kapta, 1441-ben I. Ulászló elvette tőle, de végül is visszajutott a szerb fejedelmhez. Az 1439. május 29-én tartott budai országgyűlésen a nemesség egyik követelése volt, hogy másokkal együtt Brankovics is magyarokkal végeztesse birtokai igazgatását. A király ezt is szentesítette dekrétum formájában. A hazájából előzőtt Brankovics 1439 után Magyarországon tartózkodott és 1444 kora tavaszától titkos tárgyalásokat kezdett a szultánnal. II. Murád Szerbia és korábbi várai visszaszolgáltatását ígérte, ha Hunyadit visszatartja a tervezett hadjárattól. Brankovics ekkor titokban ajánlotta fel Hunyadi Jánosnak magyarországi birtokai nagy részét, ha a tárgyalások a szultánnal sikeresek lesznek. *Pesty* szerint a július 3-i megegyezéskor adta át Brankovics Munkács várát, Nagybányát, Szatmárt és Németit is zálogbirtokként. Igen valószínű, hogy a debreceni uradalmat ugyancsak zálogbirtokként ekkor nyerte el tőle Hunyadi. A tényleges birtokbavételre nincs adatunk. Miután a tárgyalásokról április vége óta tudott I. Ulászló, az országnagyok augusztus első napjaiban elfogadták a békekötés pontjait és 15-én a király és Brankovics Váradon aláírták a szerződést. Brankovics 22-én adta át Hunyadinak a július 3-án leköötött birtokokat. A *tokaji vár* és nyilván tartozékai is 1444. év során a cseh zsoldosvezér Giskra kezére kerültek. Hunyadi, akit 1446 nyarán kormányzónak választottak, éppen a tokaji uradalom megszerzése céljából megegyezett Giskrával, a polgárháború során V. László egyik főkapitányával. 1447. július végén. 12.000 aranyforintért váltotta magához az uradalmat, de tényleges birtokbavételre csak valamivel később kerülhetett sor. Brankovics 1445 után saját érdekei miatt már kétszínű lépéseket tett. 1448 őszén Brankovics árulása járult ahhoz, hogy Hunyadi a második rigómezei csatában vereséget szenvedett. A menekülő kormányzót foglyul ejtette és kényszeregyességgel kötelezte, hogy szabadon engedése fejében adják vissza neki a korábban Hunyadi kezére került birtokait, - a *tokaji uradalmat* is. Az országnagyok 1450. március közepén tartott budai tanácskozásukon Brankovicsot fej- és jószágvesztésre ítélték, s a végrehajtással Hunyadit bízták meg. Ő azonban az 1447. szeptember közepén nádorrá választott Garai László közvetítésével május 9-én békét kötött vele. 155.000 aranyforint értékű zálogként tovább birtokolja Brankovics magyarországi uradalmait és várait. 1451 júniusában a kormányzó a bosnyák királlyal együtt a déli végeken újra sereggel készült Brankovics ellen, de augusztus 7-én végleges békét kötöttek Szendrőn.⁴³

Ennek a bonyolult, hatalmi harcokkal is terhes évtizednek a számunkra fontos végeredménye, hogy Hunyadi János 1450 nyár végétől háborítatlanul birtokolhatta már nemcsak a debreceni, hanem a *tokaji uradalmat* is, egészen 1456 augusztus 11-én bekövetkezett haláláig. A korábbi ismert tartozékok mellett Lazarevics-Brankovics földes-urásága alatt több olyan falu volt, melyeket a későbbiekben mint Hunyadi-birtokokat említenek a tokaji uradalomban. Ezt bizonyítja, hogy Mátyás király 1459-ben az *akkori tokaji uradalom tartozékait* „a que quondam despotorum Rasciae fuerunt” nevezi. Tehát hajdan Lazarevics István, majd utána Brankovics György birtokában voltak.⁴⁴ Hunyadi János halála után a két, ekkor területileg is érintkező uradalom birtokosa, özvegye, Szi-lágyi Erzsébet lett. A rövid ideig tartó közös birtoklás időszakában Tokaj és Debrecen gazdasági kapcsolatai tovább mélyültek. A tokaji révén a debreceniek nagy számú átkelése már korábban is természetes volt. Az Erdélyből és a Dél-Alföldről Kassához, majd innen a

lengyel városokhoz vezető útvonal Debrecenen haladt át Tokaj felé. De a tokaji révén vitték át a déli levantei áruk és az északi ipartermékek mellett a dési és márama-rosi só és a csetneki vas jelentős hányadát. A révnél érték össze a nagykároly-tokaji, a vásárosnamény-tokaji, az ungvár-tokaji és a miskolc-tokaji utak. A dél-észak irányú távolsági kereskedelem irányító központja ekkor már Debrecen. Gazdaságában ugyanolyan súlya van a közvetítő kereskedelemnek, mint saját - egyre differenciáltabb kézműipari - termékei, valamint élő állat és nyersbőr piacra juttatásának, illetve a belső fogyasztás kielégítésének. A délvidéki és erdélyi kereskedelem Debrecen közvetítésével leginkább a tokaji révén jutott át a Tiszán, különösen is 1477-től, amikor Mátyás király kiváltságlevelle a nagyváradi árulerakási jogot Debrecennek adta át.⁴⁵

Pesty Frigyes feltételezte, hogy valamikor 1457. március vége után az előző évben elhalt Brankovics György családjának a *tokaji uradalomhoz* való joga feléledt. Ezt átvette *Csánki* is. Vélekedésük azon alapult, hogy amikor Mátyás király 1459. július 18-án kiadott oklevelével édesanyja, Szilágyi Erzsébet hozzájárulásával az uradalmat Szapolyai Imrének adta zálogbirtokként, egyúttal megfosztotta „Brankovics Istvánt” ahhoz való jogától.⁴⁶ A Brankovics család fiúágon viszont 1458-ban Lázárral kihalt. A rác despotai cím örököse Brankovics György Ilona nevű leányának a férje, Tomasevics István lett. Mátyás hűtlennek nyilvánította a maradék szerb fejedelemség élére 1459 tavaszán került Tomasevics István boszniai király ugyancsak István nevű fiát és kizárta a rác despoták korábbi birtokaira támasztható jogból.⁴⁷ A tokaji uradalom tényleges birtoklása mindenestre Brankovics György halála után nem volt kétséges, - 1457. március 4-én Hunyadi László beszercei gróf intette *tokaji vármagyát*, mert az a bártfai polgároktól vátot vett.⁴⁸

Szapolyai kisbirtokos nemesi család fia Hunyadi János számadó diákja volt, de 1458-ban nagybányai kamaraispán, 1459-ben sókamaraispán. 1459-1464-ig kincstartó, ezután Szepes vármegye örökös főispánja. Ezzel a bárók vezetőségébe került, 1486-tól haláláig nádor. Kincstárösságának öt esztendeje alatt 60.000 aranyforintnál nagyobb összegért szerzett Mátyástól zálogbirtokokat, csak 1459-1462 között *Tokajt*, Tállyát, Szatmárt, Németit és Salgót. *Engel Pál* a pénzügyigazgatás élén valamikor is állók között a „leggátlástalanabb” birtokszerzőnek nevezi.⁴⁹ Az adományozáskor, mely két testvérére, Istvánra és Miklósrá is vonatkozott, Tokaj vára, a település és a rév vámjövendelme mellett felsorolták az uradalom tartozékait: Tarcál, Tállya, Koldó, Keresztúr, Rátka fele az ottani vám felével, Kisfalud, Szegi, Vámosújfalú váma felével, Ladány, Mád, Öszöd, Csergő, Karsa, Pácín, Fejő és Bőd fele, valamint Zombor részei Zemplén megyében, Szántó mezőváros Abaújban, és Ároktő falu Borsodban.⁵⁰

Szapolyai Imre 1487. szeptember első napjaiban utód nélkül halt meg. Várait, uradalmait és a szepesi főispáni tisztségét öccse István örökölte. Míg Imre, a kora magyar arisztokráciához emelkedett, felesége pelsőci Bebek Imre erdélyi vajda leánya, Orsolya révén is, István - hasonlóan a Garaiakhoz - külföldről hozta második feleségét, Hedvig tesseni hercegnőt. 1492-1499 között nádor és bátyjától örökölt birtokait jelentős mértékben növelte szinte 1499-ben bekövetkezett haláláig. Vagyona két fiára szállt, Jánosra és Györgyre.⁵¹ *Tokaj* fejlődése - ismervén a Hunyadi uradalmak gazdasági igazgatásának színvonalát - a rövid ideig tartó birtokosságuk alatt sem állt meg, Szapolyai Imre és István földesurasága idején pedig mezővárosi szintre emelkedett. 1476-ban írott forrás is *oppidumnak* nevezi. A falu fejlődését két tényező mozdította elő: a tokaji vár egyben egy nagy uradalom központja, és a település nem kézműiparával, hanem szőlőtermelésével és borkereskedelmével emelkedett fel. Sajnos a Szapolyai-birtokok viszonyainak, a települések életének tüzetesebb vizsgálataát jelentősen korlátozza, hogy a család levéltárának túlnyomó része elveszett.⁵²

A XV. század elejétől adatolt tokaji pálos kolostor feltehetően a Giskra időszak harcaiban olyan súlyosan megrongálódott, hogy 1476-ban Szapolyai Imre a régi alapjain új kolostort építtetett nekik Szűz Mária tiszteletére. Az oklevél szerint „sub claro monte”, - tehát a hegy alatt, az akkori mezőváros északi szélétől mintegy ötszáz méterre. Ezt a kolostor épületet romboltatta le 1537-ben Serédi Gáspár kapitány. A pálosoknak szőlőik voltak a tokaji és tarcali hegyeken, Szapolyai István özvegye és fiai János és György 1517-ben ezeket a tized fizetése alól mentesítették. A kolostor 1476-ban megkapta az akkor Zemplén megyéhez számított Tardost, valamint Ond és Golop falvakat is.⁵³

A tokaji uradalom a XVI. század első évtizedében újból közös birtoklás alá került a debreceni uradalommal. Mátyás király 1484 késő őszen a debreceni uradalmat - mint Szilágyi Erzsébet örökségét - törvényesített fiának Corvin Jánosnak adományozta. Az állandó pénzhányban szenvedő Corvin ezt az uradalmat is zálogba adta 1492-1501 között. 1504 őszen bekövetkezett halála után özvegye örökölte. Leányuk Erzsébet, aki Szapolyai György jegyese volt, férjhezmenetele előtt meghalt. Így az uradalom visszaszállt II. Ulászló királyra. Viszont nem György, hanem bátyja *Szapolyai János kapta a debreceni uradalmat* királyi adományként feltehetően 1509 szeptemberében vagy októberében. A szepesi gróf, apja vagyonának örököse, becsvágyó anyja ösztönzésére többször is eredménytelenül megkérte a beteg királytól leánya, Anna kezét, hiszen 1505-től már a „nemzeti párt” jelöltje volt a trónra. Erdélyi vajdává 1510-ben főként azért nevezték ki, hogy a királyi udvartól távol tartsák. A hatalmas vagyont, várakat, uradalmakat szerzett család harmadik nemzedékének életében a Hunyadi-kor után a *tokaji uradalom a korábbiánál is szorosabb kapcsolatba került a debreceni uradalommal.*⁵⁴ Szapolyai János földesurasága alatt a korábban a középkori debreceni uradalomhoz tartozó mezővárosok és falvak a *tokaji uradalom igazgatása* alá kerültek, de a legtöbbjük 1526 után újból a debreceni uradalom tartozéka lett. Később azonban ismét a tokaji uradalom keretei között találkozzunk velük. A tokaji uradalom egy 1517. évi összeírásában a tartozékok királyi taksáit is feltüntették. Mivel egy jobbágytelek taksája 1 forint volt, egy-egy település telkeinek számára következtethetünk. Az 1510 körül a korábbi debreceni uradalom falvai közül a következők kerültek át a tokaji uradalomhoz: Nánás, Hatház, Szoboszló, Hegyes, Dorog, Varjas, Téglás, Macs, Ladány, Vámospéres, Vid és Pród.⁵⁵ Az uradalom 1520. évi urbáriumában viszont közülük csak Dorog, Varjas, Pród, Téglás, Vid és Macs szerepel. Ezek közül Téglás és Vid csak részbirtok, valamint Macs praedium is. Nánás, Hatház, Szoboszló, Hegyes, Ladány és Vámospércs ekkor nyilván a debreceni uradalomhoz tartozhattak. Az 1520. évi urbáriumban a tokaji uradalom régebbi falvai, illetve mezővárosai közül a következőket találjuk: Tokaj, Tarcal és Keresztúr mezővárosok, Szerencs, Hernádnémeti, Tarján, Kinizs, Ladány, Dob, Miske egészbirtoka, Zombor, Ond, Vámosújfalú, Bekecs, Gesztely, Bezzeg, Szada, Megyaszó, Rakamaz, Tardos, Vis, Hügyaj, Szegegyháza, Bököny részbirtoka és Bäs praedium.⁵⁶

Úgy tűnt, hogy *Tokajra* fénykor következik, amikor az uradalom földesurának királlyá választása dolgában éppen a Szapolyai család tokaji kúriájának udvarán gyűltek össze 1526. október 14-én az ún. nemzeti párt hangadó vezetői. Szapolyai innen indult Buda felé, innen küldte híveit Esztergomba és Székesfehérvárra, hogy megszerezzék a koronát. A november 10-én a székesfehérvári országgyűlésen királlyá választott Szapolyai János kezéből azonban nemcsak az általa elnyert debreceni uradalom, hanem a régi családi birtoknak tekinthető tokaji uradalom is hamarosan kiesett. Ezzel az ország északkeleti részén megindult háborúskodásokkal *Tokaj* történetének is új korszaka kezdődött.

Jegyzetek

- 1 Zemplén Vármegye és Sátoraljaújhely. Magyarország Vármegyei és Városai. (Szerk. *Borovszky Samu*, Bp., 1900) 124. és erre támaszkodva Tokaj és vidéke. Magyar Városok Monográfiája. (*Mosolygó József* és munkatársai, szerk. *Ladányi Miksa*, Bp., 1930) 18.
- 2 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera *Georgii Fejér*. I-XI. (Budac, 1825-1844) VII/3. 93. Helyesbítését és pontosítását lásd *Szentpétery Imre - Borsa Iván*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. 2-3. füzet. 1272-1290. (Bp., 1961.) 204. oldalon a 2850. sz. regeszta és a 413. oldalon.
- 3 *Szabó Károly*: Kun László 1272-1290. Magyar Történeti Életrajzok. (Bp., 1886.) 171.
- 4 Lásd *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. A-Cs. (Bp., 1963) 812-813. Az itt birtokos család szerepel egy 1333. évi peres ügyben, köztük az 1330-ban is említett Lukács, lásd *Anjou-kori okmánytár*. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I-VII. (Szerk. *Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula*, Bp., 1878. 1920) III. 36-37.: „Dominicum nigrum ac Lukasium nobiles de Thokay...”.
- 5 A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. I-V. (Sajtó alá rendezi *Géresi Kálmán*, Bp., 1882- 1897) I. 215.
- 6 A nagykállói Kállay család levéltára. Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai. I-II. (Bp., 1943) 989. az 1017. sz. regeszta.- *Kovács Béla*: Az egri egyházmegye története 1596-ig. (Eger, 1987) 43-44.
- 7 A személynevet lásd *Karácsonyi János - Borovszky Sámuel*: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróbalajstrom az 1550-iki kiadás hû hasonmásával együtt. Regestrum Variense... (Bp., 1903) 229. No. 209.(41.) *Győrffy György*: Magyarok és besenyők.- Kőrösi Csoma Archivum. I. kieg. kötet. (Bp., 1940) 480-481. További irodalmat is ad: *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I-II. (Bp., 1988) II. 659, Legújabban *Győrffy* már nem szerepelteti, lásd: A magyarság keleti elemei.: (Bp., 1990) 94-170. passim.
- 8 *Németh Péter*: Kőrév-Himesudvar-Tokaj. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 14. (Szerk. *Bodó Sándor* és *Szabadfalvi József*, Miskolc, 1975) 3-8.
- 9 Anonymust lásd *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ductum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi prefuit *Emericus Szentpétery*. I-II. (Budapestini, 1938-1939) I. 58.- Magyar fordítását lásd *Magyar Anonymus*. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről (Fordította *Pais Dezső*, Bp., 1926) 48.
- 10 *Németh* i.m. 3-4. - A százdi apátság Vécse falujára lásd *Árpád-kori Új Okmánytár*. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. (Közvetteszi *Wenzel Gusztáv* I-XII. Pest, Bp., 1860-1874) I. 24. s köv. valamint *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország. I. i.m. 804-805.- Lásd még *Németh Péter*: A Kőrü-féle helynevekhez. = Magyar Nyelv. LXXVI. évf. (1980) 469. Itt *Juhász Dezső* dolgozatát: A Kőrü-féle helynevek kérdése = Magyar Nyelv LXXV. évf. (1979) 445-455. egészíti ki. Utóbbi rév szavunkat XII-XIII. századi olaszból való átvételnek tekintve, csak az átírás - 1267 év - korára helyezi, lásd *Juhász Dezső*: Utólagos megjegyzések a Kőrü-féle helynevekhez. - Magyar Nyelv. LXXVI. évf. (1980) 469-470.
- 11 *Anjou-kori okmánytár*. i.m. I. 230.
- 12 *Győrffy György*: István király és műve. (Bp., 1977) 234.
- 13 *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. 2-3. füzet*. i.m. 308. oldalon a 3210. sz. regeszta. A „... nobiles seu servientes regales de Nyr” alatt *Németh Szabolcs* vármegyei nemeseket ért, akik a „fenyegető s 1285-ben be is következő tatár betörés” előtt kérték az engedélyt, lásd *Németh* i.m. 5.

- 14 *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* II. i.m. a 408. oldalon a 3539. sz. regeszta.
- 15 *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* II. a 414. oldalon a 3557. sz. regeszta.
- 16 *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13.-14. századi Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82. (Bp., 1977) 205.
- 17 *Fügedi* i.m. 63, 111, 134, 138, 172, 181, 193 és 194.
- 18 A királyi csapatok által 1312 június 15. után elfoglalt, illetve visszaadott várak: Boldogkő, Füzér, Gönc, Regéc, Szádvár, Szakalya és Munkács, melyet Amadé jogtalanul foglalt el a királytól, lásd *Fügedi* i.m. 168.
- 19 *Fügedi* i.m. 205.
- 20 Az Aba nemzetségre és birtokaira, különösen is az Amadé-ágra lásd *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, I-III. (Bp., 1900-1901/ I. 3-38. passim és 43-44.- *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország I. i.m. 41-42, 49.
- 21 Lásd a 2. jegyzetben idézett forrást.
- 22 *A nagykálói Kállay család levéltára* i.m. II. 219. az 1919. sz. regeszta.
- 23 *Németh* i.m. 6.
- 24 Zemplén Vármegye és Sátoraljaújhely. i.m. 214. és *Mosolygó* i.m., 18-19. valamint *Soós Elemér*: A tokaji vár története I-II. - Hadtörténelmi Közlemények XIV. évf. (1913) 67.
- 25 *Zsigmond-kori oklevéltár I. 1387-1399.* (Összeáll. *Mályusz Elemér*, Bp., 1551) a 82. oldalon a 822. sz. regeszta. ónodi Czudar Péter tisztségeire, életútjára lásd *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Történeti Statisztikai Kötetek. (Bp., 1970) 22, 23, 26, 141, 142, 143, 144.
- 26 *Zsigmond-kori oklevéltár I* i.m. az 573. oldalán az 5191. sz. regeszta.
- 27 *Zsigmond-kori oklevéltár I* i.m. az 580. oldalon az 5266. sz. regeszta.
- 28 *Zsigmond-kori oklevéltár I* i.m. a 470. oldalon a 4295. sz. regeszta, a 602-603. oldalakon az 5467. sz. regeszta, valamint a 618. oldalán az 561. sz. regeszta.
- 29 *Soós* i.m. i.h.
- 30 *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437.(Bp., 1984) 52-54.
- 31 *Zsigmond-kori oklevéltár II./1.* (1400-1406) (Összeáll. *Mályusz Elemér*, Bp., 1956) a 407. oldalon a 3438. sz., a 420. oldalon a 3547. sz., valamint a 646-647. oldalakon az 5119. sz. regeszták. - Újfalú (Vámosújfalú): Tolcsva és Olaszliszka között, fele részben Tokaj várához tartozott. Horváti (Erdőhorváti) Tolcsvától északnyugatra. Ezek már 1404-ben Garai birtokába kerültek. Ifjabb Garai Miklós Zsigmond nádora 1402 őszétől 1433 decemberében bekövetkezett haláláig. Apja id. Miklós 1375-1385 között Nagy Lajos király nádora volt. A Garaiakra lásd *Fügedi* i.m. 141, 143, 150, 155. és *Wertner Mór*: A Garaiak. = Századok. XXXI. évf. (1897) 919-925.
- 32 *Zsigmond-kori oklevéltár II./1.* i.m. a 615. oldalon a 4925. sz. regeszta.
- 33 A hazai szőlőtermesztés, melyre adataink a korai Árpád-kortól vannak, a XIV-XV. században országosan kiemelkedően fellendült, ezzel együtt a borkereskedelem is, lásd *Szabó István*: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig. Agrártörténeti Tanulmányok 2. (Bp., 1985) 30-31.
- 34 *Pesty Frigyes*: Brankovics György rác despota birtokviszonyai Magyarországon és a rác despota czim. Értekezések a történelmi tudományok köréből. VI. k. IX. sz. (Bp., 1877) 18-19.- *Détsy Mihály* a tokaji vár történetéről írt monográfiájában (kézirat) idézi az okleveles forrásokat, - 1410. évi adományra és 1422. évi birtokcserére a Magyar Országos Levéltár. Dl. 11225. Lásd *Zsigmond-kori oklevéltár III.* (1411-

- 1412). Szerk.: *Mályusz Elemér-Borsa István*, Bp. 1993. a 149. oldalon a 388, 389, 390. sz. és az 570. oldalon a 2459. sz. regesztákat. - Garai János id. Garai Miklós nádor másodszülett fia, fiatalságától kezdve részt vett a horvátországi és boszniai harcokban temesi ispán, ott volt a nikápolyi csatában. Az 1415. évi boszniai vereség után Hervoja vajda fogságába került, de sebesülten is sikerült megszöknie, lásd *Mályusz* i.m. 111. Garai Jánosra lásd még *Fügedi* i.m. i.h. és *Wertner* i.m. 916-918. 1429, év végén halt el, bizonyos adatok szerint felesége mérgeztette meg.
- 35 *Pesty* i.m. passim. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. (Bp., 1890) 330-331, 335-336, 368. Tállya 1413-ban zálogbirtokként a Kapi családé volt. - *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmondkorban (1387-1437). Értekezés a történelmi tudományok köréből. Új sorozat. 83. sz. (Bp., 1977) 160, 162 és 218.
- 36 *Mályusz* i.m. 60, 85, 112.- A debreceni uradalmat Lazarevicznek feltehetően zálogbirtok szándékával adta Zsigmond. Hiszen 1424. november 2-án kiadott oklevelében a király a várost „civitas nostra”nak nevezi és két újabb vásár tartását engedélyezi. A despota ekkor még élt. Lásd *Hajdú-Bihar megyei Levéltár* (továbbiakban HBMLT) IV. A. 1021/a. Meo. 17. sz. eredeti oklevél. - Garai nádor második felesége Cillei Anna volt.
- 37 *Mályusz* i.m. 116. A szerb fejedelmek legszorosabb környezetének kétszínűségére jellemző, hogy Lazarevic várnagya a töröknek adta át Galambóc várát, így annak magyar kézre juttatása meghiúsult.
- 38 HBMLT. IV. A. 1021/a. Meo. 18. sz. eredeti oklevél.
- 39 A két uradalom történetére lásd *Módy György*: A debreceni és tokaji uradalom (Régió kutatási kísérlet) c. tanulmányát. In: A Déri Múzeum Évkönyve 1989-1990. (Szerk. *Gazda László - Módy György*, Debrecen, 1992.) 165-178 passim.
- 40 Zsigmond király 1429. június 24-én Pozsonyban kiadott oklevelében meghagyja Brankovics tállyai, tokaji, boldogkői, regéci és munkácsi várnagyainak, valamint debreceni, böszörményi és turai vámszedőinek, hogy a bártfaiaktól vámot szedni ne merjenek, lásd. Bárta szabad királyi város levéltára 1319-1526. I. 1319-től 1501-ig. (Összeáll. *Iványi Béla* Bp., 1901.) 36-37. a 207. sz. oklevél. - *Pesty* i.m. 21-22.
- 41 *Rupp Jakab*: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre... I-III. (Pest, 1870-1876) II. 331-332.
- 42 *Csánki* i.m. 368. Későbbi adatokból kitűnik, hogy mindkét faluban részbirtokról volt szó.
- 43 Az 1439-1451 közötti történésekre lásd Magyarország történelmi kronológiája I. (Főszerk. *Benda Kálmán*, szerk. *Solymosi László*, Bp., 1981) 258-269.- *Pesty* i.m. 31-39.- *Csánki* i.m. 336, 368, 535, 598, 633. - Az 1451. augusztus 7-én Szendrőn megkötött szerződés szerint Brankovics az 1450. évi ítélet óta elvesztett uradalmait visszanyeri és Hunyadi Mátyás eljegyzi a szerb fejedelem unokáját Cillei Erzsébetet.
- 44 augusztus 29-én a debreceni bíró és esküdtársai Hunyadi János kormányzó parancsára adták ki a szűcs céh szabályait, lásd HBMLT IV. A. 1021/a. Meo. 32. sz. eredeti oklevél. - *Pesty* i.m. 44-46.
- 45 *Módy* i.m. 170-171.
- 46 *Pesty* i.m. 45. - *Csánki* i.m. 336.
- 47 *Pesty* i.m. 45. Mint az oklevél írja Tomasevits Istvánról „... ad quem illa bona que quondam despotorum Rasciae fuerint, devolvi debebant ...” - tehát, akire a szerb fejedelmek javai szálltak volna. - *Hóman Bálint - Szekfű Gyula*: Magyar történet I-V. (7. kiadás, Bp., 1942) II. 474.
- 48 *Pesty* i.m. 44.

- 49 *Engel Pál*: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. 2. (befejező) közlemény. In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei V. k. 1970. (Bp. 1971) 300.-
Ernuszt János és Tuz János voltak a gyors megvagyonosodásban méltó társai Szapolyai Imrének. 1464-1466 között horvát-szlavón bán. 1465-ben szembe fordult a királlyal, 1467-ben csatlakozott az erdélyi lázadáshoz, de kegyelmet kapott, még a Vitéz János vezette összeesküvésben való részvételéért is. 1475-ben királyi helytartó.
- 50 *Pesty* i.m. 45. - *Csánki* i.m. 191, 200, 336, 339, 343, 345, 347, 351, 352, 353, 355, 356, 359, 367.
- 51 *Fügedi* i.m. 63, 64, 85, 105, 132. - 1489-ben az elfoglalt ausztriai terület kormányzója lett, majd Ulászló királlyá választásakor döntő szerepe volt. Az 1490. július 31-én Farkashidán tartott tárgyalásokkor ecsedi Bátori István országbíró után másodikként írta alá az egyezményt, melyben II. Ulászló elfogadta királlyá választása rendek által követelt feltételeit. Az 1487-1499 évek történéseire lásd *Magyarország történeti kronológiája* I. i.m. 313-325. passim.
- 52 *Csánki* i.m. 339. - 1495. december 8-án Szapolyai István nádor Thokay oppidum-ban ad ki oklevelet, lásd *Tóth István*: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár Miskolcon őrzött középkori oklevelei. Levéltári Füzetek. 28. sz. (Miskolc, 1990.) 82. oldalon a 115. és 116. sz. regeszták. - A XIV-XV. századi magyarországi mezővárosokra, a kézműipari, illetve mezőgazdasági jellegű fejlődési útra lásd *Mályusz Elemér*: A mezővárosi fejlődés. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. (Szerk. *Székely György*, Bp., 1953) 128-191. passim, Tokajra és Hegyaljára lásd 179., valamint *Bácskai Vera*: Magyar mezővárosok a XV. században. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 37. (Bp., 1965) - A Szapolyaiak uradalmaira vonatkozó oklevelek hiányára, de ugyanúgy a Brankovics családéra is lásd *Engel* i.m. 297.
- 53 *Csánki* i.m. 339, 348, 358, 381 és 527. - *Rupp* i.m. 332. - *Ribáry Zoltán - Joó Tibor*: A tokaji páloskolostor nyomában = A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 6. sz. 1964. július. (Szerk. *Komáromy József*, Miskolc, 1964) 49-52. - A lerombolódott pálos kolostor helyén épült 1716-tól a kapucinusok kolostora és temploma.
- 54 *Schönherr Gyula*: Hunyadi Corvin János - Magyar Történeti Életrajzok. (Bp., 1894) 31. és 315. A beiktatást a budai káptalan végezte 1485 január végén. - Corvin zálogba adott birtokaira lásd *Schönherr* i.m. 220, 237-240. - 1509. októberében mindenképpen birtokba vette Szapolyai a debreceni uradalmat, mert november 1-én mint földesúr erősítette meg a gypjűművesek, szűrszabók és gubacsapók kiváltságait, HBMLT. IV. A. 1021/a. Meo. 85. eredeti diploma. - 1516-ban a nemesség követelte, hogy a kiskorú II. Lajos király mellett Szapolyai legyen a kormányzó. Ezt az udvari párt megakadályozta, csak koronaöri tisztséget kapott. 1519-ben ugyanígy mellőzték és helyette Báthori István lett a nádor. - Szapolyai György elsősorban azzal a céllal jegyezte el Corvin János leányát, hogy a két felmérhetetlen vagyont egyesítse. A mohácsi csatában a fővezér helyettese volt, vagy a csatában vagy menekülés közben ölték meg. Az 1524. és 1525. évi országgyűléseken Szapolyai János vezette a nádor ellenzékét, akit lemondattak és helyébe Werbőczy Istvánt választották, lásd *Magyarország történeti kronológiája* I. i.m. 332-345. passim.
- 55 A tokaji uradalom 1517. évi regestrumára lásd *Szabó István*: A debreceni uradalom a mohácsi vész korában = Debreczeni Képes Kalendárium XXXV. évf. (1935) 89.
- 56 *Magyar Országos Levéltár*. D1.36991. „Nomina Oppidorum et Pagorum antiquitus ad Arcem Tokay pertinentium ex Urbario Tokaiense Anni 1520 excerpta.” - A kassai kamara 1648. február 27-én kelt jelentéséből.

TOKAJ BIRTOKOSAI ÉS BIRTOKLÁS TÖRTÉNETE A MOHÁCSI VÉSZTŐL A RÁKÓCZI SZABADSÁGHARC BUKÁSÁIG

Az 1476 óta mezővárosként számontartott Tokaj¹ a XVI. században igen mozgalmas és viszontagságos időszakot élt át.

A Szapolyai család már mintegy fél évszázada, Szapolyai Imre zálogbirtoklásának idejétől a tokaji váruralalom birtokosa volt.² Az uradalom, amely az 1520. évi urbárium szerint³ Tokaj, Tarcal, Keresztúr mezővárosokat, valamint tíz települést, tizenöt részbirtokot és két pusztát foglalt magába, Szapolyai István gróf számára is megtartandó örökséget képezett.

Tokaj maga nem elsősorban a területén épült várnak köszönhette az uradalmon belüli meghatározó szerepét - bár az 1526 utáni belső pártharcokban annak is megnövekedett a jelentősége - hanem szőlőföldjein kívül stratégiai fontosságú fekvésének, a tisztai révnek, s a rajta keresztülhaladó sóútnak, amely a máramarosi vidékkel kapcsolta össze.

1526. október 14-én a tokaji Szapolyai kúria udvarán tartott rendi gyűlésen született meg a gróftól és erdélyi vajdától királlyá emelő határozat, s innen indultak a hadak a korona megszerzéséért. Egy évvel később azonban a hadi helyzet változásai következtében János királynak vissza kellett vonulnia I. Ferdinánd seregei elől, s éppen a tokaji vár mellett szenvedte el a Szapolyai párt egyik nagy vereségét. Nikolaus Salm császári hadvezér ugyanis Eger megvétele után Tokajt is bevette, s ezzel Szapolyai János seregeit erdélyi visszavonulásra kényszerítette.⁴

A vár és az uradalom sorsa ezt követően szorosan összekapcsolódott a két hatalmi központ terjeszkedési igényeit biztosító hadjáratok eredményességével. Szapolyai ugyan már 1528-ban párthíveinek, a két Ártándy fivérnek (Pálnak és Balázsnak) adományozta Tokajt⁵, a vár visszavételéről azonban csak a gróf Herberstein felett aratott győzelmet követően, 1530-ban értesülünk.⁶ Az uradalom Fels Lénárd támadása nyomán 1535-től ismét a Ferdinánd-párt területeit gyarapította⁷, Szapolyai hívei azonban már 1536-ban felvidéki visszavágásba kezdtek, előbb Kassát vették ismét birtokukba, majd 1537 májusában Tokajt és környékét is János király kezébe juttatták. Ennek az ellentámadásnak visszaszorítására indította el hadait a Szapolyai birtokok ellen Leonhard Vels (1537 június), amely előretörés azonban Tokaj ostrománál elakadt.⁸

Serédy Gáspár, Ferdinánd főkapitánya ezt követően foglalta el Tokajt, amely lépését Szapolyai hívei a váradi béke megszegéseként értékelték. Serédyt magát azonban ez a vélemény a legkevésbé sem zavarta, hiszen 1541-ben az uradalmat adományba kapta az uralkodótól, s szolgálataiért cserébe újabb fontos diplomáciai megbízatásokhoz jutott.⁹ Az uradalom helyzete azonban korántsem volt biztonságosnak mondható, hiszen Kassán továbbra is a Szapolyaiakhoz hű Czecey Lénárt volt a kapitány s a gyalui egyezmény ellenére sem múlt el a zaklatások, sarcolások veszélye.

1549-ben, amikor a rovásadószedők összeírást készítettek, Zemplén megyében, Perényi Gábor Abaúj megyei főispán (490,5 porta 93 helységben) és Serédy Gáspár felsőmagyarországi főkapitány (333,5 porta 35 helységben) birtokait találták a legjelentősebbeknek. Tokajban mindkét birtokosnak volt érdekeltsége. Serédy Gáspár (majd Bencdek) gyakorlatilag az egész uradalmat bírta (Tokaj, Tarcal, Keresztúr, Kisfalud, Szegi, Mád,

Zombor, Szerencs, Rátka, Tállya, Golop, Ond, Legyesbénye, Bekecs, Szada településeken), Perényi pedig a sztopkói uradalom részeként volt birtokos Tokajban is.¹⁰

Az erdélyi rendeknek az 1556-os év országgyűlésein megfogalmazott álláspontja János király özvegyének, Izabellának és fiának, János Zsigmondnak visszahívásáról találkozott a felső-magyarországi rendek elégedetlenségével, amelyet Ferdinánd politikájának sikertelensége váltott ki belőlük. Többek osztották az 1556 novemberi kolozsvári országgyűlésen már János-Zsigmond párti Bebek Ferenc álláspontját: „Az mire sokszor ígérte és fogadott hitivel ő felsége, hogy az ellenséggel személe szerint megví, Magyarországnak minden határát megszabadítja, azt ő felsége, mind az utolsó veszedelmeinkig nem mielte, se mielhette...”.¹¹

Ez lehetett az oka annak is, hogy Némethy Ferenc, Tokaj akkori várkapitánya az erdélyi fejedelemnek engedte át az erősséget.¹² Az átadást követően az uradalom néhány évig Erdély joghatósága alá tartozott. 1559-ben Ferdinánd és Izabella biztosainak Szepes várában tartott egyezkedő megbeszélésén a császáriak Tokaj várát és tartozékait is azok közé a felvidéki (Tiszán inneni) területek közé sorolták, amelyekről a Tiszántúl szabad birtoklása fejében a keleti országrész urának le kellett volna mondania. A hatalomra kerülő János Zsigmond ugyan a tárgyalásokat tovább folytatta, de várait, így Tokajt is megerősítette. (Némethy Ferenc az 1560-as években négysarkú huszárvárat építtetett a középkori kövár köré.)¹³

A Némethy és Báthori István hadainak veresége utáni fegyverszünet a korábbi birtokállapotot erősítette meg. 1563-ban a Bécsbe küldött Báthori fenntartotta fejedelme igényét Munkács, Huszt, Tokaj és Szerencs várakra és tartozékaikra,¹⁴ s ezt az álláspontot a tárgyaló delegáció 1564 folyamán még több ízben megismételte.¹⁵ János Zsigmond követeléseinek nagy nyomatókat adtak az erdélyiek katonai sikerei (Rakamaz, Szatmár, Kisvárd, Nagybánya), amelyeknek azonban 1565 elején Swendi Lázár kassai főkapitány ellentámadásának megindulásával hirtelen vége szakadt. Swendi 1565 februárjában Perényi Gábor csapataival egyesülve kezdett Tokaj ostromához, s a Bodrog jegén felvonulva bevette a várat. Az ostromban, amelyben „a jó Némethy Ferencnek ott történt halála”, egyes források szerint részt vehetett a fiatal Rákóczi Zsigmond is.¹⁶

A Tokajt elfoglaló Swendinek gondja volt a vár rendbehozatalára, korszerűsítésére. Ezt egy 1567-ben a bécsi udvarhoz küldött tollrajz is igazolja, amely a külső huszárvár bástyákkal való ellátásáról, s a belső vár közepén lévő öregtorony lerombolásáról tanúskodik.¹⁷ Az uradalom tartozékai a szepesi kamara igazgatása alá kerültek, jelentős bevételhez juttatva azt többek között a tokaji harmincad újjászervezése, s a rév forgalma által. A nagyobb bevétel érdekében királyi rendelettel útkényszerrel is igénybe kívántak venni, pl. a debreceni tözsérek marhakereskedelmi útvonalának átirányításával, felajánlva (1571), hogy a tokaji révén áthajtott 100 marhából öt harmincadmentességet kap.¹⁸

Az uradalom területéből a kincstári igazgatás alatt négy helység Kálló várához került, s magánbirtokosok is vettek zálogba belőle. 1575-ben 19 település tartozott hozzá, s az 1581-ben készült urbárium már Tarján, Varjas és Szoboszló török kézre kerülését regisztrálta.¹⁹ Az uradalom falvaiból és mezővárosaiból származó bevételek 1575-ben még 12.013 ft és 34 dénár jövedelmet eredményeztek, amelynek jelentős részét Tokaj és Kálló katonaságának ellátására fordították. (Az 1570-80-as években több olyan debreceni kereskedőt ismerünk, aki „bort, posztót és egyéb árucikket” szállított - esetenként a kamara hitelezőjeként - a végbelieknek.)²⁰

A század utolsó harmadában a hegyaljai borvidék jövedelmezősége növelte annak értékét a kamara szemében. Tudunk róla, hogy 1576-ban maga a császári udvar is vásárolt szőlőbirtokot Tokajban. A környékbeli kereskedővárosok lakói - ahogyan a már említett debreceniek is - már korábban nagyra értékelték a Hegyalján szerezhető adományokat, a felvásárlási lehetőségeket. Lőcse városa pl. 1543-ban kapott két szőlőt Thurzó Elek kirá-

lyi helytartótól, 1564-ben azonban már azért kellett Türck Dániel jegyzőnek eljárnia, hogy a Báthory András által elvett Thurzó örökséget visszaszerezhesse.²¹

A szepesi kamara magának árendálta az egi püspököt illető uradalmi bordézsmtát, amelynek jövedelméből Tokaj várának fenntartására is fordítottak. 1574-ben a tokaji végvár borszükségletét 1116 hordó borban állapították meg, holott a királyi szőlőkből (58 hordó) valamint a kilenced és dézsmaborokból (140 hordó) csak 198 hordó borbevételt irányoztak elő. Az uradalom tehát a szükségleteknek csak a töredékét fedezte, a fizetés-ként kiutalt bor egy része azonban értékesítésre került, s a főtisztek, uradalmi alkalmazottak jövedelmévé vált.²²

Feltehetően a borkereskedelemről szerezte jövedelmét az 1570-es évektől Szendrő végvárában katonáskodó ifjú Rákóczi Zsigmond is, aki már 1579-80-ban jelentős kölcsönöket (4000 ft) nyújtott a felső-magyarországi főkapitánynak, Johann Ruebernek, s a kamarának, hogy cserébe a tokaji uradalomból kiszakított Szerencs zálogbirtokát szerezze meg. A tokaji uradalom felbomlása, s egyben Rákóczi tudatos hegyaljai birtokszerzési törekvései ettől az időtől folyamatosan nyomkövethetőek. 1584-ben ismét a végvárak szükségleteire adott kölcsöne fejében (4800 magyar ft) szakította ki zálogbirtokként Hernádnémetit és Bass praediumot.²³ 1588-ban már 750 hl bort szállított Krakkóba, s a borkereskedésbe való bekapcsolódását a későbbi évek adatai is dokumentálják.²⁴

Mágóczy András özvegyével, Alaghy Judittal kötött házassága (1587) révén Rákóczi nagybirtokos lett, és éppen az Alaghy rokonság juttatta jelentős bortermeleő területekhez, a regéci uradalomhoz, s a mádi és tállyai birtokrészekhez.²⁵

Az 1590-es évekre Szerencs körül zálogbirtokos uradalmat szervezett, hiszen 1588-ban Megyaszót, majd 1591-ben Zombor portiót kapta zálogba, immár 12.000 magyar forintért.²⁶ Ugyancsak 1590-ben váltotta magához Vámosújfalut, mint a tokaji uradalom részét, s 1599 októberében az egyik legértékesebb bortermeleő mezővárost, Tarcalt is (80.000 forintért). Makkai László kutatásai szerint az udvar - feltehetően Rákóczi személyes kívánságának és birtokszerző szándékainak megfelelően - ígéretet tett arra, hogy előnyben fogja részesíteni az uradalom, s Tokaj számításba jöhető további elzálogosításainál.²⁷

A hegyaljai birtoképítés azonban éppen ekkor tört meg, hiszen Pálffy Miklós biztatása és támogatása ellenére Basta már szeptemberben politikai és katonai szempontot érvényesített, nem adta Tokajt Rákóczinak zálogba. Ezt a lépését Pezzen udvari tanácsosnak a következőkkel indokolta: „Egy ilyen gyanús személynek nem merem odaadni egyetlen lépésre a Tiszától. Erdélyben is bizonytalan a helyzet, valamint Rákóczi is olyan szoros kapcsolatban áll (ecsed) Báthory Istvánnal”.²⁸ Rákóczi még 1600-ban is tovább próbálkozott, de sikertelenül.²⁹

Basta személyes véleményének tehát nagy szerepe volt abban, hogy a szepesi kamara megtartotta Tokajt. Ő volt az, aki 1605 februárjában nagy fegyverténynek értékelte a vár megtartását, holott annak teljesen körülzárt örsége elszigeteltségében nem tudta befolyásolni, de még „zavarni sem Bocskai hadainak mozgását”.³⁰

Carl Ludwig Sulz gróf, a bécsi Haditanács elnöke 1607 nyarán - minden túlzása ellenére - csak az elhanyagoltságot tapasztalhatta: „Az külső várnak az kerítése mindenütt oly hitván, hogy ha víz körülötte nem volna, nem várnak, de ólnak is rossz volna...”³¹

A politikai szempontok játszottak szerepet abban is, hogy 1607-ben Thurzó György vehette zálogba (57.272 forintért) Tokajt. Thurzó a rendi küzdelemben könnyebben talált támogatókat, ahogyan feleségéhez írott leveléből kiderült: „Tokaj dolgát jó módjával elvégeztem herceg urunkkal öfelségével. Rákóczi uram most nem iszik.”³²

A vár és tartozékainak sorsát a Bethlen Gáborral folytatott alkudozások változtatták meg. II. Ferdinánd Munkács vára mellett a tokaji és ecseői uradalom zálogosítását is a fejedelemnek engedte át, úgy azonban, hogy tőle a zálogösszeg lefizetése esetén sem

válthatja vissza senki.³³ A nikolsburgi béke után a bécsi béke (1624) is ezt az állapotot erősítette meg. Bethlen a tokaji borokból nem csupán jövedelmét gyarapította, hanem reprezentációs célokra is felhasználta azt. 1625 januárjában 50 hordó bort vitetett Eperjesre „akarván császár öfelségének thokai borainkból kedveskedni”.³⁴ A szőlőkből adományokat is tett. 1629-ben például a 6300 forintra becsült tokaji Mézesmálon lévő „Hétszőlőt” a gyulafehérvári kollégiumnak adta.³⁵

A Rákóczi örökösök egyidőre visszavonulni látszottak az uradalomból. 1625-ben Bethlen Gábor még Tarcalt is kiváltotta Rákóczi Györgytől.³⁶ Özvegye, Brandenburgi Katalin az egész uradalomra igényt tartott, sőt 1631-ben még Tokajba is költözött. A „német fejedelem asszon” Tarcalt hű támogatójának, Csáky Istvánnak adta, a tokaji „Hétszőlőt” pedig a kollégiumtól visszavéve a jezsuiták kezébe juttatta.³⁷ Rákóczi birtokszerezése ellenében Esterházy Miklós is megtett minden lehetséges lépést. Inkább támogatta volna, hogy Tokaj és Munkács Csáky István kezére kerüljön, semmint a fejedelemhez. Csáky azonban nehezen tudott Tokajnál katonai sikert aratni, sőt már 1632-ben azt terjesztették róla, hogy „nem mer kiindulni onnan Zólyomi uram angyalai miatt”.³⁸

Brandenburgi Katalintól rövidesen a szepesi kamara váltotta vissza a jószágokat, s Homonnai Drugeth Jánosnak (1641) adta tovább, hogy a Homonnai családtól majd Rákóczi fejedelem váltsa vissza azt.³⁹

A Rákócziaknak nagy előnyt jelentett birtokszerezéseikben a pataki és a szerencsi uradalom. I. Rákóczi György az 1633 február-szeptember között Eperjesen lezajlott tárgyalások eredményeként megtartotta az elődje által birtokolt Munkácsot, majd 1635-ben királyi engedélyt szerzett az egész uradalom magához váltásához, s még ugyanebben az évben megerősítette magát Mád birtokában is.⁴⁰ Tokajt csak az 1644-ben megkötött linzi béke értelmében vehette birtokába, öt szőlőjéről, s udvarházáról azonban már 1639-ben megemlékeztek a mezőváros protocollumában. A kedvező egyezmény értelmében mindent magához váltott, amit csak lehetett, Tokajon kívül Csákytól Tarcalt, Esterházytól Regécet, a jezsuitáktól a „Hétszőlőt”, a szepesi préposttól Liszka birtokát.⁴¹ A „Hétszőlő”, amelyet Debrecen adójából szerzett vissza a fejedelem 5000 forintért, később sem került vissza a gyulafehérvári kollégiumhoz, hanem a Rákócziak saját kezelésében maradt.⁴²

Tokajban Rákóczi erődítési munkálatokba kezdett. Velencéből hozatott mestereket, s szabályoztatta a vár körüli vizeket is. Az erődítményben azonban csak 85 gyalogos tartózkodott, katonai jelentősége kétségtelenül egyre csökkent. Az uradalmat Rákóczi 1644-től egy Bodor Benedek nevű, Sárospatakon lakó birtokos nemes udvarbíróására bízta, akinek Tokaj határán is voltak szőlőföldjei.⁴³

A sikeres birtokszerezési akcióval a Rákóczi család felvidéki birtokainak értéke jelentősen megemelkedett, s ebben a hegyaljai uradalom kitüntetett szerepet játszott. A család birtokát örökíteni tudta. Báthory Zsófia is csak fenyegetni próbálta menyét (1680) azzal, hogy Borsi és Munkács javait a jezsuitáknak adja, ha Zrínyi Ilona nem mindenben teljesíti 1679-ben kelt végakarátát.⁴⁴ A birtok megmentése fejében azonban Báthory Zsófiának bele kellett egyeznie, hogy az uralkodóház elleni rendi mozgalom leverését követően német zsoldosok kerüljenek a legfontosabb végvárakba, így Tokajba is. (Várkapitányai között már 1668-tól találkozhatunk idegenekkel, Strassaldo, 1670-től pedig Stahrenberg Rüdiger a kapitánya.)⁴⁵

Zrínyi Ilona második házasságával az uradalom, majd a vár is (1682) Thököly fennhatósága alá jutott. 1685-ben Munkács megadása után került ismét a kamarához, úgy azonban, hogy a javak a „Rákóczi árváknak visszaadassanak”. 1693-ban a nagysárosi kastélyban került sor az első osztózkodásra a testvérek között, majd 1696-ban Rákóczi Ferenc nagykorúságát követően indultak újabb tárgyalások, amelyeknek nyomán az ifjú főispán kezébe vette a fiágon örökös munkácsi, tokaji, pataki és regéci uradalmat. Véglegesen

1699 szeptemberében Eperjesen egyeztek meg a testvérek, amely megállapodás szerint Rákóczi megtartotta jogát az uradalmakra, Julianka viszont csak esetleges öröklési jogát érvényesíthette.⁴⁶

1697-ben a vár rövid időre a hegyaljai felkelés résztvevőinek kezére került. A sószállító tutajokon érkező támadókat a várbeli Bajusz Gáspár huszárjainak támogatása vitte győzelemre, ám a leverésükre ideérkező 7000 császári katona nemcsak a várat foglalta vissza, hanem a várost is felégette, lakosait kirabolta. Mivel Rákóczi Ferenc a felkelés idején semlegességet tanúsított, sőt Bécsbe menekült, az udvar birtokpolitikája egyelőre nem fenyegette az uradalom hovatartozását. Erre azonban néhány év múlva, Rákóczi külföldi kapcsolat-felvételi kísérlete nyomán mégis sor került. Bár Rákóczi Lengyelországba menekülése (1701) után Tokajra is kincstár tartott igényt, a felkelés kirobbanásától 1711-ig a tényleges birtokos gazdálkodott az uradalomban.

A végvárat már 1703 szeptemberében bevették a kurucok, igaz, elsősorban az „örség elszántságának megingatására” volt elegendő erejük.⁴⁷ Ezt követően Rákóczi - elődeivel ellentétben - nem a vár erősítésére, ellenkezőleg, mellőzésére törekedett. A vár sorsát 1705. évi leromboltatása, az uradalomét pedig az 1715. évi XLIX. törvénycikk pecsételte meg. Bár a többi Rákóczi uradalom világi birtokosokhoz került, Tokajt jövedelmezősége miatt a kamara saját kezelésében tartotta meg.⁴⁸

Azok a birtokszerzési törekvések, amelyeknek célja a XVI-XVII. században a tokaji uradalom megszerzése és megtartása volt, jó bizonyítékul szolgálnak arra, hogy ebben az időszakban a hegyaljai szőlőtermelés egyre növekvő bevételeivel biztos és megalapozott jövedelemforrásnak számított.

Ezt a folyamatot a XVI. század második felében nem csupán a török harcok miatt elvesztett szerémségi borvidék kiesése erősítette fel. Jelentősen hozzájárult a jövedelem növekedéséhez a viszonylag biztonságos és állandó piacként funkcionáló lengyelországi borkereskedelem felélénkülése, valamint az aszúbor készítésének kifejlesztésével a tokaji hegyaljai bor értékének, árának emelkedése is.⁴⁹

A mezőváros határán sem a lakosoknak, sem a birtokosoknak nem volt szántóföldje. Robotot azonban az 1561. évi urbárium szerint - fuvarozást, kaszálást - az ökrös vagy lovas gazdák legfeljebb heti egy napot teljesítettek, „többre nem erőltetnek”.⁵⁰ Mivel az 1564. évi urbárium alapján a vár szükségére a korábban szabad réteket is lefoglalták, a lakosok szinte egyetlen bevételi és megélhetési forrása a jobbágytelki gazdaságtól független szőlőművelés lett.⁵¹ Nagy tehertétele volt a helybelieknek, hogy a vár és a tokaji rév birtoklása évtizedekre a királyi Magyarország és Erdély katonai összecsapásainak színterévé tette a település környékét.

A Swendi Lázár kassai főkapitány támogatásával átszervezett szepesi kamara a hegyaljai borkilenced révén és az egri püspököt illető bordézsma bérletével („dant quintam, hoc est decimam et nonam...”) ⁵² jelentős bevételi forráshoz jutott. A vidék helybeli és vidéki birtokosaitól dézsma címén beszedett bor azonban csak részben kerülhetett értékesítésre.

A szőlőhegyek idegen szőlőbirtokosai, *extraneusai*, a termelt bor utáni dézsma mellett szüretkor un. fertont fizettek az uradalom provisorának, amely Tokajban évente egy kappan vagy két tyúk, négy kenyér és 12 dénár megadását jelentette, amihez a XVI. század urbáriumai alapján még „tizenkét tikmonyat, egy köből árpát vagy zabot” is kellett adni.⁵³

A bordézsma befolyó jövedelem évente változó mértékben ugyan, de a századvégi török háborúk idején is jelentős maradt. 1590-1596 között Tokaj, Tarcal és Bodrogkeresztúr mezővárosok dézsmája 1435 1/2 hordó bort jelentett, amelyből Tokaj viszonylag szerény mennyiséget, összesen 226 1/2 hordónyt (16 %) adott.⁵⁴ Ennek pontos okát nem áll módunkban dokumentálni, feltételezzük azonban, hogy a XVI. század

folyamán megnövekedett az adományként kapott, vagy a dézsmás szőlőkből vásárolt extraneus szőlőbirtokok száma. Mivel Tokajban 1625-ben már 46 extraneust tüntetett fel a dézsmajegyzék (s az extraneusok száma a XVI. század folyamán sem nőtt olyan mértékben, mint a szomszédos szőlőtermelő területeken) minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy ezek a birtokosok a XVI. század folyamán jutottak szőlőikhez. Ha pedig az extraneus szőlő szabad, azaz dézsmamentes volt, abból csak fertont fizetett birtokosa. A dézsmabor-adás viszonylag szerény mértékének egyik magyarázata lehet, hogy a szabad szőlővel rendelkező extraneusok számának növekedésével csökkent a dézsmabort adó szőlők száma, illetve a dézsmaadásra kötelezettek silányabb, kevesebb bort adó szőlőkkel rendelkeztek.⁵⁵ Miközben a Tokaj szőlőtermelésében a tarcali és tállyai hozam egyharmadával számolhatunk, a szőlők harmada-negyede extraneus birtokosok kezén volt. A részleges vagy végleges dézsmamentesség mellett a várbeli katonák szőlővagyosának növekedése is csökkentette a beszedhető dézsmabor mennyiségét. A korabeli leírások szerint ugyanis éppen ők voltak azok, akik megtagadták a dézsmamegadását.⁵⁶

A hegyaljai bor utáni külföldi kereslet a bortermelők lehetőségeit is növelhette. Rákóczi Zsigmond 1588-ban nagyjából a Hegyaljáról felvásárolt borokból tudott mintegy 500 hordónyt Lengyelországba vinni. Ugyancsak jelentős felvásárlók voltak a felvidéki városok (elsősorban Kassa és Eperjes), de a távolsági kereskedelembe bekapcsolódó Debrecen polgárai is.⁵⁷ Nem tekinthető véletlennek, hogy az adománybirtokok, s az extraneus szőlőterületek megszerzésében is élen jártak, bár éppen a XVI. századi Tokajban még nem ők, hanem a szomszédos szőlőtermelő mezővárosok lakói adták az extraneusok többségét.

A birtokosnak magának is voltak szőlői a hegyeken. A század közepén tizenegy urasági szőlőről írtak, amelyeket a tokajiak a környékbeli településekkel közösen műveltek. A helybeliekre (1561) a Lisztes, Barát, Szerémi és Palota szőlő maradt, amelyeket pénzért „homlítottak”. 1573-ra már változott a helyzet, a „Palotha, Józan és Nyulas szőlőt fizetés nélkül művelik, az nyolcát pedig pénzért”.⁵⁸ 1610-ben pedig csak mint régi hagyományra emlékeztek a lakosok városkönyvükben a német tisztartók előtti időkre, amikor minden szőlőmunkáért megfizettek nekik. Továbbra is négy urasági szőlő teljes megművelésének (nyitás, metszés, kapálás, kötözés, megszedés és fedés) kötelezettségét említették, amelyek az 1561. évihez hasonlóan a városfeli Palota szőlő mellett a Mézesmálon levő Barát, Német (alias Lisztes) és Szerémi szőlők voltak.⁵⁹

Törvényszerű volt, hogy a három legjelentősebb népességgel bíró szőlőtermelő mezőváros, Tarcal, Bodrogkeresztúr és Tokaj hasonló szokásjogot alakítson ki az adózás és a szőlőművelés, szőlőforgalom területén. Minden bizonnyal a Tokajban korábban meghatározóvá váló extraneus birtoklás volt az oka, hogy a mezőváros „régii törvényei” válhattak mintává a többiek számára. Egy 1595-ből fennmaradt oklevél közös törvényszék ítéletéről emlékezett meg a tokaji Bus Gáspár és az eszlári Czionka László perében. Ebben a tokajiak „örök emlékeztetői fennálló” jogának nyilvánították a helybeliek elővételi jogát, amely mindenképpen védekezésnek tekinthető az idegen birtoklás ellenében.⁶⁰

Az 1604. évi Basta dúlás után 1606-ban Tarcalon, 1607-ben Bodrogkeresztúron, s 1610-ben Tokajban átírt városkönyvek az eljárások alapvető azonosságát bizonyítják. A törvénykönyvekben foglaltakra, mint a „hegyaljai törvényekre” hivatkoztak a törvénykezési gyakorlatban, s az 1638-ban kiadott 68. articulus a helyi magisztratusok jogaként értelmezte azt.⁶¹

Tokaj a XVII. század első felére jelentős népességnövekedést produkált. Az 1581. évi 89 háztartás helyett 1598-ban 163 (Tarcalról és Keresztúrról is beköltözött) családfőt írtak össze, míg 1640-ben 233, a század végén, 1689-ben viszont már csak 223 háztartásfőt regisztráltak.

A félévszázad - a helybeliek minden védekező mechanizmusa ellenére - a birtokviszonyokban is jelentős változásokat eredményezett. 1561-ben még csak két, 1564-ben négy nemesi curiáról tettek említést, 1640-ben azonban már 22 nemesi curiáról emlékezett meg az urbárium. Ezen kívül még 16 olyan házat is összeírtak, amelyekben birtoktalan (sine donatione) nemesemberek laktak.⁶² A curiával rendelkező nemesek közé sorolták Debreceni Tamás királydaróci középbirtokos nemest is, aki 1632-től a magyarországi Rákóczi birtokok prefectusa volt. A mezővárosi jegyzőkönyvek 1639-ben Rákóczi György, Bocskai István, 1629-ben és 1642-ben Nyáry István, 1643-ban Esterházy Miklós és Tóth Bálint szőlőiről és házáról, 1645-ben pedig Lónyai Zsigmond udvarházában lakozó Szabó Boldizsár szőlőjéről emlékeztek meg.⁶³ A részbirtokosok száma a XVII. század második felére is növekedett a Nádasdyak (3) és a Kemények (5) szőlőföldjeivel.⁶⁴

Az uradalom 1688. évi urbáriuma szerint a curiák száma 24-re emelkedett, Vay Ábrahámnak és Szirmay Istvánnak pedig már két háza volt a mezővárosban. A házak közül ekkorra mintegy 18 adófizetés alóli mentességet szerzett (domus exemptae), köztük a mezőváros tanácsáé is.⁶⁵

A mezőváros nem csupán a környékbelieket fogadta be, mondván „valahonnan jobbagy jö be városunkban lakni, szabad azmíg akarja ez városunkban lakni és szabad kimenni is, ha a helyet, avagy az itt való lakást nem szereti”, hanem lakosainak együtt kellett használni a szőlőhegyet az idegen szőlőbirtokosokkal, nemesekkel, polgárokkal, s a várbeli katonákkal, akik szintén igyekeztek a szőlőbérletek vagy vásárlások révén saját létfenntartásukat biztosítani.⁶⁶ Ezért alakult ki az a sajátosság, hogy a tokaji város-törvények szőlőföldre vonatkozó végzései nem egyszerűen a mezőváros polgáira, hanem valamennyi szőlőbirtokosra vonatkoztak.

A szőlőhegyek dézsmás szőlői (amelyek eredetileg valószínűleg jobbagyi szőlők voltak) helybeliek és vidékiek birtokába egyaránt kerülhettek. Az allodiális és részbirtokos szőlőföldeken kívül a XVII. század folyamán egyre nagyobb jelentőségre jutottak az ún. „szabad szőlők”, amelyek úrbéres szőlőből exemptió, vagy földesúri adomány révén keletkeztek. Az exemptiónak a kortársak szerint többféle értelmezése volt. Jelentette a szőlők dézsmamentességét, amelyet egy meghatározott időszakra - néhány évre - pl. valamely adósság megfizetéséig engedtek a használatnak. Vonatkozhatott ez a mentesség az illető élete tartamára, vagy lehetett örökölhető is. 1631-ben a tokaji protocollum szerint szőlői dézsmafizetés alóli mentességét igazolta Csiszár András és Cszimadia Mihályné, amelyet a tanács beiratott a városkönyvbe. 1632-ben Csiszár Andrásnak Brandenburgi Katalin már olyan inscripcionalis levelet állított ki, amely neki és maradékainak minden tokaji földjét felszabadította. Ezt a szabad szőlőt Csiszár végrendeletében a tokaji ispotályra hagyományozta. 1638-ban azonban már azért kellett a tokaji főbírónak, Fekete Györgynek tilalmat bejegyeztetni a jegyzőkönyvbe, mert a kassai Szegvár György szeretete volna azt megvásárolni. Szándéka egyértelműen mutatja az extraneus birtokosok törekvéseit a hegyaljai szőlők megszerzésére.⁶⁷

A szabad szőlők egy csoportja tehát a szőlőbirtokosok személyétől függetlenül a szőlő eladása esetén is megtartotta „szabad” voltát. 1639-ben a Kassán lakó Fronmiller Kristóf „szabad szőlőjét” a szintén kassai Alvinczi Mihálynak adta el. Az adásvételt bejegyezték a jegyzőkönyvbe, amely igazolta, hogy a tokaji tanács előtt kötötték az üzletet, így az hitelesnek minősülhet. A tokajiak elővételi joga (amely alapvetően idegen úr jobbagyának ingatlan vagyonára vonatkozik) kiterjedt a vidékiek megvett örökségére is, amennyiben a egy év három napig a vételárat a tanács színe előtt a vidéki embernek átadják. Az elővételi jogot nagy vívmánynak értékelhették, mert 1595-ben „nagy controversia” után egyeztek meg Szűcs Demeter tanácsa előtt a tokajiak valamint a „nevezetes vidéki polgári

rend és nemes személyekből álló arbiterek". (Hiteles tanúk vallomása után, akik a helybeliek régi törvényeit erősítették meg.)⁶⁸

A korábbiakban kurialista nemesként említett Debreceni Tamás a város színe előtt adta el (1639) Bence nevű szabad szőlőjét a tokaji Garai Ferencnének. Ő ugyan 900 forintot akart kapni érte, de a tanács 659 forintra értékelte, s így csak az utóbbi összeget vehette fel vételárként. Az értéken a bírák csökkenthettek, a szőlő „szabad” voltán természetesen nem, mivel dézsma alóli mentességet az uradalom birtokosa, a föld, így a szőlő teljes szabaddá tételét viszont csak az uralkodó kegye biztosította.⁶⁹

A mezőváros közösségének is volt szabad szőlője. 1643-ban a Biczó örökösök „szabad uraságokban levő jószágokat jure perpetuo” adták el János mester tokaji főbírónak, s személyén keresztül Tokaj mezővárosának 220 magyar forintért.⁷⁰

A bírák más esetekben is igyekeztek kihasználni a szabad szőlők megszerzésére vonatkozó vásárlási lehetőségeket. 1713-ban pl. két darab 2100 magyar forintért elzalogosított városi szőlő visszavásárlásáról olvashatunk.⁷¹

Néhány birtokos az exemption csak dézsmamentességet értett, ahogyan 1632-ben Rákóczi György is Mádon, aki az *előző birtokos* (az Alaghyak) által adott mentességeket csak akkor ismerte el, ha a szőlőbirtokos vele is megerősítette a korábban kapott kiváltságot. Ugyanakkor azonban kijelentette, hogy azokat a szőlőket még nem tartja teljesen szabadnak.⁷² A szabad szőlők száma azért sem emelkedhetett korlátlanul, mert a felszabadítás szólhatott az illető élete tartamára, mint 1694-ben a Szirmay Istvánnak adott szőlők esetében történt, amelyeket ugyan visszaválthatatlanul, de csak zálogba adták szolgálataiért a Rákócziak az ítélmesterek.⁷³

Az exemptio, a mentesség vonatkozhatott a házra, telekre (exemptus sessio), de vonatkozhatott korlátozott ideig az új telepítésű szőlőkre is. 1610-ben például elfogadták: 12 esztendeig az „újonnan plantált szőlőkből ... dézsmával” nem tartoznak.⁷⁴ Ilyen irtásföldön telepített szőlőkkel viszonylag olcsón bővíthették szőlőföldjeiket. 1625-ben Szabó Mihály főbíró 100 forintért vett a sajátja mellett a Zúgó völgyön egy ilyen palántot. Ugyancsak palánt szőlők vásárlásával kívánták megélhetésüket megalapozni a városbeliek is, a városon belüli adásvételek között ugyanis nagy számban találunk új telepítésű (így olcsóbb) szőlőföldre vonatkozó ügyleteket. 1628-ban Bethlen Gábor, Szikszai Mátyás tokaji udvarbíráján keresztül a palánt szőlők felméréseivel bízta meg Dobó Tamás tokaji főbíró. A felmérés célja a dézsmamentesség felülvizsgálata volt, hiszen arról kellett információt adni, kinek mióta van telepítve a szőlője. Bodor Benedek, akinek hét éve volt palántjától mentessége, felszólítást kapott: „mostmár dézsmáljon öfelségének”.⁷⁵ A tendencia mindenképpen arra mutatott, hogy a földesúri érdek a dézsmamentesség éveinek csökkenése volt. A gyakorlatban ennek eredménye valóban az lett, hogy a termővé vált szőlő után dézsmáltak, a mentességi idő tehát minimálisra szűkült.

Tokajban a szabad szőlők aránya 1626-ban 25,6 %, 1676-ban 28,6 % volt, és az 1688-ban készített felmérés szerint ismét 26 % lett. Az ekkor szabadnak összeírt szőlők között nagyrészt birtokos nemesek szőlői szerepelnek (Sennyei, Szirmay, Csáky, Bercsényi Miklós, Klobusinszky Ferenc, Budai Sámuel, Udvarhelyi úr és a fejedelem) Kassa város, Almási János, Sós István, vagy a tokaji katolikus és református egyház szőlője mellett. A török elleni felszabadító háború előrehaladtával a szőlőművelés feltételei is nehezedtek, a kis Kotsag nevű promontoriumon ugyanis éppen azt tapasztalták az összeírók: „sok pallagok interveniálnak, kiké nem tudatik”.⁷⁶

A szabad szőlők aránya 1696-ra már nem érte el a szőlőterület negyedét (24,96 %), míg a 75,05 %-ot kitevő dézsmás szőlő a népesség 89,66 %-ának (182 fő) birtokában volt. A mezőváros extrancus birtokosai 1582-ben a szőlők 25,5 %-át, 1625-ben 24,7 %-át birtokolták, számuk (46), 1625-ben az összes birtokos 19,8 %-a volt. A helybeli szőlők

tulajdonosainak csökkenése miatt az extraneusok aránya 1720-ra 50 %-ra emelkedett. 1818-ra a felmért tokaji szőlők 40 %-a vált extraneus birtokká (3383 kapás).⁷⁷

Mivel 1720-ban és 1818-ban egyaránt 45-45 extraneus birtokost jegyeztek fel, a növekményt feltétlenül az egy kézen levő extraneus szőlőterület gyarapodása adta.

Az extraneusok szőlője tehát egyaránt lehetett szabad és dézsmás, bár éppen ők a nagyobb tökeerő birtokában könnyebben szánták rá magukat, olyan birtokosoknak nyújtott kölcsönökre, amelyek révén időleges mentességet szereztek, vagy - nemesek esetében - vállaltak olyan megbízásokat, amelyeknek, mint láttuk, szintén felszabadítás lett az eredménye. A mezőváros tanácsa elsősorban a szőlőforgalom, szőlőművelés területén találkozott az extraneusokkal, akik, messzi vidékről esetenként csak megbízottaikat küldték ügyük képviselőjében a tanács elé.

Az 1625-ben számbavett extraneusok huszonöt helység lakói. Ezek közül Kassa, Sárospatak, Bodrogkeresztúr, Nánás, Tiszaladány, Tarcal, Mád fordul elő leggyakrabban, de egy-egy birtokost adtak Kálló, Liszka, Gönc, Debrecen, Zombor, Pályi, Várad, Rakamaz, Diósgyőr, Kismarja, Szerencs, Nagyfalú, Tiszatarján, stb. települések is. Ebből egyrészt a felvidéki legjelentősebb borkereskedő városok, az uradalom s a szomszéd vármegyék közeli települései, és a korábban az uradalomhoz tartozó bihari részek (Debrecen, Várad, Kismarja) körzete rajzolódik ki. Sajátos, hogy e tekintetben a következő évszázadban csak lassú változás figyelhető meg. 1774-ben Csobaj, Dada, Tiszaladány, Lök, Késmárk, 1785-ben Rakamaz, Eszlár, Lök, Csobaj, Keresztúr, Tarcal területéről jeleztek extraneusokat a dézsmajegyzékek.⁷⁸ Az 1818-ban készített felmérés szintén Bodrogkeresztúr (5), Csobaj (20), Báj (10), Kassa (2), Késmárk (4), Tiszaladány (6), Rakamaz (5), Nagyfalú (6), Nánás (3), Miskolc (3), Szabolcs (2) területén tüntetett fel több extraneus birtokost, igaz Bereg, Máramaros, Szepes és Pest-Pilis vármegye egy-egy szőlőbirtokosa s a zömében környékbeliek mellett.⁷⁹

Az extraneus birtoklás nem csupán azt a problémát veti fel, hogy a szőlőhegyek legértékesebb szőlői kerültek ki a mezővárosiak kezéből, hanem, hogy az eltérő érdekek is megjelentek a közösség tanácsa előtt. 1642-ben egy tartozás fejében a tanács színe előtt adta át a kassai Dédessy István tokaji szőlőföldjét az eperjesi Skolch Gáspárnak, amely a tartozás megfizetéséig zálogként funkcionált. Az önkormányzat joghatóságának elismertése ezekben az esetekben a hitelesítést és a felelősségvállalást is jelentette.

A szintén Kassán lakó ifjú Izdenczy István pl. 1643-ban tokaji öröksége haszonfelét Homonnai Jánosnak, másik felét pedig rokonainak hagyta, de kikötötte, ha rokonai utód nélkül halnának el, Tokaj városa kezelje az örökséget. Ez a szőlőörökség önmagában véve is jelentős összegű volt, ugyanis a rokonság részét 4000 magyar forintra becsülték.

Az extraneusok esetenként ugyancsak a tanács előtt jelentettek be házra és szőlőre vonatkozó cserét is. Ennek révén olyan megegyezés jöhetett létre, amely nem adásvételnek minősült s így az extraneus ki tudta védeni a helybeliek, szomszédok és rokonok elővételi jogának érvényesülését. Ilyen eset 1645-ben a Bodor Benedeké, aki sárospataki házát, szőlőjét és gyümölcsösét cserélte a Sátoraljaújhelyen lakó, de Tokajban házzal és két szőlővel rendelkező Persi Istvánnal és feleségével.⁸¹

A szőlőföldek birtoklása mellett a helybelieknek és az extraneus birtokosoknak állandó konfliktusai voltak a szőlő megműveléséből is. Mivel bérmunkában elsősorban a távollakó városiak és nemesek dolgoztattak, birtokaik számának növekedésével a XVII. század elejére jelentősen megemelkedett a napszám ára, másfel- esetenként kétszerese lett az ország más szőlőtermő területein fizetett összegeknek.⁸² Nem tekinthető véletlennek az sem, hogy éppen az extraneus szőlők vincellérjei alkalmazták a megvesztegetést a szőlőmunkások megnyerésére, több pénz, vacsora, „vagy egyéb jó akaratnak a biztatásával”. 1641-ben a „borral, serrel, pálinkával” vesztegetők és a napszámbérek emelői ellen hoztak a hegyaljai városok végzéseket, amely ellen vétőket büntetéssel fenyegették. Az

extraneusok valós érdekei azonban a hegyaljaiak ellenében működtek, jobban mondva találkoztak a napszamos munkát elvállaló ún. „kapások” érdekeivel. Az a tény, hogy II. Rákóczi Ferenc 1700-ban szinte változtatás nélkül erősítette meg az 1641-ben hozott végzéseket azt igazolja, hogy a konfliktus, s ebben az extraneusok kezdeményező szerepe végig az egész század folyamán meghatározó maradt.⁸³

A városi jegyzőkönyvek vallatása a napszám mellett a tokaji szőlőföldek megművelésének másik - igaz kisebb jelentőséggel bíró - módjáról, a részes bérleti rendszerről is adatokkal szolgál. (1609-ben Kis Ambrusné *felébe* adta ki szőlőjét „idegen embernek”, 1632-ben pedig Mészáros Erzsébet „*harmada hasznából*” akart részesedni a művelőtől.)⁸⁴

A protocollum szerint a részes bérlettel leginkább a szőlőhegyek idegen birtokosai éltek. 1639-ben a Komjátiban (Torna m.) lakó Czudó András engedte át öt évre a „Keskeny Ágon lévő darab szőlőjét” fele haszonért a Tokajban lakó nemes Szíjgyártó Mihálynak. Kiskorú örökösök szőlőjéről is hasonló módon gondoskodtak a gyámok. Varga Mihály a Hunyadi árvák szőlőit használta felesben (1635), igaz ő előbb 50 magyar forintot adott a használat jogáért a Bánffyhunyadon lakó Varga Andrásnénak (a tutornak), amiért az árváknak évi 5 cseber bort is juttatnia kellett a tartozás megfizetéséig.⁸⁵

Ugyancsak a részes bérlet révén művelte a kamara is az elkobzott birtokokat, bár a nemesek nagyobb darab szőlői esetén meg kellett osztani a bérletet, mert ahogy egy kérelmező írta: „mivel nagy, nem bírok vele”.⁸⁶

A tokaji lakosoknak a végvárban lakó magyar és német katonákkal is folyamatosan újratermelődő konfliktusaik voltak. Az 1581. évi urbárium szerint nemcsak a szőlőföldekből szereztek vagy béreltek a végbeliek maguknak, a mezőváros házaiból, belső telkeiről is megpróbálták a szőlőhegyen épített viskókba kiszorítani a lakosok egy részét.⁸⁷ A XVII. század első felében a tanácsi jegyzőkönyvek már csak a szőlőföldekkel kapcsolatos ügyletekről tudósítottak. A Rákócziakkal, mint földesurakkal, több konfliktus keletkezett. A végváriak többsége ekkorra kiszorult a mezőbárosból, s a környező helységekben talált szállásra. Akik viszont itt maradtak, számíthattak arra, hogy a katonáskodó családtag halála esetén az udvarbíró a birtokos számára foglalhatta le a szállást. A panaszok a szőlők dézsmakötelességét s a ráadás fizetését (egy csöbör bor) is sérelmezték. A katonákat sem a városbeliek nem fogadták be szívesen, sem az urasági tisztek nem kímélték.⁸⁸

Az értékesítési lehetőségek kihasználására tett kísérletek a mezőváros földesurait is több ízben szembefordították a lakossággal. A dézsmabor beszédésének nehézségei és annak alacsony szintje az ún. foglalt bor mennyiségének növeléséhez vezette a birtokosokat. Nem lehet véletlen, hogy a már vizsgált 1591-96 közötti években a földesúri kocsmaszükségleteire történő felvásárlás a három közeli bortermelő mezőváros közül éppen Tokajban volt a legjelentősebb, ott ahol a beszédhető bordézsmá a legalacsonyabbnak bizonyult.⁸⁹ A XVII. század első felére meghatározott mennyiség (18 hordó) bor kényszereladásában állapodtak meg, az 1630. évi szerződés szerint 18 forintos áron. A század második felére a szabályozott foglalás is eltűnt, az 1674. évi urbárium már csak a korábbi földesurak idejében volt szokásnak említtette.⁹⁰

Ugyancsak hosszú folyamatban és alkudozásban alakultak ki a bordézsmálás szokásai is. A tokajiak a tarcaliakhoz és a keresztúriakhoz hasonlóan 1598-ban Miksa főhercegtől, majd Rudolf és Mátyás királyoktól is megerősítést nyertek régi szokásaikban. Ennek ellenére 1630 októberében ismét régi dézsmálási szabadságuk megőrzésének lehetőségét kérték, mert Pathay udvarbíró új szokásokat kívánt volna bevezetni, amelyekről a helybeliek megjegyezték: „Pathay Udvarbíró úr nem az eő Felsőge hasznát, hanem önmaga hasznát kereste.” A konfliktus megegyezéssel zárult, Brandenburgi Katalin kénytelen volt

hozzájárulni a kiváltságlevél által biztosított dézsmaszedési mód érvényben maradásához.⁹¹

A XVII. században a robot helyett megjelenő taxa borban szedése biztosított a birtokosoknak nagyobb elsajátítási lehetőséget. (Tokajban 1640-ben 31, 1673-ban már 67 un. bor-taxás jobbágyot írtak össze.)⁹²

1708-ban Rákóczi fejedelem még ennél is tovább ment. Miután a clérussal megegyezett, az összes hegyaljai dézsmaadó szőlő árendálására küldte ki biztosait. Minden „úri, fő, nemesi és paraszti rendeknek” megajánlották a több évre szóló árendát, amelyet új borban kellett minden évben teljesíteni. A bor ellenében „immunis léssen minden némű Nonának úgy király Dézsmának prestalásától, úgy ferton, zab, Kakas, Kulats, Harangozóknak, vagy egyebeknek akárkinek is és akármi névvel nevezett ... adózásoktól ...”⁹³

Miközben Tokaj mezőváros tanácsa joghatósága alá vonta az extraneusok, a nemesek, valamint a végváriak szőlőföldjeit, lakossága együttélt a szőlőbirtoklásból és termelésből fakadó újratermelődő konfliktusokkal, ezzel egyidejűleg állandóan és folyamatosan megőrizte, sőt továbbfejlesztette környezetével kialakított kapcsolatait.

A tokaji városi protocollum (1625-1646) tanulmányozása az adott időszakra⁹⁴ vonatkozóan olyan megállapításra juttatott, hogy egyrészt az extraneus szőlőbirtokosok személyi összetétele állandóan változó volt, mivel a rokonsági kapcsolatok s az extraneusok közötti adásvételek révén jelentős számú új birtokos jelent meg a mezővárosban, másrészt különösen a szőlőföldek vásárlása révén bizonyos számú birtok visszajutott a szomszédos helységek birtokosaitól a helybeliek kezére. Ezek - az utóbbi - birtokok azonban kis területű szőlőföldek, ha az általános tendencia a szőlőbirtokok idegen kézre kerülését mutatja. A jelzett időszakban 171 szőlővásárlás közül 108 alkalommal a mezőváros polgárai között cserélt gazdát a szőlőföld (63,15 %). A tokajiak és a vidékiek közötti ügyletek (63) közül 35 alkalommal helybeli volt a vásárló, azaz az extraneusokkal folytatott adásvételek esetében a szőlőföldek 55 %-a a mezőváros lakosságát gyarapította.

Hasonló folyamat figyelhető meg a zálogosítások alkalmával is. Bár igen kisszámú zálogosítást jegyeztek fel a protocollumban (42), ezek közül csak 16,6 % szőlőföld került ideiglenesen extraneusokhoz. Ezekben az esetekben az extraneus lakhelyének egy másik lakosa is lehetett a zálogbavevő, mint pl. 1642-ben az eperjesi Langfelder Dániel, aki a városbeli Skolch Gáspártól vett át egy darab tokaji szőlőt. A zálogosításokból azonban az előre meghatározott időn túli használat is keletkezhetett. A jegyzőkönyvekben fennmaradt megállapodások és a hegyaljai törvények szerint ugyanis, ha Szt. Gergely napig a zálogösszeget le nem teszi a zálogbavevő, akkor a szőlőt mindaddig a zálogbavevő használja, amíg az összeg megfizetésre nem kerül.

A városkönyv (1610) protestációk és tilalmak című fejezetének nyolc pontja „akár vidéki, akár itt való legyen” egyaránt megadja a tiltás és ellenzés lehetőségét, aminek elmaradása esetén az illető nem perelhet a tanács előtt. (A ház, telek, gyümölcsös, veteményeskert öröklése és eladása is törvénycikk hatálya alá esik.) Ennek a lehetőségnek a megadása, valamint a szomszéd megkínálásának kötelezettsége eladás, zálogosítás alkalmával igen komoly munkára készítette a tanácsot, s egy sokoldalú forrást képezett, amelyből a tokajiak távoli vidékre kiterjedő kapcsolatai is feltérképezhetők.

A húsz év alatt (bár 1635-36 adatai igen hiányosak) a tokaji bírák előtt 752 tiltást és ellenzést jelentettek be, körülbelül arányos elosztásban a két évtizedben (377 ill. 375 eset). A bejelentések a mezővároson kívül 87 helységről származtak. Ezek Szendrőtől Gyöngyösön át Erdélyig (Gyulafehérvár, Kolozsvár, Bánffyhunyd) húzódtak. Természetesen Várad, Debrecen, de a környező végvárok - Ecsed, Kálló, Munkács, Szatmár - is szerepeltek benne. A leggyakrabban előforduló 8 település az összes 31,5 %-át teszi ki. Feltűnő az azonosság az extraneusok lakóhelyei és leggyakrabban ellenzéssel kapcsolatban bejegyzett települések között.

A protocollumban a leggyakrabban ellenzést bejelentők lakóhelyei

Kassa (86)	11,4 %
Tarcal (40)	5,3 %
Eszlár (28)	3,7 %
Bodrogkeresztúr (25)	3,3 %
Nánás (22)	2,9 %
Sárospatak (16)	2,12 %
Rakamaz (10)	1,3 %
Debrecen (10)	1,3 %

A vidékiek nyilvánvalóan nem akartak elesni attól a lehetőségtől, hogy a tiltás bejelentése nyomán szőlőföldhöz jussanak a tokaji hegyeken. Ezeknek a tiltásoknak természetesen nem csupán az öröklés és eladás folyamatában volt szerepük. Tiltást abban az esetben is be kellett jelenteni, ha, mint 1638-ban Németh Jakab „szabad palánt szőlőjét” zálogba adta Cseh Istvánnak, de a zálogidő letelte után nem tudott fizetni, s félt, hogy más birtokos (szomszéd) a zálogösszeg lefizetésével hozzájut a szőlőhöz. Németh Jakab (aki öfelsége végvárának pattantyúsa) példája is mutatja, hogy a tokaji extraneus szőlőbirtokosok rokonságán túl a tiltások folyamatába a tokaji végvár katonái is bekapcsolódtak. Még ugyanebben az évben Helmecci István, a vár lovas hadnagya a tanács előtt jutott egyezsége Sámly Tóbiásnéval az ifj. Bathány Györgytől „maradt javakról”. Az ügy hosszan elhúzódott, hiszen 1633-ban még Helmecci ellen jelentettek be tiltást a tanács előtt. A vár kapitányait többen megkeresték ügyük képviselőjével. 1638-ban pl. a Trencsén megyei Ledvicén lakó Tochos Miklós bizta meg Révay István várkapitányt. Ugyancsak a főkapitány intézkedett 1640-ben, amikor a várban szolgáló Horváth Miklós végrendelet hiányában elhalálozott. Minden szőlőjét, jószágát tilalom alá helyeztette, míg a törvény szerint a tokaji tanács el nem dönti, kit illetnek a javak.

A tilalmak lehetőségét - az adósságok visszafizetésének reményében - a kamara is kihasználta. 1637-ben pl. a harmincados azért jelentett be tilalmat a Kassán lakó Szomoely Péter ellen, mert az adós volt a tokaji harminccaddal, s mivel nem akart fizetni, szőlőföldjét, mint írták a „felséges császár lefoglaltatja az adósság megfizetéséig”. 1632-ben viszont azért tiltotta a kamara képviselőjeként Csorognics Philip postamester Tucz Mihály javait, mert az illető öfelsége „számadó szolgája” volt, s elszámolnivalója akadt.

A vidékiek ellenzésüket „vérségökre” (rokonságukra) és *szomszédságukra* való hivatkozással jelentették be. A helybeliek számára még egy jogcím létezett, a *jobbágyságra* való hivatkozás. 1642-ben a város szolgája, Kölcsey Gáspár tiltotta Nagy Pált a Deák nevű szőlő eladásától „vérségre, szomszédságra és jobbágyságra”. A szőlőt már 1640-ben ugyanilyen jogcímen letiltatta Pákóczi Pétertől, akinél zálogban volt, hogy az illető ne adhassa tovább. 1643-ban Almási Mihály a mezővároson belüli adásvételt gátolta meg, amikor Tar Balázst a Kis Balázstól vásárolt szőlőtől tilalmazta, „hivatkozva a szomszédsága mellett a jobbágyságra is.

A tanács előtt tiltotta el 1633-ban a két Rákóczi is megbízottait. Rákóczi Pál hadnagya, Magóczy János úr ellenezte Debreceni Tamást Rákóczi György sárospataki prefectusát egy bizonyos néhai Laki András házából és szőlőjétől, éppen akkor, amikor Rákóczi György, családja korábbi szándékainak megfelelően, tokaji szőlőbirtokhoz akart jutni.

A városi jegyzőkönyvek tehát nem csupán a tokajiak szerteágazó rokoni és extraneusi kapcsolatait dokumentálják (amely rokoni szálak révén feltétlenül lehettek vidékieknek szőlőbirtokai), hanem feltárhatják a mezőváros mindennapi életének belső konfliktusait is.

Jegyzetek

- 1 *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I. Bp. 1890. 339. old.
- 2 *Módy György*: A debreceni és a tokaji uradalom (Régió kutatási kísérlet) - A Déri Múzeum évkönyve (szerk. *Gazda László* és *Módy György* 1989-90. Db. 1992. 171-172. old.
- 3 Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) D.1. 36991., valamint *Módy György*: i.m. 173. old.
- 4 *Bessenyei József*: A Héttorony foglya. Bp. 1986. 30. old. Magyarország története 3/1. (Szerk. *R. Várkonyi Ágnes*) Bp. 1985. 179. old. Sinkovics István adatai szerint Szapolyai seregei voltak számbeli fölényben. Tokaj elvesztését a sereg vereségén kívül a löportorony felrobbanása okozta.
- 5 Magyarország története 1526-1686 (Szerk. *R. Várkonyi Ágnes*) Bp. 1985. 205. old. Gritti azonban 1531-ben a fivéreket kivégeztette.
- 6 *Módy György*: i.m. 173. old.
- 7 *Vende Aladár*: Zemplén vármegye községei, Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely (szerk. *Borovszky Samu* én. 125. old.
- 8 Magyarország története i.m. 209. old. Valószínűleg szerepet játszott ebben az ostromban az 1534-ben Ferdinándhoz átállt Serédy Gáspár is, aki Nádasdy Tamással, Erdődy Simonnal közel egyidőben csatlakozhatott ismét a Habsburg királyhoz. MOL. Nádasdy lt. Missilisek. 1534. márc. 24. Nádasdy Tamás levele., Erdély története I. (Szerk. *Makkai László* és *Mócsy András*, Bp. 1986. 418. old.)
- 9 *Lukinich Imre*: Erdély területi változásai a török hódoltság korában 1541-1711. Bp. 1918. 32., 37. és 42-43. old. Serédy szerepet kapott a felsőmagyarországi megyék 1541. évi tokaji részgyűlésen (Magyar Országgyűlési Emlékek, továbbiakban MOE. II. 281. old.), majd ezt követően a Fráter Györggyel megkötött gyalui egyezmény létrehozásában is (Erdélyi Országgyűlési Emlékek, továbbiakban EOE. I. k. 101. old.) *Barta Gábor*: Az erdélyi fejedelemség születése Bp. 1979. 74. old.
- 10 Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén II. k. Bp. 1993. (Szerk. *Maksay Ferenc*) 1033. és 1057., valamint 1066-1067. old.
- 11 MOE III. k. 482. old., a tordai (1556. febr. 2.), a szászsebesi (1556. márc. 8.) valamint a kolozsvári (1556. nov. 25.) országgyűlésekről van szó. Az állásfoglalásokban a török fenyegetettség is szerepet játszott. Szulejmán 1555. októberi üzenetéről, amelyben csak János Zsigmond visszahívása esetére ígéri Erdély megvédését, tudtak a királyi Magyarország vezető politikusai is. *Lukinich I.*: i.m. 77. old.
- 12 *Borbély Andor*: Adatok Tokaj vára helytörténetéhez. Debreceni Szemle 1933. 384. old. Némethy Ferenc a kiskorú Serédy István gyámja. *Maksay Ferenc*: Urbáriumok, XVI-XVII. század. Bp. 1959. 741. old.
- 13 *Lukinich I.*: i.m. 91-92. old. Izabella szeptember 15-i halála miatt a tárgyalások megszakadtak. *Szabó János Győző*: A végvári szerkezet néhány kérdése Eger tükrében - Magyarországi végvárak a XVI-XVII. században (Szerk. *Bodó Sándor* és *Szabó Jolán*) Bp. 1983. 140. old.
- 14 *Lukinich I.*: A hadadi ütközet, Hadtörténeti Közlemények 1910. 249-250. old., valamint *Uő.*: Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez, Századok, 1913. 104. és 109. old.
- 15 1564. áprilisában és szeptemberében.

- 16 *Borbély A.*: i.m. 384-385. old. *Mikó Imre* szerk. Erdélyi történeti adatok I. 22. old., Rákóczi szerepléséről *Hangay Zoltán*: Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond Bp. 1987. 16. old. átveszi *Szilágyi Sándor*: A Rákócziak - A Rákócziak kora Erdélyben, I. k. Pest, 1868. 4. old. közlését.
- 17 Wien, Staatarchiv, Current acten 480-1894, valamint részletét közli *Borbély A.*: i.m. 389. old. Az 1570-es években lengyel vendégmunkásokat is alkalmaztak. *Szabó János Győző*: i.m. 141. old.
- 18 *Szabó István*: A tokaji rév és Debrecen, Debreceni Képes Kalendárium 1934. 92. old. A szepesi kamara 1567-ben vált önállóvá, s tették székhelyét Kassára. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története, Bp. 1946. 150. old. *Szabó István* kutatásai szerint az intézkedés kimenetele bizonytalan.
- 19 *Maksay F.*: Urbáriumok i.m. 739-764. old. Tarjánról mint elpusztult (nunc desolata) településről emlékezik meg. Az uradalom tartozékai: Tokaj, Keresztúr, Tarcál, Hernádnémeti, Ladány, Kenéz, Dorog, Nánás, Tarján, Hatház, Varjas, Szoboszló, Vámospércs, Tardos, Vámosújfalú, Ond helységek egészen, valamint Zombor, Berzék, Zada, Rakamaz, Vid portiók. 1575 adatai. A tokaji uradalom 1575-ben, Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (továbbiakban MGSZ), 1895. 135. old.
- 20 *Szabó I.*: i.m. 93-94. old. Tar István a keleti országrész jelentős hadiszállítója, debreceni kereskedő külföldieknek (bécsi, nürnbergi kalmároknak) adta át a kamarától kapott engedélyeket. További debreceniek még Főris Ambrus, Juhos István és Kovács György
- 21 Szepességi, avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára (összeállította: *Hain Gáspár*) Bp. 1988. 528. ill. 97-98. old. Báthory András országbíró, felsőmagyarországi főkapitány volt.
- 22 *Kiss István*: Uradalmi gazdálkodás Sárospatakon és Tokajban a XV. század második felében. Történelmi Szemle, 1960. 1. sz. 23-24. old. 918 hordó bort pénzen kellett beszerezni (1 hordó bor ára 16 ft volt), az értékesítésre 29. old. Az 1581. évi urbárium - *Maksay F.*: Urbáriumok i.m. 741. és 743. old. A tisztek Egerben is értékesítésbe kezdtek. Lásd *Sugár István*: Eger vár gazdálkodása a XV. század végén. - Magyarországi végvárok i.m. 150-151. old. (Kassáról, Löcseről, de a galíciai Tarnopolból is érkeztek kereskedők.)
- 23 *Trócsányi Zsolt*: Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése) A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (1978) Debrecen, 1979. Rákóczi Zsigmond apjáról, Jánosról úgy tudja, hogy 1551-ben vagyonos köznemesként Zemplén megye egyik alispánja. Cáfolja Hangay és Szilágyi állításait Rákóczi Zsigmond ifjúságára vonatkozóan, így az 1565. évi ostromban való esetleges részvételét is. 57-58. old. A zálogbirtoklásról 59. old. valamint MOL Magyar Kamarai Levéltár, Neogestrata Acta (NRA) 1045/40, 1483/3 és 1139/59. Trócsányi véleményével vitába szállt *Szabó András*: Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544-1608) Kiegészítések egy életrajzhoz című írásában, Történelmi Szemle 1986. 2. sz. 341-350. old. Trócsányi azonban a cikkében, az MTA 1984-ben tartott vitáulésén megfogalmazottakat nem fogadta el.
- 24 *Hangay Z.*: i.m. 32-33. old.
- 25 *Trócsányi Zs.*: i.m. 60. old. A munkácsi mint gyámfiának zálogbirtoka, a tornai, valamint a lednicei is kezébe került.
- 26 *Uő.*: 67. old. 1604-ben az uradalom zálogösszege már 46.220 forint volt, MOL, NRA 1718/2.
- 27 *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648) Bp. 1954. 10. old. Már az Alaghyakkal kötött 1590-es örökösödési megállapodás is azt a célt szolgálta, hogy Mádon szilárd birtoklást alakítson ki.

- 28 *Hangay Z.*: i.m. 131. old. A Bastához császári paranccsal érkező Ungdád éppen ellenkező utasítást kapott. A levél 1599. szeptember 7-én kelt.
- 29 Rudolf császár 1600. febr. 12-én Mátyás főherceghez írott levelében 100.000 talléros kölcsön felajánlásáról tudott, s nem ellenezte a zálogosítást. Azt tehát Mátyás főherceg környezetéből akadályozhatták. *Történelmi Tár* 1884. 44. old., *Hangay Z.*: i.m. 134. old. szerint Rákóczi az Ungdádnak adott kölcsön fejében kívánta Tokajt.
- 30 *Nagy László*: Bocskai a hadak élén Bp. 1981. 158. és 159. old. A vár feladására csak 1606-ban került sor. Uo. 130. old.
- 31 Takáts Sándorra hivatkozva közli *Benda Kálmán*: A magyarországi végvári vonal költségei a XVII. század elején, Magyarországi végvárak i.m. 55. old.
- 32 *Trócsányi Zs.*: i.m. 67. old. , MOL NRA, 1718/2, valamint *Hangay Z.*: i.m. 209-210. old.
- 33 Bethlen már 1621-től bejelentette igényét az uradalomra *Lukinich Imre*: Erdély területi ... i.m. 270. és 272. old.
- 34 *Történelmi Tár* 1895. 585. old.
- 35 *Spotkovszky Irén*: A Tokaj-Hegyalja birtokgeográfiájából - Adatok Zemplén vármegye történetéhez XXI-XXIII. k. 227. old. A Mézes-málon ekkor már Kassa városának is volt szőlője.
- 36 *Makkai L.*: i.m. 11. old.
- 37 *Történelmi Tár* 1899. 412. old. Patay Sámuel levele Patakról 1632-ben. *Makkai L.*: i.m. 16. old.
- 38 Uo. 15. old., valamint Csáky tokaji tevékenységéről *Történelmi Tár* 1899. 581. old. (Beöthy Orbán levele Rákóczihoz) Maga Esterházy sem járt 1631-ben sikerrel a Tokajnál épített sáncokkal, mert Rákóczi hívei csellel megfutamtították, ezért kénytelen volt kompon menekülni. *Történelmi Tár* 1884. 73-74. old.
- 39 Adatok Zemplén vármegye történetéhez IV. 197. old., BML. Sátoraljaújhely, Tokaj proto-colluma 1642. január 18-án említi Bornemissza Ferencet a Homonnai urak Tokaji jószága prefektusként.
- 40 *Makkai L.*: i.m. 16. old. Rákóczi kezére játszott, hogy Brandenburgi Katalin udvarában olyanok is tevékenykedtek, mint Kemény János, aki a császárpárti Csáky ellenében inkább Rákóczihoz húzott. Így sikerült Munkácsot Rákóczi katonaságával „megszállatni”. Kemény János Önéletírása Bp. 1986. 111-113. old. Mádért 1637-ben fizettek végkielégítést - *Szilágyi Sándor*: Lórántffy Zsuzsanna - Rajzok és tanulmányok I. Bp. 1875. 278-279. old.
- 41 MOL, Rákóczi - Aspremont levéltár és U. et. C. Fasc. 58. No. 2, Fasc. 59. No. 6., *Makkai L.*: i.m. 28-29. old. A 300 ezer forintos zálogösszegeből csak 100 ezret kellett megfizetnie. BML, Sátoraljaújhely, Tokaj protocolluma 1639. A tokaji szőlőket még Zeleméri Kamarás Miklós tokaji kapitány, Lórántffy Zsuzsanna egyik öse vásárolta a XV. század közepén *Makkai L.*: i.m. 13. old.
- 42 A szőlő felbecsült értéke az összegnél jóval nagyobb. A debreceni adóra történő hivatkozás *Keménynél*: i.m. 155. old. A kollégiumnak is adósa volt Rákóczi, hiszen 26.000 forintot vett tőlük kölcsön, de ezt az összeget más juttatásokkal elégitette ki. V. Windisch Éva jegyzetei Uo. 309. old.
- 43 *Borbély A.*: i.m. 385. old. Az átalakítási munkálatokat 1657-ben II. Rákóczi György fejezte be. A katonaságról *Szilágyi S.*: Lórántffy i.m. 346. old. Bodor Benedekről *Történelmi Tár*, 1899. 589. old.
- 44 *Wellmann Imre*: A Rákóczi birtokok sorsa, Rákóczi emlékkönyv (Szerk. *Lukinich Imre*) II. é. 95-96. old. Zrínyi Ilona anyósa temetésekor 3500 ft fejében hét tokaji szőlőt kötött le.

- 45 Adalékok Zemplén vármegye történetéhez IV. 199. old.
- 46 *Wellmann Imre*: i.m. 96., 99., 107. old., valamint a Thököly felkelés és kora Bp. 1983. 35., 37. old.
- 47 *Balsai Jolán*: Zemplén várai és várkastélyai a 17-18. század fordulóján - A végváarak és a végváriak sorsa (1699-1723) Eger, 1991. 120. old. A várról készült (1701) összeírások romosságról tanúskodnak. Uo. 121. old.
- 48 Rákóczi hadserege (Bev. *Bánkuti Imre*) Bp. 1976. Lányi Pál levele. 270-272. old.
- 49 A bor árának emelkedésére, amely a XVII. század folyamán is megfigyelhető *Zimányi Vera*: Magyarország az európai gazdaságban (1600-1650) Bp. 1976. 59. és 117. old., a bor lengyelországi kivitelére *Tagányi Károly*: Borkivitelünk Lengyelországba 1637-1641. MGSZ. 1898. 113-116. old., *Komoróczy György*: Borkivitelünk Észak felé, Kassa, 1944. 251-252. old., a XVIII. század eleji viszonyokra *Petró Csaba*: Adalékok a Hegyalja Rákóczi-szabadságharc kori gazdaság- és társadalomtörténetéhez, Történelmi Szemle 1986. 2. sz. 351-359. old.
- 50 Tokaj városkönyve (Közrebocsátja: *Csorba Csaba*) Miskolc, 1987. hasonmás kiadás. Az 1561. évi urbárium, valamint *Németh Gábor*: Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a XVII-XVIII. századból. Bp. 1990. 123. old.
- 51 MOL U. et. C. Fasc. 89. No. 2. (1564) kevés disznójukat a keresztúri és a rakamazi erdőkre vitték makkoltatni, és ez után a tokaji várhoz tizedet adtak. Tokaj 1573. évi urbárium. Közli *Németh G.*: i.m. 131. old.
- 52 MGSZ. 1895. 135. old., az 1581. évi urbáriumot közli *Maksay Ferenc*: Urbáriumok i.m. 741. old.
- 53 Az 1561., 1564., 1573. és 1581. évi urbáriumok szerint. Lásd 51. és 52. sz. jegyzetet.
- 54 A Hegyalja bortermelése 1591-96, MGSZ 1895. 135-136. old. A tokajiak 1573-ban jó évben másfélszáz hordóra becsülték a városhoz beadott ötödbort. A tizedből a város prédikátorának is adtak néhány hordóval.
- 55 *Orosz István*: A hegyaljai mezővárosok társadalma a 17. században. Agrártörténeti tanulmányok (Szerk. *Szabó István*) Bp. 1960. 12. old. Tállya, Tarcal, Keresztúr szőlőiben emelkedett nagy mértékben az idegenek birtoklása. Szüretkor a vidékiek által a Tiszán átvitt borok után ún. „pecsétpénzt” vagy „cédulapénzt” szedtek. Ez a császár számára szedett jövedelem (1573) minden hordó után hat, átalagtól három, egy hordó löre után szintén három pénz (dénár) volt.
- 56 *Kiss István*: A mezőgazdasági termelő népesség fluktuációja és extraneus birtoklás Hegyalján a XV. század második felében. - Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágság kialakulásának korában. (Szerk. *Makkai László*) Bp. 1966. 87-88. old. 1593-ban pl. 25 katona tagadta meg a dézsmálást. Uo. 79. old.
- 57 Módy Gy.: i.m. 175. old., Szabó I.: i.m. 91-94. old., Hangay Z.: i.m. 16. old., N. Kiss I.: i.m. 192-203. old., (Rakamaz, Tarcal, Ladány, Nagyfalú, Eszlár, Vencsellő)
- 58 Az 1573. évi urbárium közli *Németh G.*: i.m. 131. old.
- 59 Tokaj városkönyve
- 60 *Németh G.*: i.m. 13. old. - 1595. jan. 19. - BML Sátoraljaújhely Tokaj lt.
- 61 Magyar Törvénytar 1608-1657. Bp. 1900.
- 62 *Makkai László*: I. Rákóczi György i.m. 374. old. Ezeknek a taxás nemeseknek dézsmaköteles szőlőik voltak.
- 63 Uo. 668. old., valamint BML. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc gyűjtemény - Protocollumok (1625-1636), (1637-1646)
- 64 MOL U. et. C. Fasc. 59. No. 4. (1687) A herceg Károlyi javak aestimációja.
- 65 Csáky István, Kemény János özvegye, Nádasdy Ferenc örökösei, Garay László, Udvarhelyi István, Várad Mihály, Nikházy István, Istvánffy Mátyás, Rajkay Dániel, Vay

- Ábrahám (2), Jármly Miklós, Nyakas Miklós, Abaffy Melchior, Debreczeny Ferenc, Szirmay István (2), Szemere Pál, Pécsy Sándor, Melith Zsigmond özvegye, Palocsai Zsigmond özvegye, Szentmiklóssy György, valamint a Barkóczi és az Andrásy család nemesi curiák tulajdonosai. - Inventarium et conscriptio bonorum Rákóczianorum 1688. ápr. 12. - Közli *Makkai L.*: i.m. 766-767. old.
- 66 Tokaj mezőváros törvényei, 1610. - *Németh G.*: i.m. 94. old. A beköltözések miatt 1618-ban már az országgyűlésen is kellett Tokaj mezőváros ellen foganosítani. *Varga János*: Jobbágyrendszer a feudalizmus kései századaiban. Bp. 1969. 124-126. old., Magyar törvénytár 1618. évi 48. tc.
- 67 Protocollum 1638. A végrendeleteken több hasonló eset is előfordult. 1645-ben a tokaji iskolára hagytak városfeli szőlőt, kikötven: „fiai úgy bírassák, mint saját örökséget”.
- 68 *Varga J.*: i.m. 97. old., valamennyi idézett példa a tokaji protocollumból való. 1640-ből nem maradt fenn tiltás Alvinczi Mihály szőlővásárlásával kapcsolatban, így a vélt törvényesnek tekinthetjük.
- 69 Ez utóbbi jogot Thurzó György nádorsága idején - korlátozott értelemben, 32 telek erejéig - gyakorolhatta, amikor szabadsággal felruházott telkeket adományozott.
- 70 BML Sátoraljaújhely Tokaj lt. V./105. Szerződések. (1643)
- 71 Uo. A Szirmay Istvánnál 8 éve zálogban lévő szőlőt 2200 magyar forintért zálogosították tovább.
- 72 *Szilágyi Sándor*: Okiratok I. Rákóczi György uralkodása történetéhez, Történelmi Tár, 1899. 625. old.
- 73 *Orosz I.*: i.m. 22. old.
- 74 A város kerti szőlőiből és a városkönyv szerinti „város szőlőjéből” szintén nem adtak dézsmát. *Németh G.*: i.m. 120. old.
- 75 Ezt a kimutatást nem őrizte meg a protocollum. Palánt szőlőkről a Barka völgyön (1628), Városfeli hegyen (1630 és 1645), Ménesd oldalon (1645), Harcsáson (1642) irtak.
- 76 BML. - Sátoraljaújhelyi lt. - Tokaj lt. Összeírások V/35. 1688.
- 77 A szabad és dézsmás szőlők aránya *Péter Katalin*: A szabad és dézsmás szőlők Zemplén megyében a 17. század végén - Agrártörténelmi Szemle 1964. 1-2. szám. 185. old., *Orosz I.*: i.m. 13. old., *Barta János*: Kincstári birtoklás és mezővárosi politika - Tokaj története 8. old.
- 78 BML. Sátoraljaújhely, Dézsmajegyzékek 1774, 1785.
- 79 Uo. Tokaj, összeírások 1700-1825. V. 35. 51 helységből 107 birtokos összesen 3383 kapás (121,6 kh.) szőlőt birtokolt Tokajban. Vö. *Barta J.*: i.m. 8-9. old.
- 80 Uo. Protocollumok.
- 81 Prot. 1645. (206. old) Persiék különbözetként 3000 magyar forintot fizettek az alkura.
- 82 *Balassa Iván*: A tokaj-hegyljai szőlőművelés munkaszervezetének néhány vonása a XVI-XX. században. - Agrártörténelmi Szemle, 1988. 3-4. sz. 275. old. Bártfa szőlőiben az 1550-es évekhez képest háromszoros a napszám növekedése.
- 83 *Dongó Gyárfás Géza*: A Tokaj-Hegyalja szőlőrendtartása 1641-ből - Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. XX. Sátoraljaújhely 1915. 156. és 266-277. old., Lásd *Balassa I.*: i.m. 275., 294-295. old. Már az 1561. évi Urbáriumban irtak olyan lakosokról, akik csak „kapállásokkal élnek”. Az 1641. évi szabályzatot a felvidéki városok extraneusainak bevonásával készítették.
- 84 Idézi *Román János*: A sárospataki szőlőművelés XVI-XVII. századi forrásai. A sárospataki Rákóczi Múzeum forráskiadványai I. (Szerk. *Filep A.*) Sárospatak, 1964. 86. old.

- 85 BML Tokaj, Protocollum 1635. 1639.
86 *Balassa I.*: i.m. 301. old.
87 *Maksay F.*: Urbáriumok i.m. 739-740. old.
88 MOL P. 71 Fasc. 264/a-b-c és Fasc. 265/a-b-c. *Benczédi László*: Végváriak életviszonyai a XVII. században - Magyarországi végvárok i.m. 105-106. old.
89 *Orosz István*: A földesúri borelővételi jog Tokaj-Hegyalján a XVI-XVII. században. - Acta Universitatis Debreceniensis IV. (Szerk. *Varga Zoltán*) Debrecen, 1965. 13. old.
90 MOL U. et. C. Fasc. 115. No. 18., Tokaj Protocolluma 1630.
91 Uo.
92 *Orosz István*: A földesúri ... i.m. 16-17. old.
93 BML Sátoraljaújhely. IV. 1/p. (1828-ból való másolat)
94 Uo. Tokaji protocollumok (1625-1635), (1636-1646)

AZ URADALMI ÉS PARASZTI GAZDÁLKODÁS TOKAJBAN A 16-17. SZÁZADBAN

Tokaj mezőváros a mohácsi katasztrófa idején egy kiterjedt váruradalom központja volt, birtokosa Szapolyai János erdélyi vajda, az ország legnagyobb földbirtokosai közé emelkedett. A 15. század végén a Szapolyai családnak fizetett járadékot az ország összes jobbágyportáinak csaknem 8 %-a, s ezt a hatalmas vagyont a mohácsi vész után Szapolyai János örökölte, mivel ő maradt a család egyetlen élő férfi tagja.¹ Magánvagyonának fontos része volt a tokaji uradalom, központjában a tokaji várral illetve az 1476 óta kiváltságokkal rendelkező Tokaj oppidummal. Bizonyára nem volt véletlen, hogy a királyi trónt megszerezni óhajtó Szapolyai János 1526 október 14-re a tokaji várba hívta részországgyűlésre azokat a főrendeket és vármegyéket, akik és amelyek Ferdinánddal szemben az ő királlyá választását szorgalmazták. Az akkor még szegényes, csak részben kőházakból, nagyrészt faházakból álló mezőváros lakói joggal remélhették, hogy településük nagy fejlődés előtt áll, hiszen földesuruk azonos az ország királyával, s a királyi mezővárosok már az előző századokban is jobb helyzetben voltak a magán-földesúriaknál. E reménységükben nemcsak azért kellett csalódniuk, mert alig egy évvel később, 1527 szeptember 27-én János király éppen Tokajnál szenvedett vereséget Ferdinánd csapataitól, hanem azért is, mert Ferdinánd és az őt követő Habsburg uralkodók a század végéig csaknem valamennyi királyi birtokot magánföldesuraknak adományoztak el, mert így akarták híveiket megtartani, illetve az ellenkirály híveit elhódítani. Csalódást okozott a mezővárosnak a következő két évszázadban a kamarai kormányzás is, hiszen a 17. század utolsó harmadában, amikor a szepesi kamara volt a gazdája a tokaji uradalomnak és a mezővárosnak, semmivel sem volt jobb a helyzet, mint a magánföldesurak idején.

A Szapolyai János birtokából kikerülő mezőváros új földesura az 1530-as évektől kezdve Serédy Gáspár, aki a tokaji vár kapitánya is volt. Perényi Péter illetve Gábor mellett Tokaj-Hegyalja legnagyobb földbirtokosa a 16. század derekán, 1549-ben Tokaj mellett Szerencs, Tállya, Szántó és Marcinfalva, Tarcal és Zombor mezővárosok tulajdonosa is. Egyike volt annak a nyolc földbirtokosnak (igaz a sorban csak a hatodik), akinek 1550 körül ezernél több portája volt, s így a leggazdagabbak közé tartozott az országban.² Ugyanez mondható el a város 17. századi urairól; Thurzó Györgyről, aki II. Mátyás adománya révén nyerte el Tokajt, Bethlen Gáborról, aki 1622-től volt a város tulajdonosa, s a Rákóczi-családról, akiknek I. Rákóczi György 1647-ben szerezte meg az oppidumot és tartozékait. I. Rákóczi Ferenc notapöre után a kincstári birtoklás több mint három évtizede következik, ami a 18. században is folytatódik azzal az intermezzóval, hogy a század első évtizedében II. Rákóczi Ferencnek sikerült visszaszereznie családjá birtokát.

Az uradalmi, földesúri és paraszti gazdálkodás alakulását Tokajban 1526 és 1711 között általános és speciális tényezők szabályozták. A 16. század harmincas éveitől kibontakozó európai árforradalom kedvezett a mezőgazdasági árutermelésnek, s a formálódó európai piachoz Magyarország sajátos agrártermékekkel; borral és szarvasmarhával kapcsolódott.³ Tokaj a 16. században a hazai bortermelés egyik fontos központja, bár gyakran szoktak arra hivatkozni, hogy Oláh Miklós 1536-ban született országleírásában a szerémségi bor első helyét a tokaji nemcsak nem veszélyezteti, de a hegyaljai szőlővidék fel sincs sorolva a legjobb bortermő tájak között.⁴ Ez igaz, de az abaúji és a zempléni várak felsorolásakor (Tarcal, Füzér, Újhely, Sárospatak, Buldókő, Tállya, Szántó, Liszka)

szerepel, hogy „mind kiváló bortermő hely”.⁵ Ezek sorába tartozott Tokaj, amelynek szőlőhegyéről más kortársak is hasonlót állapítottak meg már a 16. században is. Az 1581. évi urbáriumban, amely korábbi urbáriumok alapján készült, olvasható az a megállapítás, hogy „vineta habent optima et feracia boni et generosi vini”⁶ (ültetvényei bőségesek és a legkiválóbb és legnemesebb borokat adják). Hasonlóak olvashatók az 1561. évi urbáriumban, amely szerint a tokaji szőlőhegy „terem gyönyörűséges jó bort” s az 1573. évben is, amelyben „fő borokat” termőnek nevezik Tokaj határát.⁷ Az elmondottak magyarázhatják, hogy a tokaji bor miért lehetett már a 16. században is a magyarországi mezőgazdasági export egyik fontos cikke. Tokaj 1581. évi urbáriumában ugyan nem, de a hasonló helyzetben lévő Tarcal és Bodrogkeresztúr összeírásában szerepel az ún. *ászokpénz* az urasági jövedelmek között.⁸ Ezt azok fizették, akik nyereszkesedésre vásároltak borokat, s minden az ászokról elmozdított hordó után hat dénárt tartoztak fizetni az uraságnak. 1581-ben az ászokpénzből származó bevétele a tokaji uradalomnak Bodrogkeresztúr mezővárosban 4 magyar forint volt, ami 66 hordó bor eladásából származott. Miután a dézsmabevétel is kb. hasonló nagyságú volt, a termésnek mintegy ötöde már ekkor piaci forgalomba került. Semmi okunk nincs feltételezni, hogy Tokajban más lett volna a helyzet. Ismereteink vannak arról, hogy 1565-ben Mágocsy Gáspár, Alaghy János és Perényi Gábor, a környék nagybirtokosai vásárolták össze a Tokaj környéki borokat, s egy kassai kereskedőnek, Kalmár Gergelynek adták el, aki azokat Lengyelországba értékesítette.⁹ A Lengyelországba irányuló borkivitel monográfusa szerint már az 1520-1570 közötti félévszázadban is átlagosan évente 243 hl bort szállítottak Lengyelországba, azaz Tokaj bekapcsolódása a borkivitelbe már a 16. század első felében megkezdődött. Ez a mennyiség a 18. század első feléig mintegy 26-szorosára nőtt, tanúsítván a hegyaljai borok gyorsan növekvő szerepét az egyik legfontosabb mezőgazdasági termék kivételében.¹⁰

Az adott körülmények között racionális magatartásnak tekinthető, hogy a földesurak nemcsak a borértékesítésbe, de a bortermelésbe is igyekeztek bekapcsolódni, s az uradalmi gazdálkodásnak a nagy jövedelmet biztosító szőlőtermelés is részévé vált. Tokajnak azért volt sajátos a helyzete, mert már a 16. században sem volt szántóföldje, s lakosai csak szőlőjük után „éltenek”,¹¹ így állattenyésztő vagy gabonatermelő majorságot az uraság sem alakíthatott ki. Volt azonban a város szőlőhegyén bortermelő allodium, amelyhez 11 szőlő, több borház és pince tartozott. A majorsági szőlők száma (és bizonyára területe is) a 16. század utolsó harmada és a 17. század vége között bizonyos hullámzást mutat. Már az 1581. évi urbáriumban is az olvasható, hogy a Nyulas nevű allodiális szőlő négy éve műveletlen volt, s csak az urbárium készítésének idején kezdte el ismét műveltetni szlovák jobbágyokkal Dánóczy István.¹² Egy-egy majorsági szőlőt a tulajdonos földesurak is eladományoztak, így a 17. század 10-es éveiben Thurzó György nádor a frissen szerzett birtokából a Kozák szőlőt Debreceni Tamásnak adományozta, a Barát nevű szőlőt Brandenburgi Katalin pedig az 1630-as években a kassai jezsuitáknak.¹³ 1647 után, amikor Tokaj a Rákóczi család tulajdonába került, az allodiális szőlők száma megnövekedett az ún. Zeleméri Kúriához tartozó öt szőlővel. Ezeket még Zeleméri Kamarás Miklós szerezte a 16. század derekán, az ő leszármazottja volt anyai ágon Lorántffy Zsuzsanna.¹⁴ Amikor 1647-ben I. Rákóczi György megszerezte Tokajt, mód nyílt a korábbi allodiális szőlők és a zeleméri örökség egy gazdaságban történő egyesítésére. Formálisan azonban a Palota kúriához tartozó allodiális szőlők, ezeket szerezte meg I. Rákóczi György 1647-ben és a zeleméri kúriához tartozók külön szerepeltek. 1688-ban a Palota kúriához hat, a zelemérihez pedig hét szőlő tartozott.¹⁵ II. Rákóczi Ferencnek 1704-ben már csak 8 allodiális szőlője maradt, a zeleméri kúriához tartozókból csak kettő.¹⁶ A változások mögött nemcsak a szőlők pusztulása és eladományozása

állt, hanem tudatos elidegenítés is racionális okok miatt. Az 1674. évi urbáriumban szerepelt az a megjegyzés, hogy a 8-12 ember kapáló apró majorság szőlőket el kell adni, s a befolyt összeget a „derék majorságokra”¹⁷ fordítani. Ebben az időben Tokaj a szepesi kamara birtokában volt, a megállapítás azonban érvényes lehetett a magánföldesurak időszakára is.

Az allodiális szőlőgazdálkodás feltételei között természetesen nemcsak a promontóriumokon lévő szőlők, hanem a borkészítés eszközei és a tárolás helyei is szerepeltek. A 17. században már igen részletes inventáriumok is készültek, amelyek segítségével a borházak, pincék helyzetét is be lehet mutatni. 1686-ban a zeleméri kúria telkén pl. volt egy „sindeles” pinceház, amelyben az a molnár lakott, aki a telken lévő száraz malmot működtette. A pinceház alatt volt egy „kő boltos jó pincze, meljben ennek előtte való boldog időkben korcsma bor árultatott”. Volt még a kúria telkén egy borház, amelynek a végében állt egy vaskapcsokkal összefoglalt „jó öregh sajtó”. A borház alatt találtatott egy „liuk pince”, amelynek szintén „kő botos” volt a torka. A városban további pincék is tartoztak a majorsághoz, így a „tapasztó pince”, amely egy taxás ház telkén állt, de a ház a háborúskodás során megégett és csak a pince maradt meg. A pince a vásártér mellett volt, ezért tartották meg az uraságok, hogy bort mérhessenek benne „melj most is usualtatik”. Ez is kőboltos, tehát nem egyszerűen ástott pince. A „per defectum seminis” (magszakadás miatt) uraságra háramlott Egri-háznak is csak a pincéje maradt ép, amelyben szintén korcsmát tartott a földesúr. Ugyanígyen sorsa volt a templom melletti Mihó pincének, amely szintén korcsma lett. A telék és az elpusztult ház egykor egy Mihó Miklós nevű elbujdosott jobbágyé volt. A felsoroltaknál tekintélyesebb volt a Palotához tartozó pince, amelynek három ága volt, „ajtaja bélllet, két fele nyíló, vas sarkas, hevederes és reteszés”. Itt volt található a hordók mozgatásához szükséges két koresolya és „bor vonó két hosszú kötel” is. A palota borház volt a felszerelését tekintve a leggazdagabb. Kétfelé nyíló kapuja volt, a tornácát tölgyfa oszlopok tartották. Zsindely fedte és tölgyfa kerítés övezte. Mellette kőből rakott korcsma állt, amelyben a korcsmáros is lakott. A borház tornácán „két öregh sajtó” volt található, „minden készségével”. A borházban volt 52 szürethez való kád, száz új hordó s több fénék nélküli hordó is. Volt egy „hordó szája furu”, töke lihu kettő, „csatornás lihu” kilenc, négy törköly hányó rövid nyelvű kapa, két öreg csobolyó, 25 putton „egy mérő öregh cseber akójával”, kétfenekű dézsa, stb. A palota pincében lakó vincellérnél volt hat nyeles és 12 nyeletlen kapa, kapareszelő és két csobolyó. Voltak ezen kívül különböző kádak, (nyomó=taposó, törkölyhordó, szállító, mustnak való, sajtó alá való, stb.), fenyő puttonyok, szedő edények, tölesérek, abroncsos és töke livók, törkölyvágó kapák, dézsák, sajtárok, iccék, csebrek, stb. A távolról sem teljes felsorolás arra utal, hogy a borgazdasághoz szükséges felszerelés, a tároláshoz szükséges hordókon kívül is, amelyek itt nem szerepelnek, jelentős tökeerőt igényelt.

A két kúria pinceházában, borházaiban és pincéiben található felszerelés 1686-ban 12 allodiális szőlő termésének feldolgozását szolgálta, a pincék viszont az allodiális borok mellett a dézsmaborok tárolására is szolgáltak. A szőlők kapásban számított terjedelme és a várható évi termése az inventárium szerint az alábbi volt;

A Palota Kúriához való majorság szőlők:

	területe (kapás)	várható termése (hordó)
1. Palota	60	10-12
2. Óvári	50	15-20
3. Szcrémi	30	8
4. Messzelató	30	8
5. Hétszölő	150	50-60
6. Barát	50	15-16
7. Német	60	25

A Zeleméri Kúriához való majorság szőlők:

1. Izsák	50	10-12
2. Vitéz	30	10-12
3. Nagy Kanducz	160	70-80
4. Keskeny ág	40	30
5. Zsoltár	8	3

A 718 kapás terjedelmű allodiális szőlők évente 254-286 hordó bort teremtek átlagosan, de az egyes szőlők terméshozama, nyilván a szőlő állapotától függően igen eltérő volt. A valószínűleg lepusztultabb állapotban lévő Palota szőlő fele annyit sem termett, mint az ugyanolyan terjedelmű Német szőlő. Nagy különbség volt az azonos nagyságú Szerémi, Messzelató és Vitéz szőlők terméseredményei között is. Bizonyára eredményesen folyt a kisebb majorság szőlők elidegenítése, hiszen 1686-ban aprónak csak a Zsoltár-szőlő volt tekinthető.¹⁹

Arról, hogyan alakult ki az allodiális szőlők termése az általunk vizsgált két évszázadban, nincsenek biztos adataink. A 16. század utolsó harmadában, 1570-ben a tokaji uradalomban a királyi szőlők termése 211 hordó, 1672-ben 95 hordó, 1674-ben, amely igen gyenge termésű esztendő volt csak 58 hordó volt.²⁰ A száz évvel későbbi terméseredményekkel való összehasonlítást megakadályozza az, hogy az uradalom allodiális szőlői nemcsak a tokajiakat, hanem a tarcaliakat és bodrogkeresztúriakat, sőt valószínűleg az ondiakat is magukba foglalják. Az 1573. évi urbárium szerint a 11 allodiális szőlő 40 hordó bort terem, de a termés néha 32, néha 18 hordó csak „az üdönek állapotja szerint”.²¹

Bizonyos szőlők esetében mód nyílik az összehasonlításra az 1680-as és az 1700-as évek között.²²

Tokaji allodiális szőlők termése 1686-1704 között

	Év (termés hordóban)		
	1686	1701	1704
1. Hétszőlő	50-60	34	40
2. Német	60	22	41
3. Barát	50	14	10
4. Kanducz	70-80	-	18
5. Vitéz	10-12	-	11

A különbségek valószínűleg nem magyarázhatók egyszerűen a termésingadozásokkal, hiszen csak a Vitéz szőlő termése nem kevesebb 1704-ben, mint 1686-ban. A csökkenés mögött bizonyára az állandó háborús pusztítás áll, amelyet II. Rákóczi Ferencnek 1704-ig még nem volt módja kiküszöbölni, bár többféle intézkedést tett a szabadságharc anyagi alapjai miatt oly fontos hegyaljai szőlőtermelés javítására.²³

Ismeretes, hogy a 16-17. században a hazai borok között a tokaji bor vezető szerepének kialakulását nemcsak a kedvező klimatikus feltételek és talajviszonyok, az „aszú szőlő bor” készítésének általánossá válása segítette elő, hanem a termelési technika megváltozása is. Ezek a változások jórészt a 16. század derekán kezdődtek²⁴ s nem voltak függetlenek az allodiális szőlőkben folyó termeléstől. Új szőlőfajták (furmint) terjedtek

el, amelyek jól aszúsodtak s fő borokat (szamorodni) adtak akkor is, amikor még csak kísérleteztek az aszúbor készítésével. Általánossá vált a háromszori kapálás, a szőlő karó-
zása és kötözése, a rendszeres trágyázás és a termőföld védelme. Ezek az eljárások megje-
lennek az inventáriumok leírásaiban. A homlítás, mint a szőlő szaporításának a (nyakba)
oltásnál sokkal biztonságosabb formája, már az 1561. évi urbáriumban szerepel. Azt val-
lották a tokaji polgárok, hogy soha „Némethy Ferenc idejében homlítással nem tartoztak,
hanem pénzért homlították az Szőlőket”. A homlítás tehát a 16. század ötvenes éveiben,
amikor Némethy Ferenc a tokaji vár kapitánya volt, a szőlőszaporítás legfontosabb formá-
ja volt. Az 1610-ben összeállított Tokaji törvénykönyv nemcsak azt állapítja meg, hogy a
város népe az uraság négy szőlőjét tartozott megművelni, hanem az elvégzendő munkákat
is felsorolja. „Ez négy szőlőnek nyitásával, metszesevel, venyike hanyasával, kétszer meg-
kapálásával, kötözésével, megh sedésével és be fedésével az város népe tartozot” -
írják.²⁵ Az új termelési eljárások általános elterjedtségére utal, hogy a 17. század későbbi
évtizedeiben az említettek és ezek mellett a karózásra, a trágyázásra és ekkor már a
háromszori kapálásra úgy hivatkoznak, mint hegyaljai szokásra. Amikor 1632-ben a
Zilahon lakó Fodor Mihály testvérének férjére bízta tokaji szőlőjének művelését, kikötöt-
te, hogy „az szőlőnek ... munkáját az hegy-allyi szokás szerint elegendő képpen tartozik
eő kegyelme megadni”.²⁶ 1633-ban Lakatos András a Mészáros Boldizsárnak elzálogosí-
tott szőlőjét úgy bocsátotta a zálogbirtokos kezébe, hogy „tartozik az Hegyalja szokása
szerint minden mívét igazán megadni”.²⁷ 1643-ban Tóth István feles bérlőnek engedte
szőlőjét, azzal a feltétellel, hogy „jól műveltesse, minden munkáját jure Submontano
(hegyaljai szokás szerint) megh adja, egyszer is másszor is tizenöt emberrel homlittasson
ez szőlőben”.²⁸ Sárvári István aki 1628-ban Árok szállási Bálint és Tamási Antal gondjaira
bízta Mézesmálon lévő szőlőjét, meg is határozta mit jelent a „jure Submontano” mű-
velés; háromszori kapálást, „mikor jó lesz az fája elegendőt homlítani”, földeltetni,
ganajoztatni.²⁹ Az uradalmi és paraszti művelés azonosságára utal, hogy hasonlókat ol-
vashatunk az 1686. évi kamarai inventáriumban is. Ebben az évben 737 forint 50 dénárt
fordítottak az allodiális szőlőkben földelésre, azaz az eső által lemosott talaj rendbehozásá-
ra, 58 forintot liktor verem ásására (liktor veremben fogták fel az eső által lemosott
földet), 12 forint 60 dénárt kőgátak rakására, 1000 forintot süllyesztésre és homlításra,
200 szekér ganéjt hordottak ki a szőlőkre és 154 ezer karót pótoltak.³⁰

A 17-18. század fordulóján, jóval korábban mint ahogy az aszú készítés módja tudomá-
nyos leírásokban megjelenik, inventáriumból tudomást szerezhetünk a II. Rákóczi
Ferenc szőlőiben termelt és készített aszúborról. 1704-ben az „uvarum passarum collecta”
(az aszúszemek mennyisége) 10 gönci hordó volt, amiből saját súlya miatt 3 átalag
(vascula) esencia (succus) folyt ki. Az aszúszemekre 30 átalag felöntés bort
(superinfusio) használtak fel, s így mintegy 30 átalag „aszú szőlő bort” remélhettek.³¹

Az allodiális szőlőgazdálkodás legnagyobb problémáját a 16-17. században Tokajban
ugyanúgy, mint Hegyalja más településein nem a gazdaságok kialakítása vagy az új ter-
melési technika meghonosítása jelentette, hanem a munkaerő-szükséglet megoldása, a
nagy élömunka ráfordítás (a szőlő munkaigénye többszöröse a szántónak, különösen
gabonagazdaság esetén). A szőlőmunkák többsége nagy szakértelmet kíván, s ezért a
robot csak korlátozottan használható szőlőművelésre.

Mindezek a problémák jól megmutatkoznak a tokaji szőlőtermelő majorságok 16-17.
századi történetében is.

A 16. század első harmadában - minden valószínűség szerint - már kiépültek a tokaji
szőlőtermelő majorságok, hiszen a század második felének legkorábbi urbáriumában, az
1561. évben természetesen szólnak arról, hogy „az földesúrnak saiatitia” az a 11 szőlő
(Kócsag, Nyilas, Józan, Lisztes, Barát, Szökő, Szerémi, Palota, Polekas, Fekete szőlő és
Nyulas), amely a majorságot alkotta. Úgy tűnik a 16. század utolsó harmadáig nyilvánva-

ló volt az, hogy a szőlőművelésben a robotmunkát nem lehet eredményesen felhasználni. A tokajiak 1610-ben úgy emlékeztek, hogy „annak előtte penigh minden mívetől (t.i. az általuk művelt négy szőlőnek) megh fizettek migh magyar birta Tokait ...”³² Ez a megálapítás azt is jelentheti, hogy a magyarországi örökös jobbágság kialakulásának időszakában³³ a tokajiak sajátos helyzetben voltak, mert az 1561. évi urbáriumban említett kötelezettség négy szőlő minden munkájának elvégzésére,³⁴ nem ellenszolgáltatás nélküli robotmunkát jelentett, hanem olyan kötelező munkát, amiért az uraság megfizetett. Nevezhetjük fizetett robotnak vagy kötelező bérmunkának is.

Schwendi Lázár császári kapitány 1564-ben, majd az 1567. évi török támadás után foglalta el Tokajt s a népi emlékezet úgy tartotta számon, hogy „az Németek idejebeli Tisztartók” alatt változott meg a helyzet. Kétségtelen, hogy 1573-ban már „fizetés nélkül” művelik a Palota, Józán és Nyulas szőlőt, de a többi nyolcat még pénzért.³⁵ 1581-ben ismét négy szőlőt művelnek a tokajiak (Lisztes, Barát, Szerémi, Palota), valószínűleg mind a négyet robotban, mert az urbárium csak a Nyulasról közli, hogy „propriis pecuniis colitur”³⁶ (saját pénzért műveltetik), de nyilván a pénzhiány is oka volt, hogy négy évig műveletlen maradt s éppen az urbárium esztendejében kezdte dolgoztatni Dánóczy István a megye felső részeiből való robotosokkal.

A város jobbágysai a 16. század utolsó harmadában az uraságok által meghonosított „rossz szokások” miatt panaszkodtak. Ezeket aligha lehet elválasztani a majorságépítéstől és a földesúri gazdagok árutermelésének kibontakozásától. A rossz szokások közé nemcsak a bérmunka háttérbe szorulása és a robot növekedése tartozott, hanem egyebek is, amelyeket a 17. századi emlékezet nemcsak a németek uralmával, de a Serédyek gazdálkodásával is összekapcsolt. A sérelmek között szerepelt, hogy 1581-ben már a nagy szakértelmet kívánó szőlőmunkát, a homlítás is ingyen kellett elvégezniük, holott Serédy Benedek idejében még nem voltak (ingyen) homlításra kötelezve. („in praedictis vineis nulla vitium propagatio facta sit a tempora Benedicti Seredy”).³⁷ 1561-ben világosan meg is mondták, hogy korábban „pénzért homlítottak”.³⁸

A másik „újítás” az volt, hogy a Serédyek felemelték a Szent Márton adójának nevezett éves cenzust a korábbi 12 forintról 20 forintra. Szikszai Imre, aki az 1570-es évek elején volt tokaji udvarbíró, a tatárok dúlásai miatt két évre elengedte ugyan a cenzust, de az 1581. évi urbárium előtt nyolc évvel már ismét fizetni kellett.³⁹

A pénzjáradék, a cenzus és a szőlőrobot sajátosan kapcsolódott össze Thurzó György nádor földcsurasága idején, aki azért engedte el a 20 forint évi cenzust, hogy négy szőlőt ingyen műveljenek a tokajiak, azaz saját pénzjáradékukkal fizetett robotmunkájukért.⁴⁰ Ugyancsak a Serédyek birtoklásával kapcsolták össze a tokajiak azt a „mala consuetudo”-t (rossz szokást), hogy a dézsmáláskor a szőlőhegyekről beszállított kádakat a dézsmások átvizsgálták és nemcsak a színmustból vették ki a földesúri kilencedet és a bérelt egyházi tizedet, azaz a termés ötödét, hanem, ha a törkölyt nagyon levesesnek találták, abból is dézsmát vettek.⁴¹ A kádakat átvizsgáló „törkölylátók” az urbárium leírása szerint megfűrták a szállító edényt az abroncs fölött és ha must folyt ki belőle, azt elvették a tulajdonostól. Nem kétséges, hogy ez az eljárás alkalmas volt arra, hogy az uraság az ötödön felül kényszer eszközökkel a paraszti termésnek újabb részét sajátítsa el. Az ország más tájain is elterjedt szokás ellen a tokajiak az 1561. évi urbáriumban még erőteljesen tiltakoznak, 1573-ban már kommentár nélkül adnak hírt e szokásról. 1581-ben rossz szokásként említik ismét, de azt is megemlítik, nem tudják biztosan, hogy az ilyen mustokat az uraság hasznára fordítják-e a dézsmások.⁴³

A borértékesítés lehetőségeinek kiszélesedése mind a belső, mind a külső piacon, arra ösztönözte a földesurakat, hogy ne csak a saját allodiумаikban megtermelt borral jelenjenek meg a piacon, hanem a jobbágyok elsajátított termésével is. Az ötöddézsmára erre lehetőséget teremtett, hiszen a jobbágyi bortermés 20 %-a termelési költség nélkül az uraságé

lett. ⁴⁴ Az urasági bor mennyiségét növelte a fenti módon szerzett must, de a büntetés fejében elkobzott (un. contrabanda) bor és az un. *foglalt bor* is.

Az 1674-ből származó urbárium ad hírt arról, hogy a dízsmáláskor ha valaki kevesebb termést vallott bc, de a bora „többnek találtanék annál a mennyit bé irattak, az olyan contrabontnak tudatik”. ⁴⁵

Az elkobzott borok mellett a földesúri borkészletet növelték a 16. században és a 17. század első felében az un foglalt borok. Az 1550. évi országgyűlési törvény kimondotta, a földesuraknak lehetőségük van arra, hogy jobbágyaik eladásra szánt borait „abban az árban amelyben másoknak eladnák, inkább maguknak tartásuk meg”. ⁴⁶ Ez az országgyűlési törvénnyel biztosított borelővételi jog adott törvényi felhatalmazást az urasági borfoglalásokhoz. Egy Aranyos-Meggyesről származó conscriptio szerint a 17. század végén „foglalt bornak azt a bort hívták, melyet az úr pénzért vagy gabonáért a maga számára foglalt le. A bevett szokás szerint foglalt bort csak attól lehetett követelni, akinek ötven köblön felül termett” ⁴⁷ (kb. 420 liter).

A földesúri borfoglalás rendszere érvényesült Tokaj-Hegyalján is. Arról azonban nem tudunk, hogy egy-egy termelő borkészletének nagyságához lett volna kapcsolva a foglalás lehetősége. Inkább az alakult ki, hogy egy településen meg volt szabva, mennyi bort foglalhat a földesúr. Olaszliskán pl. ez 75 cseber, Bodrogkeresztúrbán és Tarcalon 20 hordó (kb. 80 cseber) bor volt. ⁴⁸

Tokajban először az 1610. évi jegyzőkönyvben olvashatunk a borfoglalásról, igaz nem új szokásként. A város törvényeinek XI. pontja azt mondotta ki: „mikor penigh az feöldes Ur korczommaia megh fogiatkozot bor nekül masuva vidékben nem mentönk korczomara való bort keresni, hanem az Udvarbíró dolga volt az feöldes Uronknak vasarlaní, mind bort mind penigh egiebet, az mi az feöldes Ur szüksegere való kívántatot”. ⁴⁹ A törvényben foglaltakat egyszerű vásárlásnak is tekinthetnénk, ha a későbbiekben nem derülne ki, hogy borfoglalásról van szó. 1631-ben Szegedy Gergely Brandenburi Katalin „földvarbírája” kötelezi Tokaj városát „esztendönkint tizenniolc hordó Bornak földes Ur számára való foglalásában és azon hordó boroknak eggien eggien tizenniolcz forinttal való contentálásában”. ⁵⁰ A borfoglalásról, mint korábban érvényesülő szokásról, hírt ad az 1674. évi urbárium is. „Annak előtte a várostul annuatim (évente) szoktanak volt a Dominus Terrestrisek (földesurak) 18 idest (azaz) tizennyolc hordó bort foglalni, *akár bü, akár szük idején volt* (az én kiemelésem O.I.), mellyekért szoktak a Dominus Terrestris proventusából (bevételeiből) pro singulis vasis vini (minden egyes hordó borért) fl. 18 fizetni”. ⁵¹

Az elmondottak két dolgot mindenképpen tanúsítanak. Egyrészt azt, hogy az uraságoknak fontos volt, hogy a saját termésen és az ötödön felül, ha szükséges biztosan tudjanak elegendő árubort szerezni, ezért volt lényeges a borfoglalás. Másrészt azt is, hogy a jobbágyok az 1550. évi törvény után nem tiltakozhattak a foglalás ténye ellen, inkább arra törekedtek, hogy a foglalt bor meghatározott mennyiség legyen, mert így nincsenek teljesen kiszolgáltatva az uraság akaratának. ⁵² A 18 hordónyi mennyiség - minden valószínűség szerint - a jobbágyi törekvés eredménye volt.

A foglalt bor fix mennyiségben történő meghatározása sajátos viszonyt alakított ki a borötöd és a foglalt bor között. Az ötödben a terméshez viszonyított arány volt állandó, a foglalt borból az éves mennyiség, amely nem az egyes termelőkre, hanem a városra mint közösségre volt kivetve. Azt sajnos nem tudjuk, hogy a város a kötelezően eladandó 18 hordó bort hogyan osztotta szét a termelők között.

Mindenesetre látnunk kell, hogy a foglalt bor az urasági ötödbevételekhez képest nem volt csekély mennyiség. 1581 és 1590 között a borötöd átlagosan évente 41 hordó volt ⁵³, a foglalt borok mennyisége ennek csaknem a felét elérte, azaz a földesurak a két tized

mellett egy harmadikat is begyűjtöttek a dézsmaköteles szőlők tulajdonosaitól. Érdemes odafigyelni az urbárium azon megjegyzésére, hogy a 18 hordó bort bő és szűk termésű években egyaránt lefoglalták az uraság számára. Különösen a gyenge termésű években lehetett emiatt terhes a földesúri foglalás.

Az ország más tájain kialakult helyzet ismeretében nem lenne az a feltételezés sem alaptalan, hogy az urasági tisztek a lefoglalt borért nem fizették meg a valós forgalmi árat.⁵⁴ Tokajban azonban úgy tűnik nem ez volt a helyzet, hasonlóan más hegyaljai mezővárosokhoz. A borárok inkább alacsonyabbak, mint magasabbak az 1631-ben meghatározott hordónkénti 18 forintnál. Gál Istvánné 1626-ban 10 cseber (= 2 hordó) bort adott el Kállay György deáknak 30 forintért.⁵⁵ 1627-ben is 15 forint volt egy hordó bor ára, ugyanúgy, mint 1628-ban.⁵⁶ 1631-ben két hordó bor mindössze 21 forint 50 dénárba került.⁵⁷ Az 1620-30-as évek fordulójáról két olyan esetet ismerünk, amikor az eladott borok ára ugyanannyi volt, mint amennyit Szegedy Gergely udvarbíró a foglalt borokért fizetett. 1628-ban Sárvári István deák egy öt csebres hordó bort 18 forintban számolt.⁵⁸ 1632-ben Árokszállási Bálint egy zálogba vett szőlő zálogösszegét borban törlesztette, „minden bort tizennyolc forintba tudván és számlálván”.⁵⁹ Mindez azt valószínűsíti, hogy a valóságos forgalmi ár és a foglalt borok ára között nem volt lényeges különbség.

A borfoglalás legfontosabb célja ugyanúgy, mint a borötöd szedése és az allodiális bortermelésé nem volt más, mint a belföldi és a külföldi piac igényeinek kielégítése. Van olyan adatunk, amely arra utal, hogy az exportra szánt borok nem az ötödből, hanem az allodiális szőlők terméséből származtak. 1674-ben az urbárium külön említi „a lengyeleknek való majorsági borokat”.⁶⁰ A dézsmaborok esetében az azonos minőséget nehezen lehetett biztosítani.

A belső piac biztosításának legfontosabb eszközei az un. kisebb királyi haszonvételek (bor-sör és pálinkamérés, mészárszéktartás, vámszedés és malomtartás privilegiuma).⁶¹ Tokaj fontos átkelőhely lévén a földesúri vámjövendelmek a tiszai réven igen jelentőséket voltak. A földesúri urbáriumok a 16. század derekától pontos kimutatást tartalmaztak a Tiszán átkelők fizetési kötelezettségeiről, akik között a vasat és sőt szállító szekerek külön figyelmet érdemeltek. A révészek érdekeltsége úgy volt biztosítva, hogy már az 1561. évi urbárium szerint is a gyalogosan átkelőkötől szedett egy-egy pénz (dénár) őket illette meg. Ugyancsak az övék volt a karácsonyi, húsvéti és a pünkösdi teljes révpénz, valamint a szombati révvámnak a harmada. Ez utóbbinak kétharmadát a város prédikátora kapta.⁶² Tokajban már a 16. század második felében is hat mészáros működött, így nem volt jelentéktelen a mészárszék tartásból származó bevétel sem. A mészárszékek bérletben voltak.

A kisebb királyi haszonvételek sorában nagy jövedelmet biztosított az uraságoknak az un. educillatio, a borkimérés joga. Ezen osztozott ugyan a jobbágyokkal a mindenkori földesúr, de az évek csak kisebbik részében mérhették ki a jobbágyok boraikat. Tokajban, mint másutt is Hegyalján Karácsonytól Szent Mihály napjáig (szept. 29) csak a földesúr mérhetett bort, meglehetősen nagy haszonnal.⁶³ A 16. század utolsó harmadában, 1572-ben, 1574-ben 450-500 hordó bort mértek ki a korcsmákon, vagy adtak el más formában, a borértékesítésből befolyt jövedelem 8-9000 forint körül volt, míg a rév jövedelme ugyanekkor mintegy 800 forint.⁶⁴ A korcsmákban értékesített borok egy része ötödbor volt, így költsége alig terhelte.

Az elmondottak is magyarázzák, hogy a földesurak számára miért volt fontos, hogy legyen elegendő piacra viheto bor s a kilenceden és a tizeden felül miért igyekeztek minél többet elsajátítani a jobbágyok borterméséből, s miért próbálkoztak a legkisebb költséggel, akár robotmunka alkalmazásával is bort termelni allodiális szőlőkben. Ez utóbbi törekvés a 16-17. század fordulóján volt a legerőteljesebb, aligha függetlenül a robotrendszerre épülő magyarországi örökös jobbágság kiteljesedésétől. A 16. század derekán még jórészt bérmunkára, fizetett akkordmunkára épülő majorsági szőlőtermelés ekkor

változik meg, ekkor próbálkoznak a földesurak az allodiális szőlőkben is a robot alkalmazásával. Nem honosodott meg ugyanakkor a gabonatermelésben szokásos heti szerződés, hanem a robotnak egy fejlettebb, a munkavégző közösségek felelősségét is tartalmazó formája, amikor bizonyos szőlők minden munkájának elvégzését bízták a komunitásra, amelynek így nemcsak a kijelölt szőlő „minden munkájának elvégzéséért”, de a végzett munka minőségéért is felelősséget kellett vállalnia.

A szőlőrobot azonban így sem vált általánossá. Az allodiális szőlők birtokosait a minőség tekintetében kemény versenyre készítették azok az extrancusok, a „vidéki urak”, városi polgárok, akiknek nem voltak sem Tokajban, sem környékén jobbágyaik, így szőlőiket csak bérmunkával műveltethették, amelynek nagyobb hatékonysága egyértelmű volt.

Mindezek miatt már a 17. század derekán Tokajban is, mint a Hegyalja más mezővárosaiban megkezdődik az ismételt visszatérés a bérmunka alkalmazására a majorsági szőlőkben, amelynek eredményeként II. Rákóczi Ferenc a 17-18. század fordulóján joggal állapíthatta meg, „...többire az ember napi szárossal míveltet”.⁶⁵ Ez a helyzet Tokajban 1674-től kezdve biztosan fennállott, mert az urbárium készítője ebben az évben azt állapította meg: „szőlő munkát mostan nem praestálnak (tejesítenek), mivel minden szőlőket, mellynek az eö Nagyságok részéről Majorságok szőlők, Szakmányban és Pénzért mívelnek”.⁶⁶ A változások mögött bizonyára ott szerepelt a tokaji jobbágyok nagy megfogyatkozása, amely részben a háborús pusztítások eredménye volt, részben azonban belső társadalmi átalakulásé. Ez utóbbi lényeges eleme volt, hogy a hegyaljai mezővárosok jellegét a 17. század második felétől manumissus és nemesi armálist szerzett, de a jobbágytelken megmaradó volt jobbágyok és nagyszámban beköltöző armalista taxás nemesek határozták meg, akik személyükben nem voltak földesúri alattvalók. Mivel a robot személyhez kötött szolgáltatás volt, s benne a földesúri alattvaló személyes függése is kifejeződött, így a taxás nemeseket robotra nem lehetett kényszeríteni.⁶⁷ Annak persze, hogy a szegény nemes napszámért elmenjen az allodiális szőlőbe dolgozni nem volt akadály. A megnemesedés kísérő jelensége volt, hogy a taxára bocsátás vagy a mezővárosok egy összegben, pénzben való adózása a jobbágyok közösségeit is jellemezte, s így a század végére Hegyalján gyakorlatilag már nem volt robotoló mezőváros. Tokaj is ezt az utat járta. 1640-ben a 104 jobbágycsalád közül már 31 bortaxát fizetett, s ezért nem volt robotra kötelezhető.⁶⁸ 1673-ban 70 bortaxás és 73 pénztaxás jobbágygal szemben csak 16 robotra is kötelezhető jobbágy családfő élt a városban. Ez utóbbiak száma 1688-ban sem volt több 24-nél.⁶⁹

A földesúri robot eljelentéktelenedésével párhuzamosan a 17. század második felében végbement a borfoglalások megszüntetése is. A két folyamat között látszólag nincs kapcsolat. Sőt úgy vélhetné a külső szemlélő, hogy az allodiális szőlők pénzért történő műveltetéséhez a korábrinál is jobban ki kellett volna használni az uraság értékesítési monopóliumát, s ezért minél több bort kellett volna a piacra vinni. Ez a borfoglalások növelését és nem megszüntetését kívánta volna. Ezzel szemben ugyanabban az urbáriumban olvashatjuk a korábbi 18 hordót kitevő borfoglalásról, hogy „...miolta a my Kegyelmes Uraink birják (t.i. Tokajt) nem foglaltak, melly ő Nagyságok kegyelmességében áll”.⁷⁰

Az ellentmondás azonban csak látszólagos. A borfoglalás lehetőségét ugyanaz a személyes alávetettség teremtette meg, mint a robotolását. Ha a földesúr tulajdona nemcsak a földre, de az emberre is kiterjed, akkor a jobbágyok személyével és az általa előállított javakkal is rendelkezik a törvény által megszabott határok között. A taxás nemesektől, de a taxás jobbágyoktól is nemcsak munkaerőjüket, de természetük ötdön felüli részét sem lehetett elsajátítani. Az ötöd változatlan fenntartását jogilag az indokolta, hogy nem a személyt, hanem a földet terhelte, s így mindenkinek fizetni kellett, még akkor is, ha nem volt jobbágy, aki a földet használta.

Az eddigiekben az uradalmi gazdálkodással kapcsolatban csak az allodiális szőlőkben folyó termelésről szoltunk, s ez azt a téves képzetet keltheti, hogy a tokaji uradalom változó földbirtokosai a 16-17. században csak szőlőműveléssel foglalkoztak. Ez azonban távolról sem volt így. Tokajnak már a 16. században sem voltak szántóföldjei, így gabonagazdálkodást sem a földesurak, sem a jobbágyok nem folytathattak. Kaszálók azonban voltak, s ezek alapjául szolgálhattak az állattenyésztésnek. A 16. században nemcsak a szőlőművelésben, de a rétek használatában is voltak összetűzések a város és a földesurak között. Az 1561. évi urbáriumban megemlítik az „Eszlári szög”-nek nevezett rétet, amelyet a város lakosai szabadon használtak. Ez a szabad használat Némethy Ferenc idejében még érvényes volt, „... nem háborgatta senki őket, el sem foglalták (t.i. az uraságok a jobbágyi rétet), mert az Bodrogh között eleget kaszáltanak az Ur számára, seőt még a Jobbgioknak is attak...”. Ez a helyzet a század utolsó harmadában a németek uralmával változott meg. Az urbárium szavai szerint, „... hogy osztán az Németekre szalla Tokaj úgy foglalták el hatalmasul az Tisztartók” (t.i. az eszlári szögnek nevezett kaszálót.). Voltak a városban más „szabad rétek” is, a malom ér mellett és a Kanducz nevű szőlő alatt, valamint „az Evelynek kit hínak”, ezek egyike sem volt urasági használatban.⁷¹ A korábban szabadon használt jobbágyi rétek elfoglalása, valamint az a megjegyzés, hogy a Bodroghközben az uraságoknak korábban is volt kaszálójuk, megengedi annak feltételezését, hogy a 16. század második felében erősödött a földesúri marhatenyésztés. A takarmányellátást télen a réti széna biztosította, ennek begyűjtésében jól lehetett hasznosítani a jobbágyi robotmunkát is. Az a tiltakozás, ami az 1561. évi urbáriumban olvasható, hogy a város lakói „az feölde Ur számára soha mi nem kaszaltonk és szénát sem hordottunk”,⁷² aligha hangzott volna el, ha a majorságépítéssel kapcsolatban korábban már elemzett földesúri törekvésekhez nem társult volna a kaszálási robot bevezetésének kísérlete. A fenti tiltakozások nyilván erre reagálnak.

A földesurak törekvése a rétgazdálkodással kapcsolatos robot bevezetésére valószínűleg eredménytelen volt a 16. században. A korábban már említett Thurzó György azonban elérte a cenzus elengedése fejében, hogy a város jobbágysai külön megállapodásban elvállalták a Német vagy Fegyveres nevű nagy rét kaszálását és a széna behordását.⁷³ Az uradalmi gazdálkodás szempontjából a rétek fontosságát az is tükrözi, hogy a 17. század második felében, amikor a szőlőrobot már teljesen megszűnt, az uraság továbbra is ragaszkodott a Fegyveres rét minden munkájának elvégzéséhez s ennek megszüntetését a város lakói nem tudták elérni. Az 1674. évi urbárium továbbra is tartalmazza a „fellyeb specificált Fegyveres rétnak kaszálásával fel takarásával és hordásával” kapcsolatos városi kötelezettségeket.⁷⁴

A Fegyveres réttel kapcsolatos tokaji szolgálat is mutatja, hogy az uradalom a hozzá tartozó települések népét egységesen igyekezett kezelni. A tokajiakat nem kötelezte robotra ott, ahol az allodiumnak voltak szántóföldjei (pl. Rakamazon), de mindvégig megkívánta a 17. században a kaszáló rét robotját, bár a szénát a rakamazi majorságban használta fel az uraság.

Egységet alkotott a szomszéd településen. Rakamazon kialakított udvarház is a tokaji allodiális centrumokkal. A korábban említett tokaji Palota illetve Zeleméri kúriákhoz tartozó gazdasági udvarok a szőlőtermelés és borkészítés céljait szolgálták, a rakamazi gazdasági udvar a gabonatermelést és állattenyésztését. A II. Rákóczi Ferenc számára 1706-ban készített inventárium egyértelművé teszi, hogy a Tokajban hiányzó szántóföldet a 17. század második felében pusztává vált Rakamazon alakították ki. E gabonagazdálkodás és állattenyésztés központjaként épült új majorház, „béres istálló udvar palánkkal körülveve „, marhaállás, egy fedetlen istálló (nyilván csak akol) stb. Rakamaz állattartó központ voltát mutatja az itt tartott 50 fejőstehén, 4 negyedfü tulok, 5 öreg bika, 12 harmadfü ökörű, 22 őszi ökörű, 23 tavalyi borjú ökörű, 18 üsző, 33 vágnyivaló

„hitvány” ökör, 130 fejős juh, 7 öreg kos, 64 jerke és 4 tavalyi kosbárány valamint a mezőgazdasági munkához szükséges 30 béres ökör.⁷⁵

Az elmondottak egyértelművé teszik, hogy a tokaji uradalmi gazdálkodás más települések majorságaival alkotott egységet, de a tokaji majorkodás a 16-17. század folyamán mindvégig a szőlőtermelésre alapozódott. Áttekintve a gazdálkodás főbb elemeit és változásait a magyarországi örökös jobbágyrendszer első két évszázadában, arra is választ kell keresnünk kifizetődő volt-e a majorsági szőlőtermelés ezekben a századokban?

N. Kiss István nemcsak a tokaji határban, hanem a Tarcalon, Bodrogkeresztúrban, Zomboron, Ondon és Szerencsen található u.n. királyi szőlők termelésének gazdaságosságát vizsgálva a 16. század utolsó harmadában, arra az eredményre jutott, hogy a haszonkulcs a bémunka mellett, nem számítva az educillációból származó jövedelmet, 70 % körül ingadozott.⁷⁶ A holdankénti tiszta haszon elérte a 35-37 forintot.

A 17-18. század fordulóján Tokajból nincsenek adataink a bortermelés jövedelmezőségéről, de más hegyaljai települések adataiból lehet a tokaji helyzetre is következtetni. 1697-ben Abaujszántón négy allodiális szőlő (Agyag, Batori, Görbe és Messzelátó) művelési költségei a nyitásra, metszésre, első kapálásra, kötözésre, forgatásra, harmadlásra, fedésre és pásztorbérre összesen 689 forintot tettek ki s a 4 szőlő összesen 80 hordó bort termelt. A szüretet rendszerint robotosokkal oldották meg, bémunka esetén ez kb. 66 forint 50 dénárral növelte volna a költségeket. Összesen tehát 755 forint 50 dénárt költött az uradalom 80 hordó bor előállítására.⁷⁷ Egy hordó bor termelési költsége így 9 forint 44 dénár volt. Szántón ugyancsak a szőlők 1703-ban 126 hordó bort teremtek, a kifizetett munkabér összege 869 forint 33 dénár volt, azaz egy hordó bor költsége csak 6 forint 89 dénár.⁷⁸ Mezőzomboron ugyanebben az évben a 40 hordó bort termő allodiális szőlők művelési költsége 352 forint volt, egy hordóra így 8 forint 80 dénár jutott.⁷⁹ 1706-ban Pataki Jónás sárospataki udvarbíró a fejedlem számára felvásárolt borokért 30 forintot fizetett hordónként, de a korcsmákban iccénként kimért hordós borok ára is 28 forint 50 dénár volt.⁸⁰ A szőlőbeli munkák mellett a bort természetesen terhelték még a pince-munkák és a szállítás költségei is, ezek kb. 10 %-kal növelhették a hordónkénti ráfordításokat, a haszon azonban így is tetemes volt, hiszen 10 forintnál kevesebb költség mellett 28-30 forintos hordónkénti árat lehetett elérni. Talán ez is magyarázza miért volt olyan fontos a szőlők vásárlása Tokaj-Hegyalján a nemesség mellett a városi polgárok számára is. Az igazság kedvéért azonban azt is el kell mondanunk, hogy a szőlőtermelésben a termésingadozások miatt igen nagy volt a bizonytalansági tényező is. 1704-ben az újhelyi Oremus nevű allodiális szőlő, amely 30-40 hordó bort is szokott teremni, csak 7 hordó bort adott, termelési költsége 389 forint 72 dénár volt s összességében 190 forint 22 dénár ráfizetést okozott a termelés.⁸¹ Több év átlagában azonban a szőlőtermelés mindenképpen nagy hasznot hajtó tevékenység volt.

A tokaj-hegyaljai szőlőtermelés kiemelkedő jelentősége miatt a vizsgált két évszázadban nem mondhatjuk azt, hogy az urasági szőlők kategóriájába csak a települések földesurának allodiális szőlői tartoztak. Tokajban és más mezővárosokban is nagyon sok olyan főúr is birtokolt szőlőt, aki nem volt földesura a településnek. Ilyen volt pl. Kemény Jánosné, Lónyai Anna, a későbbi erdélyi fejedlem felesége, akinek prosperáló szőlőgazdasága volt Tokajban. Öt dézsmamentes szőlője volt Tokajban, két szabad és három dézsmaadó Tarcalon. Tokaji kúriája volt a gazdaság központja, ahol borkimérési jogát kihasználva korcsmát tartott és mészárszékében húst is árultatott. 1640-ben a kúria telkén 15 zsellércsalád is lakott, akiknek Lónyai Anna volt a földesuruk s akik bizonyára biztosították a szőlőgazdaság munkaerő szükségletét.⁸² 1672-ben már 6 szőlőt írtak össze Tokajban Lónyai Anna javai között s azt is megállapították, hogy köből épült nemesi kúriája van, „in cujus ambitu sunt taxati inquilini, solventes annos flor. 105. den. 48”⁸³ (amelynek területén taxás zsellérek vannak, akik évente 105 forint 48 dénárt fizetnek.)

Kemény Jánoséhoz hasonlóan ugyancsak a magyar mágnások közé tartozott a Tokajban szőlőbirtokos Csáky István, akinek 12 szőlőből álló gazdasága volt, együttes területük 463 „ember kapáló” volt, de az ő tulajdonában volt a Bogdány szőlő is, amelyet nem műveltetett, hanem bérbe adott „itt való lakos” embereknek.⁸⁴ Kúriája és szőlője volt Tokajban Nyáry Istvánnak,⁸⁵ az 1640-es években gróf Homonnay Jánosnak⁸⁶ és még sok magyar mágnásnak. Az 1688. évi conscriptio az említetteken kívül még felsorolja Garay Lászlót, Udvarhelyi Istvánt, Várady Mihályt, Nikhazy Istvánt, Istvánffy Mátét, Rajkay Dánielt, Abaffy Menyhértet, Debreceni Ferencet, Szirmay Istvánt, Szemere Pált, Pécsy Sándort, Melith Zsigmond özvegyét, Palocsai Zsigmond özvegyét, Tököly Zsigmondot, Barkóczy, Andrassy és a Szentmiklósi kúriát.⁸⁷

Szőlőbirtokos volt Tokajban 1635-ben Alvinczy Péter, a jeles prédikátor özvegye⁸⁸ s jó néhány kassai és más felső-magyarországi városból származó polgár is. Az említettek szőlőgazdaságai ugyanúgy részét alkották a tokaji szőlőtermelésnek, mint az allodiális és paraszti szőlők.

A paraszti szőlőgazdálkodás forrásanyaga szegényesebb, mint az uraságié, az urbáriumok, dézsmajegyzékek és a közgyűlési jegyzőkönyvek alapján azonban ennek helyzetét és változásait is nyomon lehet követni.

Az uradalmi és paraszti gazdálkodás a feudális rendszerben szükségszerű egységet alkot. A jobbágyparaszság munkaereje termelési feltételként jelenik meg az uradalmi gazdálkodásban a sokféle jobbágyi járadék jövedelemforrás a földesuraság számára. Mindezek mellett a földesúri joghatóság és a parasztság személyi függése miatt is az élet minden területén ezer szállal kapcsolódott egybe az úr és a paraszt élete.

A természeti feltételek egyaránt meghatározták az uraságok és a parasztek gazdálkodását. Ugyanúgy, mint a földesurak gazdálkodásából, a parasztekéből is hiányzott 1526 és 1711 között a szántóföld. „Ezeknek az megh irt tokaiaknak semmi oly szanto feöldcök nincz, a hul szantananak, nemis tartoznak sem tartoztak soha eö felségének szantani semminemű vetést sem eöszit sem penigh tavaszit”.⁸⁹ A szántóföld hiánya együtt járt a szántórobot hiányával, bár a robot nem feltétlenül a földhasználat, hanem a személyes alávettség következménye volt. Az igaerő azonban nem hiányzott a tokaji jobbágyok gazdaságából annak ellenére, hogy szántóföldjeik nem voltak. A szállításhoz szükségük volt igás ökrökre és igás lovakra s az ilyen jobbágyokat a 16. században urasági szolgálatra is kötelezték. 1561-ben „kinek két lova, kinek két ökre (volt), minden héten egy napot tartozott szolgálni az feöldes Urának, teöbre nem eröltethették”.⁹⁰ A 17. század végén 1689-ben összesen négy olyan jobbágycsaládot írtak össze, akiknek állataik is voltak (subditi pecora habentes), míg 20 jobbágycsaládnak nem voltak állataik. A négy jobbágháztartás állatállománya 16 ökör, 12 tehén és 36 növendékállat volt, valamint 15 kas méh.⁹¹ Az egy háztartásra jutó 4,6 számosállat nem tűnik kevésnek, különösen ha figyelembe vesszük, hogy szántóművelés ekkor sem folyt a városban. A város lakóinak állatállománya ennél természetesen jóval nagyobb volt, hiszen a szolgáló jobbágyok a lakoságnak alig több mint 10 %-át alkották s ha feltételezzük, hogy azoknak a lakosoknak sem volt kevesebb állatuk, akiknek állományát nem írták össze, mert nem befolyásolta adófizetésüket, még a századvég zavaros időszakában is tekintélyes állatállománya lehetett a városnak (5-600 állat). Ezt a feltételezést igazolja, hogy 1610-ben a város törvénykönyvében külön fejezet foglalkozik a „tsorda pásztor tisztí és jövedelmé”-vel. A pásztor kötelezettségei és bérezése mellett az is kiderül, hogy a városban a 16-17. században naponta hazajáró csorda volt és tokaji haáron nem legelt gulya, amelyet tavasszal hajtottak ki a legelőre és csak ősszel került vissza az akolba. A törvény megfogalmazása szerint „az csorda pásztor penigh tartozik a város marháját cörizni reghi teörvencionk szerént szent Miklós napigh”.⁹²

Az 1610. évi törvénykönyv még egy megjegyzéséből következtethetünk arra, hogy a városnak tekintélyes csordája volt és olyanok is éltek Tokajban, akiknek nagy számú állatuk volt. A csorda pásztorról szóló fejezet VI. cikkelye említi azokat a lakókat, akiknek tehene a csordától külön jár és az u.n. „fótos marha” tartókat.⁹³ A külön őrzött állatokat nevezték fótos marhának, bizonyára azért, mert a legelőn a csordától elkülönült „foltot” jelentettek. Egy néhány évvel korábbi tarcali törvénykönyv szerint a fótnak 20 marhából kellett állnia, azaz ennél kevesebb állatot nem lehetett külön saját pásztorral őriztetni.⁹⁴ A tokaji „törvénykönyv” is úgy rendelkezik - nyilván nem függetlenül a szomszédos Tarcal szabályától - hogy „az fótos marha penigh husz marha számbul ál, akarmi féle marha legien”.⁹⁵ Ha nem lettek volna Tokajban is olyan állattartók, akik külön „fót”-ban legeltethették állataikat, aligha kellett volna szabályt alkotni róluk.

A hagyományos marhatartásban a nyári legeltetés, téli istállózás rendszere érvényesült s a téli tartáshoz szükséges legfontosabb takarmány a réti széna volt. Az a vita, ami az uraságokkal a 16. század második felében az Eszlári Szegnek nevezett rét elfoglalása miatt kialakult, tanúsítja, hogy a parasztgazdaságok igyekeztek biztosítani állataik téli takarmányát s a földesúri rétfoglalás a takarmánybázist veszélyeztette. Az 1610-ben készült „törvénykönyv” tartalmazta a „réthnek meg eresztésében való rendtartást”,⁹⁶ amely egyébként nem különbözik az ország más vidékein szokásos rétosztás rendjétől. Az ünnepélyes külsőségek (a bíró a vasárnapi prédikáció után közli a rétosztás napját, a kaszálás kezdetét, a felfogható terület nagyságát stb.) mutatják a kaszálók fontosságát a gazdálkodásban. Tokajban a 16. században és a 17. század elején a rendtartás szerint a réthasználatban a „korlátozott szabad foglalás” érvényesült. A rét nem volt magánhasználatban, mindenki maga fogta fel a lekaszálandó területet a réteresztés után, de csak annyit foghatott fel, amennyit az előjáróság számára engedélyezett. „Senki penigh teöb emberrel ne mennien, hanem a menyé (!) ember számára az réthet boczattiak”,⁹⁷ hangzik a szigorú tiltás, azaz még nem érvényesül az osztás, de a lekaszálandó terület már korlátozva van. A Tisza mellett lévő rét az Eszlári Szeg használatában az áradások okoztak problémákat, előfordult, hogy nem tudtak „az időcönek javán”,⁹⁸ nyár elején kaszálni, őszig kellett várni, amíg a víz visszavonulása után a fű kipöött. A Tisza melletti rétek bizonytalan volta miatt szükség volt a hegyi kaszálókra is. A malom ér melletti, az Evely és a Kanducz alatti ilyenek lehettek. Ezek természetesen nem veszélyeztette a Tisza áradása, amely mindig a mélyebb fekvésű rakamazi oldalt öntötte el.

A szarvasmarhatartás mellett a tokaji paraszti gazdálkodásban - úgy tűnik - fontos szerepe volt a sertéstartásnak. Az 1573. évi urbárium szerint a disznókat részben a városhatár részét alkotó „szabad mezőn”,⁹⁹ részben a keresztúri és a rakamazi makkos erdőn tartották. Sérelmezték, hogy ez utóbbiakat a vár számára megtizedeli a földesúr. A városhatáron tartott sertések tizedmentesek voltak. Az 1581. évi urbárium megerősítette, hogy a makkos erdőkben tartott sertések után tizedet adnak, de azt is megállapította, hogy a katonák rablásai miatt kevés sertést tartanak. Regisztrálta a jobbágyok új keletű panaszát is, hogy a mostani udvarbírók miatt - ahogy vallották - nem hajthattak sertéseket a makkos erdőkbe.¹⁰⁰

A juhtartásról nincsenek ismereteink, csak annyit tudunk, hogy a város régi szokása szerint szerdán és szombaton a városban délig a hentesek is árulhattak bárányhúst, de arról nem tudunk, hogy a bárányt Tokajban vásárolták-e?¹⁰¹

A szántóföldek hiányával is összefüggésben lehetett, hogy Tokajban a paraszti gazdaságok nem telekrendszer keretei között működtek. Az urbáriumok és conscriptiók összeírói többnyire nem értették a városban fennálló helyzetet, amit 1701-ben legpontosabban a tarcaliak fogalmaztak meg, akik hasonló helyzetben voltak, mint a tokaji és keresztúriak. „Senkinck itt háza után sem földé, sem rétye nem volt s nintsen mostanis”.¹⁰² A telekrendszer lényege éppen az volt, hogy a jobbágy külső birtoka (extravillanum), amely

szántóföldből, rétből valamint a legeltetés és erdősítés jogából állt elszakíthatatlan kapcsolatban állt háztelkével és gazdasági udvarával (intravillanum). A teleknagyság (egész, fél, negyed) kifejezte a jobbágy anyagi erejét is, mivel a nagyobb telekhányadhoz több külső szántó föld társult. Tokajban és általában a Hegyalján ez a rendszer nem érvényesülhetett, mert a szántóföldek és rétek szabad birtokforgalma miatt egy-egy beltelek birtokosának igen különböző terjedelmű külső szántói vagy rétjei lehettek. Tokajban ezen felül a szántók hiánya miatt is értelmetlen lett volna a telek szerinti megkülönböztetés. A legfontosabb birtokrész a szőlő az ország más vidékein sem volt a telekrendszer tartozéka, indusztriális földnek tekintette a jogrendszer, amely nem függött a telektől.

Ráadásul a hegyaljai szőlők esetében - bizonyára a kiterjedt birtokforgalom miatt, amely nem akadályozta meg a jobbágyi kézben lévő szőlők földesúrtól független elidegenítését, a feudális járadék (kilenced és tized azaz a quinta és a vidékiek esetében az u.n. ferton) nem a szőlőbirtokos jobbágy személyét, hanem a szőlőbirtokot terhelte s akkor is megmaradt, ha a szőlőbirtok nemesek vagy városi polgárok kezére került. A dézsmaadó szőlő meghatározás nem a szőlőbirtokos társadalmi állására, jobbágy mivoltára utalt, hanem a szőlő jogállására, csak annyit jelentett, hogy az ilyen szőlő után a promontorium földesurának kilencedet és tizedet kell fizetni.¹⁰³

Az elmondottak ellenére a tokaji jobbágyháztartások összeírása során gyakran találkozunk a telekrendszer szerinti kategorizálással.

Az 1561. évi urbárium azzal kezdődik, hogy Tokaj városában Mészáros Tamás az egyetlen „egész helies ember”, a többi telket a nemesek és a katona renden valók szereztek meg és a további 51 család tagjai nem valódi telken lakott, hanem „ki pincében ki hegy oldalban”.¹⁰⁴ Hasonlót állít a tokaji jobbágyokról az 1581. évi urbárium is azzal a különbséggel, hogy a kunyhók (domicilium) helyének a pincék mellett a kerteket (hortus) jelöli meg.¹⁰⁵

A 17. századi összeírásokban szintén nem szerepel a telekmegoszlás, kivéve az 1689. évi urbáriumot, amely az elhagyott (deserta) telkek kivételével 29 egész 33 fél 4 kétharmad, 7 egyharmad 55 negyed, 20 egyhatod és 94 nyolcad és 3 tizenhatod telket írt össze a városban.¹⁰⁶ Aligha kétséges azonban, hogy ezek a telekarányok legfeljebb a városban lévő háztelkekre vonatkoztak és nem az extravillanumokra, amelyek Tokajban hiányoztak, illetve egyáltalán nem a beltelek arányainak megfelelően alakultak.

Az sem kétséges, hogy Tokajban a paraszti gazdálkodás is a szőlőbirtok körül szerveződött, ugyanúgy, mint a majorsági vagy a vidéki urak és polgárok gazdálkodása is.¹⁰⁷

Tokaj határának nagy része arra a tokaji hegyre esett, amely körül három mezőváros alakult ki; Tokaj mellett Tarcal és Bodrogkeresztúr. A hegyen telepített szőlők egy része a déli oldalon volt a tarcali szőlők szomszédságában. Ezek adták a legjobb minőségű bort. Itt volt azoknak a majorsági szőlőknek a többsége, amelyekről a korábbiakban már szóltunk. A keleti oldalon lévő szőlők nagy része a város felett helyezkedett el, hiszen Tokaj belterülete hosszan elnyúlt a hegy és a Bodrog mellett, illetve a Bodrog és a Tisza összefolyásánál. Voltak tokaji szőlők a Bodrogkeresztúr felé eső északkeleti oldalon is, amelyek minősége természetesen nem volt olyan kiváló, mint a déli oldalon fekvőké.

A paraszti szőlőtermelés valóságos súlyának és szerepének megítéléséhez meg kell próbálkoznunk az allodiális és paraszti szőlők területének meghatározásával. Megközelíthetjük a paraszti szőlők területének meghatározását a dézsmaadó szőlők vizsgálatával. Korábban már jeleztük, hogy a dézsmaadó, dézsmás szőlő megjelölés nem a szőlőtermelő, hanem a szőlő jogállását tükrözi, azaz a dézsmás szőlő birtokosai között nemcsak jobbágyok, hanem városi polgárok, nemesek, sőt mágnások is lehettek. Megközelítő adataink azonban csak a dézsmás szőlők termésére vannak, ezért ebből kell kiindulnunk.¹⁰⁸

Év	a dézsmás szőlők termése hordóban	az allodiális
1561	550	40
1572		
1582	445	-
1625	1680	-
1696	422	289
1704	227	111

Az adatok akárcsak megközelítő pontosságával kapcsolatban is lehetnek kétségeink. Az azonban valószínűnek látszik, hogy a vizsgált két évszázadban a paraszti szőlők pozíciói az uraságiakhoz képest romlottak. A 16. század utolsó harmadában az összes bortermésnek még csak 6,8 %-a származott az allodiális szőlőkből, ez az arány a 17. század végén illetve a 18. század elején nemcsak elérte, de meg is haladta az egyharmadot (1689-ben illetve 1696-ban 40,6 %, 1704-ben 32,8 %). Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a dézsmás szőlők birtokosai között nem jobbágyok is vannak, akkor a parasztlakosság még rosszabbnak tűnnek.

Ez a helyzet azonban valószínűleg csak a 17. század utolsó évtizedeiben alakult ki, nem függetlenül attól a pusztulástól, amit a kuruc háborúk a vidék számára jelentettek. A korábbi nagy pusztulást a 15 éves háború időszakában, a Bástya járást Tokaj környéke Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt kiheverte. Erre utalhat az 1625. évi igen magas dézsmabevétel és ennek megfelelően a kiterjedt dézsmás (paraszti) szőlőterület. Ez nem egyszerű feltételezés, mert a városi jegyzőkönyv, amelynek bejegyzései 1625 után válnak rendszeressé, számtalan olyan szőlőügyletet tartalmaz, amely új ültetés szőlőkkel van kapcsolatban. E bejegyzések alapján is nyomon lehetne kísérni a szőlőterület kiszélesedését. Ez mindenképpen a paraszti szőlők számának növekedésével járt, mert a szőlőtelepítés nehéz és fáradságos munkáját többnyire csak a jobbágyok vállalták. E folyamat eredményeként nő meg a városban azoknak az adófizetőknek a száma, akik földesúri járadék-ként bortaxát fizetnek. Ezt csak úgy teheték, ha tekintélyes mennyiségű évi bortermésük volt, mert a bortaxát az ötödön felül kellett fizetni a földesuraknak. 1640-ben 31 bortaxafizető családfő 29 hordó bort adott a fejedelemnek,¹⁰⁹ 1673-ban 69 családfő 53,5 hordóval.¹¹⁰ Ez a bortaxa több volt, mint a század végén a város lakóitól beszedett teljes ötöddézsmá.

Az 1680-as, 90-es évek nagy pusztulása nemcsak pusztán maradt házakat, de műveletlen jobbágyi szőlőket is jelentett Tokajban. Ez tükröződik a fenti számokban. Az allodiális szőlők pusztulását - bár rengeteg panaszt olvashatunk a kamarai tisztviselőktől és Rákóczi udvarbíráitól is - a földesúri hatalom inkább meg tudta akadályozni.

A terméseredményekből vissza lehet következtetni a területi arányokra is. Az ország más vidékein úgy tartották, hogy egy ember kapáló szőlő általában egy hordó bort terem.¹¹¹ Hegyalján azonban ez túlzott mértéknek tűnik. Láttuk a korábbiakban, hogy a 17. század végén Tokaj 718 kapás allodiális szőlői átlagosan 270 hordó bort termettek, azaz egy kapás átlagosan csak 0,38 hordó bort. Ez két dolog következménye lehetett. Az „egy ember kapáló” területesség a nehéz talajmunka miatt jóval kisebb lehetett, mint az ország más részein. A Hegyalján szokásos metszés mód (kopasz fejmetszés) miatt a hozamok is alacsonyak voltak, de igen jó volt a minőség. Ez utóbbi az árban is megjelent, ezért nem volt érdemes a bő termésre törekedni.

Mindezek alapján a 16. század végén mintegy 1552 kapásra, a 17. század végén pedig 1870 kapásra becsülhetjük az allodiális és a dézsmaadó szőlők együttes területét. Ennél a valószínűsítő szőlőterület, különösen a 17. század végén bizonyára nagyobb volt, mert ekkorra megnőtt az u.n. szabad szőlők aránya, amelyek termése a dézsmában nem jelent meg,

hiszen szabadságuk lényege a dézsmamentesség volt. 1696-ban 370 kapás szabadszőlő volt Tokajban,¹¹² így a teljes szőlőterület 2240 kapás körül lehetett.

A 16. század végéhez képest ez a több mint 40 %-os növekedés is valószínűleg visszaesés a 17. század első felének helyzetéhez képest. Ha az 1625. évi kiemelkedően jó termésű esztendő volt is és terméseredményéből nem lehet következtetni a termőterületre (ez több mint 4400 kapás lenne), az valószínű, hogy a század harmincas-ötvenes éveiben meghaladhatta a 3000 kapás területet a város szőlővel beültetett határa.

A szőlőtelepítés nehéz munkája a parasztlakosság feladata volt akkor is, ha saját szőlőt „épített” a hegybe, akkor is, ha bérmunkában telepített urasági szőlőt. Két tokaji polgár, Csizmadia János és Bak Mátyás szerződése 1629-ben tartalmazza a szőlőültetés legfontosabb elemeit. Csizmadia János négy esztendőre átengedi a Remetén lévő szőlőjét Bak Mátyásnak, hogy művelje és mivel „palánt” azaz új telepítésű szőlő, homlitsón is benne 10 emberrel, de azt is kívánja, hogy Bak Mihály a szőlő melletti „darab erdőt” vágja ki, fáját használja fel karónak s a területet tisztítsa meg. Egy darabot pedig „az mint magok ez után megh alkusznak felhánnyon és beis ültessen”.¹¹³ Az erdő kiirtásánál a talaj megforgatása az ültetés előtt nem volt kisebb munka. Ez a „felhányás” tette alkalmassá a talajt az ültetésveszteszök befogadására. Csizmadia János azzal honorálta Bak Mátyás munkáját, hogy négy szüretet neki engedett s az új szőlő termőre fordulása után négy évvel kellett visszabocsátani a tulajdonosnak. A szőlőtelepítést a tokajiak is nevezték építésnek, „épületnek”, mint Oláh Jakabné, aki a Remetén elzálogosított kertjével kapcsolatosan úgy rendelkezik, hogy a zálogba vevő Cseke Pál ha „valami irtást vagy épületet tenne ezen kertben, aztis tartozzanak az elzálogosított felek az ki váltásnak idején eő kegyelmének s mind maradékinak refundálni”.¹¹⁴ Szőlőnek való föld felfogásához tanácsai engedély kellett, azért, a terület esetleges tulajdoncsoi ne tiltakozzanak, mint Tatay Györgyné, aki amiatt protestált, hogy Tóféli szőlőjének alját „Bíró György nevű ember felfogta volt”.¹¹⁵

Ha valaki urasági földbe ültetett szőlőt, az ültetés nehéz munkájának clismeréseként időleges dézsmamentességet nyert. A bíró és a tanács tisztje volt, hogy számbavegye a „palánt” szőlők tulajdonosait s engedélyt kérjen az udvarbírótól a dézsmamentességre. Ez történt pl. 1623-ban, amikor Debő Tamás bíró kérte Szikszai Mátyást Betilen Gábor tokaji udvarbíráját, hogy „az ujonnan ültetett palánt szőlőknek gazdait régi szokások és rendtartások szerint” hagyja dézsmalatlán. Szikszai azonban csak hét szabad esztendőt engedett az ültetés szőlőre,¹¹⁶ holott a hegyaljai szokás szerint 12 esztendő járt, sőt a 12 évet sem az ültetéssel kellett kezdeni, hanem a termőre fordulásával, azaz a harmadik vagy negyedik évvel.¹¹⁷

A termő szőlők között is voltak olyanok, amelyek után sem kellett dézsmát fizetni. Ezek a kertszőlők voltak. A jogalapot bizonyára az adta a dézsmamentességhez, hogy ezek nem urasági földbe épültek, hanem olyan természetű földekbe, amelyeket a jobbágy belsősége (intavillanuma) részének lehetett tekinteni. A tekintélyes számú kerti szőlők, amelyek nem szerepelnek a korábbi összeállításunkban, gyakran valóban a háztelekhez kapcsolódtak és annak részét alkották. Fekete Mihályné 1633-ban „a ház felett lévő kert szőlőjétől” tiltotta fiát. Tóth Mihályné a Várad utcai pusztá telkét kert szőlőjével együtt adta el 1630-ban.¹¹⁹ Voltak azonban olyan kerti szőlők is, amelyeket nehezen lehetett a háztelek részének tartani, mert inkább csak meghosszabbításai voltak a belteleknek a hegy felé. A város felett volt kerti szőlője Helmeczi Pálnénak, a Pap utca felett Szénégető Istvánnak, a Várad utca végén Szabó Mihálynak.¹²⁰ Az esetek többségében a földesuraság nem vitatta a szőlők jellegét és dézsmamentességét.

A termő szőlők védelmében fontos szerepük volt a vízárkoknak, gátaknak, amelyek építésében meczenzefi vándormunkások szereztek nevet maguknak.¹²¹

A szőlőket általában gypû vette körül,¹²² amely megakadályozta az állatokat, hogy bejussanak a szőlőbe. Rendszerint a szőlő aljában volt a szűrő, ahol a szüret idején a kádakba összegyűjtött fürtök csomoszolása, a színmustnak és a törkölynek a különválasztása megtörtént. Az 1610. évi rendtartás szerint az „szeülő pásztor tartozik szüretkor megh niomni az eü gazdáinak szeöleiben termet megh szedet szeöleit, melliet az szeölo pásztor eörzöt, és egy szüreö kast tartozik fonni az szeölcö pásztor az must be szürésére”.¹²³ A dézsmálás szempontjából volt fontos, hogy a „szín must” és a törköly különválasztása már a szőlőhegyen megtörténjék. Erre szolgált a szőlő lábja, a szűrő és a szűrő kas, amin átengedték a megnyomott szőlőt. A korábban említett rossz szokást, hogy a törkölyt szállító kádat is megfűrték a dézsmások, nyilván az alakította ki, - mivel csak színmustot dézsmáltak eredetileg - hogy túlságosan sok lé maradt a különválasztott törkölyben, sőt, amint az 1610. évi rendtartásból kiderült, az is előfordult, hogy a szőlőhegyről behozott törkölyös kádnak az alján kinyomatlan „parázs” szőlő is volt, ami így dézsmálatlan került volna be a hegyről. A város szolgájának tiszte volt, hogy a kétséges szeke-rek törkölyös kádját megvizsgálja és egy karó vagy pálca segítségével kiderítse nincs-e „nyomatlan” szőlő a törköly alatt.¹²⁴

A szüret és a termés beszállítása előtt természetesen a paraszti szőlőkben is el kellett végezni mindazokat a munkákat, amelyekre az uradalmi gazdáikodással kapcsolatban már utaltunk. A nyitást és a metszést követte az első kapálás, amelyet kétágú kapával végeztek, a szőlő kötözése, második kapálása, amit forgatásnak neveztek, a harmadlás és végül a szüret után a fedés. A paraszti szőlőket is karózták és a ritkás szőlők megújítására a homlítását alkalmazták.

Nem volt különbség a mustnyerés módozataiban sem az uradalmi és paraszti gazdaságokban. A hegyről bekerült, megdezsmált színmustot hordókba töltötték, a törkölyt taposószállakban kádakban taposták majd sajtóval préselték. Tokajból is van adatunk már a 17. századból, hogy paraszti gazdaságok is rendelkeztek préssel.¹²⁵ A prés alól kikerülő „törköly mustot” gyengébb minőségűnek tartották a „színmustnál”, bizonyára azért, mert az előbbi nem tartalmazta a szőlőkocsányból kikerülő anyagokat.

A borok érlelése és tárolása szempontjából fontos pincék is megtalálhatók voltak a legtöbb szőlőbirtokos jobbágy gazdaságában. Ezek lehettek a háztelken, mint Lukácsi János „fundusán lévő” pincéje,¹²⁶ vagy a Tóth Mihály „házánál lévő pince”,¹²⁷ de épülhettek a város földjén is, mint a Papp Jánosé, vagy a Nagy Ferencé a Várad utca végén.¹²⁸ A szőlő feldolgozása a háztelken történt és ez legfeljebb azoknak az extraneusoknak okozhatott gondot, akiknek nem volt Tokajban házuk. Ilyen volt Vásárhelyi Pál kassai polgár, akinek Papp Jánosné megengedte, hogy udvarán „ólat” építhessen „az holott Vásárhelyi uram szüretkor szürhessen, szedő edénit tarthassa”.¹²⁹

A megtermelt bor értékesítése a paraszti gazdaságok számára is fontos volt. Erre utal, hogy határnapként is hivatkoznak a boreladásra. Egri János adósságának törlesztését a „jövendő szüret után”-ra ígérte Kis Pálnak, „az mikor borait eladhatja”.¹³⁰ Csenálosi György végrendeletében is ahhoz köti bizonyos feltételek teljesítését, ha „Isten boraimra árost hozand és Pénzt teremtenek belőlök”.¹³¹ A pénzt teremtő gazdálkodás a paraszti gondolkodásmódot is átjárta egy olyan világban, amikor a tokaji bor fontos árú volt, de a társadalom egésze a feudális kötöttségek rabja maradt.

Az urasági és paraszti gazdaságok kapcsolatát nemcsak az jellemezte, hogy a földesúr termelési feltételként kezelte jobbágját, hanem az is, hogy bizonyos gazdálkodási feltételeket igyekezett biztosítani számára. A szőlőbirtokos jobbágy védelmét jelentették azok a szokások, amelyek előnyben részesítették a birtokforgalomban a vérrokonokat és elismerték a jobbágyi szőlőbirtok őstül maradott vagy szerzett voltát, ennek következményeit a paraszti végrendekezésben. Idegenekkel szemben előnyöket biztosítottak a szőlőbirtok megszerzésében nemcsak a szomszédoknak, hanem a jobbágy állapotúaknak is.¹³²

Védtek ezáltal járadék fizetőiket, akik nélkül sem Tokajban, sem másutt nem működhetek volna a földesúri gazdaságok.

Jegyzetek

- 1 Magyarország története 1526-1686 (szerk. *R. Várkonyi Ágnes*) Bp. 1985. I. k. 156-157. 1.
- 2 U.o. 384. 1.
- 3 *Abel, Wilhelm*: Agrarkriesen und agrarkonjunktur. Hamburg/Berlin 1966. 16. 1. *Zimányi Vera*: Magyarország az európai gazdaságban. Bp. 1976. 15-53. 1. *van Dülmen, Richard*: Entstehung des frühneuzeitlichen Europa 1550-1648. Frankfurt am Main. 1982. 28-40. 1.
- 4 *Oláh Miklós*: Hungaria. Bp. 1985. 73. 1.
- 5 U.o. 49. 1.
- 6 *Maksay Ferenc* (szerk): Urbáriumok XVI-XVII. század. Bp. 1959. 741. 1.
- 7 Zemplén megye Levéltára (ZmL) Kazinczy Ferenc Levéltár, Tokaj mezőváros levéltára, Tokaj jegyzőkönyve, I. k. Az Tokaj városának eleitől fogva való törvénynek és rend tartásának könyve. Az 1561 és 1573. évi urbárium.
- 8 *Maksay Ferenc*: i.m. 744. 1.
- 9 *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Tokaj, 1991. 569. 1.
- 10 *Komoróczy György*: Borkivitelünk észak felé. Kassa, 1944.
- 11 ZmL, Tokaj jkve I. k. Az 1561. évi urbárium
- 12 *Maksay Ferenc*: i.m. 740. 1.
- 13 *Makkai László* (szerk): I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648) Bp. 1954. 374. 1.
- 14 U.o. 13. 1.
- 15 *Maksay Ferenc*: i.m. 766. 1. A nagy kúriához tartozó szőlők: Palota, Szerémi, Mészszelátó, Hétszőlő, Baráth, Németh. A zeleméri kúriához tartoznak: Nagyszőlő, Vitéz, Isák, Óvár, Keskeny ág, Kis oltár, Klastrom feli.
- 16 Magyar Országos Levéltár (MOL), Filmtár. E 159. Regesta decimarum 9913. doboz. II. Rákóczi Ferenc allodiális szőlőinek termése 1704.
- 17 MOL Kamarai Levéltár. E 156. Urbaria et Conscriptioes (U. et C.) Fasciculus (Fasc.) 115 Numero (No.) 18.
- 18 Uo. U. et C. Fasc. 58. No. 14.
- 19 Uo. U. et C. Fasc. 115. No. 18.
- 20 *N. Kiss István*: Uradalmi gazdálkodás Sárospatakon és Tokajban a XVI. század második felében. Történelmi Szemle (TSZ) 1960. 25-26. 1.
- 21 ZmL Tokaj jkve. I. k. Az 1573. évi urbárium.
- 22 MOL U. et C. Fasc. 115. No. 18. Uo. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, G. 29. 82. cs. V. 3 c/g Extractus vinorum Anno 1701. Uo. Reg. dec. Filmtár 9913. doboz. Rákóczi allodiális szőlőinek termése 1704. A fiscalis szőlők termése Hegyalján 1704.
- 23 *N. Kiss István*: Az 1707. évi Rákóczi-féle dicalis conscriptio. *Köpeczi Béla-Hopp Lajos-R. Várkonyi Ágnes* szerk. Rákóczi-tanulmányok. Bp. 1980. 89.1.
- 24 *Balassa Iván*: i.m.
- 25 ZmL Tokaj jkve Az 1561. évi urbárium és a X. tc.
- 26 Uo. Tokaj jkve 1632. február 9. Tokaj mezőváros protokollumaiban a különböző bejegyzések nincsenek megszámozva és hiányzik az egyes lapok számozása is. Ezért nincs más mód a hivatkozásra, mint az év, hónap és nap megjelölése a jegyzőkönyvben.
- 27 Uo. Tokaj jkve 1633. márc. 21.
- 28 Uo. Tokaj jkve 1643. jan. 24.
- 29 Uo. Tokaj jkve 1628. dec. 14.

- 30 MOL U. et C. Fasc. 115. No. 18. Az inventáriumban említett eljárások (földelés, liktor verem ásás, homlítás, stb.) értelmezéséhez: *Orosz István*: A hegyaljai mezővárosok társadalma a 17. században, különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira (*Szabó István* szerk: Agrártörténeti tanulmányok) Bp. 1960. 47. 1.
- 31 MOL G. 29. Rákóczi szabadságharc levéltára 82. cs. V 3 c/g Extractus vinorum 1704.
- 32 ZmL Tokaj jkve. 1610 X. tc.
- 33 A magyarországi örökös jobbágyság rendszerére: *Varga János*: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556-1767. Bp. 1969. *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV-XVIII. században. Bp. 1963. *Makkai László*: Robot - summa - taxa (Az örökös jobbágyság rendszerének fejlődési tendenciái a XVIII. század második felében) Agrártörténeti Szemle 1964. *Zimányi Vera*: Magyarország az európai gazdaságban 1600-1650. Bp. 1976. *Szabó István*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéhez. Bp. 1948. *Szabó István*: A jobbágy birtoklása az örökös röghözkötöttség korában Bp. 1947. *Orosz István*: Freizügigkeite und gemeinadel in Osteuropa im 15-16. Jahrhundert. (Benda Kálmán red.; Ostmitteleuropäische Bauernbewegungen) Bp. 1972.
- 34 ZmL Tokaj jkve. 1561. évi urbárium
- 35 Uo. 1573. évi urbárium. A hasonló megállapítások alapján feltételezte N. Kiss István, összehasonlítva a 16. században a sárospataki és a tokaji uradalmat, hogy „Tokajon a majorsági szőlőművelés nemcsak nagyobb és jelentékenyebb, mint Sárospatakon, de a bérmunka felhasználásánál fogva modernebb is”. *N. Kiss István*: i.m. (Uradalmi gazdálkodás...) 26. 1.
- 36 *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 741. 1.
- 37 Uo. 741. 1.
- 38 ZmL Tokaj jkve. 1561. évi urbárium
- 39 *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 741. 1. „...temporibus Gasparis et Benedicti Seredy et Francisci Nemethy censum Sancti Martini solverunt singulis annis f. 20, quamvis olim predecessores eorum saltem annuatim solverint f. 12”
- 40 *Makkai László* (szerk.) i.m. (I. Rákóczi György birtokainak...) 375. 1.
- 41 „Est recens mala consuetudo inventa tempore Sereiorum, quod cum in cadis de promontorio vinacea inferuntur, eiusmodi repleti cadis cerebro perforantur et mustum decimatores excipiunt”. *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 741-742. 1.
- 42 Igen szemléletesen írja le az eljárást *Takács Sándor*: Törkölylátó és kádszúró. Művelődéstörténeti tanulmányok a 16-17. századból. Bp. 1961.
- 43 *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 742. 1.
- 44 A tokaji dézsmás szőlők után a 16-17. században mindvégig ötödöt (quinta) kellett fizetni, hiszen az uradalom bérelte az egyházi tizedet, így a kilenceddel együtt ezt is beszédhette. „Vineta habent optima et feracia bona et generosi vini, de quibus dant quintam, hoc est decimam et nonam, ad arcem”- írják 1581-ben. *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 741. 1. 1625-ben Tokaj dézsmás szőlőiből ötöd fejében 1680 cseber (tinna) folyt be. MOL Reg. dec. B. 1164. rksz. 1640-ben; „Promontoria vineas habent optima, ex quibus Dominis Terrestris quintam dant”. MOL U. et C. Fasc. 58. No. 6. 1674-ben „minden ember a szín borból a Dominus Terrestris számára ötöddel tartozik”. Uo. U. et C. Fasc. 115. No. 18. 1706-ban; „minden Lakossok, Extraneusok... ötödöt adnak”. Uo. C. 59. Helytartótanácsi levéltár, Departamentum Urbariale, Tabellae Urbariales. Tokaj, Mellékletek, 1706. évi urbárium.
- 45 Uo. U. et C. Fasc. 115. No. 18.
- 46 1550. 36. tc. V.ö. *Pach Zsigmond Pál*: i.m. (Nyugat-európai...) 146. 1.
- 47 *Takács Sándor*: i.m. 111. 1.

- 48 *Orosz István*: A földesúri borelővételi jog Tokaj-Hegyalján a XVI-XVII. században. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae) I. k. Debrecen, 1965. 8. 1.
- 49 ZmL Tokaj jkve XI.tc.
- 50 Uo. Tokaj jkve 1631. aug. 17.
- 51 MOL U. et C. Fasc. 115. No. 18.
- 52 *Orosz István*: i.m. (Földesúri borelővételi jog...) 12. 1.
- 53 Az 1581. évi dézsmabor mennyiségére; *Maksay Ferenc*; i.m. (Urbáriumok...) 741. 1. Az 1591-96 évek átlagára; Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1895. 135-136. 1. N. Kiss István adatai szerint 1572 és 1582 között a tokaji bortermés átlaga 2228 tinna (cseber) volt, ebből a borötöd 5 csebres hordókkal számolva 89 hordónak adódik. A 16. században azonban Hegyalján is használtak 8 csebres hordókat, ha ezekkel számolunk az ötödben befolyt bor 55 hordót tett ki. *N. Kiss István*: A mezőgazdasági termelő népesség fluktuációja és extraneus birtoklás Hegyalján a XVI. század második felében. (*Makkai László* szerk.: Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI-XVII. századi agrártörténetéből) Bp. 1966. 87. 1.
- 54 *Orosz István*: i.m. (Földesúri borelővételi jog...) 11. 1.
- 55 ZmL Tokaj jkve 1626. márc. 12.
- 56 Uo. 1627. dec. 15., 1628. nov. 18.
- 57 Uo. 1631. aug. 16.
- 58 Uo. 1628. dec. 14.
- 59 Uo. 1632. febr. 5.
- 60 MOL U. et C. Fasc. 115. No. 18.
- 61 *Pach Zsigmond Pál*: i.m. (Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés...) 146. 1.
- 62 ZmL Tokaj jkve. 1561. évi urbárium
- 63 „E városban arulnak bort esztendő által az Várhoz, el kezdvén karacson havanak huszon eggedik napian, jeövendő Szent Mihály havának huszon kilencedik napiaigh, az az Szent Mihály napigh.” Uo. 1573. évi urbárium.
- 64 „Az réhnek jeövedelme egez esztendeö által néha nyolcz száz forinth, néha teöbb s néha keveseb, az mint az ideönek allapattia hozza”, Uo. 1673. évi urbárium. A kimért borok mennyiségére; *N. Kiss István*: i.m. (Uradalmi gazdálkodás...) 25. 1.
- 65 *II. Rákóczi Ferenc*: Puncta regulamenti culturae vinearum. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1894. 78. 1. *Orosz István*: i.m. (A hegyaljai mezővárosok...) 47. 1.
- 66 MOL U. et C. Fasc. 115. No. 18.
- 67 *Orosz István*: Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. Agrártörténelmi Szemle, 1975. 27. 1.
- 68 MOL U. et C. Fasc. 58. No. 2. V.ö. *Makkai László*: i.m. 374. 1.
- 69 Uo. U. et C. Fasc. 58. No. 6. *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 767-771. 1.
- 70 MOL U. et C. Fasc. 115. No. 18.
- 71 ZmL Tokaj jkve 1561. évi urbárium.
- 72 Uo. Tokaj jkve 1610. XII. tc. Uo. 1561. évi urbárium.
- 73 *Makkai László*: i.m. (I. Rákóczi György birtokainak...) 374. 1.
- 74 MOL U. et C. Fasc. 115. No. 18.
- 75 Uo. G. 29. Rákóczi szabadságharc levéltára 82. cs. V 3 c/g Inventárium 1706.
- 76 *N. Kiss István*: i.m. (Uradalmi gazdálkodás...) 26. 1.
- 77 MOL Kamarai levéltár E. 197. Archivum Patakiense Rákócziano-Trautshonianum. Urbarium regeciense de anno 1697. Fasc. 9. No. 3251.

- 78 Uo. G. 29. Rákóczi szabadságharc levéltára 82. cs. V 3 c/g Szántói majorság szőlők munkájának bérc 1703.
- 79 Uo. Urbarium 1704. Prédium Zombor.
- 80 Uo. 82. cs. 3 c/f 1706.
- 81 Uo. 82. cs. 3 c/f
- 82 Uo. U. et C. Fasc. 58. No. 3.
- 83 Uo. U. et C. Fasc. 82. No. 45. Az elkobzott Kemény javak „aestimatioja” (becsárának megállapítása) során 1687-ben a tokaji szabad ház és a taxás kis ház évi jövedelmét 112 magyar forintnak és 63 dénárnak találták, amelynek tőkéje 1877 forint volt. A két tokaji szőlő, a tapasztó illetve a nagy szőlő 3000 illetve 9000 forintot ért. Uo. U. et C. Fasc. 59. No. 4. Egy másik urbárium a szabad háznál lévő „mészárszék, bolt és korcsmáló pincze” árendáját 50 forintnak találta. Uo. U. et C. Fasc. 58. No. 16.
- 84 Uo. U. et C. Fasc. 118. No. 4. Csáky István inventariuma 1644.
- 85 ZmL Tokaj jkve 1643. jan. 12. Nyáry István tokaji kúriájában ekkor Szabó Boldizsár lakott.
- 86 Uo. 1642. márc. 14.
- 87 *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 766-767. 1. Némileg más felsorolás szerepel az 1674. évi urbáriumban. MOL U. et C. Fasc. 58. No. 7.
- 88 ZmL Tokaj jkve 1635. febr. 25.
- 89 Uo. 1561. évi urbárium
- 90 Uo. 1561. évi urbárium
- 91 MOL U. et C. Fasc. 5. No. 15.
- 92 ZmL Tokaj jkve 1610. évi törvények
- 93 Uo. VI. tc.
- 94 Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (AZT) 1897. 121. 1.
- 95 ZmL Tokaj jkve 1610. évi törvények. Tsorda pásztor tiszti és jeövedelme VI.tc.
- 96 Uo. 1610. évi törvények. Réthnek meg eresztésében való rendtarás.
- 97 Uo. I. tc. A rétek feletti vita a 17. században is folytatódott. A Nyárs Lapácot Majorság rétnek nevezi az urbárium, de azzal a megjegyzéssel, hogy „város rétye volt volna s csak Catharina fejedelem Asszony idejében foglaltatott el az várostul” MOL U. et C. Fasc. 115. No. 18.
- 98 ZmL Tokaj jkve. 1561. évi urbárium.
- 99 Uo. Tokaj jkve. 1573. évi urbárium.
- 100 „De porcis decimam dant, quando porcos ad silvas glandiferas pellunt, sed paucos porcos solent tenere propter militum rapacitatem. Et tempore moderni provisoris nullos porcos se ad silvas glandiferas pepulisse testantur.” *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 741. 1.
- 101 ZmL Tokaj jkve. 1651.
- 102 Uo. Tarcal levéltára. Tarcal usuális törvényei 1701. V.ö. *Orosz István*: Településrend és a kertek típusai Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII-XVIII. században. *Ethnographia* 1984. 525. 1.
- 103 *Orosz István*: i.m. (A hegyaljai mezővárosok...) 5. 1. *R. Péter Katalin*: Szabad és dézsmás szőlők Zemplén mcgyében a XVII. század végén. *Agrártörténeti Szemle*, 1964. 171. 1.
- 104 ZmL Tokaj jkve. 1561. évi urbárium.
- 105 „Ceteri autem subsequentes coloni curaverunt sibi fieri domicilia aut in cellariis aut in hortis suis” *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 739. 1.
- 106 MOL U. et C. Fasc. 58. No. 18.

- 107 „az kinek szöleje volt es vagion, az mikor termet az utam éltenek”. ZmL Tokaj jkve. 1561. évi urbárium.
- 108 Az adatok forrásai: ZmL Tokaj jkve. 1561. évi urbárium. Az 1572 és 1582 közötti 10 év átlagára: *N. Kiss István*: A mezőgazdasági termelő népesség fluktuációja és az extraneus birtoklás Hegyalján a XVI. század második felében. (*Makkai László* szerk. Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágytság kialakulásának korszakában) Bp. 1966. 87. 1. Az 1625. évi dézsmajegyzék; MOL Reg. dec. B. 1164. rksz. Tokaji borötöd. 1696-ra; *R. Péter Katalin*: i.m. (Szabad és dézsmás szőlők...) 185. 1. Az allodiális szőlők termésére vonatkozó adat nem erre az évre, hanem 1689-re vonatkozik. MOL U. et C. Fasc. 5. No. 15. 1704-re; MOL Reg. dec. E. 159. Filmtár Zemplén m. 9913. doboz.
- 109 Uo. U. et C. Fasc. 58. No. 2.
- 110 Uo. U. et C. Fasc. 58. No. 6.
- 111 *N. Kiss István*: 16. századi dézsmajegyzékek (Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Középszolnok megyék) Bp. 1960. 9. 1.
- 112 *R. Péter Katalin*: i.m. (Szabad és dézsmás szőlők...) 185. 1.
- 113 ZmL Tokaj jkve 1629. márc. 4.
- 114 Uo. 1635. ápr. 6.
- 115 Uo. 1637. ápr. 6.
- 116 Uo. 1628. jún. 9.
- 117 „Az mely embernek ujonnan plantalt es ültetet kit giepből, cserebeöl es erdeöbeöl sok faratsaggal epitet, senki affele ujonnan plantalt szölöbeöl tizenkét esztendeigh Dezmával nem tartozik.” U.o. V.tc.
- 118 Uo. Tokaj jkve. 1633. febr. 28.
- 119 Uo. 1630. máj. 28.
- 120 Uo. 1640. jún. 11., 1634. ápr. 21., 1632. okt. 11.
- 121 MOL G. 29. Rákóczi szabadságharc levéltára, 82. cs. V 3 c/h
- 122 ZmL Tokaj jkve 1631. ápr. 9., 1632. márc. 10.
- 123 Uo. 1610. Az szölönek örzésében való rendtartás III. tc.
- 124 Uo. Az bormak dézsmálásában... II. tc.
- 125 Uo. 1628. nov. 14.
- 126 Uo. 1627. márc. 13.
- 127 Uo. 1643. jan. 13.
- 128 Uo. 1626. júl. 17., 1626. júl. 10.
- 129 Uo. 1628. szept. 20.
- 130 Uo. 1625. jún. 14.
- 131 Uo. 1641. márc. 23.
- 132 Uo. 1625. márc. 10., 1626. márc. 16., 1628. márc. 9., 1629. márc. 31. 1642. máj. 22.

1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

MEZŐVÁROSI POLITIKA ÉS AUTONÓMIA TOKAJBAN, 1526-1711

A korabeli értelmezésben - mintegy a jogi státuszra és megjelenésbeli különbségekre utalva - a „mezőváros” (oppidum) a „kerített”, „kulcsos”, azaz fallal övezett szabad királyi város ellenpárjaként jelenik meg. A XVII. századi rendiség korából származó törvényekben a mezővárosok, mint királyi kiváltsággal ellátott települések, vagy minden további jelző nélkül, mint földesúri függés alá tartozó oppidumok tűnnek fel.¹

A valóságban e településtípus tényleges jogállásában, földesúrtól való függésében, kiváltságainak rendszerében gyakran különbségek voltak. Önkormányzati jogaik mértéke eltérhetett. A Hegyalján a középkorban királyi privilégiumai révén kezdetben Patak és Újhely emelkedett ki a többi település közül. Sárospatakot még a Mohács utáni korszakban is gyakran „civitas”, „civitas seu oppidum”-ként említik. Itt már egészen korai adatok szólnak a szőlőforgalom kialakult rendjéről, hivatkoznak a libertásaira. A XV. századtól oppidumként szerepel Tokaj, Tarcal, Bodrogkeresztúr és Olaszliszka.² A XVI. század végére Zemplén megye lakosságának nagy részét már a sűrű településhálózatot alkotó hegyaljai mezővárosok tömörítették. A következő század közepére a döntően monokultúras szőlőműveléssel foglalkozó tíz - tizenkét mezőváros (az említettekben túl Tolcsva, Erdőbénye, Szerencs, Mád, stb.) és néhány környező falu a Rákóczi uradalmakba tagozódott be Olaszliszka kivételével (a szepesi prépostság tulajdona volt). A Mohács utáni korszakban Tokaj sorsára mindig erős befolyást gyakorolt a vár és birtokosainak helyzete, illetve stratégiai jelentősége is.³

A hegyaljai mezőváros (oppidum Submontanum) fogalmának korabeli kialakulásában - mint látni fogjuk - elsősorban a szőlőművelésen alapuló, fokozatosan formálódó és egységesülő közös hegyaljai szokásjognak (Jus Submontanum - consuetudo), nem pedig a többnyire konkrét okokra visszavezethetően megszerzett királyi privilégiumleveleknek volt döntő szerepe.⁴

A szőlőkultúra pezsdítő hatására a mezővárosok soraiba emelkedő települések tipikus példája Mád, Tolcsva és Erdőbénye. Mindhármuk megnevezése saját XVI-XVII. századi gyakorlatukban is ingadozást mutat. A mádiak például 1598-ban magukat falunak titulálták, de oklevelüket „in oppido Maad”, „judex et jurati cives Oppidi Mád” állították ki, protokollumukban először 1607-ben vallották magukat városnak, korábban a pagus, possessio elnevezés dominált. Némi ingadozás után az 1620-30-as évektől állandósult a város kifejezés használata, de minden valószínűség szerint semmiféle privilégium, kiváltság nem állt mögötte.⁵ Tolcsva és Erdőbénye I. Rákóczi György idejében még possessióként kerültek az urbáriumba. Az oppidum titulus mindkét helyen a század második felében szilárdult meg, de az 1720-as országos összeírásban például Bényét újra possessióként tüntették fel.⁶ A mezővárosi prosperitás időszakában a falu - mezőváros közötti különbség sokszor más vidékeken is elmosódott.⁷ Ezzel párhuzamosan természetesen a gazdasági hanyatlás, elszegényedés következtében a XVII-XVIII. század folyamán megfigyelhető egyes oppidumok faluvá süllyedése is.⁸

Mindezek következtében Tokaj önkormányzatának és autonómiájának kérdését sem vizsgálhatjuk önállóan, a Hegyaljától elkülönítetten.

Tokajt a XVI-XVIII. században továbbra is oppidumnak nevezik, illetve így titulálja magát a magistrátus is, az általa kiadott iratokban, oklevelekben, magyar megfelelőjeként

a város kifejezést használva. A település neve a XVII. századi iratokban gyakran Tisza Tokajként fordul elő.

Példákat is említve, a Miksa főherceg, majd II. Rudolf által megerősített kiváltságlevelekben (1598) „oppidum Thokay”, „oppidi nostri Tokaj”, így fordul elő később az erdélyi fejedelmeknél is. A szökött jobbágyok kiadatását elrendelő 1618:48. törvénycikkben más településekkel együtt oppidum, a magistrátus egy 1651-ben kelt kiadványában: „Nos Joannes Cizmadja iudex primarius oppidi Tiza Thokay caeterque collegae Nicolaus Che, Stephanus Lanjo nec non totoque ordo senatoribus...”. A korabeli mezővárosi pecséteken pedig mindenütt a „TOKHAI: VÁROS: PECZETI” körirat, vagy annak variánsa olvasható.⁹

A település élén itt is a nagy vonalakban mindenütt megegyező önkormányzati testületet találjuk, amely az általános városi mintát követi,¹⁰ azaz főbíró (iudex, primarius), mellette két szolgabíró (bíróárs, collega) és az évente nem feltétlenül azonos számú, húsztíz fő körül mozgó tanács (cives, senatores, iurati cives) áll. Választásuk módját, hatáskörüket a fokozatosan kialakuló és bevetté váló szokások szabályozták. „A bírói tételben és a tanácsnak helyére állatásban való törvény és rendtartás” a három szomszédos mezővárosban, Tokajban, Tarcalon és Bodrogkeresztúrtban, a Hegyalján belül is szorosabb összetartozásra utal. A XVII. század elején közös munkával, egymás után lejegyzett „törvényeikben” és rendtartásaikban (Tarcal 1606, Bodrogkeresztúr 1607, Tokaj 1610) kisebb eltérésekkel ugyanaz a metódus ismerhető fel.¹¹ Tarcal „törvényei” szerint a magistrátus létszáma a régi szokás alapján 18, a főbíróval és a szolgabírákkal együtt 22 fő volt. A XVII. században itt általában 20-26 tanácsbelit, a főbíró alá rendelt kisbírákat, vagy szolgabírákat (4, majd 3 fő) választottak. Hasonló volt a keresztúri esküdtek száma is.¹²

A „törvények” alapján a bíró és a magistrátus megválasztása mindhárom helyen két lépcsőben történt (a legtöbb mezővárosban ez egyszerre folyt le). Tokajban pünkösdi szombatján (húsvét utáni 7. szombat), Tarcalon kiskarácsony (január 1.), Keresztúrtban Szent Miklós (december 6.) napján tartották meg a bíróválasztást.¹³ (Noha erről csak későbbi források szólnak, az eltérő időpontok mögött talán az bújhat meg, hogy a bíróválasztáson az uradalom is képviseltette magát, illetve jóváhagyási jogot gyakorolt, a három mezőváros pedig többször tartozott közös uradalomba.)

A meglehetősen ünnepélyes szertartás Tokajban pünkösdi szombatjának hajnalán kezdődött. A leköszönő tanács összegyűlt. Közös fohász és bírói megintés után a főbíró a nótáriussal és egy szolgabírával külön vonulván, „az tanácsot rendén elkezdvén”, azaz egyenként beszólítva a szenátorokat, megnevezett két-három jelöltet, tehát elsősorban a főbíró orientálta a választásokat. Akinnek más javaslata volt, azt a nótárius külön feljegyezte. A szavazatok összegyűjtése után a bíró a prédikátorhoz küldte a „suffragiumokkal” a nótáriust és a szolgabírókat, akik feljegyezték a prédikátor szavazatát is. Majd prédikáció következett, ami után a község - tehát a teljes összegyűlt lakosság - tudomására hozták a szavazás eredményét. Ekkor kölcsönös megkövetés után a leköszönő főbíró megnevezte az új bírókat és az egyik szolgabírókat. A másik szolgabíró társa megvendégelte a tanácsot és más meghívottakat, a város népének hordót veretett csapra. Mint a bíráskodási hatalom jelvényét, az új bíró házához vitték a kalodát. Itt újabb lakoma következett. Az új bíró megkapta a „város borának kulcsát”.

A tanács megválasztását Tarcalon a bírói tétel után tizenötöd nappal tartották, módját azonban nem részletezték. Tokajban „Pünkösdi után második cseterteken, azaz Úrnapján az új bíró házához hivatja az tanács közül azkiket akar és az község közül is azkit akar választani”, vagyis döntően az ő szava érvényesült az új magistrátus összeállításánál. A prédikátor megintette a bírókat és a tanácsot, milyen kötelességekkel tartoznak egymásnak

és a községnek. Tehát ismertette a magistrátus jogait és feladatköreit. A lelépő bíró eskette fel a hivatalba lépőt, aki ezután elődjét beválasztotta a tanácsba, majd a szenátorok és a szolgabírák is esküt tettek és lakomát tartottak. Ettől eltértek a keresztúriak. Itt a tanács választotta tagjai közé az új esküdteket, valamint a város „szolgáit” és tisztviselőit. A bíró házánál egybegyűlt város népétől a főbíró megkérdezte, elfogadják-e a választottakat. „Akkor az város népe az régi szokás és rendtartás szerént szöszöljök által felelvén, megjelentik mindenekben engedelmisségeket, akarván böcsülni bírójokat és minden tisztviselőket”. Itt tehát 1607-ben még nyomaiban fellelhető a választásnál a teljes közöség szerepe, de már csak jóváhagyóként.

A kisebb eltérések ellenére mindhárom oppidumban az előző évi bíró és magistrátus szerepe dominált mind a jelölésnél, mind a választásnál, ezúton is jól biztosítva egy szűk irányító réteg uralmát.¹⁴

A főbíró és szolgabíró társait természetesen külön juttatások, illetve mentességek illették meg (cserébe a dézsmás ellátásáért dézsmamentesség, leköszönte után a főbíró egy évig mentes marad az úrdolgától, csupán a város szükségére tartozik szolgálni, stb.).

Tokajban is megtalálhatók mindazok a mezővárosi tisztségviselők és alkalmazottak, akik a korabeli mezővárosokban az önkormányzathoz és egyes közösségi tevékenységi formákhoz fűződő feladatköröket látták el. Így a nótárius, aki a helyi szokásjogot és egyéb jogi ismereteket kívánó, fejlett és rendszeres írásbeliséggel kapcsolatos számos teendő mellett például az adószedés adminisztrációjában is fontos funkciót töltött be; a vásárbíró, a közösség erkölcsére is ügyelő leánykérők; tizedesek; a csordapásztor; valamint a korabeli protestáns mezővárosok egyházi és világi önkormányzatára jellemző összefonódás révén ide sorolható a prédikátor, skólamester, harangozó, egyházi is. (Mint már arról szó volt, a prédikátornak a bíróválasztásban is jelentős szerepe volt. Az egyháziak jövedelmeit, illetve az iskola fenntartását pedig részben maga a mezőváros fedezte.)¹⁵

A teljes „községet”, azaz a mezővárosi komunitást a helyi lakosság összessége alkotta. Szabad költözési jogukat az egész korszakban általában sikeresen őrizték (a szökött jobbágyok kiadatását követelő említett 1618:48. tc. éppen ezt bizonyítja). Ezt a három mezőváros szokásaik írásba fektetésénél első helyen hangsúlyozta: „Mikor valahonnan jobbágy jő be várasonkba lakni, szabad, azmíg akarja ez városban lakni és szabad kimmenni is, ha az helyet, avagy az itt való lakást nem szereti.” Mindössze a bírónak kell lefizetnie 12 pénzt. Minden betelepülő egy évig mentes volt az úrdolgától, kivéve a szőlőmunkákban való részvétel.¹⁶

A helyi armalista kisnemességnek a mezővároson belüli külön szerepére már a bíróválasztás 1610-ben történt lejegyzésénél fellelhető utalás, itt megkülönböztetik a „községet” és a nemeseket. De nagyobb társadalmi súlyukat bizonyítandó, nemes személyeket, mint tanúkat említ már az egyik helyi sarkalatos szokást írásba foglaló 1595-ben, a tarcaliakkal közösen kelt oklevél is. A törvényekhez 1649-ben pótlólag betoldott „Deákok jövedelme” című fejezet pedig már „az városbeli s mind az várbeli nemes és polgári renden lévő becsületes emberek”-et említ.¹⁷ A hegyaljai társadalom általános átalakulása, azaz a mezővárosokon belül az armalista kisnemesség egyre növekvő számaránya tehát itt is érezte az egységes mezővárosi komunitásra gyakorolt bomlasztó hatását.¹⁸ Néhány nagyobb hegyaljai mezővároshoz hasonlóan a XVII. század második felétől Tokajban ehhez még hozzájárult az egyre gyarapodó görög kereskedő kolónia is.¹⁹

Tokaj középkori eredetű királyi privilégiumleveleiről nem maradtak fenn adatok, ilyenek nem ismeretesek a két szomszéd város esetében sem. Valószínűleg ugyanúgy, mint a középkori mezővárosok többségének, nem volt semmiféle kiváltságlevelük.²⁰

Első ismert privilégiumleveleiket a XVI-XVII. század fordulóján, a magyarországi mezővárosok körében általánosan jelentkező privilégiumszerző hullám idején nyerték el.

Ez elsősorban azoknál a mezővárosoknál figyelhető meg, amelyek az árutermelő nagybirtokok fokozott szorításába kerültek. A bortermelő vidékeken a mezővárosok a saját felemelkedésük alapját biztosító bortermelés földesúri lefölözését, illetve az ebbéli terhek és szolgáltatások növelését királyi kiváltságlevelek megszerzésével, és azok sorozatos megújításával próbálták megakadályozni. Az ekkor keletkezett privilégiumleveleknek csak kis hányada tartalmazza az önkormányzati jogok kiterjesztését (pl.: pallosjog, a betelepülő nemesek feletti önkormányzati jogkörök, stb.). Valójában inkább a magyar rendiséggel szemben álló udvar és a földesúri árutermelés nyomasztó terhei ellen védelmet kereső mezővárosok érdekeinek időleges összetalálkozásáról van szó.²¹

Tokaj határában a monokultúrás szőlőművelés következtében a XVI. század közepére teljesen felhagytak a szántóműveléssel. Mint 1561-ben kelt urbáriumuk is írja, „semmi oly szántóföldök nincs, a' hül szántanának, nem is tartoznak, sem tartoztanak soha öfelségének szántani semminemű vetést”, „azkinek szőleje volt és vagyon, azmikor termett, azután éltenek”. Mint arra az 1610-ben lejegyzett „törvényekben” is számos utalás található, a lakosság főként a helyben termelt bor értékesítése révén jutott pénzjövedelemhez. A legtöbben szüret idején helyben adtak túl feleslegükön. A kocsmáltatásból nemcsak a földesúrnak, hanem a mezővárosiaknak is jelentős haszna származott. A helyiek által kimért bor árát a bíró limitálta. Mint a környéken mindenütt, a tokaji eklézsia gazdálkodása is túlnyomórészt a szőlőművelésen alapult. A Hegyalján az oppidumok tisztségviselői és az egyházi alkalmazottak részben borban kapták meg a járandóságukat, rendszeres borjövédelmet húztak a helyi és extraneus birtokosok terméséből. Az egyházi szőlők művelése részben bérmunkával történt, amely a pénzen művelt extraneus és - részben - földesúri szőlőkkel együtt folyamatos munkalehetőséget is biztosított a helybeliek számára. Tokajban minden szőlő után, - tekintet nélkül birtokosa személyi jogállására - minden helybeli egy köből borral tartozott évente a prédikátornak. Köbőlbor járt a skólamesternek is (a prédikátorral ellentétben neki a vidéki szőlőbirtokosoktól is). A tokaji prédikátor részesedett a rév szombati jövedelméből, sőt pénzbeli juttatás illetve a várbeli „vitézlő rend”-től is. Az idézett 1561-es urbárium szerint, mivel helyben mező és szántóföld nincsen, sem pedig barmot és juhot nem tarthatnak, sokan „kapalásokkal élnek”, vagyis bérmunkából tartották fenn magukat. A mezővárosi munkamegosztás fejlett fokát bizonyítják az 1610-ben számbavett vásárbírói rendtartások, amelyek alapján a lakosság napi élelmi-szükségletének nagy részét a helyi piacon és mészárszékekben szerezte be.²²

Ugyanakkor a földesúri szolgáltatások is elsősorban a szőlőművelésen és bortermelésen alapultak. A XVI. század második felétől itt is egyre inkább érezhető a nagybirtoknak a bortermelés hasznából való részesedés fokozására irányuló törekvése. Tokaj szolgáltatásai és a különböző jogcímenek szedett földesúri jövedelmek, - mint maguk megfogalmazták -, „gonosz szokások” Serédy Benedek és Németi Ferenc idejében növekedtek meg. A „Szent Márton adója” néven szedett 12 forintot 20 forintra emelték és a szüreti kádák megcsapolása is ekkor vált szokássá. Az 1610-ben lejegyzett „törvényekben” az utóbbi már a szüreti dézsmálás megszokott módjaként szerepel. De míg Németi idejében pénzért homlítottak az uradalmi szőlőkben, a német várkapitányok ezt már robotban követelték meg és elvették a közös használatú réteket is - jegyzi meg az 1561. és 1573. évi urbáriumoknak a protokollumba éppen a törvénytelenül megemelt szolgáltatások dokumentálása miatt bevezetett részleteinél. A tokajiak négy szőlő művelésével tartoztak. A „törvények és rendtartások” között nyomatékkal hangsúlyozták is, hogy korábban minden földesúri szőlőmunkáért fizetést kaptak, a német várkapitányok óta azonban robotban kell teljesíteniük. A fentiekben túl ekkor már borfuvarozás és borvásárlás kötelezettsége is terhelte őket. Szent Tamástól Szent Mihály napig a földesúr számára tartottak kocsmát. A szolgáltatások emelkedése megfigyelhető a szomszédos mezővárosokban is. Például az 1606-os tarcali urbárium szerint, mivel helyben nem volt major, a szadai majorsághoz

tartoztak szántani, vetni, fuvarozni és nyomtatni. Ez felettébb terhes volt számukra, „mert az majorhoz való munka miatt a szőlőművet el szokták mulatni”.²³

A felsoroltak után nem meglepő, hogy mindhárom település - nyilván a más ügyekben is tapasztalható közös eljárás eredményeként, azonban külön-külön - egyazon napi dátummal, sorozatosan szerezte be az uralkodói kiváltságleveleket, amelyek tartalma elsősorban a földesúri bordézsmaalás módjára, szolgáltatásaikra vonatkozik. Itt a tokajiai privilégiumleveleit számbavéve, Miksa főherceg Pozsonyban 1598. március 10-én megerősítette a tized és kilenced fizetésében emberemlékezet óta gyakorolt törvényeiket és szokásaikat. II. Rudolftól még ebben az évben, augusztus 19-i dátummal sikerült kieszközölni a Miksa által elismert kiváltságokat, amelyeket immáron királyi kiváltságlevél bizonyított, átírván és megerősítvén Miksa oklevelének a leleszi konvent által kiállított közhitelű példányát. (Biztonsági okokból a legtöbb mezőváros az egyszer már megszerzett kiváltságlevelet azonnal átíratva valamely országos hiteles helynél és az eredeti példányt igyekezett nem kiadni kezéből.) 1600. decemberében Báthori István országbírótól szereztek parancslevelet erőszakkal elvett réjüknek visszaszolgáltatásáról. 1610-ben pedig II. Mátyással is sikerült megerősíttetniük a Rudolf-féle privilégiumlevelet.²⁴

Ezzel a tervszerű tudatossággal intézett lépésekkel magyarázható, hogy a tokajiak maguk is gondosan ügyeltek szolgáltatásaik, urbáriumaik nyilvántartására és azokat (említet 1561., 1573. évi urbárium) bemásolták 1610-ben megújított protokollumukba - városkönyvükbe - is. Ugyanez vezette őket akkor is, amikor - időlegesen Bethlen Gábor özvegyének Brandenburgi Katalinnak tulajdonába kerülvén - annak udvarbírájával, Szegedi Gergellyel hitelesítették a bordézsmaalásnál gyakorolt szokásaikat. Az udvarbíró nyilatkozatát sajátkezű aláírásával szintén bejegyezték a városkönyvbe.²⁵

Hasonló példák sorozata említhető a Hegyalja, sőt a tágabb szőlőművelő vidék mezővárosaiból is. Sárospatak már 1548-ban I. Ferdinánddal megerősítette a II. Ulászlótól nyert privilégiumait. Mivel földesúri terhei a Perényi birtoklás idején súlyosbodtak meg, kihasználva a kamarai igazgatást, 1570-ben a szepesi kamaránál elérte, hogy széleskörű önkormányzati jogainak tételes felsorolása mellett a Perényi-kori túlkapásokat, tisztartói önkényeskedéseket felelőlegesen, rögzíttesse a kocsmaalatás, adózás, stb. rendjét. Az oklevelet 1572-ben I. Miksa erősítette meg. Ugyanígy járt el a szomszédos Újhely is.²⁶

Említhetjük Olaszliszka és földesura, a szepesi prépostság, vagy Gönc és Serédy György, majd az őt követő földesurak, a Dobók és Csáky István harcát is, amelyben a királyi megerősítésű privilégiumlevelek és azok sorozatos átíratái tokaji próbálkozásokkal egyező célt igyekeztek elérni.²⁷

Mindezek figyelembevételével nem szorul magyarázatra, hogy az 1608. koronázás előtti 6. törvénycikk az oppidumok királyi liberálásának jogát a magyar tanács jóváhagyásához kötötte. 1622 és 1649-ben pedig törvény született a földesúri joghatóság alatt álló mezővárosok elavult kiváltságainak és földesuruk tudta és beleegyezése nélkül elnyert privilégiumainak érvényesítéséről. A törvények indoklásánál a subditusok földesuraik elleni támadásaira hivatkoztak.²⁸

A mezővárosok ellenállásának jellemző példája a „Szent Királyok” által adományozott privilégiumokra való hivatkozás, amely mintegy a feudális nemesi jog érvelését vette át. Tarczal levéltárában nem maradtak fenn korai kiváltságlevelek, különösen nem az Árpád-korból. De a XVIII. század elején, az uradalom felújuló támadásainak idején „a régi Szent Királyok által függő peccsétes levelekkel roborált consuetudokra, ususokra” alapozták érvelésüket.²⁹

Hasonló okokra vezethetők vissza a XVII. századi mezővárosi levéltárakban szintén tucatszámra fennmaradt különböző mentesség- és oltalomlevelek. A védtelen és kiszolgáltatott mezővárosok a sűrű hadjárások és a hét vármegye váltakozó hovatartozása következtében a felső-magyarországi kapitányoktól, nádortól, erdélyi fejedelmektől - az utób-

biak sokszor egyben közvetlen földesurak is - egyaránt igyekeztek ilyeneket beszerezni. Egyre fontosabbá váltak az adózás, különféle szolgáltatások alóli mentességlevelek, exemptiók is. Csupán a tokajiai által megőrzötteket felsorolva: 1610-ben Thurzó György nemder megszabta a tokaji juhászok és gulyások szolgáltatait és adóját; 1619-ben Thurzó Imre eximálta a közönséges szőlők közül (azaz felmentette a tized és kilenced alól) a tokajiai akkoriban vásárolt Aly nevű szőlőjét. Itt jegyzendő meg, hogy más communityk és mezővárosi eklézsiák példájához hasonlóan a tokaji magistrátusnak is voltak szőlői. Szőlővásárlásairól, zálogbavételeiről az 1650-es évekből is maradtak fenn adatok.³⁰ 1626-ban Bethlen Gábertől szereztek újabb levelet, amelynek értelmében, aki Tokajba szemes terményt hoz be, azt a piacon három napig árulhatja, de a maradékot köteles a magtárba vinni, a városból nem viheti ki. Ezzel nyilvánvalóan a monokultúras vidék és a vár gabonaművelés való ellátását szolgálták. A fejedelem 1629-ben a beszállásolás és a postaló adás alól mentette fel Tokajt. A hadjárásokkal magyarázható, hogy a beszállásolás alóli mentességet I. Rákóczi György is megismételte. A „bibliás” fejedelem külön hangsúlyozta a „pap háza”-nak és a skólának ebbéli mentességét. 1644-ben rendelkezett, hogy a Homonnai János által négy esztendővel korábban a parókiától elfoglalt szombati révjövedelmet adják vissza. (Ez nem történt meg, még a XVIII. század elején is a II. Rákóczi Ferenc előtti instanciázás tárgyát képezte.) Viszont pár hónapra rá elrendelte a postaló szolgáltatást. 1646-ban az iskola három szőlőjét mentette fel minden adózás alól. 1648-ban megismételte a beszállásolás és fuvarozás alóli mentességet.³¹

Tokaj és két szomszédos mezőváros szorosabb összetartozását főként a közös szokásjog biztosította. Mint a XVIII. század elején a tarcali ususokat összegyűjtő és jogi kézikönyvbe rendező ottani nótárius, Dévai Mátyás megfogalmazta: „ez három városok csak úgy vannak az hegy körül, mintha egy város volna, participáliis az hegyben mindenik, törvények is egyez sokakban”.³² Törvényen itt is természetesen a kialakult szokásjogot értve. Ez elsősorban a jobbágytelki rendszertől független szőlőművelés birtoklási, öröklési, adásvételi és művelési rendjét tartalmazza. A szabad királyi városok joggyakorlatának mintáját alapul véve, a területekre vonatkozó adásvételi és ingatlanügyekben a mezővárosi magistrátusok jártak el. Bármely ilyen ügylet csak akkor számított törvényesnek, ha az előttük zajlott le és a városkönyvbe is bejegyezték, tekintet nélkül az ügyletet bonyolítók személyes jogállására, illetve lakhelyére (extraneusok, nemesek). Ezekről a magistrátus nevében kelt az oppidum pecsétjével ellátott, teljes jogi érvényű oklevelet állítottak ki.³³

„Mikor valaki itt az mi városunkban, avagy szőlőhegyünkön örökséget vészen örök áron valakitől, az főbíró és az egész tanács előtt az eladó személy tartozik örököt vallani az vevő személynek az város törvénye szerént mindenek felől, akár itt való legyen, akár pedig vidéki legyen” - fogalmazzák meg a tokaji törvények.³⁴

Ennek megfelelően, mint a hegyaljai mezővárosoknál mindenütt, a városkönyvek - protokollumok, Tokajban is főként az ingatlanügyekkel kapcsolatos bejegyzéseket tartalmazták és a XVII-XVIII. században meglehetősen nagy ingatlanforgalomról tesznek bizonyosságot (adásvétel, csere, zálog, velük kapcsolatos protestációk és tilalmak, stb.). Ezeket általában évente a bíró neve alatt, napi dátummal vezette be a nótárius.³⁵ A földesúr és a külső hatóságok (vármegye, kamara) is ennek alapján kértek felvilágosítást az eléjük kerülő ügyekről.³⁶ Az uradalom utasítások, comissiók útján a magistrátussal intéztette a helyi ingatlan-, főként szőlőügyeket. Például 1702. májusában Borsi Ádám tokaji udvarbíró az egyik peres fél kérésére utasította a tokaji tanácsot, hogy az általa korábban szőlőügyben hozott határozatot vizsgálja fölül, „újabb ítéletet és törvényt hozzon és tegyen”, mert az előző mind a Hármaskönyv vonatkozó paragrafusával, mind a helyi szokással ellenkezik. Tehát nyilvánvalóan a tokaji magistrátus, mint törvényszék által hozott ítélet úriszéki fellebbezéséről van szó.³⁷ Az ilyen ügyekben éppúgy, mint például bünpe-

rekben, vagy a mezőváros területére vonatkozó egyéb dolgokban, a város törvényszékén - „in sede iudiciaria, sedria” - döntöttek (vásártartás, saját haszonvételek bérbeadása, pl.: 1623-ban a város patikáját adták egy évre bérbe, stb.).³⁸ Meglehetősen nagy jogi jártaságról és ismeretekről tanúságot téve, ítélelhozatalnál egyaránt hivatkoztak saját szokásaikra, az országos jogra és törvényekre.³⁹

Az írásban tételesen rögzített és összegezett hegyaljai szokások közül a három Tokaj környéki mezőváros „törvényei” az időben legkorábbiak. A közös dolgaikat illető kérdésekben valószínűleg már korábban is rendszeresen együtt jártak el, jóllehet csupán a XVI. század végéről származik első közös oklevelük. 1595. január 19-én a tokaji udvarbírák utasítására Tokaj, Keresztúr és Tarcál tanácsa arbiter bírakkal közös „törvén/széket ülven” Bws Gáspár tokaji lakos és az eszlári Czionka László perében, „régí élemetes személyek hit szerint való bőséges vallások” által igazolták, mint „Thokay városának örök emlékezetitül fogván való megrogzött régi törvényé”-t azt, hogy az idegenek Tokajban bírt ingatlanát a helybeliek becs szerinti áron megválthatták, tiltással és ellenzéssel élve perben kereshették. Erről a tokaji pecsét alatt kelt, hártára írt oklevelet adtak ki.⁴⁰ A rokon - „vér” - és a szomszéd általánosan érvényesülő elővételi jogán túl, amely az elidegenítés során az un. megkínálásban nyilvánult meg, a Hegyalján egyedül Tokajban fordul elő a helybelieknek a vidékiekkel szemben gyakorolt elővételi joga. Erről szintén említést tesznek az 1610-es „törvények és rendtartások” is.⁴¹

Tokaj, Tarcál és Bodrogkeresztúr lakói 1604-ben, a Bástá dúlásakor keletkezett zűrzavarban veszítették el városkönyveiket, amelyekben „eleitől fogván való és az mi eleinktől mi reánk kézről-kézre maradt élő törvényink és rendtartásink voltanak megíratatván” - tehát feltételezhetjük, hogy a három mezővárosban már korábban is létezett a szokásoknak valamiféle írásban rögzített gyűjteménye, hiteles városkönyvek, azaz protokollumaik mindenképpen voltak már a XVI. században is. Az egymás után, különböző években újonnan megnyitott városkönyvek egységes elgondolás és tematika szerint íródtak. A teljesen megegyező szövegű bevezető fejezet a korabeli protestáns világfelfogás és történet szemlélet alapján a birodalmak változását és Istennek bűncink büntetésé-ként reánk küldött haragját taglalják. A bevezető és az összeírt „törvények és rendtartások”, a tokaji és tarcali protokollumokban olvasható urbáriumrészletek egy kéztől származnak, jóllehet a szépen kalligrafált és gondosan papírra vetett sorok írója csupán az utolsó elkészült tokaji protokollumban nevezi meg magát Szánthay István tokaji nótárius személyében. Elsőként a tarcali városkönyv született meg 1606-ban. Mint latin donatiós feliratából kiténik, Zombori Hasznos Péter deák főbíró tevékeny közreműködésével készült. A Bethlen Gábor által személyes szolgálataiért nemességgel jutalmazott Zombori művelt, a jogban is járatos személy lehetett. Mindenképpen elsődleges szerepet tölthetett be a három oppidum szokásainak rendszerezésében és tételes papírra vetésében.⁴² A tarcali protokollumot követte 1607-ben a bodrogkeresztúri, végül 1610-ben a tokaji, amely, mint Szánthay latin nyelvű dedikációs bejegyzéséből kiderül, Szabó János főbíró ajándékként „az egyetértő és megbonthatatlan község használatára” rendeltetett („hunc librum pro usu concordis indissolubilisque communitatis fieri curavit”).⁴³

A „törvények és rendtartások” írásba foglalásának okát mindhárom esetben a következőkkel indokolták: „mind az mi magunk hasznáért, mind pedig az mi utánunk való maradványaink javáért”, „hogy ezekkel mi utánunk az mi maradványaink élhessenek Isten tisztességére és külső jó móddal való megmaradásokra”. Tehát a szokás - consuetudo - fontos elemeire hivatkoztak: az ősi „törvények” megőrzése és emlékezetül hagyása biztosítja a település rendjét és jólétét.

Az írott források elpusztulása miatt törvényt tudó és időse emberek emlékezte alapján vetették papírra a szokásokat. Az aktusnál jelen lévő helyi és környékbeli személyek, azok funkciói (világi és egyházi előjárók), valamint életkoruk volt hivatott bizonyítékul

szolgálni a szokások régiségére és közismertségére, egyben a közakaratot is kifejezi: „régielemetes, eszes embereket beszólítottunk, kik előtt ezeket az törvényeket elolvastattuk és hit szerént őket megkérdeztük, ha ezeket az mi várasonk régi törvényinek és rendtartásinak esmerték volna lenni”. Mivel a három mezőváros szokásai „némely dologban eleitől fogván” megegyeztek, mindhárom esetben a másik két városból is hívtak meg törvényt tudókat, illetve Bodrogkeresztúrt Kisfaludról és Szegiből is (mindkettő szomszédos Keresztúrral, Szegi a keresztúri eklézsia filiája volt, a határhasználat rendje is szorosan a mezővárosához fűzte). A tokajiak Eszlárból is felkértek néhány embert, akik ugyan nem tartoztak a Hegyaljához, de mint Tokajhoz közeli település lakói, nyilván járatosak voltak az ottani szokásokban.

Az összegyűjtött „törvények és rendtartások” mindhárom mezővárosban nagyjából azonos rendben, tematikai csoportosításban és tartalommal a következőket taglalják: a mezővárosok világi önkormányzatával szorosan összefonódó egyházközség és az egyházi alkalmazottak jövedelmei (ebben az időben a teljes lakosság református), „Bíróételben és az tanácsnak helyére állatásban való törvény és rendtartás”, a bíró és a tanács jogai, feladatai, jövedelmei. Ezt követik a „törvények és rendtartások”: rögzítik a jobbágyköltözés szabadságát, részletezik a kocsmáltatásnak a földesúr és a mezővárosok közötti megosztását, a dézsma lefolyását, tartalmazzák a szőlő- és ingatlanbirtoklás szabályait, elidegenítésének jogi kellékeit, illetve peres eljárását (öröklés, rokon, szomszéd elővásárlásának jogai, amihez Tokajban a helybeliek ebbéli előjoga társul, elévülés, protestáció, tilalom, örökvallás kellékei, öröklevél kiállítás, törvénybe való idézés, pereskedés lefolyása, annak terminusai, méltatlan per, törvény előtt való kiegyezés, stb.). Közöttük számos, a feudális jogból átvett elemre ismerhetünk rá. Majd a határhasználatra vonatkozó rendelkezések következnek (tilalmas erdő, mező, szőlőhegy, a tilalom feloldása, a lakosságnak a határhasználatra vonatkozó jogai). Külön csoportot képeznek a mezővárosi tisztségviselők és a város szolgálóinak feladatai, javadalmazásuk (nótárius, vásárbíró, stb.). Tokajban a „törvények és rendtartások” között nagy súllyal estek latba a földesúri szolgáltatások és - mint arról korábban már szó esett - külön nyomatékkal fektették írásba a bordézsalmás rendtartását. Itt a mezővárosnak nem volt saját alkalmazású kocsmárosa. Sokkal nagyobb jelentőséggel bírt viszont a tokaji vásárok okán állított vásárbíró és külön részletezték a halászok és szőlőörök teendőit. Szükségesnek látták újonnan nyitott protokollumukba bemásolni az 1561 és 1573-as „Urbárium szerént való törvényeket és rendtartásokat” (1561-ben: jobbágyok, szabadosok, nemesek, a várhoz nem szolgálók lajstroma, mérsárosok, várhoz való halászok, rétek rendtartása, földesúr saját kezelésű szőlői, borból járó jövedelem, bírságok, kocsmáltatás, adó, révjövedelem; 1573-ban: a lakosság összeírása, adó jövedelem, educillatio, azaz kocsmáltatás),⁴⁴

Jóllehet a „törvényeket és rendtartásokat” minden esetben a település nevével illették, tartalmuk megegyezett, megfelelt a tágabb vidék szokásainak, tehát az egységes hegyaljai szokásjogot tükrözték. Ugyanúgy az egy uradalomhoz való tartozás és földrajzi közelség magyarázza, hogy Mádón a „tályai törvényeket” követték, azok tartalma nagy vonalakban megegyezik az itt taglaltakkal.⁴⁵

A szorosabb összetartozást elsősorban a jobbágytelki rendszertől független szőlőművelés azonos módja, szabályai és az önkormányzatok ehhez kapcsolódó jogai biztosították. Így például a hegyaljai települések és az öt felső-magyarországi szabad királyi város, mint extraneus birtokos 1641-ben Mádón kiadott közös szőlőrendtartása, amelyben korábbi közös végzésekre is hivatkoztak.⁴⁶ Az önkormányzatok ebbéli széles körben gyakorolt és érvényesített jogaira pedig az 1638. évi 68. cikkulus vet fényt, amikor kimondja, a hegyaljai mezővárosokban és falvakban („in oppida et villas, in tractatu arcis Tokaj, vulgo Heggyallya vocato”) a szőlő- és ingatlanforgalom felett gyakorolt önkormányzati jogok során visszaélések történnek. A szőlő és más örökségi ügyekben folyó perekben a

magisztrátusok, mint bírói fórumok, a hiteles helyektől és az ország rendes bírától származó ügyvédvalló leveleknek nem akarnak helyt adni, amire ez úton kötelezik őket.⁴⁷

A hegyaljai szokásjog és az önkormányzatok ehhez kapcsolódó autonóm tevékenységének lejegyzésében a XVII. század végétől egyre nagyobb szerepe volt a felsőbb földesúri utasításoknak, illetve a mezővárosokra nehezedő földesúri nyomásnak. II. Rákóczi Ferenc prefektusa, Szirmay Miklós Tokaj, Tarcal és Tállya szokásait kérte be („Constitutiones oppidorum submontanorum, signanter Tokaj, Tarcal et Tállya, ex protocollis eorundem oppidorum exceptae et anno 1696 conscriptae”). A mezővárosok protocollumaik alapján eleget tettek az utasításnak. Tokaj és Tarcal esetében a fentebb említett „törvények”, Tállyán pedig az 1613-ban lejegyzett szokások szolgálták alapul. A tokajiak és a tarcaliak a szőlőbirtoklással kapcsolatos peres eljárást, az ingatlanforgalomnak a mezőváros által felügyelt szabályait (öröklevél kiállításának feltételei, adásvétel, csere lefolyása) írták össze. A tokajiak teljesen az 1610-es törvények alapján dolgoztak, míg a tarcaliak bővebb és részletesebb magyarázatokat adtak olyan kérdésekben is, amelyek az 1606-os összegzésben nem szerepelnek. Például a peres eljárásban említik a prókátorok szerepét és a prókátorvallás aktusát, a perújítást, valamint a földesúrhoz való fellebbezés szabályait. Leírják a defektusba ment jószág öröklési rendjét. Mint hangsúlyozzák, korábban a földesúr fiscusa soha nem tette rá kezét olyan örökségre, amelyre valaki rokoni alapon jogot formálhatott.⁴⁸ Itt a helyi szokás védelmére külön jogi kézikönyvet is összeállítottak, amely két kézírásos példányban is fenn maradt a mezőváros levéltárában.⁴⁹

1715-ben valószínűleg a kamara utasítására Mád, Olaszliszka, Bodrogkisfalud, Keresztúr, Tolcsva, Tokaj magisztrátusával a végrendelkezés szabadságáról szóló helyi praescriptum, usust és szokást kérték be.⁵⁰ Sárospatak új földesuraival, a Trauthsohnokkal kerül szembe hasonló okokból.⁵¹ 1719-ben pedig statútum formájában próbálták összegezni a Hegyalja szokásait.⁵² Mint még további példákkal is illusztrálható, a szokások és a velük kapcsolatos önkormányzati jogok egységesülésében, a Hegyalja fogalmának kialakulásában ez utóbbiak szerepe sem elhanyagolható.

Jegyzetek

- 1 *Werböczy István* Hármaskönyve. Tripartitum Opus Juris Hungariae. Nemes Magyarország szokásainak Hármaskönyve. Ford: Kolozsvári Sándor - Óvári Kelemen. Budapest, 1897. III. rész 8. cím; V.ö.: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1608-1657. évi törvénczykkek. Budapest, 1900. 1608. k. e. 6. 3. § („civitates, et oppida, quae ad coronam regni non spectant”), 1608. k. e. 13. („privilegiatis oppidis”), 1618:27. („liberae quoque et montanae civitates, nec non oppida per divos quondam Hungariae reges privilegiata”) 1622:25. („oppidorum regionum privilegiatorum”), 1635:21. („In liberis oppidis regii”), 1655:43. („contra oppida etiam privilegiata”). Tarcal pl. III. Ferdinándtól királyi privilégiumként kapta, hogy palánkkal keríthesse házait: Tarcal város szabadalomlevele 1638-ból. Ford.: Matolai Etele, Közli: Hubay Kálmán. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (a továbbiakban: AZT) 6/1900/244-246. p.
- 2 *Bácskai Vera*: Magyar mezővárosok a XV. században. Budapest, 1965. 24-28. p., *Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Fügedi Erik*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorból. Budapest, 1981. 242, 253, 254. p.; *Mályusz Elemér*: A mezővárosi fejlődés. In.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk.: Székely György. Budapest, 1953. 128. p.; *Román János*: Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának termelési viszonyai a XVI-XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára. In.: Jobbágytelek és parasztság az örökös jobbágyság kialakulásának korában. Szerk. bev.: Makkai László. Budapest, 1966. 577. p. (a táblázatban részben pontatlan évszámokkal); *Mályusz E.* i.m. „libertas civitatis” fogalom értelmezésének (150. p.) kritikájára lásd: *Fügedi E.* i.m. 290. p. (Mályusz ezt szokásjogként értelmezte, Fügedi szerint azonban ekkor még nem jogot, hanem kiváltságot jelöl.)
- 3 A Hegyalja fogalmára: *Bodó Sándor*: Tokaj-Hegyalja körülhatárolása. In.: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Miskolc, 1988. 14-21. p.; *Makkai László*: Jobbágytelek és parasztagazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Budapest, 1966. 5. p. (bevezető); *Kósa László - Filep Antal*: A magyar nép táji - történeti tagolódása. Budapest, 1983. 112. p.; *Orosz István*: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira. In.: Agrártörténeti tanulmányok. Szerk.: Szabó István. Budapest, 1960. 3. p. stb.; Tokaj és a vár sorsának összefonódására számos adat: *Csorba Csaba*: Várak a Hegyalján. Tokaj-Ónod-Szerencs. Budapest, 1980. passim; A népességszámra és a szőlőművelés hatásaira főként: *Nagy Gyula*: Zemplén vármegye a XVI. században. AZT 4/1898/169-172. p.; *Orosz I.* i.m. főként 4. p.; I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Szerk.: Wittman Tibor, sajtó alá rend.: Makkai László. Budapest, 1954. főként 41. p. stb.
- 4 V.ö.: *Németh Gábor*: Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a XVII-XVIII. századból. Budapest, 1990. 11. s. köv. p. (bevezetés) (a továbbiakban: Hegyaljai mezővárosok „törvényei”)
- 5 *Kalmár János*: Mád, tokajhegyaljai község élete a XVI-XVIII. században (benne Mád falukönyve és a tállyai törvények) h. n. é. n. 120, 124, 130, 166, stb. p. (a továbbiakban: Mád falukönyve); Mád Mező Városa. Közli Dongó Gy. Géza. AZT 5/1899/124. p.; *Magyar Országos Levéltár* (OL), E 213. A Magyar Kamara Archivuma, Városi és községi pecsétellátott iratok gyűjteménye, 13. doboz: Mád, 1595. április 11.
- 6 I. Rákóczi Gy. i.m. 176-178. p. (1631); *Sárospatak, Tiszáninnyi Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (TiREL)*, Sárospatak város levéltára, „Protocollum Judicis Primarii et Senatus Oppidorum Sáros Nagy Patak et Tolcsva”

- Tom. 4. 104-105, 156, 19, 41. p.; *OL*, E 213. 13. dob. Tolcsva, 1640. július 30., 1645. szeptember 1., 1735. szeptember 29., stb.; *Uo.* Erdőbénye 1673. október 30., 1687. november 22.; *OL*, Filmtár 1720-as országos összeírás: possessio Bénye, oppidum Tolcsva; *TiREL*, Zsoldos gyűjtemény, A II. 107. 1. Tolcsva, 1656. december 25., A II. 185. 42. Tolcsva, 1669. december 31.
- 7 V.ö.: *Rúzsás Lajos*: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVI-XVII. században. In.: Szigetvári Emlékkönyv Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára. Szerk.: Rúzsás Lajos. Budapest, 1966. 200. p.
- 8 A közelből említhető pl. a felső-magyarországi bányavárosok közé tartozó Jászó, amely a bányászat hanyatlása után is megtartotta mezővárosi jogállását, vagy Telkibánya, amely fokozatosan faluvá süllyedt. A XVI. században még fejlett írásbeliséggel, önkormányzattal rendelkező abaúji Hejce a XVII. századra átlagos faluvá vált. (V.ö.: *OL*, E 213. 1. dob. Jászó, 1713. december 11., Telkibánya, 1586. február 15., 1713. május 18., stb., Hejce 1578. december 26., 1722. január 1., stb.)
- 9 *Sátoraljaújhely, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár Kazinczy Ferenc Fióklevéltára* (Zemplén megye Levéltára - ZmL) Tokaj város levéltára, Pozsony, 1598. március 10. (Miksa), Prága, 1598. augusztus 19. (II. Rudolf) Gyulafehérvár, 1626. május 20. (Bethlen Gábor); *Corpus Juris Hungarici*, 1618:48. 1. §; *ZmL*, Tokaj, 1651. február 9.; A tokaji pecsétek szép sorozata található a főbíró és a magistrátus nevében kelt mezővárosi okleveleken, ezekből számos fennmaradt: *OL*, E 213. 13. dob.; *ZmL*, Tokaj város levéltára; *TiREL*, A tokaji református egyházközség iratai; lásd még: *Radvánszky Béla*: Két magyar köriratú pecsét. Századok 1/1867/425. p.
- 10 V.ö.: *Bácskai Vera*: A mezővárosi önkormányzat a XV. században és a XVI. század elején. In.: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Szerk.: Bónis György. Budapest, 1971. 9., 11. p.; *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. 567-671. p. stb. (a kérdést taglalja általában minden, a magyar közigazgatás történetével foglalkozó, valamint helytörténeti munka)
- 11 V.ö.: Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. passim.
- 12 *ZmL*, Tarcsl mezőváros levéltára, Tarcsl protokolluma 1. köt. (1666-1692), 2. köt. (1717-1792), *OL*, R 314. Múzeum Törzsanyag, 2. csomó, Városi iratgyűjtemény, Bodrogkeresztúr protokolluma (1607-1784) (tanácslisták, illetve az idézett „törvények és rendtartások”)
- 13 Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. 46, 76, 97. p.
- 14 *Uo.* 46, 76-78, 97-100. p.; V.ö.: *Németh Gábor*: Mezővárosi önkormányzat és társadalmi meghatározói a XVI-XVII. századi Abaúj és Zemplén megyében (A szőlőművelő mezővárosok társadalmának és önkormányzatának összefüggései (Agrártörténeti szemle 30/1988/323-326. p.
- 15 Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. 100-104, 113-118. p.
- 16 *Uo.* 94. p.; A szabad költözésre vonatkozóan v.ö.: *Maksay Ferenc*: Parasztság és mőrgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Budapest, 1958. 53-56. p.; *Orosz I.*: i.m. 26. p.; *Varga János*: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. Budapest, 1969. 100-101, 222-226. p.
- 17 *ZmL*, Tokaj, 1595. január 9.; Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. 98, 102. p.
- 18 V.ö.: *Németh G.* i.m. 326-338. és *Orosz I.* i.m. passim.
- 19 *Bánkúti Imre*: A németi görögök Tokajba telepítése 1705-ben. *Történelmi Szemle* 11/1968/208-212. p.; *Hodinka Antal*: A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának ügye, 1725-1772. Budapest, 1912. főleg 30-31. p. és passim; *Hőgye István*: A görögök

- szerepe a Hegyalja életében a 18. században. In.: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 16/1977/1-2. p.
- 20 V.ö.: Fügedi Erik: Mezővárosaink kialakulása a XIV. században. In.: Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorból. Budapest, 1981. 345. p.
- 21 *Makkai László*: A kuruc nemzeti összefogás előzményei (Népi felkelések Felső-Magyarországon 1630-32-ben) Budapest, 1956. 35. p.; *Uő.*: A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén. *Történelmi Szemle* 17/1974/168-169. p.; *Németh G. i.m.* 316-317. p.
- 22 Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. 100-102, 109-112, 123, 128-129, 133. p.
- 23 *Uo.*: 119-121, 127, 131-133. p., 60-61. p.; V.ö.: *Makkai László*: A robotgazdálkodás kialakulása a sárospataki uradalomban. *Agrártörténeti Szemle* 7/1965/446-467. p.; *N. Kiss István*: Uradalmi gazdálkodás Sárospatakon és Tokajban a XVI. század második felében. *Történelmi Szemle* 3/1960/15-30. p. passim; *Uő.*: Nagybirtok árutermelése és külkereskedelme a XVII. századi Magyarországon, In.: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1967-1968. 145-153. p.; *Orosz I. i.m.* 52-55. p.; *Uő.*: Földesúri borelővételi jog Tokaj-Hegyalján a XVI-XVII. században. *Acta Universitatis Debreceniensis de Lodovico Kossuth Nominatae*. 1965. 3-18. p.; *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV-XVII. században. Budapest, 1963. 197-206, 236-237.
- 24 *ZmL*, Pozsony, 1598. március 10., Prága, 1598. augusztus 19., Ecsed, 1600. december 20., Bécs, 1610. március 2.; V.ö.: Községi kiváltságlevelek jegyzéke (XIII-XIX. sz.) Összeáll.: *Illéssy János*. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 5/1898/411. p., 410. p. (Tarczal), 223. p. (Bodrogkeresztúr)
- 25 Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. 122-133. p.; *ZmL*, Tokaj protokolluma (1610-) 117. p. (1631. augusztus 17.)
- 26 *Illéssy J. i.m.* 354-355. p.; *TiREL*, A I. 42. II. 1572. augusztus 21.; Sátoralja-Újhely királyi mezővárosnak 1570. évi kiváltságlevele. Közli Dongó Gy. Géza. *AZT* 15/109/66-67. p.; Újhely királyi mezőváros szabadalma. Közli: Dongó Gy. Géza. *AZT* 23/1917/72. p.
- 27 *R. Péter Katalin*: Egy hegyaljai mezőváros harca az örökös jobbgátság ellen (Olaszliszka küzdelmé földesuraival a XVII. században) *Történelmi Szemle* 4/1961/427-441. p.; *Iványi Béla*: Göncz szabadalmas mezőváros története. Karcag, 1926. 40-42, 51, 60-61. p. (Gönc levéltárában tucatszámra maradtak fenn a földesurakkal való összetűzés iratai, különböző kiváltságlevelek és azok átiratai: *Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár*, Gönc mezőváros levéltára)
- 28 *Corpus Juris Hungarici* 1608. k. e. 6. 4.§, 1622:17. 3.§, 1649:45. 548.§
- 29 Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. 169. p.; *Babocsay Izsák*: Fata Tarczaliensia, az az Tarczal Városának főbb változásai 1670-1700. Közzéteszi: Kazinczy Ferenc. Pest, 1817. 11-12. p.; V.ö.: *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981. 422. p.; *Uő.*: Gyöngyös gazdasági és társadalmi változásai a török korban. In.: *Tanulmányok Gyöngyösről*. Szerk.: Havassy Péter, Kecskés Péter. Gyöngyös, 1984. 148. p. stb.
- 30 *ZmL*, Tokaj, 1610. július 4., Tokaj, 1619. augusztus 19., Tokaj, 1651. február 9., 1652. április 23.
- 31 *Uo.* Gyulafehérvár, 1626. május 20., Fogaras, 1629. január 2., Sárospatak, 1644. február 18., 1644. április 8., Tokaj, 1646., Tokaj, 1648. augusztus 30.; A szombati révjövedelem ügyében több irat: *TiREL*, Tokaji református egyház levéltára,

- Bodrogkeresztúr, 1721. (hitelesített másolat I. Rákóczi György Sárospatakon, 1644. április 3-án kelt leveléről. Tokaj, 1709., Tokaj, 1709. január 20.
- 32 Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. 158-159. p.
- 33 *Werböczy I.* i.m. III. rész. 13-14. cím; *Frank Ignác*: A közigazgatás törvénye Magyarhonban. Buda, 1845. I. köt. 364. p.; *Fügedi E.*: Középkori Magyar városprivilegiumok i.m. 30. p.; Erre vonatkozóan részletesen lásd: *Németh Gábor*: Mezővárosi írásbeliség, ingatlanforgalom és szokásjog az abaúji és zempléni mezővárosokban a XVI-XVIII. században. *Folia Historica* (megjelenés alatt)
- 34 Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. 107. p.; ugyanígy Tarcalon és Bodrogkeresztúrtban is: *Uo.*: 48, 82-83. p.
- 35 *ZmL*, Tokaj protokolluma (1610-) pl. 120-142. p.; ugyanígy a többi XVII-XVIII. századi tokaji protokollumban, amelyekből 1624-1765 között mintegy 5 kötet maradt fenn.
- 36 Pl. *ZmL*, III. Ferdinánd nevében, Eperjes, 1650. pünkösöd utáni szombat (június 11.): „in dictis libro seu prothocollo sive conservatorio dicti oppidi vestri, per juratum notarium vestrarum ... in transumpto literarum vestrarum ... sub sigillo praetacti oppidi vestri” kérnek információt.
- 37 *Uo.* Tokaj, 1702. május 20., hasonlóan pl. 1718. március 16.; Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. 161. p.
- 38 *ZmL*, Tokaj protokolluma (1610-) 91-92., 147. p., *uo.* pl. 1725. április 24. („Datum ex sedria nostra Tokajiensi”); *Mosolygó József*: Tokaj és vidéke. Budapest, 1930. pl. 43-45. p.
- 39 A város levéltárában a Corpus Juris és a Tripartitum Nagyszombatban, 1740-ben kiadott példánya maradt fenn, de azt már korábban is használhatták.
- 40 *ZmL*, Tokaj, 1595. január 9.
- 41 Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. 96-97. p.
- 42 *Uo.* passim; a protokollumok eredeti példányai: *ZmL*, Tarcal protokolluma, I. köt. (1606-1692)5-68. p.; *Uo.* Tokaj protokolluma (1610-)1-116. p.; *OL*, R 314. Bodrogkeresztúr protokolluma (1607-1784) 3 recto - 66. verso; Zombori személyére lásd: *Babocsay I.* i.m. 15-16. p.; *Szirmay Antal*: Notitia comitatus Zempléniensis. Buda, 1804. 153. p.; Zombori Hasznos Péter nemesi kiváltságlevele. Ford.: Matolai Etele. *AZT* 5/1900/89-91. p.
- 43 Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. 92. p.; A tokaji törvényeket hasonmás kiadásban megjelentette a Kazinczy Ferenc Társaság és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár (Kazinczy Könyvtár) Miskolc, 1987.
- 44 Lásd 42. jegyzet; V.ö.: *TiREL*, A XXII. 8248. 68. 1788. május 10. hiteles másolat a leleszi konventtől 1649-re vonatkozóan; Tokaji bortizedelés módja. Közli E. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 6/1897/524-527. p.
- 45 Mád falukönyve... i.m. 142-152. p.
- 46 A Tokaj-Hegyalja szőlőrendtartása 1641-ből. Közli: Dongó Gy. Géza. *AZT* 21/1915/155-161., 266-269., 336-339. p.
- 47 *Corpus Juris Hungarici*, 1638:68. tc.
- 48 Tokaj, Tarcal és Tállya hegyaljai mezővárosok törvényei (1613, 1700). Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 7/1900/400-416. p.
- 49 Hegyaljai mezővárosok „törvényei”... i.m. 135-173. p. az eredeti példányok: *ZmL*, Tarcal levéltára (1700, 1743)
- 50 *OL*, E 213. 13. dob. Bodrogkeresztúr, 1715. október 5., Bodrogkisfalud, 1715. október 5., Mád, 1715. szeptember 26., Olaszliszka, 1715. október 6., Tokaj, 1715. október 5., Tolcsva, 1715. október 5.

- 51 *TiREL*, *Protocollum Judicis Primarii et Senatus Oppidi Sáros Nagy Patak*, Tom. 1. (1579-1754) 254., 511-512. p.; V.ö.: *Orosz István*: Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. *Agrártörténeti Szemle* 17/1975/25-41. p.
- 52 Hegyaljai városok statútumai 1719-ből (töredék). Közli: Fodor Jenő. *AZT* 3/1896/160-161., 191-193., 233-235., 258-260., 292-294., 324-325.; *AZT* 4/1897/21-22., 47-48., 92., 121-122., 155-156., 190-191., 215-216. p.

VÁROSI IPAR ÉS KERESKEDELEM A 16-17. SZÁZADBAN

Tokaj 16-17. századi ipar- és kereskedelmörténetének bemutatása előtt indokolt azoknak a természeti, gazdasági és politikai tényezőknek a vázlatos érzékeltetése, amelyek az ipari termékek előállítására és értékesítésére szempontjából közvetett, vagy közvetlen módon meghatározóak voltak.

Az iparfejlődést és a kereskedelmi életet meghatározó tényezők közül első helyen említhetjük a természeti adottságokat. Tokajban és közvetlen környékén a föld mélye nem rejtett olyan ásványi eredetű nyersanyagokat, amelyek kiaknázásával számottevő fém-, építő-, vagy kerámia ipar jöhetett volna létre. Míg Zemplén megye más területein a fa volt a legjelentősebb természeti kincs, addig Tokajban csak az ártéri erdőségek csekélyebb értékű fáinak hasznosítására nyílhatott lehetőség. Bővelkedett viszont vizekben, amelyek közvetlen ipari hasznosításra került természeti adottságként tekinthetők. A folyóvizek, a tavak jó lehetőséget nyújtottak a halászatnak. A víz biztosította a malmok hajtóerejét és a vizek adták a háziipar és az építőipar fontos nyersanyagát: a gyékényt, a vesszőt és a nádat. Döntő jelentőségű volt az iparfejlődés szempontjából a mezőgazdaság két ágának, a 16. század elejétől hatalmas fejlődésnek indult szőlőművelésnek és a Hegyaljával szomszédos területeken prosperáló állattartásnak. A szőlőművelés eszköz- és szerszámszükséglete révén a fa- és a fémipar néhány ágát, az állattartás pedig a bőr- és gyapjúipar egyes mesterségeit lendítette fel. A mezőgazdaság szolgáltatta a malomipar és a serfőzés nyersanyagát.

Az ipar és a kereskedelem fejlődése szempontjából fontos tényező volt Tokaj földrajzi fekvése is. S nem elhanyagolható a korszakunkban hadászati kulcsfontosságú tokaji vár és a körülötte levő, jól szervezett uradalomban megvalósított birtokpolitika szerepe sem. Tokaj városa az Erdélyből északra vezető fontos kereskedelmi útvonal legfontosabb tiszai átkelőhelye mellett terült el. A kereskedelmi útvonal közelsége, valamint a Tisza áruforgalomban betöltött szerepe miatt nem okozott különösebb nehézséget egyes ipari nyersanyagok, így a Fevidékről érkező vas, vagy a Tiszán leúsztatott fa beszerzése.¹ A hadászati szempontból kulcsfontosságú tiszai átkelőhelyet is őrző vár iparfejlődést serkentő hatása sem volt elhanyagolható. A katonaság ellátásában nélkülözhetetlen szerepet játszó iparágak meghonosítása, vagy a külföldi katonaság igényeit kielégítő mesteremberek révén elterjesztett technikai ismeretek szolgálnak erre bizonyítékkal.² A várhoz jól szervezett és jövedelmező uradalom tartozott, amely a 16. század utolsó harmadában 19 települést foglalt magába. Az 1570-1580-as években az uradalom éves bevételére a gazdálkodás költségeinek leszámítása után 12.000 forint körül volt. Terményekből több mint 10.000 forint folyt be, s ebből a bor 80 % feletti részesült. A bevételi források között szerepelt a sójövedelem is. Tokaj sókereskedelmi központ volt, hiszen a Tiszán úsztatták le tutajokon a máramarosi sót. A révjövedelem 2705 kocka kősó volt 1575-ben, aminek darabját 10 dénárral számolhatjuk.³ A bortermeles jelentősége miatt az uradalom nem gördített különösebb akadályokat az iparúzó tevékenysége elé. Elfogadta az ipari termékkel való adózást, vagy a vár ellátása során az ipari munkát, s ily módon közvetve az iparfejlődést szolgálta.⁴

Az ipar és a kereskedelem fejlődését meghatározó tényezők között említésre méltóak a politikai feltételek. A 16-17. században Tokajban, csakúgy mint a Hegyalja más települé-

sein, az iparfejlesztés komoly mértékben függvényévé vált a politikai eseményeknek. Ez - mint majd a későbbiekben konkrétan is érzékelhetjük - némiképpen serkentőleg, de döntő mértékben sorvasztólag hatott az iparfejlődésre. Hatása az iparúzők számarányának ingadozásában, új iparágak meghonosodásában, vagy régiék megszűnésében érzékelhető.

Tokaj 16-17. századi iptörténete úgyszólván előzmények nélküli. A település városi jellegére utaló első okleveles adatok alapján azonban feltételezhető, hogy a korábbi időszakokban egy hosszabb, aránylag békés fejlődés következett be az ipari életben, amelyben elsősorban az alapvető szükségleteket kielégítő mesterségek ágai képviseltették magukat. Ezek főként a ruházkodással kapcsolatosak és a gabona-feldolgozással voltak összefüggésben.⁵

Tokaj iptörténetének első adatai a várral összefüggésben bukkannak fel. Ez természetes, hiszen a vár különösen a 16. század eleji háborúskodások időszakában folyamatos karbantartást, felújítást igényelt, s ily módon komoly ipari munkát követelt meg. Amikor Tokaj mezőváros iparfejlődésének forrásokban megragadható kezdeteit kívánjuk feltámi, a vár építkezései abból a szempontból válnak fontossá, hogy a helyi iparosság képes volt-e szerepet vállalni a munkavégzések során, s ezáltal a helyi ipar fejlettségére vagy fejletlenségére közvetett bizonyítékok sorakoztathatók elő.

A vár építkezéseinél a fennmaradt források adatai szerint először az 1527. évi ostromot követő években vettek igénybe iparos munkát. A számadások szerint 4 kassai kőműves mester foglalkozott a megrongálódott falrészek felújításával és egy eperjesi ács, bizonyos Mátyás mester a faszerkezetek javításával.⁶ 1565-1567 között szintén kassai mester, egy üveges bére szerepel vár számadásaiban, aki vár különböző ablakaiba 548, a „felső házak”, feltehetően a torony emeleti ablakaiba pedig 581 darab üvegtárcsát rakott be. A várbeli nagy óra készítésére 60 forintot költöttek.⁷ 1566-ban a vár árkainak kitisztításáért és a földsáncok töltéséért lengyel, cseh és német földmunkásoknak, un. toásóknak jelentős összeget fizettek. A kassai Antal üveges 1062 üvegtárcsát foglalt a kapitány házában ablakaiba, ami a váron kívül lehetett. 1566 augusztusában Schwendi Tokajban időzött. Szeptemberben már Szináról írja a kassaiaknak: „Remínger kapitánynak Tokajban szükése van néhány kőművesre, küldenének hát mielőbb hatot vagy nyolcat közülük számá-ra.”⁸ 1570 második felében a tokaji hegyen kőfejtők építőkövet bányásztak, Zemplén városánál mészkövet fejtettek, amit mészégetők és ezeknek fát szállító favágók tettek építkezésre alkalmassá. Földmunkások árkot ástak. A számadás felsorol négyszögletű követ faragókat és szállítókat, kőművesmestert és segédeket, ácsokat, kovácsot, asztalost és a vár órását.⁹ 1571-72-ben a számadáskönyvek adatai szerint lengyel kővágók mellett egy bizonyos Alh, azaz Ács Ferenc ácsmesternek, valamint Olasz István és János nevezetű kőműves mestereknek fizettek bért. 1571-ben egy kassai üveges, 1572-ben pedig a Varannóról való Pál mester reparálták az ablakokat. 1572-ben ismét Ács Ferenc neve szerepel a kimutatásokban, aki a várbeli gabonarakár tetejét csinálta és 20 szál deszkát használt fel a nagy torony raktárlakainak elzárására, nehogy a verebek kárt okozzanak az tárolt szalonnában.¹⁰ 1578-ban ismét Olasz István és János kőművesek nevei szerepelnek a kimutatásokban, akik kemencéket raktak. Ugyanekkor egy idegen mester, Asztalgártó Dániel üvegezett három ablakot a főkapitány várbeli szállásán.¹¹

A vár építkezéseinél alkalmazott iparosok - akiknek bért fizettek - túlnyomó részben a felvidéki városokból, főként Kassáról származtak. Ez természetesnek tűnik akkor, ha figyelembe vesszük Kassa szerepét az észak-kelet magyarországi iparfejlődésben.¹² A várbeli számadásokban csupán egyetlen tokaji mesterember neve fordul elő, Alh, azaz Ács Ferenc, akinek a neve az 1560-1570-es években rendszeresen szerepel a tokaji összeírásokban.¹³ A tokaji vár építkezéseinél alkalmazott mesterek származási helyét figyelembe véve egyértelműnek tűnhet az a következtetés, hogy Tokajban az egyetlen ács kivételével nem léteztek olyan iparosok, akiknek szakértelmét komolyabb építkezéseknél

igénybe vehették volna. Azonban a történelmi források adatai másról győznek meg bennünket.

Tokaj 16-17. századi iparának helyzetéről a mesterségre utaló családnevekből következtethetünk. ¹⁴ Az első urbáriumok nem tüntetik fel a mesterségeket, de a mesterség legtöbbször azonosnak tekinthető a családnévvel, mint ez az idelátogató idegeneknek is feltűnt ebben a korban. ¹⁵ A 17. századi dokumentumokban is csak ritkán szerepelt az egyes nevek mellett az iparos megjelölés. Azonban a különböző peres iratokban szereplő mesterek nevének, összeírások adataival való összevetése bizonyítja, hogy ebben az időszakban is a mesterségre utaló családnevek túlnyomó többsége a foglalkozást is jelölte.

Az egész Zemplén megyére kiterjedő vizsgálatok azt bizonyítják, hogy az 1570-es évek tájáig 90-95 %-os biztonsággal azonosnak vehetők a mesterséget jelölő családnevek az iparűzőkkel. Ez a helyzet nem az iparfejlődéssel, hanem az általános népmozgalmi változásokkal kapcsolatosan módosult. ¹⁶ A 16. század végétől, de főként a 17. században vált jellemzővé a mesterembereknél a származási hely előnévként való használata, vagy a mesterségnévvel együtt a kettős név alkalmazása. A névhasználatban bekövetkezett változásokat figyelembe véve és a peres iratokban előforduló mesteremberek nevének összeírások adataival való összevetése után úgy tűnik, hogy a 17. századi Tokajban 80 %-osra becsülhető a családnevek és az iparűzők azonossága. A tokaji mezővárosi ipar fejlettségének bemutatására ily módon a 16. és 17. századi aránybeli eltérések figyelembe vételével nyílt lehetőség.

Tokaj lakossága 1517-ben 300 körül mozgott. ¹⁷ A lakosság száma a későbbi időszakban, elsősorban a háborúskodások és a politikai helyzet következtében folyamatosan hullámzott. Egyes számítások szerint az adózó mesteremberek háztartásainak összlakosságához viszonyított százalékaránya 1550-1570 között 15-23, 1690-1710 között pedig 24-28 % között váltakozott. ¹⁸ Az összeírások újbóli áttekintése után különösen a 16. században az előbbi megállapításokhoz képest számottevő eltérések tapasztalhatók.

A tokaji adózó mesteremberek háztartásainak százalékaránya az összlakossághoz 1561-1699 között: ¹⁹

Év	Családok száma	Iparosok százalékaránya az összlakossághoz
1561	51	31 %
1565	99	33 %
1570	68	26 %
1573	64	36 %
1581	86	23 %
1600	61	15 %
1601	87	18 %
1635	61	29 %
1640	85	25 %
1688	211	23 %
1699	31	21 %

A mesterségek számának alakulása 1561-1699 között

Év	Mesterségek száma	Év	Mesterségek száma	Év	Mesterségek száma
1561	9	1581	10	1640	12
1565	13	1600	6	1688	17
1570	8	1601	6	1699	6
1573	12	1635	11		

Az eddigi ismereteinkhez képest Tokajban a 16. század második felében az iparosok számaránya lényegesen magasabb volt, 23-26 % között váltakozott. Ez az arány azonos-ságot mutat Sárospatak iparúzóival.²⁰ Az adatsorokat vizsgálva és a politikai, hadászati helyzetet figyelembe véve evidensnek tűnik az, hogy a tokaji várat kiszolgáló iparosok betelepülésével magyarázható az iparúzók arányának lényeges emelkedése. Az első növekedési periódus Tokaj várának 1565-ben történt visszafoglalása után következett be, a második pedig az 1570-es évektől, amikor komoly összegeket fordítottak a vár helyreállítására.²¹ Ismereteink vannak arról, hogy a katonai kontingenst iparosok, így kovácsok, csizmadiák, szűcsök, mészárosok, kádárok és fegyverkovácsok egészítették ki.²² A 16. század második felében az iparosok számának ugrásszerű növekedése éppen ezekben a foglalkozási ágakban volt jelentős.

A legtöbb mestert foglalkoztató iparágak 1561-1581 között

év	ács	szabó	mészáros	kovács	szűcs	borbély	seres
1561	2	2	8	1	0	0	2
1565	3	2	9	5	2	2	3
1570	4	1	7	3	0	1	3
1573	3	2	7	3	1	1	2
1581	2	6	2	1	2	2	2

Az iparosok számának növekedésével egyidőben a mesterségek számának emelkedése is tapasztalható. A 16. század második felében 8-13 között váltakozott a mesterségek száma. Az egyes mesterségek megjelenése az alábbi időszakokban következett be:

ács	1561	halász	1561
borbély	1565	kertész	1561
csiszár	1581	tapasztó	1561
csizmagyártó	1575	mészáros	1561
portörő	1561	sarkantyús	1565
sernevelő	1565	szakács	1565
szűcs	1565	kerékgyártó	1561
kovács	1561	lakatos	1565
molnár	1561	révész	1577
pallér	1577	szabó	1561
szijgyártó	1581	varga	1565

A 16. század második felében 22 féle iparág létezéséről tanúskodnak a források. Ez a szám lényegesen megváltozott a 17. században, amikor már 36 mesterség mutatható ki és az alábbi újak jelentek meg:

asztalos	1688	kardos	1610
fazekas	1688	gombkötő	1635
gyertyamártó	1644	hordómérő	1693
késcsináló	1635	orvos	1691
óras	1652	ötvös	1652
páncélos	1688	sarlós	1688
sütő	1652	tálas	1635

A mesterségek egy adott időszakban való előfordulását vizsgálva is némi növekedés tapasztalható. Az 1600. és a 1601. esztendőök csökkenő tendenciáját figyelmen kívül hagyva, a század döntő részében 11-17 között váltakozott a mesterségek száma, s a 16. században már népes szakmák sorába felsorakoztak a lakatosok és a csizmadiák is.²³

A 16-17. századi tokaji mesterségeket vizsgálva szembetűnő, hogy az építőipar mesterségeit űzőket alig találjuk. Teljesen hiányzik az üveges és a kőműves mesterség. Az üveges mesterség hiányának nyilvánvaló oka az, hogy a mezőváros polgárai nem igen engedhették meg maguknak a költséges ablaküvegezést. Így ez a szakma nem biztosított volna képviselőjének megélhetést. Más azonban a helyzet a kőműves mesterség esetében. Tokajban is, mint Zemplén más, kőben gazdag területein, a fa, a vessző és a sár volt az építkezések legfontosabb nyersanyaga. Tokajban Dessöffy András özvegye kúriájához még a 18. század közepe táján is fa mészárszéket ragasztottak.²⁴ A tokaji Rákóczi kúria konvenciók mesterei között 1652-ben szerepel egy kőműves alias tapasztó is, aki azonban az elnevezés szerint kő épületeken legfeljebb csak javítási munkákat végezhetett. A tapasztó mesterség 1565-től kimutatható a városban. Tehát a kőműves mesterség hiánya azzal magyarázható, hogy az építkezések többnyire az egyes családok összefogásával történtek, s legfeljebb a tapasztást bízták mesteremberekre. A 16-17. századból nincs tudomásunk arról, hogy az uradalmon kívül a téglát építőanyagként felhasználták volna. Mivel Tokajban nem találunk kőműveseket és a mezővárosi építkezések során nem igényelték ezt a szaktudást, ez nem jelenti azt, hogy más célokra ne vették volna igénybe az idegen mestereket. A kőműves mesterség Zemplén megyei elterjedése a limitációkon keresztül mérhető. 1628-tól határozták meg a kőművesek feladatait. Munkájuk körébe tartozott az épületek falainak és boltozatainak felrakásán túl a kémény, a grádics és a kemence lábazatainak rakása is. Az 1641. évi szőlőrendtartás tesz említést a kőépítkezésekre egy sajátos és Tokajban is elterjedt fajtájáról, a szőlőbeli kőgátak rakásáról. Ilyen munkálatokra a tokajiak is igénybe vették az idegen kőműves mestereket.²⁵ Az építőipar legnépesebb mestersége az ács szakma volt. Tokajban nem találjuk meg a faragó molnárokat, ezért feltételezhetjük, hogy az ácsok tevékenysége nem specializálódott egy feladat elvégzésére. Minden faipari tevékenység feladatkörükbe tartozhatott, amelyet ácsbárdal el lehetett végezni. Univerzális szakembernek számítottak, s a megbecsülésük is ennek megfelelő volt. A tokaji várbeli ács konvenciók levele 1652-ben havi 8 forintot biztosított számára, a segédje pedig 6 forintot kapott fizetségül, ami a hegyaljai napszámnak felelt meg.²⁶

Tokaj 16-17. századi ipartörténetében minden tekintetben az élelmiszeripar és a ruházati ipar mesterségei voltak a meghatározóak. A molnárok ugyan nem képviseltették magukat jelentős számban, de tevékenységük mind a katonaság, mind pedig a lakosság ellátásában nélkülözhetetlen volt. A német katonaság jelenlétével hozható összefüggésbe az, hogy a városban nagyon korán, 1570 táján megjelentek a hajómalmok. Ebben az időszakban német molnárokat is hoztak a városba, akik különleges szerkezettel ellátott hajómalmost helyeztek üzembe. A hajómalom kompos szerkezetű volt, s csak Tokajban alkalmazták. Elterjedésének az volt a fő akadálya, hogy az áradásos folyón nehézségbe ütközött a biztonságos rögzítés.²⁷ A lakosság igényeinek kielégítésére inkább a szárazmalmok szolgáltak. Jelentőségük azonban a hadi ellátás szempontjából is fontos volt, vízhiány esetén. Tokaj 1689. évi urbáriumá említi meg először a nem embcri erővel hajtott szárazmalmokat, amelyekben állatok által vont, körben hajtott vonórúd áttételével használták a hajtóerőt.²⁸ Tokaj 1644. évi urbáriumá a drabant házban egy „sóörlo malom” létezéséről tudósít. A forrás nem jelöli meg a szerkezet nagyságát és a hajtóerőt, de nyilván nem egyszerű kézimalomról van szó.²⁹ A 17. századból még két malomról tudósítanak a források. Az egyik a tokaji vár 1660. évi ábrázolásán szerepel az egyik bástya mögötti téren, s az ábrázolás kétségtelenül szárazmalmost mutat. Egy későbbi felvételen azonban már szélmalomként látható, ami vagy a felvételező idegen mérnök tévedésével, vagy pedig az 1670 után betelepedett idegen katonaság megjelenésével hozható összefüggésbe.³⁰ A Zeleméri kúria 1692. évi inventáriumában szerepel még egy konvenciók molnár kezelésében lévő szárazmalom, amely vámörlest végzett.³¹ Az uradalmi, de különösen a védelmi közpon-

tokban, így Tokajban is szükségszerű volt a katonaság ellátását biztosító sütőházak működtetése. A város konvenciók sütőházára való utalást 1652-ben találjuk.³²

A katonaság és a lakosság ellátásában fontos szerep jutott a halászatnak. A város 1561. évi urbárium 5 halászlóról tesz említést, akiknek „... semmi örökségek nincsen, hanem csak halászásokkal élnek. A kapitánynak és az udvarbíróknak minden pénteken és szombaton halat adnak.”³³ Az urbárium egyértelműen utal arra, hogy a halászok a várhoz tartoznak, tehát bizonyos, hogy a vár ellátása miatt volt fontos a tevékenységük. A tokaji iparosok közül a halászok voltak azok, akiknek a vezetőiknek csak ritkán volt azonos mesterségükkel.³⁴ A 16-17. századi összeírásokban 4-6 között váltakozott az uradalmi halászok száma, akik feltehetően gyalommal űzhették mesterségüket. 1708-ban az adóösszeírások kiigazítására kiküldött bizottság 14-ben jegyezte fel a halászok számát, s a feljegyzésük alapján ezek egyértelműen gyalmos halászok voltak.³⁵ A gyalmos halászok mellett az ún. réti halászok is az uradalomnak, illetve a várnak tartoztak szolgálattal. 1581-ben és 1688-ban is egyaránt 5-5 réti halászt vettek számba, akik az uradalom állandó részes halászlói voltak, a kifogott hal harmadával részesültek.³⁶ A halászat élelmezésben betöltött jelentőségének deklarálása Tokaj város 1610. évi törvénykönyvében szereplő „Halászoknak rendtartások”, amely már 8 állandó halászlóról tesz említést és részletesen megfogalmazza a halászok kötelezettségeit.³⁷

Az élelmiszeriparban talán a mészárosok mestersége volt a legjelentősebb, mind a katonaság, mind pedig a lakosság ellátása szempontjából, mind pedig azért, mert ez a szakma foglalkoztatta a legtöbb mestert. Hegyalján a legtöbb mészárszék Tokajban volt. Az 1688. évi urbárium 6 mészárszéket említ a Csáky, a Kemény, a Nádasdy, a Szirmay, a Szemere és az Andrásy kúriák mellett. A mészárszékeket a kúriák köfalához csatlakoztatták, vagy a piacon felállított kezdetleges építmények voltak, karóvázis falazatuk tapasztott náddal fedett.³⁸ A húsmérés földesúri jog volt. A mészárszékek használata és a húsmérési jog gyakorlata azonban többféle lehetett. Taxás, árendás vagy konvenciók megoldásokkal egyaránt találkozhatunk. A taxa a húsmérési jogért darabonként fizetett, az árenda pedig az éves bérletet jelentette az épülettel együtt. Thurzó György a tokaji mészárosok számára előírta, hogy fejenként 60 font faggyúval és minden levágott barom nyelvével kell szolgálniuk és vár szükségire való vágást kért a mészárosoktól robot címén.³⁹ A mészárosok tevékenysége a földesúr és a köz számára egyaránt fontos volt. Tokaj földesura 1630-ban arra utasította az udvarbírókat, hogy a „Mészárszék megh ne fogiattkozzék” mivel igen fontos anyagi érdeke fűződött működtetésükhöz.⁴⁰ A tokaji mészárosok kötelezései közé tartozott még a levélhordás. A város 1561. évi protokolluma tette a mészárosok feladatává a levélhordást 2 mérföld távolságban a kapitány parancsának megfelelően. Az 1581. évi urbárium ugyanezt kimondja a módosítással, hogy Ruskára, vagy Kassára kellett a leveleket vinni gyalogosan, vagy lóháton.⁴¹

Az élelmiszeripar helyzetéről szólva hangsúlyoznunk kell a tokaji serfőzés jelentőségét. Tokaj volt az első hegyaljai település, ahol serfőzéssel kezdtek foglalkozni. A serfőző házak számát tekintve is vezető szerep jutott Tokajnak. A 16. század második felében és a 17. században szinte állandóan 5-6 serfőző házból folyt a ser készítés. A serfőzők a kúriákhoz kapcsolódtak és állapotukról, az épületek szerkezetéről számos leírás található. A serfőző házak közül talán a legjelentősebb a Rákócziaké volt, amelyet árendába adva hasznosítottak.⁴² A serfőző házak berendezései közül csupán a serfőző katlanok és az ún. szaladszárító kemencék voltak beépítve. Egy 1687. évi tudósítás ekképpen tájékoztat erről: „... van egy jó öreg kúbul rakott katlan ser főző öregh üstivel” és „Egy kő szárazsító”.⁴³ A Rákóczi-féle tokaji sernevelő felszerelése a beépített berendezéseken kívül a következő volt: „... serhez való három kád... két kicsiny viselt kád..., két kisebb Ser hűtő kád, két eresztő Válu. Egy öreg kosár. egy cseber. Két merengelő. Tizenkét Serhez való üres hordó.”⁴⁴

A 16-17. századi ruházati ipar viszonylagos fejlettségét a szabó, szűcs és csizmadia mesterek magas száma fémjelezte elsősorban. E mesterségek közül mind előfordulás, mind pedig műhelylétszám tekintetében a szabó mesterség volt a legszámottevőbb. Az 1680-as évektől több mint 20 mester tevékenykedett a városban és feladatkörükbe tartozott minden posztóneműekkel való munka.⁴⁵ A szűcs mesterek száma 1688-ra elérte a 9-et.⁴⁶ Érdekes módon a tímár tevékenységéről nincs adatunk sem 16., sem a 17. századból. A szabókhoz hasonló népes mesterség volt a csizmadiáké. Amikor 1647-ben céhet alapítottak, itt is több mint 20 mestert vettek számba.⁴⁷ A csizmadia mesterség fellendülése jelzi azt, hogy Tokajban viszonylag korán divatossá vált a csizma és kiszorította a vargák fő termékét, a sarut. A ruházati iparon belül a szabó mesterség fellendülésével párhuzamosan megfigyelhető a gombkötők számának emelkedése, ami egyértelmű, hiszen a szabókat ők látták el gombokkal, zsinórokkal, arany és ezüst skófiummal.⁴⁸

A bemutatott mesterségeken túl a többi, korábban már jelzett szakmában többnyire 1-2 mesterember tevékenykedett rövidebb-hosszabb ideig. Megtalálhatjuk közöttük a páncélost, a sarlókécsizőt, a késest, az ötvöst, az órast, de ezek a mesterségek nem hagytak maradandó nyomokat Tokaj fejlődésében. Mint kuriózum szakmák jelentek meg és csupán speciális igényeket elégítettek ki. Nem mondható el ez a kovácsokról, a szíjgyártókról, a lakatosokról, a bodnárokról és borbélyokról, még akkor sem, ha egyes esetekben létszámuk messze elmarad az élelmiszer- vagy ruházati iparban tevékenykedő mesterek számától.

A szíjgyártó mesterség speciális mezővárosi foglalkozás volt a Hegyalján. A szíjgyártók feladatköréhez tartozott általában minden hátas és igavonó lószerszám készítése. Tokajban a mesterség 17. századi fénykorában 11 szíjgyártó dolgozott egy időben.⁴⁹ 4-5 között váltakozott az egyidőben dolgozó kovácsok száma. Mellettük bizonyos időszakokban jelentős számú cigánykovács is tevékenykedett a városban. Az 1689. évi urbárium pl. 12. uradalomhoz, illetve várhoz szolgáló cigánykovácsot tartott számon.⁵⁰ A kovácsok tevékenységére, jogállapotára nem utalnak adatok, azonban feltételezhetően konvencióss mesterek voltak, vagy taxások. Tokaj 1689. és 1692. évi urbáriumaiiban szerepel a patkó taxa, 100 illetve 50 patkó szegestől.⁵¹

Elterjedtség és műhelylétszám tekintetében lényegesen a kovács mesterség alatt maradt a lakatos mesterség. Tokajban már 1565-ben előfordulnak, a 17. században pedig lakatgyártó néven szerepelnek az összeírásokban. Számuk 1-2 között váltakozott. Az uradalmak lakatos munka szükségletei a kovácsokhoz hasonlóan a 17. század közepétől konvencióssok által nyertek kielégítést. Tokaj Várának lakatos műhelyébe 1652-től konvencióss lakatosok kerültek.⁵²

A szőlő és a bor mesterségei közül az egyik legfontosabb és legsajátosabb a bodnár mesterség. Ezt tudomásul véve meglepőnek tűnhet első pillanatra az, hogy Tokajban csak 2-3 között váltakozott a bodnárok száma. Ez azonban magától értetődő akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a jobbágyok saját szükségletükre minden bodnár munkát el tudtak végezni, s az uradalmak általában a 17. század végéig jobbágy munkával állították elő a hordók és kádák készítéséhez szükséges nyersanyagokat. A szorosan vett szakmunka csupán a hordókötés volt, s ezt végezték többnyire a szakképzett bodnárok. Tokajban konvencióss bodnárokat alkalmaztak erre a célra.⁵³

A 16. század második felének egyik legnépesebb mestersége a borbély volt. A mesterség kialakulása, fejlődése és a hadászati központ közötti összefüggés egyértelmű. Egyes források szerint a tokaji borbélyok 1577-ben céhet is alapítottak.⁵⁴ Ezt azonban egyetlen dokumentum sem támasztja alá. A tokaji borbélyok száma a 17. században szinte a 16. századival azonos szinten maradt. 1688-ban 5 borbély élt a városban és az igazi céhalapításra ez időtájt került sor.⁵⁵

Korábban érzékelhettük, hogy a tokaji iparosok összlakosságához viszonyított számaránya országos viszonylatban is a kiemelkedők közé tartozott. A 16. század utolsó harmadában a lakosság 23-36 %-a, a 17. században pedig 21-29 %-a foglalkozott ipari tevékenységgel. Ezek az adatok csak akkor válnának teljes értékűvé, ha az iparűzők megélhetésének egyetlen forrása mesterségük lett volna és minden idejüket tevékenységük gyakorlásának szentelték volna. A tokaji iparosok esetében - csakúgy mint Hegyalja más településein - az ipari tevékenység nem a megélhetés egyetlen forrása volt, hanem mindenek előtt eszköz a biztosabb megélhetést megteremtéséhez. Természetesen az sem volt elhanyagolható szempont, hogy a 16-17. századi bizonytalan politikai helyzetben a szőlőművelés biztosabb megélhetést jelentett a mesteremberek számára, kevesebb kockázattal járt, mint az iparűzés.

Az iparosok társadalmi felemelkedését, kiváltságos rétegbe való kerülését nagymértékben elősegítette az, hogy a személyt és a vagyont terhelő jobbjágyterhek jól elkülönültek a szőlőbirtok sajátos rendje következtében. A személyes szabadság a személyi robotterhektől való mentességben fejeződött ki. Ezt pedig az iparosréteg úgy érte el, hogy a robotterhet pénzzel váltotta meg. A megváltáshoz szükséges pénzt pedig egyrészt az iparűzés, másrészt pedig, és döntő mértékben a szőlőműveléssel szerzett jövedelemből teremtték elő.

A tokaji mesteremberek közül már 1565-ben egy libertinus-exemptus jogállású volt. 1581-ben a 20 mesteremberből már 12 volt a libertinus-exemptusok száma.⁵⁶ A libertinus-exemptusok egy része a 17. század utolsó harmadában a társadalmi szempontból is bizonytalanabb közállapotok közt nemesnek kezdte el magát nevezni. Azonban megfigyelhető, hogy az iparosok egy része valójában szabályszerűen jutott nemességhez. Tokajban 1577-ben a 2 libertinus iparos mellett előfordul egy Michael Zwch nevű nemes is. 1635-ben a 29 taxás nemesből 4 volt iparos foglalkozású.⁵⁷ Az 1696. évi adóösszeírások alapján pedig kimutatható, hogy a nemesek 25 %-a volt iparos családnevű, vagy foglalkozású.⁵⁸

A tokaji mezővárosi iparűző réteg útja tehát nem a városi polgári társadalom útja. Az iparűző rétegnek a felemelkedés útja nem a tőkehalmozás, iparfejlesztés révén, hanem egyénenként, az agrárvagyon által szerzett anyagi függetlenség megteremtése révén volt biztosítható. Ez nagymértékben kihatott a piaci körülmények alakulására is. Tokaj-Hegyalján a 16-17. században nagyobb arányú kereskedelem csak a mezőgazdasági termékekkel, igazán jelentős, közvetítő, vagy távolsági kereskedelem pedig csak bortermelelssel kapcsolatban alakult ki, amely mellett az ipari nyersanyagok kivitele és behozatala csak másodlagos jelentőségű volt, ipari készítményekkel kapcsolatos kereskedelemről pedig szinte nem is beszélhetünk.⁵⁹

A kereskedelemmel kapcsolatos általános érvényű megállapítás Tokaj esetében is minden tekintetben helytálló. Pedig a város fekvése, földrajzi helyzete kedvező volt. Korszakunk folyamán nem alakult ki a városban hivatásos kereskedőréteg. A borkereskedelem és az egyéb áruforgalom a lengyelek kezén volt, s csak a 17. század közepén alakult ki az első jelentős helyi kereskedőréteg a görögök megtelepedésével.⁶⁰ Az ipari termékekkel való kereskedelemre utalás egyáltalán nem bukkan elő a forrásokban. A mezővárosi iparosok termékeinek egy részét a helyi piacokon és vásárokon értékesítették. Tokaj mezővárosi kiváltságaira utaló első okleveles adat 1476-ból származik, ami feltehetően a vásártartásról is rendelkezett. Az országos vásártartási jog 1598-tól bizonyítható hitelesen, amikor I. Rudolf megerősítette a korábbi kiváltságokat, amelyben az országos vásár tartásának joga is szerepelt. Tokajnak 6 országos vásár tartására volt privilégiuma.

Ezek a következő napokra estek: Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.); Keresztelő Szent János napja (június 24.); Szent Anna napjára (július 26.); Szent Mihály napján (szeptember 29.); Simon Juda napján (október 28.) és Tamás napján (december 21.).⁶¹ Az országos vásárok mellett a helyi kereskedelmi élet gyakoribb formái a heti piacok voltak. A piacok tartása nem igényelt különösebb szabadalmat, rendszerint a földesúr engedélyezte. Az árucseré e fóruma elsősorban a nem önellátó város élelmiszerezéssel való ellátását biztosította és lehetővé tette az ipartermékek cseréjét. A hetente több alkalommal megtartott piacok közül a legnagyobb forgalmat hetivásárnak is nevezték. Tokajban kedden volt a „Hetivásár”.⁶² A tokaji piacok és vásárok forgalmára vonatkozó konkrét adatok eddig nem bukkantak elő. Az itt folytatott termékcseré színvonalára a vásári rendtartásokból következtethetünk elsősorban. Az első tokaji vásári rendtartás 1610-ből származik.⁶³ Vélhetően ez is, mint a többi hegyaljai vásári rendtartás egy hosszabb ideje kialakult gyakorlatot rögzít nagyobb részben. Megállapítható belőle, hogy a mezővárosi iparosok készítményeinek nagyobb része állandó, közvetlen kapcsolat révén került a vásárló közönséghez. A tokaji vásári rendtartás 11 vásári mives mesterséget sorakoztatott fel: szappanos, szűcsszabó, szűcs, vásznas, varga, ötvös, szabó, rézműves, kannagyártó, posztómetsző, fazekas. A hivatásos kereskedelem képviselői közül a vidéki szappanos kufárokról és az áros emberekről tesz említést. A kereskedelem, a mezővárosi vásártartási jog későbbi fejlődését illusztrálja a városi protokollum 1686. évi bejegyzése, mely szerint a különböző kalmárok az országos sokadalmakon kívül is szabadon bejárhattak a piacra, ahol sátort vontak és árultak a város kiváltságai ellenére.⁶⁴ A vásári árúk felhozatala szekéren vagy háton történt, többnyire puttonyban, sátorból, kádból, vagy puttonyból árult a mester, vagy az eladó. Tokajban a szalonnás szekértől 6, a kalácsos szekértől 2, a szekeres vargától 6, ha háton vitte a terméket 1, ötvöstől 1, vásári mives szabótól egész sátrastól 6, rudas szabótól 2, szelárostól 6, rézművestől 2, kannagyártótól, ha sátorja volt 6, anélkül 3 dénár vámot szedtek. Az áros mester vámja egy ferton boss volt, a posztómetszőtől pedig egy kapcának való kesznicer posztó. A vásári rendtartás szerint az előbbieken túl még a következő vámok léteztek: „Egyéb közönséges szekértől denárii 2. Azki valamit hoz árulni, ha gyalog hozza az árut denárink 1. Az múzárosok és hentesek állapotját ide felírtuk míg foliv 3, capite 3. Ha gyümölcsöt, vagy hajón, vagy szekéren hozott, két pénz gyümölcsöt ad. Ha sót hoznak köznap, denarii 2. Az fazekas egy fazékkal tartozik.”

A piacokon és vásárokon lefolytatott termékcseré mennyiségének és minőségének bemutatására nem állnak rendelkezésre források. Az előbbi adatok alapján csak az árucserére vázlatos érzékeltetésére vállalkozhatunk. Ezt a képet bizonyos szempontból színesítik, kiegészítik az első tokaji céhállítások, amelyek a 17. században következtek be. A város céhes iparfejlődésének virágkora kétségtelenül a 18. század és a 19. század első fele. Vizsgálatunk szempontjából az első tokaji céhállítások a termelés és a piac összefüggésében lényegesek. A 17. századi céhek alapításában kétségtelenül alapvető szempont az érdekvédelem, amely a mesterek szemszögéből hármassal irányú volt: a nyersanyagbeszerzés, a munkaerő és a piac monopolizálása. A céhállítás célja alapvetően a piac, a felvevőterület biztosítására jött létre, vagyis olyan helyzetben, amikor a piac telítődésének, vagy a túltermelésnek a veszélye fenyegetett. A céhalapítások tehát végeredményben azt jelzik, hogy mikor és milyen mesterségek jutottak el olyan értékesítési viszonyok köré, amikor termékeiket már csak a céh érdekvédelmi működésének segítségével tudták értékesíteni.

Tokajban az előbbieknél megfelelően a 17. században az alábbi céhállításokra került sor:⁶⁵

Céhállítás időpontja	Céhes mesterségek	Oklevél kiadmányozók
1610	Lakatosok, szíjgyártók és csiszárok	Thurzó György
1616	Szabók	Thurzó György
1647	Csizmadiák	kassai tanács
17. sz. vége	Borbélyok, sebészek	ismeretlen
17. sz. vége	Gombkötők	ismeretlen

Tokaj a 16. század utolsó harmada és a 17. századi ipar- és kereskedelem történetének vizsgálata után megállapítható, hogy a mezővárosi iparosok összalakossághoz viszonyított aránya Tokaj-Hegyalján is kiemelkedőnek minősíthető és országos viszonylatban is jelentős. Az ipari tevékenység differenciálódása közepes szintű volt és elsősorban az élelmiszerek- és a ruházati iparban következett be. Az iparúzők célja elsősorban a biztos jövedelmet megteremtő és a társadalmi felemelkedést elősegítő szőlőbirtok megszerzése volt. Ily módon a város iparfejlődését kedvezőtlenül befolyásolta az, hogy a szőlőművelés nem erősíthető, hanem tőkeelvonó tényezőként jelentkezett. Korszakunk folyamán ipari képzelményekkel kapcsolatos kereskedelemről nem beszélhetünk. A mezővárosi piacok és vásárok a csekély mértékű árucserre lebonyolításának színterei voltak csupán. A termelés és a piac egyensúlyának megbomlása néhány iparág esetében következett be, amelyek céhállításokkal igyekeztek érdekeik védelmében.

Összességében: A 16-17. századi tokaji ipar a mezővárosi ipar szintjéig jutott el. Annak következtében, hogy a szőlőművelés volt a gazdasági élet legjövödelmezőbb ága, az ipar csak másodlagos szerepet tölthetett be, az iparfejlődés és a városiasodás egymást erősítő folyamata nem bontakozhatott ki.

Jegyzetek

- 1 *Csorba Csaba*: Várak a Hegyalján Bp. 1980. 64.
- 2 Itt elegendő a sebek gyógyításával foglalkozó borbély mesterség meghonosodására, a serfőzés, sernevelés jelentőssé válására, vagy a német típusú hajómalmok megjelenésére utalnunk.
- 3 L.A. tokaji uradalom 1575-ben. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1895. 135.; *N. Kiss István*: Uradalmi gazdálkodás Sárospatakon és Tokajban a XV. század második felében. Történelmi Szemle, 1960. III. 22-28.
- 4 Az iparúzókkal szembeni földesúri, kamarai viselkedésre vonatkozóan L. *Román János*: Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának termelési viszonyai a XVI-XVII. században.
I.m.: *Makkai László* (szerk.) Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágytság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XV-XVII. századi agrártörténetéhez. Bp., 1966. 580-581.
- 5 *Borovszky Samu* szerk.: Zemplén vármegye. Bp. 1905. 381.; *Csikvári Antal* szerk.: Zemplén vármegye. Bp. 1940. 89-90.
Miután Niclas Salm csapatai elfoglalták Tokaj várát Ferdinánd nádorát, Báthory István felszólította a Kassaiak panaszára, hogy a várostól elfoglalt malmukat és egyéb javaikat adják vissza. *Détshy Mihály*: A tokaji vár története. Kézirat. 1993. 12.
- 6 *Détshy Mihály*: i.m. 25.
- 7 *Détshy Mihály*: i.m. 60.
- 8 *Détshy Mihály*: i.m. 63.
- 9 *Détshy Mihály*: i.m. 68.
- 10 *Détshy Mihály*: i.m. 71-72.
- 11 *Détshy Mihály*: i.m. 75.
- 12 Erre vonatkozóan L. *Román János*: i.m. 1966. 622. Itt érdemes megemlíteni azt is, hogy a céhállítás jogát Alsó-Zemplénben főként Kassa városa gyakorolta.
- 13 Országos Levéltár (a továbbiakban OL.). Urbarium et Conscriptioes (a továbbiakban U. et C.) 1565. F. 122. No. 1. Tokaj 1565. évi urbárium.
- 14 Tokaj 16-17. századi ipartörténet vizsgálatához az alábbi forrásokat vettük igénybe: Tokaj 1561. évi urbárium. In.: *Németh Gábor*: Hegyaljai Mezővárosok törvényei a XVII-XVIII. századból. A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti kiadványa I. Bp. 1990. 122-129.; Tokaj város törvénykönyve 1610-ből. Szerk.: *Csorba Csaba*: Facsimile kiadás. Miskolc, é.n., OL. U. et C. F. 122. No. 1. Tokaj urbárium 1565.; OL. U. et C. F. 97. No. 23. Tokaj 1570. évi összeírása.; Tokaj 1573. évi urbárium. Németh Gábor: i.m. 130-133.; Tokaj 1581. évi urbárium. *Maksay Ferenc*: Urbáriumok. Bp. 1959. 739-740.; Regesta dec. OL. E 159. Tokaj 1600. Bordézsm. OL. U. et C. F. 59. No. 6. Tokaj 1635. évi urbárium.; OL. U. et C. F. 58. No. 2.; U. et C. F. 58. No. 17.; U. et C. F. 58. No. 20.
- 15 *Takáts Sándor*: Régi faragómestereink Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI-XVII. századból. Szerk.: *Benda Kálmán*. Bp. 1961. 90.
- 16 Pl. a tokaji csizmadiák 1647. évi céhlevelének 21. mesterneve közül 13 az előző lakóhelyére utal, a mesterséggel azonos családnév már csak egy fordul elő. L. *Mező András*: Hegyaljai jobbágynevek a XVI. században. Tokaj és Hegyalja V. Miskolc, 1991. 92-99.
- 17 *Bácskai Vera*: magyar mezővárosok a XV. században. Bp. 1965. 25-27.
- 18 *Román János*: i.m. 591.
- 19 A forrásokra vonatkozóan L. a 14. jegyzetpontot.

- 20 *Román János*: i.m. 591. Patakon 1550-1570 között 18-23 és 1690-1710 között 14-25 % között mozgott az iparosok számaránya.
- 21 L. A tokaji uradalom 1575-ben. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 1895. 135. *Kapossy János*: Művészettörténeti regeszták királyi határozatokból és rendeletekből. Művészettörténeti Értesítő 1956. 195. *Csorba Csaba*: i.m. 76.
- 22 *Csorba Csaba*: i.m. 77.
- 23 A népességüket mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a lakatosok 1610-ben, a csizmadiák pedig 1647-ben céhet állítottak. L. *Visegrádi János*: Zemplén-Vármegyei céhlevelek. In. A sátoraljaújhelyi r. Kat. Főgimnázium Értesítője. Sátoraljaújhely, 1908-9. 14.
- 24 OL. NRA 265/56. Tokaj, 1753.
- 25 *Szilágyi Sándor*: Lorántffy Zsuzsanna. Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei 13. k. IX. darab. 86.; Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókkönyvtára. (Továbbiakban: Z.lt.) IV. A. 1001/b. Loc. 98. No. 275.
- 26 *Szilágyi Sándor*: i.m. 86.
- 27 *Takáts Sándor*: i.m. 48-49.
- 28 OL. U. et C. 5/5. A zeleméri kúria leltárában „száraz malom szalma fedéllé” szerepel 1686-ban. OL. U. et C. 58/14.
- 29 *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokának gazdasági iratai. 1631-1648. Bp. 1954. 377.
- 30 Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez XIX. 103. és 106.
- 31 OL. U. et C. 58/19. Vö.: *Román János*: Zemplén megye XVI-XVII. századi iparának szakmai és mesterségei, különös tekintettel a Hegyaljára. Borsodi Történelmi Évkönyv I. Miskolc, 1965. 34.
- 32 *Szilágyi Sándor*: i.m. 86. Vö.: *Román János*: i.m. (1965.) 39.
- 33 L. *Németh Gábor*: i.m. 125. és Tokaj Város törvénykönyve. Szerk.: *Csorba Csaba* i.m.
- 34 L. a halászok névsorát *Németh Gábor*: i.m. 122-125. A halászok név szerint: Halász Orbán, Szantó Pál, Arany Ferenc, Varsás János és Jakab Pál.
- 35 Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez (A továbbiakban: AZT) XV. 360.
- 36 *Maksay Ferenc*: i.m. 740-741 és 766.
- 37 *Németh Gábor*: i.m. 113-114. L. még a törvénykönyv részleteit: *Mosolygó József*: Tokaj és vidéke. Magyar városok monográfiája. Bp. 1930. 24-32.
- 38 *Maksay Ferenc*: i.m. 766-767. A kúriákhoz tartozó mészárszékek és más ipari objektumok bemutatásánál a zeleméri kúria inventáriumai adják. OL. U. et C. 58/14.; 58/13.; 58/16.
- 39 *Román János*: i.m. (1965) 45.
- 40 Z.lt Tokaj mezőváros Lt. Oklevelek 12. 1630. VII. 22.
- 41 Z.lt. Tokaj mezőváros protokollumai. A.I.1. 98-99. *Maksay Ferenc*: i.m. 740. Vö.: *Román János*: i.m. (1965) 47.
- 42 *Román János*: i.m. (1965) 55-56.; *Orosz István*: A hegyaljai mezővárosok társadalma a 17. században, különös tekintettel a szőlőbirtok hatáira. Agrártörténeti tanulmányok. Szerk.: Szabó István Bp. 1960. 11.
- 43 OL. U. et C. 88/69.
- 44 *Román János*: i.m. (1965) 56.; OL. U. et C. 35/45.; További tokaji serházak berendezései: OL. U. et C. 58/16.
- 45 *Román János*: i.m. (1965) 66. és OL. U. et C. 58/A.
- 46 OL. U. et C. 58/17.
- 47 A céhalapításra vonatkozóan L. *Visegrádi János*: i.m. 14.

- 48 *Román János*: i.m. (1965) 73.
- 49 OL. U. et C. 58/2 és U. et C. 58/17.
- 50 OL. U. et C. 5/15.
- 51 OL. U. et C. 5/15.; 58/20. Vö.: *Román János*: i.m. (1966) 74.
- 52 Szilágyi Sándor: i.m. 75.
- 53 *Román János*: i.m. (1966) 59. *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991. 533-535.
- 54 *Csorba Csaba*: i.m. 80. *Maksay Ferenc*: i.m. 739-740.
- 55 OL. U. et C. 58/17.
- 56 *Román János*: i.m. (1966) 595. A társadalmi változásokra sorakoztat fel adatokat *Németh Gábor*: A tokaj-hegyaljai mezővárosok átalakuló társadalma a 16-17. században. Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989. 85-101.
- 57 OL. U. et C. 97/23.; U. et C. 59/6. A társadalmi változások folyamataira L. *Orosz István*: i.m. 3-70.
- 58 OL. Kamarai levéltár. Conscriptioes A 2676 rsz.
- 59 Vö. *Román János*: i.m. (1966) 574.
- 60 L. *Högye István*: A görögök szerepe Hegyalja életében a XVIII. században. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 16. 1-3.; *Sasvári László*: Elkallódott tokaji görögök és sáncok nyomában. Borsodi Szemle. 1961. 4. sz. 422-424. *Balassa Iván*: i.m. 573. Kifejti, hogy más állítások ellenére a görögök 17. századi tokaji megjelenése nem bizonyítható.
- 61 *Högye István*: Hegyaljai vásárok, piacok 1711-1849. Borsodi Levéltári Évkönyv IV. Miskolc, 1981. 84. A vásárszabadalmak idejére. L. *Román János*: i.m. (1966) 577.
- 62 *Högye István*: i.m. 84.
- 63 Z.lt. Tokaj protokollum 1610.
- 64 Z.lt. Tokaj mezőváros Lt. A. I. 1. 91-92.
- 65 L. *Visegrádi János*: i.m. 14-16. A céhek alapításának időpontjára utalások találhatók egy 1829-es felmérésből. L. Z.lt. IV-1001/p/40. Deputatiok. Av. 1829. A tokaji lakatos céh artikulusai. Z.lt. Loc. 60. No. 63.; Tokaji csizmadiák céglevele Z.lt. Loc. 60. No. 65.

KINCSTÁRI BIRTOKLÁS ÉS MEZŐVÁROSI POLITIKA

Aligha fogjuk valaha is megtudni, hogy miként vélekedtek Tokaj lakói a Tisza és a Bodrog találkozásánál emelkedő vár lerombolásáról a Rákóczi szabadságharc idején. A hatalom jelképének e látványos megsemmisülése bizonyára nem keltett aggodalmat bennük. A szabadságharc - bukása ellenére - nyomasztó tehertől látszott megszabadítani a várost. Pedig valójában a hatalom csak most vette be magát a város falai közé. Miután az emigrációba vonult Rákóczi fejedelem megtagadta a bécsi udvar által követelt hűségeskü, birtokait elkobozták. A tokaji uradalmat a kincstár magának tartotta meg. A szepesi kamara 1715-ben vette kezelésébe a birtokot. Bár a kamarai feladatkörbe országosan elsősorban a gazdasági ügyek tartoztak, uradalmait a kincstár feudális földesúrként kezelte, élve nem gazdasági jellegű jogaival is. Támaszát jelentették a városban eddig is az államhatalmat képviselő vagy azzal összefonódott intézmények és hivatalnokok, a só- és a harmincad hivatal munkatársai, a postamester, a révfelügyelő s bizonyos mértékig a katolikus egyház képviselője, a helyi plébános is, aki rendszerint Szabolcs megyei esperesi címet is viselt.

A kamarai uralom ugyanakkor véget vetett a magánföldesúri igazgatás következtetésének, a mindenkor fenyegető birtokos-változás aggodalmának. A mezővárosi jogállás a Hegyalján általánosan együttjárt a tisztviselők választásának jogával, a járadékok belső felosztásával, bizonyos mentességekkel (a tokajiak pl. - amint láttuk - mentesek voltak a városnál lévő tiszai átkelőhely vámjának fizetése alól), s nem utolsósorban az igazságszolgáltatás első fokú ellátásával. Utóbbi jog a peres ügyek lefolytatásában - s a vétségek büntetésében - továbbá szerződéses és végrendelettes szentesítésében nyilvánult meg.¹ Az új uralom alatt ezek a jogok fennmaradtak, a kamarai birtoklás értékelésében így ellentmondásos szempontok szembesülhetnek.

Tokaj viszonylagos autonómiáját a választott vezetők: a nemesek élén álló kapitány, a főbíró, az adószedő (exactor) és a tanács (szenátus) tagjai őrizték. A tisztújítás a feudális szokások szerint ment végbe. A kamarai uradalom prefectusa, aki többnyire személyesen is megjelent az óév utolsó vagy az újév első napjaiban tartott gyűlésen 3-4 jelöltet állított a legfontosabb posztokra, közülük választották ki „a N[agyságo]s város terh [tcher] viselő nemes és közrendű lakosi” gyűlésükön (más megfogalmazásban: „a város népének nagyobb része jelenlétével”) - néha egyhangúan, máskor többségi szavazattal - a legmegfelelőbbnek látszó személyt.² A megtisztelőnek látszó megbízatás azonban nem volt feltétlenül vonzó. Az 1750-es években többször is előfordult, hogy a kapitányságra megválasztott jelölt nem akarta „az súlyos és a feljebb múlt esztendőkhöz tapasztalt bajos hivatalnak felvállalását”. 1750-ben Hitchens Antal végül Kovacsics Ferenc uradalmi prefectus és „a népnek sok kéréséből felvállalta” a kapitányságot, amit ekkor másodszor viselt. 1751-ben azonban elhárította az újabb hosszabbítást, sőt, ugyanekkor a helyére jelölt Jámbor János is kimentette magát a feladat alól. A következő évben mégis ez utóbbit választották meg. „jöllehet magát mindenképpen mentegette és tudatlanságát s deáktalanságát [latin tudásának hiányát] azon hivatalnak elviselésére affegálta [szembeállította]”.

Az igazgatási feladatok csekély differenciáltsága következtében a vezetőkre valóban felelősségteljes munka hárult. Igaz, mindig maguk mögött tudhatták a tanácsot.

Hiába volt a kapitány után a legfontosabb tisztség a főbíróé, a peres ügyekben a tanács mondta ki a döntő szót. Tokajban a 18. században úgy tudták, hogy a város korábbi századokban pallosjoggal rendelkezett, tehát főbenjáró bűnügyekben is ítélezhetett.³ Korszakunkban azonban a tanács a szőlőforgalmi ügyletein túl, legfeljebb lopási és erkölcsi ügyeket tárgyalt s kisebb pénzbüntetéseket mellett kalodába zárást, továbbá a férfiaknak „palcázást” (botozást), a nőknek korbácsütéseket szabhatott ki. A tanács határozta meg a járadékok elosztásának arányát is (ha ez nem termékhányadhoz volt kötve, mint pl. a szőlődézsma). Az adószedőre (exactor) így inkább csak „a Portio pénz szedése” maradt. A város persze rendszerint próbált lealkudni terheiből, de ez nem mindig járt sikerrel. Az 1750. január 31-i tanácsülés két tanácsnokot delegált a vármegyegyűlésre, hogy ott a város terheinek leszállítását kérjék. Indoklásul azt hozták fel, hogy megszorodott az özvegyek és a városban lakó nemesek száma, míg a régi adófizetők közül „sokan kihaltak, elszöktek”. A városi szegénységet sem lehet a járadékfizetésbe bevonni, egyre kevesebben vannak, akik a katonaság bekvártélyozásában részt tudnak venni.⁴

Néhány kisebb tisztség vezetője nem volt tagja a tanácsnak. A városgazda meghatározott gazdasági ügyekkel, a vásárbíró a vásárok és a piac dolgaival foglalkozott. Megbízatásuk lehetett bevezetője a későbbi tanácstagságnak, esetleg magasabb tisztségnek. A lakossággal kapcsolatot a tizedesek tartották. A város három tizedre volt felosztva (alsó, felső, középső). A tizedesek nem tartoztak a valódi hivatalnokok közé, megbízatásuk egyetlen évre szólt, lejárta után nevükkel nem találkozunk többé a város vezetésében. A város rendjét a két strázsamester és a négy városszolga, a szőlők és a vetemények őrzését a négy kerülő látta el.

A vezetők estleges vonakodása ellenére a város irányításában való részvétel mégiscsak megfizető feladat volt, amiben nem részesülhetett akárki. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a vezetők viszonylag szűk körből kerültek ki. A városkapitányt és a főbírókat rendszerint a tanácstagságot viselt lakosok közül jelölték, a leköszönt vezetők pedig továbbra is a tanács tagjai maradtak, néha újból elnyerve valamely magasabb tisztséget. A tanácsba egyébként nem minden évben kerültek új tagok, az ilyen eseményt a jegyzőkönyv külön rögzítette. A vezetésben résztvevők körének jellemzőit azonban végül nem olyan könnyű meghatározni. Találunk közöttük néhány taxalista nemest, mint a 18. század közepén a Lippay család tagjait. Lippay János 1749-ben jutott el a főbíróságig, 1753-ban a kapitányságig, Lippay András 1759-1762 között lett városkapitány, majd több évig tanácstag maradt. 1765-ben újra (bizonyára egy másik) Lippay János került a tanácsba (újonnan választott tagként). Szentmiklósy Sámuel az 1740-es években volt kapitány és tanácstag. Pedig egy 1743-i, a taxalista nemeseket felsoroló összeírás szerint valamennyien a taxalisták szegényebbjei közé tartoztak, akiknek sem házuk, sem jószáguk, sem jelentősebb mezőgazdasági termékük nem volt. Az idősebb Lippay Jánost 1743-ban egyenesen úgy jellemzik, hogy semmilye nincs (nihil habens).⁵

A tanács a 18. század közepén - harmadik negyedében felerészben iparosokból állt.⁶ Az 1760-as évek közepén 3 csizmadiát, egy-egy szabót és üvegest, továbbá egy kereskedőt (vasáros vagy vásáros) találunk közöttük. (Korábban bodnár és varga is akadt sorukban, míg Hitsch Antal a város patikusa volt.) A nem nemes, nem iparos tagok többségénél valószínű, hogy a szőlőjéből élt, mert a dézsmajegyzékekben tekintélyes mennyiségű termést tüntetnek fel a nevük mellett.⁷ A városszolgák és a kerülők természetesen szinte kivétel nélkül a vagyontalanok közül kerültek ki.

Ha a tanácsban jelentős helyet tudtak is kiharcolni maguknak az iparosok, a város elsősorban mezőgazdasági termékeiből élt. Ez a mezőgazdaság persze jócskán egyoldalú volt. Tokajnak a török kiűzése után sem volt szántóföldje. „Sem rétje, sem szántóföldje nincs” - olvashatjuk az 1751-i összeírásban.⁸ A szántóföldet illetően hasonló eredményre jutnak a 18. század más összeírásai is (mint a dicális összeírások valamint az 1800-i

insurrectios jövedelem felmérés). A szántó hiánya mentesítette a tokajiakat az egyik leg-súlyosabb feudális járadék, a mezei robot alól. 1650 körül egyébként a tokajiak egyéb robotjukat is megváltották 400 forint járadék vállalásával.⁹ Ezek után ugyancsak meglepő, hogy a század végén (1685-i adat szerint) a lakosságot robotra kényszerítették „...a Fegyveres nevű rétnek kaszálásával, feltakarásával és hordásával, Réh ház körül való szolgálattal, az udvarhoz fa hordással, malomba való búza hordással és egyéb dologgal is, amire a tisztek rendelik...”.

Az 1722-i urbárium szerint azonban a terhet „az újabb időkben nem viselik, mivel taxalisták és nem örökös jobbágyságok” (non subditi).¹⁰

Különben nemcsak a Fegyveres rét kaszálása igazolja, hogy a 18. század során Tokaj szert tudott tenni kaszálóra. 1772-ben, az úrbérrendezéssel kapcsolatos összeírásakor (a kilenc kérdőpontra adott válaszukban) a lakosok úgy nyilatkoztak, hogy „kaszáló rétje pedig az, mely vagyton, aztat a város esztendőnként a Proportione Fundorum et Taxae uti et contributionális quanti [a telkek és a taksa arányában az adófizetők között] kinek többet, kinek kevesebbet, és a legjobb gazdáknak circiter [körülbelül] 3 szekér szénának való fűvet osztani szoktak”.¹¹

Az 1753-tól vezetett dicális összeírások változó nagyságú rétet tüntetnek fel, hol a második, hol a harmadik minőségi osztályba sorolva azt. 1773-76 táján 50 embervágó (kb. 21 ha), 1780-ban 271 (kb. 116 ha), 1786-ban 356 (kb. 150 ha), 1795-96-ban és 1800-ban 222 embervágó (kb. 95 ha) az összeírt rét.¹² Úgy tűnik azonban, hogy a rét továbbra is kevésnek bizonyult a város jószágállománya számára. Amikor 1787-ben a hatóságok a lakosság birtokában lévő élelmiszer és takarmánymennyiséget mérték fel, különös tekintettel arra, hogy mennyi abból az eladó mennyiség, a tokajiak (83 gazda) úgy nyilatkoztak, hogy nemhogy eladó takarmányuk lett volna, de a meglévő is kevés. A 83 gazda 123 szekér szénával rendelkezett, de 279 szekérnyit tartott szükségesnek. 31-en vallottak közülük úgy, hogy többre lenne szükségük, mint amennyijük van. (Haffner Jánosnak az 1 szekér meglévő szénáján kívül még 29-re lett volna szüksége, özvegy Dávid Mihályné 1 szekérhez még 13-at, Komáromi József 1 szekérhez még 12-öt talált szükségesnek.) A gazdák többsége persze a meglévő 1-2 szekér szénán kívül 2-3 szekér többletet kívánt. A másik oldalon ugyanakkor mindössze 17-en jeleztek 24 szekérnyi eladó szénát. Érdekes, hogy gabonakészletéről egyetlen gazda nyilatkozott (Demeter György 24 pozsonyi mérő árpát és 6 pozsonyi mérő zabot jelentett be) a többiek azt sem tartották szükségesnek közölni, hogy egyáltalán mennyi gabonára lett volna szükségük (a búza és az árpa rovatok tehát mindvégig kitöltetlenek maradtak).¹³ Az 1787-ben megállapított széna hiány ellenére a várost a 19. század elején leíró Speck Lajos mégis úgy tudta, hogy „bővelkedik Tokaj gyümölcscsel, szénával, marhával... kövel, hallal”.

Tokaj mezőgazdaságának alapvető ágát természetesen a szőlőművelés szolgáltatta. A város határában legalább 600-650 kh (350-360 ha) szőlőt műveltek. A pontos nagyságot megállapítani nem könnyű, hiszen a korabeli adatok meglehetősen eltérőek, részben a területmérés és nyilvántartás pontatlansága, részben a szőlőterület valószínű ingadozása miatt. 1765-ben a városban 9.665 kapás szőlőt írtak össze (347,5 ha), 1800-ra Orosz István saját számítása alapján 10.147 kapás szőlőt feltételez (365 ha).¹⁴ Egy 1818-as összeírás ezzel szemben mindössze 8.455 kapás szőlőről tud (304 ha), míg 1831-ben újra 9.845 kapást írtak össze (354 ha).¹⁵

A többi adat közül kimagasló 1800-i érték magyarázatát - az esetleges háborús konjunktúrán túl - abban találhatjuk, hogy Orosz István számításaihoz alapul szolgáló insurrectionális összeírásba a kamara birtokában lévő szőlőt is felvették. Ez a többi általunk felhasznált összeírásban nem szerepel. Az 1800-i felmérés a városban 96 teleknyi szabad szőlő és 31 7/8 teleknyi dézsmaköteles szőlő (összesen 127 7/8 telek) jövedelemről tud.¹⁶ Ebből a kamaráé volt 15 4/8 (szabad szőlőből származó) jövedelem, az összes

12,1 %-a. Ez kapásokra átszámítva (a 10.147 kapás 12,1 %-a) 1.227,8 kapás kamarai birtokot jelentene. A maradék 8920 kapás magánosok kezén lévő szőlő megfelel annak a nagyságrendnek, amit a többi összeírás tartalmaz.

1818-ban a felmért tokaji szőlők 40 %-a (3383 kapás, 121,6 ha) a városon kívül lakó 107 un. extraneus tulajdonában volt. Első benyomásunk az lehet, hogy a szőlőtulajdonosok köre igen távolra vezet el bennünket Máramarostól és Beregtől Szepesen és Sároson át egészen Pest-Pilis-Solt megyéig. A valóságban az idegenek birtoklása nem jelentett olyan nagy birtokszóródást. Az extraneus szőlők 77 %-a (2627 kapás, 94,5 ha, az összes szőlők 31 %-a) 45 nemesi birtokos kezén volt. Néhányan igen tekintélyes szőlőbirtokkal rendelkeztek Tokajban. Szirmay József 373 kapást (13,4 ha), Bekk Pál 239 kapást (8,6 ha), Aspremont gróf 230 kapást (8,2 ha), özvegy Klobusitzky Antalnén 233 kapást (8,4 ha) mondhatott magáénak. A másik végletet 7 nemes 10 kapás alatti (0,36 ha) szőlője jelentette. Az extraneusok között két jelentős egyházi birtokos volt található: a jászói prépostságnak 191, a pócsi bazilitáknak 105 kapás (6,8 és 3,8 ha) szőlőjük volt. Kassa városának 30 kapása, a Tanulmányi Alapnak ugyancsak 30 kapása volt (1-1 ha), A további 400 kapás (14,4 ha, 4,7 %) 58 gazda között oszlott meg (6,9 kapás átlaggal, 0,25 ha). Míg a nagyobb szőlőbirtokok gazdái általában távolabbi helységekből laktak, addig a kisbirtokos gazdák többsége Szabolcs megye közeli (Taktaközi vagy Tiszamenti) falvaiban lakott (Csobajról 20-an, Bájrról 10-en, Nagyfaluból és Tiszaladányból 6-6-an, Rakamazról 5-en birtak szőlőt Tokajban.¹⁷

Az extraneusok birtoklásából sajátos következtetéseket vonhatunk le. Mögötte - úgy tűnik - két egymástól eltérő indítékot tudunk felfedezni. Az, hogy az extraneusok lakóhelyeként feltüntetett 51 helység közül 39-ből mindössze 1-1 tokaji szőlőbirtokos került ki, arra utal, hogy ezek a birtokosok nem valamiféle különleges hajlamból, hanem inkább családi kapcsolataik (örökség, házasság) révén jutottak a tokaji szőlőhöz. Ezek egy része magában Zemlénben lakott (9 fő), mások a szomszédos vármegyékben (Szabolcsban 17-en, Abaújban 2-en, Borsodban 3-an, Sárosban 1 fő), míg csak kevesen laktak távolabbi megyékben (1-1 Szatmárban, Beregben, Máramarosban, Pest-Pilis-Solt vármegyében, ketten Szepesben). Tudatos tokaji szőlőszerezést (vásárlást) csak annak a 12 helységnek a lakosai részéről feltételezhetünk, amelyben több tokaji szőlőbirtokos is lakott. Zemlénből ide tartozik Bodrogkeresztúr (5 fő), a szomszédos megyékből Szabolcsban 7 helység (51 birtokossal), Borsodban Miskolc (3 birtokossal), Abaújban Kassa (2 birtokossal), a távolabbiak közül Szepesben Késmárk (4 birtokossal) és a Hajdúkerületben Nánás (3 birtokossal).

Az 1818-i összeírásban szereplő szőlők 60 %-a (5072 kapás, 182 ha) helyi használók kezén volt. Ebből részesültek a városban lakó nemcesek (17 fő, 967 kapás, 34,8 ha, 19 %, az összes 11,4 %-a). Közülük mindössze négyen birtokoltak 100 kapásnál (3,6 ha) többet: Szerviczky György (194 kapás, 6,9 ha), Löhr Károly (188 - 6,7), Kéményessy Mihály (177 - 6,3) és Kundt Pál (136 - 4,9). Velük szemben itt is találunk 7 nemeset, akinek 10 kapásnál (0,36 ha) kisebb szőlője volt. 222 kapást a helyi egyházak birtokoltak (8,0 ha, 2,6 %): 133 kapást a római katolikusok (külön nyilvántartva az egyházközség, a parókia, a plébános és az orgonista szőlőjét), 48 kapást a görög katolikusok, kevesebbet a református és az evangélikus egyház. Összességében tehát nemesi kézen volt 3594 kapás (129,2 ha, 42,5 %), egyházin 518 kapás (18,6 ha, 6,1 %). 30 kapás felett (1 ha) a város ill. szenátusa rendelkezett.

Tokaj polgári lakóinak így 1818-ban 3853 kapás (138,5 ha, 45,6 %) szőlőbirtoka maradt. Ez a tekintélyes mennyiség azonban végül igen elaprózódott a város lakosai között. 457 birtokosnak ugyan átlag 8,4 kapás (0,3 ha) szőlő jutott, az átlag azonban nem fejezheti ki a polarizálódás mértékét. A birtokosok több mint egyharmadának (175 fő) alig 1-4 kapás (0,14 hektárnál kevesebb) szőlője volt, további bő egynegyedüknek (132 fő) 5-8

kapás (0,18 - 0,28 ha) szőlő jutott. 102 fő rendelkezett 1/2 - 1 kat. hold szőlővel (0,32 - 0,5 ha), 40 fő 1-2 hold közötti birtokkal (0,57 - 1,15 ha) s alig 8 főnek volt 2 holdnál (1,15 ha) nagyobb szőlője. A legjelentősebb birtokosok: özvegy Morali Györgyné (67 kapás, 2,4 ha), Karácsonyi György (55 - 1,9), Lippay István (54 - 1,9), Kiszél György (48 - 1,7) és Popovics Márton (45 - 1,6).

Ha a tokaji szőlők nagyságát illetően nehéz akárcsak megközelítőleg is pontos eredményre jutnunk, akkor még nehezebb ez a terméshozamok vonatkozásában. A korabeli forrásokban találunk ugyan adatokat a termelt szőlő- (must-) mennyiségre, de ez a dézsma- (tk. kilenced-) köteles szőlőkre korlátozódik. A dézsmafizetés alól mentesülő (un. szabad) szőlők adatai ezekben az összeírásokban nem szerepelnek. Rájuk így legfeljebb következtetni tudunk.

A már említett 1831-i összeírás szerint a tokaji szőlőbirtokok 60 %-a (5897 kapás, 212 ha) volt dézsmafizetős.¹⁸ A 18. század harmadik negyedében 8-10 ezer kassai köből (1080 - 1350 hl) must után szedtek dézsmát. A szabad szőlők (40 %) és a kamarai uradalom (11,2 %) feltételezett termésének hozzáadásával a valószínű termékmennyiséget 2000 - 2500 hl-re tehetnénk. Ez azonban hektáronként mindössze 5,5 - 7 hl-es must termést jelentene, ami akkor is igen kevésnek számít, ha a korabeli viszonyokat figyelembe vesszük.

A fenti adatok tehát a termés egy részének valószínű eltitkolásával kerültek az összeírásokba. A 18. század utolsó negyedében ugyanis a dézsmajegyzekek a korábbiaknál jóval nagyobb terméseredményeket tüntetnek fel. A tokaji szőlők összeírását rendszerint a várost övező három nagy szőlőtermő terület figyelembevételével végezték. A legnagyobb területű az un. Alsó-rész (Statio Inferior) volt a Kopasz-hegy déli lejtőin, 1818-ban 3644 kapás szőlővel (131 ha). A hegység keleti-északkeleti lejtőin terült el a Felső-rész (Statio Superior) 2681 kapással (96,4 ha), míg a kettő között feküdt az un. Városfelőli szőlő (Statio Intra Oppidanam) 2130 kapással (76,7 ha). A korábban említett források a 18. század harmadik negyedében mind az Alsó-, mind a Felső-rész szőlőhegyein 3-4 ezer köből (400-550 hl) mustot regisztráltak. 1785-ben azonban a Felső-részen hirtelen az addigi átlagos mennyiség mintegy hat és félszeresét (22 502 köből, 3021 hl must) írtak össze. Ez akkor több mint 30 hl-t jelentett volna hektáronként, ha a dézsma-mentes szőlőkben egyetlen hektoliter mustot sem gyűjtöttek volna be. (Annak beszámításával viszont akár az 50 hl-t is megközelíthette.) Ugyanezen évben az Alsó-rész szőlőit fagykár, majd jégeső pusztította, így a parcellák tekintélyes részén egyáltalán nem termett semmi. Az össztermés (4500 köből, 604 hl) azonban még így is közel 30 %-al meghaladta a korábbi évek terméseredményeit. Az évszázad utolsó negyedében növekedett meg a Városfelőli szőlőben összeírt must mennyisége kevesebb mint kétezer köbőlől 8-9 ezer köbölre (1100-1200 hl). A hektáronkénti átlagtermést ebben a részben a szabad szőlők nélkül 14-15 hl-re tehetjük. Tokaj szőlőtermését pedig a szabad- és az uradalmi szőlők hozamával együtt végül akár 9-9,5 ezer hl-re is becsülhetjük.

A fenti átlagok persze igen szélsőséges egyedi eseteket is takarhatnak. Azokban az esetekben, amikor sikerült azonosítani valamely 18. század-végi birtokost az 1818-i összeírás szereplőivel, néhány esetben egy 1800-i, az Alsó-rész extraneusait felsoroló, meglehetősen hiányos jegyzék adataival, az egyes parcellákon 2 köböltől 9 köböl (7,5-33,6 hl) terjedő terméseredményeket találunk hektáronként. Az adatokat az teszi valószínűvé, hogy a kisebb értékeket a 18. század harmadik negyedének összeírásai alapján tudjuk kiszámítani, míg a nagyobb értékeket (általában 4-9 köből azaz 14,9-33,6 hl/ha között szőlőhegyenként és évenként eltérő nagyságban) az utolsó évtizedek összeírásaiból következtethetjük ki. Az 1800-i összeírás adatai alapján ezek a mennyiségek 4,5-8,7 köből (16,8-32,6 hl) között mozognak.¹⁹

A tokaji szőlőknek már a 17. században is különös értéket biztosított az aszúképződés. Az Alsó-részben a dézsmás szőlőkön jobb termésű évben az aszúszemek mennyisége akár a mustmennyiség tizedét is megközelítette. (1774-ben 3917 köből must mellett 379 köből aszúszemet gyűjtöttek be, 9,6 %.) Máskor persze jó, ha a mustmennyiség 1-5 %-át elérte, nem beszélve arról, hogy természetesen előfordultak évek, amikor nem tudtak aszút szedni. A bőven termő, de az Alsó-részben jégveréses 1785. esztendőben pl. nincs nyoma annak, hogy aszút szedtek volna. Az aszúszemekből egyébként éppen úgy dézsmát kellett adni, mint a mustból. Az aszú készítés 18. századi módját a tokaji uradalom Rákóczi korabeli dézsmajegyzékéből ismerjük. Eszerint az aszúszemekből kipréselt (csepegő) aszú-mustot öntötték az óborhoz s ebből érlelték az aszúbort. 1704-ben 10 gönci hordó aszúszemből (15,1 hl) 3 átalag aszúmustot (226,5 l) nyertek, amit 30 átalag óborral töltöttek fel (22,6 hl), ugyanannyi aszúbort remélve belőle.²⁰

A szőlő nemcsak a város lakosainak, de a kincstári uradalomnak is a legnagyobb jövedelemforrását jelentette. A 17. század birtokosai úgy próbáltak hasznot húzni szőlőikből, hogy nem annyira a termelésbe, mint inkább az értékesítésbe kapcsolódtak be. Az uradalmi leltárak is inkább a must és a bor tárolására és kezelésére használatos eszközök felsorolásából állnak, míg a szőlőműveléshez szükséges eszközökkel ritkábban találkozunk. A munkajáradék felhasználását a 18. századi birtokos változás után is megnevezte volna a számottevő extraneus birtok, továbbá a szőlőbirtokok nagyfokú szétszórtsága. A kincstár kezdetben különben sem rendelkezett számottevő szőlőbirtokkal. Az 1818. évi összeírásban szereplő (megnevezetlen nagyságú, de az 1800. évi összeírás alapján 11,2 %-ra becsült) uradalmi szőlő (Vinea regis, királyi szőlő az un. Hétszőlő-részen) még 1785-ben is jezsuita birtokként került be az összeírásba, de ugyancsak szabad szőlőként, azaz a terméseredmények feltüntetése nélkül. (A jezsuita rendet a pápa 1773-ban oszlatta fel. A jezsuiták magyarországi vagyona részben kincstári kezelésbe került, részben az un. Tanulmányi Alap kapta. 1785-ben úgy látszik még nem dőlt el az udvar szándéka a tokaji jezsuita szőlővel.) Ami munkajáradékra tehát a korai időszakban a kincstári uradalomnak szüksége volt, azt idegenekkel igyekezett elvégeztetni. A szintén kamarai birtokon élő téglásiak 1700. évi urbáriumuk szerint 14 napot szolgáltattak Tokajban és Tarcalon.²¹ A tokajiak a 18. században is a korábbi 400 forint taksát fizették, a nem szabad szőlők birtokosai pedig (még a nemesek is) a dézsmának nevezett kilenced fizetésére voltak kötelezettek. 1757-ben azonban helyzetük lényegesen romlott. Kégly Lipót, a kincstári uradalom akkori prefektusa a tokaji és a tarcali jobbágyokat „vasban veréssel, mindenféle büntető fenyegetéssel erőszakosan” kényszerítette egy kedvezőtlen új szerződés aláírására. Ennek eredményeképpen a tokajiak taksája 400 forintról 700-ra emelkedett, a terményjáradék pedig 1/9-ről 1/7-re nőtt, amit aszúból is szedtek. Csökkent az újtelepítésű szőlők után járó dézsmamentes évek száma, 12-ről 7-re. A Rakamazon földet bérlő tokajiaktól pedig vámot szedtek a Tiszán. Az új kontraktusban felújult a munkajáradék is, szüreti robot formájában: 400 szedőt és 50 puttonyost kellett kiállítaniok.²² Egy későbbi forrás szerint ezek látták el az uradalom Szarvas szőlőben lévő birtokának szedését. Évente kétszer két szekeret is kellett biztosítaniok sószállításra Kassára, „minden bonificatio nélkül”.²³

A két város lakói nem kívántak beletörődni helyzetük romlásába. Előbb magánál a Magyar Udvari Kamara elnökénél, Grassalkovich Antal grófnál kerestek igazságot, majd egyenesen a királynőhöz fordultak, de különösebb eredmény nélkül. A Kégly által rájuk kényszerített terheket viselték még 1772-ben is, amikor az úrbérrendezéssel kapcsolatban országosan felmérték a parasztság helyzetét. Az úrbérrendezéstől a tokajiak az 1757 előtti állapotok visszaállítását remélték. Várakozásukban azonban csalódnuk kellett, a telkiállománnyal (szántóval) nem rendelkező lakosokat a tabellákba zselléreként vezették be s a zselléreknek előírt robotra kötelezték (házas zsellérek évi 18, házatlan zsellérek évi 12 nap). Ez a szolgáltatás végül súlyosabbnak bizonyult, mint a rövid időre korlátozódó

szüreti robot.²⁴ A kamarai uradalom mégis élt jogával, hogy a munkajáradékokat továbbra is elsősorban a szüreti munkákra vegye igénybe. Molnár Sándor uradalmi prefektus 1826-ban is keményhangú levélben utasította a tokajiakat, hogy „az uradalom Hét szőleinek [azaz a Hétszőlő birtok] megszedésére Folyó 1826ik esztendei november második s több azt követő napjaira elégséges és alkalmas szedőket s puttonyosokat felvigyázókkal együtt állítani el ne mulassza, mely rendelkezésnek ha kívánt sikere nem lenne és a Tokai lakosok ebbeli contractualis kötelességeinek egész készséggel eleget nem tennének, magoknak tulajdonítsák a kedvetlen következtéseket”.²⁵ Nem sikerült visszaszerezni az aszú szőlő dézsmamentességét sem, erre vonatkozó jogaik érvényesítéséért a tokajiak még az 1810-es években is pereskedtek a kamarával. Az úrbérrendezés után egyedül a szőlődezsma állt vissza a korábbi 1/9 nagyságra.

A mezőgazdaság Tokajban művelt egyéb ágai közül a Speck Lajos által is megemlített gyümölcsstermesztést kell nagyobb figyelembe részesítenünk. Az összeírások jelentős mennyiségű szilvásról tudnak. A Hegyalján a szőlők beültetése gyümölcsfákkal - valószínűleg a minőségi bortermelés miatt - nem volt olyan mértékben elterjedve, mint az Alföldön. A szőlőkben lévő gyümölcsösök többsége itt inkább a hegyek alján húzódtott meg.²⁶ Az 1818-i összeírás a három nagy szőlőtermő részen 29,3 kat. hold (16 ha) szilvást tüntetett fel (amelyekre ugyanazok a kerülök ügyeltek, mint a szőlőkre), az 1831-i összeírás 109,8 hold szilvást (63,2 ha) mutatott ki. A szilvát többnyire aszalt gyümölcs formájában használták (s adták el), bár az sem zárható ki, hogy pálinkát főztek belőle. Az összeírásokban található kukoricaföldek esetében a tendencia éppen fordítottnak látszik, mint a szilvásokéban: az 1818-i 13,2 kat. holddal (2,6 ha) szemben 1831-ben mindössze 4,9 holdról (2,8 ha) tudtak. A meglehetősen ellentmondó, bizonyára pontatlanul összeállított adatok alapján még azt sem mernénk nyugodt lelkiismerettel kijelenteni, hogy a szilvások kiterjedése nőtt, míg a kukoricaföldeké csökkent volna a két összeírás közötti időszakban. Tény viszont, hogy Tokaj határában jelentős mennyiségű szilvás volt (bár nagyságuk messze elmaradt a szőlőkétől), míg a kukoricaföldek nagysága elhanyagolható maradt. Lassan terjedt a város határában a krumpli. 1831-ben 23,1 holdat (13,3 ha) írtak össze belőle. A szántók hiányán túl Tokaj gazdálkodásának fájó pontja volt, hogy a város nélkülözze az erdőt is. Nemcsak a tűzi- és épületfát kellett „drága pénzen venni”, hanem a szőlőműveléshez oly fontos karókat is (mindkét adat 1772-ből, a kilenc kérdőpontra adott válaszokból származik).²⁷

Vegyes, talán kissé ellentmondásos képet mutatnak a tokaji állattartásra vonatkozó adatok is. A dicális összeírásokban fejős tehenekre, legelőn tartott és növendék marhákra, igás ökrökre és vontatójóságra vonatkozó rovatokat találunk.²⁸ A legtekintélyesebb ezek közül a húsáért tartott legelő jószágek száma volt (1786: 304 darab, 1750: 243 db, 1795/96: 320 db). Korábbi elenyésző számok után 1795/96-ban 114-re nőtt a tinók száma. Tekintélyesnek látszik az igás- és tehervonó jószágek száma is, különösen ha tudjuk, hogy a városnak nem volt szántóföldje, így a jószáget a mezei munkában nem vették igénybe. 1773-ban 44 igás ökröt, 19 tehervonó lovat és 65 szállító jószáget írtak össze. 1790-re ez az állomány gyakorlatilag megkétszereződött (egyres teteleinek alakulása: 90-40-126), hogy 1795/96-ra újra csökkenjen (54 igás ökör, 13 tehervonó ló, 67 szállító jószágek). A legelőn tartott és az igavonó jószágek számának ellentétes mozgásáért részben talán az adatfelvétel pontatlanságát tehetjük felelőssé. Elképzelhető, hogy bizonyos jószágek, amelyek az egyik évben igavonóként kerültek összeírásra, a következőben legelő jószágeként szerepeltek. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az állatállomány évközben is ingadozott. 1788-ban egyetlen évből három összeírást is ismerünk. Ezek adatai: június 40 ló, 78 ökör; augusztus 49 ló, 86 ökör; december 36 ló, 84 ökör. A nyáron és ősszel használt igásjószágek egy részén tehát - úgy látszik - a tél bekövetkeztakor túladtak. Az összeírásbeli ingadozást tehát az is indokolhatja, ha az alapjául

szolgáló felmérést nem azonos évszabban készítették. Tokajban jelentős és erősen növekvő számú fejős tehenet is tartottak (1773: 57 db, 1780: 144 db, 1790: 151 db, 1795/96: 114 db). A fejős tehenek fontosságát más összeírások is megerősítik. Egyesek közülük még magasabb számokról tudnak. 1792 októberében a „csorda bezárásakor” 201 gazda 294 fejős tehenét írták össze (gazdánként 1,4-es átlaggal), 10 évvel később (1802) 295 gazda 439 (1,5-es átlag), 1844-ben 327 gazda 850 fejős tehene után szedtek csordabért (utóbbi 2,6-es átlag).²⁹

Juhot, kecskét és sertést a tokaji összeírások nem mutatnak ki. Az előző kettőt bizonyára valóban nem tartották, mert legeltetésük kárt tehetett volna a szőlőkben, az utóbbi - a sertés - hiányát viszont az összeírások pontatlanságának kell tulajdonítanunk. Figyelemre méltó lehetett viszont a méhészet, amelyből járadékot szedtek, természetben 20, készpénzben 4 rénes forintot. A kötelezettség nemcsak a tokajiakra, hanem mindazokra az idegenekre is kiterjedt, akik méheiket Tokajban „legeltették”.³⁰ Végül - ha áttételesen is - de a természet által nyújtott javakhoz kell számítanunk a halászat hozamát is. Tokajban jelentős számú halász élt. 1752-ben a város tanácsa - a halászó vizcek kiterjedésének módosítása és a zsákmányból igényelt dézsma mérséklése végett - 16 halászt hívott össze. A városnak a halászatra engedélyezett területet az 1744-i királyi utasítás írta elő, míg a halászoknak, hogy érdekeltségük fokozódjék, csak negyedrészt dézsmát kellett adniuk.³¹

Bár a szőlőtermelő Tokaj elsősorban mezőgazdaságából élt, a városban tekintélyes számú iparos is tevékenykedett. 1765-ben a város lakóházainak számbavételekor a családfők több mint egynegyedét találták iparos foglalkozásúnak vagy valamilyen szolgáltatás mesterének.³² Az összeírás 245 házban 307 háztartást talált, a családfők közül pedig 80 fő gyakorolt valamilyen mesterséget. Legtöbben a csizmadiák voltak (23 fő), őket követték a szabók és a bognárok (9-9), a vargák és szűcsök (4-4), kovácsok (3). Más mesterségeket csak egy-két fő gyakorolt (lakatos, asztalos, ács, tímár, nyereggyártó, kerékgyártó, kötélverő, gombkötő, fazekas, üveges). A mesteremberek közé sorolhatjuk az olyan szolgáltatások képviselőit is, mint a pék, a borbély, a kertész mesterség.

Tokaj ipara tehát tipikus mezővárosi ipar volt, amely jól alkalmazkodott mind a fogyasztóihoz, mind a rendelkezésre álló alapanyaghoz. Az értékesítésben a fő hangsúlyt a lakosság ellátására, gazdasági tevékenységének kiszolgálására valamint a környék ellátására helyezték. A gazdasági tevékenység kíségetése biztosította a bognármesterség (hordókészítés) kiemelkedő helyét. Ugyanakkor ez az ipar elsősorban a mezőgazdaság termékeit dolgozta fel, ha lehetett helyi alapanyagot, néha - mint a bognárok esetében - idegenből vásároltat. A tokaji mesterek egy része már a 17. században céhbe tömörült (borbélyok-sebészek, lakatosok, csizmadiák). A 18. században újabb mesterségek képviselői kaptak céhlevelet (pékek, szűrszabók 1721, gombkötők 1754). A város életében ezek a céhek nem sok szerepet játszottak. Eperjessy Géza a mezővárosi céhekről szóló könyvében a 18. századra vonatkozóan semmit nem tud a tokaji céhek működéséről, a 19. század első felében is mindössze arról tájékoztat, hogy 1818-ban a tokaji kéményseprők a budai kéményseprőcéh keretébe tartoztak.³³ Ugyanakkor a mesteremberek komoly tekintélyt vívtak ki maguknak a városban, amint ezt a tanácsban való részvételük előkelő aránya igazolhatja. A mesterség persze nem zárta ki, hogy az iparosoknak szőlőjük is legyen, nem egyszer tekintélyes nagyságban. Hitsch Antal (majd özvegye) a hatvanas-hetvenes években (amikor a dézsmajegyzékek a termésnek inkább csak a harmadát-negyedét tüntették fel) 60-100 köböl must után fizette a járadékot (8-13,5 hl), ami 25-40 hl termést is jelenthetett.³⁴ Végeredményben azonban nem találunk összefüggést a mesterségek és a szőlőbirtokok nagysága között.

Az iparosok tevékenységére nincs külön adatunk. Az összeírás szerint jó néhányan dolgoztak közülük egyedül, alkalmazott nélkül (háztartásukban nem találunk férfi-szolgát, mely kategóriába az ipart végző legényeket és inasokat is besorolták). Az mégis szembe-

tűnő, hogy a 80 iparos háztartásban (25,4 %) lakott a férfi-szolgák 79 %-a (76 főből 60) s a cselédlányok 60 %-a (53 főből 32). Bizonyára nem minden férfi-szolga dolgozott a családfő műhelyében, a fenti arány mégis csak úgy jöhetett létre, ha a kézműves műhelyekben legényeket és inasokat is alkalmaztak. A cselédlányok nagyobb száma a mesterek nagyobb anyagi jólétét tükrözheti a többi lakossal szemben.

A többi hegyaljai várossal összehasonlítva Tokaj sem népességét, sem termelő tevékenységét tekintve nem emelkedett ki e települések együtteséből. Megkülönböztetett helyet a borkereskedelemben játszott szerepe biztosított neki, olyannyira, hogy végül ez a város adott nevet valamennyi hegyaljai bornak, hiszen mindet „tokaji” -ként árusították bel- és külföldön egyaránt. Ebben a megkülönböztetett helyben szerepet játszott a földrajzi helyzet, amely Tokajt kiemelte a tucatnyi azonos adottságú és azonos profilú település közül. A Tisza és a Bodrog találkozásánál volt az átkelőhely, amely a Tiszántúlról, Erdélyből vagy még távolabbról északra Zemplén felső vidékeire, Sárosba, Szepesbe, a bányavárosok felé vagy akár Lengyelországba és Sziléziába vezetett. Az útvonal elágazása - egyik ága a Bodrog, a másik a Hernád mellett tartott északra, hogy Kassánál találkozzanak újra - szerencsésen kapcsolta szinte valamennyi hegyaljai települést Tokajhoz. A Bodrog-menti útvonalhoz Sárospataknál csatlakozott a Lembergbe vezető elágazás. Ez a fontos kereskedőváros Lengyelország 1772-i felosztása révén a Habsburg monarchiához került s Galícia székhelye lett. Tokajtól viszonylag jó útvonalak vezettek nyugat felé is, a Tiszán Erdélyből érkező söt Észak-Zemplénen és Sároson kívül Tokajból továbbították Abaúj és Borsod megyékbe is.³⁶

Az uralkodói privilégiumok Tokajban évi 6 országos vásárt engedélyeztek. De a lakosság számára legalább ilyen fontosak voltak a hetipiacok, sőt arról is van tudomásunk, hogy a városban állandó boltok is nyíltak. Az egyoldalú gazdálkodás, a szántó és az erdő hiánya miatt a város nem élhetett meg a külső ellátók nélkül. A hegyaljai városok mintegy 50-60 km-es körzet számára jelentettek biztos felvevő piacot. 1826-ban a város - egyik felterjesztésében - Szabolcs, Szatmár és Bihar megyéket nevezi meg fő élelmiszer ellátóiként. (Tudnunk kell, hogy ez utóbbihoz tartoztak a hajdú-települések.)³⁷ Az ellátás biztonsága érdekében a kereskedelmet nem egyszer a községi szervek (testületek) szervezték meg. 1813-ban a tokaji tanács megbízásából Kundt Pál főbíró vásárolt 100 köből árpát és 100 köből zabot a hajdúdorogi Sztójka Demetertől. Máskor Hajdúböszörmény tanácsa vagy Hajdúnánás megbízottja szervezte meg a gabonaértékesítést.³⁸ De nem voltak kizárva a gabonakereskedelemből a magánosok sem. 1753-ban a böszörményi Tardi István 1000 köből (kb. 1200 hl) búzát értékesített Tokajban.³⁹ Speck Lajos viszont a 19. század elején már egyenesen arról tudósít, hogy „a szentmihályiak esztendő által 4000 nagy kenyeret visznek be” Tokajba.⁴⁰

A gabonafélék viszonzásaként a tokajiak bort, gyümölcsöt és kézművesipari termékeket tudták felkínálni. A bor piacául leginkább a közeli Taktaköz és Bodrogköz falvai, a felvidéki városok valamint Lengyelország és Szilézia kínáltak. A hegyaljai borkivitel virágkora a 18. század második harmadáig tartott. A történeti munkák érdekességként szokták megemlíteni, hogy I. Péter orosz cár mennyire kedvelte a nehéz tokaji borokat. Ezért is szervezett Tokajban Borvásárló Bizottságot.⁴¹ Az elsősorban uralkodói (személyes) igényt kielégítő oroszországi vásárlásnál sokkal jelentősebb volt a lengyelországi export, amely - Komoróczy György számításai szerint - az 1720-1770 közötti félév-században meghaladta az évi 6000 hl-t, s így a hegyaljai termés 6-7 %-át is elérhette.⁴² A század utolsó harmadában azonban a kedvező export lehetőségek elmaradtak. A bécsi udvar protekcionista vámpolitikája nyomán a borvásárló partnerek is korlátozták bevételüket. Mind Lengyelország, mind Poroszország felé nehezebbé vált a kivitel s a Poroszországhoz került Szilézia esetében az export jelentőségét nem is tudta visszanyerni. Amikorra pedig Lengyelország felosztása révén Galícia a monarchia része lett, érvénybe

lépett az a rendelet, amely szerint külföldre csak az és annyi bort vihetett ki, aki ugyanannyi osztrák bort is vitt magával. Csökkentette a külföldi piacot a lengyel nemesség fokozódó anyagi tönkremenetele, a majorsági gazdálkodás válságából fakadó pénztelenség. A hegyaljai (és tokaji) bor elsődleges fogyasztója tehát a hazai piac volt és maradt korszakunkban.⁴³

Csekélyebb mértékű és más irányú volt a gyümölcs értékesítése. Mégis, ahogyan a hajdú településekről szekérszámra hozták a gabonát Tokajba, úgy vitték innen oda a gyümölcsöt, ritkábban frissen, gyakrabban aszalt állapotban. Termékeik zömét persze a tokajiak a helyi piacon értékesítették. Az állandó árusok a piactéren lévő, a kortársak által patikának nevezett bódékban árulták portékáikat. Az árusok a „patikáktul annuatim [évente] bizonyos taxát fizettek”.⁴⁴ Amikor 1765-ben Tokai Zsuzsanna asszony „az piacon lévő város bótocskáját”, amit édesanyja épített fel, de az adott időben használaton kívül volt, bérbe akarta venni a várostól, a tanács évi 10 vonásforintért engedélyezte használatát azzal a feltétellel, hogy 5 év múlva a szerződést meg kell újítani.⁴⁵

A legnagyobb hasznot természetesen a borkimérés kínálta. A tokajiak - az uradalommal kötött szerződés következtében - csak korlátozottan élhettek ezzel a lehetőséggel. Az 1757-i contractus negyed évben határozta meg borárulási jogukat.⁴⁶ Ezt a negyedévet (Szent Mihály naptól - szeptember 29 - az új év kezdetéig) azután igyekeztek maguk is minél nagyobb haszonnal bérbe adni. 1762-ben a bérlet három évre az uradalom „fő arendássa” Speck György kezébe került évi 300 forintért. A szerződés előírta, hogy nevezett „a város népétől tartozik a bort megvenni és az arenda pénzt a N. Város Magistratusa kívánja, megfizesse ökegyelme”. A nyolcvanas évek elején a bormérés bérletét 1000 forintra emelték fel.⁴⁷

Más árendákért a város - a dicalis összeírások szerint - 1786-ban 3500, 1790-ben 2380 frt jövedelmet szedett be.⁴⁸ Különböen mind az uradalom, mind a város igyekezett megakadályozni azt, hogy a kereskedők felverjék az árakat. Az 1752. évi városi tisztújításkor (1751. december 31-én) a tanácsban megjelenő uradalmi prefektus, Ternyei László kifogásolta, hogy a kereskedők a városba szállítandó élelmiszereket sokszor már a város előtt, a határban felvásárolják, majd a piacon drágábban árúsítják. A tanács a vásárbírot bízta meg, hogy az ilyen visszaéléseket tiltsa meg, a szabályt megszegőket árújuk elkobzásával büntesse, s a piacon kiáltassa ki, hogy „mindaddig senkinek sem eladni, sem megvenni öszvességet [nagybani eladást vagy vásárlást tenni] szabad nem leszen, valameddig az piacon levő Róm[ai] Cath[olicus] Templom Harangja 12 órára meg nem vonatik”.⁴⁹

A kereskedelem mindazonáltal a város sebezhető pontja maradt. A legnagyobb hasznot kínáló borkereskedelem kezdettől fogva kicsúszott a helyi lakosság kezéből. Az alföldi mezővárosoktól eltérően a szőlőtermelő mezővárosokban nem alakult ki a borexportban érdekelt, a tőzsérekhez hasonló vállalkozói réteg. A borkereskedelem irányítói kezdetben maguk a nagybirtokosok voltak, később idegenek, görög és zsidó kereskedők lettek. A „görög” név a kortársak számára nem nemzetiségi hovatartozást jelentett, hanem összefoglaló neve lett a Török Birodalomból származó, keresztény vallású, többnyire balkáni eredetű kereskedőknek. A névadó görögökön kívül lehettek közöttük örmények, szerbek, bolgárok, albánok vagy mások, akik a Török Birodalomból származó őseikkel keresztülkasul járták a Birodalommal határos országokat, helyenként lerakatokat hozva létre vagy akár hosszabb ideig is letelepedve. Magyarországon a 17. században jelentek meg nagyobb számban, bár rendkívüli mozgékonyaságuk miatt elterjedésük és számuk nehezen állapítható meg. Először az erdélyi fejedelmektől majd 1667-ben a királyi Magyarországra I. Lipót királytól kaptak kiváltságot a kereskedelemre. Az ország felszabadítása után a törökkel kötött békék és külön egyezmények úgy szabályozták tevékenységüket, hogy viszonylag csekély (3-5 %-os) vám lefizetése ellenében hozhatták be árúikat az országba,

a kincstári birtokokon letelepedhettek, a nekik járó kedvezményekért meghatározott járadékot fizettek.⁵⁰

Tokaj város jegyzőkönyvében görög névvel először 1651-ben találkozunk. Bizonyára hamar létrehozták társaságukat (kompániájukat), bár az erre vonatkozó, jóval későbbi adat nem teljesen megbízható.⁵¹ Tény viszont, hogy az 1690-es évektől a görögök nevén a városban ingatlanokat tartanak nyilván, 1694-ben saját papjuk van, még a 17. században megépül templomuk. A városban tartózkodó görögök számát a századfordulón nem ismerjük. Kégly prefektus 1760-i, a kamarának küldött jelentése szerint „Tokaj város vénei egyértelműen vallják, hogy 1707-ig csak 2-3 görög boltos lakott ottan, akik a szabad ég alatt lévő asztal mögül árulták olcsó portékájukat...” E nyilatkozat értékét azonban nemcsak a vallomás időbeli távolsága mérsékli, hanem Kégly jelentésének szándéka is, amivel éppen a görög lakosság folyamatos ottlakását kívánta kétségbe vonni.⁵² Az viszont valóban tény, hogy a 18. század elején a Tokajban lakó görögök száma hirtelen felduzzadt. A tokaji görögök két helyről is jelentős utánpótlást kaptak. Debrecen 1693-ban szabad királyi városi rangra emelkedett, s mivel a görögök letelepedését a szabad királyi városokban tiltották, Debrecen görög lakói arra kényszerültek, hogy elhagyják a várost. Egyes adatok szerint ez már 1696-ban megtörtént, Tokajba viszont csak 1708-ban jutottak el.⁵³ De akkor már valószínűleg a Szatmár megyei Németiből Rákóczi által kitelepített görögök is ott laktak. Őket a fejedelem - a császáriakkal való kapcsolataik miatt - 1705-ben a vár elfoglalása után űzte el onnan. Vagyonukat elkobozták, magukat pedig az akkor Rákóczi birtokában lévő Tokaj városába vitték, ahol Szentiványi Mihály prefektusnak kellett számukra fundust (házhelyet) kimérni.⁵³

1723-ban Tokajban 23 görög (balkáni) kereskedőt írtak össze, számuk 1760-ig 52-re emelkedett, míg egy 1769-ben a Helytartótanács rendeletére készült összeírásban csak 17-en szerepelnek közülük. (Ez utóbbi adat azonban nem feltétlenül jelentett létszámsökkenést, hiszen ekkor csak az idegen alattvalókat vették számba, a letelepülteket nem. A Kégly prefektus által kezdeményezett 1760-i összeírás 52 görög közül csak hetet tekintett honosnak.)⁵⁵ A tokaji görögök 1725-ben hívták fel magukra a figyelmet, amikor - I. Lipót 1667-i kiváltságlevelét és annak 1690-i megerősítését magukra érve - addig is élvezett privilégiumaik megerősítését kérték. Vizonzásul évi 200 ft cenzus fizetésére kötelezték magukat a kamarának.⁵⁶ A helyi testületek (megye, város) reagálásából viszont az derült ki, hogy a görögök tulajdonképpen tisztázatlan jogi helyzetükből fakadó előnyeiket kívánták volna törvényesíteni. Mint a hatóságok által török alattvalónak tartott személyek éltek a csekély behozatali vámokkal, az átmenő-kereskedelem vámmentességével, adókedvezményeikkel, mint magyarországi lakosok hazai piacokon adták el a vámmentesen behozott árukat, nemcsak a török alattvalók számára engedélyezett balkáni és keleti portékákat árusították, hanem mindenféle cikket, nemcsak a vásári és piacnapon, hanem folyamatosan. A kamara - a biztos jövedelem reményében - a görögök kérését támogatta, de az udvar, a jogi bizonytalanságok miatt, ekkor nem foglalt állást. Gyakorlatban persze ez azt jelentette, hogy a görögök akadálytalanul folytathatták eddigi tevékenységüket. A tokaji görögség ügye tisztázatlan maradt mindaddig, amíg a kamara cenzus emelési tervének valamint a királynő térítési szándékának ellent nem mondtak. A kamara 1753-ban a tokaji görögök cenzusát 500 ft-ra emelte, amit azok nem fizettek meg. A királynőt viszont azzal haragították magukra, hogy ortodox vallásukhoz ragaszkodva nem fogadták el az uniós terveket (amellyel a pápa főségét elismerő görög katolikus egyház létrejött).⁵⁷ Így 1772-ben a tokaji görög kompánia az ország többi görög kereskedelmi társaságával együtt elvezítette kiváltságait. (A rendelet érvénye alól egyedül a temesvári görögök kaptak felmentést.)⁵⁸

A görögségnek a hazai kereskedőkkel vívott harca a város hangulatára is rányomta bélyegét. A kompánia megyei adóját a város pénztárába befizetve rózta le (összege évi

300 ft volt), más terhek alól azonban mentesült. A város tanácsa 1750. október 8-án azért kért segítséget az uradalomtól egy közmunka (útjavítás) elvégzéséhez, mert „a tiszt és nemes urak, úgy a görögök és zsidók másként is magokat ebben nem submitálják” [nem vetik alá magukat].⁵⁹ De panaszkodnak a város lakosai az úrbérrendezéshez kapcsolódó felmérésben is 1772-ben: „Város lakosai panaszképpen declarálták, hogy idevaló, bécsi portékával kereskedő görögök, meg nem elégedvén magok szokott kereskedésével, mindenféle portékával és naturálékkal tudniillik gyertyával, szappannal, vajjal, turoval, pipával nemkülönben gubákkal, üvegekkel és egyébféle szegény mesterembereket és piacra kereskedő asszonyokat illető aprólékos portékával kereskedni szoktak, és ezáltal szegény piacon kereskedő és portio fizető város lakosainak élelmek keresésében nem kevés gátlást és kárt okoznak.”⁶⁰

Egyre gyakrabban szerepelnek a görögök a szőlőbirtokosok és a háztulajdonosok között is. Az ingatlanhoz csak részben jutottak vásárlás révén, gyakrabban egy-egy ki nem egyenlített adósság törlesztése képpen. Kiváltságaik elvesztése után azonban azok a görögök, akiket házuk, szőlőjük a városhoz kötött s nem költöztek el, az asszimiláció útjára kényszerültek. Különállásuk emlékét inkább csak ortodox vallásuk és sajátos kultúrájuk őrizte.

Még a 18. században egy másik, különállásához ragaszkodó etnikum is megjelent Tokajban, a zsidóság. Jelenlétük 1720 tájától mutatható ki, az első érkezők a keresztyúri hitközséghez tartoztak. A 18. század közepétől saját hitközséget szerveznek, temetkezési egyletük működik, imaházukról Speck Lajos is megemlékezik. A görögök egyeduralmát a kereskedelemben azonban ekkor még nem tudják megtörni. Új bevándorlási hullámuk a 18. század végén indul meg, s ennek során Tokaj zsidó népessége 100 fő fölé emelkedik, hogy a század közepére több száz fő érjen el. Tevékenységük változatos volt, a kereskedelem mellett kézművességgel, szőlőműveléssel is foglalkozhattak. 1820-i összeírásuk (32 családról) 5 szatócsot, 2 gombkötőt, 2 kereskedőt, 1 szűcsöt, 1 korcsmabérlőt tüntetett fel. Gyakran szerepeltek a szőlőbirtokosok és a jószágtulajdonosok között is. Tevékenységükben a kereskedelem került előtérbe, s ezzel lassan a görögök örökébe léptek. Az 1841/42-ben összeírt 76 családjukból (363 fő) már 22 családfő volt a kereskedő, 14 a korcsmabérlő, ketten hentesek-mészárosok, ketten gombkötők s egy-egy sáfár, ecetfőző, malombérlő akadt még közöttük. Mindez azt tanúsítja, hogy a kézművesség háttérbe szorult tevékenységükben.⁶¹

A helyi lakosság hasonló küzdelmet folytatott velük, mint a görögökkel. Zemplén megye és zsidók 50 évig küszködtek egymással, 1791-1841 között 16 megyei rendelkezés szabályozta a zsidók helyzetét a szőlő és bortermelés területén. Ahogyan meginogtak a birtokosok feudális jogai és előtérbe kerültek a kereskedelem szabadságát engedélyező tendenciák, úgy növekedett meg a zsidóság létszáma és aktivitása. Gazdasági szerepük jóval meghaladta lélekszámukat: egyesületeik, társulásaik egyre jelentősebb befolyáshoz jutottak. Vezető személyiségeik (a szabadságharc előtt inkább csak egyházi előljáróik) kisugárzó szellemi hatást gyakoroltak a környékre.⁶² Népszerűsége azonban ők sem jutottak. Megye és város egybehangzó panaszokkal illette tevékenységüket s Tokajban a reformkorban, 1825-ben felmerült kitiltásuk gondolata.⁶³

Orczy Lőrinc pesszimista jóslata (Tokajban való érkezés télen, vers, keletkezett 1774-1782 között) miszerint „Anglus száll Tokaj tájára” s a megvásárolt és gályára rakott „édes ital” helyébe drága áron „csipkét hoz asszonyaink búbjára”, szerencsére nem vált be. A hazai kereskedők botladozásai a jóval hatékonyabb, nagyobb tapasztalattal rendelkező idegenek mellett mégis joggal ébreszthette az arisztokrata költőben a később szállóigévé vált kérdést, hogy „Illik-e a magyarhoz csalfa kereskedés...?”⁶⁴ Tokaj lakóihoz úgy tűnik, csak kevésé illt.

A szőlőművelés munkai igényessége és a lakosság viszonylagos jó módja más idegeneket is a városba vonzott. A szőlőművelés mintegy tíz-tizenkétszer annyi munkaráfordítást igényel, mint az azonos területen folytatott szántóföldi gazdálkodás.⁶⁵ Ezt a munkát csak idegenek alkalmazásával lehetett ellátni. Nyitás, kapálás, szüret idején nemcsak a környező falvakból, de Felső-Zemplénből is jöttek munkavállalók,⁶⁶ míg a nyári szántóföldi munkák idején (amelyek szerencsére nem estek egybe a szőlőművelés munkai igényes szakaszaival) a helybeli szegénység járt el aratni, kaszálni, gyakran természetbeni bérezésért. Nem lebecsülendő a tartósan a városban lakó más vidékiek száma sem: fiatal legények és leányok jöttek a hajdú településekről vagy az északi szlovák és ruszin falvakból szolgálni, cselédkedni. Beilleszkedésük a városban nehezen ment, a kihágások elkövetői között gyakran találkoztunk nevükkel és vétségükkel. Büntetésük ilyenkor rendszerint a városból való kiűzetéssel súlyosbodott.⁶⁷

A 18. században - a 19. század első felében Tokajt elkerülték a nagy országos események. Ezen másfél évszázad alatt a város földjére nem lépett idegen hadsereg, a közösség - bár Zemplén megye jelentős szerepet játszott a 18. század végének politikai mozgalmiban, mint az 1790/91-i országgyűlés vagy a jakobinus szervezkedés - nemesi lakosok és országgyűlési képviselői híján kimaradt a hasonló szervezkedésekből. Eseményt legfeljebb egy-egy tűzvész (pl. 1724-ben), járvány (a 18. századi pestisjárványok, majd az 1831-i kolera), inséges év (pl. 1828, 1831, 1833, 1846) jelentett. Az utóbbiak komolyságára jellemző lehet, hogy 1828-ban a gyér aratás miatt Zemplénben olyan éhínség tört ki, hogy a vármegye eltiltotta a korcsmai zenélést, a lakodalmakat pedig 24 órára korlátozta.⁶⁸

A lakosság mindennapjait szigorú szabályok határozták meg. A gazdálkodásban a vagyon és hírnevet biztosító szőlőművelést szigorúan ellenőrizték. Ez kiterjedt a szőlőmunkák elvégzésének felügyeletére, a parlagon hagyott szőlők elvételére, a szüret időpontjának meghatározására. A szőlőket a hegybírák járták be egy-egy tanácsstaggal, felmérték az elvégzett munkát, a hanyagul dolgozókat megbüntették.

A gazdálkodáson kívül a szigorú valláserkölcsek érvényesültek. Tokajban a korábbi századok bizonytalanságai után újra megerősödött a katolikus egyház. 1712-ben a kapucinusok, 1723-ban a piaristák telepedtek le a városban, ahol a következő évtizedekben komoly adományokat kaptak. A kapucinusok gr. Koháry Istvántól nyertek 20.000 forintnyi adományt, a piaristák egy százados özvegye, Pikóczy Eleonóra által rájuk hagyott örökségből tudtak rendházat és gimnáziumot építtetni. A két rend tokaji története a II. József-féle egyházpolitika következtében szakadt meg. A kapucinus rendházat bezárták, mivel a császár eltörölte a rendet. A piaristák gimnáziuma 1785 körül Sátoraljaújhelyre települt át, ahová a rendtagok is követték az intézményt.⁶⁹ A 18. században épült fel a római katolikus plébániatemplom (1773) valamint görög katolikus templom (1790). Folyamatos volt a városban a református egyház működése, míg az evangélikus egyházat - amelynek első, 16. századi kezdeményei azért enyésztek el, mert híveinek többsége a kálvini hitre tért át - a 18. század közepén szervezték újra. Számukra a Józsefi politika hozott enyhülést. 1782-ben kaptak engedélyt a nyilvános vallásgyakorlásra (amit egyébként az 1681. évi törvény alapján korábban is kérhettek volna), 1783-ban választottak maguknak lelkeszt, 1785-ben rendezték be imaházukat (templomuk viszont csak jóval korszakunk végezte után, 1890-ben épült fel).⁷⁰

Úgy tűnik, hogy valamennyi egyház egyetértett a szigorú erkölcsi követelmények érvényre juttatásában. A tanácsban tárgyalt vétségek fajtái és a szigorú, bár meglehetősen egyhangú büntetések ugyanis ezt sugallják. A leggyakoribb kihágások sorában találjuk a káromkodást, tolvajlást, éjszakai hangoskodást és mindenek előtt a paráználkodást. A jegyzőkönyvek szemérmesen „az élő Istent atya s teremtettével káromló”, „kutya atya”, „kutya teremtette” kifejezésekkel utalnak a kifogásolt szabadszájúságra, az elkövetők

büntetése azonban meglehetősen súlyos volt. A nőknél legtöbbször 30 korbácsütés, a férfiaknál 24-40 pálca-(bot) ütés, amit a város piacán kellett „elszenvedniök”. Ha pedig ez alól valamilyen okból (pl. gyenge fizikai állapot miatt) mentesültek, akkor 6 frt büntetéspénzt kellett fizetniök. Ritkábban (pl. terhes asszony esetében) találkozunk a kalodába zárással („a piacon lévő nyak vasban fél óráig leendő állásra ítéltetik”). Érdekes, hogy lopásért a káromkodás büntetésénél enyhébb ítélet is járhatott: 1750. januárjában pulykalopásért egy asszonyt 20 korbácsütésre ítélték. 1756-ban viszont egy visszaeső lúdtolvajt, aki a tettét felfedező károsultat még meg is verte, 50 pálcaütésre ítélték. Ugyancsak 1750-ben (júniusban) este 9 órakor hangoskodó, a strázsamestert bántalmazó három „gazdaembert” ítélték 40-50 pálcaütésre. Hasonlóképpen súlyos büntetés sújtotta a paráznaalkodókat. Elkövetőik többnyire házasságon kívül élők voltak (vagy talán az ő vétkeikre derült inkább fény?), büntetésük szintén elérhette az 50 korbács- vagy pálcaütést. A büntetés alól a házasságkötés ígérete vagy éppen bekövetkezése sem mentesített. Amikor pedig 1759. januárjában a frissen kapitánnyá választott Embery Mihály ellen „paráznaságbeli suspicia [gyanú] támadván”, vizsgálatot kezdtek, nevezetnek le kellett mondania tisztéről. A vizsgálat a következő évre sem fejeződött be. 1760. januárjában a tanács jegyzőkönyve arról tudósít, hogy „íránta a városban forgó rossz hírből ki nem tisztította volna egészen” magát. Megbüntetéséről nem esik szó, mégis tény, hogy Embery Mihály a továbbiakban eltűnt a tisztviselők köréből.⁷¹ A város erkölcsi rendje fenntartásának igénye gyanakvást szült egymással, de még inkább azokkal szemben akik más szabályok szerint éltek. Az idegenekkel szemben ez a gyanakvás szokásaik elfogadását is nehezítette. 1751. júniusában azért kezdtek vizsgálatot egy bevándorolt zsidó ellen, mert róla kiderült, hogy már volt egy korábbi házassága, és „noha ugyan magok szokásuk szerint [feleségétől] elválasztatták”, a városban mégis szükségesnek tartották, hogy vizsgálatot kezdjenek ellene.⁷² Tiltották a nyilvános helyen való dohányzást, büntették a rontást („megboszorkányozás”), bár ennek gyakorlati formájáról (szemmel verés?) a jegyzőkönyv nem nyilatkozik.

A büntetések végrehajtására a város külön alkalmazottat tartott, az „igazság szolgáját”, aki „tanult tudományának regulája szerint” volt köteles a tanács rendelkezésére állni. Az, hogy mit „tanult”, kiderül szerződéséből, amelyben állandó járandósága (évi 25 frt és két köböl gabona) mellett pontosan rögzítették az egyes „szolgáltatásokért” alkalmanként járó taksát: vesszőzés 1 rénes frt 30 krajcár, tortúrázás [kínvallatás] ugyanannyi. Az utóbbi büntetés a 18. században Tokajban már nem fordult elő, mint ahogyan kivégzés sem, amelynek bármilyen változatáért (akasztás, égetés, fővétel) 3 frt ütötte volna az „igazság szolgájának” markát.⁷³ A város azonban úgy látszik, nem akarta feladni egykori pallosjogát.

Tokaj városias kinézetét már a 17. században épült, zsindegyházzal fedett kőházak megalapozták. A 18. század közepén ehhez új Tisza-híd járult, amely kétségtelen előnyeivel túl nem várt problémát is okozott. Pillérén ugyanis fennakadt a folyón sodródó uszadékfa. Az uradalom prefektusa 1751. októberében utasította a várost, hogy „a Tiszán mostan épített hídnál megakadott és feneklett feles [főlöszleges] fáknak az lakosok által elbocsájtása” iránt intézkedjék. A tanács válaszában arra hivatkozott, hogy a lakosság nagyon meg fogja sínyleni, ha a megnyomorító portio szolgáltatás, a bekvártélyozás, a mindennapi nyomorúság mellett további egy hétre el kell mennie e közmunkára.⁷⁴ A 18. században a városban postahivatal működött. A század végére felépült több, máig is meglévő templom. A városban római katolikus és református „ispitály” is működött, amelyek azonban kevésbé számítottak kórháznak, mint inkább az időseket, elhagyatottakat gondozó menedékek.

A 18. század legvégén Tokaj főutcáját kikövezték. A költségek kilenctized részét az uradalom állta. Végül azonban e lépés sem nélkülözötte a kellemetlen következményeket a

város számára. A következő negyedszázadban az út állapota részben az idő múlása miatt, „rész szerint pedig Lengyelországból és a Felső Tekintetes Nemes Vármegyéből Tiszántúl és Erdélyben kereskedést folytató s nagy terhekkel utazni szokott szünet nélkül oda s vissza való fuvarozásaik által azon kirakott utcánk mostanában már annyira elromlott”, hogy a rajta járó kocsik és szekerek összetörték. A város 1826-i feltejtésze szerint az út romlása miatt bátran elmondható, hogy „aki Tokajon keresztül nem utazott, azt sem tudja mi a rossz és veszedelmes út”. Az előljárók kérték, hogy a vármegye szorgalmazza a Kamaránál a tokaji fúutca újra kikövezését, hiszen ez, mivel a hid az uradalom vámjöveldmének fontos forrása, a kamarának is elsődleges érdeke. Amennyiben pedig a költségek egytized részét Tokajra rónák, akkor ehhez a város kapjon támogatást a megyétől a szükséges anyagok szállítására kirendelt szekerekkel.⁷⁵

A modern funkcionális város-elmélet szempontjai szerint⁷⁶ Tokaj helyzete a 18-19. század fordulóján meglehetősen ellentmondásosan alakult. Amennyiben a város - meghatározásban a jogállás szerinti osztályozás háttérbe szorításával a gazdasági - kereskedelmi tevékenységet helyezük előtérbe (piacközponti funkció) akkor Tokaj besorolása ezzel nyerhet. A felmérések (így elsősorban az 1828-i összeírás) szerint kereskedelme tekintélyes volt. Vonzáskörzetébe 40 falu tartozott. A paraszti vállcmások mind fogyasztópiacként, mind vásárlóként igen jelentősnek tüntették fel. Termékeit Sátoraljaújhelyen és Nyíregyházán egyaránt árusították. Több - a forgalomhoz kapcsolódó - különleges intézmény működött benne, így a sóház, a postahivatal, a harmincad hivatal.

A funkcionális elmélet szerint azonban mégsem számít jelentős településnek. Jogállása mezőváros maradt, nem tudott kivívni magának semmiféle érdemleges közigazgatási funkciót (nem volt sem megyeközpont, sem egyházi székhely, nem tartózkodott benne jelentős katonai egység), nem volt kiemelkedő oktatási intézménye (a piaristák gimnáziuma csak időlegesen működött a városban). A hegyaljai városok hasonló gazdasági ténykedése miatt nem válhatott a környező települések egyetlen központjává, hanem más településekkel rivalizálva töltötte be ezt a feladatot. Tokajt tehát nem tekinthetjük elsődleges piacközpontnak, legfeljebb alközpontnak. Bácskai Vera - Nagy Lajos városokat rangsoroló pontozási rendszerében Tokaj egyedül forgalmi tevékenysége révén kap pontot, azt is mindössze ötöt. (Pest-Buda összpontszáma 116, Pozsony 60 volt.)⁷⁷

Végkövetkeztetésünk tehát aligha lehet más, mint hogy az aktív gazdaság, a városiasodás külső jelei ellenére az 1711-1848 közötti másfél évszázad alatt Tokaj rangja nem emelkedett, hanem süllyedt. A város kimaradt vagy gyöngének bizonyult azokban a funkciókban, amelyek tovább fejlődését segíthették volna. Nem tudott lépést tartani a gazdálkodás új követelményeivel: kézművesipara megmaradt a széttagolt (kisüzemi) szolgáltatás szintjén, a kereskedelmében képződött tőke nem a városban halmozódott fel. Részben visszájára fordult a kedvező földrajzi helyzet egyik vetülete. A Bodrog és a Koppasz-hegy közé szorulva területileg nem tudott kellő képpen növekedni. De nehezen birkózott meg a hegygel a bővülő szőlőművelés is. Miután a szőlők egy részéhez nem vezetett szekérút, a lakosoknak szüretkor hátukon kellett haza hordaniok a termést, sőt, ha trágyázni akartak, úgy kellett kihordaniok a trágyát is. A szüret ezért meglehetősen terhes időszaknak bizonyult, s az 1772-i panasz szerint „sok dézsma adó szőlők parlagon is maradtak”.⁷⁸

A kincstári uradalomnak alávetett, a feudális hierarchiába betagozódott város szellemileg is meglehetősen szintelen maradt. Míg Zemplén megye korszakunk másfél évszázada alatt kiemelkedő írókat, politikusokat adott a magyarságnak (elég legyen Kazinczyra és Kossuthra hivatkoznom), addig Tokajnak ebben az időszakban nem született egyetlen híressége sem. Míg a tokaji borrhól másutt maradandó értékű megemlékezések születtek (korszakunkban keletkeztek a Himnusz Tokaj „nektárját” dicséző sorai is), a helyi kultúra csak mérsékelt értékű termékeket tudott létrehozni. Szilassy János, a város jegyzője 1792-

ben a tokaji református egyházközség lelkészeinek életét megőrkítő összeállítást szerkesztett. A kiadatlan kézirat a sárospataki kollégium könyvtárában van. A város református lelkészeinek egyike, Nádaskai Tamás, a 18. század végén antikizáló költeménnyel akarta felhívni magára a figyelmet (Fridrik Elisiumban, Pozsony 1788), de ez nem nagyon sikerült. ⁷⁹ Országos jelentőségű, a társadalom és a gazdaság kötöttségeit egyaránt felszabadító változásra volt szükség ahhoz, hogy Tckaj kiléphessen elmaradottságából, szintelenségéből.

Jegyzetek

- 1 *Orosz István*: Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. In: Agrártörténeti Szemle 1975. 28-29.
- 2 A tisztújításra vonatkozó adatokat ld. KFÁL Tokaj, Protocollum V. 101. 1725-1767.
- 3 *Orosz I. i. m.* 29.
- 4 KFÁL Tokaj, Protocollum V. 110. 1750. január 31.
- 5 KFÁL Tokaj, Összeírások 1700-1825. V. 35. Tokaji taxalista nemesek összeírása 1743-ban
- 6 A lakosok foglalkozási megoszlására ld. Uo. Lakosság összeírás 1765.
- 7 KFÁL Tokaj, V. 5. 35. doboz, Bordézsma, hegyvám: jegyzékek 1709-1797.
- 8 OL E 197 H 43-as csomó. Fasc. 9. Nr. 32.
- 9 *Orosz I. i. m.* 28.
- 10 Uo. 26-27. továbbá OL U et C 58/35. 1736 Tokaj
- 11 Helyt. Lev. Dep. Urb. T.U. Tokaj 1772.
- 12 KFÁL Tokaj, Dicalis összeírások Tokaj 72. és 73. doboz. 1 embervágót 0,75 kat. holddal ill. 0,43 hektárral számoltunk.
- 13 KFÁL Tokaj, V. 5. 35. doboz. Vetésterület, termény összeírása, 1787. nov. 10.
- 14 Tokajban 1 kapás = 100 négyszögöl = 1/16 kat. hold = 0,036 hektár. A mértékekre vonatkozó adatok: *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601-1874. Bp. 1990; uő: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig, Bp. 1991. - A tokaji szőlőkre vonatkozó adatok: *Orosz I. i. m.* 34-35.
- 15 KFÁL Tokaj, Összeírások 1700-1825. V. 35. doboz. Szántók, szőlők, kertek összeírása 1700-1818. Kerülők fizetésére szolgáló lajstrom 1818. A lajstrom 3 csomóban külön tartalmazza a Statio Inferior, a Statio Superior és a Statio Intra Oppidanam adatait. - Uo. Városgazda számadásai 1760-1839. V. 144. Montane Conscriptiois anno 1831 peracta.
- 16 KFÁL Zemplén megye levéltára Acta Politica Loc. 159. Nr. 214. Liber Obtingentialis Insurrectionalis 1800.
- 17 KFÁL Tokaj, Kerülők fizetésére szolgáló lajstrom 1818.
- 18 Uo. Montane Conscriptiois anno 1831.
- 19 Fentiekén túl KFÁL Tokaj. Összeírások 1700-1825. V. 35. A Tokaji Promontoriumokban szőlőt bíró vidéki és más helységekben lakozó lakosoknak neveik 1800.
- 20 OL G. 29. Rákóczi szab. harc levéltára 82. cs. V. 3 c/g Extractus vinorum 1704.
- 21 *Orosz I. i. m.* 39.
- 22 Uo. 34. vö. OL U et C. Fasc. 73. Nr. 16. Tokaji uradalom urbáriumának elaborátuma 1757.
- 23 OL Helytt. Levéltár Dep. Urb. T. H. Tokaj 1772.
- 24 *Orosz I. i. m.* 40.
- 25 KFÁL Tokaj, Nr. 85. Prot. sess. Anno 1826. Molnár Sándor Tokaj város magisztrátusának. Tarcal 1826. okt. 28.
- 26 *Orosz István*: Településrend és a kertek típusai Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII-XVIII. században. In: Ethnographia 1984/4. 534.
- 27 OL Helytt. Lev. Dep. Urb. T. H. Tokaj 1772.
- 28 KFÁL Dicalis összeírások. Tokaj 1773-1784 a 72. dobozban, 1785-től a 73. dobozban.

- 29 KFÁL Tokaj, Összeírások 1700-1825. V. 35. Az csordának bezárása in Anno 1792, Csorda bezárás listája 1802, Gulya bezáráskori listája 1802, Lakosok s marhatartók nevei 1844. Valamennyi összeírás a pásztorbér rögzítésére készült.
- 30 OL U et C. 58/35. Tokaj urbárium 1736.
- 31 KFÁL Tokaj, Protocollum V. 101. 1725-1767. 1752. május 13-i bejegyzés.
- 32 KFÁL Tokaj, Összeírások 1700-1825. V. 35. Conscriptio animorum 1765.
- 33 Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. *Borovszky Samu*. Zemplén vármegye. Bp. é.n. 434. (továbbiakban: Borovszky); *Eperjessy Géza*: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és Dunántúlon 1686-1848. Bp. 1967. 211.
- 34 KFÁL Tokaj, Összeírások 1700-1825. V. 35. Bordézsmá, hegyvám jegyzékek 1709-1797.
- 35 Uo. Conscriptio animarum 1765.
- 36 *Orosz I.* i.m. 1984. 520-521. Vö. *Udvari István*: Sáros vármegye jobbágynépe Tokaj-Hegyalján Mária Terézia korában. In: *Honismeret* XXI; 1993. 53-58.
- 37 KFÁL Tokaj, Nr. 85. Prot. Sess. Anno 1826. Tokaj előjárói Zemplén vármegyének. 1826. május 22.
- 38 *Orosz I.* i.m. 1975. 37.
- 39 U.ő.: Árucseré és borkereskedelem a hegyaljai mezővárosokban. Kézirat.
- 40 *Spech Lajos*: Tisza-Tokaj városának rövid leírása, Tud. Gyűjtemény IV. 3-32.l.
- 41 *Borovszky*: i.m. 193.
- 42 *Orosz István*: Árucseré és borkereskedelem a hegyaljai mezővárosokban. Kézirat, 9.
- 43 *Borovszky*: i.m. 193.
- 44 *Orosz István*: Árucseré és borkereskedelem a hegyaljai mezővárosokban. Kézirat, 6.
- 45 KFÁL Tokaj, Protocollum V. 101. 1725-1767. 1765. január 14-i bejegyzés.
- 46 OL U et C. 73/16. 1757. Tokaji Uradalom urbárium.
- 47 KFÁL Tokaj, Protocollum V. 101. 1725-1767. 1762. aug. 21-i bejegyzés.
- 48 KFÁL Dicalis összeírások. Tokaj 1773-1784 a 72. és a 73. dobozban.
- 49 KFÁL Tokaj, Protocollum V. 101. 1725-1767. 1751. dec. 31-i bejegyzés.
- 50 *Hodinka Antal*: A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának az ügye. 1725-1772. Bp. 1912. 29-30, *Bánkuti Imre*: A németi görögök Tokajba telepítése 1705-ben. Történelmi Szemle, 1969. 208-212, *Bur Márta*: A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a XVIII. században. Történelmi Szemle 1978. 281-285.
- 51 *Bur M.*: i.m. 290. A történelmi irodalomban visszatérő állítást, miszerint I. Lipót 1667-i kiváltságlevelét a tokaji görögök kompániájának adományozta volna, Hodinka már a századelőn cáfolta. I.m. 10-14.
- 52 *Hodinka*: i.m. 12.
- 53 *Papp Klára*: Balkáni kereskedők a XVIII. századi Bihar megyében. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve XIV. Debrecen, 1987. Szerk. *Gazdag István*. 13-14.
- 54 *Bánkuti*: i.m. 210-212.
- 55 *Bur M.*: i.m. 288-290. és *Hodinka*: i.m. 62.
- 56 *Hodinka*: i.m. 9. és köv. 1.
- 57 Uo. 58, 105-106.
- 58 Uo. 103.
- 59 KFÁL Tokaj, Protocollum V. 101. 1725-1767.
- 60 OL Helyttan. Lev. Urb. T. U. Tokaj, 1772.
- 61 Tokaj-Hegyaljai Kalendárium 1991. Szerk. *Szabolcs András*. Miskolc 1990. Benne *Högye István*: Zsidó emlékek a Hegyalján 93-94., *Löwy Lajos*: A zsidóság és Tokaj gazdasági élete a XIX-XX. században 98-101.

- 62 Tokaj-Hegyaljai Kalendárium - *Zelenák István*: A zsidók hitéletének alakulása Tokajban 95-97.
- 63 KFÁL
- 64 *Mezei Márta - Szuromi Lajos*: Szöveggyűjtemény a Felvilágosodás korának irodalmából. I. Bp. 1982. 203.
- 65 *Orosz I.*: Földesúri támadások... 36.
- 66 *Udvári I.*: i.m. 53.
- 67 KFÁL Tokaj, Protocollum V. 110. adatai
- 68 *Borovszky*: i.m. 429, 458.
- 69 Uo. 126.
- 70 Uo. 325.
- 71 KFÁL Tokaj, Protocollum V. 101. 1725-1767. 1759. jan. 24-i és 1760. jan. 13-i bejegyzések.
- 72 KFÁL Tokaj, Protocollum V. 110. 1751. jun. 19-i bejegyzés.
- 73 KFÁL Tokaj, Protocollum V. 101. 1725-1767. 1751. okt. 7-i bejegyzés.
- 74 Uo. 1751. okt. 8-i bejegyzés.
- 75 KFÁL Tokaj. Nr. 85. Prot. sess. Anno 1826. Tokaj város elöljárói a tekintetes nemes vármegyének. 1826. május 22.
- 76 *Vö. Bácskai Vera - Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp. 1984. 90-92.
- 77 Uo. 352.
- 78 OL Helytt. Lev. Urb. Tab. Urb. Tokaj, 1772.
- 79 *Borovszky*: i.m. 280.

VÁROSI TÁRSADALOM 1711-1848 KÖZÖTT

a., A kincstári mezőváros

Feltehető, hogy Tokaj múltjában nem volt olyan jelentősége a XVII. század végén zajlott *felszabadító háborúnak*, mint azt tapasztalhatjuk a Kárpát-medence központi, a töröknek huzamos ideig hódolt térségei esetében. Ha arra gondolunk, hogy a *hódolt részeken* elsősorban vagy csaknem kizárólag a nagyobb települések (khász városok) vésztették át az évszázados pusztítást, s helységtől helységig vége láthatatlan, több mérföldes pusztaság húzódott, ¹ bizony Tokaj-Hegyalja igazán szerencsésnek tudhatta magát. A *peremzóna* (Parcium) fontos pontja lévén Tokaj, természetszerűleg reagálnia kellett erre az országos, sőt bizonyos értelemben európai fontosságú eseményre. Gyorsabban kellett reagálnia, mint a környezetében lévő parasztfalvaknak.

Bár kétségtelen, hogy a *végvidék* megpróbáltatásait sokszor megszenvedő Tokaj e továbbra is zaklatott, háborús évtizedekben minden tekintetben stagnált, ha ugyan nem hanyatlott. A háborúskodások - a kuruc háborúk; szövegethetjük tovább gondolatainkat - nem hogy megszűntek volna, hanem az 1697-es *hegyaljai felkelésnek* egyenesen egyik célpontja Tokaj, a *tokaji vár volt*. ² Tehát a szenvedések, a pusztulás egyenesen beletorkollott az új század elején induló Rákóczi-féle szabadságharc küzdelmeibe. Miután e tájon jelentős Rákóczi-birtokok terültek el, a gazdasági terhek növekedhettek. Pedig a város létét a zavartalan, békés termelés, a nyugodt élet tudta volna biztosítani. Újabb évtizedek teltek el úgy, hogy a város életében katonáskodó réteg maradt a legjelentősebb. A vár hadászati szerepe egyenesen megkövetelte egy létszámában is tekintélyes katonaság helybentartását. Sőt a vár lerombolását követően is megmaradt Tokaj katonai szerepe, s úgy tűnik, hogy csupán a század végével változott valamit a szemlélet. Ezzel együtt a katonáskodó réteg, mindenekelőtt az *armalista nemesség* megőrizte befolyását a város irányításában továbbra is.

Tokaj városi közösségét bonyolultság, összetettség jellemezte azokban az évtizedekben, amelyek mintegy átvezették a török háborúk, majd a kuruc-labanc harcok zaklatott, rendkívül terhes, nagy veszteségekkel járó korszakából a lassan megnyugvó, békés évszázadba a magyar társadalmat. A monográfia más fejezetei elvégzik a politikai - és más - fejlemények elemzését. Választ adnak arra a kérdésre is, hogy egy olyan tekintélyes település (és környezete) mint Tokaj, milyen szerepet kapott a Rákóczi-szabadságharcban, közelebről milyen gazdasági terhet viselt a Hegyalja, és azon belül Tokaj. A mi feladatunk az, hogy a város társadalmát jellemezzük, a városi társadalom változását, azon belül fejlődését elemezzük. Mindjárt megállapíthatjuk, hogy a város életét, mindennapjait át- meg átszöttek a panaszok; a panaszkodásra okot szolgáltató terhes gazdasági, jogi és társadalmi jelenségek folyamatosan jelen voltak, illetve amint láthatjuk, csak szaporodtak, következményeik pedig súlyosbodtak.

A panaszáradatot egy 1710-es levélrészlettel nyithatjuk: "...egycző szívvel érezvén azért, mind a szabad nemesség, mind pedig a polgári rend, egész város (Tokaj) rend nélkül való romlását". ³ A tényleges állapotokat nem részletező panaszból, melynek lényege a „rend nélkül való” romlás, annyi kitűnik, hogy a város vezetői látták, tudták, hogy immár az évtizedek óta folyó háborúskodások újabb terheket hoztak Tokaj számára. E levelet II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez, mint a város földesurához címezték. Feltűnő, hogy a

nemesség (bizonyára elsősorban a kismanességről lehet szó) mellett általánosságban bár, de a „polgári rendről” tesznek említést a panaszkodók. A mezővárosban élő és gazdálkodó armalista nemesek a város lakók többségét kitevő parasztokat, kézműveseket, kereskedőket különálló, szavaikkal élve „polgári rend” tagjaiként értelmezték, akiknek városi létük bizonyos kiváltságok folytán kedvezőbb volt, mint más paraszti településeken.

A fenti idézetből egységre törekvés, összefogást sugalló gondolatok sejlenek föl. Ezt a szemléletet illusztrálja, erősítheti az a levélrészlet is, melyet szintén a „Méltóságos Fejedelemhez” írtak. „Régi időktől fogván Tokaj városát két rendbeli lakosok lakták, Nemesek és Parasztok, kik közötti minden(kor) ...oly rendtartás volt (...) Nemesek magok közül választottak esztendőnként választottak az alsóbb rendekből egy Tisztet kit Capitányi nevezettel neveztenek (...) A paraszt lakosok pedig magok közül választanak Bírakat”.⁴

1715-ben szentesítette a király, III. Károly azt a törvényt, amellyel a félszázgyáni Rákóczi-birtokok sorsát eldöntötte. A Tokaji-hegy körül települt 3 mezővárosnak, Keresztúrnak, Tarcalnak és Tokajnak a későbbiekben nem egyformán alakult a sorsa. Keresztúrt a leányág örökölte, vagyis az Aspremont-család birtokába került. Tarcal és Tokaj a királyi uralom része lett, s közvetlenül a *Szepesi Kamara* irányítása alá vonták. Tarcal lett a környező birtoktestek igazgatását ellátó *prefektúra* központja, ide települt tehát az uradalmi adminisztráció.⁵ A kamarai szőlőtermelés pedig a Tokaji Uradalom jeles birtoktestén, a *Szarvas* nevű promontóriumon folyt. Tokajnak úgy tűnik, ebben a szervezési rendben másodlagos szerepet szántak.

Visszatérve az 1710-es panaszos levélhez, azt láthatjuk, hogy a városban lakó kismanesség és a polgári rend egymás mellett, viszonylagos megértésben élhetett. 1727-re ez az egység, amely korábban, egy más történelmi szituáció közepett a város társadalmát jellemezte, meg bomlani látszott. Erre utalnak az egyik fogalmazványban leírt gondolataik: „Taxás uraimék (ti. a taxát fizető armalista kismanesség) is kik vinczellérségeket viselnek és mesterségeket folytatnak az szegény lakosok quiditínával (mivoltával), azok is in alimentationa succurrálnának (katonatartással segítsenek), sőt többek is egy néhányan szintén most kívánván magok nemességeket demonstrálni (bizonyítani) és az által az onus (teher) alól - személyüket - felszabadítani (szándékoznak).”⁶ Ez a panaszos folyamodvány bizonyosan éppen a nemesség jogállása következtében semmi változást nem eredményezhetett. Azt tapasztalhatjuk, hogy Tokajban az armalista nemesség száma korszakunkban mindig jelentős maradt, talán gyarapodásukra is vannak adatok.

Világosan látszik, hogy az armalisták nem akarták kivenni részüket a közös (itt a katonai beszállásolásból eredő) terhekből. Sőt olyan nem-nemesek is éltek Tokajban, akikről tudott volt a város közönsége előtt, hogy őseik nemesi eredetét szándékoznak megkezesni. Ez tehát a panaszokra okot adó bajok egyik forrása. Miután azonban a város vezetésében a kismanesség csaknem folyamatos lehetett,⁷ ezért ez az ellentét vesztített jelentőségéből s háttérbe szorult, s a város lakók más csoportjaival, rétegeivel szemben érzett ellenszenvük mögé sorolták azt. Egyébként is világossá lehetett - véljük -, hogy a feudális eredetű terhek alól a kismanesek mentesültek. Egy 1759-es panaszos irat más, új ellentétkről tudósítanak bennünket. Mintegy bevezetés képpen szemléletes képet festenek a város vezetői: „...tudjuk és tapasztaljuk, hogy szegény városunknak hajdani boldogabb voltárul ámbár sok változások között is, régi napjainkat el gondolván, siralomra inkább, hogy sem dicsőségünkre meg is fen forognak (ezek az okok).” A gazdasági élet területén mutakozó - később részletezendő - bajok mellett a „Kereskedés kiváltképpen 1754 dik esztendőtüil fogva, melly apró kereskedéssel városbeli szegénység élhetett, - gyertya, szappan, szalonna árultatások a M (méltóság) gos Uraság által másoknak árendába adat-tak...” E beadvánnyal csaknem egyidőben megismételték kifogásaikat: „Szegény városunknak hajdani boldogabb voltyábul (...) csak nem egész e világon ki terjedett nagy híre

neve (...) siralmunkra inkább, hogy sem leg kisebb dicsőségünkre fenn forognak, Mer oh boldogtalan sorsunk siralomra változott (...) Mint az festett koporsónk, kívül tetezik nyomorúságunkat terhelő hírünk, de belső mivoltunknak tsak nem Porrá és hamvvá változását (tapasztaljuk).”

Anélkül, hogy a társadalom elemzésének kérdésébe bonyolódnánk, mégis utalásszerűen írunk kell a város és a görög *kompánia* közötti viszonyról. 1766-ban már nem a fentiekhez hasonló általánosságban, hanem konkrétan megírták panaszuk tárgyát. Azt ami „városunkban az Görögöknek dolgát ekképpen jelenti: Városunkban (fogalmazzák kifogásaikat) sem Gombkötő, sem Széjártó és más mester emberek a magok élelmeket mestersegek által nem folytathatják és el is szegényedtek, portiojokat sem fizethetik az Görög mia. Mivel rerum natura (természetben) valamit csak ki gondolhatnak (ti. a görögök) úgy mint: gyoltsot, gyikinyt, túrót, vasat, kaszát, kapát et alia generis (és minden mást), ami őket nem illelné minden feltaláltatik (ti. a görögök boltjában); mézsárszék, szalonna, gyertya, szappan, tubák *árenda*, mely mia szegénység nem boldogulhat.”⁸ E panasz lényegét tekintve tehát nem más az, mint a helybeli görög kereskedők bérleti jogának vitatása, jogszerűtlenségének hangoztatása, nevezetesen a felsorolt cikkek kívül estek azon az árukörön, amely a kalmárság fogalmához kapcsolódott. Panaszuk másik része majd az 1772-es invesztigációban bukkant fel újra, hogy ugyanis a görög árendátorok a felsorolt cikkek árát a helybeli szegénység nagy kárára, magasan tartják. Az 1766-os panaszban még a város kiskereskedői szólaltak meg, az 1772-es invesztigáció végrehajtói már azokat a rétegeket szólaltatták meg, aki arra kényszerültek, hogy a görögöktől vásárolják meg az uradalom által árendába adott árucikkeket, közöttük a mindennapi megélhetéshez szükséges javakat.

A társadalmi méretű panaszok okát szolgáltatta a másik, időben is később jelentkező csoport Tokaj-Hegyalján a zsidóság. Egyenlőre a tokajiak ellenszenve egyetlen személy vonatkozásában fogalmazódott meg, és ez Simon Izrael, az uradalom *főárendátora* volt. Neve a várost 1770-ben meglátogató császárhoz címzett panaszban is szerepel. Ekkor két lényeges tényt hangsúlyoztak a tokajiak, pontosabban a város magisztrátusa, melyek sértették őket, s melyek ellen a császárnál kerestek orvoslátot, ezek pedig a következők: Simon Izrael hatáskörébe akarja vonni a helybeliek *korcsmáltatási* jogát, nevezetesen azt a jogot akarta elvitatni, melynek erejénél fogva más helységben is árulhattak bort. Természetesen a főárendátor latba veti eszközeit a tokajiakkal szembeni harcban: „...keves termett borait mostani Árendátor Zsidónak a szegény contribucns (adófizető) ember (ha) kínállya, nem hogy megvenné (ti. az árendátor), de még azokat gyalazza.” Majd egy 1779-es levélben már egy részletesebb panaszt fogalmaztak meg Simon Izraellel szemben, melynek lényege összefüggött a zsidó vallás szokásaival, azoknak a bevett keresztényi gyakorlattal szembeni, a bevett szokásoktól eltérő voltával. „Tokaj Árendás zsidó Simon Lázár (aki az előbbi főárendátor családjának tagja lehetett)...a zsidók ünnepnapja miat a Tokaji Szent Máté vásárt (...) egy héttel vagy kettővel úgy currentálni (hirdetni) bátorkodott, hogy (a vásár) rendes nap(já)ra senki vásárra meg ne jelenjen.” Más alkalommal pl. „Sábess után be fogott a száraz malomba - olvasható a tokajiak kifogása - és vasárnap virradatig öröltetett. (...) vasárnap délután (pedig) pálinkát, sert főzetett.”⁹ Csak arról tudunk beszámolni, hogy tovább gyarapodtak a zsidósággal szembeni panaszok. Talán a legteljesebben - már-már mozgósító erővel - az abaújszántóiak fogalmaztak egy, a vármegyéhez küldött levelükben, amely rövid úton eljuthatott Tokaj-Hegyalja településéhez is.¹⁰

Természetesen olyan terhes kötelezettségek is voltak, melyek ellen tiltakozva már más érveket kellett felvonultatniuk a tokajiaknak. 1750 táján határozott utasítást kapott a prefektúráról, erre válaszként született az alábbi levelük: „Meg értettük parancsolatlját a

királyi kamarának Catholica Parochiának meg építése iránt való újabb parancsolatltyát. ... (hogy) az ahhoz fa eszközöknek az itt való Soó Házttul leendő succurrálását (segítségét), a districtalis (kerületi) generális Quartély házának meg építésére 2.000 Rft-nál többet (költött a város) ... Városunk egyik számosabb része Reformátusokból áll, kik nem Közönséges Cassabul, hanem magok különös erszényekből Templomjokat cantor, Predicator, mester egyházfiakat és azoknak házait nehezen is procurallyák (látják el). ...nem különben az oroszok, s görögök is az Catolica Religión valókkal semmiben sem egyesítettvén... Van mód és fundus más is (...) melyből a Parochiát és Templomot conservalni lehet, mert a midőn az reformátusoktól ell vétetett az Tokai Templom ahhoz (...) társult nem kevés hasznú szőlőkkel foglaltatott ell. ...mellyeket Catarina Brandenburgica és Báthory Sophia fejedelem asszonyok ajtatosság is bőven szaporította (...) úgy annyira, hogy Molnár Apát úr saját költségén (a) Zalkodi kő tornyú templomot (1749 táján) építtette. (Ezen kívül) az Görögökön, lutheránusokon, kivált zsidókon szabad stólájuk vagyon..." A római katolikus egyház fennhatósága által a városra kirótt kötelezettségek elleni tiltakozás lényege az, hogy Tokajban ekkor kevés a római katolikus vallású családok száma. A panaszos levélben a más felekezeteket rendre fel is sorolták. Egy ehhez hasonló érvelési szisztéma másfél évtized múlva újra felbukkant. 1764-ben ezt írták: "...a mi helységünkben különös Religiók lévén (...) a Római Catolica religiön penigh igen kevés lakos vagyon, mely is jobbára németekből áll, melyek inkább az Német Praedicatio okáért a P(ater) Capucinus Barátok, mások penigh az P(ater) P. Piaristák Templomát gyakorollyák (...) kik inkább soós Kamarák körül szolgálatban lévőkből és oly német mester Emberekből állnak, kiknek sem házok, sem szőlejek (nincsen), a város atyai módon bánik (velük), hogy el ne széledgyenek, mert ha terhelhetnek portióval: hátokon a házok, kebeleken lévén kenyerek: készek az el menésre." E sorokban a város vallási megosztottságáról hiteles képet kaphatunk, hiteles kortársi rajzot. Ebből kiolvasható, hogy számos felekezet élt együtt Tokajban, s közülük ekkor a református számított a legerősebbnek.

Kis általánosítással az előbbieket úgy jellemezhetnénk, hogy panaszáraddal van dolgunk. De erről végül is szó sem lehet, hiszen sajátosan tömörített adatsort képeztünk mindössze, s ehhez ráadásul; hogy csak akkor tudott a magisztrátus a város számára előnyös helyzetet kiharcolni, ha a ténylegesen meglévő állapotból kiindulva, érveiket a célnak megfelelően csoportosította. Érveléseiből kitűnik, hogy a város vezetése azonosult a várossal, mint *kommunitással*. Minden olyan esetben, amikor a város egyetemességére nehezedő terhek ki kellett védeniük. Felmerülhet a kérdés, hogy mennyire jogosak e panaszok? Ténylegesen ennyire megromlott volna a tokajiak helyzete?

Igen! Megállapítható, hogy a társadalomra, elsősorban a város adózóira súlyos terhek neheztedek. E negatív folyamat a XVIII. század derekán felerősödött.¹¹ Kéghly Lipót, a királyi uradalom tarcali tiszttartója „Tokaj városának egy néhány elől járóit Tarczalra cizáltatta bizonyos *textus* (kötés) alatt, kik is midőn által mentek volna, akkoron Kéghly Lipót bizonyos *punctumokat* (pontokba szedett szöveg) elő adván, hogy subscribálnák (aláírni)". A tendencia világos, éspedig a kiváltságolt Tokaj parasztjait olyan terhekkel megrakni, amelyek e korszakban a paraszt családokat a jobbágy falvakban jellemezték. Lássunk néhány kitévelt (*punctum*) a kényszerrel aláíratott szerződésből: „Akár szaporodik a város népe, akár csökken”, 1758-tól évi 700 rajnai forint taxát és censust tartoztak fizetni. „Tartoznak továbbá szüretnek alkalmatosságával a Királyi Szarvas Szőlőben 400 szedőket és 50 Puttonost (robotra) kiállítani.” Szólt az új szerződés a sójövedelem Kassára szállításáról, a tiszai híd őrzéséről, a vámmmentességről, továbbá a kaszálórétek megosztott haszonvételéről. Lényeges változás volt még, hogy megemelkedtek a dézsma kötelezettség terhei is. „Ezenn város annak előtte régenten Borbul tsak kilentczedet adott, az

aszú szőlőből pedig semmit sem (...) most pedig ab Anno 1755, mind a borból, mind pedig az aszú szőlőből kéntelenítették (a város) hetedet prestalni (fizetni).”¹² Sérelemesen vették a tokaji dézsmás szőlőtulajdonosok azt is, hogy „az előtt sült parlagok eránt oly praxis (gyakorlat) és szokás volt, hogy valakik az olyan parlagokat művelésre fel fogták, azoknak 12 szabad esztendőket adattattak, most penigh immár az olyan parlagokra csak 7 esztendőket engedtetnek.”

Ezt követték azok a panaszok, melyeket a Mária Terézia-féle urbárium előzményeként szerkesztettek egységbe, s melyekről nem feladatunk itt szólni.

Milyen változással járt, milyen eredményt hozott a Mária Terézia-féle urbárium, mellyel a királynő szándéka az volt, hogy könnyítsen a jobbágyterheken, Tokaj parasztjai számára? Tudvalévő, hogy Tokaj *privilegizált kamarai mezőváros* volt, jobbágyi lakossága pedig hangsúlyozta, hogy ők *libertinusok* (szabadmenetelű), kiket jobbágyi szolgáltatások nem vagy alig terheltek. E fogalmat (libertinus) úgy értelmezték, hogy annak tartalma közel volt a városi civis (polgár) állapotához. Az így értelmezett jogi helyzetük ellen indult támadásba a földesuraság, Tokaj esetében a tarcali prefektus 1757-ben.¹³ Míután földterülettel nem rendelkeztek a tokaji parasztok, ezért zsellérlként, illetve néhányukat alszellérlként kezelte a domínium képviselője. Az 1753-ban megújított urbárium erejénél fogva a kamara Szarvas nevű szőlőjében kellett robotmunkát végezniük, melynek mértéke végül is nem volt lényegtelen. Annyit még el lehet mondanunk, hogy az urbárium szerkesztői Tokajban 215 szabad menetelű *házas* és 2 *házatlan zsellérlt* jegyezték a város urbáriumba. Eszerint (ha érvényt akartak szerezni az urbáriumnak) a tokaji parasztságra összesen évi 3894 *gyalog robotnapot* vehettek ki. Ez az 1753-as kötelezettséggel szemben több mint 800 %-os emelkedést, tehernövekedést jelentett.

Csak természetes, hogy e rendkívül terhes, kedvezőtlen változásba a tokajiak nem nyugodtak bele. Különösen nem a város módosabb rétegei. Tiltakozásuk eredményéről maguk azt állították, hogy „csak 40-50 évi pörlekedés után (...) nyerte meg Tokaj városa e mostani szabadságát és beneficiumait”, - olvasható egyik forrásunkban 1778-ban.¹⁴ Ettől kezdve, a későfeudális kor évtizedeiben már nem nyúlt hozzá a tokaji parasztok úrbéri eredetű kötelezettségeihez a kamarai uradalom, míg nem az 1848/1849-es forradalom nem csillagította meg e kötöttségektől való megszabadulás reményét. Tudjuk azonban, a *dézmás szőlők*re sem Tokajban, Tokaj-Hegyalján, sem másutt nem terjesztették ki a jobbágyfelszabadító törvények hatályát. Tokajban tehát továbbra is zsellérek maradtak a dézsmászőlők tulajdonosai.¹⁵

Természetesen 1780-as évektől sem voltak panasz nélkül a tokajiak. Ekkorra azonban *polarizálódott* a társadalom; gyarapodott a népesség, nőttek az ellentétek az egyes osztályok, csoportok és rétegek között. Heves vita, mondhatni torzalkodás robbant ki 1824-25-ben a kismemesség és a „paraszt tanács” képviselői között.¹⁶ Ennek előtte, még a XVIII. század közepe táján egy látványos határper zajlott a tiszaladányiak és a tokajiak,¹⁷ majd pedig a tokajiak és a tarcaliak között.¹⁸ A határpercek, velejárói voltak a megelőző korszakok zavaros közállapotainak, továbbá a természeti környezet lassú változásának. A kismemesség pereskedése azonban már lényegi kérdést érintett, és pedig azt, hogy miként érvényesíthetnék jobban igényeiket, érdekeiket az armalista a város határain belül, túl az országos kiváltságaikon.

A századforduló és az új század első évtizedei az uralkodóház háborúinak árnyékában teltek, s annak súlyát Tokajban is érezték. A megélhetés nehezedett, a létfeltételek szigoródtak. Egyenlőre kevés jele mutatkozott a kedvező változásnak.

b., A város társadalma

Tokaj-Hegyalján belül Tokaj minden tekintetben olyan pozíciót foglalt el ezekben a századokban, hogy időről időre fölül tudott kerekedni különböző eredetű nehézségein. Gondoljunk csak az előző század elején történt Basta-féle pusztulásra. Majd a hosszú béke évtizedeiben, - hogy ne mindjárt évszázadot emlegessünk - bár lassan, de folyamatosan gyarapodott népessége. E gyarapodás azonban nem csupán mennyiségi, tehát lélekszámokban mutakozó lehetett. Ebben az esetben nem különbözött volna más, hasonló intenzitással növekvő, lélekszámban gyarapodó településtől. Tokajban éppen a városi jelleg kínálta lehetőségek miatt a társadalmi gyarapodás minőségi jelleget is hordozott. A betelepülők között nem jelentéktelen a kézművesek, a kereskedők száma.

Miután a város társadalmi vonzása erős volt, továbbá a termelés szerveződésével, a piac bővülésével arányosan nőtt a munkaerő-kereslet, illetve a lehetőségekre érzékenyen reagáló munkaerő-kínálat, e tényezők is a népesség gyarapodásának kedvezett. A társadalomnak a termelésre irányuló mobilitását e két pólus oly módon jellemezte, hogy egyensúlyba soha nem került, éppen a város rendkívül kedvező helyzetéből eredően.

Természetesen a század elején, a háborús korszak lezárását követően Tokajt is érintette, sőt hatáskörébe vonta az ország központi térségeire oly jellemző *jobbágymigráció*, a népesség nagy mértékű vándormozgalma.¹⁹ Tokaj, a szabadabb életet és megélhetést kínáló város végcél, ugyanakkor kiindulópont is lehetett mindazok számára, akik a túlnépesedett területek felől igyekeztek egy jobb életet kínáló új hazába. Tokajt és Hegyalját már a korábbi évszázadokban (a török hódoltság idején) elérték a menekülők hullámai. Bizonyosan ezen a tájon torlódtak azok a hontalanok, akik arra kényszerültek, hogy elhagyják otthonaikat, nem egyszer pusztá életüket mentve meg. Külön tanulmányt érdemelne az a névtani vizsgálat, mellyel éppen a menekülés irányát lehetne tisztázni, hiszen e tájon felbukkannak családnévként a délföldi helységnevek, mint a Csorvási, Dombiratosi, Gyulai, Sarkadi stb.

E mobil társadalmat csak úgy vonhatta hatáskörébe az állami és földesúri adminisztráció, mely egyre jobban megszervezte az adóbehajtást, biztosítandó ezzel az állam és a különböző hatóságok eltartásához szükséges bevételeket, ha évente többször, talán havonként, de mindenképpen töredékévenként iratták össze az adózókat, s vetették ki rájuk az adóterheket. Ez által elérhették a hatóságok azokat a háztartás(okat)-töredékeket is, melyek hosszabb-rövidebb időre telepedtek be a városba. Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy a kor közlekedési viszonyai nem is tették lehetővé, hogy a munkavállaló ideig-óráig jelentkezzen a munkaerőpiacon. Azzal pedig, hogy e mobil rétegekre is kivethették az adóterheket, legalábbis átmenetileg könnyítettek az adóra kötelezett városlakók helyzetén. Az effajta gyakorlat azonban (úgy tűnik) a század közepére megszűnt.

Ma már úgy látjuk, hogy Tokajban korszakunk elején a szőlőtermelés és a bor határozta meg, illetve ez képezte a város gazdasági életének alapját, s ez biztosította továbbra is tekintélyét mind polgárai mind tágabb környezete szemében. A város polgárai joggal számoltak a szőlőtermelés hasznával. Éppen ezért fokozatosan felhagytak a *szántóföldi termeléssel*, a korábban szántott-vetett, elsősorban gabonatermő területeket is szőlővel ültették be.²⁰ A szőlő-monokultúrára épült termeléshez jól csatlakozott a helybeli kézművesség és a kereskedelem. Itt most nem részletezhető kapcsolat segítette a város polgárait abban, hogy szőlő- és borhasznukat a kézművességgel és kereskedelemmel növeljék, vagy fordítva.

Az 1770-es évek közepére számottevő változás indult be, és pedig Lengyelország felosztásával beszűkültek a bor-értékesítés északi piacai.²¹ Annak ellenére történt ez, hogy

ezekre az évekre kiépülhetett a szőlőtermelés, a borgazdálkodás és piaci értékesítés követelte teljes feltételrendszer (gondoljunk a pincékre, borházakra stb.). Csak növelte a lehetőségeket a kézművesek bekapcsolódása a szőlőtermelésbe, borgazdálkodásba, kik mozgósítható tőkével rendelkezvén, befektethették pénzüket a mezőgazdálkodásba. A bori piacok beszűkülésével párhuzamosan előtérbe került, óhatatlanul előlépett a kézműves-ség, illetve nyomában a kereskedelem. Talán ezzel függött össze az, hogy éppen ekkortáiban szerveződtek a tokaji céhek, s a város népessége oly mértékben gyarapodott, hogy a belváros túlnépesedésének következtében ekkor engedélyezte a prefektúra a kitelepülést, megalapítván ezzel *Kistokajt*, a belváros amolyan külvárosát.²²

A gazdasági élet tehát amellet, hogy uralta a szőlőtermelés, s változatlan a *monokulturális* szerepe, s hogy bizonyos társadalmi csoportok idegen, alföldi tájon keresték meg évi kenyérszükségletüket, lassan átalakult.²³ A szőlőtermelésre specializálódott munkások leértékelődtek, a tömeges munkavállalás egyre kiszolgáltatottabbá tette a családokat. Miközben Hegyalját újabb hullámai érték el a munkavállalás kedvéért elindult északi tömegeknek, elsősorban tót és lengyel munkásokra kell gondolnunk.

A tokajiak megélhetésében fontos szerephez jutottak az országos vásárok és a mind bővülő piaci alkalmak.²⁴ A város társadalmának egyes csoportjai arra specializálódtak, hogy eladásra termeljenek, hogy termékeiket (kenyér, pecsenye, sertés-töltelékárú stb.) e *sokadalmokon* értékesítsék. Más családok a rendszeres, a környező települések vásárait keresték fel, alkalmi kereskedői társaságokat alkotván. Tokaji kofaasszonyok felkeresték a keresztúri, a tarcali, a nyíregyházi, sőt az egri vásárokat, nemegyszer közvetítő kereskedelmet is vállalva.²⁵ Ismét más családok arra rendezkedtek be, hogy a vásárra érkezőket ellássák különféle szolgáltatásokkal, szállással, ételekkel, embernek és állatnak menedéket nyújtva rövidebb-hosszabb időre.

A stabilizálódott gazdaság, az árutermelés növekedése, illetve a városlakók fokozódó igényei is abba az irányba hatottak, hogy a társadalom differenciálódjon, s a kereskedők is mind jobban bekapcsolódhassanak a gazdaság vérkeringésébe. Annál is inkább, mert e csoportok tulajdonába tekintélyes pénztöke halmozódott fel.²⁶ Nem véletlen tehát előbb a görög kereskedők, majd pedig a zsidók betelepülése, illetve közösségekké szerveződése Tokajban.²⁷ Az igazi vállalkozásokat mind inkább a különböző *haszonvételeket* bérlő görögök, utánuk egy emberöltő múlva a zsidók hajtották végre.

A fentebb leírtak a város társadalmát több szempontból bemutatják. Azonban még adások vagyunk a *felekezeti tagoltság*, illetve az *etnikai megosztottság* bemutatásával. A kor krónikása, Debreczeni Ember András²⁸ pontos képet rajzolt Tokaj népéről.

„A benne lakó nép, kapás, kereskedő,
Mesterség gyakorlás, borral kupeczkedő,
Sok benne korcsmáros, az ízetlenkedő (...)
Ennek a lakosa áll gyülevész népből, (...)
A népe nem cifra, csak közönségesen
Jár mind férfi, asszony, nemigen pipisen,
Akik szolgálatban vagynak már hegyesen,
Só körül, híd körül cifrán, németesen.
Endika, Pendika a legcifrább népe
Városnak görögből áll, az is a szépe (...)
A német, muszkával bátor ott legyének,
De ezek drágán semmit nem fizetnek, (...)
Vagyon hat templomok, hol clerotizálnak,
Misét, prédikációt hat harost elmondanak,
A helyért, hatáért Istennek áldoznak,

A bûnbocsánatért foglalatoskodnak,
 Reggel nagy templomba mennek a misére,
 A piaristáknál lesznek vecsernyére,
 Kapucinusoknál német szó értésre,
 Mennek magyarok is külön könyörgésre,
 Czerkóban elmennek aztán az oroszok,
 Görög a muszkával, mert különös jussok,
 De külön helyre, kik nem unitusok.”

Tokaj a XVII. század végéig jobbára *kálvinista* településnek számított. Amikor azonban a rekatolizációs törekvések teret hódítottak, a fő téren álló templomukat a *római katolikusok* javára tőlük elvették, illetve e felekezet visszavette ősi templomát. A katolikusok száma lassan gyarapodott. A XVIII. század első fertályán az *egyházi rendek*, a kapucinusok és a piaristák betelepülésével tovább szilárdult Tokajban is a római katolikus felekezet pozíciója. E század elejétől tudunk az orthodox görögök, majd néhány évtized múlva az ugyancsak *orthodox* (pravoszláv) muszkák beköltözéséről. Eközben az *unitus* (görög katolikus) „orosz”-okról is számos alkalommal tesznek említést forrásaink. A *lutheri evangélikus* anyaegyház az 1780-as években szerveződött meg, vásárolt magának templomnak való középületet. Végezetül (a XIX. század elején) a *zsidó* hitűek hallattak magukról, éspedig megépült első zsinagógájuk.

TÁBLÁZAT TOKAJ VALLÁSI MEGOSZLÁSÁNAK BEMUTATÁSÁHOZ (1771-72 ?)

FELEKEZETEK	családok száma	összes személy	családi átlag
református	151	659	4,36
római katolikus	7	35	5,00
görög katolikus	47	203	4,31
evangélikus	16	65	4,06
orthodox	26	71	2,73
zsidó	7	28	4,00
nem felekezeti kategória: cigány	14	56	4,00
szolgák, mesterlegények	-	68	-
Összes összeírtak száma:	268	1185	4,42

(Megjegyzések: Valamilyen elv folytán bizonyosan kevesebb római katolikus személyt írtak össze, mint amennyi ténylegesen a városban lehetett. Ugyancsak azt is állíthatjuk, hogy az orthodoxok száma is kevesebb e táblázatban a valós tényeknél. Erre enged következtetni az a tény is, hogy mindössze (!) 268 családfő szerepel az összeírásban.)

1., A kiváltságos osztály tagjai, a nemesek

A nemesség a társadalom vezető osztálya; nem lehetett ez másként Tokajban sem, hiszen városunk nem rendelkezett *civitas-i jogállással*. Helyben azonban az általános városi kiváltságok folytán, a *mezővárosi státusz*ból eredően osztoznia kellett az irányításban a város más osztályának illetve más rétegeinek tagjaival. Avagy fordítva, az utóbbiakkal szemben kellett érvényesíteni érdekeit. Hozzáteve, hogy a nemesség eleve ki sem zárhatta a *nem-nemes városlakókat* a vezetésből.

Könnyen általánosíthatunk, amikor Tokajjal kapcsolatban a nemességről szót ejtünk. Talán túl könnyen általánosítunk. Egyfelől azt hihetjük, hogy a szőlőtermelés és a kitűnő minőségű bor kiemelkedő gazdasági szerepe révén, mintegy vonzotta a kismemességet (is) a városba, másfelől úgy gondolhatjuk; miután e városban sem érvényesíthetik kellően nemesi előjogaikat (pl. nem rendelkezhetek saját jogon (szabad) szőlővel), ezért tehát nem szívesen települtek sem Tokajba, sem a többi hegyaljai városba.

Azt is megállapíthatjuk, hogy szervezettségük okán, nemesi jogaikat érvényesítendő, a nemesség „közönség”-ét reprezentálandó *kapitány*, a „nemesek kapitánya” állott a helybeli nemesek élén. Erről említést tesznek a Nagyságos Fejedelemhez írott levelükben maguk a tokajiak is. Soraikból kitűnik az is, hogy a kapitány elsősorban „az alsóbb rendekből”, tehát a kismemesség soraiból került ki. Talán a „Kapitány-tó”, szemben a „Bíró-tó”-val éppen e társadalmi ranghoz társult, hogy természetbeni járadékot biztosítson e közjogi státusz birtokosának. Vagyis a „Paptava” a helyi egyház, a „Bíró-tó” a helyi közösség, a „Kapitány-tó” a nemesek vezetője természetbeni bérezésének záloga lehetett.²⁹ Tokajban sem szabad elfeledkezni azonban a vár kapitányáról, aki számításba jöhetett ilyen alkalmakkor, éppen oly módon, amiként a *szereztesrend* a „Barát-tó” halászati jogának tisztázásakor.

A nemesek közösségük szervezeti kereteit azzal is hangsúlyozni akarták, hogy a „nemesek közönsége” ilyen feliratú pecsétnyomót használt.

A városi polgárok³⁰ a bírói tisztelet viselő városlakó társukat tekintették a *kommunitás vezetőjének*, a helyi közhatalom megtestesítője pedig a *magisztrátus*. A kismemesség tehát nem elégedhetett meg azzal, hogy évről-évre maguk által választott kapitányuk volt, hanem a *szénatusi tagság* legalább arányos megszerzése, illetve a *főbírói hivatal* elnyerése lebegett szemük előtt. A kismemesség ambiciózus tagjai nem mondhattak, nem is mondtak le ezekről az elnyerhető pozíciókról.

A fent elmondottak kapcsán tulajdonképpen csak a nemesség legalsó, helyben csupán kisebb-nagyobb szőlővel, családi házzal rendelkező kismemeseket szerepeltettük. Azonban Tokajban is szép számmal voltak közép- és főnemesi családok, elsősorban szőlőbirtokosként. Korszakunkban tekintélyes (és vagyonos) nemesi családok azonban nem húzódtak a városba, legkevésbé tokaji típusú kisvárosba, melyek rendezetlenek, zsúfoltak voltak, hanem valamelyik birtokukon szervezett majorságukon, vidéki környezetben éltek (pl. Báji Patay Sámuel Taktabájon). Legfeljebb Tokajban kúriát, udvarházat tartottak fenn, ahol mások mellett vincellérjük lakott. Természetesen ezek az udvarházak gazdasági központok lehettek, körülöttük szerveződött a szőlőtermelés, a borgezdekedés. Olykor bizonyos mértékű állattartás is.

Visszatérve a helyben lakó kismemesek bemutatásához - amiként írtuk, hogy többségüknek szőlőbirtokuk volt - el kell mondanunk, hogy lakóházaik tartozékként kezelt, évenként *újraosztott kaszáló rétyük*, továbbá legelőjük, pontosabban *legeltetési joguk* volt. Még pontosabban a város egész közönségével együtt, tehát faluközösségben (vagy gazda-

közösségben) művelt rét és legelő hasznával számolhattak. E haszonvételre alapozott állattartásukat is a közösség szabályozta, vagyis mindez közösségben történhetett.³¹

A szőlőbirtok részünkről is több figyelmet követel. Miután a szőlő forgalma szabadon zajlott, csaknem tetszőleges nagyságú szőlőbirtokot szerezhetett az armalista nemes is, pontosan annyit, amennyi terület művelésére erősnek érezte magát, illetve üzemét. A Tokajba telepedett kismest aligha korlátozta földesúri hatalom, a királyi kamara abban, hogy szabadon gazdálkodhassanak, miután a létalapot jelentő szőlőhöz hozzájuthattak. Természetesen az esetek döntő többségében csupán *dézmás szőlőről* lehetett szó. Magyarázatként kell hozzáfűznünk, hogy a jobbágyfalvakban a kismemes által úrbéres telekre *ülhetett*, feladva ezzel gazdasági függetlenségét, nemegyszer elveszítették közjogi függetlenségüket is, mert a jobbágy telek tulajdonosával függőségi viszonyba kerültek.³² Ami konkrétan a Tokajba települt kismemesek szőlőbirtokait illeti, meg kell jegyeznünk, hogy amennyiben *dézmás szőlőt* vásároltak, vagy *dézmás szőlőt építettek*, akkor nekik is kötelező volt a *kilenced dézma* must kiadása a termésből.

Tokaj mezőváros - éppen sajátos, privilegizált környezete következtében - a kismességnél is biztonságosabb megélhetést, szabadabb boldogulást nyújtott. Ebből a gazdasági-társadalmi tényből következően számuk egyre gyarapodott. Újabb meg újabb családok tűntek fel Tokajban.

A szakirodalomban egységes az álláspont, miszerint Zemplén megye, különösen pedig Hegyalja népességének számottevő hányada korszakunkban nemesi, illetve kismemesi eredetű.³³ A TOKAJ-HEGYALJAI településeken fontos gazdasági, alkalmasint politikai, sőt utalva a XVII.-XVIII. század fordulójának katonai helyzetére, nem lebecsülendő katonai szerephez jutott e mozgékony társadalmi réteg.

Kezdjük talán a kismesség helybeli politikai szerepének bemutatásával. A vezető városi hivatalok betöltése az e célra összehívott, egybesereglett *építőszéken* történt. Az ilyen irányú intézkedés joga a „Nemes Szepesi Kamara, mint Földesuraság” kezében volt. Ezek az építő székeken (pl. 1750) mintegy „hivatalból” jelen voltak: „Dominalis Udvar Bíró Nemes Kovacsics Ferenc, a Tokaji Harmincados, Nemes Palugyay József és Posta mester Hoffman Suszter József úr”. 1754-ben szervezett építőszéken Nemes Kovacsics Ferenc *udvarbíró* mellett részt vett Nemes Palugyay József *harmincados*, Nemes Palugyay Ferenc *uradalmi kasznár*, illetve Nemes Tajczly János *uradalmi számtartó*. Az uradalom jelenlévő képviselői tették meg javaslaikat (candidáltak) a vezető tisztségeket betöltő személyekre. Ily módon kerültek e hivatalokba a következő személyek:

ÉVEK	KAPITÁNY	FŐBÍRÓ	EXACTOR
1749	N. Pataky János	N. Lippay János	Leviczky János
1750	N. Hitsch Antal	Gróff János	N. Jámbor János
1751	N. Jámbor János	Gróff János	Meleg András

A nótárius személye rövidebb-hosszabb időszakban változatlan, ezekben az években Fekete Árokszállási Gáspár volt. 1750-ben a tanács tagjai a következők lettek: Lippay János, Gyüre János, Jablonczay János, Leviczky János, Hlinczy Szentmarjai Gáspár, Túróczy József, Bodnár István, Perger Kristóf, Meleg András, - 1751-ben pedig: Túróczy József, Gyüre János, Lippay János, Leviczky János, Bodnár István, Bilkei János, Koczian Gábor, Perger Kristóf, Szombaty János.

Megjegyezhetjük, hogy a vezető hivatalnokok között folyamatosan szerepeltek kismemesek (Lippay, Jámbor). Az előbbiről azonban tudjuk, hogy kézműves-családfő volt. Jámbor János pedig amikor a kapitányi hivatalra kandidáltatott „jó lehet magát minden képpen mentegette és tudatlanságát s deáktalanságát azon hivatalnak el viselésére

allegalta (mentette)”, de végül is némi kikötések után elvállalta azt. Feltűnhet a névsorok vizsgálata során, hogy némely személyek folyamatosan szerepeltek a vezetésben, ennek ellenére is, rendre újabb személyek tűntek fel körükben. A kilenc tagú tanács olyan egyéneknek is helyet biztosított, akik ritkán kerültek hivatalba. Mások évtizedeken át a hatalom környékén tanyáztak. Ezek közül megemlíthetjük éppen a nemesi Lippay-család tagjait, továbbá Gyüre Jánost, majd később Üveges (Novák) Ádámot, s még később Lianczmajer Mihályt.³⁴ A két utóbbi személy megnevezésével azonban már egy új területre térhetnénk át, éspedig a kézművesek és kereskedők hivatalbeli szerepére. Ettől most el kell tekintenünk. Maradjunk továbbra is a kisnemesség társadalmi szerepének vizsgálatánál. Bizonyos, hogy a kisnemesség sem volt egyöntetű társadalmi kategória, jóval differenciáltabb volt annál, sem hogy különbséget ne tegyünk közöttük. Ennek megfelelően vagyoni helyzetük alapján is erősen tagolódhattak. Nemes Pataky János feleségétől 1751-ben (pl.) a szolgálólány „egy gyöngyös, bogláros, gránáttal varratott aranyos nyakralvót” lopott el.³⁵

Forrásainkból kiderült, hogy a század közepén a nemesség jelentős csoportját alkották az ún. *taksás nemesek*, ezek az általuk használt ingatlanuk, illetve jövedelmek használatáért rendszeresen taksát fizettek.

TAKSÁS NEMESEK ÖSSZEÍRÁSA ÉS FIZETETT TAKSÁJUK

Családfő neve	Vallása	Évek			
		1752	1754	1755	1756
1. BALOG ANDRÁS	ref.	-	0	-	-
2. BALOG ISTVÁN	ref.	1,12	2	2	2,24
3. BALOG JÓZSEF	ref.	-	-	2,18	-
4. BALOG MIHÁLY (ifj.) (új korcsmáros)	ref.	-	-	1	0
5. BALOG MIHÁLY (öreg)	ref.	4,24	0	2	2
6. CZAKÓ ISTVÁN	ref.	-	-	1,36	1,36
7. EMBERI ISTVÁN	ref.	6,30	3,34	-	-
8. EMBERI MIHÁLY	ref.	7,48	7,03	5	4
9. DOBRONOKI SÁMUEL	ref.	4,12	4,12	3,13	3
10. GABONYI MÁTYÁS	ref.	6,30	7,22	-	-
11. JENEI SZABÓ GYÖRGY	ref.	2,36	3,15	12	8
12. JUHÁSZ ISTVÁN	rk.	-	2,36	3	3
13. JUHÁSZ JÁNOS	rk.	9,06	-	-	-
14. KARAKAS ISTVÁN	ref.	4,04	2,10	5,03	5,24
15. KARAKAS JÁNOS	ref.	12,42	6,30	17	14
16. KARÁCSONY GYÖRGY (GÖRÖG NEMES)	?	?	4,30	24	18
17. KARÁCSONY JÁNOS (GÖRÖG NEMES)	?	?	0	15	10
18. KARDOS JÓZSEF	?	-	-	1,16	-
19. KELEMEN GYÖRGY (özv.)	?	3,36	-	3,36	3
20. KELEMEN ISTVÁN (ifjú)	ref.	7,12	-	9,12	6
21. KELEMEN JÁNOS	ref.	6,30	7,48	5	4,30
22. KOVÁTS SÁMUEL	ref.	6,30	10,50	7	6,15
23. KÖVÉR PÉTER (özv.)		3,15	0	-	1,36

folytatás az előző oldalról

24.	LÁZÁR BIMBÓ JÁNOS (GÖRÖG NEMES)	ord.	?	0	34	-
25.	LIPPAY ANDRÁS	ref.	7,48	0	6	1
26.	LIPPAY JÁNOS	rk.	2,36	0	2	1
27.	NAGY JÁNOS	? ref.	6	0	4	4
28.	NYILAS GYÖRGY	ref.	1,31	5,25	-	-
29.	NYILAS JÁNOS (özv.)	ref.	8,20	4,20	3	-
30.	OSVÁT JÁNOS	ref.	-	0	6	5
31.	PAP GYÖRGY	ref.	3,42	5,32	4,24	4,48
32.	PAP MIHÁLY	ref.	-	-	-	2,24
33.	PAP SÁMUEL	ref.	3,42	4,23	5	4,48
34.	PAVAY JÁNOS	ref.	-	-	5,25	4,45
35.	RABLANSZKY MIKLÓS	?	-	0	-	-
36.	ROMPA GYÖRGY	ref.	-	0	-	-
37.	SZAKÁTS PÉTER (ifjú)(adószedő 1756)	ref.	-	2,44	4	0
38.	SZARKA GYÖRGY	ref.	5	-	-	-
39.	SZENTMIKLÓSSY ZSIGMOND	ref.	6,30	8,44	8,48	8,48
40.	SZIKSZAY alias STEILER ISTVÁN (SZIKSZAY NYILAS ISTVÁN)	ref.	-	-	12	12
41.	SZILASSY JÁNOS	? ref.	2,10	-	-	-
42.	TAR MIHÁLY	ref.	8,10	2,36	4,12	4
43.	TATÁR MIHÁLY	ref.	2,24	2,10	5,30	4,48
44.	THURY SÁMUEL	ref.	2,24	-	-	-
45.	TRÓCSÁNYI FERENC	ref.	3,15	2,36	3	2,30

(Megjegyzés: 37-es Zilahy Szakáts Péter néven is szerepel. A táblázat számértékeiben Rhénes forint és krajcár szerepel, amikor a forintba 60 krj. foglaltatik. Tehát a „ , , ” jel nem tizedesvesszőként funkcionál.)

A fenti táblázatból több, a kismemességre vonatkozó tény derülhet ki. Mindenek előtt leszögezhetjük, hogy a taksás nemesek zöme református vallású volt. Ők az állami hivatalokat, mint sóhivatal, a harmincad-hivatal tisztségeit, nem tölthették be. Feltűnő tehát, hogy a református vallású armalista nemesek taksások. A tabella azt is tanúsítja, hogy nem állandó a jövedelem-szerző gazdasági bázis, mely után az uradalomnak a taksát fizetik az egyes családfők. Olykor ki is marad egy-egy családfő a kimutatásból, miből az következhethet, hogy ebben az évben nem árendálta (stb.) az adott lehetőséget. Feltehető, hogy a folyamatosan tulajdonukban lévő ingatlanok (mint a lakóház) utáni taksa e táblázatban nem szerepelt. Az is figyelemre méltó, hogy a városi vezetésben szereplő Pataky-család nem, a Lippay-család szerepel táblázatunkban. Hiányukra egyenlőre nem találtunk megfelelő magyarázatot.

A táblázatban 3 „görög” nemest is szerepeltettek. Mindhárman ismert alakjai Tokaj XVIII. századi történetének. Itteni jelenlétük tanulságos számunkra, hiszen őket a magyar nemesek között találhatjuk, - nemességüket bizonyosan a magyar királytól nyerhették.

Az uradalom érdeke és az armalisták törekvései azonban több ponton ütköztek. Az armalisták bizonyos terhektől mentesültek, s ez által arra törekedtek, hogy ingatlanukat kivonják a közterhek viselésének kötelezettsége alól. Utalhatunk itt a Hegyalján jelentős katonai beszállásos vagy az állami adóterhek általános terhére. Ezért aztán az uradalom

gondosan ügyelt arra, hogy az armalisták minél kevesebb ingatlannal csonkítsák Tokaj te-
herviselésre kötelezhető alapját. S e törekvése nem általánosságokban érvényesült, hanem
személyekre vonatkoztatva szerzett érvényt neki. 1766-ban Nyilas István szándékát így
véleményezte Rott tisztartó: "...Nemes Ember lévén, tudom, hogy magára nem valalya a
quartély tartást, arra való nézve Contribuens Ember Házát nem volna Tanácsos nékie ad-
ni. Keressen másutt magának, ezen Házát pedigh az másik Contribuens megh veheti. Ha
pedigh Sum cantione fel vállallya az Quartély Tartást, Nyilas Istvány, az elsőséghe övé le-
gyen."³⁶

**AZ ELŐBBI TÁBLÁZAT NÉGY TAKSA-JEGYZÉKBEN SZEREPLŐ
TAKSÁS NEMESÉK, A KIRÁLYI URADALOM ÁRENDÁSAI
ÉS A HELYBELI ZSIDÓK ÁLTAL ÉVENKÉNT FIZETETT ÖSSZEGEK
(1752-1756)**

Csoportok	1752			1754			1755			1756		
	Rhf	krj	fő	Rhf	krj	fő	Rhf	krj	fő	Rhf	krj	fő
taksás nemesek	112	54	28	83	42	32	226	-	33	151	36	30
görög nemesek	-			68	-	3	-			-		
árendások	98	36	11	91	54	11	61	12	5	36	-	8
postamester (etc)	25	24	4	-	-		-	-		-	-	
sótiszt	-			7	-	3	-	-		-	-	
zsidók (egy tételben)	152	31	15	275	48	24	348	12	25	194	-	9
összesen:	389	25	-	447	42	-	635	24	-	381	36	-

A KISNEMESÉK DIKÁLIS ÖSSZEÍRÁSA (1743)

A NEMES NEVE	megjegyzés	ház	borhor- dó	kézmű- vesek	keres- kedők
ALFÖLDI ISTVÁN		1/2	1/2	-	-
DOBRONOKI FERENC		1	-	-	-
GAJTLER LŐRINC		1	-	-	-
HOFFMAN FERENC	postamester	-	-	-	-
HLINICZKY GÁSPÁR		-	-	1	-
ISSO GYÖRGY		1	2	-	1
KARAKAS ISTVÁN		1/2	-	-	-
KARAKAS JÁNOS		1	2	-	-
KÖVESDI GYÖRGY	sómérő	1	1	-	-
KOVÁCS SÁMUEL		1	-	-	-
LIPPAY ANDRÁS		-	-	-	-
LIPPAY JÁNOS	révész, hajós	-	-	-	-
MERTZ ANTAL	sótiszt	-	-	-	1
NAJPAUER FERDINÁND	árendás	1	-	-	-
NYILAS GYÖRGY		1	2	-	-
NYILAS JÁNOS		1	-	1	-
ROMPA GYÖRGY		-	-	-	-
STRAPAR (?) FERENC	sómérő	1	-	-	-
SINEVEL KÁROLY	sótiszt	-	-	-	-

(folytatás az előző oldalról)

STAUB FERENC	sótiszt	-	-	-	-
SZENTMIKLÓSSY SÁMUEL		-	6	-	-
SZÉR FERDINÁND	sótiszt	-	2	-	-
SZILASSY JÁNOS		1	$\frac{1}{2}$	-	1
TATÁR MIHÁLY		-	1	-	1
TAR MIHÁLY		$\frac{1}{2}$	2	1	-
TRÓCSÁNYI FERENC		-	1	1	-
VICSEL MISKA	árendás	1	4	-	-
ZARY ISTVÁN	sószolga	1	-	-	-
N.N.	sóellenőr	-	-	-	1

Az armalistákról már írtuk, hogy közöttük újabb s újabb családokat lelhetünk föl. Az előbbi (1743) névjegyzéket egy emberöltővel követte (1777) az az urbárium amely talán a legteljesebben mutatja be a tokaji kisnemességet. Bár e jegyzék a lakóházakkal számolva vette szerbe-számba a nemesi joggal rendelkező ház, s lakótelek tulajdonosokat. Így tehát kimaradhatott az a családfő, akinek nem volt birtokában lakóház. Az urbárium közvetve utal arra, hogy arra volt kíváncsi az urbárium összeállítását elrendelő hatóság, hogy hány lakóház (s telek) után járó $\frac{1}{2}$ kaszás réttel rendelkeztek a tokaji kisnemések. Nos, az urbáriumban a következő családfőket szerepeltették:

BAGSI ISTVÁN, BALOG ISTVÁN, BALOG JÓZSEF, BÁRCZY SÁMUEL, BERECHY MÁTYÁS özvegye, BOROS JÓZSEF, BUCZKÓ JÁNOS özvegye, CZAKÓ ISTVÁN, DOBAY SÁNDOR úr, HLINICZKY GÁSPÁR, ISSO JÁNOS, JENEI SZABÓ GYÖRGY, KARAKAS JÁNOS özvegye, KECSKÉS JÁNOS, KEFALA JÁNOS, KELEMEN ISTVÁN, KELEMEN JÁNOS özvegye, KELEMEN MIHÁLY, KÖKÉNYESDI MIHÁLY, KEFALA JÁNOS úr, LÉNÁRT ISTVÁN, LIPPAY ANDRÁS, NYILASY MIHÁLY Ifjú, OROSZ ANDRÁS, PALUGYAY IGNÁC, PALUGYAY JÓZSEF, PAP MIHÁLY, PAP örökösök, PAVAY JÁNOS, ROLLY PÁL, SASS ANTAL, SOMOGYI JÓZSEF, SUSZTER JÓZSEF, SZENTMIKLÓSSY ZSIGMOND, SZEGHŐ ANDRÁS özvegye, SZILASSY JÁNOS, SZLÁVI PÁL, TAR ISTVÁN, TAR JÁNOS, TATÁR MIHÁLY, TARDY IMRE, THURY JÁNOS, TONAUER FERDINÁND, ÚJVÁRY ISTVÁN özvegye, ÚJHELYI GYÖRGY özvegye, TERCSÁNYI (TRÓCSÁNYI) FERENC, RABLANSZKY MIHÁLY, ZÁMBORY örökösök, ZILAHY SZAKÁTS PÉTER.

Az már szerepelt a nemesség helyzetének elemzésekor, hogy az uradalom nem vette jó néven, ha az úrbéres telki állományból a nemesség bármely tagja kisebb-nagyobb hányadot elidegenített. Ezzel, mint hangsúlyozta maga is, csökkent a teherviselő rétegek adóalapja. Ennek ellenére sem tudta e folyamatnak elejét venni, megakadályozni azt. A városba betelepedett kisnemes - különösen hivatalt viselők valamelyike, mint Leer Károly sótiszt, vagy kollégája Legát József - természetes okon vásárolt házat, kertet vagy különösen szőlőt. Fontos volt számot vetni időről időre a bekövetkezett változásokkal. A Mária Terézia-féle urbáriumot követően, 1789-ben, tehát másfél évtized múlva, jegyzékbe vették a vásárlókat, s a vásárolt ingatlanokat. Ebben rögzítették a tulajdon változás mértékét. Noha a szülő nem tartozott a telki állományba, mégis lajstromozták az e területen jelentkező változást is.

**AZ 1789-ES JEGYZÉK AZ INGATLANOK TULAJDONLÁSÁBAN
BEKÖVETKEZETT VÁLTOZÁSOKRÓL**

A vásárló neve	vásárolt ingatlan nagysága		
	ház	kert	szőlő (kapa)
ARANYOS MIHÁLY	-	-	4
CSORVÁSI JÁNOS	1	-	-
ERINTZ IGNÁC	-	-	32
FUNK JÓZSEF	-	1	-
GEDEON PÁL	-	1	4
JENEI GYÖRGY özvegye	-	1	6
JEZERNICZKY JÓZSEF	-	2	4
GREGOROVITS MIHÁLY	-	-	3
HITS örökösök	-	-	3
KEFALA JÁNOS özvegye	1	-	4
KOVÁCS GYÖRGY	1	-	8
KOVÁCS JÓZSEF	-	-	5
KULMON JÓZSEF	-	-	8
KULMON MIHÁLY özvegye	1	-	-
LEER KÁROLY	-	-	28
LEGÁT JÓZSEF	-	2	4
LIPCSEY MÁRTON	-	-	14
MÓRICZ MIHÁLY	1	-	4
NAGY JÓZSEF	1	-	2
NAJMAN FERENC	-	-	3
PAP SÁMUEL	1	-	1
PAVAY JÁNOS	-	-	8
PAVAY JÁNOS ifjú	-	-	2
PUSZTAY GYÖRGY	-	-	6
ROLL PÁL	1	-	-
SZARKA GYÖRGY	1	-	2
TARDY IMRE	-	1	18
THURY JÁNOS	-	-	9
TRÓCSÁNYI SÁMUEL	1	-	5
VIHLA GYÖRGY özvegye	1	-	6
ZEMPLÉNI úr	-	-	8
ZILAHY PÉTER özvegye	-	-	8
extraneusok:			
ARANYOSI MIHÁLY	-	-	1
BEKÉNYI ALBERT	-	-	1
MIKECZ SÁMUEL (Legyesbénye)	-	-	6
KAUSAI JÁNOS	-	-	1
PALUGYAY IMRE	-	-	1
összesen:	11	8	205

Az előbbieken bemutatott forrásaink segítségével a tokaji kisnemességgel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy e társadalmi rétegnek két csoportja jól elkülöníthető egymástól.

1./ Az egyik a taksás vagy armalista nemesség volt, közöttük kézművesek és kereskedők is találhatóak, többségük azonban különböző vállalkozó, szőlőtulajdonos, bérlő (stb.) volt. Jellemző volt e csoportra, hogy zömükben reformátusok voltak. Nyilvánvalóan látszik az is, hogy a feudális társadalom szabadon mozgó rétegéhez tartozván, szoros rokonsági szálak fűzték őket elsősorban Hegyalja más településeihez, illetve a szomszédos hajdúvárosokhoz.³⁷ Számuk a század második felétől fél száz háztartásra gyarapodott.

2./ A kisnemesség másik csoportja a különböző állami hivatalok tisztviselőiből verbuválódott. Ezek szolgáltak a királyi sóhivatalban, a harmincad- és hídvámnál, a földesúri fatelepen (purtus), a postán, továbbá a katonai élelmezési hivatalban. Nevükből ítélve többségük aligha a magyar nemesség soraiból kerülhetett ki. Róluk írták, hogy német szóra a kapucinusok templomába járnak. Sokkal inkább a Habsburg birodalom más tartományaiból, a cseh-morva területekről helyezték a birodalom keleti csücskébe, illetve Lengyelország felosztásával (1772) fontos forgalmi csomópontokba. Ők többnyire római katolikusok voltak. Ivadékaik voltak Spech Lajos történész,³⁸ később Paulay Ede.³⁹

3./ E csoportok mellett egy töredéket külön is meg kell említenünk, ezek a „görög nemesek”. Bár származásuk kétségtelen, ők azonban már útban voltak a beilleszkedés irányába, mellyel a magyar nemesség soraiba tagolódtak. Legjelesebb képviselői a Karácsony-család tagjai, Bimbó Lázár és családja.

4./ Egy elkülönült csoportot képviseltek a honorációr nemesség tokaji tagjai, a papok, tanítók. Természetesen más előjellel, de ide sorolhatjuk a város magisztrátusának hivatalnokait, mindenekelőtt a nótáriusokat.

A Tokajba telepedett jobbágyság között természetesen akadtak olyan személyek, akik - valamilyen oknál fogva - nemességüket elfeledett családok sarjai voltak. Amikor aztán egy szabadabb, privilegizált környezetbe, társadalmi milióbe kerültek, nyilvánvalóan merülhetett fel armálisuk visszaszerzésének szüksége. Ongi Kis István vallotta például, hogy „azért küldtük a szolgát Bújra, hogy ő is jöjjön Károlyba velünk, Nemes levelünk ki keresésére...”⁴⁰ Ugyanerről tudósítanak más források is, amikor Szombati József Kálóba indult, vagy Kolos Mihály útjáról szólnak.⁴¹ Az 1816-os adóösszesítő jegyzékben kistokaji Nagy István neve után található: „Meg nemesedett”, ezért a dikális adót nem vetették rá ki.

2., *A nem-nemesek társadalma*

A város társadalmának másik, igazán tekintélyes hányadát a nem-nemesek alkották. Ezt a széles társadalmi osztályt különböző gazdasági és politikai érdekek, érdekszövetségek, vagyoni helyzet, foglalkozások adta meghatározottságok szabdalják keresztül-kasul. A tokaji nem-nemesek általában egy rendkívül heterogén és mobil társadalmi szövetet alkottak, képeztek.

Tokaj társadalmának szerkezetét néhány tényező alapvetően befolyásolta. Mindenek előtt a település privilégiumokkal megtámogatott jogállását kell említenünk. Lényegesen társadalmi előny származott a városlakóknak abból, hogy a szőlőtermelők és a szőlőtermelés különös jogállást élvezett korszakunkban. Más oldalról viszont a földesúri hatóság a helyben élő parasztság jogi megítélésakor abból a gazdasági tényből indult ki, hogy a tokajiak kezén a század közepére már nem volt a *belső fundus* (intravillanum) tartozékként kezelt külsőség, *szántóföld* (extravillanum). A *szőlő monokultúrára* épült a legnagyobb hasznot hozó növény termelése. A földesuraság *zsellérként* (házas és házatlan zsellérek) kezelte a helybeli jobbágyságot. Mégis különbséget érzett maga a földesuraság is a jobbágyfalvak nincstelenjei (a zsellérek) és a tokaji mezővárosi zsellérség között.

Ezért aztán Tokajban *gazdáról* (hospes) és *lakóról* (inquillinus) beszéltek és írtak a különböző okmányokban. A változatos rendeltetésű összeírásokban a jobbágyháztartásfőket ilyen alapon kategorizálták, s vetették ki rájuk a *dikát* is. Csupán a *lakóház* birtoklása döntötte el, hogy kitartozott a *gazdák*, s kik a *lakók* közé. A városi jogállás, továbbá Tokaj vásár-város jellege vonzotta a kézműveseket, a kereskedőket. A heti piacok és az évente 6 alkalommal tartott *országos vásárok* a megélhetés feltételeit éppen úgy megkönnyítették, mint a szőlőművelés, amely bőséges munkaalkalmat kínált mind a helybelieknek, mind a környező falvak, vagy távolabbi tájak népének.

Nem túlzás azt állítanunk, hogy sokan eljöttek Tokajba „szerencsét próbálni”. Könnyű elképzelnünk, hogy a mezőgazdasági munkák főszezonjában (nyitás, kapálás, szüret), illetve az országos vásárok körüli hetekben Tokaj népessége kétszeresére-háromszorosára felszaporodott. De időlegesen megtelepedtek Tokajban a vándorló mesterlegények éppen úgy, mint a kereskedők, elsősorban is a görög kereskedők. Egyébként is a ki- és beköltözés elég gyakori jelenség lehetett Tokajban. Az idény munkások itt kaptak gyakran nyomorúságos szállást, s különösen nagyobb távolságra (pl. Szepesség, sőt Galícia déli térsége) csak a munkák végeztével utazhattak haza.

A nem-nemesek társadalmának tanulmányozásához 2 időpontban, éspedig 1765-ben és 1773-1777 közötti években készült összeírások segítségével készítettünk metszetet. Mindkét alkalommal többé-kevésbé azonos időpontban de különböző céllal összeállított lajstromokat, regestrumokat, azok adatait dolgoztuk össze, hogy minél teljesebb s megbízhatóbb legyen a társadalom metszete.⁴² Így aztán számos tanulság kiolvasható összesítő táblázatainkból.

Az 1765-ös névsorban 572 személy szerepel, vélhetően többen nem családjakkal együtt, hanem egyedül éltek Tokajban. Számuk még sem lehetett túl jelentős. Kik lehettek ezek? Mindenekelőtt a helybeli, vagy idegenből Tokajba húzódtott özvegyek, az árvák, a mesterlegények, s az olyan mozgékony elemek, mint a görög kereskedők. Korszakunkban a parasztságra még jellemző *nagycsaládnak* Tokajban már se híre, se hamva. Elvértve előfordult, hogy bejegyezték, ha valamely családban, háztartásban vérségi jogon felnőtt korú testvér, gyermek vagy vő élt, s abban feltehetően termelőmunkát végzett. Ekkor még az alkalmazott munkaerőről (famulus, ancilla) külön nem tettek említést. Tekintettel arra, hogy Tokajban már ekkor is népes kézműves és kereskedő réteg élt, termelt, kereskedett, a kisegítő (segéd) munkásaik száma viszonylag magas lehetett. *Bérest*, *kocsist* még sem említene az összeírók. Ez talán azért fontos körülmény, mert a *kisüzemek* elsősorban szőlőtermeléssel foglalkozván, ahol az időszakos igacrőre igénybe vették a fuvarosok szolgálatait. Velük végeztették el a szállítást, sőt arról tudunk, hogy a vásározásra is őket fogadták meg. Ennél is ritkábban jöhet számításba az extraneus nemesség tokaji udvarházaiban élt, alkalmazott munkás vagy lakó!

A már idézett összeírásból kialakul mégis a város társadalmának összetétele. Az 572 főből 63 nemesi jogállású volt, s közülük 5 görög nemes, ez az összeírtak 10 %-a. Nemesek között a sóhivatal, a hid és harmincadván alkalmazottai is ott vannak. Nemesek voltak azok a gazdatisztek is, egészítem ki az előző fejezetben elmondottakat, akiket mind a kamara mind a helybeli uraságok (pl. Gyulay) alkalmaztak. A vizsgált időmetszet alkalmával 22 görögöt és 9 zsidót találtak az összeírók Tokajban. Joggal keveselljük mind a görögök, mind a zsidó háztartásfők számát. Tőlük többen élhettek, vagy kötődhettek Tokajhoz. Miután mindkét csoport mozgékony népelem volt, feltehetően egy részük éppen nem tartózkodott a városban. Ide sorolhatjuk a cigányokat is, bár számuk kevés, s nagy részük az összeírók szerint „új telepecs” volt Tokajban.

Amikor Mária Terézia császár- és királynő az ország politikai-gazdasági helyzetét szabályozandó, az egységes urbárium bevezetése mellett döntött, a parasztok, s a job-

bágnép trónjáig is elhangzó panaszáradataira keresett (és vélhetően talált is) intézményesíthető gyógyírt.⁴³ Célja az egységesítéssel az volt, hogy mérsékelje a jobbágyterheket, hogy megakadályozza a földesurakat a mértéktelen követelésekben. Ez az emberbaráti szándék azonban nem mindenütt, nem minden esetben hozta meg a várt eredményt, sőt ellenkezőleg. Mások mellett éppen a Tokaj-hegylajai mezővárosok népe került olyan helyzetbe, amely az előzőekhez viszonyítva tényleges romlást eredményezett, s csak súlyosbította e városok paraszt népének helyzetét.

Amikor a tokajiak a vármegye küldöttei előtt vallomást tettek a 9 kérdőpontra, természetesen elmi erővel tört fel belőlük az a panaszáradat, amely életüket keserítő földesúri visszaéléseket (stb.) esetelte. Volt hivatkozási alapjuk ahhoz, hogy eleik sokkal könnyebb körülmények között dolgoztak, bizonyíthatták a város korábbi urbáriumai. E sorban a legemberségesebb a Rákóczi-család által a XVII. században szerkesztett urbárium lehetett.⁴⁴ Szemben tehát számtalan jobbágy falu népével, ahol olykor még holmi szerződés (contractus) sem szabályozta a földesúr és a paraszt viszonyát, akik vitás kérdések közepett csupán egyszerű szokásjogra tudtak hivatkozni. Tokaj esetében a Mária Terézia-féle urbárium kétségtelenül visszalépést jelentett, a parasztság helyzetének romlását eredményezte (volna).⁴⁵

Innen eredeztethetően számunkra nagyon fontos annak a közösségnek a tanulmányozása, amely a Mária Terézia-féle urbáriumba belekerült. Véleményünk az, hogy az urbárium szerkesztői a szőlőtermelő zselléreket úgy ítélték meg, hogy ők alkották a város paraszti közösségének törzsét, s mint ilyenek, a várost sújtó különböző terhek vállalkra neheztedek.

Forrásaink e második, az 1773-1777-es években szerkesztett csokra nagyjából egymáshoz hasonló, vagy azonos jellegű összeírásokat tartalmaz. Mindegyik feldolgozott lajstromunk a tokajiak gazdasági helyzetét (facultas) rögzítette akkor is, ha abban szerepel, akkor is, ha nem szerepel minden családfő (háztartásfő). Ezt az elvet az 1774-es urbárium szerkesztői is követték, a parasztság teljes igényű összeírása ez. Éppen e területen mutatkozott ellentmondás Tokajban, hiszen helyben nem lévén szántóföldi gazdálkodás, a földesuraságnak le kellett mondani az effajta jobbágyi fakultásból származható minden gazdasági előnyről. Gondoljunk csak a robotmunkára, a földesúri tizedre stb. Miután az 1774-es urbárium - a szőlő különös jogállása következtében - nem tartalmazza a szőlőültetvények tulajdonosi tagolását, a lakosság egyéni szőlőtermesztő, bornevelő üzemeit, ezért aztán olyan konskripcióval kellett összevetnünk a nevezett alaptörvényt (1774-es urbárium), amely tanulmányozhatóvá tette a város társadalmát, túl a gazdálkodásán. Ennél fogva számításba vettük az 1771-es szőlőösszeírást, továbbá az 1773-as városi regestrumot, amely az adott év porció-kivetésének alapjául szolgált. A tokaji vizsgálatok és annak adataira épülő 1774-es városi urbárium már szublimált, adott szempontok alapján összeállított névsort tartalmaz. Bizonyos, hogy az eddigieket jól kiegészítette az 1777-ben szerkesztett urbárium, amelyet más földesúri célok szolgálatába állítottak, s csaknem bizonyos, hogy az intravillanum belső szerkezetét (lakótelkeket) rögzítették, s erre vonatkoztatták a külsőség legfontosabb elemét képező kaszáló rétek mennyiségét. Nos, ezen összeírások segítségével összeállítottunk egy áttekinthető táblázatot Tokaj jobbágy-paraszt népeiről:

**ÖSSZEFOGLALÓ TÁBLÁZAT
TOKAJ ADÓZÓ TÁRSADALMÁNAK ELEMZÉSÉHEZ
(AZ 1770 - ES ÉVEKBŐL)**

Évek	1771	1773	1774	1777
Az összeírtak teljes száma	268	413	217	320
Az összeírtak közül:				
emes ember	?	55	-	50
örög kereskedő	26	?	-	?
sidó vallású	7	?	-	-
ígány	14	11	-	-
Az 1774-es urbáriumban szerepelt személyek közül hányan kerültek be a többi összeírásba	?	178	217	111
Azok %-a az alaphoz (1774-es urbárium) viszonyítva		82	100	111
Akik nem szerepel az 1774-es urbáriumban		235	-	209
Az 1774-es urbárium (mint alap) viszonya a társadalomhoz %-ban	123,5	220	100	124

(Megjegyzés: Az 1771-es összeírás vallásfelekezeti lajstromok együttese, keletkezésébe hozzávetőleges, ezért csak hasonlítási alapként alkalmazhattam.)

Folytathatjuk azzal, hogy a táblázatban bemutatott adatainkat összevetjük. Mindjárt feltűnhet az, hogy egy-egy forrásunk lényeges, mennyiségbeli eltérést mutat. Ez a nagymértékű ingadozás több okra vezethető vissza. Kézenfekvőnek látszik az a feltételezés, hogy az egyes összeírásokat elrendelők szemlélete nem azonos célra irányult. Ez az ingadozás annyira jellegzetes, hogy időről időre számos személy kimaradhatott a lajstromozásból. Innen eredően más és más metszetét adták a város társadalmának. Talán e nagymértékű eltérés csak egy többé-kevésbé szabadon irányító *mezőváros magisztrátusának* gyakorlatában fordulhatott elő. Úgy tűnik, hogy a magisztrátus elhatározásától függött, hogy egy-egy gazdasági cél eléréséhez kikre számított, illetve kiket milyen közteherrel rakott meg.

Ha már most az előbbi táblázatunk segítségével felállítunk egy aránysort, éspedig:

1771	1773	1774	1777
1,23	1,90	1,00	1,47

Kitűnik, hogy a lajstromoztak száma nagy mértékben ingadozott. Az is megfogalmazható, hogy a Mária Terézia-féle urbárium a lehető legszűkebb metszetét nyújtotta mind a város összlakosságának, mind a jobbágy - tehát adózó - népességének. Feltehető tehát, hogy az 1774-es urbáriumban szereplők a jobbágy-terhek viselését tekintve, a legterhelhetőbb háztartások, szőlőtermelő (stb.) kisüzemek.

Tovább bogozva forrásaink tanúságát, elvégezhetjük a név szerinti beazonosítást is, s így egy új táblázat állhat elő, s ez pedig:

1773	1774	1777
0,82	1,00	0,51

Vajon mire utalhat ez a számot tevő eltérés, ez a változó mondhatni erősen ingadozó arány? Talán a mezővárosi társadalom instabil voltára? Meglepő mégis az az eredmény,

melyet akkor mutathatunk föl, ha név szerint egybe vetjük az 1765-ös nomenklatúrát az 1774-es urbáriummal. Az 1774-es urbárium 217 személyneve közül 142 egyén neve biztos, további pedig bizonytalan az 1765-ös anyagunkban. Ennek aránya 65,43 %. Közülük (mármint a 142 egyén közül) 47-en kézműves és kereskedő (33 %). A későbbiekhez előlegként felsorakoztathatjuk, hogy a kézművesek között 18 csizmadia, 8 kereskedő, 3 bodnár, 2 kovács, 2 görög (kereskedő), 2 vincellér, 1-1 tímár, varga, pék, üveges, asztalos, kerékgyártó, szabó, kőműves, szűcs, gombkötő és korcsmáros volt. Ők tehát a stabil város-maghoz számíthatók.

El kell időznünk az 1774-es urbárium névanyagánál más okon is. Az ott feljegyzett 217 paraszt (zsellér illetve alzsellér) együtöde tehát a városi léthez kötődő kézműves és kereskedő. Hiányoznak azonban a görögök és a zsidók. Mindössze 2 személy után jegyezték be „görög” voltukat. Nevük (Kristóf, Paraszkovics) után ítélve is görögöknek kell tekintenünk. Mind a görögök, mind a zsidók (kivéve néhány görög családot) nem-nemesek lévén, ennek ellenére sem tagolódtak a város társadalmába. Pontosabban, sem a város vezetése, sem az összefűrést végző megyei urak nem tekintették szervesen Tokajhoz kapcsolódó egyéneknek őket. Talán idegennek érezhették őket, s ezért nem sorolták fel nevüket, sem az 1774-es, sem az 1777-es urbáriumokban.

3., Az iparűzők, a kézművesek és a vásározás

Amikor Tokaj városi rangjáról esik szó, ha emlegetik hcti piacait, országos vásárait, akkor csaknem magától értetődő avagy nyilvánvalónak tetszik, hogy jelentős számú kézműves és kereskedő élt korszakunkban a városban. E kérdés még sem ilyen egyszerű. Levéltári forrásaink arról tanúskodnak, hogy Tokaj korszakunk első szakaszában nem igazán lehetett iparűző település, inkább a kereskedőknek kínált kiváló alkalmat, piacai, különösen pedig híres sokadalmi révén.⁴⁶

Ha azonban Tokaj gazdasági életének, termelői tevékenységének elemzésére vállalkozunk, akkor e két terület, nevezetesen a kézművességet és a kereskedelmet nem lehet és nem is szabad minden esetben különválasztanunk. Korszakunkban a klasszikus, közvetítő kereskedelmet csak egyes csoportok folytatták, kikerül később részletesebben szólnunk. A kézműves réteg gazdasági tevékenysége bonyolult képet mutat korszakunkban. Amellett, hogy egyikük szerényebb, másikuk jelentősebb *kisüzemben* (iparműhely) dolgozott, s állították elő termékeiket, továbbá *késztermékeikkel* nemcsak a helybeli vásárokat látogatták rendszeresen, hanem távolabbi helységek sokadalmaira is elszekereztek, szinte alig akadt a kézművesek között olyan egyén, akinek ne lett volna kisebb-nagyobb szőlőterülete. Általában is megfogalmazható, hogy a hegyaljai mezővárosok iparűzői részt vállaltak a mezőgazdasági (szőlő) termelésből is.⁴⁷ Sőt az inasok szerződésekor az alkalmazás feltételei között is ott szerepelt a mezei munkában való részvétel.⁴⁸ Ha tehát a tokaji kézművesek tevékenységének gazdasági modelljét akarjuk megfogalmazni, meg akarjuk rajzolni, akkor sem hagyhatjuk figyelmen kívül ezeket a tényeket: nevezetesen a mester (a családfő) irányításával folyt a kisipari tevékenység, folyt az ártermelés, a feleség pedig gyakran részt vett a kereskedelemben, szervezte, irányította az értékesítést. Járt a vásárokat, a *portékával* településről településre szekerezett. A szőlőtermelés szezonmunkájában pedig együtt vettek részt, vagyis a család és a műhelyben alkalmazott tanuló és segéd személyek egyaránt. Olykor az iparosok körében is találkozhattunk, elsősorban a zsellérekre jellemző gabonatermelési tevékenységgel, az *évi kenyérnek való* gabonát biztosítandó, *részes munkát* végezni lejárta az Alföldre. Közélebbi-távolabbi helységekben takarást, nyomtatást, kézi cséplést vállaltak, hogy ne kelljen pénzen megvásárolniuk a kenyérnek való búzát, rozsot (stb.).

Miért vállalkoztak minderre a kézművesek? Ennek legalább 2 okára rá kell mutatnunk. Egyik bizonyosan az lehetett, hogy a kézműves-termékeknek nem lehetett olyan nagy piaca, hogy az értékesítés szülte jövedelemből beszerezhetnék volna a szükséges élelmet, mindenképp a gabona-féléket. Bár kétségtelen az is, hogy a mérsékelt kereslet miatt nem lehetett teljes esztendőn át iparúzéssel foglalkozniuk. Másrészt a szőlőtermelés, illetve a várható bortermés nemcsak pótolhatta a szüneteltetett ipari termelés okozta jövedelemkiesést, hanem azt felül is múlhatta. Az effajta termelői gyakorlatból az a tanúság is kihüvelyezhető, hogy ugyanis a helybeli kisipari-termelés szintje és volumene elmaradhatott a jóval fejlettebb szabad királyi városok (mindenképp a közeli Kassa) kézműves termelésétől. S végül joggal feltételezhetjük, hogy a falvakból, a nemesi majorokból, sőt a szomszédos hajdú városokból a tokaji piacokra, vásárookra szállított termény ára magasabb volt, mint sem a beszerzése gond nélkül megtörténhessen. Érdemes volt a gabona-féléket, különösen az őrleményt (liszt) a tokaji vásárra vinni, ahol mindig számottevő kereslettel találkozhattak az eladók. Talán nem lényegtelen, hogy a gabona-féléket legnagyobb tételben a keresztúri Bertalan-napi (augusztus 24.) vásárokon forgalmazták.

Néhány oldallal előbb már az 1770-es évek kézműveseiről írtunk, most mintegy párhuzamba állításként is, az 1765-ös adóösszeírás adatait soroljuk fel: 17 csizmadia, 7 szabó, 6 bognár, 4 varga, 3 kovács, 2-2 szűcs, lakatos, kerékgyártó, tímár és halász (!), továbbá egy-egy gombkötő, üveges, pék, mészáros, vasáros, vendéglős, asztalos, ács, csipkeverő, kötélverő, nyereggyártó működött. Közülük hiányzanak a nemesi személyek, pedig róluk is tudunk. A felsoroltakból kitűnik, hogy a 2-3 legnépesebb kézműves-csoport a csizmadiák, a szabók és a vargák voltak. Már kevesebben voltak a bognárok és a kovácsok. Az előbbieket nem a termelést szolgáló szférához tartoztak, a lakosság öltözködésbeli igényeit szolgálták ki. Feltehető, hogy ekkora már a csizmadiák és a szabók céhbe tömörültek. Legalábbis Szabó Mátyás 1772-ben azt állította, hogy 20 évvel korábban a csizmadia-céh atyamestere volt.⁴⁹ A század végén megjelentek Tokajban is a *suszterek*, akik már tipikusan városi, sőt német igényeknek megfelelően termeltek.⁵⁰

Többet tudunk a *szabó-céh*ről, a ránk maradt 1785-ös névsorukból kitűnik, hogy 11 mester közül 2 „német” szabó mester. Esetükben megállapítható, hogy a század végére a szabó-céh is differenciált igényt elégített ki, éspedig a nyugatias, városias ízlést a „német” mesterek szolgálták termékeikkel. Tokaj úgy tűnik, hogy kellő megtartó erővel rendelkezett ahhoz, hogy a mesterlegények egy része helyben nősüljön meg, s a városban telepedjen le mesterségének folytatása végett. Egy szemléletes példánk is van 1808-ból: Pukánszky György mondta: „...én úgy mint vándorló szabó legény, úgy jöttem Tokaj városába (...) Tokaji polgár Kerekes János (ki maga is szabó mester volt) lányát feleségül vettem, a Tokaji Királyi czéhbe is be állottam. (Kérte, hogy) a Nemes Magistratus engemet ennek utána mint Tokaj Várossa polgárát úgy tekinteni és mint hasznos reménységű tagot bé venni méltóztasson”.⁵¹ Bizonyára Tokaj a mesterlegények vándorlásának egyik állomása lehetett, az idézett példa nem egyedülálló volt.

Az írott források más céhekről is vallanak. Egyebek mellett megtudhatjuk, hogy a *tokaji céh* régi artikulusait 1761-ben nyújtották be a vármegyéhez, bizonyára engedélyeztetés végett. E *céhlevél artikulusait*, *lakatos*, *szíjgyártó* és *csiszár* mesterek számára fogalmazták. Miután ezek egészen kihaltak 1773-ban új artikulusokat fogalmaztattak a vármegyével, éspedig a tokaji *asztalosok*, *lakatosok* és *üveges* emberekre alkalmaztatva azokat. A Nell János asztalos, Vestain György lakatos, Üveges Ádám üveges mesterek által aláírt Céhlevél 8 pontjában meg is fogalmazták sérelmüket: „Az mi czéhünkben lévő Mester embereken kívül (...) kereskedőknek és Görögöknek a mi munkánkból kereskedni ne legyen szabad és hogyha vásárra Hoznának is olyatén munkákat (...) szabad légyen azokat el szedni.”⁵²

A szőlő- és borgazdálkodással elszakíthatatlan kapcsolatban lévő *kádárság* képviselői (tájunkon inkább a bodnár, bognár szavakat használták) viszonylag későn alakították meg Tokajban céhüket. „A tokaji Bodnár mester sok panasza (...) onnan származik (állítják magukról), hogy semmi rendszabás nincsen (közöttük), magunk is szégyelljük, hogy ezen Nemes Városnak Neve, Tokaj, Messze tartományokba híres és nevezetes a Bornak természetére nézve, még is ezen leg főbb kincs, melynél a várossunk Lakosságainak több nincsen, sokszor Rossz Edényekbe züretvén, Prédáltattatik, a az földre vesztegettetik. (...) Közöttünk a rend (szükséges) mi egy társaságot vagy is czéhet fel állítani ügyekezünk”.⁵³

Adataink vannak a szíjgyártó céh működéséről is. Ezeken túl azonban a különböző szakmák képviselői inkább más városok céheihez csatlakoztak. Működött Tokajban rézműves, gyertyamártó, kalapos, szappanos, rostás. Természetesen az építkezéseknél kaptak munkát az ácsok, kőművesek, kőfaragók. Dolgoztak ötvösök, kötélverők, tímárok, kékfestők. Tímárról, piktorról, borbélyról és pékekről is vallanak forrásaink. Órásmesterek, képményseprők is felbukkannak forrásainkban. Egy alkalommal könyvkötőről is olvashatunk. Rafael János gödöllői cigány, pecsétnyomó metsző mesterségének folytatására kért és kapott engedélyt a város magisztrátusától.

Tokajnak esztendőn át tartott 6 országos vásárain, továbbá 52 heti piacain bizonyára nagy áru, következőképpen jelentős pénzforgalmat bonyolítottak részben a helybeli, részben az idegen kereskedők, kézművesek. Bácskai Vera és Nagy Lajos szerint, akik a hazai *piackörzetekkel* behatóan foglalkoztak, megállapították, hogy 1828-ban Tokaj - mint vásár- és piactartó helység - az általuk összeállított település-sor, mely egyben rangsorként is kezelhető, 109. helyén állott.⁵⁴ Saját népessége mellett (lélekszáma ekkor 2.713 fő) 40 falu lakosságát, összesen 79.902 főt vonzott.

A kereskedelem (általánosságban fogalmazva), mint az egyik gazdasági tevékenység, alapvetően két csoportra osztható, és pedig amikor a vásárló saját maga (és kisüzeme) által megtermelt, előállított árut értékesíti (I.típus), vagy pedig árut vásárol másutt, mástól azzal a céllal, hogy akár helyben, akár egy harmadik helységbe szállítva azt, haszonnal adja el (II.típus). Tokajban is fellelhető volt mind e két típusa a kereskedelemnek. A közvetítő kereskedelem képviselőiről később részletesen szólnunk. A közvetítő kereskedelem kisebb-nagyobb pénz-tőkét igényelt. Aki elegendő tőkével nem rendelkezett, az vagy kölcsönt vett fel, vagy biztosíték mellett hitelben vásárolta az árut. Nem ritkán *társaságot* alkottak, hogy a megfelelő összeget előteremthessék. Néhány nagy kereskedő - a görögökön túl - ismert volt Tokajban. Közülük kitűnt Kundt Pál *vaskereskedő*, aki évtizeden át a magisztrátus munkájának egyik meghatározó egyénisége volt. Hozzá hasonló tekintélyes árualappal rendelkezett Funk Edmund János is, aki a puszkapor árusításra kért és kapott engedélyt. Hosszú éveken át találkozhatunk forrásainkban Vásárhelyi Lajos kereskedő nevével is. Egyebek mellett festéket is tartott raktárán.

Tekintélyes forgalmat bonyolítottak le a tokaji vásárokon és heti piacokon gabonafélékből. Jelentős felvásárló volt maga a magisztrátus is, melynek elsőrendű kötelessége volt a helyben szállásolt, állomásoztatott, továbbá az átutazó katonaságot élelemmel ellátni, lovait takarmányozni.⁵⁵ Különösen fontos volt az effajta kötelezettség a század végén kezdődött francia háborúk alatt.

Jelentős az a *marha-kereskedelem* is amely Tokaj vásáraihoz, illetve a környező települések sokadalmihoz kapcsolódott. A helybeli nemesség 1825-ös panaszából kaphatunk képet az itt lebonyolított marha-kereskedelem méreteiről. „Közelebb volt keresztúri vásárlás történt, - írják - Beck Pálnak és más külföldieknek majd 2000-re menő marháik legeltetése summa pénzért engedtetett míg holott a helybeliek idegen határra (menni) legelőt (bérelni) kéntelenítettnek”.⁵⁶ Egyébként is többször kellett foglalkoznia magának a magisztrátusnak is „a kereskedés végett meg vett marhák”-kal, „melyeket sem csordába,

sem gulyába sem pedig maga embere által a Tokaji határban tartani szabad nem légyen”, - határozták.⁵⁷ Marha tözsérekkel is találkozhatunk Tokajban. Kis Mihály és Jámbor András tokaji kereskedők több mint 2.000 rajnai forintért vásároltak marhát, majd azokat a megyaszai zsidó kereskedőnek adták tovább. Witman Mihály tokaji polgárról tudjuk, hogy a szucsávai lakos Todor Amanyitól, illetve más alkalommal moldovai Solticza vásárosbeli Stefán Manya, Tundoroki Csurek „becsülletes kereskedőtől” nagyobb tételben vásárolt a tokaji vásárra felhajtott marháikból.⁵⁸

A hazai *sertéskereskedelem* egyik végcélja a TOKAJ-HEGYALJAI mezővárosok voltak.⁵⁹ Ugyancsak jelentős forgalmat bonyolítottak le a tokaji vásárok és a heti piacok is.⁶⁰ Ma úgy látjuk, hogy amellet, hogy helyben is tenyésztettek sertést, a szükséglet zömét idegenektől vásárolták meg. Voltak sertéssel kereskedő társaságok is.⁶¹ Mások sertés-szalonnával, ismét mások sertés-pecsenyével kereskedtek. Az általuk bonyolított forgalomra jellemző lehet, hogy 1822-ben 59 *pecsenyesütő* számára mértek ki árusítóhelyet a helybeli vásártéren.⁶²

Ha már a kereskedelemről adtunk átfogó képet, megemlíthetjük a helybeli kiskereskedők azon csoportját, melyeket *kuffantókként* emlegettek. Ezek az *aprólékos kereskedést űzők* az élet minden területén jelen voltak, próbáltak szerencsét. „...akinek a kereskedés (kofaság) tetszene, mennyen a falukra ki, s ott öszve szedheti a tolyást, túrót, vaját, csirkét, lisztet, halat és árulhattya, nem pedig el állván a város végén az utakat, ott leskelődjenek a falusiakra”, - olvashatjuk az egyik panaszos beadványban. A tokaji kofák felkeresték mind a közeli, mind távolabbi helységeket, s a keresettebb árut adták-vették, s némi haszon reményében elszekereztek Egerbe is. Rendszeresen árusították helyben a *kenyeret*. Voltak olyan feleségek akik ebből tartották fent magukat és árvaságra jutott családjukat. Helyben megfordultak a *cseppkárosok*, az *olajkárosok*, a felvidéki *gyolcsos tótok* is.⁶³ Az egyik állandó liszt-felhozó térségnek számítottak a hajdú városok.⁶⁴

A kereskedésbe bevont árufeleségek tarkaságának érzékeltetésére csupán felsoroljuk, hogy mit árusítottak Tokajban. Vásárolhattak helyben gyékénytakarót, meszet, szőlőműveléshez *kötőfüvet*, székér gondozásához *kulimászt*, természetesen edényeket, vessző kassokat, cseréppipákat. Volt dinnye is, ha az ideje eljött. Megemlíthetjük a *fakereskedelmet* is, melyre a fafeldolgozást szervezték. Helyben *zsidelyhasítással* is foglalkoztak. A Tiszán évente tekintélyes számú *lábó*, *tutaj* úszott lefelé, tömérdek építő és tüzelőfával, szőlőkaróval, gyümölcscsel megrakodva. Külön is foglalkozhatnánk a *sókereskedelemmel*. Tokaj volt a kora középkortól a Máramarosból indított sókereskedelem egyik végcélja. Utalva a só ember-életteni fontosságára, korszaktól függetlenül jelentős volt és jelentős maradt a tokaji sólerakat közvetítő és árusító forgalma. A sóúsztatással a Rákóczi-család is foglalkozott. Erre a célra a Bodroghöz belsejében „sótut”, csatornát mélyítettek, melynek valószínű torkolata az Alsó-Bodroghba szakadt „Zsaró-fok” lehetett.⁶⁵ A XVII.-XVIII. században funkcionált *sóház* az 1772-es nagy tűzvészben pusztult el. E hiányt pótolandó, s korszerűsítendő a fogadóállomást, építette a kamara a köztudatban Rákóczi-Desseffy-féle ikerkastélyt.⁶⁶

Tokaj kereskedelmi múltjával foglalkozván, nem szabad szem elől tévesztenünk a *borforgalmazást*, a *vendéglátást*, a *vendégfogadást*. Tokajban a város privilégiumai között számon tartották a városi *korcsmatartást*. Abban éven át mérhették a bort, s jövedelme a közösköltség fedezetéül szolgált. E teendőket bízták a *borbíróra*.⁶⁷ A jeles italmérést ellátó, vendégfogadó épületek között tarthatjuk számon az *Aranysast*. Itt épült a város talán második *kávéháza* (1819). Kávéarulásról azonban már ezt megelőzően is szólnak forrásaink. Forrásainkban felbukkannak azok az italmérések, melyek évtizedek alatt gyarapodtak, illetve ilyen funkcióban működtek. A korcsmák a közélet színterei, nem csak a mulatozás, muzsikáltatás, olykor táncolás alkalmait kínálták, hanem az átutazók számára

szállást, az elfáradt útonjáróknak ilyen-olyan típusú, jellegében *tömegszállást* kínáltak. Itt találtak szegényes búvóhelyre a *betyárok*, a kóborló leányok, vándormunkások (mint a mecenzédek).

Ismert korcsmák voltak a *Medvelyuki* (1782), ahol Jónás Ádám cigány társaival *mu-zsikált*, a vendégek a *hegedű* dallamára *táncoltak*. E korcsma felbukkan *Lebuji korcsma*-ként is. Így a helyét is meghatározhatjuk, feltehetően a keresztúri országút, a város határára állhatott. Említik a *Palota* korcsmát is (1781), ahol kuglizni is lehetett. E tájékon, mármint a *Palota* környékén (a volt páloskolostor) állhatott a *Kereszt vendégfogadó* is (1776). Körösi Mihály társával együtt a *Dobogóra* (ti. kocsmá) ment „mulatságnak okáért” (1820). Szólnak a *Filegóriáról* is, ahol Kis Pál György a „szombati korcsmákat” mérte (1820). A híd melletti *Sárga korcsmát* árendálta Herskó korcsmás (1820). Sőt a város szabad bormérési jogára apellálva a *Város Házánál* ivószobát működtetett, s a nagy *ivószoba* alatt egy *Borház* is épült. Az udvar alatti pincéje pedig 150 hordót képes volt befogadni (1826). A bérlőnek kikötötték, hogy csak bort szabad mérni e helyt, mert „ehhez van a Tanácsnak jussa”. Ha már így szerbe-számba szedték az italméréseket, megemlíthetjük, bár késői forrás alapján (1851), hogy a városban a következő korcsmákat sorolták fel: *Fekete sas*, *Ispotály*, városi korcsma, *Fehérlő*, *Aranysas kávéház*, *Háromrózsa*, *Serház korcsma*, *Kúria*, *Filagória*, *Kereszt* korcsma és a *Kistokaji 2 korcsma*. Ezek összesen 570 ft és 34 krj fogyasztási adót fizettek be.⁶⁸ Természetesen az extraneus földesurak élhettek italmérési jogukkal. Így olvashatunk a *Mudrány Úr korcsmájáról*, ahol betért két cimborá „egy vagy két barátságos pohár bor italra” (1819). A kistokaji korcsmák egyikét *Szemszúróként* emlegették egy tanúvallomásban.

A nem-nemes városiakok *kurtakorcsmáltatás*, időszakos bormérési joggal rendelkeztek. Ezek a helyiségek természetesen nem tágas, mulatozásra is alkalmas terek voltak. Ennek ellenére is olvashatunk arról, hogy „a kurta korcsmánál tánczolt volna” az emlegetett személy (1772). Az idegenek is szívesen felkeresték ezeket a helyiségeket, „Balási Gergely tiszta szalkai lakos, almával kereskedő ember, (...) kurta korcsmába (bement) Molnár Miklóssal 2 itze borra” (1825). A bor mérési jog gyakorlását más helységben is űzhették a tokajiak. Ongi Szabó János tokaji lakos vallotta, hogy „akkor mentem Kis várdára, s 2 embert vittem feleségemmel, gyerekeimmel kocsmát árulni, egyiket Nagy Lászlót” (1781). Kis György Erzsébet (Pásztorné) pedig P. ladányi vásárra „menetelét észre vévén Oroszi özvegye, arra bírt engemet, hogy magammal vivén el, a bor ki árulás mellett lévő opservatiókra tanítanom meg . (1806) „E korcsmatartási joggal minden taxás telken lévő helybeli lakos Szent Mihály naptól (szeptember 29.) új esztendeig rendelkezett.

A *serfőzés*, a *serház* működtetése sem hiányzott Tokajból. E fontos jövedelemtermelő vállalkozásról több forrásból értesülhetünk. A serfőzők rendszerint idegenből jöttek, egyrészükről tudjuk, hogy a cseh-morva tájról származtak. A serfőzés, a serház körüli munkák több embernek megélhetést biztosítottak. Az alapanyag (árpa) biztosítása, a fuvarozás, sőt a kímérés is megannyi munkást kívánt.⁶⁹

A borvásárlás, a borkereskedelem eszalt Hegyaljára az Orosz birodalom borszerzéssel megbízott alattvalóit is. A köznyelv szerint *muszkáknak* ismert katonai alakulat tagjai az 1745-ben kelt *cári ukáz* rendelkezése alapján települtek Tokajba, s talán Bodrogkeresztúrba is.⁷⁰ A kezdetek 35 fős katonai alakulattal indultak, akik szőlőt, lakóházat, korcsmahelyiséget béreltek illetve a birtok esetében zálogba vettek. Működésükről utoljára 1797-ben olvashatunk, s a következő évben be is fejezik küldetésüket.

A század közepére tehát a Bizottság berendezkedett Tokajban a termelésre, illetve a termeltetésre. Visnyevszkij a magyarországi felsőbb körökbe való tájékozódás után a dolgot megtanácskozta a bizalmasaival. A hegyaljai viszonyokat ismerő Leschinsky József kassai borkereskedővel hozzálatott az ügyletek megkötéséhez. Több szőlőtulajdonostól

zálogolt termőszőlőt, az ide települt orosz személyek nemcsak egyházat rendeztek be maguk számára, hanem családjuk, gyermekeik révén beépültek a társadalomba is. A helyi görög katolikus egyház anyakönyveibe jegyezték családi eseményeik egy részét, illetve gyermekeik helyi iskolákban végezték tanulmányaikat.⁷¹

4., Az idegen származású társadalmi csoportok

A görögök

A görögökről⁷² a török hódoltság idején folyamatosan vannak híreink.⁷³ Ezek szerbesszámba szedése most nem volna okszerű. Tokajjal kapcsolatban mégis szót kell ejtenünk egy rangos, szabad királyi városnak, Debrecennek és a városban ekkor élt és tevékenykedett görögnek a villongásairól.⁷⁴ Pontosabban, szólnunk kell arról, hogy a görögök a királytól kapott szabadságukat a „cíviss” Debrecen vezetése megeléglően sikeres harcba kezdett és 1693-ban egy megállapodásban rögzítette a két fél jogait és kötelességeit.⁷⁵ Érdemes – éppen Tokaj miatt – erre a megállapodásra néhány szóval kitérnünk; nevezetesen szabad templom és iskola-tartást nyertek, akik azt állították, hogy ők *egyesült* (unitus) *görögök*; sokadalmak idején használhatták a piactéri *palotát* (emeletes vásárcsarnok) elárúsítóhelyként; szabad legeltetési jogot kaptak, ugyancsak élvezték a *kocsmatartás* és a *mészárszéktartás* jogát is. Ennek ellenszolgáltatásaképpen osztoztak a közteher viselésben. Tilos volt részükre „...a földművelés, úgy házaknak, szőlőknek, szántóföldeknek, réteknek és polgári telkeknek vétele és használata (...) a görögöknek, mint nem honosítottaknak a megnevezett város (Debrecen) által meg nem engedhető.”⁷⁶ Érdemes figyelmünket ez utóbbi passzusra újból ráirányítanunk, hiszen ezzel megakadályozták azt, hogy a görögök beépülhessenek egy szabad királyi város társadalmába. A cívisek városa, Debrecen féltékenyen őrködött kiváltságai fölött.

A Debrecenben élő 20-30 görög tehát szabad *kereskedő társaságot* (compania) és vallását szabadon (?) gyakorló hitközséget alkothattott. Ezt az egyezséget azonban egyik fél sem tartotta be. A görög kompánia ellen a legsúlyosabb vád a nemesfém (érme) Balkán felé való csempészése volt, s a tőlük lefoglalt 2 szekér ezüst pénzt a debreceniek Tokajba szállították.⁷⁷ Arra nézve nincsenek pontos adataink, hogy a Debrecenből így módon elűzött görögök Tokajban telepedtek meg. Feltehetően a Tokajba költözött görögök között azok voltak az elsők, akiket Szatmár elfoglalása után II. Rákóczi Ferenc 1705-ben a városba hurcoltatott át.⁷⁸ Ez arra enged következtetni, hogy a fejedelemnek tervei lehetnek a görögökkel. Annyi bizonyos, hogy 1709-ben arra utasította Zemplén vármegye vezetőit, hogy a tokaji görögöket ne terheljék adóval, „mert azok közönségesen adóznak”. Az előbbiekkal ellentétben mégis azt tapasztalhatjuk, hogy a tokaji görögök a XVII. század végén Debrecenben működött kompánia utódjának tekintették magukat, s ilyen megokolásból nyújtottak be kérelmet a királyi kamarához.⁷⁹ 1725-ben így módon 18 pontba foglalta össze kívánságait a „Graeci questores compeniae Tokajiensis”, s azzal a közvetlen főhatósághoz, a Szepesi Kamarához fordult. Érdemes figyelnünk arra, hogy miként érveltek kérelmük mellett: „...az ő helyzetük egészen (más) - írják a tokaji kompánia tagjai -, mint a többi görögöké, mert ők állandó itteni lakók, és alattvalók, akiknek Tokajban lakóházaik, szüleik és egyéb javaik vannak. Ezért fizetik a kincstárnak census címen (a) 200 rft-ot (...s meg felelő) adóhányadul (pedig) a tokaji városi pénztárba évi 300 rft-ot”.⁸⁰

A tokaji görög kereskedő társaságot (vagy talán egyszerűen a görögöket) több alakalommal összeírták. Az első ilyen névsorukat 1738-ból ismerjük.⁸¹ Ekkor 24 családfőt, felnőtt férfit lajstromoztak, közülük három társával (cum socio), kiket név szerint nem is neveztek meg. Ez is a kompánia szervezeti, társaság jellegét hangsúlyozhatja. Továbbá

együtt írták össze Lázár Jánost és Simont is, akik talán testvérek voltak. Az összeírás célja a görögök megadóztatása lehetett, ahol is feltüntették havi (!) és évi adókötelezettségeiket (melynek végösszege 375 rft 36 krj). Erre a most megállapított adótételre érdemes figyelemmel lennünk, mert amikor 5-6 év múlva a görög kompánia a várossal megállapodott, kialakult városi terhek ezt a mértéket nem érte el.

Rendelkezésünkre áll az 1744-es rendtartásuk, amelyet a város magisztrátusának és lakosainak „generális gyűlése”-n és a görög kereskedő kompánia együttes ülésén alkottak meg és fogadtak el.⁸² Ezek után lássuk e rendtartás egyes tételeit:

„1., Ha valamely Görög Compania beli személynek az város beli lakos ellen (panasza) lenne, azt a Város Capitánya vagy Bírāja előtt tartozik prosequálni (keresni).

2., Mint hogy a Görög Companianak nem lévén semmi Jus Gladium (súlyos vétket büntető joga) és oly Bírósága, hogy mindenek felől ítéletet tehessen (...) így a város Magisztrátusátul várja Igasságának ki szolgáltatását.

3., Hamis mértéket pedig nem használnak.

4., A Görög Compania beliek (...) tartoznak személyek szerint Portiojokat (...) eszten-dönként és Holnaponként fizetni és a forspontozásban is (...) concuralni (hozzájárulni). (...) de mivel kereskedők lévén szüntelen a városokat kelletik gyakorolniuk, ezért eszten-dönként tartoznak a városnak fizetni (...) és forspontul, quartély tartástul immunisok (mentesek) lesznek. (...) a város lakosságának marháival együtt pascutiojok (legeltetési jog) szabad lészen.”

Úgy ítélnénk meg, hogy a görög kompánia béliek helyzete Tokajban ezzel a rendtartással, e rendtartás megalkotásával hosszabb időre nyugvópontra jutott.⁸³ Még sem így történt. A tokaji görögök nem szüntek meg ostromolni a királynőt azért, hogy a tokaji kereskedő társaság részére biztosítsa a korábban élvezett szabadalmas jogállásukat. Az 1753-as királyi leirat hajolni látszott a felé, hogy a Lipót-féle kiváltságokban és a szabad kereskedés jogában részesítse őket. Végül is a kamara 1772-es határozatával végleg lezárta a tokaji görögök privilégialis helyzetük visszaállításáért folytatott küzdelmüket.

Időközben azt is vizsgálta a főhatóság, hogy érvényt szereztek-e a Lipót-féle rendeletnek, - amely előírta részükre, hogy a Munkácsi püspök alá tartozzanak (amely unitus egyház volt), s tőle kapják papjukat - mennyire szereztek érvényt. 1747-ben maga a Munkácsi püspök írta, hogy a tokaji görögöknek saját *kalugyerük* (szerzetes pap) van, aki megesküdött előtte, hogy *egyeseült*.⁸⁴ Mégis azt tapasztalhatjuk, hogy egyházi tekintetben különállnak, ami persze önmagában nem lenne érdekes, hiszen szabadságukban állhatott. Vallási különállásukat bizonyíthatja egy 1770 körüli népszékszámításban, amely „non unitus graeci” címszó alatt 26 felnőtt férfi neve sorakozik. Feltűnő, hogy ebben a névsorban úgy szerepelnek a felnőtt férfiak, hogy nincsenek feleségeik feltüntetve (tehát magányosan), gyermekeik társaságában éltek Tokajban. Mindössze 6 olyan férfit szerepeltettek, kiknek a családjuk itt tartózkodott. Ahhoz kétség sem férhet, hogy a korabeli hatóságok a görögök többségét török alattvalóként ismerte, s úgy is kezelték őket. A szóban forgó összeírásban 11 férfi neve után oda is írták, hogy török.⁸⁵

Ha már az összeírásoknál járunk, meg kell még említenünk a tokaji görög kompánia 1797-es, ismereteink szerint utolsó ilyen jellegű névsorukat is.⁸⁶ Ekkor 19 személyt lajstromoztak Tokajban. Ebből a jegyzékből kimaradtak azok, akikről feltehető, hogy nagyobb mértékben asszimilálódtak. Így pl. a Karácsony-család tagjai is. Bár ez valaminő számbeli csökkenést mutathat, jelenlétük a városban még évtizedekig kimutatható. Sőt közöttük új családok tűnnek fel, a már jól ismertek tehát tovább gyarapodtak. A város 1797-es összeírásából mégis azt következtethetjük, hogy azt adóztatás miatt szerkesztették, miért is vagyoni tehetségük alapján vetették ki rájuk a porció-terhet. Úgy tűnik, hogy a korábban megalkudott 400 rft-ot már nem kötelesek közösen fizetni. A kompánia 1797-

ben 287 rft 45 krj-t és forspont címén további 17 rft-ot fizetett. Többször nyilatkoztak úgy a görögök, hogy a város rajtuk már megvette az adót.⁸⁷

A görög kompánia a városban külön közösségként szerepelt. E sajátos jogi helyzetük kitetszik abból is, hogy saját főbírájuk volt, aki a társaság ügyes-bajos dolgában eljár, illetve kívánt alkalommal képviselte a kompániát.⁸⁸ Azt már hangsúlyoztuk, hogy együtt viselték a terheket. E terhek arányos megosztásával (úgy tünik), csupán az 1700-as évek végén törődött a magisztrátus. Különállásuk még az 1800-as évek elején is érvényesülhetett. 1814-ben például egy „volenus (erős) katonát minden fegyvereivel és lóval kiállítani” tartoztak.⁸⁹

A görög kompánia, véleményünk szerint mindig más volt, mint az a közösség, amely egy egyszerűen „görögök” megnevezéssel emlegetnek forrásaink. A társaság tagjai között olyan személyek is szerepelhettek, akik nem tokaji illetőségűek voltak. Így nyilatkoztak, amikor a szükség megkívánta: a kompánia tagjai közül többen „külső és messze lévő helyeken lakoznak”.⁹⁰ Ismét más összetételű lehetett az az egyházi közösség, amelyet „görög”-nek vagy ma orthodoxnak emlegetünk. Időközben ugyanis azt tapasztalhatjuk, hogy a görögök, akik királyi parancsból unitusok (görög katolikusok) lettek, lassan orthodoxokká vedlettek vissza. Ez a jelenség összefüggött azokkal a személycserékkel, amelyek a mobil görög csoportokat jellemezték. Végül is a XVIII. század 80-as évtizedében megépült az orthodox templom és plébánia szerveződött. Az egyháznak *kurátora* is volt. 1808-ban a tekintélyes birtokos, postabérlő Szerviczky György.⁹¹ Sőt egyházi anyakönyvezés is folyt. Ennek az anyakönyv-másolatnak a ZML-ban őrzött példányából megtudhatjuk, hogy mely orthodox családok éltek ekkor tájban Tokajban.⁹²

A görögség nem volt igazán *homogén* társadalmi réteg, éppen ellenkezőleg. Több csoportot különböztethetünk meg közöttük. Mindenekelőtt megemlíthetjük azokat a személyeket, akiket „görög nemes”-ekként jegyeztek levéltári forrásaink. A Karácsony, a Bimbó Lázár illetve a Kefala-család rangos, vagyonos tagjai jelentős tényezői lehettek a város társadalmának. Különösen érdemes odafigyelnünk a Karácsony-családra, mely familia tagjai évtizedeken át jelen voltak a helyi gazdasági életben. Valószínű, hogy a Tokaji Múzeum jelenlegi épületének ők voltak az építtetői. Második csoportjához sorolhatók azok a személyek, családos görög férfiak, akik Tokajban rövidebb-hosszabb időt töltöttek, s helyben kereskedéssel foglalkoztak. Feltehető, hogy ezek nem a „kalmár kelmék”-kel kereskedtek, hanem emellett a különböző haszonvétel árendálását is meg szerezték maguk számára. Ezekre panaszkodtak a helybeliek azért, mert túl magas áron értékesítették az egyes cikkeket. Harmadik csoportjukat azok képezték, akik sem Tokajban, sem más magyar városban nem telepedtek le, hanem több-kevesebb időt töltvén egy-egy településen, viszonylag hamar tovább szekeriztek. Miután vásárról vásárra szekeriztek, nem nehéz elfogadnunk azt, hogy egy nagyobb kör megtétele után újra Tokajban kötöttek ki. Ezek is nős, családos férfiak lévén, családjuk a Balkánon maradt. Természetesen nőtlen legények is felbukkantak közöttük. Ezek a magányos férfiak aztán nemegyszer hírbe keverték a tokaji lányokat, menyecskéket.⁹³ Arra nézve is rendelkezünk forrással, hogy bizonyos idő elteltével, a gyűjtött vagyonnal együtt hazaköltöztek Törökországba.⁹⁴

Meg lehet említenünk azokat a görögöket is, akik a városházán dolgoztak. Két íródeákot és a város *nótáriusát*, Vihla Mihályt név szerint is ismerjük. Róluk azért is érdemes szót ejtenünk, mert e korszak közepén kelt különböző városi iratokban rendre olyan nyelvi hibákra bukkanunk, amelyek részint abból származhattak, hogy a lejegyzők nem magyar anyanyelvűek lehettek, s talán, hogy balkáni eredetűek voltak.⁹⁵

Ma úgy tünik, hogy a görög kereskedők rokonsági kapcsolataik révén behálózták a hazai nagyobb városokat. Rendre emlegették azokat a rokonokat, akik másutt éltek az országban.⁹⁶ Mintegy e fejezet lezárásaként nem lényegtelen azt is megjegyeznünk, hogy a

görög kereskedők tehetős, vagyonos emberek voltak. Erre az általuk épített lakóházaik is utalnak. Karácsony György vagyonáról Hőgye István részletes leírást közölt.⁹⁷ A már emlegetett Szerviczky György, aki földbirtokos volt, a helyi posta bérletével is rendelkezett, Karácsony-lányt vett feleségül.

A zsidók

Ha egy olyan vallási - vagy más szempontú - térképet szerkesztenénk amelyen a hazai zsidóság XVIII. századi településenkénti lélekszámát mutatnánk be, akkor korszakunkban Tokaj-Hegyalja előkelő helyet foglalna el. Különösen pedig Lengyelország egymást követő felosztásával,⁹⁸ a dél-lengyel területek, elsősorban Galícia osztrák fennhatóság alá kerülésével, továbbá II. József császár vonatkozó rendeleteivel kezdődően beszélhetünk a zsidóság számottevő bevándorlásával.⁹⁹ Azt természetesen nem vitathatjuk, hogy kisebb-nagyobb lélekszámú zsidó közösségek találhatók a hegyaljai mezővárosokban már ezt megelőzően is. Erre egyértelmű utalást fedezhetünk fel a mádi zsinagóga megépítésének tényében, amikor is egy erős zsidó közösséggel számolhatunk Mádon.

Nos, ami a tokaji zsidóság e viszonylag korai történetét illeti, e kérdéskör tanulmányozásához néhány forrás rendelkezésünkre áll. Hozzáteve mindjárt, hogy miután a zsidóság a Hegyalján korszakunk elején sem úrbéres viszonyban nem állott a földesurasággal, még kevésbé a tokaji dominummal, sem a hazai nemesség soraiba nem kerülhetett még, ezért a zsidó háztartások a szokott összeírásokban nem vagy elvétve kerülhettek. Így nem szerepelnek Tokaj 1774-es urbáriumában sem. Ugyanakkor a más szempontokat érvényesítő 1777-es urbáriumban már egy vitathatatlanul zsidó egyén, Simon Izrael felbukkan. A meglepően sommás megállapítás ellenére a vizsgált időszakban fel-feltűnnek a zsidó családok a konskripciókban hol a jobbágyok, hol mások között. Gyorsabb társadalmi asszimilációjukat egyebek mellett kirekesztettségük, részben pedig mobilitásuk akadályozta.

Mintegy nyitányként az egyik, szempontunkból korainak értékelhető, a jobbágy-családok zömét tartalmazó, 1746-os konskripciót vizsgáljuk meg, s azt találjuk, hogy 5 háztartást is szerepel abban: Mojses Sidót, Tóbiás Sidót, Borok Sidót, a Sárközi illetve az Andrassy-háznál lakó egy-egy zsidót. Talán fontos és jellemző lehet az a körülmény, hogy a beírt 5 családfő közül kettőnek a nevét sem tudták avagy tartották fontosnak lejegyezni: továbbá azt, hogy idegen házakban éltek. Ezek taxa-fizető zsidó háztartások voltak. Kivételesen Borok, aki valamely regále-jövedelmet bérelt. Hozzávetőleges számítással tehát egy 20 fős zsidó közösségről adnak hírt e forrás szerkesztői.¹⁰⁰

Szempontunkból igen fontos lehet egy negyed század múlva (1769) keletkezett összeírás, melyben 3 zsidó család szerepel. Feltehető, hogy a lajstromozásnak célja a lélekszám megállapítása lehetett, s vallás-felekezetek szerint írták össze a családokat. Éppen ezért a zsidókat is ilyen céllal számlálták össze: özvegy Berkovicsné (2 fővel), Mojses Berkó (5 fővel) és Abraham Joel (2 fővel) került a konskripcióba. Ekkor tájban a tokaji zsidó közösség a keresztúrinak volt filiája.¹⁰¹

A továbbiakban a század közepén keletkezett 4 olyan jegyzékre hivatkozhatunk, melyben a családfők illetve az általuk fizetendő taxa összege szerepelnek. Megjegyezzük, hogy e listák a zsidók mellett a taxás magyar és görög nemeseket, továbbá a tokaji sóhivatal tisztjeit (kik ugyancsak taxás viszonyban állhattak az uradalommal) is tartalmazzák. E zsidó családfők: Michael *Hersko*, Jakub Mojses, Joseph Sidó *Ersok*, Mojses *Hajkovics*, Mojses *Berko*, Joseff *Zelman*, Lefko *Moskovics*, Abramovics, Isak *Szalamon*, Joel *Josefovics*, Mad *Lefkovics*, Haja özvegye, *Karokiana* özvegye, *Barkó* Mojses özvegye és *Maris Isák*. Összesen 152 rft 34 krj-t tartoztak taxaként fizetni. 1754-ben már 275 rft 48

krj-ral, 1756-ban pedig 194 rft-tal szerepeltették a zsidókat. A felsorakoztatott források, miután rendeltetésük talán nem mindenben azonos, jól bizonyítják, egyfelől a zsidóság folyamatos tokaji jelenlétét, másfelől ennek ellenére lélekszámuk ingadozó voltát. Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a taxás zsidó családok igen mozgékonyak lehettek. Arra vonatkozóan nincsenek támpontjaink, hogy vajon az összeírt zsidók milyen foglalkozást űzhettek, illetve miből élhettek meg. Szerintünk ugyanis a konskripciókban rögzített összegek nagy hányada nem más, mint a fej után fizetett taxa. Csupán egy részét értékelhetjük úgy, hogy az valami bérleti összeg. Így bizonyos, hogy Kis Lázár ilyen bérlő az uradalomban, mert nagy tétellel került bele a jegyzékbe, s olykor mind Tokajban, mind Tarcalon felróják személyét.

Azután évtizedek teltek-múltak és a tokaji zsidóságra vonatkozóan alig találunk adatokat. Elszórt szereplésük amellett bizonyítana, hogy folytatólagosan jelen van a zsidó közösség a városban, de az is kitetszik, hogy a század végétől lassan beépültek a helyi társadalomba. A XIX. század elején bukkannak fel kissé rendszeresebben a város adózáinak összeírásaiban. Különösen két összeírást tekinthetünk fontosnak, éspedig az 1830-ast és az 1841/42-est.

TOKAJ ZSIDÓ CSALÁDJAINAK SZERKEZETE

Az egyének minősítése	1820	1841-42
Az összeírt férfiak száma	59	64
- ebből házas (teljes háztartás)	55	60
- ebből nőtlen	4	4
Az összeírt (illetve következtetett) nők	55	70+2
családban élő fiú gyermek	76	82
családban élő lány gyermek	65	87
A vérségi családban élő összesen:	255	305
- egy család átlag lélekszáma	4,63 fő	5,08 fő
Háztartáshoz tartozó férfi szolga	4	31
Háztartáshoz tartozó női szolgáló	13	27
szolgák száma	17	58
A szolgálakkal bővülő családok lélekszáma	272	363

**TÁBLÁZAT A CSALÁDFŐK FOGLALKOZÁSÁRÓL
KÉT IDŐMETSZETBEN**

I. A KÖZÖSSÉG	1820	1841	1842
rabiner (pap)	1	1	
tanító	5	5	
tanító idegenben	1	-	
sakter (metsző)	1	1	
samesz (egyházszolga, „harangozó”)	1	-	
orvos	-	1	
bába	-	1	
II. KERESKEDÉS			
kereskedő (általános)	9	9	
boltos	2	-	
aprólékkal kereskedő	-	8	
görög kereskedő	1	-	
házaló kereskedő	-	5	
kofa	-	1	
bicskás	5	-	
bőrkereskedő	1	-	
kocsmáros	7	-	
III. IPAROS, KÉZMŰVES			
gombkötő	1	1	
gyertyamártó	1	-	
szabó	1	-	
bugyelláris készítő	1	-	
mesterember (általában)	-	9	
székgazda	2	-	
mészáros	2	-	
pálinkafőző	1	-	
ecetfőző	-	1	
pincész (kellner)	3	-	
IV. PÉNZEMBER			
árendás (általában)	3	18	
vám-árendás	1	-	
kocsmabérlő	-	-	11 ^a
(ebből) malomárendás	-	1	
székárendás	-	-	2
nincs foglalkozása	9	4	
teljesen elszegényedett	-	14	
Összesen:	59	76	

(megjegyzés: az „a” jelnél lévő oszlop duplum, mert a 18-as tétel bontásaként szerepel.)

Lássuk az összehasonlítás eredményeit! A zsidóság lélekszáma Tokajban e 2 évtized alatt 50 fővel gyarapodott. A növekvés 119,6 %-os volt. Ezzel együtt emelkedett a családok átlag lélekszáma is: 4,63-ról 5,08 főre. Eltérés tapasztalható a foglalkozások megoszlásában is.

TÁRSADALMI CSOPORTOK	1820	1841-42
A közösség alkalmazottai %-ban	15,25	11,84
kereskedelemben	42,37	30,26
kézműves, iparos	20,33	13,11
pénzember	6,77	23,68
a társadalom peremén élők	15,25	23,68

Amint láttuk, előzőleg rendre házatlan zsellérek lehettek a zsidók. A századfordulótól lakóház-vásárlásra vonatkozó adatokat tartalmaznak forrásaink. 1801-ben Salamon Spitz Withman Mihály város által lefoglalt lakóházát vásárolta meg.¹⁰² Saja zsidó 1818-ban Turcsányi Ferenc árvának árverésen vásárolta meg lakóház-örökrészüket.¹⁰³ Ugyanakkor termelő-ingatlanok, elsősorban szőlőterület elidegenítésére is vannak adatok.¹⁰⁴ De a zsidók bérelték a kocsmákat, mézszárszékeket, sőt a vendégfogadót is. Kiváló életmód-jellemzés lehet Amsli *árendás* zsidó idevonatkozó nyilatkozata: „Mint hogy Tokajba most is Katonaság vagyon, számos individuomokból (áll) a Camerális Statusa (ti. Tokajban kamarai alkalmazott is élt) és a sószállítással jönni-menni szokott népeknek is száma sok, de a helybeli nép is *civilisáltabb* lévén, minden nap hússal kíván élni (...) a szarvas-marhának ára felettébb nagy lévén (...)”¹⁰⁵

Megtalálhatók, s egyre gyakrabban tűnnek fel a kereskedésben is. Különösen ragaszkodtak a borforgalmazáshoz. „Májér Isák (1804) Tokaj várossában lakos sidó (...) Lengyel országban Varsó várossában Borokat szándékozáván szállítani, ezen útjára recomendatoriális levelet kér (...) s részére kiadták”.¹⁰⁶ Felvásárolták a helybeli termelők borait, s vagy maguk szállították külföldre, vagy közvetítették. Érdeklődésüket nem kerülte el az *aszúbor* sem. Részben felvásárolták az aszút, részben maguk is állítottak elő aszú szőlőből bort. Sőt a zsidók feltűntek közvetítőként *faktor* szerepkörben is. Ebbeli ténykedéséről Ajzenkraut Ábrahám így nyilatkozott: „...én faktorsággal húzni-vonni nem szoktam (...) csak jó szívből megjutalmazást fogadom el.” A város társadalmában egyre jelentősebb hányaddal szerepelt a zsidóság, míg a görögök teret veszítettek. Úgy tűnhet, hogy a helyben szaporodó zsidóság mintegy kiszorította a görögöket korábbi pozícióikból, avagy a kihúzódott görögök helyét gyorsan a zsidók foglalták el.

Az előzőekben bemutatott, a helybeli zsidóságot taglaló táblázataink egyenes bizonyítékai annak a tendenciának, hogy a zsidóság gyarapodott, a közösség erősödött.¹⁰⁷ Papja, több tanítója, 1841-ben orvosa, bábája (Türk Ábrahámné) is volt. Spech Lajos írja (1823), hogy a közösségnek ekkor zsinagógája volt, melyet Smoll Dávid helybeli kereskedő saját költségén építtetett. Kiténik, hogy a zsidóság Tokajban egy szervezett kis közösséget alkotott, melynek meg voltak a lelki és szellemi vezetői. Azok, akik a közösség értékeire kényesen vigyáztak, már a század elején (1808) szervezték e kis vallási közösség kereteit. Vígner Jakab kocsmáros a királyi uradalom egyik tisztjéhez levelet írt, amelyben javasolta, hogy „az több zsidóságot, kik más vidékről ide jönnek” regulázná meg a domínium. Ezután felsorolás következik, hogy miben kért támogatást az uradalom helyi vezetőitől:

- „1., Itzik zsidó - minden némû kotzkás és feslett életû (zsidó) embereket be fogadott.
- 2., Idegen zsidó vendég is Tokajban egy Tokaji lakos zsidóhoz ne merészellyen (beszállni), még magát az rendes *zsidó Előjáróknál* bé nem jelenti.
- 3., Egy árendális korcsmárosnak se légyen szabad az szokott vásárokon kívül az fel s alá kóborló kotzkás (szerencse-játékos) zsidóknak játszani hagyni maga korcsmájában. (...)
- 4., Kis Tokajban (Nemes) Karácsony György úr házában árendás Ábrahám zsidó, ki is az un. Szemszúróban fog korcsmároskodni (...) hová nyárban sok kotzkások és más rossz Emberek szoktak öszve gyűlni”.¹⁰⁸ Tehát a közösségnek már volt előjárósága, s az csak természetes, hogy a vallási vezetők irányításáról lehetett szó ebben az esetben is.

A központi rendelkezésekkel tovább erősödtek a zsidó közösségek: „Eltörlésére azon fogvatkozásnak - olvashatjuk az ide vonatkozó rendelet szövegét - melyek a normális zsidó iskolákban és ezen nemzet gyermekeinek nevelésében tapasztaltatik (...) minden zsidó közösségnek meg engedtetik, hogy a maga tulajdon iskoláját és tulajdon tanítóját (...) a királyi rendelkezések szoros megtartása mellett (megengedtetik)”.¹⁰⁹

A cigányok

Külön kezelendő társadalmi csoportok között tarthatjuk számon az etnikai alapon összetartó cigányságot is. A lakosság is, az előjáróság is számon tartotta éppen azért, mert etnikai jegyek (nyelv, kultúra) alapján erősen elkülönültek a városi társadalomtól. Egyik legtermészetesebb jele volt az effajta megkülönböztetésnek az, hogy a cigányok külön város-részben laktak. Pontosabban már ekkor megfigyelhető a társadalom egészéből való kirekesztettségük, az elszigetelésre való törekvés. Szemléletes példákat találhatni az illetén kirekesztettségnek: „A Dominalis Czigány Juszinak a Tisza partjára a többi Czigányok sorjába ház helyet assignáljon (adjon) az Előjáróság”, - olvashatjuk a tarcali prefektúra levelében.¹¹⁰ Részben ezt a szándékot tükrözte az is, hogy időről-időre lajstromozták a cigányokat.

KÉT CIGÁNY-ÖSSZEIRÁS 1769-BŐL ÉS 1772(?) -BŐL

Családfő neve	1769	1772?
Albertus Jónás	-	van
Csunyo Ádám	van	van
Csunyo Imre	van	van
Dinók Ferenc	van	-
Farkas György	van	van
Fitai György	van	van
Gyanyó Ádám	van	van
Horvát Imre	-	van
Kassai György	van	-
Keresztúri Ferenc	van	van
Kis István	van	van
Kovács Ferenc	van	-
Millo Ferenc	-	van
Nagy János(né)	van	van
Pataki Imre	van	-
Ruha György	van	van
Tarcali Pál	van	-
összes családfő:	14	12
összes gyermekek száma:	28	24
család átlag lélekszáma:	4,0	3,91

Nem illeszkedtek, talán nem is tudtak beilleszkedni a város társadalmába. Még az sem jelentett számukra ilyen téren lehetőséget, hogy a XVIII. század utolsó negyedétől a hiva-

talos okmányokban, mindenekelőtt az anyakönyvben „újmagyar”-ként (neo ungar) szerepeltetik őket, s nem használják a bizonyosan súlyos társadalmi ítéletet is hordozó „cigány” megjelölést rájuk.

Bizonyára a lélekszám gyarapodásával a cigányokat megtalálhatjuk Kistokajban is. Sőt néhány jelből arra következtethetünk, hogy utóbb kiköltözhettek e városrészebe. A cigányok társadalmi-közösségi szervezetét a magisztrátus létrehívta. „Előbbeni *vajda* - olvashatjuk határozatukból - hivatalába a Kis Tokaji Bandi cigány újonnan bé állíttatott (...) kiknek is kötelességekben léssen a cigányokra vigyázzon s azokat közönséges dolgokra ki hajtani (kötelesek)...”¹¹¹

A tokaji cigányok jobbára *muzsikusok* voltak. Állandó szerepet kaptak a katona *verbuválások* alkalmával. „Jónás Ádám több muzsikus társával - Jónás György, Jónás Ádám, Fitai Ferenc, Fitai Sándorral - a Nemes Város részire tett katonai verbunkolás alkalmosságával véghez vitt muzsikálás beli szolgálataikért (...) 5 Rft-ot kérik.”¹¹² Ott találhatjuk őket a *lakodalmakban* is. „Csanyo György nem vég képpen jött ki Tokajból lakni, hanem csak musikálni egy Lakadalomba, most pedig másutt vállalt, Dadán Fő Bíró Dési Mihály úr testvérjénél (...) ezt a lakadalmat el végzi, azonnal haza küldjük.”¹¹³ A tarcali prefektúráról a következő parancsolatot küldték: „Tarczali musikusokat mind széjjel hordta az ördög, azért kérem Bíró Uramat, hogy Gyuriczát azonnal fel kell ketestetvén (...) ide küldeni ne sajnálja!”¹¹⁴ Egy költség-elszámolásban pedig ez olvasható: „Tirkalja Mihály (...) lakadalmába fizettem a Hegedűsnek 6 Rft-ot”.¹¹⁵ Fitai Ferenc panaszából kiderülhet, hogy milyen anyagi helyzetben lehettek a csoport színét-javát alkotó muzsikus cigányok is: „...a vömnök által adott szegénységemet (...) általa vissza téríteni gondoltam (...) 80 Vft és két elsikkasztott hegedűmért meg érdemlett 19 Vft 30 Krjt meg venni kérem!”¹¹⁶

A következő század elején *sármunkás* cigányok is feltűntek Tokajban. Horvát Péter 41 éves tokaji „új magyar s N(emes) Kolos Mihály úr malmán túl vályogot vetvén a Nemes Város részire (kérdezték tőle) No Petti, hát itt dolgozol? (...) miközben a Bodrog partyán kész, fel máglázott vályogot vizsgálta Harsányi úr. (...) Felesége Gobos Éva 25 éves, férjével együtt vályogot vetvén (ekkor).”¹¹⁷ Tokajban állandó jelleggel itt letelepedett kovácsról nem szólnak forrásaink. Talán az egyik mester munkájának jellegéből következtethetünk arra, hogy cigány kovács lehetett a készítő.¹¹⁸

A szlovákok, ruszinok, mecenzéfek és lengyelek

Korabeli forrásaink rendszeresen hírt adnak arról, hogy a távolabbi, Észak-zempléni, Szepes és Sáros megyei szlovák falvak népe eljárt Tokaj-Hegyaljára munkát vállalni. E munkaerő-mozgásról a Mária Terézia-féle urbárium előkészítését szolgáló *invesztigációk* vallanak igen részletesen. Több kutató jóvoltából e folyamatot alaposan ismerjük. Sáros megye lakóiról a következőket tudhatjuk meg.¹¹⁹ Hegyalja erős vonzásáról tanúskodik, hogy Sáros vármegye községeinek úrbérései is felkeresték az ottani szőlőhegyeket. Erről a Bártfához egy mérföldre fekvő Kurinka és Kövecsnány bevallása szól részletesebben. Kurinka: „Semmilyen mindennapi pénzkeresetünk nincs, kerestetünk csak jószágeladásából van, továbbá gabonával kereskedünk, ezenkívül Hegyaljára járunk kapálni, kaszálni, aratni.” Kövecsnány lakói így vallottak: „Pénzkeresetünk abból van, hogy Kassa és Eperjes szabad királyi városok kereskedőinek árut szállítunk, s fuvarozunk a vásárokra, továbbá hegyaljai bor fuvarozásával. Fát adunk el, s az említett városok hatáiraiban igás és gyalogos munkára szegődünk, (...) Eljárunk a Hegyaljára, ahol mindig munkát találunk.” „A Sáros vármegyei szlovák és ruszin jobbágyok nemcsak a szőlőmunkák végzése okán fordultak meg Tokaj-Hegyalján. Másfél tucatnyi körség lakói vallották, hogy Tokajból sőt

fuvaroznak Sóvárra, onnan pedig egybeütt fekvő sóraktárakba: Bártfára, Lyubotinba, Tarcára, Palocsára, Kassára, Kézsmárkra, Szepesófaluba, Lublóra, s talán a leggyakrabban a szintén szepességi Smizsanba. (...) Figyelembe véve tehát a sószállításról pontos lokalizációt nem adó fassiokat is, a Tokajból sót fuvarozó Sáros vármegyei szlovák és ruszin községek számát 30-35-re teszem. Olyan jelentős ez a szám, hogy akaratlanul is azt sugallja, hogy a magyar-szlovák s a magyar-ruszin népi kapcsolatok kutatásában, az interetnikus jelenségek interpretálásában a Tokajból történő sófuvarozásnak nagyobb jelentőséget kell adni, mint eddig kapott, hiszen Tokajban már a XVI. században is volt sóház.”

A közelebbi Abaúj és Torna vármegyék falusi lakói természetesen már rendszeresen vállaltak munkát Tokaj-Hegyalján. Szőlőmunkára, kapálni, szüretelni eljártak a hegyaljai szőlőhegyekre.¹²⁰ Idézhetünk néhány bevallásból: „Nagybodolló; Az Hegyaljára szőlőmunkára járunk pénzt szerezni 3-4 mérföldnyire. Buzita; A gyalogos söt marhas emberek is az Hegyaljára szőlőmunkára járnak, hogy valamelyest pénzt szerezhessenek. Jászó;...az kik marhákat tartanak, azok szekereznek, más egyéb gyalogemberek Hegyaljára kapálni járnak.” Az abaúji magyar és szlovák úrbéresek nemcsak bér- de robotmunkát is végeztek Hegyalján. Pl. Mogyoróska; Az egész helység úrdolgán kívül 10.000 szőlőkarót tartozik hasítani, aztat a Hegyaljára Tállyára levinni tartozik, s ugyanoda a 1/2 öl fát szállítani, szüretelni (...) két embert a sajtóhoz adni köteles.”

A fuvarozás klasszikus területe volt a *borszállítás* is. Mind a Szepességnek, mind Sáros megyének volt ilyen kapcsolata Tokaj térségével. Csáky Antal gróf özvegyének jobbágyai (Helmeiczmanócz) a tőlük 10 mérföldre fekvő Tarcalra jártak úrdolgában szüretelni, úgy, hogy évente 1-2 hétre 30 szüretelőmunkást adtak. Továbbá tartoztak évente 4 fogatot Tarcalra küldeni, melyek a bort és bagazsiát szállították Nagyidára az uradalmi majorba. Ezek a terméstől és időjárástól függően évente 2-3 hetet tartózkodtak Tarcalon.¹²¹ Megjegyezhetjük, hogy ezek az alkalmiak tűnő gazdasági természetű kapcsolatok bizonyos időperiódusokban (szezonzmunkák) rendszeresekké váltak, sőt állandósultak. Eközben természetesen más kapcsolatokkal is számolhatunk, mindenekelőtt a vásárok vonzásával.¹²² Noha az ígás munka (fuvarozás) feltételezte e réteg állandó mozgását, a különböző típusú kézimunkák már hosszabb-rövidebb helyben maradási feltételeztek. Ezzel megnőtt annak az esélye, hogy egyes személyek, házaspárok (stb.) beépülhettek a város társadalmába. Magános személyek pedig szolgálatot (kocsis, béres, szolgálólány stb.) vállaltak. Ezek az időlegesen munkát vállaló, idegennek számító, rendszerint egyedülálló személyek szerepeltek „betyár”-ként a városi adminisztrációkban. Tokajban is külön összeírások készültek a *betyárokról*.¹²³ Nem ritkán tanúi lehettünk annak, hogy egy-egy teherbe esett lány odahagyva faluját, „szégyenével” e városokba menekült, s itt szülte meg „törvénytelen ágyból kapott” gyermekét.¹²⁴

A *mecenzékek* lakóhelyük után vették elnevezésüket. Fényes Eleknél azt olvashatjuk, hogy volt „Alsó-Meczenzéf és Felső-Meczenzéf”. Számunkra számba jöhető település az utóbbi, melyről szerzőnk ezt írta: „...német-t mezőváros, Abaúj megyében, az elébbeni városhoz 1/4 órányira. 1949 kath. lakja. Kath. paroch. temploma. E két város *német* város, lakosai hihetőleg Stájer és Bajor országból költöztek be, a szavok ejtése oly durva és különös, hogy más rokon ajkúak alig érthetik meg. Egyébiránt fjrhadhatatlan munkás emberek, s vagy az itteni számos vashámorban dolgoznak, vagy kazánokat, patkókat vagy más vasműveket készítenek; kézi mesterségeket folytatnak. Továbbá leghíresebb útesinálók egész hazánkban, sőt a posványok kiszámíratásában is nagyon ügyesek, s innen ritkán szoktak otthon lenni, hanem a földművelést asszonyaik űzik”.¹²⁵ „Az abaúji mecenzékek, pontosabban felső-meczenzéfiek - tevékenységükkel Balassa Iván részletesen foglalkozott - nélkül pedig egy-két évszázaddal ezelőtt, de talán még korábban is, nem eshetett meg

valamirevaló méretű útépítés, csatornaásás, mocsárlecsapolás, veremásás vagy éppen nagyobb méretű talajjegytengetés. A mecenzéfek a kubikusok előfutárai voltak s a róluk való megemlékezést nyugodtan fűzhetjük (az idevonatkozó munkákhoz).”¹²⁶ Megállapította Balassa, hogy amikor a bányászat hanyatlani kezdett, ettől kezdve egyre többen adták magukat földmunkára és zsidelyfaragásra. A fent felsorolt tevékenységi formákat már a Borovszky-féle vármegye monográfi szerzői megtoldották azzal, hogy a „Hegyalja magaslatait teraszozták.”¹²⁷ Balassa két pataki, egy tállyai és egy sátoraljaújhelyi idevonatkozó levéltári adattal bizonyítja a mecenzéfek hegyaljai jelenlétét. Mi a továbbiakban néhány tokaji példával gazdagítjuk e felsorolást, jelezvén ezzel, hogy a mecenzéfiak történeti-gazdasági szerepe Hegyalja déli részén sem hanyagolható el.

Forrásainkban több alkalommal felbukkannak a mecenzéfiak. Tokajban is különböző földmunkákon dolgoztak. A római katolikus anyakönyvekben többször is találkozhatunk nevükkel. 1798-ban Fazekas alias Volf Mihály 18 éves mecenzéfi kőműves kötött házasságot a helybeli Vásárhelyi Zsuzsannával. Majd 3 halálesetről olvashatunk a megsárgult matrikula lapjain: 1801-ben Nader János 50 éves felső-mecenzéfi származású, 1805-ben Fedor Mihály ugyancsak e faluból származott 37 éves zsidelykészítő, s végül 1806-ban Ajben Mátyás 64 éves mecenzéfi elhunytát jegyezték fel.

Tokajban is megtalálhatjuk a mecenzéfi munkásokat útcsináláson,¹²⁸ mások szőlőhegyek árkait igazították.¹²⁹ Gedeon András 40 éves felső-mecenzéfi lakost fogva tartották. Szerinte ennek oka pedig: „Azért vagyok fogva, - vallotta - hogy az árokból el szökött kő, s más árokban egy leánykát meg ütven, aki meg is halt”. Boros pincék vájását is rájuk bízták.¹³⁰ Az egyik pince ásása következtében csúszott meg az éppen akkor épített református templom tornyának alapja. Bodrogkeresztúron szőlőültetésnél foglalkoztatták a mecenzéfekeket.¹³¹ Tovább gondolva Balassa Iván megállapításait, mert szerinte a források szóhasználatából és az elvégzett munka mennyiségéből kétségtelen, hogy a mecenzéfiak nagyobb csoportban, egy vagy két fő vezetésével dolgoztak. Az egyik tokaji forrás ezt egyértelművé is teszi. Frid Tamás mecenzéfi lakos 1806-ban a város magisztrátusa előtt panaszkodott, mert hiába vállalkozott a munkára: „...le jöttem az út csinálásra 5. magammal, sem főveny az út csinálásra, sem kavacs nincsen (...) s munka nélkül, a legényeknek minden nap 30 garast fizetek ki”.¹³² A mecenzéfiak vezetői a németek, munkásai pedig részben magyarok, részben a szlovákok közül kerültek ki.

A mecenzéfiak nehéz és szakértelmet igénylő munkára vállalkoztak a Hegyalján is. Rendszerint úgy érkeztek, hogy otthon elvégezték a vetést, majd pedig az aratásra mentek haza, - írja Balassa.¹³³ Számunkra úgy tűnik, mintha ezzel ellentmondanánk Fényes Elek már idézett, s természetesen a helybeliek adataira támaszkodó feljegyzésének, miszerint Mecenzéfen az asszonyok dolgoztak volna a mezőgazdaságban. A szlovákság körében ez egyébként sem volt ismeretlen gyakorlat.

Legtávolabbról a lengyelek jöttek munkát vállalni Tokaj-Hegyaljára. Az a tény, hogy a tállyaiakat *pojákok*nak csúfolták a szomszédos Rátka német lakói, jelzi e városban (is) viszonylagos súlyukat.¹³⁴ Emellett bizonyítanak e tájon a gyakran előforduló *Lengyel* családnevek. A lengyelek a munkavállalással sajátos kapcsolatba kerültek Tokaj-Hegyaljával, s ezen belül városunkkal is. Lengyelország felosztásával kialakult Habsburg-birodalom magába olvasztotta a dél-lengyel területeket, mindenekelőtt Galíciát. Ezért aztán nem volt véletlen, hogy a császári hadseregben lengyel katonai alakulatok is teljesítettek szolgálatot. Különösen jelentős a katonaság szerepe Napóleon idején, a francia-osztrák (stb.) háborúk folyamán. Egy magasabb, lengyelekből verbuválódott katonai egység Kassa-Tokaj térségben állomásozott. A császári hadsereg sematizmusai szerint az 1800-as évek elején (1802-1810) Adam K. Czartorisky herceg (mint katonai főparancsnok) gyalog ezredének törzse Kassán volt. Így teljesen érthető, hogy ezredének kisebb

egységét rendszeresen állomásoztatták Tokajban is. Egyebek mellett a tokaji sóraktár őrzését is lengyel katonák látták el. A katona férfiakat szeretők illetve feleségeik többször elkísérték még Tokajba is. Itt természetesen munkát kellett vállalniuk, hogy szállást és megélhetést biztosítsanak maguknak. Az itt tartózkodást kísérő jelenségeket (házasságkötés, haláleset, sőt gyermekszülés) a helybeli római katolikus egyház anyakönyveiből nyomon ki-sérhetjük.¹³⁵

Az is természetesen előfordult, s ennek írott nyomai vannak, hogy akár szlovák, akár német, lengyel vagy más személyek, különösen kézművesek családostól letelepedtek Tokajba.¹³⁶ A helybeli sörfőzők, kereskedők és mások is idegenből származtak, akár nők, akár nőtlenek voltak, lassan beépültek a város társadalmába.

Jegyzetek

- 1 *Implom József*: Olvasókönyv Békés Megye történetéhez II. 1965-1848. Békéscsaba 1971. 33-35. *Novák László*: A három város. Bp. 1986 54-56.
- 2 *Várkonyi Ágnes*: Ország nélküli fejedelem. in. II.Rákóczi Ferenc (szerk. Köpeczi-Várkonyi). Bp.1976. 76-82.
- 3 Zemplén Megyei Levéltár, Tokaj város iratai (továbbiakban ZML.) Panaszok, beadványok 1710.
- 4 Uo. Iratok 1704-8.
- 5 Lásd *Olajos Csaba*: A tarcali koronauradalom építészeti emlékei. in. Herman Ottó Múzeum (HOM) Évkönyve XXVIII.-XXIX.Miskolc, 1991. 73-104.
- 6 *Bencsik János*: Tokaj város magisztrátusa és más hivatal viselői (1770-1825) in. Tokaj és Hegyalja V. Miskolc,1991. 42-58.
- 7 *Bencsik János*: Tokaj város magisztrátusa és más hivatal viselői (1770-1825) in. Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989. 123-132.
- 8 ZML.: Panaszok, beadványok, 1766.
- 9 Uo. 1779.
- 10 Uo. Iratok, 1824.
- 11 *Orosz István*: Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. in. Agrártört. Szemle, 1975
- 12 ZML.: Tokaj, vizsgálati, Loc.105. No.641
- 13 *Bencsik János*: Az 1755-ös földesúri erőszak a tokaji paraszttal szemben. in. Észak-Magyarország, 1989, III. 4.
- 14 ZML.: Összeírások, robotmunka, 1834.
- 15 Magyar Törvénytár, I. Ferenc József törvényei. 1868. XXIX. tcz. „A szőlőbirtok után járó tartozás megváltásáról”.
- 16 *Bencsik János*: Egy öt évig tartó pereskedés vagy ellentétek a kisnemesség és a város tanácsa között. Észak-Magyarország 1989, VII. 1.
- 17 ZML.: Iratok, 1763. és Urbárium Loc.66. No.59. 1774.
- 18 *Bencsik János*: Határper Tarcal és Tokaj között. (1781-1799). in. Észak-Magyarország 1989, VI. 17.
- 19 *Bársony István*: Adalékok a Szabolcs megyéből Abaúj-Borsod és Zemplén-megyékbe irányuló jobbágymigráció kérdéséhez a XVIII. század első évtizedeiből. in. Borsodi Levéltári Évkönyv III. Miskolc, 1980. 19-34.
- 20 *Bencsik János*: A szőlő monokultúra kiépülésének évtizedei Tokajban. In. Néprajzi Tanulmányok Ikvai Nándor emlékére I. Szentendre, 1994. 553-566.
- 21 *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj,1991. 645.
- 22 *Bencsik János*: Tisza-Tokaj mezőváros túlnépesedése a XVIII. század második felében. in. Tokaj és Hegyalja II. 47-57.
- 23 ZML.: Tokaj Urbárium 1774. (uő.17.jel.)
- 24 *Hőgye István*: Hegyaljai vásárok, piacok, 1711-1849. in. Borsodi Szemle, 1981. 3. 55-59. *Bencsik János*: A híres tokaji piacok. in. Széphalom II. Sátoraljaújrhely 175-187.25. ZML. Iratok.
- 25 *Bencsik János*: Tisza-Tokaj kiváltságolt városi társadalma a királyi kamara főhatósága idején (1715-től). in. Paraszti és Mezővárosi kultúra a XVIII.-XX. században. Miskolc-Tokaj 1993. 302.
- 26 *Hőgye István*: A görögök szerepe Tokaj város életében a XVIII. században. Borsodi Szemle 1987. 3. 55-59.

- 27 *Takács Péter*: A zsidók Tokaj-Hegyalja társadalmában a XVIII. század végén. in. Tokaj és Hegyalja I. 115-122. Miskolc, 1989.
- 28 *Pap Miklós*: Debreczeni Ember András és Martoni János leírása Tokaj-Hegyalja és Zemplén településeiről. Miskolc, 1987. 22.
- 29 *Bencsik János*: Egy taktaközi prédikátor természetbeni jövedelme (Prügy, 1792-1829). Szabolcs-Szatmár Szemle, 1990. 2. 195-199.
- 30 *Bácskai Vera*: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Bp. 1988. 7. „polgár jogi fogalma”.
- 31 ZML. törvényszéki ir. 182. Visszaélésből esett az is: hogy Fejér János Vice Bíróságában számtalan marhákat különös őrizett alatt a tokaji határon legettetett (...) holott a gulya tartás a Tokaji határon státútum szerint is meg lenne tiltva.”
- 32 *Papp József*: Tiszacsege. Debrecen, 1967. 63. (pl.)
- 33 *Varga János*: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Bp. 1971. 365.
- 34 Ezekben az években Üvegcs (Novák) Ádám, a század végétől pedig Linczmajer Mihály rendre szerepel a város vezetésében.
- 35 ZML. Tokaj jegyzőkönyvek V/110. kötet, 1751.
- 36 Uo. Iratok, 1766.
- 37 *Nyakas Miklós*: Nánási Oláh Mihály hajdúkerületi főkapitány. Hajdúböszörmény, 1987. 17. Felesége Radnóti Kovács Katalin, tokaji kisnemes lánya. 1971-ben kötöttek házasságot.
- 38 Spech Lajos Tokajban született, apja József, anyja Zsigray Franciska.
- 39 Paulay Ede Tokajban született 1836-ban, apja György, anyja Zahoray Mária.
- 40 ZML. törv. széki ir. 1781.
- 41 Uo. tan. ül. jkv. 1808. No.2. és No.103.
- 42 *Bencsik János*: Tokaj adózóinak 1765-ös összeírása. in. Széphalom III. Sátoraljaújhely, 207-226. *Bencsik János*: Nemtelenek Tokaj társadalmában a Napóleoni háborúk korában. Tokaj és Hegyalja I. 133-145.
- 43 *Barta János*: Mária Terézia. Bp. 1988. 205-206.
- 44 *Dongó Gyárfás*: Tokajt és Bodrogkeresztúrt Rákócziéknak adományozza a király 1647-ben. Adalékok, 1914. 274-275.
- 45 *Bencsik János*: Nemtelenek...,im. 133.
- 46 Lásd 24. jegyzet
- 47 ZML. Conc. vinearum 1765.
- 48 Uo. tan. ül. jkv. 1804. No.131.
- 49 Uo. törv. ir. 1772.
- 50 Uo. tan. ül. jkv. 1813. No.23.
- 51 Uo. törv. ir. 1781. és tan. ül. jkv. 1808. No.238.
- 52 Uo. Iratok, 1773.
- 53 Uo. 1804. No.16.
- 54 Téves adat, 1780-ban illetve ekkor zajlott népszámláláskor Tokaj népessége 2.942 fő volt.
- 55 *Bencsik János*: Tokaj város magisztrátusának gabonafelvásárlása XVIII. század végén. in. A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Miskolc, 1988. 115-129.
- 56 ZML. törv. ir. 1825.
- 57 Uo. tan. ül. jkv. 1800. No.107.
- 58 Uo. törv. ir. 1819.
- 59 Csősz-Szabó István
- 60 *Bencsik János*: A híres..., im.
- 61 ZML. tan. ül. jkv. 1804. 36., 1813. No.20.

- 62 Uo. összeírások 1829. pecsenyesütők száma 68 fő.
- 63 Uo. törv. ir. 1776.
- 64 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Hajdúnánás iratai, fasc. XXV. No.583. 1756. és ZML. tan. ül. jkv. 1808. No.16.
- 65 E téma kidolgozás alatt.
- 66 *Aghné Korcmapy Katalin*: Tokaj a XVIII.-XIX. század fordulóján. Archiv tervek üzenete a múltból a holnapot ígérő mának.Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989. 162-173.
- 67 *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja..., im. 419,654.
- 68 ZML. Képvis. test. jkv. 33/1851.
- 69 Uo. anyakönyvi adatok.
- 70 *Tardy Lajos*: A tokaji Borvásárló Bizottság története 1733-1798. Sárospatak, 1963. 149., Bodrogkeresztúr idevonatkozó adatairól. *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. II. 208. „II. Katalin orosz cárnő idejétől fogva egész 1800-ig egy orosz katonacsapat tanyázott itt, s az udvar számára a borokat ez vásárolta össze.”
- 71 Lásd a tokaji gk. anyakönyvet, továbbá a piarista gimnázium történetét. *Pap Miklós*: Tokaj iskola- és művelődés története a felszabadulásig. in. Borsodi Történelmi Olvasókönyv Évkönyv VI.
- 72 Uo. Magyar Törvénytar 1741. 27. tcz.
- 73 *Sasvári László*: A Tokaj térségében élt görögök (és rácok) nyelvi emlékei. Bp. 1976. ELTE Nyelvtudományi Dolgozatai
- 74 *Zoltay Lajos*: Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. Debrecen, 1935.
- 75 Uo. 23.
- 76 Talán nem érdektelen, ha megemlítjük, hogy egy (ZML. kérelmek c. állagban), utólag 1689-es évszámmal lejegyzett iratban arról olvashatunk, hogy patika helyet mérnek ki több görögnek: Nemes Cassa János, Karácsony Demeter...stb.
- 77 *Zoltay L.*, im. 29.
- 78 *Bánkúti Imre*: A németi görögök Tokajba telepítése 1705-ben. in. Történelmi Szemle 1969. 208-212. A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai 1705. Miskolc, 1990. 42., 45. és 65. oldal.
- 79 *Hodinka Antal*: A tokaji görög kereskedő-társulat kiváltságának ügye 1725-1772. Ért. a történettud. köréből. Bp. 1912. 9.
- 80 Uo. 67.
- 81 ZML. ir. 1738. Az 1738-as névsor: Joannes Sztoján, Petrus Borsos, Georg Hosszu, Joan Jun Szarándi, Haris Puplya, Joannes Czifra, Joannes Csóka, Joan Kondorossy, Gáspár Gavala, Rusi Pap, Cirjacus Turnay, Fóti Zofó, Joannes Magyar, Martinus Sűrű, Alexander Szarándy, Georgius Pácsó, Demetrius Rácz, Demetrius Pap, Joan et Simon Lázár, Joannes Fejes, Joannes Szöldát, Demeter Karakuzár, Demetrius Pap.
- 82 Uo. Panaszok, 1744. nov. 25.
- 83 Uo. Az 1757-es contratus-ból.
- 84 *Hodinka Antal*: im. 293.
- 85 Ezek: Halász Márton, Pap Rosa, Tamás János, Léta Márton, Kefala Konstandi, Dimo Demeter, Teohár (...)
- 86 Az 1797-es névsor: Agora István, Agris Tamás, Charito Kristóf, Dániel Kristóf, Demeter György, Diemandi György, Dumbara Sándor, Duvari János, Emanule Kristóf, Iraklius Tamás, Kiro János, Kristóf János, Konsztandi Pál, Morali Kristóf, Popovics Kristóf, Pál János, Parda Tamás, Popovics Márton, Teokári György

- 87 ZML. tan. ül. jkv. 1830. No.217.
- 88 Uo. iratok, 1758., 1759., 1768., számadások 1765. (stb.)
- 89 Uo.iratok, 1821.
- 90 Sárospataki Egyházi Levéltár A/XXVI/9503/88. 1795.
- 91 ZML. tan. ül. jkv. 1808. No.106.
- 92 Uo. képvis. test.jkv. 50/1852., *Sasvári László*: Elkallódott tokaji görögök és rácok nyomában. in. Borsodi Szemle, 1961. 4. 422-424.
- 93 ZML. tan. ül. jkv. 1804. No.107. (stb.)
- 94 Uo. ir. 1781, 1783.
- 95 Uo. 1759., 1776., tan. ül. jkv. 1818. No.167.
- 96 Uo. 1800. No.142., 1808. No.228., 1804. No.85.
- 97 *Högye I.*: A görögök..., im. 3.
- 98 *Jerzy Topolszky*: Lengyelország története. Bp. 1989.(a három évszám 1772, 1793 és 1795).
- 99 *Kárpáthi László*: Orthodox, görög katolikus és zsidó művészet emlékei. in. *Dobrik-Horváth-Olajos-Szabadfalvi*: Műemlékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Miskolc., 65-72.
- 100 *Lefkovics Henrik*: Az izraelista hitközség. in. *Mosolygó József*: Tokaj, Bp. 1930. *Bencsik János*: A tokaji zsidóság a XVIII. század közepén. in. Szülőföldünk. 16.-17. füz. Miskolc, 1991.
- 101 Uo. 85. (Lefkovics, im. 85.; Balassa I., im. 585-586)
- 102 ZML. tan. ül. jkv. 1801. No.30.
- 103 ZML. tan. ül. jkv. 1818. No.167.
- 104 Uo. 1820. No.130., No.223.
- 105 Uo. 1808. No.147.
- 106 Uo. 1804. No.86.
- 107 *Bencsik János*: Tokaj zsidó közösség 1820-ban. in. Széphalom IV. 221-229.
- 108 ZML. tan. ül. jkv. 1808. No.35.
- 109 Uo. törv. ir. 1825. *Scheiber Sándor*: Hegyaljai zsidó sírkövek. in. HOM. Évk. XXI. Miskolc, 189-191.
- 110 ZML. iratok, 1760.
- 111 Uo. tan. ül. jkv. 1800. No.29.
- 112 Uo. 1801. No.155.
- 113 Uo. iratok, 1797.
- 114 Uo. Tarcal, 1796.
- 115 Uo. tan. ül. jkv. 1821. No.48.
- 116 Uo. ir. 1821.
- 117 Uo. törv. ir. 1824.
- 118 Uo. városgazd. számadás, 1780-90.
- 119 *Udvari István*: Sáros megye jobbágnépe Tokaj-Hegyalján Mária Terézia korában. in. Tokaj és Hegyalja VII. Tokaj, 1992. 67-68. *Viga Gyula*: Az Észak-magyarországi fuvarosok. in. HOM. Évk. XXVII. Miskolc, 1988.389.
- 120 *Udvari István*: Abaúj valamint Torna vármegyék jobbágnépe Tokaj-Hegyalján a XVIII. század második felében. in. Tokaj és Hegyalja II. Miskolc, 1990. 41.
- 121 *Udvari István*: Szepességi falvak kapcsolata Tokaj-Hegyaljával a XVIII. század végén. in. Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989. 106.
- 122 *Takács Péter-Udvari István*: Adatok a XVIII. századi zempléni városok és vásáros zempléni lakosok történetéhez. Hom. Évk. XXVII. Miskolc, 1988. 359.
- 123 Vö. *Bencsik János*: Tisza-Tokaj kiváltságolt...(1993), 326.

- 124 Korabeli anyakönyvek adatai.
- 125 *Fényes Elek* im., III. 75.
- 126 *Balassa Iván*: A mecenzéfi földmunkások. Népr. Közlm. IV. 4. Bp. 1959. 287-291.
- 127 *Borovszky Samu*: Abauj-Torna vármegye. Bp. 1896.
- 128 ZML. Conc.VI. 2. 1761.
- 129 Uo. törv. ir. 1781.
- 130 Felsorolják a tanuk (mecenzéfi nevcit) adatait. Sárospataki L. A. XXXVII. 12955/100. 1813.
- 131 Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, IV. A. o. F. XXV. No.3. 1764.
- 132 ZML. tan. ül. jkv. 1806. No.142.
- 133 *Balassa I.* (A mecenzéfi...,im. 287.)
- 134 *Bencsik János-Birk Ignácné-Endrész György*: A rátkai német paraszti közösség. in. *Frisnyák Sándor* (szerk.): Rátka. Egy német falu Tokaj-Hegy-alján. Rátka 1991.
- 135 Anyakönyvi adatok alapján.
- 136 Az idevonatkozó adatok bősége közismert lehet.

TOKAJ VÁROSKÉPE A XVIII. SZÁZADBAN

Történelmi évszázad ritkán takar éppen száz esztendő, s a kronológia szerinti századok kezdetei is alig esnek egybe a történeti régiók, helységek fontos dátumaival, históriájuk döntő fordulóival. Tokaj XVIII. századi városképe építészeti periódusa - 1704/05-1803 - nagyjából megegyezik a kronológiai századdal, az évek számát tekintve pontosan száz esztendő. A szekuláris időhatárok egy jelentős tokaji épület „halálát” és egy másik születését jelzik. 1704/05: a tokaji vár lerombolásának, az épített környezetből való végleges eltűnésének éve; 1803 pedig a református templom építésének kezdete, mint olyan városképigen fontos objektumé, amely utolsóként viseli magán az előző század fő építészeti stílusjegyeit. Tokaj számára - sok más magyarországi városhoz hasonlóan - ez a száz év teremtette meg napjainkig fennmaradt városképét.

Az 1700-as évek első évtizedciben nemcsak az országos politikában, köztörténetben hoznak döntő változást a Rákóczi-mozgalmak majd a Habsburg-berendezkedés, hanem Tokaj mikrotörténetében is. Az új politikai szituációban a mezőváros új földcsura maga az uralkodó, így kamarai kezelésbe kerül. A város feudális ura egyben a legfőbb országos politikai hatalom birtokosa is.

A birtoklástörténetben és a politikumban beállt változás a XVIII. század elejétől a város külső megjelenésében is gyökeres változásokat indukált. A XVI-XVII. századi háborús viszonyok, a vár tulajdonlásáért vívott harcok után - melyeket az itt lakó személyes sorsukban sem kerülhettek el - az új évszázad a békés építés, gazdálkodás, élet lehetőségét hozta magával a város számára. Azelőtt történetük összefonódott, és „a (várral) város egyazon sorsot viselvén, ahányszor azt ostromolták, támadták avagy összerontották, annyiszor kellett a városnak is szétszaladnia vagy ugyanolyan veszedelmeket elviselnie” (Bél Mátyás).¹

Az a tény, hogy „Tokaj megszűnt erősség lenni” - írja a XIX. század utazója az előző századra visszatekintve - „csak a város előnyére szolgált, mert ezentúl lakossága békésebb időköt élvezhetett, s nyugodtan láthatott gazdasága, ipara, s kereskedelmének fejlődéséhez”.²

Építészetiileg a kora Újkorban a tokaji vár volt a fontos, a mezővárosban tudatos, összehangolt építőtevékenység, netán várostervezés egyáltalán nem folyt. A vár megszűnése azonban a város felé fordítja a közfigyelmet. Az európai nyilvánosság a XVI-XVII. századi metszeteken csak a vár háttéréként találkozhat Tokaj vedutájával; sokszor azonban a hadipolitika szempontjából kiemelkedő erősséget csak a mezőváros vedutája nélkül, önmagában ábrázolják.

A Tokajról készült régi metszetek valóságűségét - sok más korabeli ábrázoláséhoz hasonlóan - gyakran vonja kétségbe a történeti kritika. A tokaji vár ikonográfiáját vizsgáló kutatás megállapításai,³ jelesül: a veduták jelentős része elképzelés alapján, és nem a helyszínen, a valóság után készült - a város képi megjelenítésére is igazak. A Nyugat-Európában közkézen forgott metszeteken már a XVI. század derekán megjelent az oppidum „mesebeli” képe, amely szigetben írja le Tokajt, hasonlóan a vár helyzetéhez. Mindkét szigetet a Bodrog és a Tisza folyja körbe. A két beépített szigetet a folyókba telepített védű is elválasztja egymástól, de nem ritka a kettő közötti hid ábrázolása sem. A legtöbb metszet egyetlen archetípus variánsa, melyet egy Bécsben őrzött XVII. századi vízfestményen is megörökítettek. (1. kép) A város képzeletbeli szigetként való megjelenítése valószínűleg a vársziget analógiájára történt, illetve az a nem mindennapi természet-

földrajzi adottság ihlette, hogy a vár és a település mellett folyók folynak össze. Nem elképzelhetetlen, hogy egy hasonló geográfiai környezetű európai város ábrázolása is közrejátszott a valóságtól igencsak elrugaszkodott elképzelésbe.

A Bodrog és a Tisza folyása között fekvő várost mutatja az a velencei metszet is, amely a tokaji vár 1566-os ostromát tárja a korabeli közvélemény elé. (2. kép) Ez a veduta is a szigetváros imaginárius képe, a korabeli városképek elengedhetetlen attribútumaival: egy tornyú templom, emeletes kőből épült polgárházak.

A legkorábbi, Tokaj földrajzi helyzetét hűen megörökítő ábrázolás az a metszet, amelyet Zsámboky János adott ki latin és német nyelvű röpiratán Tokaj 1565. évi ostromáról.⁴ (3. kép) Ezen már csak a vár fekszik szigeten, a várost a két folyó összefolyásánál szárazföldön metszette fába Zimmermann Mihály. A város késő-középkori oppidumokra jellemző emeletes kőházak rendezetlen halmazként jelenik meg az ott valószínűleg soha nem járt rajzoló képzeletében. Főleg többszintes kőházak rengetegeként jeleníti meg Tokajt Braun-Hogenberg: *Civitates orbis terrarum* című rézmetszetes albumának Jansson-féle átdolgozása (Amszterdam) is 1666-ban,⁵ amely azonban természetföldrajzilag minden másnál jobban közelíti meg Tokaj valóságos fekvését, naturalis környezetét. Itt a torony nélküli keletelt templom a valóságnak megfelelő helyén emelkedik.

Az európai nyilvánosság tájékoztatására szánt koraiújkori veduták után megjelennek a szakképzett mérnökök által készített alaprajzok, látképek, térképek is, melyek minden esetben feltételezik a helyszíni felmérő munkát.

A legelső, hadmérnök által készített tokaji térkép Lucas Geörg Ssicha munkája 1704-ből, mely egyben az utolsó felmérés is, amely a várat és a várost még együtt ábrázolja.⁶ (4. kép) A várost mutató térképjelek a folyókkal párhuzamos utcákat jelölnék, ezeket merőleges utcácskák kötik össze. A homlokzatával a hegynek néző templom az egyetlen megjelölt „civil” építmény. Hadászati szempontból a rajzoló mérnök számára a lerombolt védművek mellett egyedül a templom körüli két háztömb volt lényeges, melyet „Maisons ruinées” (lerombolt házaknak) jelölt, igazolandó, hogy a XVII. századi háborús események leginkább a város központjában tettek kárt.

A XIX. század elejéről való német nyelvű útirajz is így emlékezik meg Tokaj utcáiról: „A város egy hosszú főutcából és két, attól jobbra és balra haladó mellékutcából áll, tokaji hegy sziklás oldalán.”⁷ Az utcák elrendezése nem változik a XVIII. század folyamán, s Tokajnak napjainkig megmaradt a középkori településszerkezete, a Bodroggal-Tiszával párhuzamos főutca tengelye körül. Ugyanezt az utcahálózatot mutatják a további XVIII. századi kéziratos térképek is.⁸ (5. kép) Ezek igazolják Orosz István kutatásait,⁹ aki Tokajt már a XVII. században a hegyaljai „utcás települések” sorában helyezi el, idézve Tokaj 1668-as urbáriumát, ahol az alábbi utca nevek szerepelnek: Alsó patkó kő, Pap, Várad, Felső patkó kő, Felső víz vagy Vár, Alsó víz, Piac.¹⁰ Ezek az utca nevek a XVIII. században is használatosak, s ezekhez járulnak még a következők: Orosz, Posta utca, Dancka, Németváros (a híd környéke).

A legfontosabb településszerkezeti novum a XVIII. században a híd megépülése mellett Kistokajnak, a város mérnöki tervezett új negyedének létrejötte.

Az utcák középkori hagyományú szerkezete mellett megmaradt a beltelkek nagysága, fekvése is, csupán a telkekre épült objektumok száma, külső-belső képe változott. A természetföldrajzi adottságok miatt keskeny beltelkeket örökölt az újkori város, amint ezt maguk a tokajiak is panaszták Dzinzy és Paraskovics görög kereskedők házadásvételénél 1764-ben: „Tokajban szűk a fundus”.¹¹ Ember András verses Tokaj-leírásában is „szoros helyen fekszik” a város „a nagy hegy alatt”.¹² Tokaj is a „hegyvidéki települések általános vonásait hordozta, beltelkei osztatlanok voltak, a lakóház, a gazdasági udvar és a veteményes - vagy gyümölcskert a belterületen egy egységet alkotott”.¹³

Ha Tokaj XVIII. századi városképét vizsgáljuk, a későközépkori utcahálózat és a telekállomány - mint emberi, társadalmi termék - mellett a leginkább meghatározó a város természeti környezete. A különleges táji adottság: a szőlőtermő hegyek s a folyók szinte egyetlen ponton való találkozása fontos volt a település létrejöttében, kiemelkedő gazdaságföldrajzi szerepében, hadászati jelentőségében, de tájképi szépsége mégis csak a XVI-II-XIX. század emberét ragadta magával.

Az Alföld felől érkező reformkori utazó leírása a korizlés diktálta túlzásai ellenére is hűen festi a tokaji tájképet: „Keresztül hajtva H. Böszörmény s Nánás kalászdús rétein: látám a kék távolban ünnepileg emelkedni föl Tokaj koszorús bérceit...Tokajban érvén, egyfelől a hegy csudás magassága, másfelől a Tisza - s Bodrognak egymásba szakadása a város alatt; balra a mérföldekig elnyúló hegyláncz, jobbra a tükörré simult síkság bájolak szemeim!”¹⁴

A városkép - ahogyan természeti környezetéből lassan közelítünk felé - legfőbb kerete az utcahálózat, településrend, ezeknek elemei pedig a különböző épületek, építmények. Az épített környezet azonban csak lakóival, az idegenekkel, az azok mozgásával, az utcai zajokkal, szagokkal, kolorittal együtt alkotja azt az impressziót, melyet egy városkép a szemlélőre gyakorolhat. Ezt a pillanatnyi benyomást még útilcírásokban sem könnyű visszaadni, különösen nehéz pedig egy egész évszázadra kivetíteni. Tokaj a XVIII. századi városképét a legcélravezetőbbnek tetszik a történeti tipológia szerint vizsgálat alá venni: hogyan jelenik meg az épített környezet egységében a helység távolsági és helyi kereskedelme, iparüzése, földesurának és polgárainak gazdálkodása, az államhatalmi földesurasági és városi igazgatás, az egyházak és a művelődés viszonyai.

Tokaj gazdaságtörténetében az ismert geográfiai tényezők miatt a legősibb és a legfontosabb az *átmenő kereskedelem*. Ez a városképben több meghatározó elemmel képviselteti magát: a tiszai rév majd híd objektumaival, a vízi és szárazföldi szállítás tárgyaival, valamint az utakkal. A természeti és az emberi munkával létrehozott környezet itt kapcsolódik a legszorosabban.

A tokaji rév a koraközépkortól kezdve országrészek kapcsolatát tette lehetővé. A XVIII. században ez az intézmény mondhatta magáénak a legnagyobb átalakulást: az állandó híd épülését. A század közepéig a földesúri tulajdonban lévő rév csónakokkal illetve hidasnak nevezett komppal szállította a Tiszán átkelni szándékozókat. 1686-ban az uradalmi összeírásban a révháznál négy „hidas” és egy „kettős hajó” szerepel mint révészek eszköze.¹⁵ Az 1730-as években - az állandó híd megépülése előtt is „pontes navales” (hidasok) szerepelnek a forrásokban, mint a rév közlekedési eszközei.¹⁶ (12. kép)

A század közepén a Kamara, a harmincadvám tulajdonosa, egyben a helység földesura és a kincstári birtoklás után, megépíti a folyón átívelő első *állandó fahidat*, tovább erősítve ezzel Tokajnak a régiók közötti árucserében játszott szerepét. Az 1753-ban már állt mérmőki mű a kamarai építkezés csúcsteljesítménye a városban s környékén, egyben a boráról nevezetes hegyaljai város egyik legfőbb látványossága is ezentúl. A két medemylású és több ártéri nyílásra állított híd szélessége 4 öl, teljes hossza kb. 90 öl volt.¹⁷ A híd még a XIX. század elején is megállásra készleti a városba látogató idegent: „az erős cölöphíd vízműtani mestermű (hydraulischen Meisterwerke)”¹⁸

Az 1771-73-ban készült kamarai térképek hűen és szemléletesen őrizték meg a híd és környékének objektumait.¹⁹ A tokaji part szikláira kifutó cölöplábakon álló fahídról a sóofficium épületeihez jutunk, majd a parton tovább a tutajkikötőhöz (Portus ratium Venalium). Ez a tokaji városképre olyannyira jellemző partszakasz fogadta a Máramaros felől érkező kis tutajokat, tiszai néven a „lábókat”, melyekbe épület-, tűzifát, szőlőkarókat kötöttek össze.²⁰ A kikötő partszakaszán vesszőből font hidacsák (ponticuli ex virgultis)

segítették a tutajok lassú kiemelését.²¹ A tutajkikötő egyben a város szélét is jelentette, innen haladt tovább az országút, mellette a tutajmester egyszerű szállása és háza. (6. kép)

A XVIII. századi államigazgatási és technikai modernizáció tette lehetővé, hogy a kamarai építmények a kor színvonalának megfelelő kivitelben és stílusban épüljenek fel. A század első felében kezdik meg Tokajban a meglévő sóelosztó helységeket átépíteni, s végig a század folyamán újabb és újabb alakításokra kerül sor. Az 1760-as években már állnak a kamarai építőművészet barokk ízlésű épületei a sótelepen, melyek a mai napig fontos városképi objektumai Tokajnak. (7-8. kép)

A *sóhivatal* közvetlenül a vízi útra, a Tiszára épült, az épületek hegyes szögben helyezkednek el a part vonalán. Az 1771-ben újként említett nagy sóraktár ajtói a Tiszára néznek, hogy kikötve a hajókról közvetlenül a deponitoriumba helyezték el a sót. Az emeletes ikerépületek közül a raktárhoz közelebbi a sóhivatal vezetője (salis perceptor) és a mázsamester valamint egy sómázszáló (pro ponderum magistro et ponderatore) számára épül, a mellette lévő hasonló épület pedig a sóellenőr kvártélyháza, aki mellett szintén mázsamester és sómázszáló lakik. Szemben az uradalmi kocsmá és istálló, majd az élelmezési tiszt lakása, valamint a kincstári magtár emeletes épülete.²² A sótelep területén a kamara két funkciója kapcsolódik össze: egyrészt a sóregále, másrészt az uradalmi funkciók. Ez a kettőség az épített környezetben is megjelenik, hiszen együtt vannak itt a sóhivatal épületei, a dézsmabort áruló kocsmá és az uradalom magtára.

A tokajiak „királyi hídként” emlegetik az 1750-es években az új kincstári hidat, amelyen - ősi jogon - „szabadon, minden vám nélkül” kelhetnek át, bár a tarcali prefektus parancsára e jogukat gyakran elvitatják tőlük a 60-as években. Különösen sérelmezik ezt a helyi mesteremberek, akik a „híd oltalmazásában életek veszedelmével munkálkodnak”.²³ A hídnak és a partnak rendben tartása a város feladata. Tokaj 1757. évi kontraktusa szerint: „Mi Tokaj Várossának kapitánya, Bírója, Magistratusa...vállaljuk magunkra, hogy ha a Tiszának áradásával vagy jégnek indulásával...hídhöz...mindnyájan annak oltalmazására (melyben a görögök is szintén úgy concurálni köteleztetnek) és segedelmére...halasztás nélkül succurálni tartozunk.”²⁴ A híd épségét nemcsak a jégzajlás és az áradás veszélyeztette, hanem a folyón úsztatott tutajok is, ezért „a midőn az fák az hídnál csoportoznak”, akkor is kötelesek a tokajiak segíteni, „ehéz értődnök a görögök is, kik a hídnak legtöbb hasznát veszik”.²⁵ A tutajok kiemeléséhez, mozgatásához szükséges szerszámokról a Kamara gondoskodott. Jégzajlás és áradás esetén a tokajiak hat emberből álló őrséget állítottak a hídon, akik közül egy veszély esetén riasztotta a város magisztrátusát. A folyóból kifogott uszadékfa a tokajiakat illette.²⁶

A hídon és a híd körül zajlott mozgalmas élet szerves része volt a tokaji városképnek, a kamarai hivatalnokok német beszéde, osztrák viselete miatt írhatta Ember András: „Só körül, híd körül, cifrán németcsen” jár a nép.²⁷ A máramarosi tutajosok jellegzetes fehér öltözetű feltűnő kontrasztot képviselt a sóhivatalnokok osztrák viseletével. 1810-ben egy osztrák művész Tokajról készült akvarelljén együtt festette le őket a Tisza-parton. (9. kép)

A tokaji szőlőhegységről írt német nyelvű monográfiában a tokaji városkép couleur localja a sóház és a kikötő környékén folyó nyüzsgő tevékenység: „A sóhivatal magazinjaival és a nagy fenyőfalerakatokkal végig a folyóparton fekszik, s itt mindig sok ember foglalatostkodik: tetőzszindelyt készítenek és a környékén nagy mennyiségben heverő építkezési fát rendezik. Ezek a szép fenyőfák tutaj formájában érkeznek, 5-8 öl hosszúságú ölfákból állnak, mindkét végükön és középen is fűzfahánccsal összekötve, kőszóval megakrva. Sokat már itt kiraknak, a só a magazinokba megy, a fát pedig osztályozzák és a szabadban összegyűjtik. Sokat újabb rendeltetési helye - Poroszló, Szolnok, Szeged - felé küldenek tovább”.²⁸

A hídon és a híd alatt áthaladó forgalomra a tokaji rév vámjövendelméből következtethetünk. 1763. márciusában 1.732 szekér, 7.311 marha, 611 ló, 4.572 gyalogos, 1.877 juh,

1377 bárány, 6 sertés után fizettek. Ugyanekkor 58 tutajcsoport és négy hajó érkezett ide. A bodrogi révén 167 gyalogost és 1 szekeret vitt át ugyanebben a hónapban a révész.

Hogy a mezőgazdasági év szakaszai nemcsak a tokajiak gazdálkodásának ritmusát befolyásolták döntően, hanem az itt áthaladó kereskedelmet is, jelzi ugyanezen év (1763) októberének vámkimutatása, amelyben juh már egyáltalán nem szerepel, sertés viszont 4.423 (!). „Lábók” után sem fizetnek már (pedig szeptemberben még 14 tutajcsoport jött), s a külön bevételek között van a 176 hordó must átvétele után kért hídpenz is, jelezve, hogy lezajlott a szüret.²⁹

A Kamara és a tokajiak a gazdálkodásukban is fontos szerepet vitt híd őrzése mellett hasonló gonddal ügyeltek a *folyópart* épségére is. A híd körüli part kiépítése a kincstár kötelessége volt. 1771-ben a királyi Kamaránál tervezet született arra, hogyan lehet a „Tisza elmosott és lerombolt partjait ferde mély árokkal, vesszőből font megerősítésekkel, újonnan építendő töltésekkel mind a sóraktár, mind a város mellett helyreállítani, s a töltések segítségével megóvni az országút és a város területét a nagyobb árvizektől, valamint a sóépületeket és a tutajkikötőt az igen gyakori elöntéstől”. A terv szerint a híd Tokaj lábánál a part elegyengetése (aplanatio) után vesszőket és kerítéseket helyeznek el egészen a folyó medréig.³⁰

1772-ben elvégezték a part megerősítésének nagy munkáját, amely nemcsak a kincstári építmények védelmét szolgálta, hanem a mezőváros biztonságát is, lakóinak bizonyos védelmét a Tisza állandóan fenyegető áradásai ellen. A megépített új művek: töltések, kerítések, csatornák ettől kezdve fontos részei a városképnek. Miután a Bodrog és a Tisza összefolyásánál a híd lábáig leástak egészen a kemény talajig, az árkot vesszőnyalábokkal bélelték ki és felülről kerítéssel erősítették meg. A töltésen keresztül tölgyfákból végig a város mentén 9 csatornát húztak, hogy az utcákról és a hegyről leömlő esővizet a folyóba vezessék. Ugyanezt a megerősítést a híd rakamazi felénél is elvégezték.

A kincstári sóház és telek védelmére a hídfő alatti sziklát átvágták, majd leásták a parton másfél öl mélységben és ezt az új partot a Tisza szintjéig ferdén hármass vesszőnyalábokkal és kövekkel befedték. A sóházak előtti partszakaszt sövényrel és ölfákkal is megerősítették. A mű megőrzésére, a hegy felől lezúduló esővizet levezetendő, 2-3 öles szálfákat döngöltek a vízenyős talajba. A sóraktár falától a partig kőfalú boltozatos csatornát húztak (canalis muratus cum fornice), melyet a töltésen a Tiszáig tölgyfákból épített mélyedéssel folytattak a só kirakodásának megkönnyítésére.

A tutajkikötőnél szintén vesszővel és szálfákkal védelmezték a partot, és újabb földtöltések is épültek.³¹ A töltésekre állított sövények segítettek a várost veszélyeztető egyik elem, a víz elhárításában, de ezzel egy újabbnak - a tűznek - adtak lehetőséget a pusztításra. 1764-ben a városok állandó veszedelme, a tűz úgy keletkezett Tokajban, hogy a „töltésen lévő sövény megh gyulat és csak nem a Híd is meg égett”.³²

A XVIII. század közepétől a híd és a sókomplexum megépítésével valamint a folyópart szakszerű mérnöki megtervezésével a város nemcsak városképileg változott meg jelentősen, hanem ezt a kamarai építkezést tekinthetjük az első tudatos, több irányba is kiterjedő *városrendezésnek* is.

Az átmenő kereskedelem, a távolsági árucseré, a sóelosztás a városképben nemcsak objektumaival, hanem az utcákon, az utakon zajlott forgalommal is megjelent. Ez főként a szekerek, fuvarozók nagy számában, mozgásuk állandó voltában nyilvánult meg. A *fuvarozás* így nemcsak jobbágyi kötelezettség, hanem polgári foglalkozás is Tokajban. A só, a bor, fa távolsági fuvarozását a furmányosok végezték.³³ Hogy mennyire nem volt könnyű foglalkozás ez, arra példa a tarcali prefektus 1765-ös utasítása: „Tokai Bírák mostani Tokaj So Ház béli Proventusai allá az utnak igen nehéz volta miatt rendellyenek két szekeret egybe egybe nyolcz (!) lovakot”.³⁴

A tokaji *utcák, utak* középkorból örökölt rossz állapota nemcsak a furmányosok számára jelentett sokszor nehezen leküzdhető nehézséget, hanem a város minden lakójának és az ide érkezett idegeneknek is. A XVIII-XIX. századi utazási irodalomban közhelynek számít a tokaji utak nehezen járhatósága, igazolva, hogy az utak állapota a városkép, a városról alkotott helyszíni benyomás egyik legdöntőbb összetevője. „Tokaj a Tisza és a tokaji bort termő híres szőlőhegy közé szorulva, rendületlenül épült rémséges kövezetű hosszú városka” - írják az életképekben 1846-ban.³⁵ Egy másik kortárs magyar utas így panaszkodik: „A Tokajon átalvivő igen élénk kereskedési út, mely páratlan rossz kövezetéről országszerte ismeretes, gonoszul megrázott”.³⁶ Ugyancsak a reformkorból való az a leírás, amely a XVIII. századi szekerezésre emlékezik: „s mély mulatságos lehetett itt (a Bodrog parton) még akkor utazgatni, midőn az út olly keskeny volt, hogy két szekér egymás mellett el nem térhetett, hanem rák módjára szép csöndesen egyiknek vagy másiknak vissza kelle térni!”.³⁷ John Paget angol utazó is „gyalázatosan rossz állapotúnak” nevezi az itteni utakat.³⁸

A magyar városokra - kevés kivételtől eltekintve - még az újkorban is az utak rendkívüli elhanyagoltsága volt a jellemző. Tokaj esetében a természetföldrajzi tényezők (a hegyek és a Tisza közelsége) sem kedveztek az utak állapotának. A hegyvel és a Tiszával párhuzamosan futó hosszú utcákban a legtöbb kárt a nagy esőzések során a hegy felől lezúduló víz okozta. A hegyen „iszonyú mély, 8-10 ölnyi szélességű hasadékok vannak, mellyeken a rettentő sebes zápor lerohan, azért gyakran, leginkább pedig a szőlőkben igen nagy károkat tesz...1740 körül még látni lehetett Tokajban, mintegy 10 mázsás kösziklát, melyet az erős zápor helyből kiszakítva, lehengergetett. 1808-ban is hasonló zápor volt, és rettenetes nagyságú köveket sodrott le a városba, mellyek puskaporral széllyel lövetetvén, az épületekhez alkalmaztattak. Gyakran az ilyen zápor után a lakosok egynéhány öl köveket is szereznek magoknak; sőt néha golyóbisok és régi pénzek is találhatnak”.³⁹ Bombardi is megjegyzi Topographiájában (1718), hogy a „folyóparton fekvő várost nem egyszer öntötték el vizek”.⁴⁰

Molnár András XVIII. század végi kéziratos Zemplén-leírásában is megemlékezik arról, hogy milyen nagy szerepet visz a természet a tokajiak életében: „Földgye ennek a hegynek agyaggal egyelített homok. Sok helyeken merő köszikla. Sok völgyek creszkednek a Hegy tetejéről a melyeken, ha nagy zápor essők esnek, ki mondhatatlan szörnyű sebességgel rohan le felé a víz nagy Bálvány kövekkel együtt, mely miat a Lakosok mind a városba, mind az Szöllőibe szenvednek. A városnak utcáit, ugy hasonlóképpen az Ország uttyát megrakja, hogy azokon jární sem lehet a melyet a lakosoknak nagy munkával, kölcséggel láb alól el kell hengergetni, tisztítani.”⁴¹

Míg a „királyi híd”, az országutak a távolsági kereskedelem tartozékai voltak, az uradalmi gazdálkodás is szükségessé tett bizonyos helyi infrastruktúrát. Ennek részét képezték azok a hidacsok, melyeken keresztül a városból a szőlőhegyekre lehetett jutni. Egy 1747-es kamarai jelentés szerint: „van itt Tokajban egy nagy és egy kisebb híd, melyeken keresztül az egyedüli út vezet a Hétszölő nevű kamarai szőlőbe (ad vineam Hétszölő fiscalem unice aditus patet)”.⁴² A tokaji kamarai szőlészeti felügyelő javasolja, hogy a fenyőből épült hidat szilárdabb tölgyfára (solidioribus lignis quercinis) cseréljék ki, nehogy a híd összedőlése „kárt tegyen a mustban, szőlőben, marhában vagy emberben”. Panaszodik amiatt is a kamarai tisztviselő, hogy a hidat használó többi birtokos annak helyreállításában nem kíván részt venni.

Amint a híd és a töltések felügyelete, védelme is a kamara és a város közös ügye volt, ugyanígy az utcák kövezése is. A közterek burkolása a városrendezés tudatos működtetését jelzi. A főutcát 1790 körül kövezték ki Tokajban, a költségek 90 %-át az uradalom 10 %-át a mezőváros viselte.⁴³ A város kötelezte lakosait az utcák rendben tartására, az utcák kövezésére. 1801-ben Napkori György panasolja, hogy miután a Vendégfogadó

melletti utca kövezésére maga helyett 14 éves lányát küldte, a tizedes érte ment, hogy ő menjen vagy pedig más férfit küldjön a munkára.⁴⁴ Ugyanebben az évben Szabó Sámuel kéri a város tanácsát, mivel új kőházat épít, az útszínalás költségeitől mentessék fel az évben.⁴⁵

Az utcáknak nemcsak az állapotára ügyelt a város magisztrátusa, hanem tisztaságára is, sokszor kevés eredménnyel. 1800-ban az árendás Karácsony Konstantin Pált figyelmeztetik a serház környékének tisztántartására, mert az „tisztátalan, az istállóból kihányt ganéj a Bodrogra lejáró utcácskát elfoglalta...a Bodrogra vizért sem járhatni...a tüzi veszedelemnek alkalmatosságától az isten őrizzen”.⁴⁶

A felgyült szemét, a közművek hiánya, nemcsak Tokajra volt jellemző ebben az időben, de a város kis területe, keskeny utcái, nagy népsűrűsége, a jelentős átmenő forgalom miatti piszok, az igavonó állatok után maradt szenny a városképnek még sokáig lehangoló elemei maradtak. A reformkori utazó, akit a város fekvése elbűvölt, a városba érve a Saszímű fogadóba térne ebédelni, de a „veszedelmes rossz lég, mely meglehetősen mértékben özönlék el a fogadó körül” lecsillapítja éhét.⁴⁷

Tokaj kitüntetett földrajzi fekvéséből nemcsak élénk távolsági kereskedelme, hanem az országos *postaforgalomba* való korai bekapcsolódás is következett. A XVII. században - más postastációhoz hasonlóan - Tokajban is azonos volt a postamester és a harmincados személye, hiszen a vámhelyeken a harmincad jövedelmekből fizették a postamestert. 1687-ben a város egyik legtekintélyesebb házában, a Nádasdy kúriában lakik a postamester-harmincados.⁴⁸ A XVIII. század elején Tokaj bekapcsolódik földesura, Rákóczi fejedelem postahálózatába is.⁴⁹

Az 1740-es években Tokaj volt a Buda-Hatvan-Eger vonal utolsó postaállomása, majd 1756-ban a Kassáról kiinduló postavonal is áthalad itt Tállya-Tokaj-Nánás-Böszörményen keresztül egészen az erdélyi állomásokig. A század közepén már a delizsánsz (kocsiposta) forgalom is megindul személy- és csomagszállítással. 1790-ben a posta átszervezésével Tokaj kikerül a főirányból, de Kassa és Debrecen felé továbbra is jó összeköttetése van. A postaforgalom a korabeli modern kapcsolatot jelentette az országrészek, sőt országok között, s a postakocsi érkezése fontos esemény volt a városban, alakja, utasai pedig a városképet színesítették. A híd, a sóhivatal mellett a postastáció is királyi tulajdon, s így az államigazgatás közvetlenül is megjelenő intézménye a városban. Fontos tájékoztató pont, is hiszen 1782-ben már „Posta utca” szerepel a forrásokban.⁵⁰

A királyi Kamara nemcsak a sóforgalom, harmincadvám, hírközlés kezelőjeként van jelen Tokajban, hanem a konfiskált Rákóczi birtokok - a mezőváros és az allodiális szőlők - „földesuraként” is. Városképi megjelenése ilyen minőségben nem olyan szembetűnő, mint az állami monopóliumok kezelőjeként.

1688-ban a „várhoz tartozó Tokaj”-ban az alábbi Rákóczi javak írtak össze: egy nagy kúria (curia ampla) melynek már csak a falai állnak, Zeleméri-kúria, serföző, egy romos kocsmá, mészárszék, a Tapasztó-pince, az Egri-ház nevű kúria pincével, a Mihó-pince, a Palota-pince (nagy és jól építve), a Palota-borház és a dézsmaház (domus decimalis), valamint a révház.⁵¹

Amint az egykori Rákóczi-birtok tulajdona és kezelési joga a Kamarára szállt, megkapta a Tokaji uradalom mezővárosának földesúri tulajdonú ingatlanait is. A Tokaji uradalom legfőbb irányítója Tarcalon lakott, ott volt a kamarai központ, Tokajban pedig a kasznárság-számvevőség. A monokulturás mezővárosban a legfőbb feudális járandóság a bor volt, így az uradalom gazdasági központját is abban az épületegyüttesben kell látnunk, ahol ezt beszolgáltatták, feldolgozták illetve tárolták, sőt árulták is. Ez a hely Tokajban a XVII. században már biztosan a „Palota” nevezetű gazdasági komplexum volt. Az 1600-as években még a földesúri igazgatás funkcióinak topográfiai szétválása volt jellemző Tokajban, hiszen reprezentáció, lakás, politikai-úrészék célokra a Bodrog

közeliében fekvő „Nagy Kúriát” illetve Zeleméri-kúriát használták a Rákócziak, míg a „Palotát” csak a dézsmabor begyűjtésére. 1686-ban a Palota Pince, Palota Borház, Korcsma-ház mellett a Dézsmaház is szerepel ezen a helyen az összeírásban, mint ahol „régí időtül fogva a Földes Urak Dezmaja erigaltatott”.⁵²

A „két uradalmi központ” létrejöttét földrajzi okok magyarázhatják: a Bodrog-menti központ közel volt az uradalom valódi centrumához, a Tokaji várhoz, innen híd vezetett a Bodrogon át az erősséghez, míg a bordézsma helye közvetlenül a szőlőhegyek alatt, a nagyszerű adottságú pincék felett, a középkori templom és piactér szomszédságában, a mezőváros középpontjában épült.

A nagyapja által szerzett Zeleméri-kúriában, a város északi végén, a várba vezető híd közelében szállt meg 1645-ben Lórántffy Zsuzsanna.⁵³ Ezt a fontos udvarházat kamarai tulajdonban az 1740-es évek elejéig lehet követni az összeírásokban, pontos helyét azonban nem tudjuk lokalizálni. Közeliében már a XVII. században serfőzde és vendégfogadó állt, így ez a központ is részese volt az uradalom gazdasági működésének. A Zeleméri-kúriához tartozott 1686-ban egy szárazmalom, borház, szőlőprés, kőboltozatos pince, kétajtós árnyékszék és egy zsindelesy disznóól is. Az úriszék funkcióra utal „a ház mellett egy Öreg Kaloda”.⁵⁴

A kúria a XVIII. század közepén veszíti el jelentőségét, amikor a kamarai igazgatás a város központjába, a „Palota” köré tevődik át.

A Bodrog-mente azonban megmarad ipari-kereskedelmi-vendéglátó centrumnak. A középkori eredetű földesúri bormérés, a Vendégfogadó istállóival, jó pincéjével, kovácsműhelyével a XVIII. század folyamán az uradalmi borértékesítés egyik legfontosabb bázisa marad. Ekkor már Filagóriának nevezik az emeletre épített fatornácáról. Alaprajzát egy 1806-ból fennmaradt kamarai terv őrizte meg számunkra.⁵⁵ (10. kép)

Ezen a Bodrog-parti területen állt a Rákóczi-uradalom serfőzdéje is, amely a fogadóhoz hasonlóan megtartotta kontinuitását. A kamara 1790-ben Georg Kitzlinget bízta meg a kor színvonalának megfelelő új sör- és pálinkafőzde megtervezésével.⁵⁶ (11. kép)

A nagyszabású XVIII. század végi építkezés az utolsó állomása annak a folyamatnak, mely során a királyi Kamara, mint Tokaj „legnagyobb építetöje”⁵⁷ jelentős építményekkel gazdagította a mezővárost: így a monumentális Tisza-híddal, a sóhivatali épületekkel és a serfőzdével. Ez a pár évtized a kamarai építészet fénykora Tokajban, s az építkezés sokfélesége jelzi a Kamara többoldalú jelenlétét a városban. A kincstári funkciói - vám-szedés, sómonopólium, a feudális birtoklás - mind egy-egy reprezentatív, a városképet meghatározó építménnyel jelennek meg, a kor technikai színvonalán és a rendeltetésnek megfelelő egyszerűbb, késői barokk stílusjegyeket hordozó formában.

A város északi, a Bodroghoz, az egykori várhoz közeli részén a Zeleméri-kúria közelében a kincstár egy másik épületegyüttest is örököl az előző birtokostól: a Nagy Kúriát. Az elnevezés is jelzi jelentős múltját s van okunk feltételezni, hogy ez az épület a későbbi kapucinus kolostorral azonos. Tokaj egyik korai vedutáján 1668-ban a város két megnevezett épülete a (ekkor éppen) kálvinista templom és a „Fürstl. Ragotisch Hause” (a fejedelmi Rákóczi-ház).⁵⁸ (12. kép) A várba vezető Bodrog-híd közelében, egy magaslaton emelkedő épület az egykori pálos kolostorral azonosítható.⁵⁹ Mivel a Nagy Kúria említése az 1710-es években megszűnik a forrásokban, valószínű, hogy ezt az egykori fejedelmi házat adományozzák 1714-ben az itt letelepedett osztrák kapucinus szerzeteseknek.⁶⁰ A kincstár tokaji birtoklása legelején feleslegesnek ítéltette ezt a többször leégett, hatalmas kőházat saját céljaira óriási költséggel átalakítani, így adományozhatta a többségében protestáns lakosságú városban a katolikus rendnek ezt a kitüntetett helyen lévő nagy múltú ingatlant. A rend megszűnése után az épület visszatért a város gazdasági keringésébe, hiszen 1787 után magazin (gabonaraktár) lett, egyike a három kincstári tu-

lajdonú deponitoriumnak. A tokajiak ezentúl is csak „klastromnak” hívták, amint ezt a tokaji furmányosok fuvardij-táblázata is mutatja 1808-ból: ⁶¹

- 1/ Kapucinusok klastromátul hajóra vagy más magasinumba (zsák vagy mázsa liszt): 3x (krajcár)
- 2/ Serháztúl a Tiszára vagy a magasinumba: 2x
- 3/ Sóháztúl vagy királyi magasinumból: 1x
- 4/ A Serházból a Bodrogon minden másikba: 1x
- 5/ Klastromtúl a Bodrogon minden másikba: 1 1/2x

A táblázat mutatja, hogy a klastrom-magazin a legtávolabbi kincstári raktártelep volt Tokajban, s hogy innen nemcsak szekéren vitték a gabonát-lisztet, hanem a Bodrog-parttól vízen is. Ez a viziszállítás a fuvarköltséget is csökkentette. Az uradalom további gabonarakтары a Bodrog-parti serföldénél és a - legnagyobb - sóteleppel szemben, az uradalmi kocsmá mellett állt. Ezek között a század végén kijelölt klastrom-raktár vélhetőleg feltűnő színfoltja volt a tokaji városképeknek.

Az uradalom másik gazdasági központja, a „Palota” - a Bodroghoz közeli kúriákkal ellentétben - a XVIII. század folyamán egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A „dézsmaház-pince-borház-kocsmá” funkción túl a század 10-es éveiben megindult átépítések nyomán a tokaji uradalom helyi központja lesz. 1711-ben a „Palotának nevezett, és a szüretekre rendelt házat teljesen újraszindelyezték, és eléje újonnan emeltek egy három szobás (trium cubiculorum) kőoszlopos épületet, alatta pincével, melynek boltjait görögök vették ki árendába. Ekkor a helység irányításával megbízott úr (loci dominus commendans) lakik benne. Az egész épület alatt húzódó nagy pince 400 hordóra való”. ⁶² 1723-ban a kőalapú, fából ácsolt emellettel bíró ház mellett összeírják a Borház kőépületét is valamint egy 12 lónak megfelelő istállót és a kettős kőboltozatos pincét is (cellarium duplex lapideum fornicatum). ⁶³ A század közepén végzi a Kamara a második jelentősebb átépítést itt, új konyhát és istállót emelve. Az 1746-os költségkimutatás szerint 10.000 téglát és 19.000 zsidelyt használtak fel. ⁶⁴ A Hofkammerarchívban fennmaradt az ekkor készült alaprajz is, melyet 1969-ben publikáltak. ⁶⁵ A cikk „a Palotát” a tokaji várba lokalizálja az 1600-as évek végére. A prэшházat (domus torcularii) kinzókamrának fordítja, s még a kinzópadot is rajzba képzei ott, ahol valószínűleg a kádakat jelöli a rajzoló. A téves azonosítás a logikának is ellentmond, hiszen mi értelme lett volna a hegyekről a dézsmát a Bodrogon át a várba szállítani. Az alaprajz mutatja az épület funkciójának megfelelő elrendezését: középen a prэшház, majd a vincellér helysége és a borház. (13. kép) A földszinti helységek funkciója valószínűleg kocsmá vagy bolt, hiszen az 1750-es években készült másik alaprajzon is „Kaufmanns gewolber” (kereskedők boltjai) néven szerepelnek. ⁶⁶

1799-ben az épület hagyományos funkcióját visszanyerve ismét kocsmát üzemeltet a földszinten, itt van a kocsmáros lakása is, az emeleten pedig a kasznár rezidenciája. ⁶⁷ A ma Rákóczi-pince néven ismert középkori eredetű épület XVIII. század végi alaprajzain már külső képe is megjelenik. ⁶⁸ (13. kép) A városképi jelentőségű épület a város főterének sarkán háromszög alakú, középkori eredetű utcák által határolt telken állt, s a feudális szolgáltatásokkal tartozott tokajiak számára a földesúri hatalom jelképeként magasodott. Október végén, a késői tokaji szüret után az épület környéke volt a legfontosabb hely a városban, amikor a tokajiak a dézsmabort szállították szekereiken a Palotához. Az idegeknek ekkor a tokaji gazdálkodás leglátványosabb aktusát, a szüretet szemlélhették.

A kamarai „uradalmi gazdálkodás” feltűnő megjelenése a város épített környezetében - nem tokaji jelenség. Hasonlót figyelhetünk meg Tarcal esetében is, ahol Tokajhoz hasonlóan már a XVII. században kialakult az az uradalmi építészeti háttér, amelyet megörökölt az új politikai gazdálkodási berendezkedés. Tarcal 1686-ban készült inventáriuma

feltűnő egyezéseket mutat még elnevezéseiben is - a tokajival: Nagy Kúria (présház-kocsmá-pince), vendégfogadó, Zeleméri-kúria (pince), mészárszék.⁶⁹ Tarcal, a kamarai prefektus székhelye példát is jelent Tokaj számára az uradalmi építkezésben. 1747-ben a tokaji szüreti felügyelő (secretarius et deputans vindemialis Tokajensis) a Kamara Tanácsához írt levelében arról panaszkodik, hogy a Palota-présház és a borház előtt, mivel nincs tető, az udvaron megáll az esővíz, és az épületekbe is becsorog. Ezért kéri, hogy a „tarcali kuriális ház építményének mintájára (ad instar structurea Domus curialis Tarczaliensis)” itt is csináljanak tetőt a helységek elé.⁷⁰

Amint Tokajban, Tarcalon is a Rákócziaktól „örökölt” Nagy Kúriát illetve Zeleméri-kúriát építi át a Kamara a XVIII. században az uradalmi funkciókat (birtokigazgatás, borkészítés és bortárolás) kiszolgálandó.⁷¹

Az uradalmi gazdálkodás helyszínei szétszórva jelentek meg Tokajban, a magtárak, serfőző, kocsmák, kúriák azonban közösek voltak abban, hogy telkük nem volt része a jobbágyi telekállománynak. A földesúri tulajdonon kívül is álltak kúriák - a jobbágyi szolgálat alól kivett telkeken - a városban. A kúria korabeli használatban csak szabad telken álló házat jelentett, de a telek kiváltsága általában tulajdonosa magasabb anyagi és társadalmi nivójával járt együtt. Tokajt különösen vonzóvá tette az árutermelő nemesség számára szőlője, így a koraujkortól a földesúri ingatlanokon kívül is több nemesi háza volt. Bél Mátyás a XVIII. század első felében az alábbi possessionátus nemes családoknak tulajdonít szőlőt a tokaji szőlőhegyen: Csáky, Erdődy, Pethő, Aspremont, Szirmay, Gyulai, Szentiványi, Andrássy, Joanelli, Meskó, Patay, Budai, Döry, Szepessy, Vay, Nagy. „Ezek közül soknak kúriája, szabad háza van a városban...a takarosabb külsejű házak itt vagy a főrendek kúriái, vagy szabad házak (domus exemptae et liberae) vagy egyházi épületek. A kúriákból több mint 20-at számlálunk, ezek között 7 császári, illetve csak 5, mert 3 kocsmá- és sóraktárként szolgál. Hogy a többi közül csak a különlegeset említsem, ilyen a Szirmay grófé, az Erdődy grófé, az Andrássy grófé, a Patayé 3, a Döryé, Petkóé, Krajovayé és a Sárközyé is egy-egy kúria.”⁷²

Ezek a kúriák általában kőből épültek, nem egy közülük emeletes, zsindegyel fedve, cserépkályhákkal fűthető boltozatos szobákkal. Megjelenésük szerényebb, mint a nagyobb - szabad királyi és püspöki - városok palotáié, de ez annak tulajdonítható, hogy a tulajdonosok „nem Tokajban éltek. Többnyire kisebb-nagyobb udvarházakat, kúriákat tartottak helyben, ahol gazdasági alkalmazottaik (pl.: intéző), mindenekelőtt vincelléreik laktak.”⁷³ Ez a tény természetesen a házak berendezését is viszonylag egyszerűvé tette, hiszen elsősorban nem a reprezentáció célját szolgálták.

Ezek a kúriák nem ritkán gazdát is cseréltek, s vásárlóik között a Kamarát is ott találjuk. A nemesi házak, a XVIII. század második felében megindult polgári építkezéshez hasonlóan, a század végére a kor diktálta későbarokk-copf kétszintes palotaformát vették fel, melyeket középen kosárvíves, díszes nagy kapu oszt szimmetrikussá. Ezek, mint gazdálkodási központok nem nélkülözhatték a pincéket, melyek elé az udvaron gyakran borházat is emeltek, hiszen a pince nemcsak a tárolás, hanem a borkészítés színhelye is. Nem egy tokaji kúria több pincével is rendelkezett, s az udvar végében fából ácsolt istállóval is. A forgalmas utcákon épült kúriák földszinti boltozatos helységek árendátorok kezén kocsmák-, boltokként funkcionáltak. Így a tokaji kúriák nemcsak a fő- és középnemesi réteg a mezővárosban reprezentatívnak számító - általában csak időszakos - lakóhelyei voltak, hanem a XVIII. században itt megjelent zsidóság első otthonai is. Az 1750-es évek összeírásai a legtöbb zsidó családfőt tokaji nemesi kúriák árendás, vagy taxás bérlőjeként szerepeltetik.⁷⁴ Így - más észak-magyarországi mezővárosokhoz hasonlóan - ezek a városi házak a zsidóság különleges társadalmi és gazdasági helyzetéből adódó sajátos szegregációját is alkotják.

A közel 3.000 lakost számláló kisváros mennyiségileg meghatározó épületállománya azonban Tokaj jobbágyainak tulajdonában volt. Ezek - kamarai és nemesi kúriáknál jóval szerényebb épületek - a szőlőbirtokos, nagy állattartó, szűk belső telken élő *parasztpolgári réteg* életmódját tükrözték. A város szegregációjában főleg annak mellékutcáiba szorultak.

A tokajiak házai sokszor a környékbeli építőanyagból: kőből készülnek, illetve kőalapú vályogból, s általában pince is jár hozzájuk. A pincére, a borház nélküli „kőlyukra” gyakran csak az udvaron felbukkanó lyukas szellőző kő utal. A XVIII. században a hagyományos szoba-konyha (pitvar)-kamra elrendezésű paraszti épületeket a Hegyalján kezdték az utcáról alapincézni, így a lakás az „emeletre” került.⁷⁵ Ez a keskeny, egy-két ablakos, pinceajtós homlokzatú ház a tokaji városkép jellegzetessége lett. (14. kép) A XVIII. század végén az egyszerű háromszortatú ház még egy szobával bővül,⁷⁶ illetve szükség szerint műhely-bolt is járul a helységekhez. Az 1811-ben meghalt Horváth Sámuel tokaji házának helyiségei is ezt igazolják: „az hátulsó szoba - a pitvar - a kisebbik szoba - a bolt - a komora”.⁷⁷ A tokaji házakhoz tartozó udvaron a nagy állattartásnak megfelelő istállót építettek, és itt folytatódott a telek gyümölcsössel esetleg kerti szőlővel is. A telkek egy része lejtett, már a hegyre futott fel, mögöttük a szőlőhegyek, a tokaji városkép állandó kísérői magasodtak.

A város taxásainak házairól Bél Mátyás írja, hogy azokat „a szőlőtermesztés miatt (vindemiae causa) a szőlőtulajdonosok valamivel díszesebben szerelték fel, mint másutt. A sok szabadtelkű és csinosabb ház között itt is vannak elhanyagolt, alacsony kisvárosi házak, csekély munkával megépített kunyhószerű házikók, szalmával fedve; nem tekintve néhány takarosabbat”.⁷⁸

Bél Mátyás tömör leírása mögött azt a körübelül 300 házat kell látnunk, amely Tokaj 1777-es urbáriumában megjelenik, mint 250 házas jobbágy, 8 urasági szolga és 53 nemes jogállású tokaji lakos tulajdona és lakóhelye.⁷⁹ A házak külső képe az említett formán kívül igen sokféle lehetett, amint ezt a 300 családfőt is anyagi bázisa különféle társadalmi rétegekre bontotta. A nagyobb szőlővel, jobb értékesítési lehetőségekkel rendelkezett tokaji kismemes keskeny szalagtelkét hosszabban a telek végéig beépíthette, s a szakaszosan épült házrészek alá az udvarról külön pincéket is vajatott.⁸⁰ A XIX. század elejéről fennmaradt kismemesi lakóház rajza mutatja, hogy a ház belsejéből lépcső vezet le a tágas pinceelőtérbe, amely egyben borházként is szolgál.⁸¹ (15. kép)

Az épületek nagy része kő és fa, de a kisebb szőlőbirtokkal rendelkezett, illetve zsellér jogállású tokajiak gyakran építkeznek vályogból és paticsból is. Ez utóbbi, a vesszőfonat közé betapasztott agyag a vízjárta vidékek gyakori építőanyaga. Tokajban is főként a Bodrog-parti, az esőzések és a vízáradása miatt gyakran elöntött területen gyakori. De a kevésbé tehetősek a víztől távol is használják a paticsot, amint ez az egyik XIX. század eleji inventáriumból kiderül: „a ház mely a református egyház temetője alatt vagyon építve, patitsból épült, falja már dülöfélbe vagyon, az zszindelyből készült fedele egészen elrongyolódott”.⁸² Egy másik ház a Bodrog-szélen áll a „vízre járó uttza mentében, melly áll Patits fákkal fa oszlopokon gyékénnyel fedve két szobából egy konyhából és kis ólál és dirib darab palákokkal”.⁸³ Az egyszerűbb építkezés azonban a főbb utakon is megjelenik: „A nagy utzában vályok és Patits falból épült Taxás fundusson lévő ház”.⁸⁴

Az építőanyagokat (kő, vályog, patics) együtt is alkalmazták, ugyanígy a zszindely, mint a legdrágább tetőfedő anyag keveredhetett az olcsóbb gyékénnyel, náddal, a vízközeli helységek matériáival. Ezek a jellegzetes természetes anyagok a „Vizes Tokaj” városképének sajátos hangulatot kölcsönöztek.

A tokaji jobbágyi, taxás, kismemesi házak berendezése a kor általános lakáskultúrájának megfelelően igen egyszerű volt. A minden díszet nélkülöző bútordarabok, melyek kö-

zött ekkor, az almáriumot, komódot, esetleg szekrényt, illetve ládákat, nyoszolyát, asztalt és székeket találunk, általában fenyőfából készültek, és festve voltak. Színük igen különböző lehetett - sárga, kék, zöld, barna, fehér. A pitvar (konyha) felszerelése is alig tükrözött luxust, de ugyanúgy mint a bútorzat, különbözött a kor falusi paraszti tárgyi kultúrájától. A manufaktúrák cserépedényei, üvegtárgyai mellett néha önből esetleg ezüstből készült eszközöket is használtak.⁸⁵

A víz közelsége miatt az udvarokon gyakran írnak össze csónakot, evezőt, mint a tokajiak jellemző közlekedési eszközeit. 1823-ban Molnárné Asszonyság hagyatéki leltárába az alábbi vízi eszközöket vették fel: „egy nagy Jo halász Háló, mely is 70 ölnyi hosszúságu, minden hozzá tartozandóival nevezetesen: egy nagy vono kötel 45 öles, egy Laptár b. öles kötél, egy nagy hajo és négy lapát és egy kormány evedző olmaival s egy ismét két kisebb csonakok azokhoz, két bográtsal, két evedzők, egy darab viseletes háló, egy Doné háló”.⁸⁶

De a Tisza-Bodrog partján nem volt ismeretlen a szűnyogháló sem a házak felszerelési között.⁸⁷

A kamarai, nemesi kúriák, kismemesi, jobbágyi, zselléri lakóházak anyagukban, nagyságukban, formájukban, megjelenésükben a legszélesebb skálát mutatták, egyben azonban közösek voltak: a mezőváros bortermeleő monokultúrája tükröződött bennük: egyszerre voltak a szőlőtulajdonosok (vagy képviselőik) lakásai, az igás állatok tartásának helyszínei, illetve a bor feldolgozásának és tárolásának helyei. Ez utóbbi funkciókat a különböző méretű, állagú, építésű és számú *pincék* képviselték az épített környezetben, melyek a föld alatt egy „másik városként” egzisztáltak. Ezekre kőből vagy paticsból épült borházak, préházak, a földből alig kiemelkedő boltozott pincegádorok, az utcára nyíló vasalt, súlyos pinceajtók, vagy csak a kő szellőzőlyukak emlékeztettek. A pincék szakszerű kivájtása (általában a mecenzéfi bányavidék szakemberei végezték), a borházak, a pinceelőterek igényes megépítése, a pinceajtók komoly asztalos- és kovácsmunkát igényelt megjelenése - mind azt sejtették, ebben a földalatti külön világban rejtőzik a tokaji ember legfőbb kincse, a bor. Nemcsak a kúriáknak, hanem az egyszerűbb tokaji házaknak is nem egyszer több pincéjük is volt. Az 1812-ben elhunyt Baksai János „Felső uttzai házánál, mely áll két szobákból egy pitvarból A ház alatt vagyon: a Hátulsó ház alatt Pintze Ház, azon belül vagyon három pintze ilyen nevezettel: a Felső Pintze, a nagyobb Pintze, a kisebbik Pintze.”⁸⁸

A mezőváros szőlőbirtoklása és különleges jogállása miatt gazdálkodásban mindennapi életében sokkal több módon kötődött a kereskedelemhez, iparhoz, városi élethez, mint egy átlagos jobbágyfalu.

Tokaj *kézműves ipara* azonban nem jelenik meg átütő erővel a városképben, nemcsak azért, mert nem volt igazán jelentékeny, hanem, mert a legtöbbször céhen kívüli dolgozó iparosok házuk apró, eldugott műhelyében működtek, nemegyszer a pincésinten. A műhelyekbe beljebb kerülve azonban az idegen rácsodálkozhatott egy-egy mesterség gazdag tárgyi környezetére. 1811-ben Horváth Sámuel szücsmester hagyatékában „A Botba” 82 tételben írták össze a bőröket és a felszerelést, köztük olyan alapanyagokat is, melyek az öltözködés bizonyos luxusára engednek következtetni: persia, fekete-vere-setétbarna asztrahán, festett és festetlen tengeri giriny, festett macska, könyest, házi giriny, muszka nyúl, festett nyest, vad macska, őz, farkas.⁸⁹ A városképben csak a terjedelmes termékeket gyártó kádárok munkája tűnhetett fel, illetve az olyan mesteré, aki boltot is tartott. Ilyen volt a tipikusan városi igényeket kiszolgáló üveges: Üveges alias Novák Ádám, aki Morvaországból telepedett Tokajba.⁹⁰

A gazdálkodáshoz szorosan kötődő malomipar Tokajban a szárazmalmokkal van jelen, melyekről már a régebbi források is szólnak, mint a földesúri kúria tartozékáról.

1723-ban a legnagyobb tokjai ipari üzem, az urasági serfőző használatában is áll egy szárazmalom, sőt egy úszómalmot (mola navalis) is összeírnak kincstári tulajdonban, mely a Tiszára van telepítve.⁹¹

A tokaji kézművesek egy részének szegregációját a város Danckának nevezett negyedében, utcájában találjuk meg.⁹² Ez a hegyre felkapaszkodó utca, remek száraz pincéivel nevében a lengyel borkereskedőkre utal, de a XVIII. században az itt élt mesteremberekről volt nevezetes. Lakóházai az utcáról alápincézett, egy-kettő ablakos jellegzetes hegyaljai épületek voltak, melyekben az alsó szinten volt a műhely, az utcáról nyílt a préház és a pince, s ezek felett lépcső vezetett a lakószintre.

A tokaji iparosok a városban leginkább a piacokon, vásárokon jelennek meg, mely sokadalmak a tokaji városkép elengedhetetlen kellékei.

A *piacok* elsősorban az összegyűlt embertömeg, árumennyiség látványával részesci a tokaji városi életnek, nemkülönben a különféle illetőségű, nemzetiségű, nyelvű piacosok, kereskedők tarka forgatagával. A tokaji piac helye szintén középkori hagyományú, a város mértani középpontján, a templom mellett kiszélesedő, beépítetlen téren zajlott évszázadok óta. Az árak sokféleségét mutatja a tokaji magisztrátus árszabása (1787): a hús fontja 3x (krajcár), a rozskenyéré is 3x, a közönséges pálinka iccēja 24x, a seprőpálinkáé 7x, a szilvapálinkáé 40x (!), a szalonna fontja 12x, a sóé 3x, a lenolajé 21x, az olívaolajé 30x (!), a sör iccēja 2x, egy meszely köles 1 forint 42x, ugyanannyi borsó 2 forint 25x, egy meszely bab 2 forint.⁹³ A Tokaj környékéről bejött kofák kenyeret, tojást, túrót, vaját, csirkét, lisztet, halat árultak.⁹⁴

A piaci árusítás nagy része alkalmilag felállított helyen, kofák esetében legtöbbször csak a földön történt, de a források utalnak rá, hogy a piactéren állandónak tekinthető építmények is megjelentek. A legjellemzőbbek az ún. butikok, melyeket a piacteret övező templomkerti kőkerítéshez ragasztottak. Itt főként pecsenyések szolgálták ki a piac népes közönségét, de árultak szalonnát, vagy zsemlyét is ezekben a „kőből sárral épült vagy deszkából össze állított áruló boltocskákban”.⁹⁵ A tudatos városrendezés egyik legelső példája Tokajban, amikor az uradalmi építész a XIX. század elején kérelmezi ezek elbontását.⁹⁶

A piaci árulóhelyeket a város magisztrátusa adta bérbe. 1689-ben egyszerre öt patikának (utcai bódénak) való helyet ad a város tanácsa bérbe a Piac utcán az itt álló kúriák előtt, illetve a már meglévő „Botikok” mellett.⁹⁷ Ezekben az ún. kalmár árun kívül semmi mást nem árulhattak.

A nagy helyi és átmenő forgalommal rendelkező város kereskedelme a hat nagy országos *vásáron* folyt, melyek a Hegyalja legnépesebb kereskedelmi intézményei voltak. A vásárok közül a „szüreti (26-ik októberbe) a legnépesebb, és ilyenkor külső országi kereskedők is meglátogatják, azonban a többi városok is, leginkább az életre és marhákra nézve, igen nevezetesek”.⁹⁸ Ezek a vásárok a hegyvidék és alföld találkozásánál fekvő Tokajban a Felföld és Alföld áruit voltak hivatva kicsérlni, így látványosságban is több régió koloritját elegyítették.

A vásárhely a sóraktár után a Tiszánál „a hegy lábától a folyóig terjedő terület”.⁹⁹ Ez a tutajkikötő utáni legelőrész egyben a város lakott vége is.

A vásárok jellegzetes építménye volt a „czédulás ház”, mely „arra rendeltetett, hogy minden vásárkor onnan osztogassanak az „czédulák” az Dominalis Arendátornak jelenlétében, és Magistratualis Deputatio által, annak okáért, minthogy az városi proventus nem csak az Dominalis Arcndatort, hanem bizonyos része szegény városunkat is illetné”.¹⁰⁰ A vásárookban a vásározóknak, a piachoz hasonlóan, pecsenyét, pálinkát és más italokat árultak a deszkás sátrakból.¹⁰¹ A vásározó iparosok jellegzetes tárgyai sem ma-

radhattak el a sokadalomból, mint a vásári láda, cégér („Szűts Tábla, Szűts címer: rud, Schild nélkül, Sátor Deszkából”).¹⁰²

A város állandó kereskedelme azonban *üzletekben* folyt, s míg a piacoknak, vásároknak csak nagy látogatottsága árulkodott Tokaj különleges kereskedelmi szerepéről, a város boltjai valódi urbánus hangulatot árasztottak. Nagy részüket a XVII. század végétől görögök bérelték, s ún. bécsi árukkal voltak rakva, s nemegyszer luxuscikkkel is. A tokajiak állandóan panaszozzák azonban, hogy az engedélyezett árukon kívül minden más adásvételével is foglalkoznak: „in rerum natura (mindenféle dolgot) valamit csak kigondolnak úgy mint: gyóltstot, gyikinyt, turot, vajjat, kapát-kaszát et alija id generis (és más efféléket) ami őket nem illetve minden fel találtatik, mézsárszék. szalonna, gyertya, szapan, tubak, arenda”.¹⁰³

A görögök a piaci „butikok-patikák” bérlői között is ott vannak, s jórészt boltjaiknak és szaporodó kőházaiknak, valamint gazdag, egzotikus megjelenésűeknek, feltűnő öltözködnéknek is köszönhető Tokaj sajátos városias, keleties légköre. A reformkor utazói is egyértelműen összekapcsolják jelenlétüket Tokaj urbánus jellegével: „A végig kövezett főutcán nagyobbbrészt csinos földszintes házak vannak, de sok az egyemeletes épület is kényelmes bejárattal, és sűrűn látogatott kávéházak is találhatóók. A németek és a művelt görögök között már a nagyobb városok tónusa uralkodik (Ton der grösseren Stadte) viselkedésük, mely ha nem is teljesen pallérozott, és nem is mértéktartó, többnyire jó hangulatu és barátságos.”¹⁰⁴

A kávéháznak mint a városi műveltebb társas érintkezés fórumának már a XVIII. század közepén is van nyoma. 1765-ben szerepel az összeírásban Szpin Antalné Varga Kata, lakó, foglalkozása: kávésné.¹⁰⁵ Ugyanez az összeírás említi Fimer Ádám cukrászt is. 1781-ben Török Erzska kállai lakos, 20 éves, a Kávé Háznál szolgál.¹⁰⁶ 1801-ben, amikor Geindle András a kávé Tokajban, a hídmester említi valakit, akiről az a vád, „mintha idejét a Tokaji Kávé Háznál ivással, jádzással és tisztátalan személyekkel társalkodással töltené”.¹⁰⁷ Így lehet a kávéház a társas együttlét legkülönfélébb formáinak helyszíne.

A kávéháznál nagyobb múltra tekintenek vissza Tokajban a *kocsmák, fogadók*, fontos szerepet játszva nemcsak a város élénk idegenforgalmában hanem gazdaságában is, hiszen a bor termelésének alapvető feltétele annak eladhatósága. Így mind a Kamara, mind a város, mind a bérlők tartottak fenn kocsmát. Az ősi uradalmi kocsmákat - a Bodroghoz közeli Vendégfogadó-Filagóriát és a központi Palotát - továbbra is a Kamara üzemelteti. 1747-ben az orosz borvásárló bizottság meg akarja szerezni az egyiket, de a szepesi kamarai adminisztrátor nem adja, mondván, hogy a Filagória csapszéke igen alkalmas az italmérésre, ezért a romos épületet eladás helyett sürgősen rendbe kell hozni, hogy mielőbb hasznot hozzon.¹⁰⁸ Mind a két italmérést árendátorok bérlik, akik között a 40-es évektől már zsidók is vannak. 1723-ban 6 kocsmát (educilla) írnak össze a Kamara tulajdonában, s ekkor épül egy újabb fogadó a Tisza partján.¹⁰⁹

A kamarai tervtárban fennmaradt a sótelep melletti Fckete Sas fogadó XVIII. századi tervrajza.¹¹⁰ (16. kép) A rév, majd a híd melletti nagy forgalmú vendéglátóhely nemcsak külső megjelenésében egyszerű, szegényes, hanem belső berendezésében is. A XVIII. század közepéről való inventárium beszédesen vall a korabeli vidéki vendéglátás igénytelenségéről:

„A városon kívül a sóraktárnál lévő fogadóban:

- 1/ Az első három szobában ajtóvassal és zárral megerősített ajtó (1)
- 2/ A bejáratnál hasonló ajtó a megfelelő szereléssel ellátva (1)
- 3/ Közönséges hosszú asztalok (2)
- 4/ Egyszerű hosszú lócák (4)

- 5/ Egyszerű ablakok, melyek üvegei fával vannak keretezve, hiányzik 21 db ablakszem (5)
- 6/ Ugyanebben a hálószobában van egy lécekből szerkesztett kamrácska (1)
- 7/ Egyszerű vörös kályha a törések mentén vesszővel megerősítve (1)
- 8/ A konyhában vesszőből készült rekesz (clausura lignea craticularis) (1)
- 9/ A második szemből lévő hálószobában az előbbihez hasonló ajtó (1)
- 10/ Ablakok melyeknek ólomszegélye láthatóan hiányos (2)
- 11/ A falhoz szerelt lócák (3)
- 12/ Egyszerű vörös kályha hasonló az előbbiekhöz (1) A kályhákhoz lócák illeszkednek
- 13/ A szomszédos szobában ugyanolyan ajtók (2)
- 14/ A hálószobáéhoz hasonló ablak (1)
- 15/ A kocsiszínből ajtóvassal ellátott kapuk, javításra szorulnak (2)
- 16/ Jászlak ígás állatok bekötésére (2)”¹¹¹

A város reprezentatív fogadója csak a XIX. század közepén létesült. A piacon álló Patay kúriát (a család három kiváltságos köházssal rendelkezett a városban), 1755-ben vásárolta meg a Kamara. Ez az ingatlanszerzés része annak a kincstári gazdaságpolitikának, amely fokozatosan a város központjába koncentrált minden fontos gazdasági és igazgatási funkciót. A Palota mellett itt volt a Mihók-pince is, amely 1688-ban még csak mint a templom melletti földbevált pince szerepel az összeírásban, de 1731-ben már kincstári kúria áll felette.¹¹²

Ehhez az egyre gyarapodó épületállományhoz járult 1755-től az Arany Sas fogadó, melyet 100 körmőci aranyért vett meg a kincstár Patay Sámueltól.¹¹³ A kúriában, hasonlóan más nemesi házhoz, már ennek előtt is folyt italmérés. A Kamara ezt a fogadót is árendába adta, 1808-ban a nemességet szerzett görög kereskedő Szervitzky György bérlte. Ez a város szívében átalakítva ma is álló épület lett a tokaji idegenforgalom központja.

A tokaji fogadók nem érték el azt a vendéglátási nívót, melyet egy idegen elvárt volna a tokaji bor városától. Townson angol utazó 1793-ban így emlékezik tokaji kvártélyáról: „Feltételezhetnénk természetesen, hogy gazdag az a város, amely termékeny földeken, két folyó összefolyásánál terél el. Hogy ez miért nincs így, nem tudom, de Tokaj kicsi, nyomorúságos város, jóllehet rendelkezik ezekkel az előnyökkel. A fogadó olyan rossz, hogy a sóraktár igazgatója, akihez ajánlólevelem volt, a házába hívott, mert nem vállalta, hogy ott szálljak meg, elutazásomig remekül vendégül láttak.”¹¹⁴

A Kamara és a nemesi kúriák mellett a város is fenntartott kocsmát. A „Város Kocsmá Házát” (az árnyékszékkel és az istállóval) 1800-ban Wagner Félix kocsmáros bérelte 100 forintért. Ezen felül a város borából is árult itt 200 forintot. Ugyanekkor a város bevételek között a legelőbér kb. 150, s a piac jövedelme pedig 150 forint alatt van, ami jelzi a városi kocsmá élnék forgalmát.¹¹⁵

A kocsmák a tokaji „betyárok”, kétes elemek, hajléktalanok kedvelt tartózkodási helyei is voltak.¹¹⁶ Hogy az italmérés a XVIII. század egyik legvirágzóbb üzletága volt Tokajban, jelzi: 1755-ben 12 (!) olyan családfőt írtak össze, akik kocsmáros vagy fogadós volt.¹¹⁷

A kocsmák mellett nagy hagyományú kereskedések a mészárszékek is. 1688-ban 6 nemesi kúria mellett írnak össze mészárszékeket is, ugyanekkor a földesúrnak is van a piacon (in ipso foro) karóvázás, paticsfalu, náddal fedett mészárszéke.¹¹⁸ 1692-ben már zsidóval, „kettő föl vonno Deszkás táblája, vass retezés”.¹¹⁹ A városnak is a piacon volt egy fundusa mészárszékkal, melyet 1734-ben a kamarai prefektus a görögöknek adott ki árendába, a tokajiak nagy sérelmére.¹²⁰

Az állandó városi üzletek között a XVIII. század folyamán több valóban városias bolt is megjelenik. 1799-ben a piacon Katona Mihály szíjgyártó mester boltocskáját nemes

Lippay György borbélymester bérlő. ¹²¹ De van gyógyszertár is, a Megváltó Patikát 1700-ban alapítják a város szívében, a Magyar Koronát 1795-ben. ¹²² A városi üzlethálózat jellegzetes képviselője a könyvkereskedés is. Gombos Mihály a század végétől „kalendáriommal, oskolai és mindenféle imáságos könyvekkel nagy hasznára van a Hegyallyai lakosoknak”. ¹²³ A korabeli gyakorlatnak megfelelően Gombos nemcsak könyvárus, hanem könyvkötő is volt, aki hasznos nyomtatványokat is árult, mint például a „rhénes és magyar forintoknak mutató táblácskáját”. ¹²⁴

A borteremelés mellett a kereskedelem a legjellegzetesebb és a legjövödelmezőbb gazdasági tevékenység Tokajban a XVIII. században. A kereskedelem építményei városképi jelentőségűek, hiszen a legtöbb főutcai ház egyben üzlet is, s nem egy épület földszintjén három egymás melletti bolt is van. Szaporodnak a kereskedők, főként a görögök saját tulajdonú kőházai is. A vezető görög familiák - a Kefala és Karácsony-család - építette emeletes kőházak nemük legjobb reprezentációi. (17. kép) A két szomszédos palota copf stílusú füzérdíszekkel, kosárvíves, kőkeretes kapuikkal a gazdasági és társadalmi presztízsük csúcspontjára jutott görögök jelképei a város központjában. Ezek a kereskedőházak nemcsak külső megjelenésükben, hanem belső ornamentumaikkal is a későbarokk polgári luxust közvetítik. A Karácsony-ház restaurált freskói ritka kínesei a kor képzőművészetének. (18. kép)

A városon áthaladó országút vonalát követő főútcán meg is verselik a görög üzleteket: „12 görög bolt piacon sorjában,

Penzhalaszó gyalnok czekek valójában.” ¹²⁵

A görög házak között van földszintes is, nem egyet a kompánia ismert jelvénye a horog, szárán a 4-es számmal díszít. (19. kép)

Ezek a gazdag üzletek, elegáns személyzetükkel a városkép állandó, fényes „díszletei”, s nagyban hozzájárultak Tokaj viszonylag egységes, későbarokk kereskedővárosi képének kialakulásához.

Az államhatalmi és mezővárosi *igazgatás* intézményei kevésbé látványosak mint az üzletek, de a helybeliek számára rendkívüli fontossággal bírnak. Az egyik legerhesebb jobbágyi kötelesség, a kvártély nem mutatkozik meg az épített környezetben, hiszen azt a lakosság saját házában köteles ellátni. Tokajban azonban a hadszervezet magas szinten is képviseltette magát, így a főtisztek számára állandó szállást kellett a városban biztosítani.

A főtiszt *kvártély* a XVIII. században Tokaj egyik legnevesebb épülete. A Generális-ház történetében benne foglaltatik a mezőváros története is. 1676-ban a piac jeles helyén (in primario loco fori) állt a Nádasdy-ház, mézszárszékekkel és kocsmájával. ¹²⁶ 1687-ben már kincstári tulajdon, a harmincados-postamester lakja, ¹²⁷ egy évvel később pedig a szintén állami alkalmazott sóprefektus lakása. ¹²⁸ A kúriát ugyanis, miután a kincstárra háramlott (ad Fiscum Regium devoluta), sóraktárrá alakították át, s még 1731-32-ben is „só tárolására használtatik, és a sófelügyelő (salis perceptor) lakja”. ¹²⁹ Később is megmarad a kincstár kezén, de funkciója módosul, nem polgári, hanem katonai alkalmazottak számára építik át.

A „Stabalis ház, kvártély Ház, méltóságos generális kvártély háza, nemes vármegye Tokai háza” néven említett épület fenntartása a város és vármegye közös kötelessége volt. A város a ház átépítésénél megelőlegezte a vármegye költségrészét, s 1763-ban kéri annak megtérítését a nemes vármegyétől. ¹³⁰ Az épület ugyanis kicsinek bizonyult a katonai szállás számára. Először 1768-ban építik át, új épületrészt húznak az alapoktól, s a „districtualis generális Kvártély házában megépíttetésére 2.000 forintnál többet költenek”. ¹³¹ 1763-ban újabb építkezés indul, új épületrészt és istállót felállítandó. ¹³² Az 1780-as években a vármegye és a város közös tulajdonú háza és telke iránt megszűnt az

állami igény, így azt eladták az evangélikus communitiesnak.¹³³ A lutheránus gyülekezet a szállásépülettel együtt annak nevét is - Generális-ház - megörökölte.

Tokajnak kamarai tulajdonából következett, hogy a gazdasági irányító tisztséget betöltő személyt is a kincstár fizette. A provizor (tiszttartó) az uradalom legmagasabb rangú városi tisztségviselője volt. Mellette a gazdasági irányító tevékenységet, főként a dézsma beszolgáltatása körüli munkákat többen is végezték.

A provizor hivatala és lakása nem a régi uradalmi kúriák egyikében, hanem a Veres-féle telken épült ki. Ez a kúria a XVII. század végén Veres Máté házaként Tokaj egyik reprezentatív épülete: „remek taxás ház a város legelső utcáján, az utca felé néző frontján szép ebédlő (triclinium) itáliai kályhával, két ablak; egy fűthető szoba, melyben három ablak, remek kályha, egy pitvar melybe kötőhelyeket építettek be. Igen hosszú pince.”¹³⁴ Ez az épület az 1760-as években Strasoldo generális kvártélyháza.¹³⁵ Elegáns külső és belső megjelenése mellett valószínűleg központi fekvése is hozzájárult ahhoz, hogy nemesi rezidenciából előbb főtishti kvártélyház, majd a XVIII. században a provizor hivatala legyen. A telek topográfiai adatait egy századvégi tervrajz őrizte meg.¹³⁶ Ezen utcai homlokzata a főutcára néz, kisudvara pedig arra az utcára, amely a templom mellett húzódik, s melyen az esővíz folyik le.

1740-ben már provizori házként írják össze¹³⁷, amely „teljesen kőből épült, felső szintjére falépcsők vezetnek, a konyhába mint egy tornácba lehet bejutni, kicsiny pitvar, hálószoba, szoba, lakószoba. Az alsó szinten a számvevő (rationista) úr konyhája előtt lécekből összerótt tornác van a tető alatt, egy pitvar, konyha, a számvevő kéttablakos hálószobája, lakószoba, egy másik lakószoba. A számvevő hálószobája felől van a kocsmáros hálószobájának a bejárata. 100 hordóra való pince.”

A katolikus templom körül a provizori ház, a Palota-pince, dézsmaház a város birtokigazgatási centruma. Az épületeket a XVII. századi kúriák átépítésével tették a sokirányú igazgatási feladatokra alkalmassá. Viszonylag szerény városképi megjelenésük mögött a tokajiak számára a kamarai irányítás testesült meg.

A mezőváros különleges jogállásának köszönhetően a helység társadalma meghatározott közös jogok alapján az önkormányzat több intézményét is fenntartotta. Ezek között a legfontosabb a város választott politikai-közigazgatási-büntetőjogi testülete a magisztrátus, a tanács volt. Ez az intézmény önálló objektummal is rendelkezett a XVII. század óta. 1673-ban már szerepel az összeírásban a mezőváros tulajdonában lévő *Városháza* nevezetű épület (domus ad oppidum spectans: Varos haza dicta).¹³⁸

Az önálló épület a mezővárosi öngazgatás szimbóluma, telke pedig a XVII. századtól a mai helyen van. 1763-ban a megváltozott igényeknek megfelelően átépítik, 1000 téglát és 6000 zsindelet használva fel.¹³⁹ Nem sokkal később istállót is emelnek fenyőfából.¹⁴⁰ A városháza 1768-ban felvett inventáriuma szerint a szegényes szőlő- és földművelő esz-közök mellett 4 hámos lóval és két vasas szekérral rendelkezett a magisztrátus.¹⁴¹

A tanács székhelye, ellentétben a középkori szabad királyi és polgár városok gyakorlataival, ahol a városi integritás jelképe, a városháza mindig központi helyen, a város szívében emelkedik, Tokajban a város fő útvonalán, de nem a piacnak nevezett részen állt. A tokaji magisztrátus telkének topográfiai helyzete is jelzi a mezővárosi közösség és a földesúri joghatóság viszonyát.

1799-ben a városban óriási tűz pusztított, a városházát is majdnem teljesen elemésztvén. Az újjáépítés a század végére fejeződött be, és valószínűleg az ekkor épült szomszédos Phanschmied-ház elegáns, palotaszerű megjelenése hatott vissza a városháza külső képének megformálására. Így az emeletes, későbarokk ízlésű, copf füzérekkel díszes, manzárd tetős épületekről nehéz eldönteni, melyik készült egy tehetsős polgár városi palotájának, s melyik a mezőváros magisztrátusa hivatalának.¹⁴² (20. kép)

A városi önkormányzat nemcsak a székházával volt jelen Tokaj városképében, hanem fizetett alkalmazottainak megjelenésével is. 1758-ban Bujdosó János, a városi kocsisa az alábbi öltözéket kapta évi konvencióként a magisztrátustól: „Egy pár pokovoj posztóból való kék nadrág. Három pár Máky bőr csizma, Három pár fejer ruha. Egy fürtös guba, Egy fekete süveg.”¹⁴³ A város kocsjának bakján ülő fehér kabátos, kék nadrágos, gubás és fekete kalapos egyenruhás alak elvált a tokajiak rézgombos, rókás mentés kismemesi ill. németes, lajbis polgári és egyszerű paraszti viseletétől¹⁴⁴, de az idegenek, kamarai tisztviselők nyugati ruházatától is.

Messziről közeledve egy város felé az első épületek, melyek már a kontúrokból is kitűnnek, a *templomok*. Ezek nemcsak méretük, reprezentatív megjelenésük, hanem a helység településrendjében elfoglalt kitüntetett helyük miatt is a legfeltűnőbb elemei a városképnek. Számukból sokszor következtethetünk az ott élő felekezetek számára, méretük, stílusjegyeik a város történetének krónikásai is.

Tokajban a XVIII. század a templom építés százada is. A XVI.-XVII. században reformátussá lett középkori plébániaegyház visszakerülvén a katolikusokhoz a reformátusok egyszerű paticsfalu épületet kezdtek használni. 1731-32-ben a Hadady-féle kettős négyszögletű telken írják össze a kálvinisták imaházát (oratorium Calvinistarum), mely után taxát és bortizedet is fizetnek.¹⁴⁵ Bár a lakosság nagyobbreszt református vallású volt, a Habsburg-berendezkedés éles protestantizmus-ellenessége miatt több mint egy évszázadig az igénytelen kivitelű imahelyen tartották istentiszteleteiket, s ezen a telken volt iskolájuk is. Csak 1802-ben kezdték el az egytornyos, későbarokk templom építését, Franck Ignác uradalmi építész tervei alapján. A város központjától a hegy felé eső helyen, a paticstemplom helyén emelkedik a legfiatalabb tokaji templom a vizsgált időszakban. Építésével egyben lezárult Tokaj építéstörténetének legfontosabb, későbarokk korszaka.

A másik protestáns felekezet is igen későn jutott kőtemplomhoz. A lutheránus gyülekezet a Generális-házat vásárolta meg hitélete központjául. Ez az épület a piac mellett állt, s az egyik legkalandosabb sorsú tokaji ház volt. Városképi megjelenése nem változott meg gyökeresen az átépítés után sem, s így a különleges formájú épület nem mindennapi színfoltja lett Tokaj gazdag hitéletének és a piac körüli városképnek. (21. kép)

A középkori katolikus templom szentélye kelet-felé, bejárata a hegy felé nézett, s a város geometriai középpontjában magasodott. A későgótikus szentély és a támpilléres hajó a XVIII. század második felében barokk tornyot és kapuzatot kapott, s ezzel a korszakban épült egyházi épületekkel összhangban jól illeszkedett Tokaj későbarokk, meglehetősen egységes városképébe. (22. kép) Kőkerítés övezte, s ez fokozta súlyos, középkori jellegét, s egyben módot adott a piacosoknak, hogy zsemlés, peccsenyés butikjuknak támfalul szolgáljon. A városkép egyik feltűnő urbánus elemét is a templom hordozta, a toronyórát, melyet a város órasa javított.¹⁴⁶ A híres, már messziről feltűnt toronyóra korai meglétéről egy 1729-ben kelt kamarai jelentésből következtethetünk. Hodinka Antal bécsi levéltári kijegyzései között található az a latin nyelvű forrás, melyben 1729-es nagy tokaji tűzvész következményeiről számol be a helyszínre kiküldött kamarai tisztviselő: „a plébániaegyház tornyával, órájával (a kijegyzésben: horo regio, amelyet joggal javítottunk a következő formára: horologio), harangjaival, öt oltárával és a templom többi díszével együtt elhamvadt”.¹⁴⁷

A templom harangja nemcsak az egyházat szolgálta, hanem a város mindennapi életét is azzal, hogy az esti takarodóra is a templom harangja adta meg a jelet. A harangozó emellett a toronyóra felhúzására is megbízást kapott a város magisztrátusától: „1767. die 1/a January fogattam az Tokaj Parochialis Toronyban leendő Óranak naponkint való felvonására és Kilencz éjszakai órára takarodo harangozására János harangozót”.¹⁴⁸

A katolikus templom nemcsak órájával, hanem a város egyetlen orgonájával, annak unikális zengésével is egyedülálló intézmény volt Tokajban. Az orgona építésének idejét

nem ismerjük, de 1755-ben a városi összeírásban már felvételük „Hubonyista Károly rk. lakó, és eccl. zenésze”.¹⁴⁹

Az egyház orgonistája egy személyben tanító is, s a kántorral együtt a plébániához tartozó telken lakott, s itt tanította „különös szobában városbéli kisdedeket olvasásra és írásra”.¹⁵⁰ Az 1770-es években a templomhoz közeli plébániaépületek annyira megromlottak, hogy Jung kamarai kőműves mesterrel újakat terveztek.¹⁵¹ (23. kép) 1774-ben a templom felújítására a Kamara 1200 forintot utalt ki a katolikus plébánia számára.¹⁵²

A város második kőtemplomát, a görög katolikus egyházét a ruszinok építik, miután a szörnyű 1729-es tűzvész addigi, a város szélén fekvő (ad finem vergentis oppidum) Keresztelő Szent Jánosnak dedikált templomukat porrá égette.¹⁵³ Ezen a Bodrog-parti vizegyűző területen a kőtemplom előtt faépület állt, amelynek harangjait is megolvastotta a tűzvész. Az új kőtemplomot 1731-ben állították föl, amely a város fontos tájékozódási pontja lett - rusznyák templom, orosz cerkó - néven.¹⁵⁴ A mögötte haladó utcát is Orosz utcának hívták. A templom telkén 1752-ben a parochus új kőházát is felszentelik, később három harangot, szószéket is állítanak fel, s boltozatát is kifestik.¹⁵⁵ Az 1799-es nagy tűzvész után a görög katolikus templom is kamarai segítséggel (60.000 zsidely felhasználásával) épül újjá.¹⁵⁶ A Bodrog közelében, egykor a város szélének tekintett helyen felépült templom és lelkészlak - „a pócsi papok háza” - a Tokajban élő ruszinok kultuszának központja volt. 1729-ben a fatemplom leégésén keseregve (melyet nem sokkal azelőtt díszített fel nem csekély költségen egy tehetősi hívő) a parochus ezt írja a Királyi Kamarának: „Ez a hely szent (locus iste sacer ist), ezelőtt 12 esztendővel a boldogságos Szűzanya képe ebben a mi templomunkban könnyezett (imago beatissimae Matris Virginis in hacce ecclesia nostra lacrymabatur, mely képet a kiváló és tisztelendő egri káptalanbéliek visszaváltás feltétele mellett innen elvittek.”¹⁵⁷ A Bodrog-part ezen területe a ruszinok szegregációja, amit egy 1816-ban kelt inventárium is igazol: „Volontér Jánosnének és Zintyák György szomszédságai között a bodrog szélén...házban találtak két nagyobb és nyoltz apróbb képek...Egy pászka hordó kerek kosár...Kisdéd életben lévő fiacskámra nézve a Nemes Orosz Ekklesiának Előljáróit tutorul hagyom.”¹⁵⁸ (24. kép)

Az unitus egyház mellett az orthodoxok is kőtemplomot emeltek a XVIII. század végén. A Tokajban megtelepedett orosz borvásárló társaság - amely több mint egy fél évszázadig színezte Tokaj etnikai képét és városias légkörét - még nem rendelkezett templommal. A piaristák rendháza melletti ún. „moszkovita funduson” béreltek házat, melyet 1748-ban a kor színvonalán építettek át. Istentiszteleteiket is itt tartották.

Az oroszok által bérelt kettős telken végül a város gazdaság- és társadalomtörténetében sokkal nagyobb szerepet vitt görögök építettnek kőtemplomot. Az 1790-re felhúzott orthodox templom a kor színvonalának és stílusirányának megfelelő későbarokk ízléssel készült. Az egytornyú épülettel közel egy időben állítják fel az építészeti stílussal harmonizáló copf berendezést (ikonosztáz, szószék). A súlyos pompájú egykori berendezés szétszórattott, fonatos díszű vörösmárvány oltárának darabjai (Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Kőtár) képezhetik a rekonstrukció alapját. (25-26. kép)

Az unitus és az orthodox templom a keleti egyháztól örökölt ikonfalas berendezésével, a templomban (és a hívek otthonaiban) elhelyezett nagyszámú ikon különleges kultuszával, a liturgia bizánci jellegével, görög illetve egyházi szláv nyelvvel, az egyháztagok ruszin esetleg szlovák, illetve orosz, görög vagy más balkáni nyelvű beszédével, Tokaj városképeinek egzotikus jelleget kölcsönöztek. Ezek az egyházak és híveik feltűnő ellentéteket jelentettek a kamarai hivatalok nyugatias, főként német nyelvű társadalmi csoportjainak. A XVIII. századi német utazó a sóhivatali épületeken kívül egyedül a görög (orthodox) templomot találja méltónak a figyelemre a leírásában: „A város egyetlen hosszúságú utcából áll amely a meredek hegy és a Tisza között húzódik. Egy szépséges görög templom és a kamarai épületeken kívül csak kevés értékes épület van itt.”¹⁵⁹

A XVIII. század a szerzetesrendek rövid életű megtelepedésének az időszaka is Tokajban. A katolikus rendek csak pár évtizedig működtek itt, sajátosan XVIII. századi jelenségként. A század elején az új politikai berendezkedés nyomán a kapucinusokat telepítik le először a városba. Az Ausztriából érkezett szerzetesek 1713-ban azt kérik az uralkodótól, hogy utalja ki számukra a Rákóczi háznak nevezett épületet, vagy a plébániát, amennyiben a régi plébánia, ahová még Rákóczi ültette be a református papot, felszabadulna.¹⁶⁰ A Rákóczi-ház, amelyet az 1668-as metszeten ugyanígy neveznek meg, azonos a Nagy Kúriával, melyet a Kamarától meg is kapnak a kapucinusok. 1729-ben kamarai segítséggel rendházat és templomot építenek itt ki.¹⁶¹ (27. kép)

A volt pálos kolostorból fejedelmi palotává, majd rendházzá alakított épület a tokaji városkép egyik uralkodó eleme volt az évszázadok alatt. Sorsa szorosan összefonódott a mezővároséval, annak történelmi fordulóin az épület funkciója is rendre megváltozik. A XVIII. század nagy részében a kapucinusok birtokában a katolikus uralkodó támogatásával masszív, tömbszerű, egyszerű épületegyüttes jön létre a torony nélküli templommal, a rendházzal és iskolával. Spech Lajos monográfiájában is szerepel a klostrom leírása: „Kapuztinusok 1712-ben hozattak ide Ausztriából, klostromjok a város felső végén Keresztúr felé volt, a hol különös volt egy kápolna, a Laurentomi (Lorétoi) Boldogságos Szűz tiszteletére. 1787-ben királyi végzés szerint...eltöröltetett klostromjokon ezen írás felül olvastatott:

Vix orimur, morimur, sensimque perimus et imus,

At quo? nescimus, sed tamen imus eo.

(Meghal az ember alig születik, elenyészik és már megy

Nem tudjuk merre, mégis az út odavisz.)”¹⁶²

A másik megtelepedett rend a piaristáké, amely 1727 után egy tokaji nemes asszony alapítványával szerzett ingatlant Tokajban. A város központjában előbb az örökölt telken építik ki rendházukat, majd 1741-ben újabb telket vásárolnak iskolájuk számára. Tokaji működésük 1789-ben szakad meg, mivel Sátoraljaújhelyre költöznek.

Bár Tokaj lakossága nagyobb részt református, a rendházak és templomaik, iskoláik, kolostori életük nem kevésbé gazdagította Tokaj vallási és társadalmi közegét. Híveiket főként a város német nyelvű lakosaiból toborozták: „a Romai Catholica religion penigh igen kevés lakos vagyon, mely is jobbára németekbül áll, melyek inkább a Német Praedicatio okáért a P. Capucinus Barátok, mások penigh az P. P. Piaristák Templomát gyakorollyák.”¹⁶³

Tokajban a XVIII. század folyamán egy időben magyar, latin, egyházi szláv, bizánci görög, német nyelven folytak istentiszteletek a város templomaiban, illetve héber nyelven is a században megjelent zsidóság otthonaiban. A zsidók csak a következő század elején építik fel első zsinagógaikat.

Fucker András Tokainum Illustratum című kézirat monográfiájában a város sok színű vallásos életét és annak városképi megjelenését így jellemzi (1751): „A plébániatemplom közepes méretű, saját plébánosa van. Távolabb a kapucinus atyák rendháza látszik templomával. Csak nemrégén építették, közel ahhoz, ahol Keresztúr városába juthatunk ki. Itt az iskolai traktus és a rendház után van a kis befogadóképességű templom, melyet nemrégén alapítottak. A rutének is saját szokásaik szerint élnek itt vallásos életüket, kicsiny kápolnát bírva; a helvét hitvalláson lévőknek pedig imaházuk (oratorium) van a hegy lábánál.”¹⁶⁴

Tokaj a XVIII. századi városképében a legnagyobb változást a város középkori területén kívül felépült új városrész, Kistokaj hozta. Bencsik János kutatásai nyomán¹⁶⁵ ismertes Tokajnak a hídon túli, tudatos kamarai irányítással, telekosztással történt terjeszkedése. A „cameralis geometra” által kimért telkeken a tarcali prefektúra utasítása szerint úgy kellett építkezni, hogy „az Épületek sorjában, s egy líneában legyenek állítván a Fronttal

az Utzára, a menyire lehet, fundamentuma kő vagy égetett téglából, az több része pedig nyers téglából építiesen".¹⁶⁶ Az uralkodói akarat szerint a házaknak szükség szerint kvártélynak is meg kellett felelniük. A kistokaji telepítéssel nemcsak újvárosi telkek jöttek létre, hanem a mesteremberek letelepedésének szorgalmazásával ez a terület a város 1755 után kialakult új szegregációjának is tekinthető.

Tokaj XVIII. századi városképének minőségéhez, változásához a mezőváros minden rendű és rangú lakója hozzájárult. A legszembetűnőbb építészeti elemeket a királyi Kamara emeltette már meglévő épületek átalakításával, sokszor megőrizve azok eredeti funkcióját. A városkép jellemző részei voltak az egyházi épületek is (templomok, imaházak, kolostorok, iskolák). A város telkeit birtokló különböző társadalmi elemeket kúriáik, taxás nemesi és polgári házaik, kismanesi illetve jobbágyházaik, és a telkekkel nem rendelkezők paticsviskóik, kunyhóik képviselték az épített környezetben. Ezek sokszor rendezetlen, a tudatos városépítést nélkülöző halmaza, a város rossz útjai az ide érkezett idegenekre gyakran lehangoló benyomást tettek. A tokaji bor világhírmeve után sokan rendezettebb, városiasabb környezetet várván csalódtak a városban. „Tokaj...tsak falu számba megy némely külföldi Iróknál, a kik feljebb becsülik a könnyen járható utak alkalmas voltát, a Tokai Nektár hírénel és becsénél...kőházak vannak többnyire a városban, sőt kis Tokajban is, egy részint; vagynak számosak, két emeletűek, kivált a városban; de minthogy minden rend nélkül, valamint az útszak is szerte széjjel vannak, kevés figyelmet érdemelnek.”¹⁶⁷

Tokajban elmaradt a más városokra jellemző rendezés, mivel nem volt püspöki székhely, hogy a pompakedvelő főpapok nyugati mintára barokk székesegyházat, palotákat emeljenek, s ezzel egy időben a városképet is elegáns, nagyméretű terekkel bővítsék; ugyanígy nem volt állandó lakhelye főúri családoknak sem, melyek presztízszüknek és igényeiknek megfelelő otthonokat kívántak. Tokaj megmaradt bortermelő, nagyállattartó mezővárosnak, ahol a földesúr - a kincstár - építkezéseiben a funkcionalizmust, takarékoskosságot, egyszerűséget, megbízhatóságot tartotta szem előtt, hiszen a tulajdonos képviselőiben hivatalnokok laktak az épületeket. A possesszionátus nemes családoknak sem Tokaj volt az állandó tartózkodási helye, így kúriáik ahelyett, hogy luxust sugárzó rezidenciák lettek volna, sokkal inkább a gazdasági funkcióknak megfelelő épületek voltak. A bortermelő tokaji jobbágy otthonai is elsősorban gazdasági igényeket elégítettek ki, eleganciában nem vehették fel a versenyt a polgár városok lakóházaival. Ezzel még a tokaji kereskedőréteg egyszintes, egyszerű kőházaik sem vetekedhettek.

Egyedül a városban meglepedett csekély számú balkáni kereskedő réteg volt képes palotáival, üzleteivel, otthona belső fényűzésével bizonyos luxust vinni Tokaj városképébe.

Ez a városkép mégis mutat valamelyest a korszakban kialakult építészeti és hangulati jellegzetességet a barokk késői, egyszerűsödött, főként a copf ízlés díszítőelemeit hordozó stílusával. A középkor csak az utcák kanyargós, meredek, szűk voltával van jelen itt a XVIII. században. (28. kép)

A természeti háttér állandó, szem elől téveszthetetlen jelenléte ekkor még csak a mezőváros gazdasági háttérét képezi, a víz és a hegyek a pihenés, a szórakozás, illetve az életmód más, nem gazdasági jellegű aspektusainak nem színterei.

A tokaji táj és környezet egyetlen - főként az utazók fantáziáját felkeltő - eleme amely a múltra utal, és semmiféle jelentőséget nem hordoz: a *várrom*. Ez az omladék már csak hangulatával része a városképnek, mementóként, arra az időre figyelmeztetve, amikor a vár hadászati szerepe miatt sokszor a mezőváros is háborús szenvedéseket viselt. A Bodrog másik partján fekvő pezsgő életű város feltűnő kontrasztja a Bodrozug szögletében omladozó rom, az elmúlás, magány, elhagyatottság képzetét kelteve. A reformkori német utazó is ekként szemléli: „A Bodrog egyik félszigetén fekvő régi tokaji várból,

mely 1705-ben ellenséges kéztől (!) (von Feindeshand) romboltatott le, már alig látni többet néhány romnál a folyóparti halászkunyhók mellett. Négyszögletes volt ez a vár, közepén löportoronnyal, a vastag falak erős ostromot is képesek voltak kiállni, s most ez az egykor vad háborús csatazajtól hangos hely már több mint egy évszázada puszta és elhagyatott.”¹⁶⁸ Fucker Andrást is a magányos rom képe ihleti leírásaiban: „a folyók összefolyásánál fekszik a tokaji vár vagy erősség omladéka, mely az elmúlt században híres védmű volt a katonai építőművészet szabályainak megfelelő megépítésével, természetes és mesterséges módon is jól megerősítve. Most teljesen elnéptelenedett tölgyek és fűzek foglalták el.”¹⁶⁹

Jegyzetek

- 1 *Bél M.*, 1732.
- 2 *Zombory G.*, 1686.
- 3 *Csorba Cs.*, 1989. 68-70.
- 4 *Borbály A.*, 1933. és *Hrenkó P.* 1978. közli a röpiratot
- 5 *Rózsa Gy.*, 1959. 18.
- 6 *Hrenkó P.*, 1978. 11. ábra.
- 7 *Mohl J.-Lasz gallner A.G.* 1828. 70.
- 8 1. Tokaj kamarai mezőváros térképe 1790. körül, OL S-12. Div. XVIII. No. 35.
2. Kneidinger András kamarai mérnök térképe, 1776., OL S-11. 830/7.
3. Zemplén vármegye katonai térképei 1784. Kriegsarch., Kartenabteilung B. IX. a. 527.
4. Tokaj és környékének kéziratos térképe 1820. körül, rajzolta Alios Schwab, ÖNB Kartensamml. FKB T/16. (Rajz: Homola Krisztina)
- 9 *Orosz I.*, 1984.
- 10 U. et C.. 58/18
- 11 Tokaj lt. Tanácsi iratok 1764.
- 12 *Ember A.*, 1987. 23.
- 13 *Orosz I.*, 1984. 534.
- 14 *Papp Gábor*: Rándulás Debreczenből Patakra, Társalkodó, VII. 1838. július 28.
- 15 OL U. et C. 58/14
- 16 Tokaj lt. Tanácsi iratok 1730.
- 17 *Gáll I.*, 1970. 33.
- 18 *Mohl J.-Lasz gallner A.G.* 1828. 69.
- 19 OL S-79/1187. cs. (1773) és OL S-11/1462. (1771)
- 20 *Bencsik J.*, 1988. 115.
- 21 OL S-11/1462.
- 22 OL S-79/1187. cs. és OL S-11/1462.
- 23 Tokaj lt. Tanácsi iratok 1763.
- 24 Tokaj lt. Tanácsi iratok 1757.
- 25 Tokaj lt. Tanácsi iratok 1753.
- 26 Tokaj lt. Tanácsi iratok 1753.
- 27 *Ember A.*, 1987.23.
- 28 *Mohl J.-Lasz gallner A.G.*, 1828. 68-69.
- 29 Tokaji lt. Tanácsi iratok 1763.
- 30 OL S-11/1462.
- 31 OL S-79/1187. cs.
- 32 Tokaj lt. Tanácsi iratok 1764.
- 33 *Bencsik J.*, 1933/a. 323.
- 34 Tokaj lt. Tanácsi iratok 1765.
- 35 *Csatáry Ottó*: Úti emléklapok 1845-ről, Tokaj. Életképek, 1846. 759.
- 36 Társalkodó, 1837. 396.
- 37 *Berecz Károly*: Úti tárcza, Életképek, 1846. 759.
- 38 *Paget J.*, 1839. 141.
- 39 *Spech L.*, 1823. 23-24.
- 40 *Bombardi M.*, 1718. 171.
- 41 *Molnár A.*, 1799. 26-27.
- 42 Hofk. arch. Ung. Hoff. 22. Febr. 1747. Fol. 601.

- 43 Tokaj lt. Városgazda számadásai 1826.
- 44 Tokaj lt. Tanácsülési jk. 1801. No. 26.
- 45 Tokaj lt. Tanácsülési jk. No. 164.
- 46 Tokaj lt. Tanácsülési jk. 1801. No. 63.
- 47 *Papp Gábor*: Rándulás Debreczenből Patakra, Társalkodó VII. 1838. július 28. 233.
- 48 U. et C.. 58/16.
- 49 *Kamody M.*, 1979.
- 50 Tokaj lt. Tanácsi iratok 1782.
- 51 U. et C.. 58/17.
- 52 U. et C.. 58/14.
- 53 OL Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Rakoczianae fasc. 13. 1645/3970
- 54 U. et C.. 58614.
- 55 OL T-62/No. 1076.
- 56 OL T-62/No. 531.
- 57 *Ághné Korompay K.*, 1989. 163.
- 58 Tokaj 1991. 3. ábra
- 59 *Jóó T.-Ribáry Z., 1964. és Bencsik J.*, 1993/a. 214.
- 60 *Szabó J.*, 1989. 152.
- 61 Tokaj lt. Tanácsülési jk. 1808. No. 161.
- 62 U. et C.. 58/28.
- 63 U. et C.. 58/33.
- 64 Hofk. arch., Ung. Hoff. 22. Febr. 1474. Fol. 601.
- 65 Hofk. arch., Kartensammlung Ra. 256. Jelzet nélkül közölve: Komáromy József: Tokaj késői várának felfedezett alaprajza, Észak-Magyarország, 1969. dec. 14.
- 66 OL T-1/No. 367.
- 67 OL T-62/No. 362.
- 68 OL T-1/No. 362.
- 69 U. et C.. 58/14.
- 70 Hofk. arch., Ung. Hoff. 22. Febr. 1747. Fol. 601.
- 71 *Olajos Cs.*, 1990. 90-99.
- 72 *Bél M.*, 1732.
- 73 *Bencsik J.*, 1990. 42.
- 74 *Bencsik J.*, 1993/a. 306-309.
- 75 *Kecskés P.*, 1989. 244.
- 76 *Balassa M. I.*, 1994. 82.
- 77 Sp. Ref. Lt. Tokaji Ref. Egyház iratai, Végrendeletek. 1811.
- 78 *Bél M.*, 1732.
- 79 *Bencsik J.*, 1993/a. 252-262.
- 80 *Kecskés P.*, 1989. 252.
- 81 OL T-62/No. 1234. Közli: *Kecskés P.*, 1989. 253.
- 82 *Bencsik J.*, 1993/b. 15.
- 83 Uo. 15-16.
- 84 Uo. 16.
- 85 *Bencsik J.*, 1993/b. 5-58.
- 86 Sp. Ref. Lt. Tokaji Ref. Egyház iratai, Végrendeletek, 1823.
- 87 Uo. 60.
- 88 Sp. Ref. Lt. Tokaji Ref. Egyház iratai, Végrendeletek, 1812.
- 89 Sp. Ref. Lt. Tokaji Ref. Egyház iratai, Végrendeletek, 1811.

- 90 *Bencsik J.*, 1993/a. 293
- 91 U. et C.. 58/33.
- 92 *Papp M.*, 1992. 60.
- 93 *Tardy L.*, 1963. 144-145.
- 94 *Bencsik J.*, 1993/a. 302-303.
- 95 Uo. 214.
- 96 Uo. 214.
- 97 Tokaj lt. Tanácsi iratok, 1689.
- 98 *Spech L.*, 1823. 28.
- 99 *Mohl J.-Laszgallner A.G.* 1828. 69.
- 100 Tokaj lt. Tanácsi iratok, 1740. körül
- 101 Tokaj lt. Tanácsi iratok, 1740. körül
- 102 Sp. Ref. Lt. Tokaji Ref. Egyház iratai, Végrendeletek, 1811.
- 103 Tokaj lt. Panaszok, 1766.
- 104 *Mohl J.-Laszgallner A.G.* 1828.
- 105 *Bencsik J.*, 1993/a. 245.
- 106 Tokaj lt. Törvényszéki iratok, 1781.
- 107 Tokaj lt. Tanácsülési jk. 1808. No. 14.
- 108 *Tardy L.*, 1963. 51.
- 109 U. et C.. 58/33.
- 110 OL T-1/IV. 363-364.
- 111 OL E 696 14. cs.
- 112 U. et C.. 58/17 és 58/34.
- 113 Tokaj lt. Tanácsi iratok 1755.
- 114 *Györffy K.*, 1991.
- 115 Tokaj lt. Számadások, 1800.
- 116 *Bencsik J.*, 1993/a. 327-329.
- 117 Uo. 230-247.
- 118 U. et C. 58/17.
- 119 U. et C. 58/19.
- 120 Tokaj lt. Panaszok, 1734.
- 121 Tokaj lt. Tanácsülési jk. 1799. No. 14.
- 122 Magyarország Közegészségügyi Statisztikája (Szerk.: Oláh Gy.) Budapest, 1876. 390.
- 123 *Spech L.*, 1823. 30.
- 124 *Dóczy J.-Wellmann I.-Bakács I.* 1934. 1468. sz.
- 125 *Ember A.*, 1987. 24.
- 126 U. et C.. 58/9.
- 127 U. et C.. 58/16.
- 128 U. et C.. 58/17.
- 129 U. et C.. 58/34.
- 130 Tokaj lt. Tanácsi iratok 1758.
- 131 Tokaj lt. Panaszoké 1758.
- 132 Tokaj lt. Számadási mellékletek, 1763.
- 133 *Bencsik J.*, 1993/a. 217.
- 134 U. et C.. 58/9.
- 135 U. et C.. 58/9.
- 136 OL T-62/1082/2
- 137 U. et C.. 59/2

- 138 U. et C.. 58/6
- 139 Tokaj lt. Számadási mellékletek, 1763.
- 140 Tokaj lt. Számadási mellékletek, 1763.
- 141 Tokaj lt. Számadási mellékletek, 1768.
- 142 *Aghné Korompay K.*, 1989.
- 143 *Bencsik J.*, 1988. 116.
- 144 *Bencsik J.*, 1993/b. 52-53.
- 145 U. et C.. 58/34.
- 146 *Bencsik J.*, 1993/a. 214.
- 147 *Hodinka A.*, 1989. 224.
- 148 Tokaj lt. Számadási mellékletek, 1767.
- 149 *Bencsik J.*, 1993/a. 235.
- 150 Tokaj lt. Tanácsi iratok, 1779.
- 151 OL T-1/No. 367.
- 152 Hodinka gy. MTA MS 4812/16
- 153 Hodinka gy. MTA MS 4812/16
- 154 OL S-11/1602
- 155 Hodinka A., 1989. 212.
- 156 Uo. 213.
- 157 Hodinka gy. MTA MS 4812/16
- 158 *Bencsik J.*, 1993/b. 99-101.
- 159 Seipp CHR., 1793. 168.
- 160 Hodinka gy. MTA MS 4812/17
- 161 *Ribáry Z.-Joó T.*, 1964.
- 162 *Spech L.*, 1823. 28-29.
- 163 *Bencsik J.*, 1993/a. 208.
- 164 *Fucker A.*, 1751. 9.
- 165 *Bencsik J.*, 1990.
- 166 Uo. 49.
- 167 *Spech L.*, 1823. 28 és 30.
- 168 *Hormayr J.*, 1824. 527.
- 169 *Fucker A.*, 1751. 8.

Levéltári rövidítések:

Hodinka gy. MTA MS

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Hodinka Gyűjtemény, MS 4812

Hofk. arch.

Hofkammerarchív, Wien

Kriegsarch.

Kriegsarchív, Wien

OL E 696

Magyar Országos Levéltár, Szepesi kamarai levéltár. Összeírások: Diósgyőr-Tokaj

OL S-11

Magyar Országos Levéltár, Kamarai térképek

OL S-79

Magyar Országos Levéltár, Kataszteri iratok

OL T-1

Magyar Országos Levéltár, Tervtár

OL T-62

Magyar Országos Levéltár, Kamarai tervrajzok

OL U. et C.

Magyar Országos Levéltár, E 146 Urbaria et Conscriptioes

ÖNB Kartensamml.

Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Kartensammlung

Sp. Ref. Lt.

Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Levéltár

Tokaj lt.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára, Tokaj város levéltára

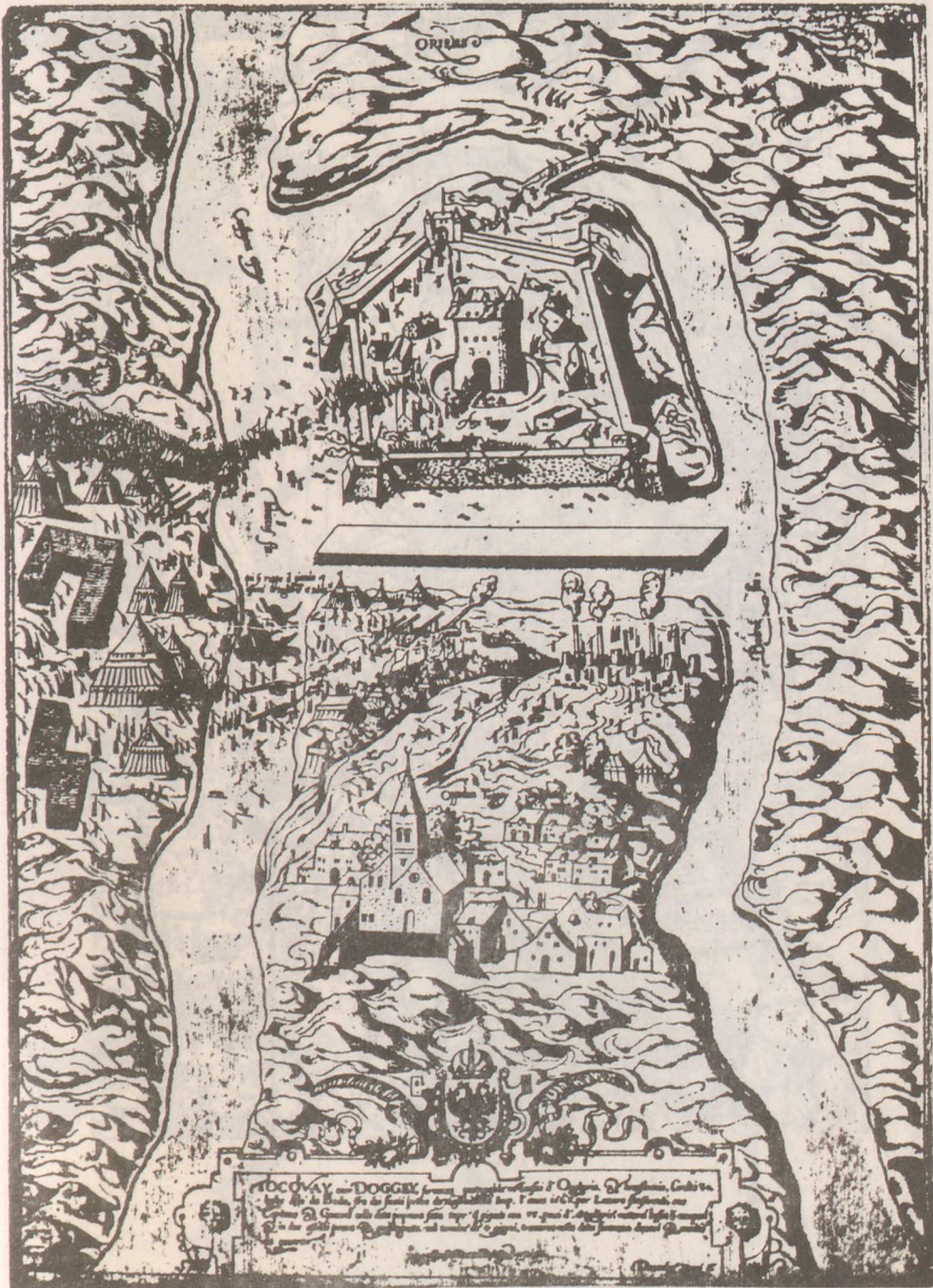
Irodalom

- ◇ *Ághné Korompay K.*, 1989.
Tokaj a XVIII.-XIX. század fordulóján. Archív tervek üzenete a múltból a holnapot építő mának. In.: Tokaj és Hegyalja I. Szerk.: Bencsik J. és Szappanos Erzsébet, Miskolc
- ◇ *Bencsik J.*, 1988.
Tokaj város gabonafelvásárlása a XVIII. század végén. In.: Hegyaljai mezővárosok történeti néprajza, szerk.: Bencsik J. és Viga Gy., Miskolc, 115-129.
- ◇ *Bencsik J.*, 1990.
Tisza-Tokaj mezőváros túlnépesedése a XVIII. század második felében. In.: Tokaj és Hegyalja II. Szerk.: Bencsik J. és Szakál J.-né, Miskolc. 162-173
- ◇ *Bencsik J.*, 1993/a.
Paraszt és mezővárosi kultúra a XVIII.-XX. században, Miskolc-Tokaj
- ◇ *Bencsik J.*, 1994/b.
Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774-1849), Sátoraljaújhely
- ◇ *Bél M.*, 1732.
Zempleniensis Comitatus Notitia Historica, Politica, Kézirat, Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 274.
- ◇ *Bombardi M.*, 1718.
Topographia magni regni Hungariae, Viennae
- ◇ *Borbély A.*, 1933.
Adatok Tokaj vára helytörténetéhez, Debreceni Szemle, 11. szám 384-394.
- ◇ *Csorba Cs.*, 1989.
Tokaj várának története, in.: Tokaj és Hegyalja I. Szerk.: Bencsik J. és Szappanos Erzsébet, Miskolc. 66-75.
- ◇ *Cs. Dobrovits S.*, 1983.
Építkezés a XVIII. századi Magyarországon (Az uradalmak építészete), Budapest
- ◇ *Dóczy J.-Wellmann I.-Bakács I.*, 1934.
A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete, Budapest
- ◇ *Ember A.*, 1987.
Debreczeni Ember András és Marton János leírásai Tokaj-Hegyalja és Zemplén településeiről. Szerk.: Pap Miklós, Miskolc
- ◇ *Fucker A.*, 1751.
Tokainum Illustratum, Kézirat, Az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Quart. Lat. 1984.
- ◇ *Gáll I.*, 1970.
Régi magyar hidak, Budapest
- ◇ *Győrffy K.*, 1991.
Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon (Idegen utazók megfigyelései), Budapest
- ◇ *Hodinka A.*, 1989.
A tokaji görög katolikus parochia történetének forrásai. In.: Tokaj és Hegyalja I. Szerk.: Bencsik J. és Szakál J.-né, Miskolc 208-241
- ◇ *Hormayr J.*, 1824.
Tisza-Tokaj, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, Aug. 13.524
- ◇ *Hrenkó P.*, 1978.

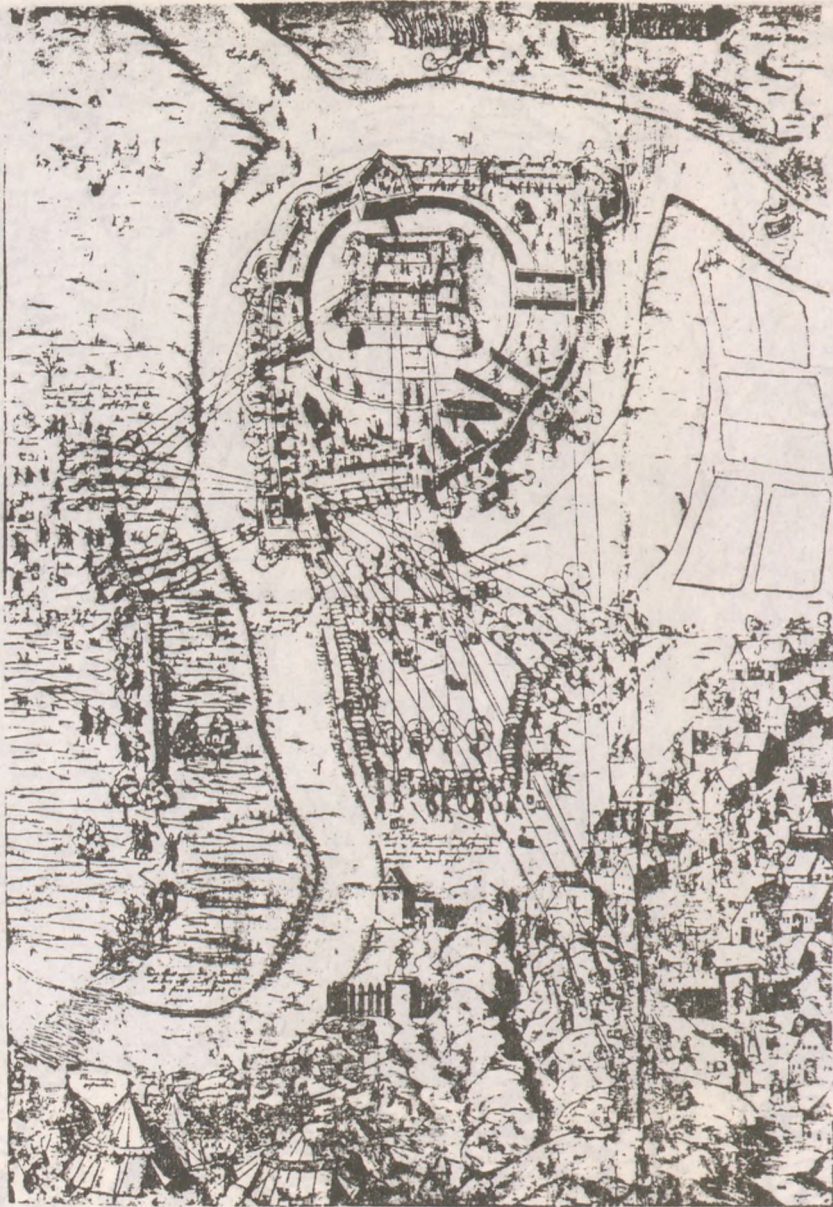
- Lucas Geörg Ssicha hadmérnök tokaji várképei nyomában, Geodézia és Kartográfia, 30. évf. 5. szám. 368-378
- ◇ *Kamody M.*, 1979.
A tokaji posta története, A Herman Ottó Múzeum Közleményei, XVII.-XVIII. 167-180.
- ◇ *Kecskés P.*, 1989.
A mezővárosi lakóházak alaprajzi típusai Észak-Magyarországon. In.: Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségben. Szerk.: Cseri M.-Balassa M. I.-Viga Gy., Miskolc-Szentendre 231-268
- ◇ *Mohl J.-Lasz gallner A.G.*, 1928.
Das Tokayer Weingebirge und dessen Umgebungen genannt: Hegyallya, Kassa
- ◇ *Molnár A.*, 1799.
Tekintetes Nemzetes Zemplén vármegye leírása, Kézirat, Az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 61.
- ◇ *Olajos Cs.*, 1990.
A tarcali koronauradalom építészeti emlékei, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 73-103.
- ◇ *Orosz I.*, 1984.
Településrend és a kertek típusai Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII.-XVIII. században, Ethnographia, XCV. 520-540.
- ◇ *Paget J.*, 1839.
Hungary and Transylvania, with remarks on their condition, social, political and economical, London
- ◇ *Pap M.*, 1992.
Tokaji tanulmányok, Tokaj
- ◇ *Ribáry Z.-Joó T.*, 1964.
A tokaji pálos kolostor nyomában, A Herman Ottó Múzeum Közleményei, 6.49-52
- ◇ *Seipp Chr.*, 1793.
Reisen von Pressburg durch Mahren, beyde Schleisen und Ungarn nach Siebenbürgen, Frankfurt-Leipzig
- ◇ *Soós E.*, 1914.
A tokaji vártörténet hadi- és műleírása, Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez, XIX. 40-114.
- ◇ *Spech L.*, 1823.
Tisza-Tokaj városának rövid leírása, Tudományos Gyűjtemény, IV.3-32.
- ◇ *Szabó J.*, 1989.
Szerzetesrendek, kegyestanítórendi-iskola Tokajban. In.: Tokaj és Hegyalja I. Szerk.: Bencsik J. és Szappanos E., Miskolc 151-161.
- ◇ *Tardy L.*, 1963.
A tokaji Borvásárló Bizottság története (1733-1798), Sárospatak
- ◇ *Tokaj 1991.*
Szerk.: Dr. Bencsik János, Tokaj
- ◇ *Zombory G.*, 1868.
Hegyalja, Hazánk és a Külföld, 44. szám

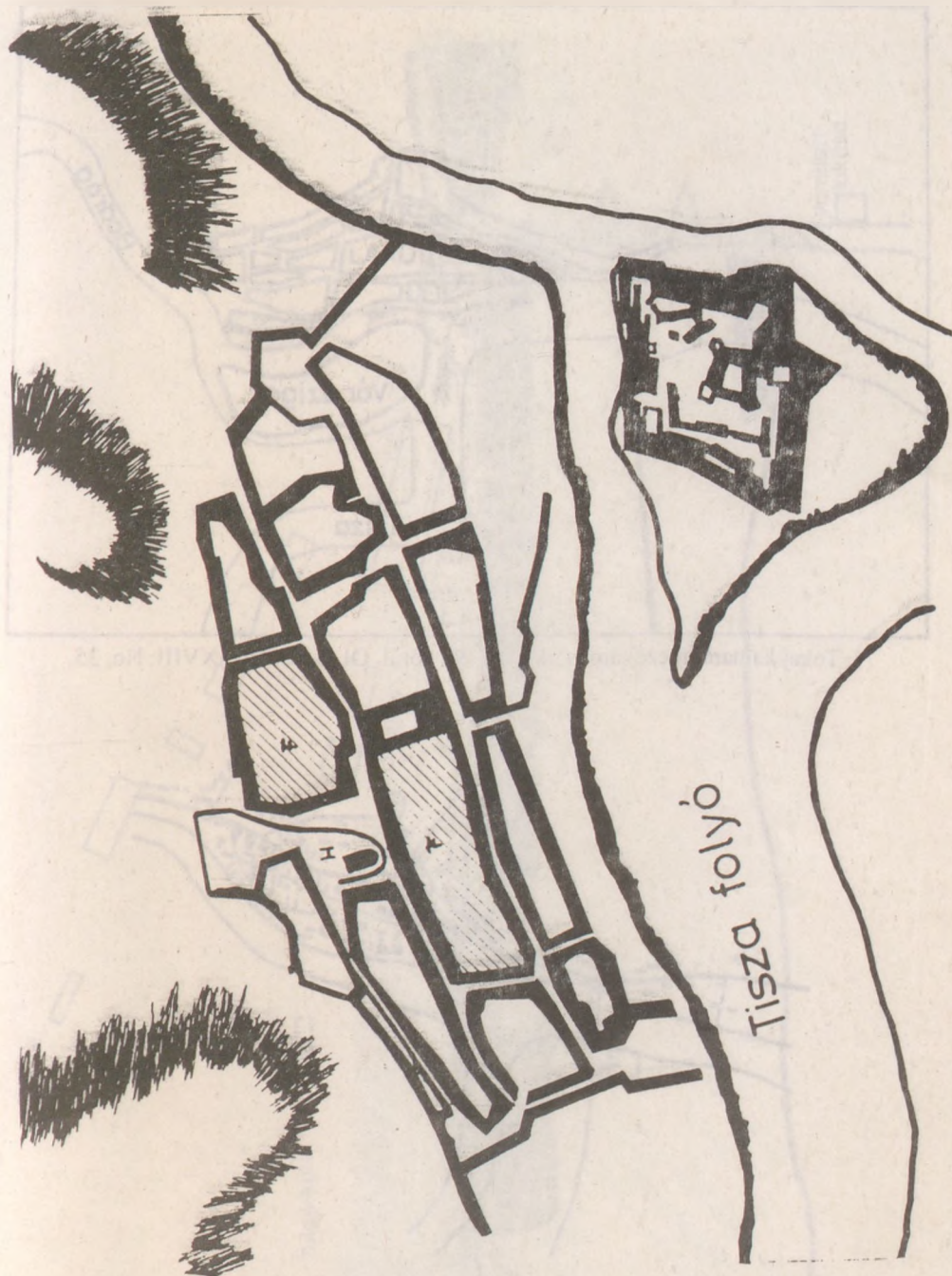
1. kép: Tokaj ábrázolása a Bleu atlaszban (1640-1680), vízfestmény
(ÖNB Kartensamml. Bd. 33.)

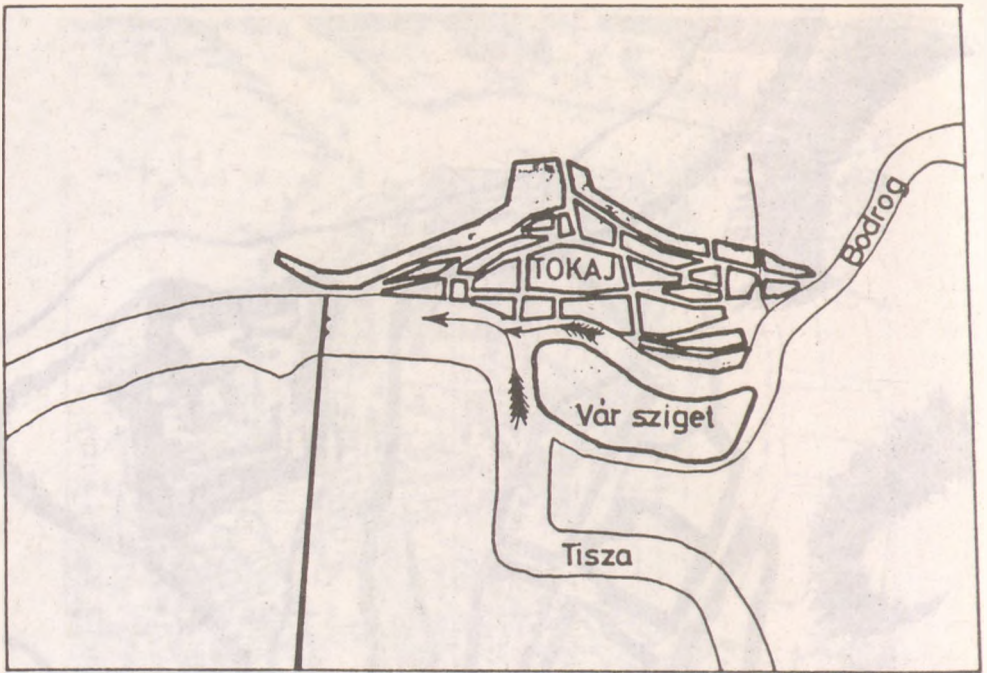
2. kép: Tokaj 1566-os ostroma egy velencei metszeten
(Fotómásolata: Herman Ottó Múzeum, Miskolc, HTD 77.272.167.14.)

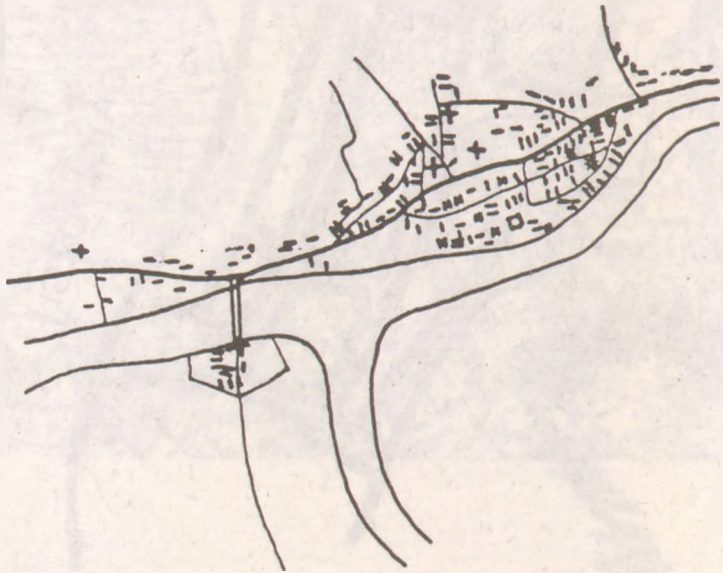
3. kép: Tokaj ostroma 1565-ben Sámboky (Sambucus János fametszetén
(Albertina, Wien, Vues, Ungarn 85,87.)
(Közli Borbély A., 1933. 1. ábra és Hrenkó P., 1978. 2. ábra)

4. kép: Ssicha hadmérnök 1704-es térképvázlata
F = Maisons ruinées (lerombolt házak)
H = Grande eglise (nagy templom)
(Bécsi eredeti után OL H III.d 871, Hadtörténelmi Térképtár,
közli: Hrenkó P., 1978. 2. ábra)

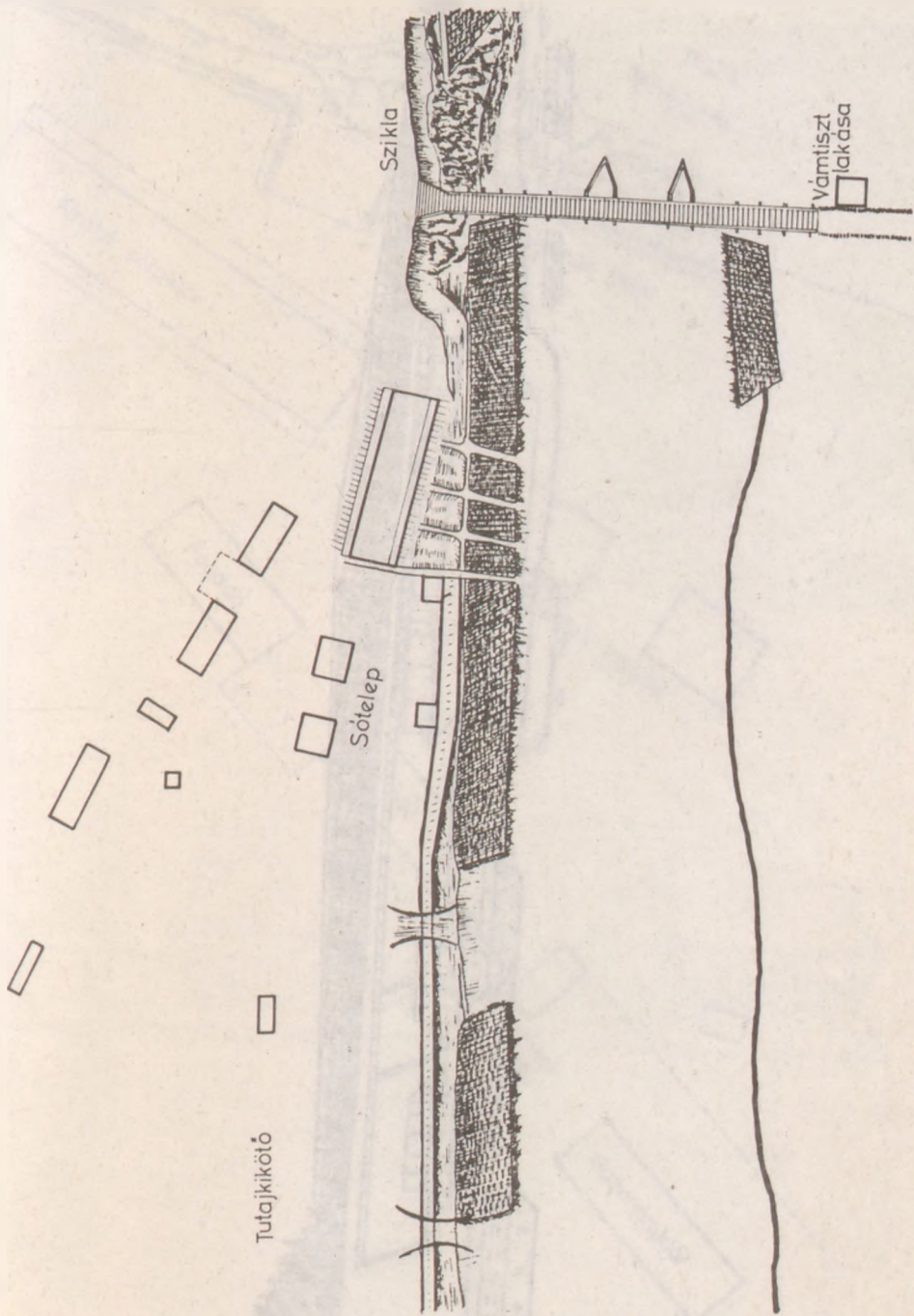

1. Tokaj kamarai mezőváros térképe 1790 körül. OL S-12. Dic. XVIII. No. 35.

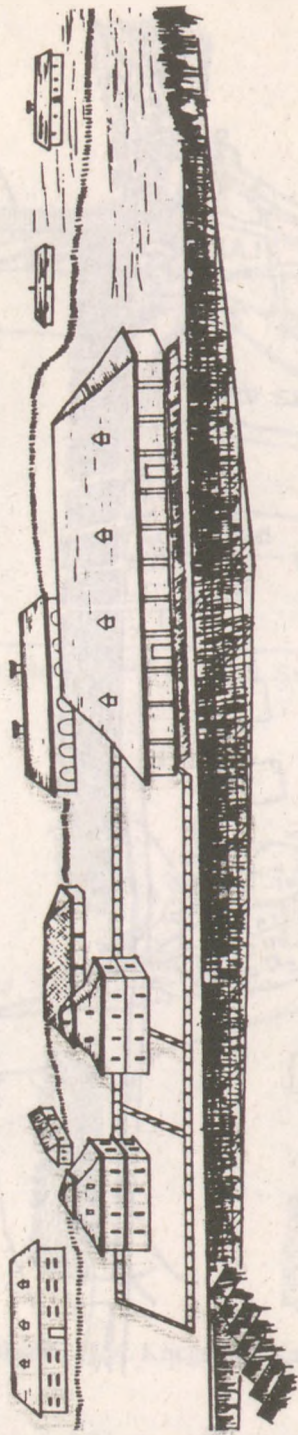

2. Zemplén vármegye katonai térképei, 1784. Kriegsarch. Kartenabteilung B. IX. a. 527.

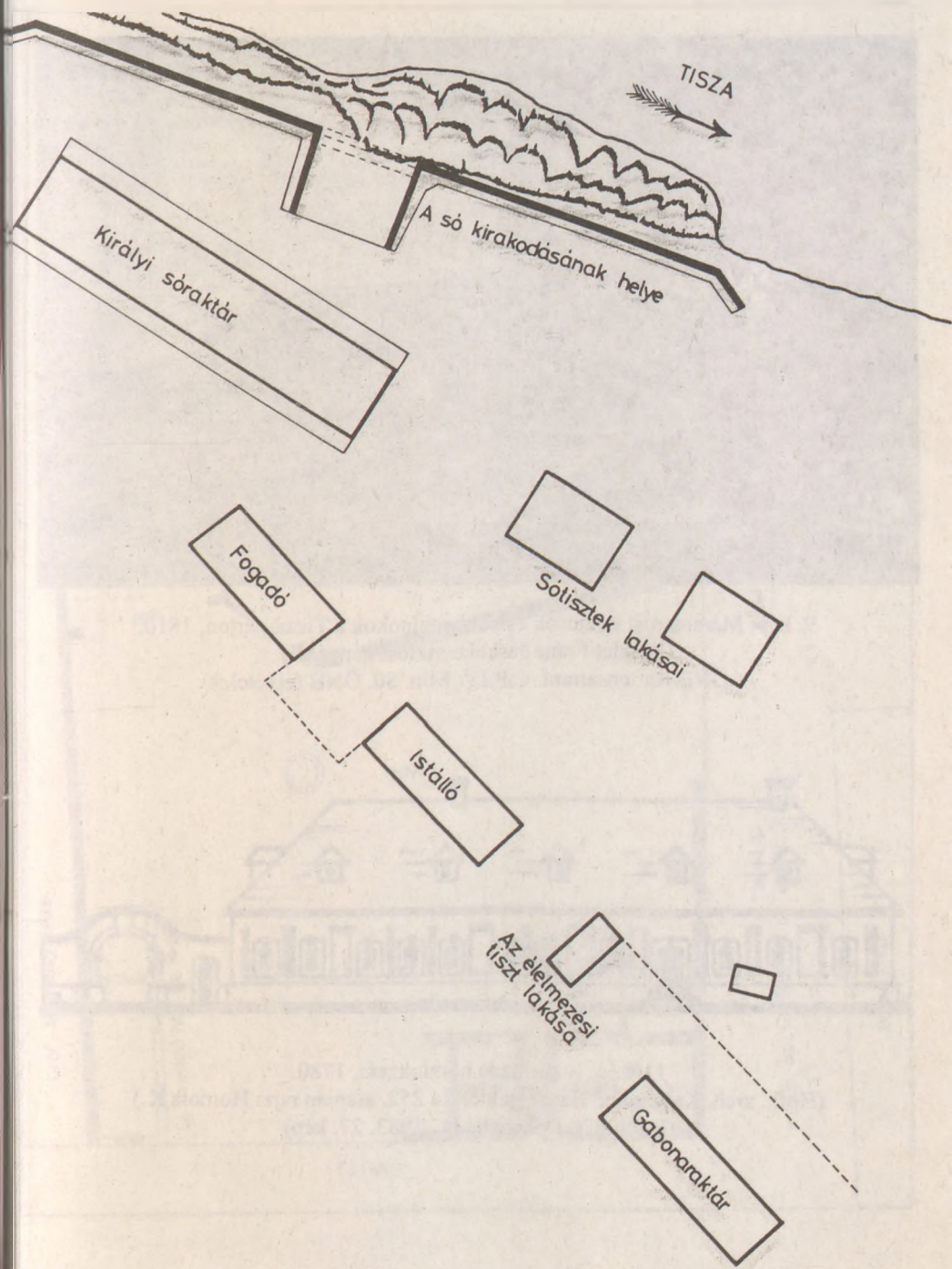
5. kép: Tokaj utcahálózata a 18. század végén
 (Térképvázlatok korabeli kéziratok alapján, rajz: Homola K.)

6. kép: A tokaji híd és környéke 1771-1773.
 (Térképvázlat, OL S-11/1462. és OL S-79/1187. alapján rajz: Homola K.)

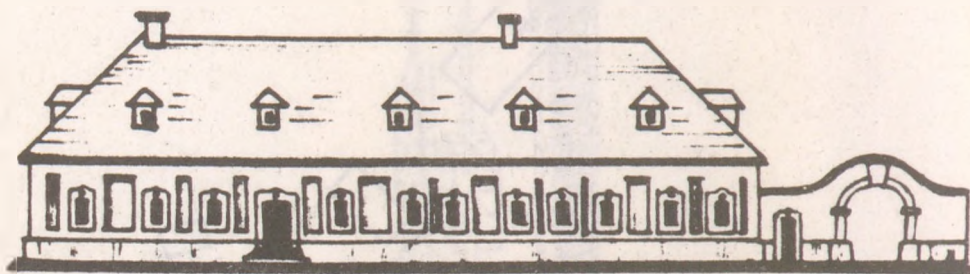
7. kép: A sótelep épületei 1771-ben
(Ol S-11/1462. alapján rajz: Homola K.)

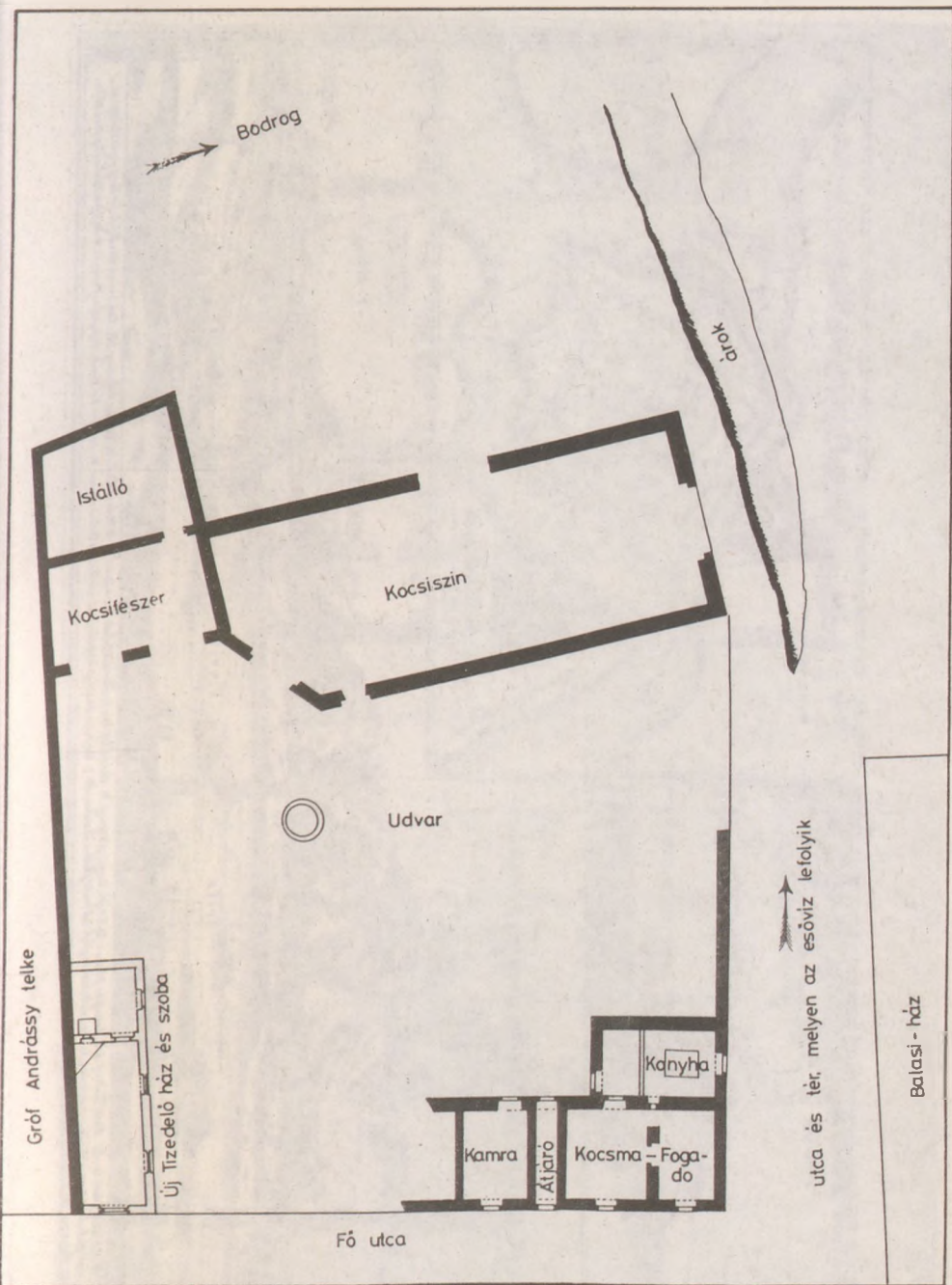
8. kép: Térképvázlat a sótelepről
(OL T-1/787. alapján rajz: Homola K.)

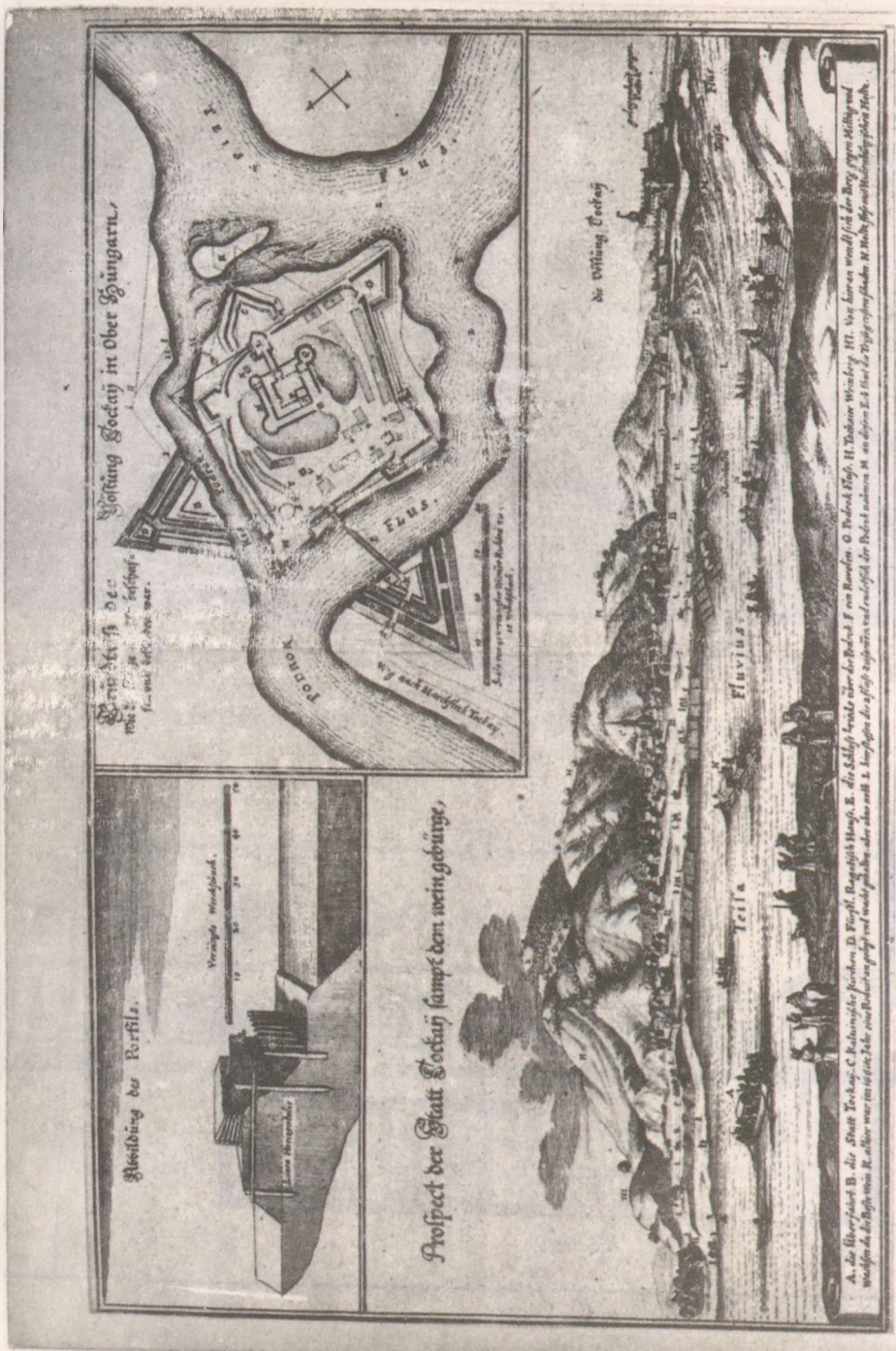
9. kép: Máramarosi tutajosok és sóhivatalnokok a Tisza-parton, 1810.
(Részlet Franz Jaschke vízfestményéről)
(ÖNB Kartensamml. C.P.IV. Min. 80. ÖNB felvétele)

11. kép: A serfözde homlokzata, 1780.
(Hofk. arch. Karten und Bauprojekte, Ra 252. alapján rajz: Homola K.)
(Közli: Cs. Dobrovits D., 1983. 27. kép)

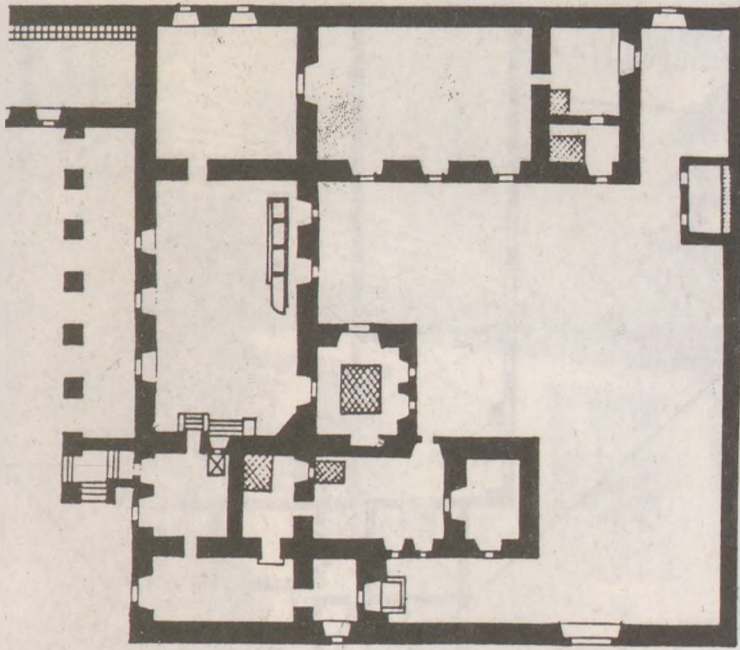

10. kép: A Vendégfogadó/Filagória kocsma és telke, 1806.
 (OL T-62/1076. alapján rajz: Homola K.)

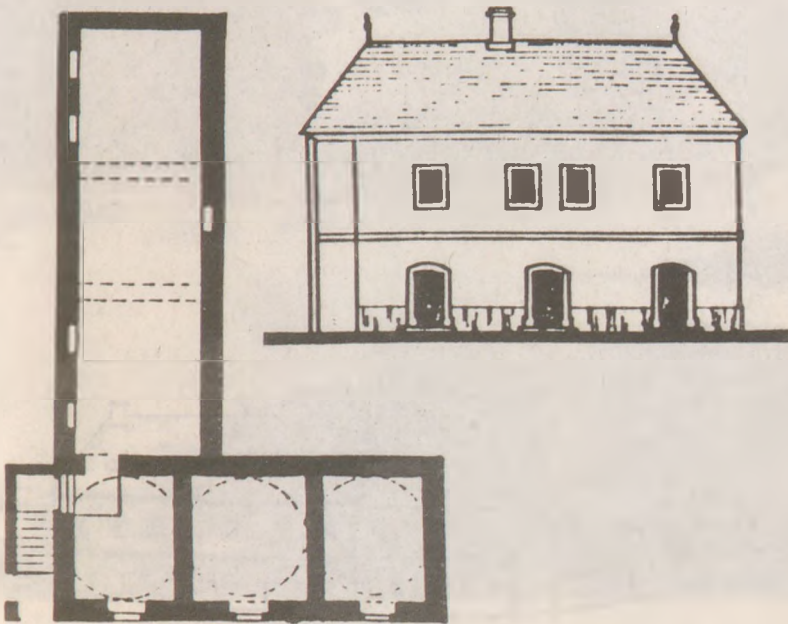

12. kép: Tokaj vedutája, 1668.

(Tokaj 1991. 3. kép., Soós E., 1914.114. szerint az országos műemlékek bizottságának rajzgyűjteményében 23/1890. szám alatt, Rómer Flóris hagyatékából.)

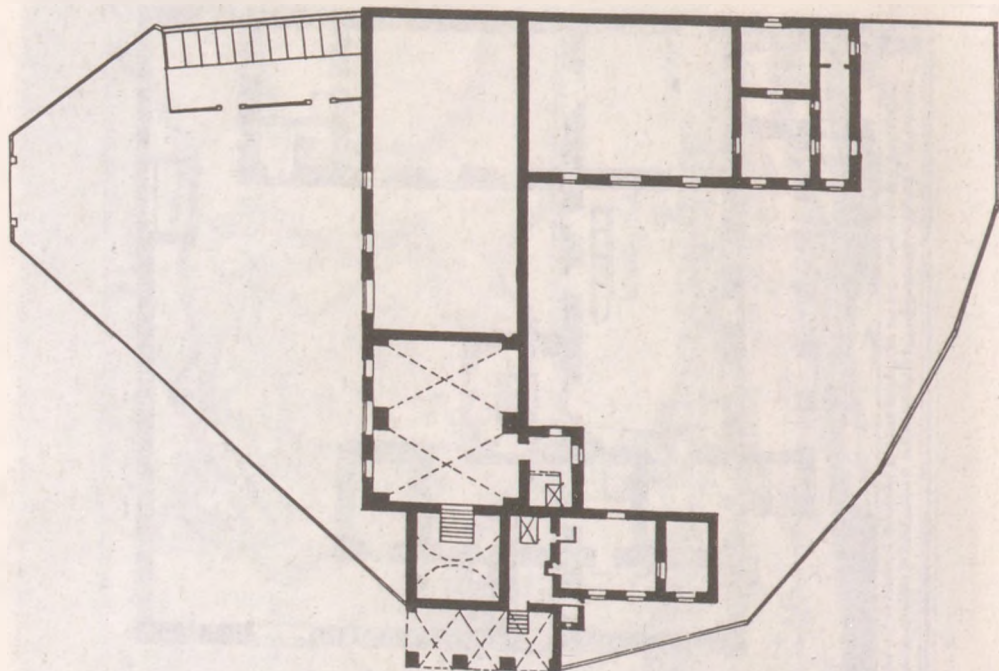

1. Hofk. arch. Kartensamml. Ra. 256

2. OL T-1/367.

13. kép: A Palota alaprajzi változásai (1747-1790)

3. OL T-1/362. alapján rajz: Homola K.

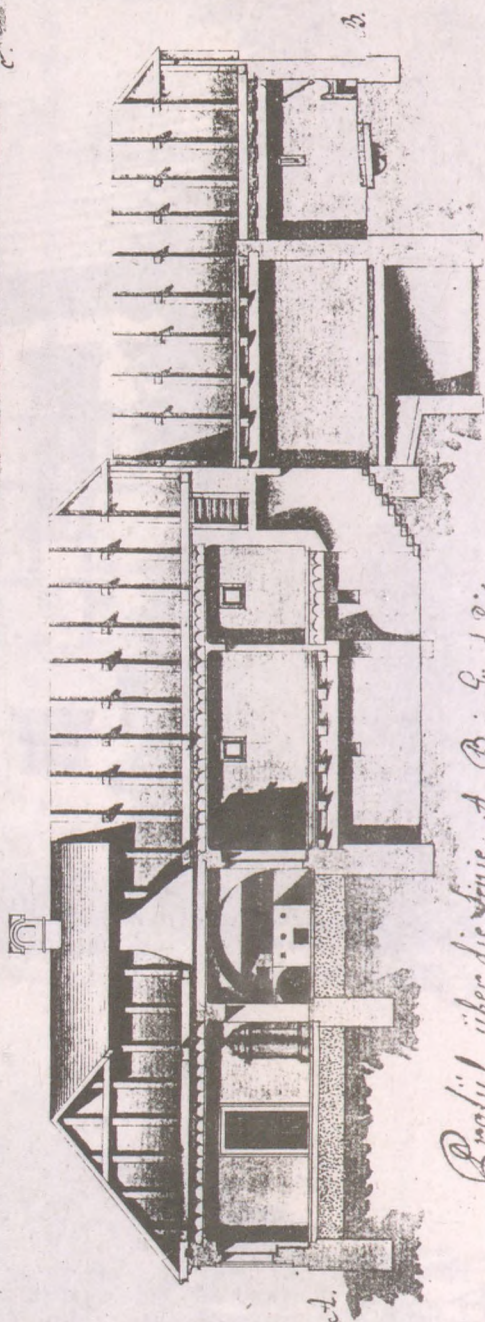
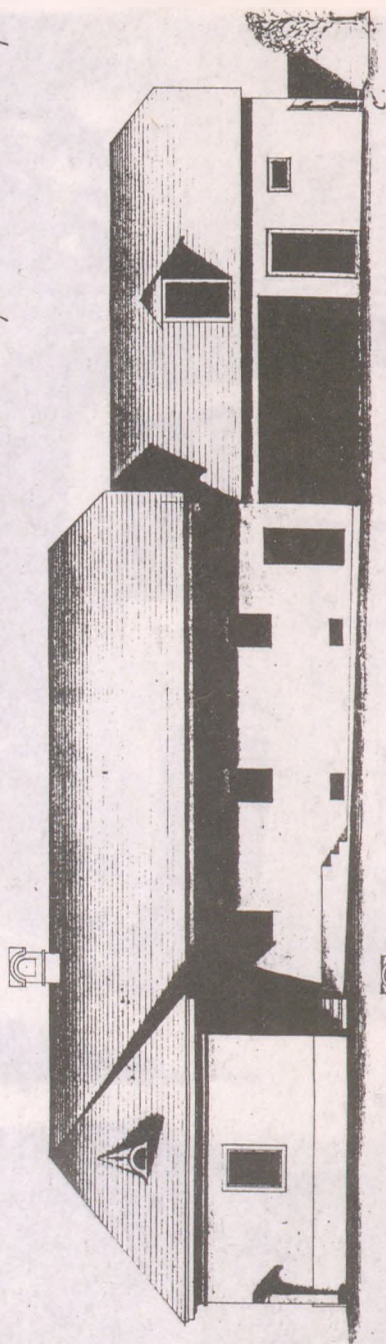

13. kép: A Palota alaprajzi változásai (1747-1790)

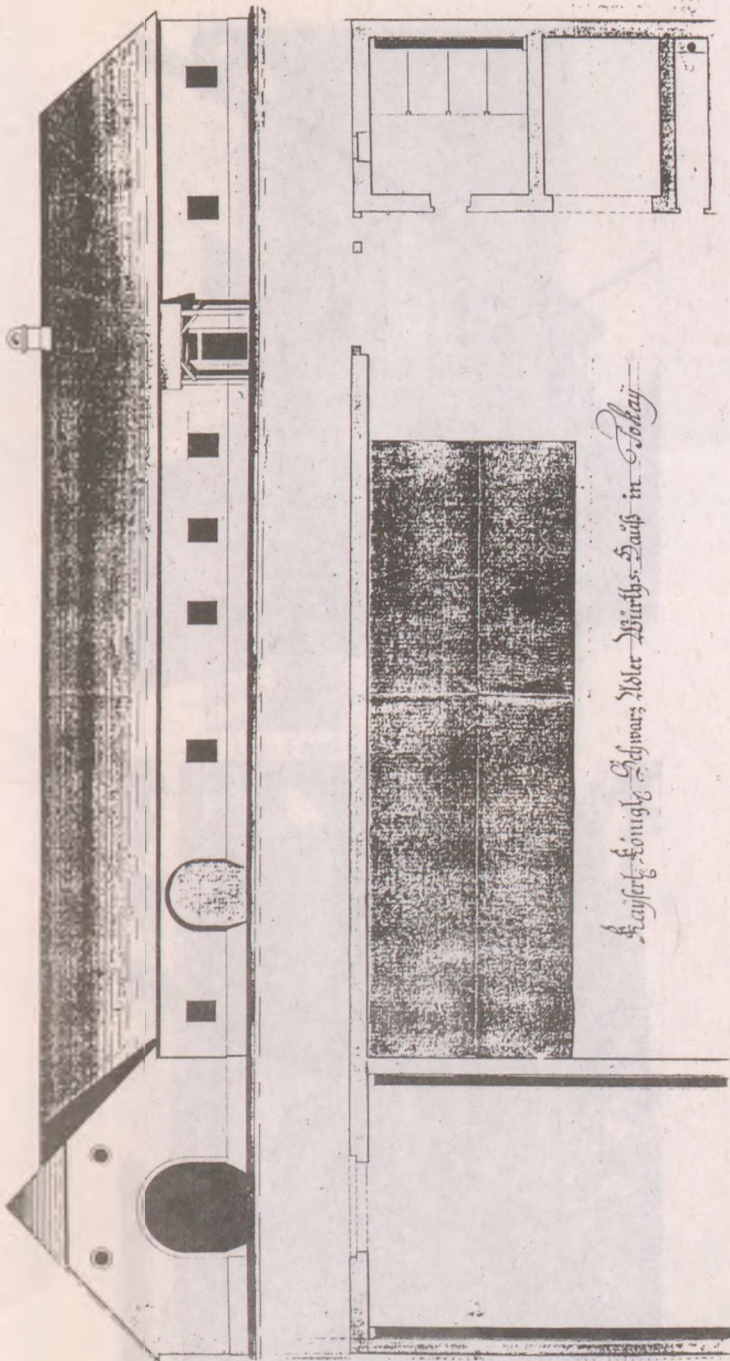
14. kép: Dancka utcai ház
(Fotó: Kulcsár G.)

Ansicht von der Seite des Hofes mit baulen Profu

Querschnitt über die Stiege A B: G. 10.

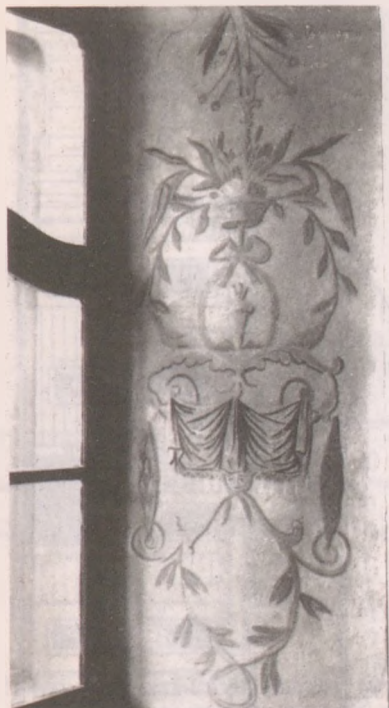
15. kép: Kisnemesi lakóház a 19. század elejéről
(OL T-62/1234.)

16. kép: A Fekete Sas fogadó, kamarai tervrajz
(OL T-1/364.)

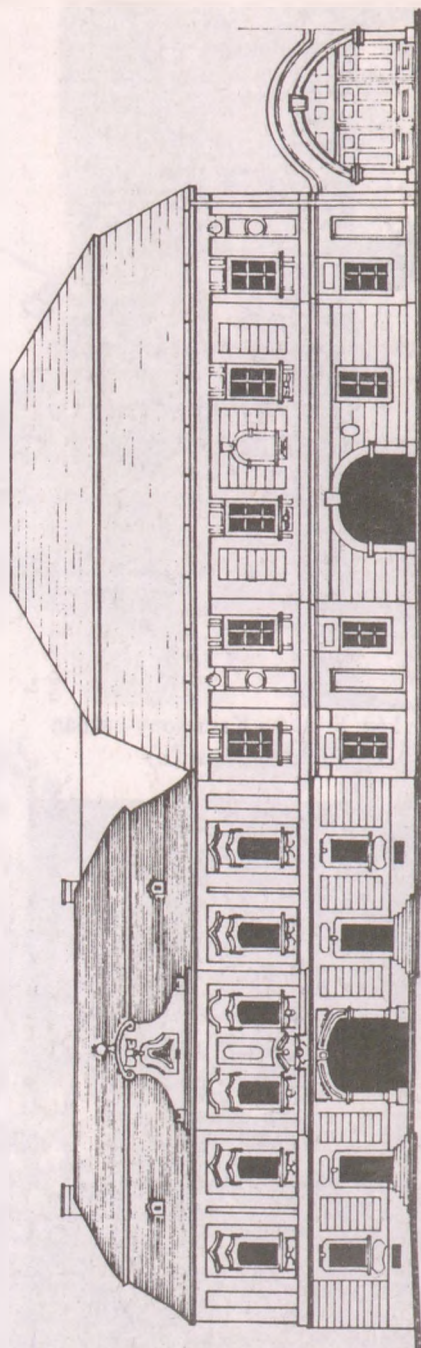
17. kép: A Karácsony- és Morelli-ház
(Fotó: Kulcsár G.)

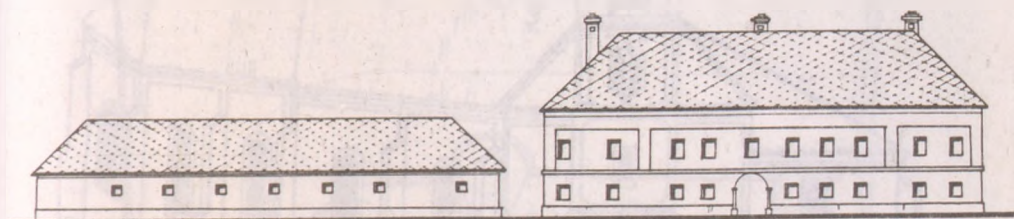
18. kép: Freskó a Karácsony-házban
(Fotó: Kulcsár G.)

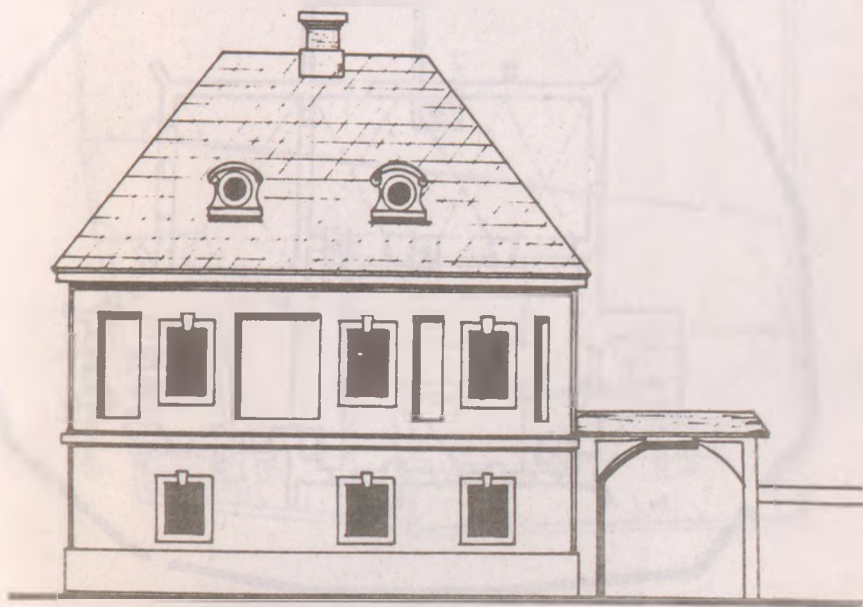
19. kép: Kapudisz görög kereskedők házáin
(Fotó: Kulcsár G.)

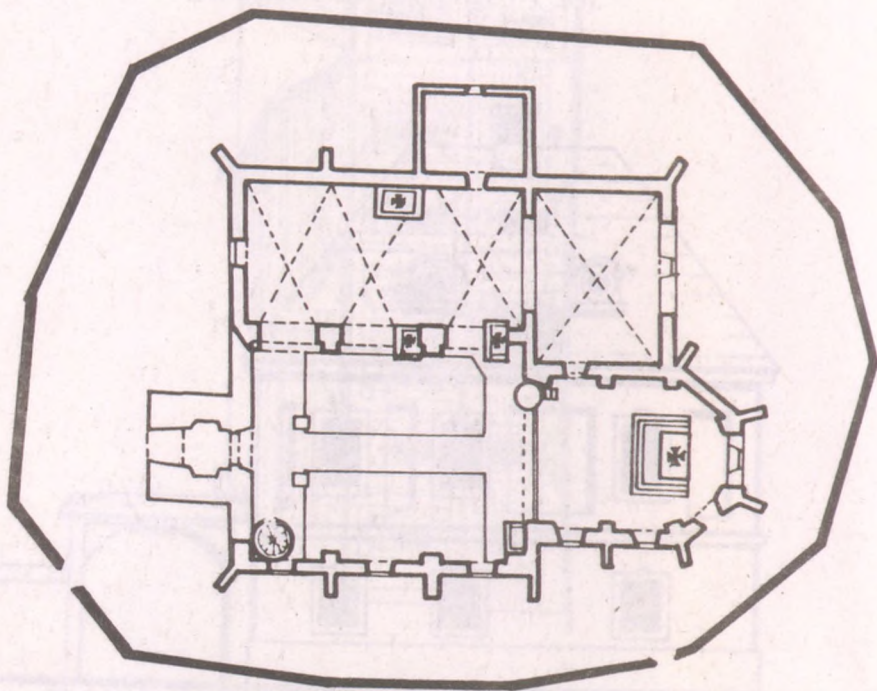
20. kép: A Phanschmied-ház és a Városháza a 18. század végén
(OL T-62/1974 és a BAZ Megyei Tanács VB, Tokaj - Településközpont műemléki re-
konstrukciós terve, 1982., építész: Korompay Katalin - alapján rajz: Homola K.)

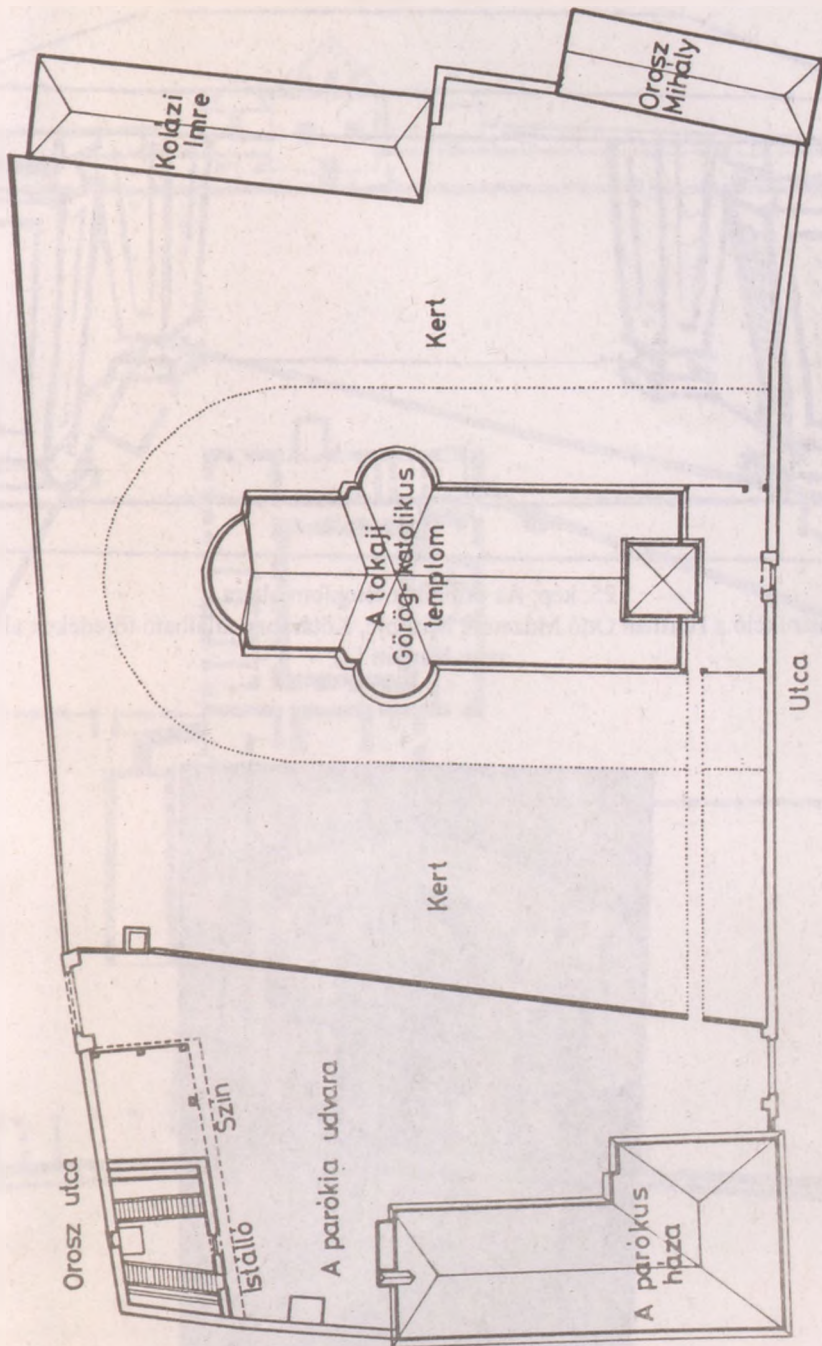
21. kép: A Generális ház, kamarai tervrajz
(OL T-1/99. alapján rajz: Homola K.)

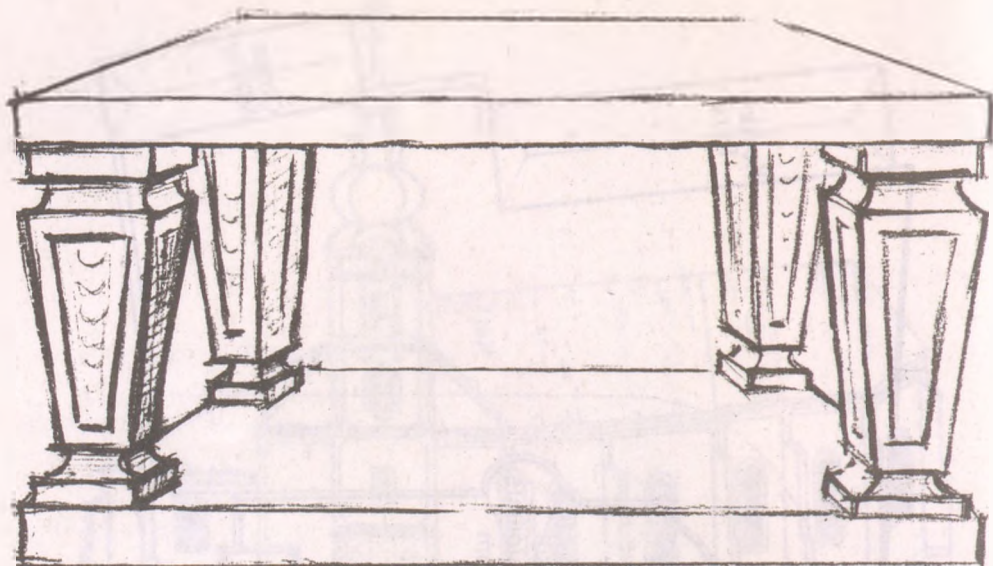
23. kép: A katolikus plébánia épülete, kamarai tervrajz
(OL T-1/367. alapján rajz: Homola K.)

22. kép: A katolikus templom és alaprajza, kamarai tervrajz
(OL T-1/74/40.1-2. alapján rajz: Homola K.)

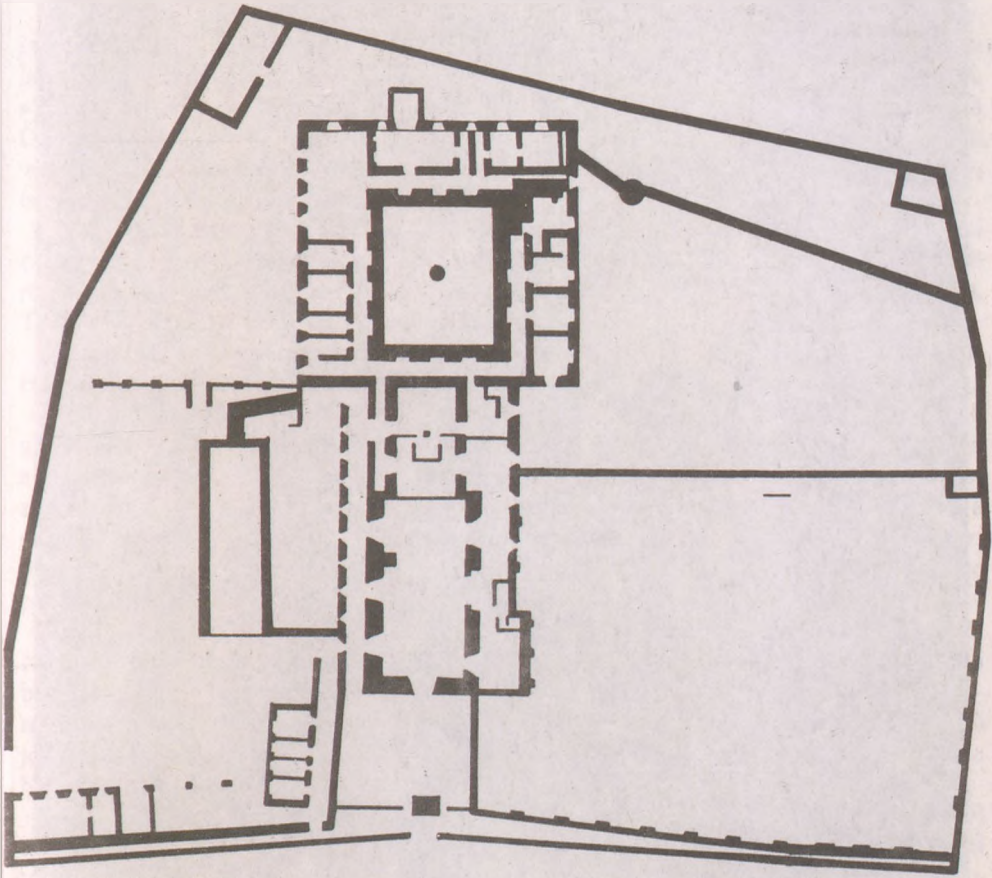
24. kép: A görög katolikus templom és telke, kamarai tervrajz (OL S-11/1602. alapján rajz: Homola K.)

25. kép: Az orthodox templom oltára
(Rekonstrukció a Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Kötárában található töredékek alapján,
rajz: Kárpáti L.)

26. kép: Az orthodox templom ikonosztáza
(Fotó: Sárkány L.)

27. kép: A kapucinus kolostor alaprajza
(OL Helytartótanácsi lt. Inventarien der Ungarn aufgelassenen Klöster fasc. A. 2756.,
Közli: Ribáry Z. - Joó T. 1964.51.)

28. kép: Tokaj a 19. század elején (1810)

Tokaj látképe

(Franz Jaschke vízfestménye, ÖNB Kartensamml. C.P.IV. Min. 80. ÖNB felvétele)

TOKAJ SZEREPE 1848/49-BEN

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharcban a tokaji átkelőhely katonai jelentősége a küzdelem különböző szakaszaiban más- és más fontossággal bírt.

Az 1848/49 fordulóján, a kettős kassai vereség után, a tokaji átkelőhely birtoklása - Debrecen elleni támadást lehetővé téve - az osztrák csapatok számára vált kulcsfontosságúvá.

1849. februárjában a Felső-Tisza mögött egyesülő magyar hadtestek északi sarokpontja (délen Cibakháza, középütt Tiszafüred, északon Tokaj.) Ugyanez év júniusában, az orosz beavatkozás idején, a város történetének egyik legsúlyosabb pusztítását szenvedti el, s Tokaj „birtokbavétele“ után indul Cseodajev néhány napos meglepetésszerű expedíciója Debrecen ellen. Július végén a sikeres gesztelyi ütközet (utóvédharc) után a tokaji hídon vonulnak át a Tiszántúlra Görgey csapatai - a délvidéki egyesülés lehetőségét keresve -, ismét, sokadszor sikerrel kitérve az orosz túlerő elől.

Nagyjából, egészében ezek azok a csomópontok, melyeket hadtörténeti, katonai szempontból e rövid tanulmány keretében vázolni kívánunk. Előtte azonban tekintsük át rövid gazdaság- és társadalomtörténeti megközelítésben az 1848-as Zemplén vármegyét, Tokaj-Hegyalját (és néhány gondolatban előzményeit).

Orosz István tanulmányaiban ¹ monokulturális területnek (szőlő) nevezi Tokaj-Hegyalját a XVI-XVII. század fordulójától kezdve.

A II. József féle felmérés szerint Zemplén vármegyében - ez időben, a XVIII. század utolsó harmadában a jobbágyság kezén 224.812 hold szántó volt, addig e művelési ágban a nemesség csak 87.552 holddal (28-30%) volt képviselve. Az 1840-es évekre megváltozott a helyzet. A nemesség a terra dominicalis révén a szántó 61,9%-át, a rét 66,2%-át, a szőlő 93,9%-át (!) birtokolta. A szántóföldi termelésben a túlsúly eltolódott a földesúri földek javára, a szőlőtermesztésben pedig a jobbágyság XVIII. századi pozícióit szinte egyértelműen elvesztette. ²

A XIX. században növekszik a robotjáradék, de minőségi elégtelensége nyilvánvaló. Nő az uradalmi igaerő, a majorsági béresek száma. Az uradalom azonban pénztelen, így a bérmunka nem válik meghatározóvá (1/3). Előtérbe kerül a pénzáradékra való visszatérés, hogy az így nyert pénztöket bérmunkára fordíthassák. De a robotteher a gyengülő jobbágygazdasági, s az árutermelésből kiszorítva az nem tud fizetni. Ez Tokaj-Hegyalja helyzete 1848 előestéjén.

1848. március 15-ről vidékre a híreket - „kitört a szabadság“ - a József-napi vásárról hazatartók és az otthonukba siető vidéki márciusi fiatalok vitték. Ennek nyomán a vidéki városokban, így Kelet-Magyarországon is - Szolnok, Debrecen, Miskolc, Sárospatak - rokonszenvtüntetések zajlottak le. A Pest-Budára befutó jelentések szerint: „Mindenki feltűzte a nemzeti tricolort, és körötte nép gyülekezik, nép mely e zászlót kezében, ha arra kerülne a sor, meg tudná védelmezni.“ ³

A főváros mintájára megkezdődött a közbátorsági választmányok és a nemzetőrség szervezése.

A pesti forradalom híre a pozsonyi országgyűlés követei számára felvetette az országos méretű parasztfelkelés rémképét. Részben visszacmlékezve az 1831-es koleralázadásra, az 1846-os galíciai parasztfelkelésre és felülve a Rákos mezején Petőfi vezetésével táborozó 40.000 paraszt álhírének. Petőfi Sándor persze túlzó önbizalommal jelentette ki: „...ezen alaptalan híreknek nemsokára alapja és kalapja lett volna...“

Mindenesetre az utolsó rendi országgyűlés sietve fogadta el március 18-án - a parasztság megnyugtatóására - az úrbéri viszonyok eltörlését.

Ennek okai között szerepel:

- 1, emberbaráti szempont (a nemesség nagylelkűsége),
- 2, gazdasági szempont (a nemességnek az árugazdaság szabadabb kibontakoztatásához fűződő érdeke),
- 3, félelem, rettegés (a parasztforradalom kitörésétől).

Nem véletlen tehát a kinevezett miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos gyors tájékoztató körlevele a vármegyékhez (márc. 24.), felszólítva őket, azonnal hirdessék ki a törvényt, (bár a király még nem szentesítette). Így a nemesség zöme egyrészt lehetőséget látott, a birodalmon belül az Ausztriától való kapcsolat lazítására, ugyanakkor vállalta a jobbágy-ság felszabadítását. Ezzel a forradalom korai szakaszában köztük, egy átmeneti „egység” valósult meg.

Ez az egység azonban rövidnek és törékenynek bizonyult. A késő tavaszi, nyári parasztmozgalmak a jobbágyfelszabadítás továbbvitelét sürgették. A telkes jobbágyok (kb. 1/3) földjeik szolgálatmentes tulajdonosai lettek. A telek nélküli zsellérek stb. kérvényekben követelték a földhöz való jutás jogát (2/3).

A földesurak korábbi igazságtalan úrbéri regulációinak jóvátételeként egyes községek lakói visszafoglalták azon határrészeket, ahonnan a földesurak (ilyen módon) kisemmizték őket. Történtek szántó-, rét-, erdőfoglalások is, de leggyakrabban a legelőfoglalások fordultak elő (1. elkülönözések sérelmei, oszthatatlan legelők).

Az 1848. IX. tc. „Csak”: „az úrbér és az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatba volt”⁴ szolgáltatások alól mentesítette a jobbágyokat. De továbbra is fennmaradtak azok a feudális jellegű szolgáltatások, amik jogilag nem úrbéres jellegű földek használatával jártak.

Pl.: a jobbágyok használatában levő, illetve e használat fejében járó szőlődézsma, hegyvám, vagy irtásföldeken heteddézsma, stb.

A követelések között szerepel még az un. földesúri kishaszonvételi jogok - kocsmá-, mézárszék-, malomtartási monopólium - eltörlése. A parasztmozgalmak lokálisak. Külön-külön, de kb. egyidőben mozgatják meg a paraszti tömegeket. Szemere Bertalan belügyminiszter nem tétovázik. 1848. június 12-én kihirdeti a statáriumot az egész országban. Az elaprózott parasztmozgalmakon sikerült úrrá lenni.

Ennek viszont következményei lettek. Áprilistól kezdődött, országosan, a nemzetőrség szervezése. Létszámát a kezdetkor kb. 70000-re tervezték. 1848. júniusára azonban „csak” 116 gyalogzászlóalj és 6 lovasszázad gyűlt össze. (A tervezettnél kb. a fele!)⁵ A parasztok sok helyen megtagadták a nemzetőrségbe való belépést, csak sérelmeik orvoslása esetén vállalták volna a belépést.

A kismértékű, egymástól elszigetelt nyári parasztmozgalmak letörése után a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztése a szőlődézsma kérdésében éleződött ki. Növelte a kérdés valamilyen megoldásának fontosságát Jellasics horvát bán 1848. szeptember 11-i betörése. A dél-dunántúli parasztság forradalom iránti hűségének megtartása - Jellasics felelőtlen demagógiája ellenében - létfontosságúvá vált. A szőlődézsma eltörlése szept. 15-én megvalósult, (bár a radikálisok a korcsmáltatási stb. földesúri monopóliumjogot is el akarták törölni). Az országgyűlés következő lépésben a kármentesítésről szóló törvényjavaslatot tárgyalta. Kossuth megfogalmazása szerint, hogy a nemességnek „legyen kedve a hazát ezen nagy veszélyben védeni.”

A megmaradt úrbéri viszonyok felszámolásáról szóló vitát szeptember 19-25-re tűzték ki. De ez a kezdet kezdetén a súlyosbodó katonai helyzet - Jellasics gyors előrenyomulása - miatt félbeszakadt. „Boldogabb időkre” halasztva e napirendi pont tárgyalását, (ami sohasem következett be)!

A liberális centrumhoz tartozó Szirmay Ödön, a liszikai kerület képviselőjének levele ékes példája a szőlődézsma eltörlése, a kármentesítés módja megítélésének. Levele, e témában, Pest, 1848. szept. 22-én kelt:

„Hazánk szomorú körülményei és azon különböző veszélyek kivívott szabadságunkat és függetlenségünket minden oldalról fenyegetik, időt nem engednek a törvényhozó testnek a jövő szűre a szőlődézsma eltörléséről törvény által rendelkezni, melynek szentesítése tán hosszabb időbe is került volna. Ezért a szőlőművelők megnyugtatásukra határozat hozatott, mely által a szőlődézsma, hogy vámot és mindennemű ily adózásokat teljesen megszüntetni rendeli.

A szőlődézsma kármentesítéséről a tanácskozások ma befejeztettek, az eredmény a következő: A zsellérenként 1/8-ad és 1/4-ed telkes, vagy 500 pengőforint értékkel bírónként a kármentesítést az állam vállalja fel, a becslés alapjául nem az eddig fizetett szőlődézsma, hanem a szőlőföld értéke fog vevődni. A többi szőlőbirtokosok a kármentesítést önmaguk teljesítik, addig 5 % kamatot fizetnek, és 10 év alatt a tőkét letenni tartoznak.

Ez ránk nézve fájdalom nem kielégítő, mivel a Hegyalján nagy részt zsellérek lakván, ezekre nézve megnyugtató. A többire nézve pedig a becslés alapjául a föld vevődven, nem léssen nagyon terhelő.“⁶

1848. augusztus végén gróf Batthyány Lajos miniszterelnök a vármegyékhez fölhívást intézett, hogy a hat hétre mozgósított nemzetőrök helyett törekedjenek olyan önkéntesen vállalkozó nemzetőrökből alakítani csapatokat, akik elkötelezik magukat, hogy a háború végéig harcolnak.

Így - e felhívás folytán - alakult meg Sárospatakon az un. „Zempléni önkénytes zászlóalj“, Özvegy br. Vécsey Pálné ajándékozta a zászlóalj lobogóját. A létszám 740 volt, a szervező Bellositz nemzetőr-örnag. Az alegységet 3 századra osztotta. A századok maguk választották meg tisztjeiket. A 3. század állt a Dél-Zempléniekből (Sárospataktól délre). Századosul Mezőssy Lászlót, főhadnagyul Zábráczy Lászlót, hadnagyokul Szepessy Pétert és Tan Gusztávot választották. Zászlótartó Szepessy Gusztáv lett. A zászlószentelés a rk. templomban történt. Zászlóánya özv. br. Sennyei Istvánné lett. A templom előtt zajlott le a zászlóalj felesketése. (Csak néhány főnek volt egyenruhája, a nagy többség még az otthon viselt ruhájában volt.)

Október 4-én indult a csapat Sárospatakról (nagy esőben, szekerekon). Délre Liszkára, este Szerencsre, éjszakára Körömrre értek. 10-én érkeztek Szolnokra, itt Görgey őrnagy parancsnoksága alá kerültek. Pestre indulva Cegléden értesültek a pákozdi győzelemről. A budai várban jó, új és könnyű (9-12 fontos) puskákkal fegyverezték fel őket, majd gözhajón indultak föl a Dunán Győrbe. Innét gyalog folytatva az utat, Móga tábornok Schwechatnál táborozó seregébe tagolódtak. Részt vettek a vesztes csatában. Matolay Etele - a résztvevő - írja: ⁷ „zászlónk becsülete csorbát nem szenvedett, ... mi hátráltunk meg valamennyiünk közt legutóbb“. (Lám-lám, az idő megszépíti az emlékeket!)

Görgey seregében vonultak vissza, majd az 1849. február 5-i branyiszlói ütközet után - közel érve Zemplén vármegyéhez - Görgey tábornok hazabocsátotta őket.

1848. december utolsó napjaira a magyar szabadságharc katonai helyzete válságosra fordult. A december 16-tól nyugat felől támadó Windisch-Graetz tábornok csapatai már Komáromot is elhagyták, Pest és Buda felé nyomulva. Görgey és Perczel csapatai pedig a Vértes mögött egyesülni igyekeztek. Kossuth Lajos, leveleiben mindkét tábornokot biztatta a harc fölvételére. Görgeynek írja: „Ha ön most positiojában csatát vesztené, akkor a kormány Debrecenbe vonul.“⁸ Görgey nem állt kötélnek, hadserege épségének megőrzésére törekedett. Perczelt is visszavonulásának félbeszakítására biztatta az OHB elnöke: „Valami kis győzelmeckét Móricom!“⁹

A „forrófejű“ tábornok Móránál 1848. dec. 30-án 5620 emberrel, 730 lóval, 24 ágyúval ¹⁰ szembeszállt a háromszoros osztrák túlerővel. Ottinger vértesei elsöpörték. Alig

tudta szétgrasztott seregét 3-4 nap múlva Budán és Pesten összeszedni. Görgey maliciózan jegyezte meg: Perczel Mór veresége „egyszerre megtörte a Honvédelmi Bizottmány római elszántságát.“¹¹ December 31-én szilveszter éjszakáján az országgyűlés és az OHB elhagyta a fővárost és Debrecenbe költözött.

Az 1849. január 2-i haditanács¹² (Pest; résztvevők: Vetter, Görgey, Rápássy, Lázár tábornokok, Kollmann ezredes, Klapka, Puszelnik és Bazer őrnagyok) elhatározta:

1. A főváros harc nélküli feladását,
2. Görgey elvonulását északi irányba Vác felé (hogy megpróbálja magára vonni a császári főerőt),
3. Perczel újjászervezett csapataival a Tisza vonalon Szolnoknál védi a szabadságharc új központját, Debrecen.¹⁴

A Windisch-Graetznél járó Batthyány és Deák vezette országgyűlési küldöttség kompromisszumos megoldásait a tábornok gögösen elutasítja,¹⁵ s csapatai január 5-én már a Tisza felé indulnak.

Ezen a napon adja ki Görgey híres-hírhedt váci kiáltványát a „feldunai magyar királyi hadtest“ nevében a régi tisztikar megnyugtatóására, megtartására. E szerint a had, hű maradt V. Ferdinánd királyhoz és parancsokat, csak az általa kinevezett hadügyminisztertől, Mészáros Lázártól fogad el. Horváth Mihály szerint „nem kevesebb volt ez, mint katonai pártütés az ország kormánya és képviselte ellen.“¹⁶ Rustow: „...mostantól fogva a Görgey hadtest a tényleges kormány elleni titkos ellenségeskedés tüzhelyévé vált.“¹⁷ Vácról a tábornok, seregével a bányavárosok felé fordult, északkeleti irányba vonulva eltűnt a debreceni forradalmi vezetés szeme elől.

Amikor néhány lappal előbb nyugat felől Windisch-Graetz tábornok 1848. december 16-án meginduló Magyarország elleni támadásáról írtunk, e tevékenységével nem állt egyedül. Erdélyben Puchner tábornok már október 18-i kiáltványában bejelentette, hogy átveszi a hatalmat. November 18-án bevonult Kolozsvárra, majd - hosszas erőgyűjtés után - december 18-án indította meg támadását a Nagybánya-Csucsá-Zilah vonalon elhelyezkedő - szerinte fáradt, szétzilált - magyar csapatok ellen, hogy Nagyvárad körzetében kijusson az Alföldre, megjelenve - tervei szerint - a szabadságharc központja hátában. (Csak Bemmel nem számolt, aki karácsonykor visszafoglalta Kolozsvárt és módszeresen szorította egyre hátrább az osztrák tábornokot, lélegzethez juttatva a debreceni kormányt.)¹⁸

Észak felől, Galíciából, a „leggyorsabb“ volt a Magyarországra való betörésben Schlick tábornok. 1848. december 6-án vonult be a Duklai-hágón seregével. A kortárs osztrák tábornokok „a háború osztrák tábornokainak legügyesebbike“ „címkével“ illették. Nem érdemtelenül! A félszemű hadvezér három dandárba osztva seregét (Fiedler, gr. Pergen, gr. Deym vezetésével) 7134 gyalogos, 751 lovas és 27 ágyúval kelt át a Kárpáton.¹⁹

Vele szemben a november végén, december elején alakult magyar hadtest állt Pulszky Sándor ezredes vezetésével. Összetétele: jórészt nemzetőrök, a 19., 20., 42. honvédszázlőaljak. Ez együttesen kb. 9000 gyalogos, 32 (!) lovas és 15 ágyú. A valóságban azonban ennek csak mintegy negyede volt használható harcban. (Pl.: a 42. zlj. még a csata napjára sem kapta meg a fegyvereit.)

1848. dec. 11-én a Kassa melletti Budamérnél kezdődött a csata osztrák tüzérségi tüzellel, s az ezt követő osztrák gyalogsági támadás szétzilálta Pulszky ezredes csapatait. Kaszát kiürítették, tüzérség, löszeres szekerek, felszerelés összekeveredve menekült Miskolc felé. A Barca patak hídjánál kb. 180 emberrel - lengyel légió - Wladislaw Thorszniczki őrnagy vezetésével tartóztatta fel többszörös sortűzzel az üldöző osztrák lovasszázadokat, majd felrobbantotta a hidat.

Tokaj, az átkelőhely jelentősége e csatavesztés pillanatától növekedett meg. Ti. a magyar hadvezetés nem volt tisztában Schlick céljaival. Nem tudhatták, hogy megszerzett pozíciójától, elért sikereitől függött:

1. megkísérli, Egeren vagy Losoncon keresztül Windisch-Graetz főszeregével való egyesülést,
2. vagy Tokajt elfoglalva és szilárdan kézben tartva Debrecen ellen vonul.

A magyar hadvezetés központja ezért volt Miskolc, ahonnan kellő eréllyel és erővel tudtak figyelni a pesti országról és a tokaji átkelőhelyre egyaránt.

A hadtest vezetését december 18-án Miskolcra érkezve maga Mészáros Lázár hadügyminiszter vette át, Szemere Bertalan (OHB-tag) pedig Felső-Magyarország teljhatalmú kormánybiztosa lett.

Mészáros hozzákezdett a csapatok újjászervezéséhez. A Duna-Tisza közéről is jött 4 zászlóalj erősítés. Így seregének létszáma kb. 8000 gyalogosra, 1600 lovasra emelkedett 25 ágyúval.²⁰

December 26-28 közt az osztrákok a Forró-Szikszó vonalig nyomulnak előre Kassa felől. A magyar vezér óvatosan a Sajó mögé vonja vissza csapatait. Éjfél körül (28-án) az osztrák csapatok észrevétlenül visszahúzódnak. „Zavarja őket“

1. a 25 °C-os hideg (állítólág 1812-ben volt ilyen szigorú tél),
2. a magyarok védett állása, hátuk mögött a 30000 magyar lakosságú Miskolccal,
3. és „biztos hír“ az Eperjes ellen készülő magyar támadásról (ez egyébként nem sikerült).

Mészáros tábornok, hadügyminiszter seregei 1848. dec. 30-án 4 oszlopban indulnak Kassa felé. Balszárny: Perczel Sándor őrnagy féldandára (1200 gyalogos, 200 lovas, 200 nemzetőr, 4 ágyú); centrum: Pulszky Sándor ezredes dandára (3000 gyalogos, 920 lovas, 14 ágyú); Dessewffy alezredes dandára (1900 gyalogos, 300 lovas, 7 ágyú); jobbszárny: Rambowsky őrnagy féldandára (480 gyalogos, 168 lovas).²¹

1849. január 4-én került sor a 2. kassai csatára. Délután 2-kor kezdte a balszárnyon Perczel őrnagy csapataival a támadást. A heves ellenséges ágyútűz ellenére elfoglalta a városzéli téglavetőt. De az erősödő ágyútűzben támadása elakad, tartalékja pedig nincs.

Ugyanakkorra a közép támadása is összeomlik az erős ágyútűzben. Különösen a röppentyűk okoznak súlyos veszteséget.

Bár a jobbszárnyról a 42. zlj. átjön még egy roham támogatására, ez sem jár sikerrel. A balszárnyon a lovas nemzetőrök futnak meg először. Középen a tűzérség kezd a futást, majd a gyalogság is követi.

Az erős ellenséges tűzben legtovább a jobbszárny tart ki, állja a tüzet. De 1/2 4 körül erős osztrák gyalogsági támadásra meginog. Még nem menekül. (A balszárny és a közép ekkor már fejvesztve fut!)

A veszteség: 200 halott, 400 fogoly, 10 ágyú, s minden eldobott fegyver, összes felszerelés, élelem.²²

A visszavonuló seregrészek január 6-án érnek Miskolcra. Mészáros, az OHB-hoz írt jelentésében kifejtette:

1. a sereg széjjeloszolva,
2. a tisztek zöme gyáva magatartást tanúsított,
3. e vereség gyalázat a vezéren (!). Állítása szerint ha ekkor Schlick támad, a 2-szer megvert sereg nem tudná védeni Miskolcot, és könnyedén elfoglalhatná a jelentéktelen erővel „védett“ tokaji hidat.

A menekülő magyar sereg üldözését Schlick lanyhán, gyenge erővel folytatta. Bár kétségtelen elakadt a felvidéki vármegyék pacifikálásával, azért nem támadott sem Miskolc, sem Tokaj ellen, mert Windisch-Graetz herceggel a kapcsolatot még nem tudta felvenni, tőle nem volt világos parancsa. Szemere Bertalan magának tulajdonította az

osztrák tábornok előnyomulásának elmaradását. Az OHB-hoz írt jelentésében erről a következőket írja: „Én a csata és futás után rendeletet bocsátanék ki Abaúj hivatalnokaihoz, hogy 3 nap múlva az előbbi vonalon sereg induland Kassára, 3000-rel szaporodva és úgy intéztem, hogy az árulók sietve megkapják. Cézért értem vele. Schlick várt bennünket, ha ő indul ki, a mieink elfutnak Miskolcra is, úgy volt az intézkedés.“²⁴

Mészáros Lázár értesülve a „kormány“ Debrecenbe költözéséről felismerte, hogy immár a Tisza vonal védelmére van szükség, a tokaji átkelőhely - Debrecen szempontjából kiemelkedő fontosságát. A Vetter tábornok által a Duna-Tisza közéről eredetileg Miskolcra irányított Zákó őrnagy vezette segélydandárt Tokajba irányította. (A dd. útvonala: január 5. Kerepes, január 6. Gyöngyös, január 11. Tiszalúc, január 13. gyalogság Mezőzombor, lovasság Tokaj. Összetétele: 34. honvéd zlj.=1150 fő; Don Miguel zlj.=560 fő; 2 század huszár=170 fő; 6 db 3 fontos ágyú, 2 db 12 fontos ágyú, 3 db tarack.)

Vetter tábornok második intézkedése a január 2-i haditanács után (!) : Mészáros Lázár hadügyminiszter helyett, Vetter, saját helyettesét, Klapka György tábornoki őrnagyot javasolta a felsőtiszai hdt. élére.

„A Schlick elleni seregosztály vezényletét, miután Mészáros Lázár hadügyminiszter úr, részint meghűlés, részint hófény által okozott szemgyöngeség miatt lemondott, a HB Klapka György tábornoki ezredesre bízta.“²⁵ (A 28 éves Klapka György 1 hét alatt két fokozatot ugrott a ranglétrán!)

1849. jan. 11-én már Miskolcon van, itt Desseffy alezredes számol be neki a sereg állapotáról. 13-án pedig Tokajba megy, átveszi a parancsnokságot, s Tokaj fontosságát előzetesen is ismerve a főhadiszállást e városba helyezi át.²⁶

Mészáros Lázár utolsó napiparancsába így fogalmazott, mérleget vona működéséről: „...mióta a világ áll, oly csúful egy sereg se futott meg, és pedig megfutott anélkül, hogy vagy sok ellenséget látott, vagy vele ütközött volna.“²⁷

Klapka hadtestparancsnoki tevékenységét nagy eréllyel, lendülettel, magabiztosan kezdte. 1849. január 15-én kiadott első napiparancsában Bocskay, Rákóczi, „a szabadságkivívás hősei“ nevével lelkesítette hadtestét.²⁸

Az újjászervezéshez két dolog szükségeltetett:

1. az erkölcsi tényező (a lelkesedés felszítása, a fegyelem megszilárdítása),
2. anyagi tényező (ellátás, felszerelés, fegyverszükséglet kielégítése). De az említett második ponttal kapcsolatban szinte azonnal felvetődtek a problémák. Ti. a szükségletek beszerzése nem Szemere Bertalan országos biztos segítségével, hanem megkerülésével történt. Klapka közvetlenül az OHB-hoz fordult!

Válasz, leveleire Kossuth Lajostól: „...a felsőmagyarországi táborhoz Szemere Bertalan, aki egyszersmind a HB tagja, van kormánybiztosul kinevezve. Legcélzzerűbb tehát, ha Ön ...hozzá folyamodik.“²⁹

Ez a reakció - közvetlenül az OHB-hoz vagy személy szerint Kossuth-hoz való fordulás - Klapka esetében nem volt egyedi jelenség. Tulajdonképpen az önálló hadtestparancsnokok - Bem, Görgey, Perczel - „gyakorlatát“ folytatta. (Az OHB utólag értesítette a HŰM-ot a hadtestparancsnokok megtett intézkedéseiről.) Klapkának Kossuth Lajoshoz írt levelei bizonyítják, a politikai vezetés elsődlegességének elismeréséről, hogy azt csak legfelsőbb központi szinten, s csak minimális mértékben hajlandó elismerni.

Amikor jan. 13-án Tokajban Klapka átvette a felső-tiszai hadtest fölötti parancsnokságot, a következő nap már írt Szemerének: „...ezen terhes hivatásom ügyeiben, amennyire azok a kormánybiztos úrnak körébe vágnak - nekem erélyes közremunkálása által segédkezet nyújtani szíveskedjék.“³⁰

Ebben a megfogalmazásban benne van Szemere egy kalap alá való vétele a vármegyei kormánybiztosokkal (!). Talán nem volt véletlen, hogy jan. 11-én miskolci tartózkodása-

kor a frissen kinevezett hadtestparancsnok a városban tartózkodó Szemere Bertalant nem kereste fel.

Pedig nagy különbség volt Szemere és a megyei kormánybiztosok jogköre között. Az ő címe országos biztos volt, feladatköre 12 észak-keleti vármegyére - gyakorlatilag az Északkelet-felvidékre terjedt ki, alárendeltségben tartva a megyei kormánybiztosokat. (pl. Farkassányi Sámuel - Abaúj, Boronkay Albert - Zemplén stb.). Az országos biztos - egyébként az OHB tagja - saját maga fogalmazta megbízólevelét, jelölte meg széles feladatkörét. Hozzá hasonló rendkívüli polgári hatalommal csak ketten rendelkeztek a korbeli Magyarországon: Csányi László Erdélyben és Perczel Mór a Duna-Tisza közén (ő emellett önálló hadtestparancsnok is volt). Tehát rendkívüli polgári hatalom összpontosult a kezükben, alárendelve közvetlenül csak az OHB-nak voltak.

Szemere, Mészáros Lázár távozásakor rögzítette „elvárásait“ Klapkával szemben. „Akárki legyen Klapka ezredes úr, kérem megíratni neki, hogy én a kormány tagja és képviselője vagyok teljes hatalommal felruházva, s mint ilyennek tartozó egyetértésre utasítatik.“³¹ (Az egyetértés szó helyett eredetileg, de áthúzva „engedelmességre“ szó van!)

Klapka, később³² a következőképpen vélekedett Szemeréről: „...nagy eréllyel járt el, de sajnálatomra túlságosan beavatkozott a tisztán katonai dolgokba is.“ Az országos biztos viszont már január 14-én felajánlja segítségét az új hadtestparancsnoknak, de felhívja figyelmét polgári hatáskörének mértékére. „Még ma fogok írni a sereg fegyelmetlenségéről, ...min Ön mint fővezér segíthet, én nem, azon hatalommal sem, mellyel e részben is fel vagyok ruházva.“

Az új parancsnok gyorsan átcsoportosítja csapatait. Szemere legnagyobb megdöbbenésére - 5 vármegyét elvesztünk, állítja - Tokajba (majd rövid időre jan. 17-20. Szerencsre) teszi át a főparancsnokság székhelyét. Klapka, helyesen, felismerve a tokaji átkelőhely fontosságát, csapatait Sajószentpéter és Sárospatak között állítja fel: Szikszó, Megyaszó, Szántó, Liszka csomópontokkal. Seregének létszáma 6110 gyalogos, 670 lovas, 34 ágyú. S hozzátehetjük, e néhány nap alatt is (s a továbbiakban) a hadtest kiképzési szintje, fegyelmezettsége, felszereltsége jelentősen javult.

Kassáról, a Schlick vezette osztrák hadtest 1849. január 17-én indult déli irányba. 6 zlj. gyalogos, 5 szd. lovas és 26 ágyú (a többi a városokban, helyőrségekben). Célja:

1. Tokaj - Tarcálnál lekötni az ellenséget,
2. közelebb lenni a pesti fősereggel való összeköttetéshez,
3. a magyarokat átkergetni a Tiszán, elfoglalni a hídfőállást egy későbbi (időpont megjelölése nélküli) Debrecen elleni támadáshoz.

Mivel a fősereggel nincs közvetlen összeköttetése, csak Galicián, Krakkón keresztül, követét álrühában küldi Pestre, Windisch-Graetz herceghez. (A követ január 18-án érkezik meg és 19-én már a herceg indítja is Schlicknek a segítséget.) Schulzig tábornok hadosztályát (2 dandárt) küldi: 4 zlj. gyalogos, 8 szd. lovas, 18 ágyú; azzal az üzenettel: támadás Tokaj ellen. A dandár Gyöngyös-Miskolc útvonalon halad. Január 19-én Klapka csapatait Bodrogkeresztúr-Tokaj-Tarcal térségében gyülekezteti (1. tiszai átkelőhely védelme). Két nap múlva az OHB-nak ad hírt erről, az osztrák hadak helyzetéről (a jobbszárny Forró-Szikszó, a közép, kb. 6000 ember Szántó, a balszárny Újhely, Sárospatak, Liszka irányában nyomul előre). Kombinációi, esetleges vereség esetén:

1. visszavonul Nyíregyháza felé, hogy Perczel Mórral egyesülhessen,
2. a hegyek között, Szatmáron át kijutni Debrecen környékére.³³

1849. január 22-23. az első tokaji ütközet (Tarcal-Bodrogkeresztúr térségében):³⁴

A főerő Schlick személyes irányításával (Fiedler, Pergen dandár) Mád felől 2 lépcsőben támad Tarcálnál. De az erős köd miatt a tüzelés hatékony (huzagolt csövű puskák), az osztrák támadás megáll. Ezután következnek a magyar ellentámadások: több huszárhoam

után 2 honvéd zlj. és a lengyel légió szuronyrohama visszavonulásra kényszeríti Schlick csapatait. A csatátér a magyaroké marad. Az erős ködben nem kockáztatják az üldözést. Az osztrák csapatok Mádig vonulnak vissza.

A küzdelem közben Schlick parancsot küld a balszárnyra Herzmanowsky őrnagynak (3 zlj. gyalogos, 1 lovas szd., 3 ágyú), hogy Olaszliszván keresztül foglalja el Bodrogkeresztúrt, de a magyar huszárok elfogják a futárt, s Herzmanowsky az üzenetet nem kapja meg! Január 22-én du. 2 órakor - szintúgy ködben - Szezilongnál ütközik bele Sulz Bódog őrnagy dandárába. Ez, „erőfelmérés“ után, védőállásba húzódik vissza Bodrogkeresztúrba. Klapka parancsára jan. 23-án reggel Dessewffy alezredes dandára (2 zlj., egy lovas szd., 2 üteg) érkezik Sulz támogatására, s együttesen észak felé szorítják vissza az osztrák balszárnyat. Közben - 22-én éjjel - üzenetet küldenek az Erdőbényén rekedt Széll János századosnak (2 szd. gyalogos, 2 db 3 fontos ágyú): „Széll János, löj holnap hátba!“

Ez a váratlan oldaltűz visszavetette az osztrákokat a magyar dandárok elé. A kezdeményezés a magyar csapatoknál maradt, támadásban maradtak. Herzmanowsky Mád felé vágta át magát. Oda, ahol Schlick 6 órán keresztül tétlenül várakozott!

Részlet, Schlick Windisch-Graetz-nek írt jelentéséből a Klapka által újjászervezett magyar sereg harci értékéről:

„Nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy a világos havon, ahol minden alakulatot pontosan lehetett látni és számbavenni az oszlop- és tömegkötelékek magatartása nemcsak jó vezetőre vallott, hanem a végrehajtás pontosságára is begyakorolt csapatok hatását tette rám.“³⁵

Schlick lassú visszavonulása folytatódott. A zöm Szántó és Vizsoly közelébe húzódott, a tábornok főhadiszállását Boldogkőváralján rendezte be (január 24.). Klapka óvatosan nyomult utána. Jan. 25-én Dessewffy az elővéddel Tállyán, Klapka csapatai nagy részével Mádon táborozott. Itt érte, ugyanezen a napon a hír, hogy Schulzig hadosztálya elérte Miskolcot. Igaz nem meglepetésként, mert közeledéséről a magyar vezér és Szemere Bertalan egyaránt tudott. Az osztrák erők 1. hadosztállyal való megerősödése gyökeres változást hozott a hadi helyzetben. Schlick csapatainak túlzott megközelítése azt credményezhette volna, hogy a Miskolc felől előrenyomuló osztrák hadosztály Szerencsen át elérheti Tokajt, s Klapka két tűz közé kerül.

De az ellenség erélyes üldözését a lőszerhiány is akadályozta „puska-töltényünk nincs, csak 3000, pisztolytöltény 6395. E szerint rendkívül gyorsan kérek küldeni puskatöltényeket.“³⁵ - írta Szemere az OHB-nak jan. 23-án a csata estjén.

Schlick és Schulzig csapatai január 26-án egyesültek Szikszón, Klapka pedig visszavonult a Tarcal-Tokaj-Bodrogkeresztúr vonalra a tokaji átkelőhely védelmére.

Klapka jan. 26-án Tokajba hívta össze haditanácsát. Ő maga a tokaji hídfő védelmét a folyó jobbpartján képzelte el. Alvezérei azonban meggyőzték arról, hogy a tarcal(i) - bodrogkeresztúri állás az erős túlerő, illetve a Szerencs felőli bekerítés veszélye miatt nem tarthatók. A városban pedig túlságosan szűk a hely védekezésre. Csatavesztés esetén pedig a rendezett visszavonulásra egyetlen híd kevés. Végül úgy döntöttek, átvonulnak a Tisza bal partjára és a folyó mögött foglalnak állást.³⁸

A magyar sereg elrendezése (jan. 30-án) a csata előtt a következő volt. Balszárnyon Bulharin dd. Nagyfalú, Eszlárnál; centrum Dessewffy és Gedeon dd-ok Rakamaznál; jobbszárnyon Sulz Szabolcs, Timár községeknél.³⁹ Végül, Kossuth Lajos „segítségével“ Perczel Mór hadtestéből a Klapka segítségére rendelt 4000 fő már Tiszalöknél járt.⁴⁰

Schlick támadása jan. 31-én indult Tokaj ellen: Pergen Bodrogkeresztúr, Fiedler Tarcalon át, a Parrot dd. tartalékban maradt. Az osztrák tábornok szerint átkelésre alkalmas helyek Tokajnál és Tiszalöknél vannak. De az utóbbi átkelési kísérlethez tokaji csa-

patait kellett volna meggyöngítenie, viszont tudása volt a Perczel hadtestből elvont hadosztály Tiszalökön való táborozásáról.

Klapkát kettős cél vezette:

1. megakadályozni Schlick seregének Tiszántúlra való átkelését,
2. védett állásában megóvni hadtestének épségét.

1849. január 31. a 2. tokaji ütközet: ⁴¹

Schlick csapatából a Fiedler dd. vonult be elsőnek Tokajba. Csapatára a Kistokajban maradt „utóvéd“ (néhány tucat honvéd) rápuskázott, majd a Tisza jegén áthúzódtott a túloldalra.

Rakamaz előterében a folyóparton Zákó őrnagy zlj-a erős puskatüzet zúdított Tokajra (a szénakazlak és fák fedezékéből). Fiedler röppentyűi ugyan felgyújtották a kazlakat, de a honvédek kitartottak. Mikor lőszerük elfogyott, a Gedeon dd-ból érkezett segítség, s együttesen űzik vissza a 3. szd. jegén átkelni szándékozó osztrák gyalogosait.

Dessewffy dd-a is bekapcsolódott a harcba Rakamaztól északra az ismét jegén támadó osztrák századokat visszaverik. Tokajban, a városban igen szűk a hely, sem a gyalogság, sem a tüzérség nem tud kibontakozni. A 34. zlj. löszert vételezve visszatér a folyó bal partjára, erős gyalogsági tűz alatt tartja az ellenkező partot. Az osztrák gyalogság még a partra sem tud lejutni.

Klapka felismeri a városban rekedt osztrákok mozgásképtelenségét. 1 db 6 fontos, 12 db 12 fontos üteget közvetlenül a folyópartra állíttat, s onnan löveti ágyúiból a várost. Szétzilálja az ellenséges gyalogságot Tokajban; tüzérségük akcióképtelen, kivonulnak a városból; a zsinagógában felhalmozott lőszerkészlet a magyar ágyútűz hatására felgyúl, felrobban.

Már leszáll az este, mikor Schlick tábornok parancsot ad a visszavonulásra. Partmegfigyelésre 2 szd-ot hagy a városban. Fiedler Tarcalra, ő maga pedig Mádra vonul. A veszteségek viszonylag jelentéktelenek (hiszen jelentős gyalogsági összecsapás nem történt, az osztrák csapatok visszaszorításához elegendőnek bizonyult a gyalogsági - ágyútűz): osztrák veszteség; 3 halott, 11 sebesült; magyar veszteség; 5 halott 18 sebesült.

Schlick értékelése a 2. tokaji csatáról, Windisch-Graetz hercegnek írt jelentésében: ⁴² „A Debrecen elleni támadás, a tokaji átkelőhely elfoglalásával, csak nagyobb erővel és csak kemény fagy esetén lehetséges. Ha eljön az olvadás, a Debrecen elleni hadművelet, a legközelebbi jövőben lehetetlen!“

Ez volt Schlick tábornok első és utolsó átkelési kísérlete és egyben az átkelés utolsó lehetősége is. Bár jelentésében erről nem ír, nem tud, Görgey csapatai ekkor már a Szepességhez közelednek. Azt megírja, hogy a kedélyek rendkívül izgatottak „Kassán és környékén“. „Lehűtésükre“ Schulzig különítménye (2 zlj. gyalogos, 4 szd. lovas, 2 ágyú) február 2-án Kassára érkezik. Deym tábornok dd-a pedig innét a Szepesség felé indul. Schlick csapatai febr. első napjaitól kezdve észak felé mozgottak, s hamarosan elhagyták Tokaj-Hegyalja területét.

Görgey, pontosabban Guyon tábornok febr. 5-i branyiszközi győzelme lehetővé tette a magyar seregek Felső-Tisza vidéki koncentrációját. Dembinszky fővezérsége idején (1849. febr. - márc. első napjai) az ellentámadásra készülő magyar csapatok egyik fontos bázisa Tokaj északon, Szolnok délen és Tiszafüred a központban.

Dembinszky febr. 4-én Rakamazon adja át Klapkának a volt Perczel féle seregből elvont Kazinczy hadosztályt (4000 gyalogos, 500 lovas, 12 ágyú). Ezzel Klapka seregének létszáma kb. 12000-re növekedett (14 zlj. gyalogos, 15 és fél lovas szd., 41 löveg). ⁴³

Bár az első ellentámadás febr. 26-27 „eredménye“ a kápolnai vereség (Dembinszky bukása) lett, a második a „dicsőséges tavaszi hadjárat“ - ápr. 2 - máj. 21 - már a honvéd-seregek ragyogó taktikai győzelmét hozta (a stratégiai cél az osztrák seregek megsemmisíté-

tése nem sikerült), s a hadszíntér jóval nyugatabbra tolódott. Tokaj katonai jelentősége egyidőre háttérbe szorult.

1849. június 12-én I. Miklós cár a Duklai-hágón át Magyarországra vonuló csapatait I.-IV. hadtesteket megáldotta (kb. 200.000 ember), a vezényletet Paskievics hercegre (táborszernagy) bízta, s visszatért országába. Az orosz invázió megkezdődött. „Az erőviszonyok katasztrofálisan eltolódtak: A harc katonailag eldőlt. Az országot csak az erők forradalmi mozgósításával egy Napóleon katonai zsenialitásával lehetett megmenteni, s csak akkor, ha ... a hadvezéri tévedések sorozata és az együttműködés teljes hiánya lehetővé tette volna a hatalmas túlerő egyenkénti felmorzsolását“. (Várady Géza: 1848. te csillag. - Bp. 1976. 29)

A Nyugat felől támadó kb. 170.000 fős osztrák seregeket br. Haynau altábornagy vezette. Az összeköttetést ugyan tartották egymással, de az orosz és osztrák sereg egymástól függetlenül működött. Paskievics nem akarta elért hadi hírnevét kockáztatni, ezért arra törekedett, hogy túlerejével egy nagy döntő csatában semmisítse meg a magyar főereget, s ezzel egyértelműen eldöntse a hadjárat kimenetelét. Északkelet-Magyarországról a Duna-Tisza közéig maga előtt űzte Dembinszky 10-12000 fős gyatrán felszerelt seregét, így jutva ki az Alföldre. Onnét az ország fővárosa felé vonult nagy óvatossággal.

A szétforgácsolt magyar hadak számára (kb. 160-165.000 fő) három haditerv készült. Az időben legelső, Klapka Györgyé az volt (máj.-jún. fordulóján), hogy szétszórva a magyar csapatokat az országhatáron kell feltartóztatni az ellenséget. Az osztrák felvonulás a Vág vonalra, majd az orosz betörés azt a tervet fölöslegessé tette. Görgey elképzelése szerint csapataival Komárom várára támaszkodva a Vág mentén döntően megveri Haynau csapatait, majd a többi magyar csapatokkal egyesülve próbálni szerencsét az oroszok ellen. Még ki sem derült, hogy Görgey ezt nem tudja megvalósítani, mikor a pesti haditanács minden magyar haderő délvidéki koncentrációja mellett döntött, átengedve ezzel az ország területének nagy részét az ellenségnek, (igaz nyitva hagyva az utat a törökországi emigráció felé).

Míg Paskievics Miskolc - ellenállás nélküli - megszállása után a Miskolc-Hatvan-Pest útvonalon nyomult rendkívül óvatosan előre a I-II-II. hadtesttel, addig a IV. Cseodajev altábornagy vezette hadtestnek más feladatot szabott. S itt jelentkezett a magyar hadvezetésnek az a hibája, hogy a nyugati hadszíntéren zajló küzdelem hevében nem gondolt - az orosz betörés ellenére sem - a tokaji átkelőhely védelmére.

A IV. hdt. összlétszáma meghaladta valamennyivel a 44.000 főt, összetétele: 4. könnyűlovás hadosztály Zassz altbgy. vezetésével, 32 lovasszd. = 5001 fő, 11. gyaloghadosztály Belogusev altbgy. vezetésével, 16 gyalog zlj. = 14.113 fő, 4. tüzérhadosztály = 112 löveg és 2903 fő, kozákalakulatok Kuznyecov altbgy. vezetésével, 30 lovasszd. = 4416 fő és 24 löveg. Tehát a harcoló alakulatok létszáma 39.830 fő és 136 löveg. Az egyéb alakulatok: 4353 fő. Összlétszám: 44.183 ember.⁴⁴

Hogyan nézett ki Tokaj városa 1949-ben orosz szemmel (igaz már pár hónappal az orosz pusztítás és néhány nappal a szabadságharc bukása után)? Szemléletes, érdekes leírás. „Tokaj kellemes kisváros, egy vonalban terül el a szőlővel beültetett, a Tisza partjáiig nyúló hegyoldallal, s itt a folyó túlsó partján kezdődik a beláthatatlan nagyalföldi síkság. A város kőből épült. A földszintes, de szintén kőből épült, cseréptetős házak közt sok emeletes házat is láthatunk. A kereskedőházak sokaságából - noha a boltok nagyobb részét most zárva tartják - következtetni lehet a város kereskedelmének, elsősorban a nagybani borkereskedelemnek a fejlettségére.

Tokajon nincs különösebb látnivaló, kivéve a hegy lábánál található, úgynevezett orosz negyed, amely tulajdonképpen csak számunkra, oroszok számára érdekes. Anna Joanova uralkodása idején vásárolta meg e területet az orosz cár itt élő megbízottja, ... A

cár emberének feladata volt, hogy bort szállítson az udvarnak, a bort itt vásárolta fel, gondozta, s vezette a tizenöt évre bérelt szőlő- és gyümölcsös kerteket is.“⁴⁵

A IV. hdt. nem teljes erejével, létszámával vett részt a tokaji akcióban: 22,5 gyalogzlj., 22 lovasszd., 98 löveg=27100 fő. Ehhez már a város elfoglalása után csatlakozott hozzájuk az ugyancsak a hdt-be tartozó 11. gyalogho., 1. ezrede. Így Cseodojev csapatai kb. 30000 emberre egészültek ki.⁴⁶

1849. június 28-án került sor Tokaj városa és a tokaji átkelőhely elfoglalására. Cseodajev csapatai két oldalról közelítették meg a várost. Kelet felől, Bodrogkeresztúr, nyugat felől Tarcal volt a kiindulási pont. A résztvevő Lihutyin: „A lakosság egybehangozóan állította, hogy az ellenség elhagyta a várost.“⁴⁷ A kozák előhadra, a városba beérve ágyútűz zúdult a túlpartról. Erre visszatértek.

A Tokaj melletti síkon (Tarcal felől) 1 lovasdd. és 2 doni kozákezred gyülekezett és vonult a városba be. 8 ágyút (később még kettőt) a partmenti fűzfák menedékében állították fel. Ismét tüzeltek a túloldalra. Lihutyin szerint: ekkor kezdtek a házakból löni „katonáinkra.“(?)

Kb egyórás tűzpárbaj után az ellenség visszavonult.

Bár Lihutyin nem említi visszaemlékezésében, br. Nyikolai „Naplója“ ennél részletesebb - a Tisza túlpartjára való átkelés kérdésében. Először a 41., 51. doni kozákezred keresett gázlót lefele az átkeléshez. Át is úsztattak, de a szemközti folyópart meredek volta miatt nem tudtak megkapaszkodni. A második, immár sikeres kísérletet, félelmetesen vakmerő, bravúros volta miatt emeli ki mind a két visszaemlékező.

A 6. kozák szotnya, Grubin őrnagy vezetésével, ruha nélkül, kardját a szájába szorítva úszta át a folyót és támadott. A csekély számú magyar őrség (3 szd.) Rakamaz felé vonult vissza, sebesülteji egy részét hátrahagyva. Tokajból közben folyamatos volt a tüzelés. A magyarok 4 halottat 10 sebesültet (ennyit találtak az oroszok a rakamazi táborban) veszítettek. Az orosz veszteség 2 halott, 5 sebesült volt.⁴⁹

A hidat, amit a magyarok fölszedtek, estére helyreállították, s az orosz elővéd már ott éjszakázott. (Lihutyin még „precízen“ hozzáteszi, hogy az ellenség Rakamazon nagymennyiségű: sót, zabot, ökröt hagyott!)

Érdekes, hogy még a Paskievics törzskarában szolgálatot teljesítő Nyikolai br. csak a polgárok lövöldözését említi, a résztvevő Lihutyin - értelemszerűen - ennél részletesebb és a megtorlásról is beszél (ír). A lövöldözés után, „Néhány polgárt (köztük egy nőt is) kezükben még füstölgő puskával elfogtak és fel is koncoltak.“⁵⁰

Nagyvonalúan említi: gyors megtorlás következett, elszabadultak az indulatok, a bosszú és a zsákmányolás. Tokaj nyugati fele lerombolva, elpusztítva. - írja.

A harmadik orosz szerző (és katonatiszt) kissé szkeptikusabban fogalmazta meg - szintén pontokba szedve - véleményét. „meséli“ - írja -, hogy a IV. hdt., először a kozákok Kuznyecov atamán altbgy. vezetésével jún. 28-án elfoglalták Tokajt. Fogadásukra (4) polgárküldöttség jött ki, szerintük, nem maradt a városban magyar csapat, a hidat is felszedték. A város bevételekor a magyarok a túlpartról 2 ágyúból, egyesek pedig a házakból tüzeltek. (A két ágyút az orosz tüzéség hamarosan elhallgattatta.) A városban pedig megkezdődött a rablás, fosztogatás.

De az események illetén alakulását ő maga kétli - írja Alibin. Szerinte a kérdés kétféleképpen tehető föl: 2. az események így-úgy, valóban megtörténtek. 2. csak igazolásul találták ki! Gondolatmenetének fontosabb pontjai a következők:

1. A tokajiak békevágyát az oroszok elé kiküldött delegáció bizonyítja.
2. Látták, a hatalmas orosz katonatömeg ellen reménytelen dolog vállalni a harcot.
3. Ha volt ilyen fanatikus csoport, hova menekült? A Tiszába?
4. Tokajban, a kereskedő polgárságnak érdeke kerülni a harcot.

5. Magyarországon az orosz seregnek voltak a helyi lakossággal összetűzései, de csak részeg katonák miatt!
6. Tokaj nem volt megerősítve, ellenállásra felkészítve (miért védekeztek volna), egypár ósdi puskát koboztak el.
7. A tokajiak állították, nem ők tüzeltek, hanem a magyarokból visszamaradtak?
8. Magyar katonát hadifoglyul nem ejtettek!

Átkelési, szökési lehetőség pedig már nem volt a Tiszán! Alibin: „Mindezek után arra kell következtetnünk, hogy bevonuló csapataikra Tokajban egyáltalán nem lőttek, az egészet azok találták ki, akik ki akarták rabolni a várost.“⁵¹

(P. V. Alibin végkövetkeztetése, Tokaj, 1849. augusztus 19.!)

Tokaj megszállására a Beloguzsev altbgy. 11. gyalogho.-ának egyik ezrede maradt hátra júl. 1-én. Ugyanakkor indul tovább a főserg Miskolcra Pest felé, ill. a IV. hdt. többi része Debrecen kifosztására.

Tokaj elfoglalásakor érkezett meg Paskievics parancsa Cseodajevhez. Mivel a magyar erők zöme Komárom és Pest között koncentrálnak, Debrecen és környéke katonailag „kiürült“. Bem serege 8-10 napra lehet a szabadságharc fővárosától, de ezek - esetleges - megérkezése esetén is biztosított a több mint kétszeres orosz túlerő. (Megjegyzendő: 1. erősen túlbecsülte Bem erejét 2. Debrecenhez való távolságát 3. „tudta“, hogy a lengyel tábornok nem szívesen mozdul ki Erdélyből - ahol egyébként is jócskán le volt kötve.)

S nem lebecsülendő a nagyméretű orosz „portya“ szempontjából a gazdasági, zsákmányszerzési megfontolás: 60000 lakosú, gazdagságáról híres város Debrecen; benne, körülötte nagymennyiségű felhalmozott élelmiszerkészletek.

Július 3-án foglalják el Cseodojev csapatai Debrecen. Ultimátumunk: a város 24 óra alatt 6000 csetverty (4000q) lisztet + egyéb élelmiszerek, és szállításra 1000 fogatot adjon. Ezenkívül a szabad rablás (=fosztogatás) megengedett volt katonáinak a 3 napban. 5-én kapja Paskievics parancsát a város elhagyására, de nem a főserg fele rövidebb, ismeretlen, mocsaras tiszafüredi utat ajánlja neki, hanem a megtett úton Tokajnak haladjon visszafelé.⁵²

Július 6-án hagyja el a csapataival a kifosztott Debrecen. A Tisza felé vonul vissza, júl. 8-án Rakamazon van, fedezi az élelmiszerekkel rogyásig rakott szekereket. Célja a főerőkkel egyesülni. Ezért Tokaj - Tarcál - Szerencs útvonalon Körömig vonul. (Innét küldi betegeit Kassára!)⁵³

Már június közepén, második felében, Kassa elfoglalása után két nappal tartós esős időszak állt be; átázott a meszes-agyagos föld, piszkos volt a víz. Az elől haladó III. hdt. kolerás betegeit szállító parasztszekerek látványa, A. O. Sztreng szerint „rendkívül kellemtelen érzéseket és benyomásokat keltett.“⁵⁴ Miskolcra érve a járvány „igen nagy méreteket öltött.“⁵⁵ Századonként a II. hdt -ből 30-40 embert szállítottak Kassára (tisztüket alig!).

A kolerajárvány mértékéről Lihutyin részletesebben ír.

„Csapataink ... rendkívül sokat szenvedtek a vidéken már elterjedt kolerától.“ „... mire elértük a Tiszát, az egész hadseregben, különösen a IV. hdt-ben aggasztó méreteket öltött.“⁵⁶ Szerinte a járvány első jelci már Bártfán mutatkoztak. (A volhinai kormányzóságból és Galíciából hurcolhatták be a csapatok.) Elterjedésének okaiként a következőket sorolja fel: 1. tisztaság hiánya, 2. a rekkenő hőség és a piszkos víz, 3. szabadban, pusztán földön alvás, táborozás, 4. a Tisza alsó völgye mélyen fekvő, a táborok általában a folyók mentén helyezkednek el - mindez jó táptalaja a lázas betegségeknek., 5. a sok éretlen, savanyú gyümölcs fogyasztása.⁵⁷

A július 15-i eldöntetlen váci csata után Görgey ismét észak-kelet felé fordult (megőrizve serege épségét). A csata után lassan visszafele (Miskolc) mozgó Paskievics vezette orosz főerő Gyöngyösnél, Mezökövesdnél is várta, hogy a magyar sereg délnek

fordul. Görgey azonban jún. 24-én kivonta a városból, itteni felbukkanása az orosz vezérkar számára több kombinációs lehetőséget vetett fel.

1. Nem tudják elvágni Magyarországnak középső részétől.

2. Ha északra felé fordul elvágja az utat az orosz utánpótlás számára Galícia felé.

3. Tokajon keresztül átjuthat a Tiszántúlra (1. délvidéki magyar erőkoncentráció!)⁵⁸

Görgey seregének hozzávetőleges létszámáról egy Miskolcra kivetett élelmiszerbeadási kötelezettség alapján is tudunk. (1849. júl. 22.). Eszerint: 28000 gyalogos, 8000 lovas, 80 löveg melletti tüzérlétszámra vetette ki a városra ezt az élelmiszermennyiséget.⁵⁹

A magyar sereg utóvédje három Miskolc környéki un. késleltető összeütközésben vette fel a harcot a IV. hdt. ellen: júl. 23-án Harsánynál, júl. 24-én Görömbölynél, majd Miskolcot kiürítve 25-én Zsolcánál. Ennél a harmadik összecsapásnál az a fura helyzet állt elő, hogy egérsz napi ágyúzás után a két szembenálló összecsapás nélkül hátrált meg egymás elől. Görgey a Hernád mögül vonul vissza. A csata közben érkezik Paskievics parancsa Cscodajevhez: „ha elkezdtek akkor is szakítsák félbe az ütközetet.“⁶⁰ Visszavonulás Ábrányig, Miskolcon csak elővédet hagyva. Ti. az orosz fővezér - jelentősen túlbecsülve Görgey erőit, a IV. hdt. súlyos vereségétől tart. Nem akar kockáztatni!

Miközben Görgey csapatai a Hernád mögé vonulnak vissza, utóvédje itt foglal állást, a fővezér júl. 25-től Szerencsen, a várban rendezti be főhadiszállását.⁶¹

A gesztelyi ütközet nem tartozik a szabadságharc nagy, kiemelkedő katonai eseményei közé. A XIX. sz. történetíróinak munkáiban csak marginális jelentőséggel bír. Viszont a Leiningen tábornok vezette III. magyar hadtest, amely ekkor az utóvédet alkotta (kb. 9.000 ember), maximálisan teljesítette feladatát, amit Görgey szabott. Egy nagyobb formátumú ütközetben a közel kétszeres túlerőben lévő ellenséges erőket (Grabbe tábornok „különítménye“: 16 zlj. gyalogos, 22 szd. lovas, 56 löveg)⁶² sikerrel verte vissza, s ahogy Leiningen fogalmazott Görgeyhez írt jelentésében, katonáit alig tudta visszatartani az elharmarkodott támadástól, mikor a hátráló orosz csapatokat látták.

Putnokon érte a Grabbe különítményt a fővezér parancsa, hogy 27-én legyen Miskolcon, mert a IV. hdt. a hadseregözhöz csatlakozik. Itt értesül, hogy jön br. Sacken tábornok, aki felettese lesz. Nem várja be, hanem Gesztely fele indul „erőszakos felderítést“ végezni. A Miskolcon tartózkodó Szimonics gróf óvja, ne induljon el, „de nem hallgattam rá, útra keltem.“⁶³ Gesztelynél, a Hernád mögött a magyarokat erős állásban találja.

Nos, lássuk orosz szemmel a gesztelyi ütközetet. A tábornok meglehetősen szűkszavú, csak a magyarok előnyös állását, tüzérségi fölényét említi, (kb. 4 órán keresztül), majd úgy fogalmaz, hogy a csatát félbeszakította és „Az egyetlen hídon az ellenség szemeláttára és tüzeben szigorú rendben vonultam vissza.“⁶⁴ (Ez az egyetlen híd a Sajón volt.)

Mindenesetre, mikor - álhírekre - Paskievics Miskolcra is kivonja csapatait, Grabbe Putnok felé vonul vissza, s erről a sikertelen gesztelyi ütközetről feljebbvalóit nem tájékoztatja.⁶⁵

Részletesebb, pontosabb Ny. V. Iszakov csataleírása:

Gesztely előtt elnyúló hatalmas sík mező. A Hernád folyó fölött lépcsőzetesen emelkedik a falu. A folyón átívelő híd használhatatlan. Az ellenség jól megerősített állása a falu fölötti magaslatokon van, félkörívben. Jó innét a terepbelátás. S Iszakov már sorolja is Grabbe hibáit. Útegeit túl előre, rossz helyre állítja fel, az orosz gyalogság végig lőtávolon belül. Ebből következően az ellenség minden szempontból fölényben. A tüzérségek párbaját 2,5-3 órára teszi. Majd miután az ellenséges lovasság a magyar ágyúk egy részét lehozza a folyóhoz „elég közel hozzánk“, vonja ki Grabbe katonáit a tűzből, s helyezi hátrébb ágyúit. Miután ez már megtörtént, érkezett Paskievics üzenete: „Mivel nagy ellenséges erők állnak önnel szemben, tevékenységét korlátozza figyelésre.“⁶⁶

Grabbe szerint az erőszakos felderítés csekélyebb formája lehetetlen volt, ezért kénytelen volt megütközni, ez viszont kivihetetlen volt, s ez „eredményezte“ a fölösleges veszteségeket.

A gesztelyi csata híre hamarosan elterjedt a Hernád mentén. Kér (Abaúj vármegye) lakói júl. 30-án (?) hallottak ágyúszót Gesztely felől.⁶⁷ (Pedig ekkor már Görgey csapataival Tokajban volt.)

Az orosz vezérkarban már bírálták július végén Paskievics túlzott óvatosságát, tétovságát, szembeállítva vele Görgeyt, hogy olyan rendkívüli tehetséges parancsnoknak bizonyult, aki kitűnően ki tudta használni ellenfelének hibáit.⁶⁸

A zavart tovább fokozta, hogy júl. 29-én a IV. hdt. még Vattán állomásozott, elővédje a Sajó-menti Pogánál. Paskievics pedig a Tiszántúlra már átkelt II-III. hdt-et vont vissza Tiszafüredről Csegére. Ónodnál ekkor kellett volna Grabbénak csatlakoznia a főszereghez, de ő már Putnokon járt (csak a fővezért nem értesítette erről).

Görgey hadainak zöme ezen a napon kelt át Tokajnál a Tiszán. Az utóvéd, gesztelyi állásait 28-29-én virradóra adta fel. 30-án kelt át a Tiszán, felgyújtva maga mögött a hidat.

Az üldöző orosz hadak közül Cseodajev IV. hdt-e kelt át júl. 31-én Körömnél a Sajón. (2 napos magyar előny, Görgey egész seregével már túl a Tiszán!) Szerencsen át, még ugyanezen napon Tokajba vonult.

Júl. 25-29 között itt volt Görgey főhadiszállása. Lihutyin tudni véli, hogy itt lőttek föbe néhány tisztet, aki „a harcmezőről megfutamodott.“⁷⁰ 1849. július 31-én este találkoztak Tokajban a Sajó mellől induló Cseodajev és a Kassa felől előrenyomuló br. Sacken csapatai, hogy azonnal egy kiadós hadisarcot vessenek ki a városra.

Az oroszok elvonulása után visszatért a császári adminisztráció és az augusztusi két hét a szabadságharc végvonaglója volt csupán.

Jegyzetek

- 1 *Orosz István*: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században. In. *Szabó István* (szerk.): Agrártörténeti tanulmányok. - Bp. 1960. 3-70. *Orosz István*: Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. - Agrártörténeti szemle, Bp. 1975. XVII. 24-41.
- 2 *Orbán Sándor*, *Varga Gáborné* szerkesztette: BAZ megye története és legújabbkori adattára - Miskolc, 1970. 37. Továbbiakban: BAZ m. ... adattár...
- 3 *Mérei Gyula* - *Spira György* szerk.: Magyarország története - Bp., 1975. 389.
- 4 Uo. 413.
- 5 Uo. 415.
- 6 Zemplén megyei levéltár, Sátoraljaújhely iratai, III. fej. 538. sz. Továbbiakban: Z.m. lt.
- 7 AZT, 1896. I. k. 2. évf. 10. sz. 344-348.
- 8 *Mészáros Károly*: Kossuth levelei a szabadságharc hadvezéreivel 1848/49-ben - Ungvár, 1862. 38. Vö. KLÖM XIII. 923.
- 9 *Barta István* szerk.: Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai - Bp., 1955. 882.
- 10 *Borus József*: Dembinszky fővezérése és a Kápolnai csata - Bp., 1975. 43
- 11 *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években - Bp., 1911. I. 119-120.
- 12 *Barta István*, HTK 1955/2. (A haditanács lefolyásáról)
- 13 *Görgey István*: 1848 és 49-ből - Bp., 1885. I. 95.
- 14 *Borus József*, HTK 1961/2. 677. s a köv.
- 15 *Deák István*: 1848. A szabadságharc története levelekben, ahogy a kortársak látták - Bp., é.n. 293.
- 16 *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története - Genf, 1865. II. 239.
- 17 *Wilhelm Rüstow*: az 1848-49-diki magyar hadjárat története - Zürich, 1866. I. 120.
- 18 *Czetz József*: Bem erdélyi hadjárata 1848-49-ben - Hamburg, 1850. ném. *Kovács Endre*: Bem József - Bp., 1954.
- 19 Die operationen des 1-en magyarischen Armeec-Corps in Ober Ungarn c. kézirat - OL, *Görgey Artúr* iratai 1848-49. Közölte magyarul (ford.) *Szuper Sándor*: Az I. magyar hadtest működése Felső-Magyarországon - „Honvéd“ c. lap 1867-69. Továbbiakban: Szuper: operation...
- 20 *Breit József*: Magyarország 1848-49. évi függetlenségi harcának története - Bp., 1897. I. 200. s köv.
- 21 *Szuper*: Operation...
- 22 *Szuper*: Operation... Breit: im. uo. OL OHB 1849:555 (Szemere Bertalan és Mészáros Lázár 1849. január 13-án kelt jelentése) *Tutkó József*: Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve - Kassa, 1861. 185-6.
- 23 OL OHB 1849:555
- 24 OL OHB 1849:395
- 25 Megjelent: Közlöny, 1849. jan. 16.
- 26 *Klapka György*: Emlékeimből - Bp., 1886. 77.
- 27 HL 1848-49. 9/164.
- 28 *Klapka*: Eml. 78.
- 29 KLÖM, BP., 1953. XIV. 139.
- 30 HL 1848-49. 9/204.
- 31 Szemere Bertalan az OHB-nak - OL OHB 1849. 555.

- 32 HL 1848-49. 9/201.
- 33 OL OHB 1849:998.
- 34 Közlöny, 1849. január 24.
- 35 *Borus*: Dembinszky... im. 82.
- 36 OL OHB 1849:957.
- 37 OL OHB 1849:958.
- 38 KLÖM XIV. 283-284.
- 39 *Klapka*: Eml. im. 83. s a köv.
- 40 OL OHB 1849:1307.
- 41 OL OHB 1849:1307. Szemere Bertalan jan. 31-i esti jelentése az OHB-nak.
- 42 Kriegsarchiv, Hauptermee Windisch-Graetz 1849. 2/22. 1/2. (tart. ford.)
- 43 Szuper: operation... 3. melléklet. OL Görgey-család lt., Görgey Artúr iratai
- 44 *Katona Tamás* szerk.: A magyarországi hadjárat. 1849. (Válogatás az orosz résztvevők visszaemlékezéseiből - Bp., 1991. Jegyzetek 822-823.)
- 45 *Katona* im. P. V. Alibin 179. (A 22. számú kamcsatkai vadászezred ezredsegédtsztje)
- 46 *Katona* im. M. D. Lihutyin 685. (A Cseodajev féle IV. hdt. törzstisztje)
- 47 Uo. 689.
- 48 Uo. L. P. Nyikolai 284. (Cári főhadsegéd, altbgy. Paskievics törzskarában. „Naplója“ orosz nyelven a Russzkaja Sztarina c. folyóiratban 1871-ben jelent meg.)
- 49 *Katona* im. az orosz halottak és sebesültek számát Lihutyin és Nyikolai egyaránt a megadott számban írja le.
- 50 Uo. M. D. Lihutyin 690.
- 51 Uo. P. V. Alibin 180.
- 52 Uo. D. Szoncov 237. (Paskievics segédtsztje)
- 53 Uo. M. D. Lihutyin 712.
- 54 Uo. A. O. Sztreng 251. (A II. hdt. törzstisztje)
- 55 Ua. 252.
- 56 Uo. M. D. Lihutyin 693-694.
- 57 Ua. 735.
- 58 Ua. 732-733.
- 59 Ua. 735.
- 60 Uo. L. P. Nyikolai 305.
- 61 *Katona* im. 871. jegyzetek
- 62 Uo. 824.
- 63 *Katona* im. P. H. Grabbe: Naplójegyzeteimből 474.
- 64 Ua.
- 65 *Katona* im. L. P. Nyikolai 306.
- 66 Uo. Ny. V. Iszakov 424-425.
- 67 Uo. L. P. Nyikolai 302.
- 68 Ua. 310.
- 69 Ua.
- 70 *Katona* im. M. D. Lihutyin 774.

A POLGÁROSODÓ KAMARAI MEZŐVÁROS

(Tokaj 1850-1918)

*Ezen Hegy aljának Tokaj a címere,
Hegy allyai bornak ugyan hoppmestere,
Minden országoknál mappán van a neve,
Mely magyar bort iszik, Tokajt említ erre.
Tokajt, ki nem látta, oly nagyra gondolja,
Nagy roppant kerített városnak fontolja,
De ki eljő nézni, semminek számolja...*

Ember András verses krónikája

Bizony, aki „eljö nézni” Tokaj városát a XIX. században, nem sok jót mond róla. *Vladimir Bronyevszkijben* „külsőleg szegény falu benyomását keltette”, ¹ *J. Mohl és A.G. Lassgallner* egyetértettek, hogy „Tokaj város maga, melybe most beértünk, kevés figyelemre méltó dolgot nyújt. Egy hosszú fő s abba jobbról és balról torkolló mellékutcákból, a Tokaji hegy magas sziklás nyúlványán helyezkedik el...a flaszterozott főutcán nagyrészt földszintes házak vannak, de van sok egyemeletes épület is”. ² *Spech Lajos* innen elszármazott tudósban sem izzott fel a nosztalgia, szülővárosára emlékezve: „Kőházak vannak többnyire a városban, sőt kis- Tokajban is, egyrészt; - vagynak számosan, két emeletűek, kivált a városban; de minthogy minden rend nélkül, valamint az utzák is, szerte széjjel vannak, kevés figyelmet érdemelnek...Útja, mellyeknek a kereskedést, ha nem előmozdítani, legalább segíteni kellene, minden lehető el képzelhetésnél rosszabbak, a város utzái, mindenütt igen gödrösek, igen sárossak, egy egy lányi magosságra kiálló kövek várják a kerekeket, veszedelembé ejthetni;...csak ugyan, szerencsésnek is tartja magát az az utazó, a ki Tokajon kár nélkül mehet keresztül...Pirulva kell említenem; hogy Tokaj, e' béli fogatkozásáért, tsak falu számba megy némelly Külföldi Íróknál...” ³

Az említett „vélemények” a XIX. század elején fogalmazódtak Tokajról, de majdnem hasonlókat ismételt *Fényes Elek* 1847-ben: Tokaj „egy meglehetősen magasságú hegy és a Tisza s Bodrog közé szorítva, igen szűk, keskeny helyen” fekszik. „Házai kőből épültek ugyan, de rendetlenek, utczái rosszak...A régi tokaji híres vár helyét vízfakadások borítják. A város felett emelkedő hegy teteje terméketlen, de oldalát szinte a városig, gazdag szőlőtőkék fedik, mellyek azonban északnak fordulván, még sem teremnek oly becses bort, mint a délen fekvő tarzialiak. A lakosok különösen szép ökröket tartanak, mindenféle mesterséget és kereskedést folytatnak. Tüzifa, aroncs, szőlőkaró, lécz nagy mértékben szállítatik ide, s őszkor gyümölcs oly sok, hogy a szálak egész Tiszát látszanak elborítani.” ⁴ *Fényes Elek* 1850-ben sem mondott többet Tokajról. Külön közigazgatási egységként tünteti fel *Kistokajt*, falunak titulálván azt, bár megemlíti, hogy „Tokajtól csak a sóházi épületek és kikötő által választatik el”. Nagy-Tokaj lakóinak számát 3.500-ban adja meg, s hat felekezet jelenlétéről tesz említést, s „mindenik felekezetnek saját imaháza van itt” - írja. Dicséri hídját, sóházát, sóraktárát, szőlőt, borát, s megemlékezik 6 országos vásáráról, „minden nap tartani” szokott piacairól, külön kiemelve a péntekit, amelyiken „számosabban szoktak megjelenni”. ⁵

Nem nézhetett ki jobban *Tokaj városa* 1850-ben, mint ahogy jeles geográfusunk, statisztikusunk bemutatta, s mint ahogyan évtizedekkel korábban utazóink leírták. 1849. nyarán átvonult ugyanis rajta *Görgei, a Felvidékről Arad* alá vezető úton a honvédséget, s nyomában az orosz főserég sarcolta, rabolta s „rongálta meg” a várost.⁶

A leírások, bemutatások, későbbi történeti munkák is minduntalan érzékeltetik: az igazi tokaji bor nem *Tokajban* terem. A tállyai, mádi, tolcsvai, tarcali nedűk mintha jobbak, értékesebbek lennének.

Kímélvén a tokajiak hiúságát, becsülvén a hegyen fáradozók szorgalmát, ezt ilyen világosan senki nem fogalmazta meg, de mindenki érzékeltette, hogy a hegyaljai nedű névadó települése talán nem is boráról híresedett el. Való igaz, vára a történelemben egy időben boránál is fontosabb szerepet töltött be. A vasút megépítéséig, az állandó *Tisza-híd* vámmentes közlekedésének biztosításáig *Tokaj* közlekedési és raktározási szerepe, átmenő forgalmat szolgáló jelentősége, az itt megfordulókat mesterművekkel, élelemmel, fuvarral és sok egyébvel kiszolgáló tevékenysége jelentősebb volt bortermelésénél is. A *Balkán* és a *Baltikum*, *Erdély* és *Felső-Magyarország*, a *Nyírség* és a *Felvidék*, *Kolozsvár*, *Pest*, *Buda* és *Bécs Tokajon* keresztül érintkezett egymással.⁷ Itt vonultak át a hadak is minduntalan, s itt a kereskedők, kufárok, futárok, egyéb rendű és rangú utazók. Egyik fő állomása volt *Tokaj* a máramarosi sószállító tevékenységnek, és az ország egyik legfontosabb sóelosztó helye, ahonnan még *Szolnokig*, *Szegedig* fuvarozták a tutajok a sót, s a török kiűzése után a fát az alföldi térség építkezéseihez.⁸ Országrészeket, országokat kötött össze átkelőjével, s országok lakosságának a létfeltételét biztosító só fő raktározási és elosztási helye volt. Nevét, rangját, még inkább szerepkörét ez legalább annyira emelte, hanem jobban, mint borának híre és íze, s valószínű, hogy *Hegyalja* legfinomabb nedűi is róla kapták meg *Európa-szerte* elhíresedett nevüket. A bortermelést tekintve mind mennyiségre, mind minőségre vannak jelesebb helyek *Hegyalján Tokajnál*, de közlekedésben, kereskedelemben, a XIX. századig hadi fontosságban mind-mind elmarad ettől a *Tisza-parti* mezővárostól. Talán éppen ezért húzódozott a *Hegyalja* kálvinista műszája *Sárospatakra*, *Zemplén megye* közigazgatása pedig *Sátoral-jaiújhelybe*.

Ennek a dolgotnak nem célja minősíteni *Tokaj* borát, sem „hídját”, még kevésbé sóraktárait. Vállalt célja, felvillantani a hajdani híres mezőváros történetének 7 évtizedét. Bemutatni népének és gazdálkodásának tarkaságát, állandóan változó sokszínűségét. *Tokaj* ugyanis azok a települések közé tartozik, amelyek létüket a legmélyebbre vették a nemzet emlékezetébe. Mindenki úgy véli, hogy ismeri, s ennek ellenére mindenki számára tartogat meglepetéseket. Annyi benne a változatosság, a folytonos átrendeződés, a migráció és a fluktuáció, a hanyatlás és a folytonos megújulás, hogy nyugalmat, állandóságot alig-alig fedez fel a történész. Vibrál ennek a városkának a története. Hol végzetes apátiába süllyed, hol gyöngyszemként újul meg. Ha volt állandóság és viszonylagos nyugalom sok százados történetében, az éppen 1850 és 1918 közé esett. A hadak járása megszűnt, a *Tisza* elvesztette áruszállításban kizárólagos jelentőségét, s a megépülő országos úthálózat, a kibontakozó vasúti közlekedés dominánssá válása a mezőváros hajdan jelentős országos intézményeit regionális szintre „devalválta”. Vára helyén szegény viskók épültek, vizeit töltések közé szorították, hajdan híres mesterei, céhei jelentőségüket veszítették. Országos vásárai a környező falvak árucseréi helyeivé szelídültek. Mindennapi piaci elnéptelenedtek...Megnövekedett azonban idegenforgalma. Ellepték a kíváncsiskodók, a borát kóstolatók, a történelmet ízelegetők. Új szerepet, új arculatot öltött magára a város. Lakói is sokban kicserélődtek. „Vibrált” ez a városka 1850 és 1918 között is, miközben csendesen nagyközségi státuszba szelídült történelmi, közigazgatási és gazdasági jelentősége. Ennek a folyamatnak a bemutatását vállalja fel ez a tanulmány.

A hajdan neves mezőváros történetéről szóló könyvünk részletes demográfiai tanulmányt közöl *Kováts Zoltán* tollából. A város népességének alakulásával nem kellene tehát itt foglalkozni, de azért, hogy megértsük a polgárosodás 7 évtizedét, a társadalmi mozgalmakat, a tokaji társadalom időközi átalakulását, változásait, ezzel együtt a város történelmét, a mezővárosra legjellemzőbb népességi adatokat mégis táblázatba kell foglalnunk.

TOKAJ NÉPESSÉGE 1850-1920 KÖZÖTT ⁹

Év	Házak száma	Összes lakos
1850		4.381
1863		4.131
1869		5.012
1880	642	4.479
1890		4.815
1900	736	5.014
1910	730	5.105
1920	762	5073

A lakosság ingadozása - a 800 ember körüli eltérést figyelembe véve - nem feltűnő *Hegyalján*. Figyelembe véve az 1855-ös és az 1873-as kolera járványokat, a magyarországi halandósági mutatókat, többé-kevésbé elmondhatjuk, hogy *Tokaj* népessége korszakunk elején, különösen a nagy arányú zsidó beköltözés következtében növekedett, majd az ötezer körüli népességszámnál „megmerevedett”, stagnált. A változó gazdasági élet, a kereskedelem, a halászat, a földművelés, a kézműves mesterségek, a szőlőművelés 5 ezer embernek adott biztos megélhetést a XIX. század második felében *Tokajban*. Ez az adat számunkra azért érdekes, mert a gyorsabban polgárosodó *Sárospatak* és *Sátoraljaiújhely* kivételével a hegyaljai települések mindegyikének csökkent a lakossága 1850 és 1920 között. ¹⁰

Tokaj lakossága stabilizálódott ugyan a mezőváros lakosság-eltartó képességének szintjén, de ez nem jelentett mozdulatlanyságot. Még csak azt sem, hogy a fölös természetes szaporulat vándorolt el a városkából. *Tokaj* lakossága 1850 és 1918 között is fluktuált, cserélődött. Mind társadalmilag, mind etnikailag, mind vallásilag mobilnak mondható. Pontos, évekre bontható adatokkal ezt a mobilitást még a jövőben kell nyomon kísérenünk, de a tendencia érzékeltetésére alkalmasak az alábbi táblázatok.

TOKAJ LAKOSSÁGÁNAK ETNIKAI ARCULATA ¹¹

Nemzetiség	1880	%	1910	%
Magyar	3.886	86,8	5.047	98,9
Német	171	3,8	33	0,7
Szlovák	199	4,4	16	0,3
Ruszin	31	0,7	1	0
Román	0	0	1	0
Egyéb	51	1,1	7	0,1
Csecsemő	141	3,2	?	?
Összes lakos:	4.479	100	5.105	100

A táblázat egyértelműen árulkodik arról, hogy az 1880 és 1910 között eltelt három évtized alatt a nemzetiségi lakosság, főleg a német és szlovák népesség elhagyta *Tokajt*. Itt nem egyszerűen asszimilációról, hanem lakosság-cserélődésről van szó. Megszűntek

olyan funkciók, feladatkörök és megélhetést biztosító foglalkozások, amely a német és szlovák lakosság korábbi nagyarányú itt tartózkodását, *Tokajban lakását* szükségessé tették, ezért az illetők eltávoztak, s helyükbe mások, új feladatot ellátók, új típusú munkát, szolgáltatást végzők költöztek. 1880 előtt még erősebb volt ez a mozgás. Különösen élénkítette a város népességének cserélődését a zsidók nagyarányú bevándorlása. 1836-ban még mindössze 173 zsidó lakosa volt *Tokajnak*,¹² míg 1880-ra a számuk 1.161-re növekedett.¹³ *Fényes Elek* adatai szerint 1849-1850-ben *Tokaj* lakossága - *Kis-Tokajjal együtt* - 4.417 volt, s ebből *Kis-Tokajban* 917-en éltek, s ezek közül mindössze 16 volt a zsidó lakos,¹⁴ akkor a hagyományos rendi struktúra és gazdasági szerkezet *Tokaj* régi közigazgatási területén sem láthatott el funkcióval, megélhetést biztosító tevékenységi körrel sok száz zsidó családot. *Ludovicus Nagy* adatai szerint 1828-ban 123 zsidó élt a mezővárosban.¹⁵

Egyéb források szerint az 1848-1850-es években 3-400 között lehetett a zsidók száma *Tokaj* mezőváros közigazgatási területén.¹⁶

A mezőváros, majd nagyközség népességnövekedését tehát a folytonos lakosság-cserélődés közepette a zsidók nagyarányú beköltözése okozta. A lakosság cserélődéséről, a folytonos fluktuációról árulkodik *Tokaj* népességének vallási megoszlása is. Ennek érzékeltetésére is elegendőnek véljük az 1880-as és 1910-es adatokat megidézni.

TOKAJ LAKÓINAK VALLÁSI MEGOSZLÁSA¹⁷

Vallások	1880	1910
Római kath.	1.734	2.055
Görög kath.	461	638
Református	986	1.183
Evangélikus	126	104
Zsidó	1.161	1.119
Görög-keleti	10	2
Egyéb	1	4
Összes lakos:	4.479	5.105

Az etnikai és vallási táblázat egyértelműsíti a katolikusok és reformátusok számának folytonos növekedését. Ez csak részben hozható összefüggésbe a természetes szaporodással. Közben ugyanis az evangélikusok fogynak, a görög-keletiek lényegében eltűnnek. A zsidók száma is csökken. Etnikailag a szlovákok, németek, ruszinok és egyéb hazai és külföldi nyelvet beszélő nemzetiségiek száma zsugorodik, avagy tűnik el teljesen. *Tokaj* „megmagyarosodása” nem az asszimiláció hozadéka. A zsidók ugyan magyarnak vallják magukat, de ez csak nyelvi asszimilációt jelent. A vallási, életmódbeli, értékrend-béli különállásuk korszakunkban mindvégig megmarad. Gyors a fluktuációjuk is. Számuk 1880 és 1910 között 42-vel csökken, de nem vallási áttérés, nem is a természetes szaporulat alacsony volta miatt. Elköltözés miatt. *Tokajból* három-négy irányba költöztek a zsidók. Elsősorban *Miskolcra*, *Nyíregyházára*, *Pestre* és *Szerencsre*.

Amit még kikövetkeztethetünk táblázatainkból és adatainkból: Amíg 1850 és 1880 között stagnál a lakosság-szám, mindössze 98-al - az 1869-es átmeneti megugrás ellenére - gyarapodik a város lakossága (2,18 %), 1880 és 1910 között 626-al (12,26 %). Ez utóbbi gyarapodás mindenképpen a beköltözések megélénkülésével függ össze, amelyik beköltözés élénk volt 1850 és 1880 között is, amikor a zsidó lakosok száma 3-400-ról 1.161-re növekedett. A nem zsidó lakosság fogyása feltűnően nagyarányú 1850 és 1880 között. Ez a fogyatkozás csak részben magyarázható az 1855-ös és 1873-as kolera járvánnyal. Sok-

kal inkább arról van szó, hogy 1850 és 1880 között zajlottak le azok a természeti, infrastrukturális és gazdasági átrendeződések Tokaj mezővárosában és környékén, amelyek nagy mértékben átrendezték a város lakosságát is. 1850 és 1870-1880 között tulajdonképpen eltűnt a „régii Tokaj” funkcióival, szerep- és feladatkörével, s megjelent az „új Tokaj”, beilleszkedve a magyar nagyközségek rendszerébe.

A létfeltételek átrendeződése

Tokaj mezőváros lakossága a rendi korszak hanyatló periódusában két alapvető tevékenységből tartotta el magát. Meghatározó volt az átkelőhely jellegéből fakadó szolgáltatások családokat fenntartó volta. Ebbe belefért a vásározástól, a kézműiparon keresztül az áruk raktározása, átrakása, fogadása, fuvarozása, a vendéglátói, korcsmártatási tevékenység, a kupeckedés stb. ...A másik megélhetést vagy hasznot biztosító tevékenység a szőlőművelés volt. A mezőgazdaság minden egyéb ága - növénytermesztés, állattenyésztés - ennek rendelődött alá.

A Hegyalja, közöttük Tokaj taksás lakossága is, 1848-ban megszabadult az úrbéri taksas és egyházi tized fizetésétől. Nem rendeződtek azonban a szőlődezsma körüli gondok. Ez folytonos vitákra adott alkalmat lakosság és földesurak között, lakosság és a kincstár képviselői között.¹⁸ Ennek, és annak ellenére, hogy 1772 óta megrendült a hegyaljai bor hírneve és forgalma, vagy talán éppen ezért, soha nem látott lendületet vett az arra alkalmas területek szőlővel való beültetése. A kopaszfejes metszés helyet elterjedt a csapra metszés - a területnövekedéssel együtt - fokozta a borhozamot. Mindez azt eredményezte, hogy több munkáskézre, több karóra, több hordóra, több szerszámra, több és nagyobb pincékre volt szükség. Az ország lakosság-számának növekedése a sószállítás és raktározás terén is új igényeket teremtett. Soha annyi hordót, épületfát, szőlőkarót, kötözőanyagot, sőt nem látott Tokaj lakossága, mint az 1850-es években. Nemcsak a raktározási, a fuvarozási igények is megnövekedtek. Az iparűzés és a kereskedelem szabadsága elől előbb rendeletileg majd 1865-1867-től törvényileg „lebontott” akadályok is megpezsdítettek a gazdasági életet. Amíg meg nem épültek a vasutak, el nem készültek a beregi és a máramarosi gőzfűrészek üzemek, Tokaj feladatköre és gazdasági funkciója alig-alig változott.

Az első igazi változást Tokaj lakossága számára, amelyik alig-alig vagy egyáltalán nem érintette a Hegyalja többi települését, a Tisza szabályozása hozta. A mérnöki felmérésekre épülő, a Tisza-völgy egészét átfogó munkálatok 1846-ban kezdődtek Tiszadob térségében. Igazán nem maradtak abba a munkálatok 1848/1849-ben sem, s ha le is lassultak, 1858-ra Csap és Tokaj között megtörténtek a meder-átvágások, elkészültek a legfontosabb „műtárgyak” és a töltések.¹⁹ A szabályozási költségek fedezetének előteremtése okán vált szükségessé 1852-ben Tokaj határának művelés ág szerinti felmérése is. A többször sürgetett felmérés végül elkészült, s a mérnöki munkák eredményeként kiderült, hogy Tokaj 4.487 katasztrális hold terjedelmű határából 37 kh. földterület a szántó, 1.110,5 kh. a szőlő, 584 kh. hasznosítatlan, a fennmaradó 2.754 kh. terület legelő és rét. A legelő és rét arányát a mindenkori vízjárás, a Tisza szeszélyes áradása határozta meg, de 1852-ben 1.684 kh. találtatott a rét és 1.070 kh. a legelő.²⁰ Ez az arány megközelítőleg 1858-ig állandósult. Csupán a szőlőültetvények területe kezdett el csökkenni már 1849-ben, s 1863-ra 1.000 kh. apadt.²¹

1858-1859 után azonban átrendeződött a határhasználat Tokajban, és 1895-re a 4.746 kh. határból 1.065 kh. hasznosítottak szántóként az 1852-es 37 kh. szemben. Mindezt tették a lakosok és birtokosok a rét rovására. Az árvízmentesítés ugyanis lehetővé tette Tokajban a határ magasabb szintű hasznosítását.²²

olyan funkciók, feladatkörök és megélhetést biztosító foglalkozások, amely a német és szlovák lakosság korábbi nagyarányú itt tartózkodását, *Tokajban lakását* szükségessé tették, ezért az illetők eltávoztak, s helyükbe mások, új feladatot ellátók, új típusú munkát, szolgáltatást végzők költöztek. 1880 előtt még erősebb volt ez a mozgás. Különösen élénkítette a város népességének cserélődését a zsidók nagyarányú bevándorlása. 1836-ban még mindössze 173 zsidó lakosa volt *Tokajnak*,¹² míg 1880-ra a számuk 1.161-re növekedett.¹³ *Fényes Elek* adatai szerint 1849-1850-ben *Tokaj* lakossága - *Kis-Tokajjal együtt* - 4.417 volt, s ebből *Kis-Tokajban* 917-en éltek, s ezek közül mindössze 16 volt a zsidó lakos,¹⁴ akkor a hagyományos rendi struktúra és gazdasági szerkezet *Tokaj* régi közigazgatási területén sem láthatott el funkcióval, megélhetést biztosító tevékenységi körrel sok száz zsidó családot. *Ludovicus Nagy* adatai szerint 1828-ban 123 zsidó élt a mezővárosban.¹⁵

Egyéb források szerint az 1848-1850-es években 3-400 között lehetett a zsidók száma *Tokaj* mezőváros közigazgatási területén.¹⁶

A mezőváros, majd nagyközség népességnövekedését tehát a folytonos lakosság-cserélődés közepette a zsidók nagyarányú beköltözése okozta. A lakosság cserélődéséről, a folytonos fluktuációról árulkodik *Tokaj* népességének vallási megoszlása is. Ennek érzékeltetésére is elegendőnek véljük az 1880-as és 1910-es adatokat megidézni.

TOKAJ LAKÓINAK VALLÁSI MEGOSZLÁSA¹⁷

Vallások	1880	1910
Római kath.	1.734	2.055
Görög kath.	461	638
Református	986	1.183
Evangélikus	126	104
Zsidó	1.161	1.119
Görög-keleti	10	2
Egyéb	1	4
Összes lakos:	4.479	5.105

Az etnikai és vallási táblázat egyértelműsíti a katolikusok és reformátusok számának folytonos növekedését. Ez csak részben hozható összefüggésbe a természetes szaporodással. Közben ugyanis az evangélikusok fogynak, a görög-keletiek lényegében eltűnnek. A zsidók száma is csökken. Etnikailag a szlovákok, németek, ruszinok és egyéb hazai és külföldi nyelvet beszélő nemzetiségiek száma zsugorodik, avagy tűnik el teljesen. *Tokaj* „megmagyarosodása” nem az asszimiláció hozadéka. A zsidók ugyan magyarnak vallják magukat, de ez csak nyelvi asszimilációt jelent. A vallási, életmódbeli, értékrend-béli különállásuk korszakunkban mindvégig megmarad. Gyors a fluktuációjuk is. Számuk 1880 és 1910 között 42-vel csökken, de nem vallási áttérés, nem is a természetes szaporulat alacsony volta miatt. Elköltözés miatt. *Tokajból* három-négy irányba költöztek a zsidók. Elsősorban *Miskolcra*, *Nyíregyházára*, *Pestre* és *Szerencsre*.

Amit még kikövetkeztethetünk táblázatainkból és adatainkból: Amíg 1850 és 1880 között stagnál a lakosság-szám, mindössze 98-al - az 1869-es átmeneti megugrás ellenére - gyarapodik a város lakossága (2,18 %), 1880 és 1910 között 626-al (12,26 %). Ez utóbbi gyarapodás mindenképpen a beköltözések megélénkülésével függ össze, amelyik beköltözés élénk volt 1850 és 1880 között is, amikor a zsidó lakosok száma 3-400-ról 1.161-re növekedett. A nem zsidó lakosság fogyása feltűnően nagyarányú 1850 és 1880 között. Ez a fogyatkozás csak részben magyarázható az 1855-ös és 1873-as kolera járvánnyal. Sok-

kal inkább arról van szó, hogy 1850 és 1880 között zajlottak le azok a természeti, infrastruktúrális és gazdasági átrendeződések Tokaj mezővárosában és környékén, amelyek nagy mértékben átrendezték a város lakosságát is. 1850 és 1870-1880 között tulajdonképpen eltűnt a „rég Tokaj” funkcióival, szerep- és feladatkörével, s megjelent az „új Tokaj”, beilleszkedve a magyar nyelvközösségek rendszerébe.

A létfeltételek átrendeződése

Tokaj mezőváros lakossága a rendi korszak hanyatló periódusában két alapvető tevékenységből tartotta el magát. Meghatározó volt az átkelőhely jellegéből fakadó szolgáltatások családokat fenntartó volta. Ebbe belefért a vásározástól, a kézműiparon keresztül az áruk raktározása, átrakása, fogadása, fuvarozása, a vendéglátói, korcsmáratási tevékenység, a kupeckedés stb. ...A másik megélhetést vagy hasznot biztosító tevékenység a szőlőművelés volt. A mezőgazdaság minden egyéb ága - növénytermesztés, állattenyésztés - ennek rendelődött alá.

A *Hegyalja*, közöttük *Tokaj* taksás lakossága is, 1848-ban megszabadult az úrbéri taksas és egyházi tized fizetésétől. Nem rendeződtek azonban a szőlődézsma körüli gondok. Ez folytonos vitákra adott alkalmat lakosság és földesurak között, lakosság és a kincstár képviselői között.¹⁸ Ennek, és annak ellenére, hogy 1772 óta megrendült a hegyaljai bor hírneve és forgalma, vagy talán éppen ezért, soha nem látott lendületet vett az arra alkalmas területek szőlővel való beültetése. A kopaszfejes metszés helyet elterjedt a csapra metszés - a területnövekedéssel együtt - fokozta a borhozamot. Mindez azt eredményezte, hogy több munkáskézre, több karóra, több hordóra, több szerszámra, több és nagyobb pincékre volt szükség. Az ország lakosság-számának növekedése a sószállítás és raktározás terén is új igényeket teremtett. Soha annyi hordót, épületfát, szőlőkarót, kötözőanyagot, sőt nem látott *Tokaj* lakossága, mint az 1850-es években. Nemcsak a raktározási, a fuvarozási igények is megnövekedtek. Az iparúzés és a kereskedelem szabadsága elől előbb rendeletileg majd 1865-1867-től törvényileg „lebontott” akadályok is megpezsztítettek a gazdasági életet. Amíg meg nem épültek a vasutak, el nem készültek a beregi és a máramarosi gőzfűrészek üzemek, *Tokaj* feladatköre és gazdasági funkciója alig-alig változott.

Az első igazi változást *Tokaj* lakossága számára, amelyik alig-alig vagy egyáltalán nem érintette a *Hegyalja* többi települését, a *Tisza* szabályozása hozta. A mérnöki felmérésekre épülő, a *Tisza-völgy* egészét átfogó munkálatok 1846-ban kezdődtek *Tiszadob* térségében. Igazán nem maradt abba a munkálatok 1848/1849-ben sem, s ha le is lassultak, 1858-ra *Csap* és *Tokaj* között megtörténtek a meder-átvágások, elkészültek a legfontosabb „mútárgyak” és a töltések.¹⁹ A szabályozási költségek fedezetének előteremtése okán vált szükségessé 1852-ben *Tokaj* határának művelés ág szerinti felmérése is. A többször sürgetett felmérés végül elkészült, s a mérnöki munkák eredményeként kiderült, hogy *Tokaj* 4.487 katasztrális hold terjedelmű határából 37 kh. földterület a szántó, 1.110,5 kh. a szőlő, 584 kh. hasznosíthatatlan, a fennmaradó 2.754 kh. terület legelő és rét. A legelő és rét arányát a mindenkori vízjárás, a *Tisza* szeszélyes áradása határozta meg, de 1852-ben 1.684 kh. találtatott a rét és 1.070 kh. a legelő.²⁰ Ez az arány megközelítőleg 1858-ig állandósult. Csupán a szőlőültetvények területe kezdett el csökkenni már 1849-ben, s 1863-ra 1.000 kh. apadt.²¹

1858-1859 után azonban átrendeződött a határhasználat *Tokaj*ban, és 1895-re a 4.746 kh. határból 1.065 kh. hasznosítottak szántóként az 1852-es 37 kh. szemben. Mindezt tették a lakosok és birtokosok a rét rovására. Az árvízmentesítés ugyanis lehetővé tette *Tokaj*ban a határ magasabb szintű hasznosítását.²²

Ez a változás párhuzamosan haladt a gőzgépek elterjedésével, a vasút folyamatos építésével. 1859 tavaszán átadták a forgalomnak a Debrecen-Nyíregyháza-Szerencs-Miskolc közötti vasúti pályát, amelyik pálya 1860-ra már „befutott” Kassára.²³ Ennek a vasúti pályának egyik fontos állomása volt *Tokaj*, de ezzel együtt megszűnt a város fontos raktározási, közlekedési csomópont szerepe. Egyre gyorsuló ütemben szűnt meg a vízi szállítás nélkülözhetetlen fontossága, amit az is jelez, hogy a kihasználatlansága miatt felszámolták a tiszai gőzhajózást. Tutajok még jártak a *Tiszán*, de az 1860-as évek végétől megszűnt a sószállítás a vízen. A máramarosi erdészetben felállított gőzfűrészek feldolgozott fáit, a deszkát, a fűrészelt faárut, a léceket, a zsindeket, egyebet egyre kifizetődőbb volt vasúton szállítani. Így *Tokaj* átmenő állomás maradt, de nem raktározó és elosztó hely. A teher-szerelvények már csak akkor álltak meg, ha szállítási célállomás volt *Tokaj*. Így hát funkcióját veszítette a sóház, megszűnt a vámszedés a hídon, feladat nélkül maradt a kamarai igazgatás és adminisztráció. Minimálisra zsugorodott *Tokaj árvelosztó szerepköre*, s ezzel együtt minimálisra zsugorodott a fuvar-igény. A tutajosok már csak megpihenni kötöttek ki *Tokajban*, és akkor, ha konkrétan *Tokaj* fakereskedői rendelték meg a gömbfát.

A Bodrog és Tisza összefolyásánál, a sóraktárak szomszédságában nagy fatelep alakult, zsidó fakereskedők bérelték néhány évig egyre növekvő területet a faraktározás-hoz,²⁴ de korszerű fafeldolgozó üzem nem épült. Terv maradt a hordógyár megépítésének szándéka is.²⁵ A polgárosodás folyamán a kereskedelmi tőke játszott szerepet *Tokaj* városában, de az ipari beruházások kimerültek a szeszfőző üzem működtetésében, s a kézműipar egyre hanyatló konzerválódásban. A bor szűkülő piaca, árának fokozatos csökkenése, a lengyel és orosz felvevőpiac összezsugorodása perifériára szorította *Tokaj* mezővárosát és felgyorsította hanyatlását. Mindezekről még bővebben szólunk. Előbb azonban a hajdani nagy reményű mezőváros mezőgazdaságával kell foglalkoznunk, mert a polgárosodás hetven esztendejében ezen a téren történt *Tokajban* a legtöbb változás. A szőlőkultúra továbbra is fontos szerepet töltött be, de már nem volt alkalmas arra, hogy újabb lendületet adjon a település felvirágzásának, és lassú hanyatlása mellett kibontakoztak a mezőgazdaság egyéb ágazatai.

Tokaj mezőgazdasága

A Tisza és a Bodrog áradásai Tokaj lakosságát 1858-ig kiszolgáltatták a folyók szeszélyes áradásainak. A szántóföldi művelés minimális volt. A hegy magaslataira szorult szőlőművelés mellett a szarvasmarha-tartás volt lehetséges és szükséges. Az árvízmentesítés azonban jelentős határhasználati módosulással járt. Ezt érdemes számszerűsíteni is.

TOKAJ HATÁRÁNAK HASZNOSÍTÁSA A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN ²⁶

Művelési ágak kh.:	1852	%	1895	%	1913	%
Szántó	36,7	0,8	1.065	22,4	1.040	21,6
Szőlő	1110,5	24,8	799	16,8	823	17,1
Rét	1.684,3	37,5	652	13,7	768	15,9
Legelő	1.070,4	23,9	1.369	29,5	1.204	25,0
Kert	0	0	136	2,9	126	2,6
Nádas	0	0	13	0,3	28	0,6
Erdő	0	0	40	0,8	71	1,4
Terméketlen	584,5	13,0	645	13,6	761	15,8
Összes földterület:	4.486,4	100	4.746	100	4.821	100

A vizsgált hét évtized alatt legfeltűnőbb a szántó területek hallatlan mértékű megnövekedése. Amíg 1852-ben a határ 0,8 %-át hasznosítják a lakosok szántóműveléssel, addig 1895-ben ez az arány 22,43 %. 1913-ban 21,6 %. A Tisza szabályozása lehetővé tette a határ több mint 1/5-nek szántással történő hasznosítását, ami a lakosság belső élelemellátásában hozott jelentős változást. Az 1860-as évektől megszűnt az a nagyarányú „kiszolgáltatottsága” Tokajnak, ami a feudalizmus korában végig kísérte történetét: az élelmet más települések lakóitól kellett beszerezniük.

TOKAJ SZŐLŐTERMELÉSÉNEK ALAKULÁSA KORSZAKUNKBAN ²⁷

Év	Szőlőterület kh.	Termés hl	Gazdák száma
1852	1.110,5		
1867	1.000		
1873	700	2.200	502
1895 művelt	529		
1895 parlag	270		
1903	645	5.070	
1904	651	4.640	
1905	651	3.810	
1906	651	4.430	
1907	802	5.040	
1913	823		

A szántóföldi növénytermesztés előretörése ellenére, értékben még mindig a szőlőtermelés volt a legjelentősebb Tokaj mezőgazdaságában. A terület ugyan ingadozott, s

hosszú évtizedekig csökkent is. Sőt, az 1895-ös adatban bennfoglaltatik a parlagszölök területe is, s csak a XIX. század legvégének a XX. század elejének korszerű, amerikai vad alanyra oltott, a filoxérának ellenálló telepítési forma meghonosítása eredményez újabb területet, ezzel együtt termés-növekedést, de a tokaji társadalom gazdálkodását, életét vizsgálva, nem rekeszthetjük ki a szőlőkultúra jelenlétét. Már csak azért sem tehetjük ezt, mert korszakunkban, egyre eljelentéktelenedő mértékben ugyan, de *Tokaj* megmaradt borforgalmi központnak, s borára, pincéire épült a századfordulón kibontakozó, a város lakóit bevételhez juttató idegenforgalom is. Ezért a szőlőműveléssel külön is foglalkoznunk kell.

Az 1850-es évektől 1895-ig folyton csökkenő szőlőterület a termelési kedv és a szorgalom hanyatlása mellett összefüggésben van azzal is, hogy 1850-1867 között sok perpatvart okozott a szőlőföldek feudális járadékának megmaradása. A lakosok a kilenced és tized kiadásának, a szőlődézsma kiszolgáltatásának a követelése mellett nem mutattak nagy hajlandóságot a szőlőskertek művelésére.²⁸ Sokan úgy gondolták, ennek a kötelezettségnek a múltával majd megújítják szőlőültetvényeiket. A szőlődézsma megváltásának története még feldolgozatlan a hegyaljai településeken. *Tokaj*ban is. Tulajdonképpen még a témával kapcsolatos forrásokra sem bukkantak rá a történészek. Mindenesetre annyira bizonyos, hogy ez a kérdéskör folytonos nyugtalanságot és feszültséget okozott a *Hegyalja* mezővárosaiban, mígnem az 1870-es évekre végleg megszűnt a földesúri szolgáltatás a szőlőföldek után is.

Mire kikászálódtak a jövedelmet dézsmával apasztó nehézségek tengeréből a hegyaljai és tokaji lakosok, nyakukba szakadt a filoxéra.²⁹

Ez a szőlőpusztító vész *Tokaj*ban nem volt annyira tragikus, mint a *Hegyalja* sok más településén.³⁰ 1885-ben például már tragikus képet rajzoló jelentés érkezett a filoxéra pusztításáról *Ond, Szerencs, Legyesbénye, Bekecs, Monok, Mád, Zombor, Erdőbénye, Tolcsva, Tarcal, Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Kisbári* településekről, s felütötte a fejét a filoxéra *Tállyán* is, de *Tokaj*ban még nem észleltek pusztítást.³¹ Sőt 1886-ban is még azt jelentették, hogy *Tokaj* „szőlőinek nagyobb része még eddig teljesen vészmentes és a phyloxera csak a tarczali határ szomszédságába eső szőlőkben konstantáltatott”.³² A nagy vész közepette még remény is támadt. 1890-ben nagyon jó szüret ígérkezett. Mintha a régi szőlőskertek 1888-1890-ben még egyszer vigasztalni akarták volna tulajdonosaikat: „...az eredményt látván - szólt a jelentés - bizvást mondhatjuk, hogy olyan bőséges szüret, mint az idei - 1990-es -, évtizedek óta nem volt *Hegyalján*”.³³

A filoxéra pusztította szőlőket *Tokaj* lakói hagyatkozni. A szegényebbek pedig babbal, kukoricával, krumplival ültették be a pusztuló kerteket. „A szegény nép - alapította meg *Zemplén megye törvényhatósági testülete* - a filokszera által elpusztított telepeket már ez év folyamán tengerivel és paszullyal ültette be. Ha nem volt borszüretje szegénynek, mégis volt tengeri törése oly bő, hogy fölér egy kis szürettel”.³⁴

Hiába volt enyhébb a filoxéra pusztítása *Tokaj*ban, mint néhány más hegyaljai településen, a lakosság szőlőtermeléssel kapcsolatos aggodalma és pesszimizmusa jogos volt. 1891-ben újabb lendületet vett a filoxéra pusztítása *Tokaj*ban is, és amelyik kertet elkerülte ez a végzet, ott 1891-ben „leszüretelt” a *peronospora*, vagy ahogyan kezdetben a lakosok nevezték: a „szőlőragya”.³⁵ Újabb ok a kétségbeesésre. Ettől az évtől kezdve permekezés nélkül ritkán szüreteltek *Hegyalján*.

Tokaj hajdani mezőváros szőlőkertjei egyre gyorsabban gyzosodtak. A hajdani 1.100 kh. fölötti területből 1895-ben már mindössze 529 kh. szőlő termett csak. Az, hogy *Tokaj* szőlőkertjeit nem olyan intenzitással pusztította a filoxéra, mint a *Hegyalja* más településeinek szőlőit, nagyban hátráltatta a rekonstrukciót. A szőlőhegyen babot, kukoricát ültető szegényebb lakosok nem igen bíbelődtek az amerikai vad alanyok „átoltásával”.³⁶

Az, hogy számos területen nem jelent meg a filoxéra, azt eredményezte, hogy a régi, bűjtatásos szaporítás maradt meg. Nem kerültek sorjázásra a szőlők, nem korszerűsödött kellő mértékben a technológia, s a szőlőragya ellen is kényszeredettebben honosodott meg a permetezés. A magasabban fekvő hegyhajlatok végleg parlagon maradtak. Kezdet a szőlő „lefelé csúszni a lejtőn”. 1895 után volt ugyan még egy lendület Tokajban, ami a nagyarányú telepítésben nyilvánult meg. 1895-től 1930-ig 529 kh.-ról mindössze 645 kh.-ra növekedett a szőlő termőterülete, de 1903-1904-ben „kegyetlen szorgalom” plántáltatta az új oltványokat az emberekkel. 1907-es esztendőben egymagában 150 kh.-nál nagyobb terület fordult termőre, s ekkor már 802 kh.-on szüreteltek Tokajban.³⁷ Ez a lendület csökkent mértékben, de tartott 1914-ig. Néhány hold szőlővel minden évben növekedett a termőterület. Az I. világháború éveiben azonban frontot jártak a szőlőtelepítésre alkalmas legények és családfők. Az asszonyoknak, öregeknek, gyerekeknek elég volt szinten tartani a szőlőskertet. Még azt sem sikerült maradéktalanul. Újabb hanyatlásnak indultak hát a „promontoriumok”, hogy ináig tartson ez a hanyatlás, amikor ismét 500 kh. körül ingadozik a szőlőterület, minden eddiginél nagyobb romlásnak adva át a helyét. Lassan-lassan siskanád terem a hajdani nedű helyett, s a bort vegyészek kotyvasztják majd *Tisza-vízből*. Hacsak a szorgalom, ötlet, gondoskodás vissza nem adja - járható hegyi utakkal - a tulajdont és a szőlőtermelő kedvet a tokajiaknak, s az itt birtokos extraneusoknak.

A szántógazdálkodás, amint láttuk, csak a *Tisza* szabályozása után „honosodott” meg Tokajban. Nem így az állattartás. A szőlőművelés kiegészítő ága volt minden hegyaljai településen a szarvasmarha-tenyésztés. *Szarvasmarhák trágyája nélkül elképzelhetetlen lett volna a szőlőtermesztés*. Bár a hegyaljai lösz-talajok és nyirok-földek kiváló minőségűek, de trágya nélkül alig van hozamuk a szőlőknek. Amíg a XX. század elején el nem terjedt a műtrágya, az egész *Hegyalja* szőlőskertjeit főleg szarvasmarha- és juhtrágyával „öntözték” jobb minőség és nagyobb mennyiség termésére.³⁸ Ezért is volt fontos minden településen a legelő és rét mennyisége. A trágya-igény annyira meghatározó volt, hogy a XIX. század folyamán egy-két települést kivéve, mindenütt megmaradt a 2 nyomásos szántóföldi használat, hogy a tarlók felszabadulása után „megbővíljenek” a marháknak szükséges legelők. A trágya-nyerés mellett másik haszna a szarvasmarhának, hogy az ökrök igázhatók voltak, s alkalmasak a meredek hegyi utakon a teher vontatására.

Tokajban a nagy vendégjárás és átutazó forgalom miatt a szarvasmarha hús- és tejhasznosítása is messze fölötte volt az országos átlagnak. Mindezek együtt okozták, hogy a legelők kiterjesztése a század folyamán nem csökkent. 1.200-1.300 kh. körül ingadozott. Igaz a rét jelentős mértékben csökkent, de a kieső széna mennyiségét pótolta a szántóföldek gaz-, csalamádé-, lucerna- és másodlagos hasznosítású, a takarmányozásra felhasználható termék, mint a kukorica-szár, zab- és árpaszalma, a répa csimáj stb. ...

A szarvasmarha-tartás jelentőségéről *Bencsik János* is szólt már az 1810-1820-as összeírásokat elemezve.³⁹ Hangsúlyozza ugyan, hogy az összeírások a lakosok 1/4-ről semmit nem mondanak, mert az említett réteg a nemesség, amelyik ellenállt bármi féle összeírásnak. Ezért *Bencsik* feltételezte, hogy az összeírtnál legalább 25 %-kal több volt az állatállomány. A magunk részéről feltételezzük, hogy ennél sokkal magasabb aránya maradt ki az összeírásból az állatoknak. Egyrészt ez a rugalmas, taksás nemetsi réteg töltötte be leginkább a fuvarozók szerepkörét Tokajban, amihez viszonylag sok ló kellett. Másrészt a kereskedelembe is aktívabban kapcsolódtak be, mint a szőlőkapalásból, alkalmi munkából élő zsellérek, s egyik legfontosabb kínálatuk az élő állat volt. Biztosak lehetünk benne, hogy mind lóból, mind szarvasmarhából messze többet tartottak, mint az állami adó alá vonható házas zsellérek. Létük, szerepük, vagyoni helyzetük még az egész *Hegyalján* ismeretlen. Különösen megfjejtetlen az, hogy a jobbágyfelszabadítást követő polgárosodás után miként alakult sorsuk. Nem ismerjük helyüket, szerepüket a XIX. szá-

zadi tokaji társadalomban sem. Annyit azonban fel kell róluk tételeznünk, hogy a legtöbb állatot tartók közülük kerültek ki.

AZ ÁLLATTARTÁS A XIX. SZÁZADI TOKAJBAN ⁴⁰

Állatok száma	1895	1911
Szarvasmarha	1.020	787
Ló	240	295
Szamár	0	11
Kecske	1	0
Sertés	917	298
Juh	3	0

Bencsik János ⁴¹ 1816-ban 115 igás ökröt, 216 fejős tehenet, 60 meddő tehenet, 104 növendék marhát és 47 igás lovat talált az adózó zsellérek tulajdonában. 1822-re ezek száma jelentősen apadt. 1882-ben az összeírók 63 igás ökröt, 171 fejős tehenet, 90 meddő tehenet, 4 növendék marhát és 17 igás lovat írtak össze. Mind az 1818-1822-es, mind 1895-1911-es adatok jelentős állat-szám ingadozásról tudósítanak. Tételezzük fel, összeírás sok-sok hibaszázalékkal készült. E magas hibaszázalék mellett is el kell fogadnunk, hogy az állatállomány az 1890-es években volt a legmagasabb *Tokajban*. Előtte is, utána is „apály” következett az állattartásban. Ennek igazán még nem ismerjük az okait, de beillik abba a „vibrációs” történeti folyamatba, amivel minduntalan szembe találjuk magunkat *Tokaj* történetét tanulmányozva. Jellemzője ez a nagyfokú változatoság egyébként az egész *Hegyaljának*. A legváltozatosabb, a legtöbb szélsőséget felmutató története azonban e régióban is *Tokajnak* volt megalakulásától napjainkig.

Tokaj város, majd nagyközség mezőgazdaságáról szólva, bármennyire vázlatos is a megrajzolható kép, említést kell tennünk a gyümölcs-termesztésről. A házak mentén, még inkább a szőlőskertek aljában, s a „parlagnak nevezett” községi földön évszázados gyümölcsfák díszeltek. Betekintést ad *Tokaj* gyümölcsstermelésébe az 1895-ben végzett gyümölcsfa-számlálás. ⁴² Ezek szerint *Tokajban* összeírtak összesen 16.200 gyümölcsfát. Ezek között 5.313 szilva-, 2.205 alma-, 1.966 őszibarack-, 1.505 dió-, 1.571 körte-, 1.296 kajszibarack-, 1.032 meggy-, 524 cseresznye-, 403 eper-, 353 mandula és 32 gesztenyefát. Ha nem is mindegyik fajtából, de némelyikből sokszorosa termett a tokaji hegyen és a szőlőskertek aljában. Arról nem is szólva, hogy mogyoró, naspolya és egyéb fajta fák és bokrok is szolgálták termékeikkel a tokaji embereket.

Gyümölcsben, szőlőben, állatokban nem volt hiány *Tokajban*. Annál inkább pénzben. A bor ára jelentős mértékben csökkent. Koránt sem volt olyan jövedelmező a szőlőtermelés, mint a XVI-XVIII. században. A Tisza szabályozásával, medrének megkurtításával, kanyarulatainak holtággá „metszésével”, áterületének felszámolásával leáldozott a régi vízi- és artéri élet halászattal, csikászattal, teknősbékával, egyéb folyami és artéri megélhetést biztosító foglalkozással együtt szerény megélhetést vagy jövedelem-pótlást biztosító tevékenységek sora is.

A határ magasabb jövedelmet nyújtott, magasabb szinten hasznosították a lakosok *Tokaj* területét - a szőlőművelést kivéve -, de ezeknek az új feltételeknek új fajta mentalitás, új fajta társadalmi értékrend felelt meg. Ezt az új fajta mentalitást és értékrendet csak aprólékos kutatás nyomán lehet majd biztonsággal körvonalazni. Annyi azonban máris nyilvánvaló, hogy új fajta tulajdonosi-szerkezet alakult ki. Ennek korszakunkat érintő lényeg-

gánszemély, *Dessewffy Aurél* gróf és *Szirmay Ottó* gróf birtokoltak még 34, illetve 36 kh.-at.⁴⁴ A többi terület 8-900 tulajdonos között oszlott meg mindenkor. 3-400 között ingadozott az 1 kh. alatti birtokosok száma, és sohasem érte el a 200-at az 5-50 kh. között birtoklóké. *Tokaj* birtokszerkezete tehát mindig úgy alakult a történelem során, hogy önmagában az ingatlan földtulajdon - még ha szőlő volt is az kizárólag - 50-100 családnál sohasem biztosított többnek maradéktalan megélhetést. A megélhetés alapja tehát a mezővárosban vagy nagyközségben a legkülönbözőbb ipari, kereskedelmi, áruszállítói tevékenység vagy a napszám- és egyéb bérmunka, s ezek kiegészítő jövedelme volt a szőlő, rét, kert stb...haszna, hozama. Mindezekért *Tokaj* társadalma polgárosultabb szintű volt az országos átlagnál. A pénzgazdálkodás már a XV-XVI. században meghonosodott a településen, s a XVII-XVIII. századi kis- és taksás nemesség presztizs-orientált életmódját, világszemléletét is folyton korlátozták a mezővárosi státústumok, másrészt a beköltöző zsidó népelemek teljesen elsöpörték a XIX. század folyamán. A presztizs-orientált réteg inkább extraneus szőlőbirtokosként volt és van jelen *Tokaj* hegyén, és a polgári korszakban már sokkal kevésbé a község társadalmában. *Tokaj* társadalmának meghatározó rétege a polgári korszakban a kereskedőkből, kézművesekből és a köztisztviselői rétegből állt össze. Parasztsága, mőtékadó és a mezőváros, majd nagyközség életében meghatározó szerepet játszó parasztsága igazán sosem volt. Ezért az igazi paraszti értékrend meg sem honosodhatott ezen a településen.

A TOKAJI TÁRSADALOM FOGLALKOZÁSI STRUKTÚRÁJA A XIX. SZ. VÉGÉN ÉS A XX. SZ. ELEJÉN⁴⁵

Foglalkozás	1900	1910	1920
Összes népesség	5.110	5.105	5.073
Ebből kereső	1.853	2.197	2.213
Mezőgazdasági őstermelő	559	745	920
Ipari kereső	506	634	547
Kereskedelem és hitel	167	193	202
Közlekedés	88	131	120
Közszolgálat	122	142	146
Véderő	6	8	33
Napszámos	99	48	26
Házi cseléd	198	190	126
Nyugdíjas, tőkepénzes			66
Egyéb, ismeretlen	108	106	19

A MEZŐGAZDASÁGI ÖSTERMELŐK TAGOZÓDÁSA ⁴⁶

Mezőgazdaság és kertészet	1900	1910	1920
Férfi kereső	429	523	590
Női kereső	118	220	332
Önálló birtokos és bérlő	81	138	160
- ebből 100 kh. felett	2	5	5
Mezőgazdasági tisztviselő	1	7	0
Cseléd	55	73	72
Mezőgazdasági munkás saját lakással	124	106	125

A két táblázat áttekintést ad Tokaj társadalmának agrárgazdaságában dolgozó, ott megélhetést kereső rétegeiről. Mind az önálló birtokosok száma, mind az őstermelők száma elég lendületesen növekszik a századfordulón, de az általunk vizsgált korszakban még a tokaji társadalom több mint fele más területen találta meg boldogulását, megélhetésének alapforrásait. Szamba is többségben vannak az iparból, közlekedésből, közszolgáltatból, kereskedelemről élők.

Iparosok, kereskedők Tokaj társadalmában

A Tokaj múltját kutatók a mezőváros legvagyonosabb családjait mindenkor a borkereskedők között találták meg. Ezek előbb a görögök, majd a XVIII. századtól a zsidók voltak. A XVIII. század végéig, Lengyelország háromszori felosztásáig nem volt gond a bor forgalmazásával. Részben Tokaj görög kereskedői, akik a vásári, piaci és bolti forgalmat is a kezükben, illetve ellenőrzésük alatt tartották, az ide látogató borvásárlókkal minden a borforgalmazással kapcsolatos feladatot elláttak. A lakosság által igényelt árut is beszerezték. Vásári standjaikon, boltjaikban mindenféle áru bőséggel állt a vásárló rendelkezésére.

Nem voltak szentek a görög kereskedők, de a viszonylag magas borárak, a minden mennyiségben eladható nedű, elviselhető konfliktusokat csiholt termelők és kereskedők között. Mária Terézia uralkodása során azonban kiéleződött Hegyalja és Tokaj lakóinak a konfliktusa a görögökkel. A konfliktus eredményeként a görögök el is veszítették vezető szerepüket a borkereskedelemben. Megjelent helyettük a zsidóság. Ez történt Tokajban is, bár e mezővárosban nem sikerült teljesen kiragadni a görögök kezéből a borforgalmat.

A zsidók profitorientált szemléletükkel, vallási és életmódbeli önggettőző elkülönülésükkel, egymás között a települések és határoktól függetlenül kiépített kapcsolatrendszerükkel monopolizálták a Hegyalja és Tokaj kereskedelmi életét. Tették ezt abban az időben, amikor a lengyel nemesség vásárlóereje megroppant, az orosz bojárok pedig „rászoktak” a francia borokra. ⁴⁷

A bizonytalan felvevőpiac folytonos árcsökkenést eredményezett, és a faktorok, alku-szok, felhajtók „holdudvarát varázsolta” a borkereskedelem köré. ⁴⁸ Az apadó jövedelem, a csökkent borforgalom, a XVIII-XIX. század fordulóján többször elkövetett borhamisítás, és az ezek köré szövődő nemzetközi botrány leginkább a termelőket sújtotta, akik tehetetlenségükben panaszáradattal ostromolták Zemplén megye nemesi közgyűlését, tiszti-karát, majd az országgyűlést is. A kései feudalizmus velejárója volt, hogy ezekkel a panaszokkal mind a megye, mind az országgyűlés „komolyan” foglalkozott. Vizsgálatokat

indítottak, tanukat hallgattak ki, bizottságokat hoztak létre. A „tényezők” nyüzsgése, a vizsgálati „sürgés-forgás” - zárultak bámmiként - az emberekben reményeket fakasztottak, amelyek újabb panaszáradatakat mozdítottak.⁴⁹ A polgári korszak beköszöntével, a szabad versenyen kapitalizmus térhódításával értelmetlenné váltak a panaszok, elhaltak a remények, s ezért is, egyre több szőlő gazosodott el Tokajban. A polgári korszakban - sikerrel, kudarcával, panaszával és örömeivel - magára maradt a tokaji polgár, lett légyen az szőlőtermelő, fuvaros, kupcc, kézműves vagy kereskedő.

A kereskedelmet teljes egészében „kisajátították” a profitorientált zsidók. A kézművesek „ellenségeiként” megjelentek a gyári termékek és a kontárok, akiknek többsége Tokajban ugyancsak a zsidók közül toborzódott. A fuvarosoknak legyőzhetetlen versenytársuk támadt a kígyóként az ország testét behálózó vaspályákkal. A régi Tokaj presztízsével, patriarchális szemléletével és kényszerével, rendeletekhez, törvényekhez, privilégiumokhoz és mezővárosi státútumokhoz, százados szokásokhoz igazodó értékrendjével végleg behullott a múltba, s mert helyette nem jobb, inkább nehezebb küzdelem jött, legendateremtő részévé vált a hegyaljai létezésnek. Az élet öntörvényűvé vált, s a boldogulásért, a megélhetésért, a gazdagodásért - kiélezett emberi, piaci, termelési, értékesítési konfliktusok között - kinek-kinek magának kellett megküzdenie. E küzdelemhez „keretet adtak” ugyan a törvények, de a paragrafusok alkotta „szorítón belül” minden lehetséges volt.

Az 1850-es évekig még védelmet nyújtott a cég a konkurencia ellen. A mesterek közössége még alkura tudta bírni a mezőváros tanácsát és főbíráját. A céhszervezetek keretei között még korlátozhatták egymás „mohóságát”, mester-remek készítésére kényszeríthették az önállósodni akaró segédek, így óvhatták a minőséget. Az 1850-es évektől folyton bővülő iparszabadság azonban látszat-intézmény szintjére degradálta a céhet, mígnem 1872-ben a látszatuk is eltöröltetett. A „remek” már csak legendákban élt, és a spekuláció, az ügyeskedés, a dömpingárúk nagyobb haszonnal kecsegtettek, mint a legtokéletesebb mesterségbeli tudás. A kézműipar jelentősége mindezek ellenére megmaradt Tokajban, és gyár nem is alakult az általunk vizsgált korszakban, bár szándék született e célra.

TOKAJ KÉZMŰVES TÁRSADALMA A DUALIZMUS VÉGÉN ⁵⁰

Kézműiparral foglalkozók	1900	1910	1920
Iparos férfi	436	498	454
nő	52	124	79
Háziipar férfi	8	5	13
nő	6	3	
Vándoriparos	4	4	1
Önálló iparos férfi	196	169	245
nő	29	56	
Ipari tisztviselő	5	6	6
Művezető, irányító	6	11	
Segítő családtag	15		
Segédmunkás	154	243	
Tanonc	61	124	74
Szolga	22	13	208

A félczernél több iparos 240-270 műhelyben dolgozott, hagyományos kézműves módszerekkel és szinten. Nemhogy gyár, még manufaktúra sem alakult Tokajban. Ennek egyik oka a nyersanyag- és energiahány, a másik - talán az előzőnél is fontosabb - a felvevőpiac szüksége. Elég talán annyit említenünk, hogy Tokajban a romló szőlőkultúra

ellenére is, a legrosszabb esztendőben is 500 kh.-ról szüreteltek. Hordóra bőven lett volna szükség, de Tokajnak nem volt erdeje, így hát hordógyár nem alakult. Az extraneus szőlőbirtokosok sokszor nem is Tokajban készítették hordóikat, mert máshol, például Máramarosban, Beregben, Észak-Zemplénben olcsóbbak voltak a „hordó-mívek”, mint a Hegyalja mezővárosaiban, nagyközségeiben.

Tagadhatatlan, hogy voltak szándékok. Az 1852. október 21-én Tállyán herceg Brezenheim Ferdinánd és báró Sennyey Pál vezetésével kezdeményezett, majd a herceg elnökletével 1853. október 30-án megalakult Hegyaljai Résvény Társaság sok viszontagság után 1857. július 16-án kezdhetett meg működését Tokaj-Hegyaljai Bormivelő Egyesület néven. Ekkorra - a herceg halála miatt - gróf Andrássy György vette át az intézmény vezetését. Az egyesület kebelében merült fel a gondolat, hogy Tokajban hordó- és karógyárat létesítsenek. Az Amerikát is megjárt Fornét Kornél tervét az Egyesület támogatta. Véleményük szerint ugyanis „...bodnárainak csak kevésbé kedvező termésű években is a hegyaljai szükségletet jó hordókkal fedezni nem voltak képesek, ...hevenyészett hordóikkal a termelőknek gyakran érzékeny károkat okoztak”. Alapos szakmai elemzés nyomán arra a meggyőződésre jutottak, hogy a „tervezett hordógyár által jó minőségű s egyenlő mértékű hordókészítményeket” lehet biztosítani a termelőknek, akik ezáltal biztosítva lesznek „a nagyban gyártás folytán a hordók árkeletének eddigi ingadozásaitól s túlságos felszökkenésétől...”⁵¹

Az ötlet azonban a terv szintjén maradt. Máig nem épült meg a tokaji hordógyár. Maradtak hát a bodnások, bognások, hordókészítő mesterek és kontárok. Tokaj pedig maradt gyár nélkül. Dolgozott a város kebelében 200-240-270 műhelyben a mesterek „serege”, segédek és inasok „hada” a legkülönbözőbb kézműves szakmákban. Már 1863-ban 200 mester létéről tudósítanak a források.⁵² Ez a szám korszakunkban alig változott. Legfeljebb eltolódott az igények és lehetőségek szerint a szükségletnek megfelelő mesterségek irányába.

TOKAJ KÉZMŰVES MŰHELYEI A DUALIZMUS VÉGÉN ⁵³

Kézműves műhely	1900	1910	1920
Segéd nélkül	145	150	182
Egy segéddel	47	50	
Két segéddel	32	26	
Három-öt segéddel	13	29	87
Hat-tíz segéddel	5	10	
Tizenegy-húsz segéddel	0	1	
Húsznál több segéddel	1	2	1
Összesen:	243	268	270

Tokaj iparfejlődése szempontjából izgalmas lehetne az 1900-tól már 20-nál több alkalmazottat foglalkoztató egy, majd 2, aztán ismét 1 üzem, amit a kor statisztikai szemlélete már gyárnak nevez. Sajnos azonban nem gőzgéppel dolgozó, használati cikkeket előállító vagy gépeket, termelőeszközöket gyártó cégekről van szó. 1900-ban az 1870-es évektől működő, a vasútépítés és makadám utak készítését, városi utcák, terek burkolásának igényeit kiszolgáló bazaltbányáról van szó, amelyik a statisztikai adatfelvételkor 33 embert foglalkoztatott, elsősorban fizikai erejükre, semmint szakmai felkészültségükre

támaszkodott. ⁵⁴ A kőbánya 1910-ben már 63 embernek adott munkát. Ebből 1 műszaki tisztviselő, 5 pedig szakmai ismeretekkel rendelkező művezető volt. ⁵⁵ 1920-ban pedig az állandó *Tisza-hídat* építő *Hidépítő Vállalat* foglalkoztatott 31 embert. ⁵⁶ Működött még *Tokajban* a dualizmus korában „gyufagyár, konyakgyár, bõrgyár, papucsgyár, paplangyár, szappangyár és fûrésztelep”, ⁵⁷ de ezek inkább csak a nép nyelvén nevezettek gyárnak. Sem a statisztikai kritérium megkívánta 20 munkást nem foglalkoztatták folyamatosan, sem pedig a közgazdasági kritériumként megkívánt gőzgépet - kivéve a fûrésztelepet - nem alkalmazták. Maradtak tehát a hagyományos kézműves szakmák. Kovács, asztalos, lakatos, cipész, csizmadia, szabó, hentes és mészáros...És felzárkóztak hozzájuk az új életkörülmények és létigények követelményeit kiegészítő kisipari mesterségek: papirosipar, sokszorosító mûhely, vendéglős, kávéház működtető, pék, vegyészeti ipar stb...Sokáig élt *Tokajban* a népi, vagy háziipar, és korszakunkban mindvégig megmaradtak a vándoriparosok: edényfoltozók, üvegezők, vándorszuszterek...

Ha áttekintjük azokat a szakmákat, amelyek *Tokajban* léteztek és meghonosodtak a dualizmus korában, a kőbányászat kivételével dinamikus fejlődést egyetlen szakágban sem tapasztalunk. Egyre inkább az a tendencia jut érvényre, hogy magának a volt mezővárosnak, a dualizmus korában nagyközségi szinten megkapaszkodó településnek a lakóit látta el közszükségleti termékekkel, készítményekkel a tokaji kézmű- és „gyáripar”, legfeljebb a közvetlen közeli falvak lakóinak az ellátására termelt. Itt is mindenekelőtt a rétközi és bodrogközi települések jöhettek számításba, de azok is csak addig, amíg meg nem épült a *Nyíregyházát Sárospatakkal és Sátoraljaújhellyel* összekötő kisvasút, amelyik a két régió lakosságát a három város vonzáskörzetébe kapcsolta gazdaságilag is, kulturálisan is. ⁵⁸

TOKAJ KÉZMŰVESEINEK SZAKMAI TAGOZÓDÁSA 1900 ÉS 1910 KÖZÖTT ⁵⁹

Szakma művelői	1900	1910
Kovács	13	14
Lakatos	4	19
Egyéb vas- és fémipar	10	17
Gép- és hajógyártás	18	13
Kő-, föld-, agyagipar	32	68
Fazekas	0	2
Asztalos	35	36
Egyéb faipar	27	31
Bőr-, sörte-, szőr	7	1
Fonó-, szövőipar	10	7
Szabó	64	97
Csizmadia, cipész	74	98
Egyéb ruházat	30	34
Papíripar	1	4
Sokszorosító mûhely	0	3

Malomipar	5	0
Sütőipar	9	5
Hentes, mészáros	19	18
Egyéb élelmiszer	22	26
Vegyészeti ipar	17	29
Kőműves	31	28
Ács	19	16
Egyéb építőipar	33	31
Iparral mellékesen foglalkozó férfi	28	9
nő	33	24
Mindösszesen:	541	630

A XX. század első évtizedének gazdasági fejlődése meglendítette a kézműipar fejlődését *Tokaj*ban is. 1900-1910 között 89-cel nőtt a kézműiparban és a bányászatban dolgozók száma. Növekedett a bányászok, cipészek, szabók száma, elkezdte tevékenységét három fényképész, de a komoly beruházások visszaesését jelzi, hogy viszonylag jelentős számban csökken egy évtized alatt az építőiparban dolgozó kézművesek száma.

A korszerűsödés, a technológiai megújulás és a szerszámok, termelőeszközök tökéletesedéséről, az ezzel összefüggő teljesítmény növekedésről árulkodik azonban, hogy vas- és fémipar területén dolgozók száma 27-ről 50-re növekszik, ami majdnem duplázódást jelent.

A változás, a „fejlődés” jelen van tehát *Tokaj*ban is, és a modernizáció térhódításáról, a technikai-, technológiai korszerűsödésről tanúskodik, ugyanakkor arról is vall, hogy a város minden értelemben „beszűkül”, folyamatosan veszít korábbi történeti jelentőségéből, s a középkorban országrészeket összekötő szerepköréből adódó rangja, vagyonosodása, tekintélye, presztízsé átköltözött a nosztalgiaik világába, mely nosztalgiaikkal legfeljebb a cukrászok, vendéglősök, szállodások kezdhettek valamit. A kézművesek, szőlőbirtokosok alig-alig, a parasztok pedig egyáltalán semmit.

A dualizmus évtizedeiben *Tokaj* társadalmá fokozatosan beletagozódott a 4-5 ezer lakosú magyarországi nagyközségek átlagába. Elszürkült, és a gazdagodás útja, avagy a kiemelkedés reménye elzárkózott előle. Ebbe belejátszott az is, hogy a város vezetése is perspektívátlan tehetetlenséggel küzdött. Megkísérelt ugyan minden lehetőséget a város intézményeinek gyarapítására, számszerű szaporítására, de a hanyatló jövedelmű polgárság, a kereskedőtöke *Tokaj*ból való kiáramlása következtében még egy középfokú oktatási intézmény, még egy gimnázium működtetését sem tette lehetővé. Már 1850-1851-ben olyan költségvetési gondokkal küzdött *Tokaj* „tanácsa” és főbírója, hogy a város működőképességének fenntartása okán komoly helyi adót kellett kivetnie a lakosságra, melynek összege folyamatosan nőtt, s korszakunk végére elérte az állami adó 70-80 %-os szintjét.⁶⁰

Mielőtt azonban a város gazdálkodásáról, a lakosság adóterheiről szólnánk, foglalkoznunk kell még a kereskedelem, a pénzügyi szférában, a közlekedésben és a közszolgáltatásban tevékenykedő társadalmi rétegekkel. Jellegzetes alakjai ugyanis ezek *Tokaj* társadalmának. Mondhatnánk azt is, legpolgárosultabb rétegeit alkotják, de értékrendjük, életideájuk, életmódjuk mereven szembeáll egymással.

A kereskedők, hitelintézményben dolgozók a polgári magántulajdonra építik egzisztenciájukat. Jövedelmük, megélhetésük, gazdagodásuk ügyeskedéseiktől függ. Liberális profitorientált szemléletüktől idegen mindenféle patriarhális szemlélet. Könyörtelenek a tartozások behajtásában, ugyanakkor meghonosítják a kontóra, hitelben történő vásárlást, ami átmenetileg „könnyelművé”, költségesítővé teszi a presztízs-orientált ki- és taksás nemességet. Ez utóbbiak a hitelben történő vásárlás mellett jövedelmük mértékét meghaladó összegben vesznek fel 12-16-25 %-ra („percentre”) kölcsönzött pénzt. A kontó és uzsora kamat néhány év, olykor néhány hónap alatt kimerítette vagyoni teljesítő-képességüket, s a profit-orientált kereskedő, uzsora-kölcsönző könyörtelenül „végrehajtat”. Megszóla! a dob a taksás telkén, kótyavetyére. árverésre kerülnek az ingó- és ingatlan vagyonok. Családok sora hullik ezáltal a létbizonytalanságba, s leggyakoribb megoldás, hogy az árverést követően el is költözik Tokajból.⁶¹ Ez is egyik oka a nagyarányú fluktuációnak, lakosság-cserélődésnek, különösen az 1850-1870-es években, amikor még a volt nemesi réteg félelemérzete még nem erősödik az eladósodással szemben.

Ez elől a végzet elől legszívesebben az állami közszolgálatba menekültek a régi Tokaj nemesi rangban élő családjai. Az állami, megyei és községi közszolgálat rövidebb-hosszabb időre biztos és kiszámítható jövedelem-forrást jelentett. A polgári szakigazgatás kiépülése teret nyitott a „közszolgálatba” menekülésre, s leginkább az élet ezen szférájában volt átmenthető a rendi érték- és életmódhoz kötődés. Ugyanakkor e pályák nyugdíjjal kötődtek össze, s a közszolgálatban „eltehetetlenült” emberek öregségükre nem csúsztak a könyöradományokból élők közé. Bírók, ügyészek, köztisztviselők, katonatisztek, tanárok, tanítók, adóhivatalnokok, posta- és vasúti tisztek, vám- és pénzügyőri alkalmazottak stb. tartoztak e kategóriába. Másik ilyen menekülési lehetőség volt a közlekedés; azon belül is a MÁV (1868) és az MFTR (1894) kebelében dolgozni. Mint az 1870-es 1880-as évektől állami vállalatok dolgozóinak kitüntetett helyzete volt az állandó és kiszámítható jövedelem és nyugdíj-jogosultság. Ezért is váltak igazán megbecsült foglalkozásokká a gazdasági- és közigazgatási-, közszolgálati szféra ezen terénnumai, ahol még a hivatalszolga, az altiszt, a pedellus, a postai kézbesítő is biztonságban érezhette magát. Az altisztek, pedellusok, postai kézbesítők kivételével ezek a rétegek azt is „megengedhették maguknak”, hogy házi cselédet tartsanak, amit a kereskedők és pénzintézetnél dolgozók csak egy szűk rétege tehetett meg. Érdemes ismét felidézni e két egymással „konkuráló” társadalmi réteg számadatait a házi cselédekkel együtt, kiragadva őket előző táblázatunkból.

A KERESKEDELEM-, HITEL- ÉS KÖZSZOLGÁLATBAN MEGÉLHETÉST TALÁLÓK ÉS A HÁZI CSELÉDEK TOKAJBAN ⁶²

Foglalkozások	1900	1910	1920
Kereskedelem és hitel	167	193	202
Közszolgálat	122	142	146
Közlekedés	88	131	120
Véderő	6	8	33
Házi cseléd	198	190	126
Nyugdíjas, tőkepénzes	-	-	66

A kiemeléssel hangsúlyozott táblázat számsorai minden területen dinamikus növekedésről tanúskodnak. Csupán a házi cselédek száma csökkent. Az első évtizedben alig-alig, de 1910 és 1920 között meredeken. Ez a csökkenés azonban csak 1914-től következett be, amikor a háborús terhek megviselték a jövedelmeket, s a háború utáni összeomlás széles

közalkalmazotti rétegek számára teremtett olyan helyzetet, melyben a házi cseléd alkalmazása már elképzelhetetlen volt. Ez a tendencia a helyi társadalom vezető rétegeinek a lassú, majd tragikus hirtelenséggel felgyorsult elszegényedését jelzi.

Az értékteremtés Tokajban a dualizmus korában

A létező, magának megélhetést, otthont, értékrendet és életmódot teremtő helyi társadalom megbirkózva a polgárosodás belső ellentmondásaival, az ország gazdasági életének átrendeződésével, az infrastruktúra korszerűsödésének következményeivel, folytonosan építette a saját környezetét is. E téren elsődleges és látványos szerepet játszott a lakásépítés. Ez érintett ugyanis legtöbb polgárt. A volt mezőváros központi területei nem bővíthettek, ezért *Kistokaj* területe gazdagodott elsősorban új telkekkel, portákkal, házakkal, gazdasággal és egyéb épületekkel. „*Öreg Tokaj*” legfeljebb megújult. Számos ház újjáépült, véglegesedtek és „kikövezettek” az utcák. Az otthon, a lakás-építés - különösen a város régi telkein - összekapcsolódott gyakorta a műhelyek, boltok, pénzügyi intézmények, kereskedői irodák, szolgáltató műhelyek megépítésével, kialakításával, avagy ezek megújításával. Egy-két katasztrófa is felgyorsította ezt a folyamatot. 1888-ban árvíz, 1890-ben tűzvész pusztított *Tokajban*.⁶³ Ezek a természeti csapások - fájdalmas káraik mellett - gyorsították a város építészeti megújulását.

TOKAJ POLGÁRAINAK LAKÓKÖRNYEZETE⁶⁴

Lakóházak	1900	1910	1920
Összes lakóház	736	730	762
- Ebből:			
Kő vagy téglá	251	307	260
Kő vagy téglá alap + vályog	224	276	337
Vályog vagy sár	180	132	151
Fa vagy egyéb	81	15	11
A házak tetőzete			
Cserép, bádogg	68	217	372
Zsindely, deszka	519	440	329
Nád, zsúp	149	73	61

A házak építési anyaga, fedelezésük módjának változása egyértelműen árulkodik arról, hogy egy nagyarányú és folyamatos átépítésről van szó *Tokajban*. Gyors ütemben tűnnek el a fa, sár, vályog házak, fokozatosan teret nyer a kő és téglá az építkezések során. Ebből a szempontból jellemző azonban, hogy az 1910-1920 közötti építkezéseknél a fal felhúzására inkább az olcsó vályogot használják az építkezők, s a tetőzet biztonságosabbá tételére törekcsenek.⁶⁵ A vályog és sár házak ez időben történt megszapordása nagymértékben összefügg azzal, hogy az ország az első világháborúban elszenvedett katasztrófális összeomlása menekültek áradatát sodorta *Tokajba* is, akiknek nem volt módjuk téglából, kőből építkezni, ezért a legősibb magyar építkezési szokásokhoz nyúltak vissza, hogy minél hamarabb fedelet tudhassanak a „fejük fölött”. Bizonyára ezzel függ össze az is, hogy a nád és zsúp fedelek eltűnésének lendülete ebben az évtizedben meg-

tört, s amíg 1900 és 1920 között 149-ről 73-ra apadt a nádfedeles házak száma, az 1910-1920 közötti évtizedben ez lelassult, és 73-ról 61-re mérséklődött.⁶⁶

A fejlődést és gazdagodást, az infrastruktúra kiépítése ígerte lehetőséget maguk a tokajiak is érzékelték. 1858-ban - egy a megyéhez a vasútépítéssel kapcsolatos beadványban - így festették le Tokaj lehetőségeit: „Tokaj város helyzete az utóbbi 8 évек alatt a gőzhajózás által felette nagy átalakuláson ment keresztül, ami megtetszik onnan, hogy a város azóta in concret anyagi tekintetben is nagy lendületet nyert. Az ipar- és kereskedelemmel foglalkozó egyének számban még egyszer annyira szaporodtak. A részint újból épült, részint a kor ízlésének megfelelő újítva átalakított házak száma ez időközben a 150 számot meghaladja. A népesség mintegy 1.000 számmal megszorodott. A földművelés és szőlő termelés körül is bizonyos megfeszített szorgalom és okszerűség fejlett ki...Mit lehessen remélni a most épülő félben lévő vasút eredményétől e városra vonatkoztatban: az ugyan még a jövőendő titkai közé tartozik, annyit azonban bátran lehet állítani” az eddigi „forgalmi kombinatio alapjára fektetett számvetés nyomán”, hogy a vasútnak sem lesz kisebb a gazdaságot élénkítő hatása.⁶⁷

Az utóbbi remények ugyan csalókának bizonyultak, de azt mégis elmondhatjuk, hogy Tokaj - Kistokajjal egyetemben - lakóházait a XIX. század második felében megújította, átépítette.

A lakóházak „átépítésével” párhuzamosan korszerűsödtek a lakberendezési eszközök, bútorok is. Az asztalosok magas száma bizonyítja ezt, akiknek megrendelést adott a lakosság.

A lakóházak, üzletek, boltok, pénzüzetek át- és megépítése mellett megújították a tokaji polgárok kultikus épületeiket is. A legkedvezőbb helyzetben a római katolikusok voltak. A Magyar Királyi Kincstár volt a kegyuruk, s 1912-1913-ban 120.000 koronát áldozva, a „megrongált régi százados templom helyébe” egy új, neoromán stílusban épült templomot emeltetett a hívek számára, amit 50.000 koronáért be is rendeztetett.⁶⁸

Csinosították, szépítették a „rusznyák templomnak” nevezett görög katolikus templomot is, amelyet a növekvő számú görög katolikusok mellett sokan látogattak a „Tiszán utazó fa- és sószállító” ruszin görög katolikusok.⁶⁹

Az ortodox görög-keleti templom azonban ebben az időben adta át magát az enyészetnek. Mária Terézia már uralkodása idején eltiltotta, hogy papot az orosz birodalomból kapjon a templom. Az orosz borvásárló bizottság eltűntével megszűnt a templom anyagi támogatása a cári birodalom részéről, a tokaji görögök pedig beolvadtak a görög katolikus és római katolikus vallásba és a magyarságba. A görögök „eltűntével” nem volt, aki fenntartsa az ortodox egyházat és templomot.⁷⁰

Tokaj legszegényebb gyülekezete a református volt. A híveknek maguknak kellett eltartaniuk egyházukat. Az állami adó 30-50 %-át is elérő egyházi adót híven fizették a „magyar vallás” hívei, aminek következtében 1986-ban sikerült felszentelni a református templom karcsú tornyát, működtetni a református szegényházat, és 1912-ben felépíteni a tanítói lakot, majd 1913-ban a lelkészházat és a temetői lakást.⁷¹

Az evangélikusok 1880-ban újították meg a templomukat, majd önálló tanítót is szerződtettek. 1848-1916 között a lelkész látta el a tanítói feladatokat is. Korszakunk elején az evangélikusok még két nyelven miséztek: magyarul és németül. 1864-ben a hónap első három vasárnapján magyarul, a negyediken németül miséztek az evangélikus lelkészek. 1890-es évekre azonban elfogytak a német nyelvű lakosok.⁷²

A legkorszerűbb lakóházak, a legnagyobb kereskedőházak a zsidók kezén voltak. Ők építkeztek a legkorszerűbben és leggazdagabban a dualizmus kori Tokajban. Első zsinagógájukat 1750 körül építették, amikor még csak 20 család élt a mezővárosban, majd 1820 körül Schmoll Dávid rabbisága idején bővült a zsinagóga, amikor már 150-170 kö-

rüli zsidó lakos élt Tokajban. 1750-től működtették a „Chewra Kadischa szent egylet”, 1869-ben szervezték meg „A tokaji jótét szolgáló Poel Zedek” izraelita betegsegélyező egylet működését. Az egylet 51 taggal kezdte működését, s heti 10 krajcár tagdíjból teremtték meg karitatív működésük feltételeit.

Az 1890 tavaszán a paplangyárban keletkezett tűz felperzselte az óvárost, benne a zsinagógát is. *Schlesinger Mózes* rabbi a tűzvész után kezdte meg a *Hegyalja* egyik legnagyobb és legszebb zsinagógájának a teljesen keleti stílusban való megépítését. A 36 ezer forint költséggel épülő zsinagóga 1945-ig szolgálta a zsidó hitközség lelki gondozását, az ortodox irányzatú hit gyakorlását. A hitközség nagy gondot fordított a gyerekek tanítására is. 1867-ben még csak magántanítók működtek a zsidók között. 1874-ben nyilvános elemi iskolát kezdtek el működtetni 1 tanerővel. Az 1910-es években már 3 tanerővel működött az elemi iskola.⁷³ A zsidó hitközségnek, kultikus- és oktatási célú intézményeinek olyan támogatói voltak, mint gyufagyáros *Gross család*, az *Engl Jakab* és *Haas József* létrehozta *Tokajvidéki Gazdasági és Kereskedelmi Rt.*, a *Kohn Emánuel*-féle fafeldolgozó vállalat, a *Seiler-féle* vaskereskedés.⁷⁴

A közösségi lét mezővárosi szinten szervezett intézménye volt Tokajnak a XVI. században megépült, s a történelem folyamán többször rombolásnak kitett városháza. Korszakunk előtt 1781-ben, az akkor tomboló tűzvész után építették újjá, s javításokkal, karbantartásokkal kiszolgálta a dualizmus korát, csak az 1890-es tűzvészt követően - amikor a mezővárosi levéltár iratainak nagy része is megsemmisült - kellett újjáépíteni.⁷⁵

A dualizmus korának igazi építményei a vendégfogadók, kávéházak, megújított korcsmák, motelek, szállók mellett azok a korszerű intézmények, amelyek a technológiai fejlődéssel, s a gazdasági élet fejlődésével kapcsolatosak. Tokaj számára minden bizonynyal a korszerű, az akkori igényeket maximálisan és magas szinten kiszolgáló vasútállomás volt a raktárakkal, indítóházzal, víztoronnyal.⁷⁶

Ha a vasút nem is hozta meg a tokajiak számára a várt fellendülést, de bekapcsolta a várost az ország gazdasági vérkeringésébe.

Külön is szólnunk kell Tokaj pénzügyeiről, amelyek a korszerű hitelezés és pénzforgalmazás megoldásával jelentős mértékben szorították vissza az uzsorások ellenőrizhetetlen tevékenységét. Az első pénzügyi megteremtésének gondolata és terve 1857-ben merült fel,⁷⁷ és 1858. május 7-én 400 részvény - 40.000 forint alaptőkével - tulajdonosainak a közgyűlésével megkezdte működését a *Tokajhegyaljai Takarékpénztár* báró *Vay Miklós* elnök és *Vecsey Oláh Károly* ügyvezető igazgató irányításával.⁷⁸

Az 1890-es években *Dr. Engl Jakab* ügyvéd és *Haas József* igazgató szervező tevékenysége révén a *Tokajvidéki Gazdasági és Kereskedelmi Rt.* kezdte meg hitelező és pénzforgalmazó tevékenységét.⁷⁹

Járási székhely révén Tokaj, több tucat község tartozott igazgatási-, gazdasági-, kereskedelmi- és pénzügyi vonzókörzetébe. A kiépülő út- és vasúthálózat azonban fokozatosan csökkentette centrum-jellegét, amit 1910-ben a törvényhozás azzal jelzett, hogy több községet elcsatolt a járástól. 1917-ben a törvény rendelkezését - a tokajiak határozott tiltakozása ellenére - *Tisza István* érvénybe léptette, és *Tolcsvát*, *Vámosújfalut*, *Erdőhorvát*, *Háromhutát*, *Komlóskát*, *Bodrogolaszit*, *Bodrogzsadányt*, *Sárát* „elcsatoltatta” a tokjai járástól.⁸⁰ Ezzel is csökkentve a hajdani mezőváros szerepkörét.

Az említett községek elcsatolása a tokaji járástól elsősorban a közjegyzőség, a szolgabíróság, a postahivatal, a vasút, a forgalmi adóhivatal, az ipartestület, a kereskedő egylet és a járási kaszinó „ügyfélforgalmát” csökkentette. Ezek hatását korlátozta. Az említett szervezetek, intézmények részben a dualizmus korában jöttek létre, részben a rendi intézményekből szerveződtek polgári szervezetekké, mint érdekvédelmi vagy közfeladatok ellátó testületek.

A felsorolt gazdasági-, társadalmi- és közigazgatási intézmények mellett megszerveződött az általunk vizsgált korszakban Tokaj mezővárosában a járási bíróság, a járási pénzügyőrség, a csendőrség, a nőegylet, a faluszövetség, a legeltetési társulat, a katolikus és református énekkar, a gyámhatóság, az anyakönyvi hivatal, *A tokaji jótét szolgáló Pocl Zedek* izraelita betegsegélyező egylet, és még számos hosszabb-rövidebb ideig működő társaság, egylet, társulat. A név szerint említettek azonban maradandónak bizonyultak, és működésükkel jelentősen formálták a tokaji emberek tudatát és létét. Tevékenységükkel pszésgést hoztak a társadalmi-, politikai- és közéletben, összehangolták a tokaji társadalom kisebb-nagyobb csoportjainak érdekét, tevékenységét, avagy éppen csak szabadidőtöltését. Ugyanakkor új alapra helyezték a lakosok kapcsolatrendszerét,⁸¹ segítettek leépíteni a rendi elkülönüléseket, a vallási indíttatású különállásokat. A jogegyenlőség talaján formálódó csoport-tudat alakítói voltak ezek az intézmények, s helyettesítették a hajdani rendi intézményeket, mint a céhek, nemesi hadnagyság stb...A közösségi lét ezen intézményei részben gazdasági, részben foglalkozási, részben kulturális alapon „csoportosították” a tokaji lakosokat, és „átjárhatóságukkal” fogtak össze legkülönbözőbb indíttatású, társadalmi helyzetű és vallású embereket. Többségüket maguk a szervezet tagjai tartották fenn anyagi hozzájárulással, és öntevékenyen szervezték, irányították magukat. Az új polgári értékrend hordozóivá, formálóivá váltak. Jelentős szerepük volt a tokaji polgár öntudatának, a „tokajiságnak” a regionális és lokális összetartozás-tudatnak a formálásában.⁸² Hatásuk kisugárzott a lakosság egészére, de számos esetben Tokaj határain kívülre is. Segített ebben az 1870-es évektől egyre fontosabb szerepet játszó, megyei szinten megszerveződő sajtó, az újság is.

Tokaj kulturális gyarapodása

Anyagi létük, kultikus intézményeik megalapozása, megújítása mellett igen sokat foglalkoztak Tokaj lakossága, választott testülete a közműveltséget gyarapító létesítmények létrehozásával is. A Szapolyai kúria telkén városi óvodát létesítettek, amely máig működik.

A mezővárosi lakosok a rendi korszakban is sok gondot fordítottak az alfabetizáció el-sajátítására. Tokajban korszakunk elején, az 1850-es években 4 egyházi iskola és számos magántanító működött. Külön iskolája volt a katolikusoknak, a reformátusoknak, a görög katolikusoknak, az evangélikusoknak, és magántanítók „serege” oktatta a zsidó gyerekeket. Az evangélikus egyház lelkésze 1916-ig maga végezte a hitfelekezeti alapon szervezett oktatást. 1916-tól független evangélikus tanító kapta meg ezt a feladatot. Külön tanítója volt a római- és görög katolikusoknak, a reformátusoknak. 1874-ben egy tanítóval kezdte meg működését a zsidó elemi iskola, de az 1910-es években már 3 tanítót alkalmaztak.⁸³

Nem tétlenkedett a város sem. Az Eötvös-féle népiskolai törvény hatására 1874-ben községi népiskolát épít, melyikben 1874. októberében kezdődött meg a tanítás. Ekkor 65 tanuló iratkozott be a községi népiskolába, de 1891-ben már 139 gyerek vette igénybe az iskola szolgáltatásait, amiért is 1892-ben egy új tanítót is munkába kellett állítani. Ekkortól 2 tanőrös a tokaji községi népiskola, de tovább működnek mellette az egyházi népiskolák, a zsidó hitfelekezetű immár 3 tanítóval.

A kor igénye és a Tokajban megszorodó községi, járási és országos intézmények civilizációs szükséglete, a község vezetőinek gondoskodása eredményezte, hogy 1903. augusztusában Székely Károly városi főügyész javasolta egy „polgári fiú- és leányiskola” megszervezését. A község tanácsa, főbírája és a lakosság is, helyeselte a tervet. A város telket jelölt ki az iskola számára, vállalta annak megépítését, rendszeres karbantartását és

téli fűtését. Az események gyorsan peregtek. Az 1903. tavaszán megfogalmazódott szándék, a község ajánlásával, felküldetett a kultusz-miniszterhez, aki 1903. augusztus 4-én keltezett, 47.128/1903. számú rendeletével engedélyezte a polgári fiúiskola működését, és *Kassáról Tokajba* helyezte *Gyubek Ferenc* tanárt a polgári iskola igazgatására. Így indult meg 1903. szeptemberében *Tokajban* a polgári fiúiskola, egyelőre ideiglenes tanterekben, mert az iskola végül 1906-ra épült meg.⁸⁴

A polgári leányiskola megszervezésére, működtetésére az I. világháború végéig már nem került sor. Az elemi népiskola, az óvoda, a polgári fiúiskola megszervezése és működtetése, az egyéb községi, járási intézményekkel együtt olyan anyagi terheket rótt *Tokajra*, hogy gimnázium vagy a polgári leányiskola létesítésére egyelőre nem gondolhattak.

A volt mezőváros centrum-helyzetének forgácsolódása, a rétközi-, bodrogeközi-, hegyközi kisvasút *Tokajt* elkerülő megépítése, a szerencsi vasúti csomópont vonzó hatása térségek, tájegységek lakosságát „távolította” *Tokajtól*, amelyik községet az 1880-1890-es években oly természeti katasztrófák, elcmi csapások érték, hogy kiheverni is alig tudta a nagyközség.

Nem véletlenül intett a járási főszolgabíró 1889-ben a tervek, szándékok mérséklésére egy új községi létesítmény - a közvágóhíd - megépítése kapcsán: „*Tokaj* községe az évről-évre emelkedő terhek, a folytonos elemi csapások, különösen a phylloxera pusztításai következtében előre láthatólag - fájdalom - oly helyzetbe fog jutni, hogy a legszükségesebb kiadások viselésére is alig lesz képes”.⁸⁵ Sajnos ez az állapot bekövetkezett. Az 1903-ban tervezett leány-polgári iskola is ilyen okok miatt nem kezdhette meg működését. Az 1870-es évek kolerajárványa, az 1880-as évek derekán pusztító filoxéra, az 1888-as árvíz, az 1890-es tűzvész annyira megviselte *Tokajt*, hogy az I. világháborúig veszteségeit maradéktalanul nem heverhette ki.

Az oktatásra lehetőségeihez mérten mégis áldozott. Ebben a volt mezővárosban - mint a hegyaljai mezővárosok többségében - hagyománya volt a műveltség-igényének, az alfabetizáció iránti vágyakozásnak. A lakosság műveltségi szintje, az írni-olvasni tudás mértéke állta a versenyt a dualizmus kori hazai követelményekkel.

AZ ÍRNI - OLVASNI TUDÁS TERJEDÉSE TOKAJBAN ⁸⁶

Év	Összes lakos	6 évesnél fiatalabbak	Ír, olvas	A 6 évesnél idősebbek közül ír, olvas %
1880	4.479	kb. 618	1.981	51,31
1900	5.104	847	2.963	69,60
1910	5.105	682	3.531	79,83
1920	5.073	kb. 579	3.839	85,43

Az egyházi-, községi népiskolák, a polgári fiúiskola, az óvoda mellett a társadalmi szervezetek, egyletek, a faiskola, az énekkar, a járási kaszinó, a kereskedők- és iparosok egylete, a nőegylet, a községi tűzoltóság stb...mind-mind olyan szervezetek, társadalmi csoportosulások, „sejtek”, amelyek óhatatlanul is egyre szélesebbre tárták a művelődés lehetőségeit, egyre inkább a világra nyitották a tokaji lakosok szemét és szívét. Ebből a szempontból *Tokaj* lakosságának nincs miért pironkodnia a dualizmus korában. Erejéhez, lehetőségeihez képest mindent megtett a volt mezőváros és annak lakossága, hogy lépést

tartson a változó világ, a polgárosodó Magyarország fejlődésével. Ha mégis hátrálnia kellett, az rajta kívül álló okkal magyarázható. Ezen rajta kívül álló okokba enged változatos betekintést Tokaj mezőváros, majd nagyközség községi háztartásának alakulása korszakunkban.

Tokaj község háztartása

Nincs módunk ebben a dolgozatban részletesen, évi, akár évtizedes bontásban is végig kísérni Tokaj mezővárosainak bevételeit és kiadásait. Aprólékos forráskutatás, az intézmények, szervezetek, egyletek mindegyikének az alapos történelmi elemzésére lenne szükségünk ahhoz, hogy feltárjuk: mennyit áldozott a település lakossága az állam, a megye, a járás és önmaga közigazgatásának, városi, községi létének fenntartására. Annyit azonban előre is közölhetünk, hogy már-már erején felül tette ezt. Így van ez minden szegény országban. Különösen így van azonban ez Tokaj esetében, ahol a lakosokat és a város-vezetőket sarkallta a régi presztízs fenntartásának, avagy visszavarázsolásának igénye is. Épp ezért a túladóztatás, a hitelfelvétel, az önkéntes áldozatok, a közmunkák vállalása és kényszere adta meg a lehetőséget, hogy megőrizze magát és öntudatát a közösség. Tokaj ebből a szempontból jelesre vizsgázott. Tette ezt annak ellenére, hogy korszakunkat nyitó 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején erején felül áldozott a honvédségre, majd pedig az oroszok fosztották ki, olyan mértékig, amilyet csak a középkori hadjáratok idejéből említ a história.⁸⁷

Alig vonultak el az oroszok a városból, alig szerveződött meg a neoabszolutizmus közigazgatása, Karácsony Tamás főbíró, a járási főszolgabíró által „kinevezett” 12 tagú mezővárosi választmánnyal szerbe-számba vette a város bevételeit, kiadásait és kötelezettségeit. A számadáskor kiderült, hogy a város kiadásai legalább két és félszeresen meghaladják a bevételeket. A mezőváros bevételeit az alábbi források adták:⁸⁸

Eirenkrantz Jakab piac- és vékabérlet	896 pft
Klein Jakab vásárbérlet 1/3-a	1.275 pft
Lichtman Simon városi korcsma-bérlet	806 pft 30 krc
Klein Jakab fatelep-bérlet	170 pft
Guttman Jakab fatelep-bérlet	35 pft 30 krc
Karácsony Tamás kamattartozása	54 pft

Összesen: 3.237 pft

A város kiadásai azonban 8.602 forintot tettek ki az alábbi részletezésben:⁸⁹

A főbíró fizetése	255 pft
Albíró fizetése	80 pft
Főjegyző fizetése	580 pft
Aljegyző fizetése	215 pft
Előfogatokra	100 pft
Vásárbíró fizetése	100 pft

Adószedő fizetése	125 pft
Szállásmester díja	100 pft
12 tanácsnok honorárium	360 pft
Városgazda honorárium	30 pft
Két tanító fizetése	150 pft
Két hajdú fizetése	560 pft
A város kocsisáé	300 pft
Hat éjjeliőr	360 pft
Két strázsamester	12 pft
Hat mezei kerülő	180 pft
A városház, iskola, toronyóra karbantartás, hidak javítása, igazítása	600 pft
Tűzifa	600 pft
Írószerekre, gyertyákra	600 pft
Csendőrökre, rabokra, napidíjra, egyébre	500 pft
Vízszabályozási, útburkolási hitel kamata	720 pft
Adóra, szénatakarításra	100 pft
Bikára, lovakra, szekeres munkára	750 pft
Hitelek tőkénének törlesztésére	1.500 pft

Összesen: 8.602 pft

A bevételeket még növelte évenként a *Tokaj*-ba beköltözőktől szedett 10-20-30-40 forintos „betelepedési díj”,⁹⁰ de ezek annyira bizonytalanok voltak, hogy a kiadásoknál ezekre kalkulálni szinte lehetetlen volt, s 1858-ban ez az összeg családonként 8 forintra apadt.⁹¹

Az említett okok miatt *Karácsony Tamás* főbírónak azzal kellett kezdenie bíróságát, hogy községi adó kivetését indítványozza. Előterjesztésében hivatkozott a katolikus templom melletti utca kövezésére, a *Tisza-szabályozás* költségeire felvett városi hitelre, a városi fogat megye által kötelezett tartására, mint elengedhetetlen kényszerre.⁹²

A 12 tagú mezővárosi tanács megszavazta a községi adót. Ekkor még ez az összeg - a ráterjesztésekkel együtt - nem haladta meg az 5.600 forintot, de többé nem tudott megszabadulni tőle *Tokaj* lakossága. A pénzügyi áldozat mellé társult 1850-től minden évben 237 kézi- és 46 napi igával végzett közmunka,⁹³ amelyet - ha lehetőségük volt - szívesen váltottak meg pénzzel a lakosok.⁹⁴

A város bevételei növekedtek az idő teltével, vagyonában is gyarapodott *Tokaj* önkormányzata, és számos feladatot magukra vállaltak a köztisztviseltek, egyesületek, de az új intézmények emésztették a pénzt. 1908-ban *Tokaj* nagyközségének az állami adója 42.242 korona volt, de a lakosság közterhei 96.831 koronára rúgtak. Egy-egy polgárra átlagban 19 korona közteher jutott.⁹⁵ Ezen közterheknek jelentős részét alkotta a községi adó. 1908-ban 34.202 korona községi pótdadót vetettek ki, de a korábbi években sem volt alacsony ez az összeg. 1899-ben 19.822 korona, 1902-ben 16.570 korona, 1905-ben már 21.415 korona községi adót vetettek ki a lakosságra. 1908-ban a községi pótdadó az állami adó 81 %-át tette ki.⁹⁶

Pedig nem volt pazarló és nagyvonalú *Tokaj* önkormányzata. Amit lehetett, a lakosság belső összefogásával oldottak meg, a fizetéseket pedig igencsak szûkre fogták. 1860-ban *Karácsony Tamás* fõbíró külön kérvényt nyújtott be a tanácshoz, hogy a tisztségviselõk méltánytalanul alacsony fizetésén javítsanak. A tanács megvitatta a kérelmet, s úgy döntött, hogy a fõbíró fizetését 200 új forintba állapítja meg. Hasonlóan 200 új forintban szabták meg a fõjegyzõ, 100 új forintban az aljegyzõ, és 100 új forintban a pénztárnok fizetését. A 12 tagú tanács honoráriumát 144 forintról 300 új forintra emelték, amit „a tanácsnokok között egyenlõ mennyiségben határoztak meg felosztani”.⁹⁷

Nem a pazarlással volt baj. *Tokaj* szerepkörének, gazdasági jelentõségének hanyatlása eredményezte a mezõváros hanyatlását, a közterhek növekedését, ami igazán azóta sem fordult a gazdagodás és a régi dicsõség irányába.

Jegyzetek

- 1 *Várady Sternberg János*: Utak, találkozások, emberek. Bp. 1974., 55.
- 2 *Mohl J.-Lassgulner A.G.*: Das Tokayer Weigebirge und dessen Umgebungen genannt...Kaschau, 1828. 70.
- 3 *Spech Lajos*: Tisza-Tokaj városának rövid leírása. Tudományos Gyűjtemény IV. 1828
- 4 *Fényes Elek*: Magyarország leírása. Pest, 1847. I. 310.
- 5 *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.
- 6 *Tokaj mezőváros lakosai 1850-1853 között nem győztek panaszkodni az orosz vagy ahogyan ők mondták: a „muszka” hadsereg garázdálkodására, rablásaira, rombolásaira. A bérlők sorra mondták vissza bérletciket, illetve kérték az 1849-es bérleti díj elengedését, az 1850-es csökkentését a forgalom elmaradása miatt, a forradalom és szabadságharc során őket ért veszteségekre hivatkozva. A mezőváros „kinevezett tanácsa” éveken keresztül foglalkozott ezekkel a panaszokkal. Eddig nem találtam olyan forrást, amelyik összegezte ezeket a károkat. Az egyedi panaszok mellett azonban a város több létesítményét is elpusztították az oroszok. *Zemplén Megyei Levéltár* (A továbbiakban: ZMLt.), *Tokaj nagyközség iratai* (A továbbiakban: Tokaj...), *Képviselőtestületi jegyzőkönyvek* (A továbbiakban: Kt. jkv.), V/149. Ebből a szempontból az 1850-1853 közötti jegyzőkönyveket és iratokat vizsgáltam. Lásd még: *Mosolygó József*: Tokaj és vidéke. Bp. 1930. (A továbbiakban: *Mosolygó*, 1930.), 47-49.*
- 7 Maguk a város vezetői is többször hangsúlyozzák ezt a forgalmi csomópont jellegét városunknak. 1822-ben így panaszkodtak: „...Tokaj várossa...torkában lévén az Bécsbül, Pestrül, Kassarül, Lembergbül, Lengyel ország nagyobb részibül, Debrecenbül, Erdélybül jövő s oda menő szekereknek...” ZMLt. *Tokaj...Iratok*, 1822.; Lásd még: *Bencsik János*: Tokaj-Hegyalja (In: *Viga Gyula* szerk.: Paraszti és mezővárosi kultúra a XVIII-XX. században. Miskolc-Tokaj, 1993. 205-344. (A továbbiakban: *Bencsik*, 1993.).
- 8 *Frisnyák Sándor*: Magyarország történeti földrajza. Bp. 1970. 31.; *Korompai Gábor*: Az Alföld vízi útjai. (In.: *Alföldi Tanulmányok*, XI. k. 1987.; *Takács Péter-Udvari István*: Adalékok a Felső-Tiszavidék sógazdálkodásához a XVIII. század végéről (Máramarostól Szepesig). (In.: *Udvari István* szerk.: *Hodinka Antal* Emlékkönyv. Nyíregyháza, 1933.), 303-324.
- 9 A város népességi adatairól készült táblázatot az alábbi források alapján állítottam össze: *Fényes Elek*, 1851.; *Dr. Szabó József-Török István* szerk.: Tokaj-Hegyaljai Album. Pest, 1867. 28-34.; A *Magyar Statisztikai Közlemények* (MSK) megfelelő kötetei a XIX. század második felétől megtartott hivatalos népszámlálásokról. Használtam az általam tárgyalt korszakban kiadott *Helységnevtárakat*. Lásd még: *Konkolyné Gyuró Éva*: A Zempléni-hegység települései és népessége a második világháborúig. (In.: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (A továbbiakban: HOMÉ) XXVIII-XXIX. Miskolc, 1991. 339-350.; *Boros László*: Tokaj népességföldrajzának néhány sajátos vonása (1787-1990) (In.: *Bencsik János-Szakál Jenőné* szerk.: Tokaj és Hegyalja V. Miskolc, 1991. 7-27.); *Seresné Szegőfi Anna* szerk.: Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnevtára 1870-1983. Miskolc, 1983.
- 10 Uo.; Az 1855-ös kolerára: *J. Frater Zsuzsa*: Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon. Bp. 1980. 130.; A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. I. k. KSH. Bp. 1979. Tokaj adatsorai.

- 11 A táblázat az 1880. és az 1910-es népszámlálás adatait tartalmazó MSK kötetei adatai alapján készült.
- 12 Népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. I. k. KSH. Bp. 1979. Tokaj adatsora; *Scheiber Sándor*: Hegyaljai zsidó sírkövek. (In.: *Szabadfalvi József* szerk.: Herman Ottó Múzeum Évkönyvei. XXI. Miskolc, 1983. 177-194.). 177-179.
- 13 A Magyar Korona Országaiiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei község és megyék szerint részletezve. Bp. 1882. 378.
- 14 *Fényes Elek*: i. m. (1851). IV. 206.
- 15 *Ludovicus Nagy*: Notitiae politico-Geographico statisticae inlyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum. Buda, 1828.
- 16 *Scheiber Sándor* i. m. 177-194.; *Balassa Iván*: Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és kereskedelmében (1791-1841). A Magyar Izraeliták Országos Képviselői. Bp. 1981-1982.; *Takács Péter*: A zsidók Tokaj-Hegyalja társadalmában a XVIII. század végén. (In.: *Bencsik J.-Szappanos E.* szerk.: Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989.)
- 17 MSK vonatkozó kötetei az 1881. és 1910. évi népszámlálásokról.
- 18 Tokaj mezőváros „kincezett tanácsa” 1857-től folytatott tárgyalásokat a Királyi Kincstárral a szőlődézsma megváltásáról. Hosszas huzavona után végül 1858-ban egyeztek meg, hogy a mezőváros egy összegben, 13.350 forint fejében megváltja a szőlődézsmaát. Erre vonatkozóan: ZMLt. Tokaj...Kt. jkv. és Iratok...V/150. 23/1857., 68/1858., 21/1858. és az iratmellékletek. Lásd még: *Borovszky Samu* szerk.: Zemplén vármegye és Sátorlajújhely r. t. város. Bp. é. n. (1905) (A továbbiakban: *Borovszky*, 1905.). 126. (*Borovszky* 1860-ra datálja a kincstártól való megváltkozást, de a mezőváros levéltárai adatai szerint ez 1858-ban megtörtént. A téma egyébként mind Tokajt, mind Hegyalját illetően még feldolgozóra vár.)
- 19 *Ihring Dénes* szerk.: A magyar vízszabályozás története. Bp. 1973.; *Károlyi Zsigmond-Nemes Gerzson*: A Közép-Tiszavidék vízügyi múltja I-II. Bp., 1975.; *Lászlóffy Woldemár*: A Tisza. Vízügyi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben. Bp. 1982. Tokaj mezőváros vezetése és lakossága 1850-1858 között szinte hónapról hónapra foglalkozott a Tisza-szabályozás kérdésével. Elsősorban annak anyagi terheivel, s a határ magasabb szintű hasznosításának kérdéseivel. Lásd erre: ZMLt. Tokaj... Kgy. jkv. és iratok 1850-1858 között. A város összesen 8.845 forinttal járult hozzá a szabályozási költségekhez, mely összegből 1857-ben 2.211 ft. 15 krc-t 1858-ban 2.211 ft. 15 krc-t, 1859-ben 2.211 ft. 15 krc., 1860-ban ugyancsak 2.211 ft. 15 krc-t fizetett be a Vízszabályzó Társulat pénztárába. A mezővárosi tanács jegyzőkönyveihez csatolt összeírás szerint Tokaj határát illetően 467 természetes és jogi személyt érintett közvetlenül a Tisza szabályozása, mint tulajdonost. Uo.
- 20 ZMLt. Tokaj... Kt. jkv. 117/1852.; Lásd még: *Bencsik János*: Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774-1849). Sátorlajújhely, 1993. 5-58. (A továbbiakban: *Bencsik*, 1993.).
- 21 Tokaj szőlőinek romlásáról *Bencsik*, 1993. 18-19.; Konkrét összeírást is találunk azonban az elhagyott, műveletlen szőlőkről 1858-ból, amikor 225 gazda 141 kh. és 805 négyszögöl elhagyott szőlőjét irták össze. ZMLt. Tokaj...Kt. jkv. 449/1858.
- 22 A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. I. k. Bp. 1897. Tokaj.
- 23 *Majdán János*: A vasszekér diadala. Bp. 1973.; *Pogány Mária*: Vállalkozók, munkások a magyar vasútépítés hőskorában (1845-1873). Bp. 1980.; Lásd még: ZMLt. Tokaj...Kt. jkv. 24-27/1858.
- 24 ZMLt. Tokaj...Kt. jkv. 2., 28/1850. Az 1850-es években *Guttman Jakabnak* és *Klein Jakabnak* volt nagyobb fatelepe Tokaj mezővárosában.

- 25 Gazdasági Lapok, 1863., 348-364.; Lásd még: *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991. (A továbbiakban: *Balassa*, 1991.). 642-643.; *Pap Miklós*: A tokaji. Bp. 1985. (A továbbiakban: *Pap Miklós*, 1985.). 166-176.
- 26 A táblázat forrásai: ZMLt. *Tokaj...Kt.* jkv. 117/1852.; A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája, I. Bp. 1987.; Mezőgazdasági Statisztikai adatgyűjtemény 1870-1970. Földterület, III. Községsoros adatok. KSH, Bp. é. n.
- 27 Uo., *Keleti Károly*: Magyarország szőlészeti statisztikája 1860-1873. Bp. 1875.; *Balassa*, 1991. 331-362.; *Hegedűs Sándor*: A királyok boráról, a borok királyáról, Tokaji nektárról, folyékony aranyról. Tokaj, 1908.; *Frisnyák Sándor*: Történeti földrajz, Nyíregyháza, 1985.; *Pap Miklós*, 1985.
- 28 ZMLt. *Tokaj...Kt.* jkv. 449/1858.
- 29 *Balassa Iván*: A filoxéra Tokaj-Hegyalján. (In.: HOMÉ, XIII-XIV.); *Balassa*, 1991. 331-365.
- 30 ZMLt. Zemplén vármegye jegyzőkönyvei. 38-82/1886.
- 31 *Balassa*, 1991. 344-345.
- 32 ZMLt. Zemplén vármegye jegyzőkönyvei 82/1886.
- 33 Zemplén, 1890. okt. 19., 26.
- 34 Zemplén, 1891. nov. 15.
- 35 *Linhart-Mezey*: Szőlőbetegségek, Magyar-Óvár, 1895.; *Balassa*, 1991. 347.; Zemplén, 1891. okt. 25.
- 36 *Balassa*, 1991. 349-365.
- 37 Lásd a szőlőtermelésre vonatkozó táblázatot.
- 38 *Balassa*, 1991. i. h. A Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor kivett paraszti vallomás szerint Felső-Zemplénből, Szabolcsból egyformás hordták a falvak népei - földesurai parancsára - a trágyát a hegyaljai szőlőkbe. Lásd erre: *Takács Péter*: Úrbérek vallomása Szabolcsban 1772. Bp. 1991.
- 39 *Bencsik*, 1993. 7-9.
- 40 Lásd a 26. jegyzetet és MSK. 41. k. Bp. 1913.
- 41 ?
- 42 A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Bp. 1987.
- 43 Erre vonatkozóan részletes adatokat tartalmaz az 1895-ös és 1925-ös Gazdacímtár. MSK kiadványok.
- 44 Uo.
- 45 Msk. Új sorozat, 2., 42., 69. k.
- 46 Uo.
- 47 *Komoróczy György*: Borkivitelünk észak felé. Fejezet a magyar kereskedelem történetéből. Kassa, 1944.; *Tardy Lajos*: A tokaji Borvásárló Bizottság története (1733-1798). Sárospatak, 1963. *Balassa*, 1991. 569- 645.; *Högye István*: A hegyaljai görögök és zsidók szerepe az árucserében 1711-1848 között. HOM Néprajzi kiadványai XVIII. Miskolc, 1986.; Uő.: Hegyaljai társulási formák 1848-1945. Sárospatak, 1991. XXXI. évf. különszám.
- 48 *Balassa*, 1991. 620-636.; Uő.: Faktorok (közvetítők) Tokaj-Hegyalja XVIII. század végi és XIX. század eleji borkereskedésben. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. 1973-1975. 145-159.
- 49 Zemplén megye közgyűlése az 1790-es évektől szinte évenként kénytelen visszatérni és foglalkozni e panaszokkal. ZMLt. Közgyűlési jkv. 1890-1923. Lásd még: *Balassa*, 1991. 581-636.
- 50 MSK. Új sorozat, 2., 42., 69. k.
- 51 Gazdasági Lapok, 1863. 348-364.; Lásd még: *Balassa*, 1991. 642-644.

- 52 Tokaj-Hegyaljai Album, 1867. 30.
- 53 MSK. Új sorozat, 2., 42., 69. k.
- 54 MSK. Új sorozat, 2. k.
- 55 MSK. Új sorozat, 42. k.
- 56 MSK. Új sorozat, 69. k.
- 57 *Mosolygó*, 1930., 54-55.; *Borovszky*, 1905., 124.; *Pap Miklós*: Tokaj, 1983. 26-31.
- 58 *Borovszky Samu*: Szabolcs vármegye. Bp. é. n. i. h.
- 59 MSK. Új sorozat, 2., 42. k.
- 60 MSK. Új sorozat, 39. k. Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben. Bp. 1913. 567-569.
- 61 ZMLt. *Tokaj...Kt.* jkv. 24-27/1858.
- 62 MSK. Új sorozat, 2., 42., 69. k.
- 63 *Mosolygó*, 1930., 54-55., *Borovszky*, 1905. 124-126., *Pap Miklós*, 1983. 24-26.
- 64 MSK. Új sorozat, 2., 42., 69. k.
- 65 Ezt követően kell még feloldani a kutatóknak azt az ellentmondást, mely szerint 1910-ben 307 kö- és téglaház volt Tokajban, s ezek száma 1920-ra 260-ra csökkent. Valószínűtlen, hogy 47 kőházat lebontottak volna az idők folyamán, hacsak nem olyan régi, az új igényeknek meg nem felelő apró kőházakról van szó, melyeket tulajdonosaik ezen évtizedben építettek át és nagyobbítottak meg.
- 66 Tokaj lakói korábban nádfedeleles házaik fedelezésére a *Rétközben* és a *Szabolcsi Mezőségben* vásárolták a nádat. Lásd erre: *Takács Péter*, 1991. i. h.
- 67 ZMLt. *Tokaj...Kt.* jkv. 24-27/1858.
- 68 *Borovszky*, 1905. 311.; *Mosolygó*, 1930. 71-72.
- 69 *Borovszky*, 1905. 312.; *Mosolygó*, 1930. 72., 75-76.
- 70 *Högye István*: A görögök szerepe a Hegyalja életében a XVIII. században. HOM. Közl. 1977., XVI. 22-28.; *Mosolygó*, 1930. 75-77.
- 71 *Mosolygó*, 1930. 77-81.
- 72 *Borovszky*, 1905. 325.; *Mosolygó*, 1930. 82-84.
- 73 *Mosolygó*, 1930. 85-89.
- 74 *Mosolygó*, 1930. 87., 106-107.; ZMLt. *Tokaj...Kt.* jkv. 227/1850., 2/1850.; *Scheiber Sándor*: Hegyaljai zsidó sírkövek, HOMÉ, 1983. 177-194.
- 75 *Mosolygó*, 1930. 47-49.
- 76 Tokaj közössége és városvezetése mindenben támogatta a vasútépítést, s nagy reményeket fűzött annak várható gazdaságélénkítő működéséhez. ZMLt. *Tokaj...Kt.* jkv. 24-27/1858.
- 77 ZMLt. *Tokaj...Kt.* jkv. 53., 60/1858.
- 78 Uo. Lásd még: *Mosolygó*, 1930. 105.
- 79 *Mosolygó*, 1930. 106.
- 80 *Mosolygó*, 1930. 59-60.
- 81 *Mosolygó*, 1930. 61-63.; *Högye István*: Hegyaljai társulási formák 1848-1945 között. Sárospatak, 1991. XXXI. évf. különszám.
- 82 *Mosolygó*, 1930. i. h.
- 83 *Mosolygó*, 1930. 86.
- 84 *Borovszky*, 1905. 224.; *Mosolygó*, 1930. 91-93.
- 85 ZMLt. *Tokaj...Kt.* jkv. 120/1889.
- 86 A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és község szerint részletezve. Bp. 1982.; MSK. Új sorozat, 2., 42., 69. k.
- 87 *Mosolygó*, 1930. 47-49.

- 88 ZMLt. *Tokaj...Kt. jkv.* 2/1850.
89 Uo.
90 ZMLt. *Tokaj...Kt. jkv.* 251/1850., 227/1850.; Uo.: 37., 123/1889.
91 Uo. 2/1850.
92 Uo. 184/1851.; MSK. Új sorozat, 39. k. Bp. 1913. 567-569.
93 MSK. Új sorozat, 39. k. Bp. 1913. 567-569.
94 ZMLt. *Tokaj...Kt. jkv.* 184/1851.
95 MSK. Új sorozat, 39. k.
96 Uo.
97 ZMLt. *Tokaj...Kt. jkv.* 4/1860.

1. The first part of the document is a list of names and titles, including the names of the members of the committee and the names of the various departments and offices to which they are assigned. The names are listed in a column on the left, and the titles and departments are listed in a column on the right.

2. The second part of the document is a list of the various departments and offices to which the members of the committee are assigned. The names of the departments and offices are listed in a column on the left, and the names of the members of the committee who are assigned to each department or office are listed in a column on the right.

3. The third part of the document is a list of the various departments and offices to which the members of the committee are assigned. The names of the departments and offices are listed in a column on the left, and the names of the members of the committee who are assigned to each department or office are listed in a column on the right.

4. The fourth part of the document is a list of the various departments and offices to which the members of the committee are assigned. The names of the departments and offices are listed in a column on the left, and the names of the members of the committee who are assigned to each department or office are listed in a column on the right.

5. The fifth part of the document is a list of the various departments and offices to which the members of the committee are assigned. The names of the departments and offices are listed in a column on the left, and the names of the members of the committee who are assigned to each department or office are listed in a column on the right.

6. The sixth part of the document is a list of the various departments and offices to which the members of the committee are assigned. The names of the departments and offices are listed in a column on the left, and the names of the members of the committee who are assigned to each department or office are listed in a column on the right.

7. The seventh part of the document is a list of the various departments and offices to which the members of the committee are assigned. The names of the departments and offices are listed in a column on the left, and the names of the members of the committee who are assigned to each department or office are listed in a column on the right.

8. The eighth part of the document is a list of the various departments and offices to which the members of the committee are assigned. The names of the departments and offices are listed in a column on the left, and the names of the members of the committee who are assigned to each department or office are listed in a column on the right.

9. The ninth part of the document is a list of the various departments and offices to which the members of the committee are assigned. The names of the departments and offices are listed in a column on the left, and the names of the members of the committee who are assigned to each department or office are listed in a column on the right.

10. The tenth part of the document is a list of the various departments and offices to which the members of the committee are assigned. The names of the departments and offices are listed in a column on the left, and the names of the members of the committee who are assigned to each department or office are listed in a column on the right.

A TOKAJI BOR ÉS EURÓPA

Vallom, hogy a szőlő a világ legelkelőbb növénye s a bor, a jó bor „a világ legegészségesebb itala. A francia azt mondja: Ki jó bort nyel, Istenre lel”. S ez az a pont, amiben egyezünk is, különbözünk is Európa más szőlő-bortermelő területeinek véleményével. Szőlő-, borkultúránk, kialakulása, fejlődése nyilván nem lehet elszigetelt a világ s Európa többi országainak borkultúrájától. De ahogyan nincs két azonos lény a világ ember milliárdjainak tömegében, hiszen ezt bizonyítják az ujjlenyomatok, vagy a japán kutatások credménye képpen a hajszálak s a hajhagymák különbözőségei, éppúgy a világ bortermelő országainak szőlő-borkultúrája is mindig egyedi, sajátos és utánozhatatlan. Elég itt a ciprusi, portói, madeira, vagy tokaji borok különbözőségeire hivatkozni. S talán az egyediségek közötti különös megkülönböztetés teszi a magyar bort, különösen a tokajit nemcsak Európa, hanem világhírűvé is. S ez az a pont, amiben összefügg a tokaji és Európa. Hol a helye, mi a különbözősége e bornak Európában s a világon.

A mai megítélés szerint a szőlőnövény - legalább is a vad ősenek - megjelenése 15 millió évre tehető. A mai értelemben vett nemes szőlő pedig kb. 8000 éves. Tudvalévő, hogy a szőlő vad őst szerte a világon számos helyen megtalálták így Angliában, Grönlandon, Franciaországban, Németországban, Olaszországban, Japánban és Észak Amerikában stb. Ez azt is mutatja, hogy ahol a természeti adottságok a szőlőnövény számára kedvezőek voltak, ott már az ember megjelenése előtt is volt szőlő. Magyarországon a *Vitis teutonicát* Mádon, Lőrincen, Bujákon, Baktán, Nagybarcán, Upponyban, a *Vitis hungarica* novát Kisegeden (Eger), a *Vitis aestivalist* Rárós-mulyádon, Mikófalván, Nógrádszakálon, Sályban, a *Vitis tokayensist* a miocén korból Erdőbényén találták. A világ múzeumaiban 160 ilyen szőlőlevél kövületet láthatunk a Föld különböző geológiai koraiból.

A nemes európai fajták eredetének, elterjedésének őshazáját mindenképpen Örményország, a Kaukázus, a Fekete-tenger déli partjának a vidékén kell keresnünk. Elterjedésének ideje alig 8.000 évre tehető. A kínai hagyományból ismeretes, hogy Fohli császár már i.e. 5.000 évvel szőlőt telepített s Egyiptomban pedig az i.e. 5.000 évvel uralkodó Menes fáraó sírjában szőlőmagvakat találtak.

Hazánk szőlőkultúrája nem a legrégebb Európában. A föníciaiak révén már i.e. 1.000 évvel meghonosodott Görögországban, Tráciában, kb. 900 körül a milétoszi hajósok elviszik a Duna deltájáig, a görögök Szicíliába, Dél-Itáliába s az etruszkoknál is e korban honosodik meg. I.e. 600 körül a kisázsiai fõba törzs átviszi Marsalába (Marseille), i.e. 500 körül Észak-Afrikán Karthágón keresztül Hispániába, i.e. 400 körül a kelták révén Pannóniába és Ausztriába, i.e. 100-ban dákoknál is már virágzó a szőlőkultúra. I.u. 50-ben római közvetítéssel elkerül a Rajna, s a Mosel vidékére, 101-ben Traianus, 285-ben Marcus Aurelius Probus római császárok kezdenek nagyarányú telepítést a Szerémségben, a Balaton mellékén, s 500 körül már az egész Közép-Duna mentén honos. 780-ban Nagy Károly már Pannóniából vitet venyigéket a Frank Birodalomba, 896-ban a Kárpát-medencét megszálló hét magyar törzshöz csatlakozó, nyolcadik kabar törzs, mely legjobban értett a szőlőműveléshez, megszállja a meglévő szőlőterületeket. S hogy Hegyalját is ez a törzs szállta meg, azt a tényt valószínűsíti, hogy e területen már abban az időben is lehetett szőlőművelés, mely Pannóniából vagy Dáciából kerülhetett ide. Rogerius a tatárjárás krónikása is megemlíti, hogy a tatár lovak patái még a szőlőtökét is kitapodták. Brandenburgba, Westfáliába, a Ruhr-vidékre, Münster, Hildesheim és

Göttinga vidékére csak 1100, Csehországba Prága vidékére csak 1300-as évek körül kerül a szőlő.

A fentiekből kitűnik, hogy a Kárpát-medencei szőlőkultúra elég korai volt. Hazánkban a szőlőtermesztésről a legrégebbi okmányok Szent István királyunk idejéből valók. A szentmártoni apátság (Pannonhalma) alapító levelében Szent István az apátságnak szőlőket, szőlőműveseket és bortizedet adományoz. Egy másik - II. vagy Vak Béla király idejében kelt okmány szerint András remete, volt veszprémi prépost Szent Márton egyháznak adományozta többek között a Rád majorságban lévő három szőlőskertjét hét szőlőművessel együtt. Néhány évvel később az 1055-ös tihanyi apátság alapítólevelében I. András király szőlőket és húsz szőlőművest adományoz az apátságnak. 1083-ban a Szent Márton kolostornak adott összcsíró és megerősítő oklevél, már 74 szőlőskertet említ.

Ez adatok különösen két dolgot erősítenek meg. Egyik az, hogy már az Árpád-házi királyok idejében a szőlőművelés és bortermelés az egyik legfejlettebb mezőgazdasági ágazat volt, a másik pedig, hogy a szőlőgazdaságok érthető módon a kolostorok körül alakultak.

A tokajhegyaljai borokról az első hiteles említést a turóci prépostság 1252-ben kiadott alapítólevelében találjuk, melyben IV. Béla Olaszliszka környékén szőlőt adományozott a prépostságnak. 1257-ben ugyancsak IV. Béla a szent Ágoston rendieket Patak és Olasz között a bortermelőknél négy mansiójával ajándékozta meg. V. István 1270-ben pedig elrendeli, hogy a hegyaljai termelők bortizede is neki járjon „az egész egyházmegyében ahol szőlőültetvények vannak, vagy ahol a későbbiekben telepíthetnek”. Ez a rendelkezés még az 1600-as években is érvényben lehetett, mert az 1610-ben összeállított Tokaj Törvénykönyve 104. oldalán is ez áll: „...adnak az varhoz cötöd bort, azaz kilencedet és tizedet. Az Egri Püspökségnek penigh semmit nem.”

Az Árpád-házi idejében a tokaji borok még nem voltak különösebben híresek. Ekkor még a római telepítésű szerémségi és Balaton melléki borok voltak a nevezetesek. Az Árpád-házi királyok asztalára négy Balaton melléki település szállította a borokat, később pedig a soproni borok váltak országos hírűvé. IV. Béla leányának állandó borvásárlói voltak Sopronban. Mátyás király idejében pedig a budai borok lettek országos hírűek, melyek a török hódoltság alatt szinte megszűntek, mert a szőlők kipusztultak. A hegyaljai borok csak az 1500-as évek elejétől, az aszútermelés megindulásával váltak Európa-szerte ismertté. Hogy az 1490-es évekig a tokaji borok semmivel sem voltak híresebbek, mint más vidéken termelt borok, azt számos adat bizonyítja. Legrégebbi bortörténeti okmányunk egyike a sajszentpéteriek végzése boraik kiárusítása felől 1403-ból, még említést sem tesz a tokajiról csak a „Zerémi” és „Somogyi” borokat említi ki. A végzés megtiltja a városba az idegen borok behozatalát, csak a szerémi és somogyi borokkal tesz kivételt, mert „ezek mindenütt kedvesek, mi sem akarjuk megaláztatni.” Ez időben élő történészek sem emelik ki a hegyaljai borokat, jóllehet már ekkor is kincs számba ment e bor, hiszen egy 1380-ból fennmaradt dézsmajegyzék szerint az egri püspökségnek a hegyaljai borok évi tízezer aranyat jövedelmeztek. Mátyás király történétírója Bonfini is csak a pilisi borról tesz említést, Pictrano Ransano és Galeotto Marzio, kik Mátyás udvarában éltek szintén nem emlékeznek meg a tokajiról, csak a szerémségit dicsérik. Cuspiniánus német diplomata és író, ki II. Ulászló idejében hosszú ideig a budai udvarban élt, vagy Herbenstein Zsigmond báró I. Ferdinánd követe szintén csak a soproni, szerémségi és pilisi borok minőségét emelik ki. Oláh Miklós kancellár, későbbi esztergomi érsek, ki II. Ulászló és II. Lajos udvarában élt Hungaria című művének 10. fejezetében, mikor Pest városát s annak kereskedelmét ismerteti így ír: „Pest város híres az odaszállított borokról és pedig nemcsak a legjobb, kellemes ízével kitűnő szerémségi (mely majdnem a krétaival egyenlő), de a baranyai és somogyi borokról is. Odagyűlnek nagy számmal a lengyelek, sziléziaiak és sokféle külföldi nemzetek és azokkal a borokkal kereskednek.” A 11. feje-

zetben pedig, amikor felsorolja Magyarország nevezetesebb borait, a tokajit megemlíti ugyan, de nem különösebben emeli ki.

Mi volt az oka annak, hogy az 1400-as évek előtt nem volt különösebb minőség a tokaji, s nem volt még országos hírnév? S miért vált az 1490-es évek után világhírűvé? Ennek több oka van. Régi időkben Tokajhegyalján is akkor szüreteltek, mint az ország többi vidékén, szeptember közepén, október elején. Így borai sem lehettek jobbak, mint más vidékek borai. Ámbár akkor V. István miért tartotta fenn magának Hegyalja termését? A bizonyosság az, hogy a tenyésztési idő meghosszabbodása, a kedvező hegyaljai őszi időjárás érleli ki a szőlőben azokat az értékeket, melyek biztosítják a tokaji minőségi fölényét.... A kései szüret az aszútermelés egyik feltétele s ez az 1490-es évek táján kezdődött. Sokan az aszútermelés kezdetének az időpontját az 1600-as évek közepére teszik, pedig ez sokkal korábbi. Csak akkor nagybor, vagy főbor volt a neve. E névvel már a Tokaji Törvénykönyv 111. oldalán az 1573-as urbárium szövegében is találkozunk a Jövedelem című résznél: „Szeőleő hegiek vagiok jo, mely feő borokat terem, azokbul adnak eőtöd bort Tokaj varahoz.” Sőt lehetséges, hogy ezt a bort már Janus Pannonius is említi „Egy házasságtörőre” című erotikus versében. A vers fordítója Csorba Győző ugyanis „aszú bort” fordít.??

„Míg más ágya ropog, ledér, alattad,
nőd ágyát Severus nagyon kíméled.
Mint Hodus, ki aszút ihatna otthon,
s a szomszéd lebukjokba jár vedelni.”

Az eredeti latin vers fordításának hitelessége e szempontból még további vizsgálatot kíván. Általában az terjedt el az aszúkészítésről, hogy azt az 1640-es évek táján Szepsi Laczkó Máté erdőbényei prédikátor és történetíró, Lorántffy Mihály udvari papja készítette a sátoraljaújhelyi Oremus dülöl terméséből s azzal, mint hűsvéti borral kedveskedett úrnőjének Lorántffy Zsuzsannának. Ez az időbeli tévedés onnan ered, hogy e megtörtént esetet Kazinczy Ferenc szépapja Kazinczy Péter jegyezte le, de ez nem jelenti azt, hogy akkor készítettek volna először aszút. E tény bizonyítására három adat is van. Szikszay Fabricius Balázs a sárospataki főiskola igazgatója feltehetően az 1550 és 1570 között írt és az 1590-ben kiadott Nomenclatura című posztumusz munkájában már szerepel az „Aszú-szőlő Bor” kifejezés, de a sárospataki vár 1636-os leltárában a borok között is említenek aszú bort. De más okmányok is bizonyítják ezt. Az 1650-es években vita támadt a földesurak és a szőlőtermelők között. A földesurak panasz tárgyává tették, hogy a „szőlőtermelő polgárok és nemesek a szőlőikből a fekete és aszúszemeket leszedik, azokat elviszik és nem fizetnek utána kilencedet és tizedet.” A szőlőtermelők azzal védekeztek, hogy az „aszúszemek szedéséből 1650 előtt mintegy száz éven át, Némethi Ferenc várkapitánysága idején (tehát 1554-1566 között) sem fizettek soha kilencedet, vagy tizedet, tehát a földesurak követelése nem jogos.” E perirat tehát bizonyítja, hogy már az 1554-es években volt aszú szedés s így aszútermelés is.

De mi volt az oka az aszútermelés megindulásának, s miért csak az 1550-es évek után tért erre rá a Hegyalja? Ennek oka az, hogy az 1550-es évekig országszerte kétszer kapálták meg a szőlőt. A szőlőtermelő jobbágyok általában csak erre voltak kötelezve. Valami ok miatt e vidéken kezdték el először háromszor kapálni a szőlőt, s észrevették, hogy a harmadik kapálás után (augusztus 10-30) a szőlő nem fejezi be a vegetációját, hanem szép üde, zöld marad, s az érés ideje meghosszabbodik, a szüret ideje pedig a késő őszbe, s a meleg nappalok, hideg éjszakák, a párás idő vagy az esőzés hatására a botrytis nevű penészgomba segítségével a szőlő aszúsodni kezd. Így tolódtott ki a szüret ideje az 1600-as évekig Gál napja (október 16), az 1700-as évek után pedig Simon-Juda (október 28-29) napja utánra.

A tokaji meghódítja Európát

A hegyaljai borok az aszútermelés megindulásával indultak el világhódító útjukra. Természetesen Európában elsősorban a szőlőbort nem termelő országokban hódították meg az embereket. S hogy a borkivitel ez országokba már az 1500-as évek elején megindult azt számos adat bizonyítja. A magyar borok ugyan már az 1200-as évektől ismertek voltak az északi és nyugati országokban, s 1310-től már mint állandó áruk szerepeltek külkereskedelmünkben, a tokajjai felé azonban csak az 1500-as évek elejétől fordult az érdeklődés. Főleg a lengyelek, oroszok, dánok, hollandok, svédok és angolok voltak a legjobb vásárlóink. S hogy a kivitel elég korai és jelentős volt azt számos adat bizonyítja. II. Ulászló 1504-ben kiadott IV. dekrétumának 19. cikkelye így intézkedik: „Mivel a kassai és soproni polgárok az országlakosok szabadsága ellenére a felső részekbe való borszállításban nem tudhatni miféle engedély címén a maguk javára némely rossz szokásokat és előjogokat honosítottak meg és a felső részeknek a szokott rendes utakon járókelő nemesít és egyéb országlakosít arra kezdték kényszeríteni, hogy szekereikkel és lovaikkal, meg boraikkal közibük menjenek, azért végeztük, hogy ezeket a gonosz visszaéléseket, melyek az országlakosok sérelmére és az ő közös akaratuk és beleegyezésük nélkül bármilyen módon meghonosodtak, egészen és örök időkre meg kell szüntetni és megszüntnek kell tartani.”

Egy másik adat az 1530-as évekből: Serédy György I. Ferdinánd vezére megszállván a Lengyelország felé irányuló kereskedelem kapuját a Duklai hágót „terhes adót rótt a Hegyaljáról Lengyelországba fuvarozott borokra,” mely miatt Zemplén megye panasszal fordult Ferdinándhoz. Ferdinánd Bécsben 1538. április 15-én kelt levelében megparancsolja Serédynek, hogy „a szokatlan új vámokat szüntesse meg, azok behajtásától, amikkel Zemplén vármegye és Lengyelország között fennálló kereskedelmet háborgatni kezdte királyi gyevesztés terhe mellett őrizkedjék.”

E két adatból is látszik, hogy már az 1500-as évek elején komoly borszállítmányok indultak a Hegyaljáról észak felé.

A tokaji és Lengyelország. Már I. Zsigmond idejében is kedvelt volt a tokaji bor, hiszen ő királyfi korában 1498. novemberétől három évet töltött bátyja II. Ulászló budai udvarában. Báthory István (1533-1586) lengyel királlyá történt megkoronázása után a hegyaljai borok hihetetlen népszerűsége tettek szert, mely népszerűség töretlen volt egészen az 1770-es évekig, Lengyelország három részre osztásáig, elszegényedéséig. A négy határátkelő mellett Duklában és Jasóban raktárt létesítettek a magyar borok tárolására, s a nagy borforgalmat még fokozta az 1411-es nieszawai privilégium, mely szerint az a nemes ki személyesen (később borútlevéllel megbízott személy) kíséri borszállítmányát, azt vámmentesen kezelik. Hogy mennyire áhított volt a magyar bor Lengyelországban, arról még népdalaik is tanúskodnak. Egyik ilyen népdal, amit Henryk Oskar Kolberg (1814-1890) gyűjtött fel a krakkói vajdaságban:

Krakkói mulatónóta

Igyunk jó magyar bort!
Abban vannak nóták,
Nézd a szépek táncrakészek,
hej zenészek polkát!

Jó bor a magyar bor,
minden más bor lőre!

Dicsérje csak sörét a sváb,
s pukkanjon meg tőle:

Mint a moszkvai dob
sörhasa a svábnak.
Tokajit iszik a lengyel
félre bú és bánat!

Míg csak csorran egy csepp
szomorúság, gond itt:
Lengyel szépek, jó vitézek
igyunk szamorodnit!

(Tóth Bálint fordítása)

Vagy egy másik idézet Ignacy Krasicki (1736-1801) gnieznói érsek leveléből, amelyet Antonin nevű testvéréhez intézett: „Találja el uralom milyen más okból is írok! Az még az oka, hogy magyar borra van szükségem. Kérlek rendelj számomra fehér asztali és barackszínű borokat hat hordóval, kerüljön egy-egy hordó akár 25, vagy 30 cservonecbe is. Hozzá még két-három hordócskát, amely jobb bor is lehet. Ezen kívül egy vagy két hordócska régi, jó illatú bort, akkor is, ha száz dukátba kerül. Feltétlenül kell! Mert ezt kéri Tőled gnieznói érsekké kinevezett, szívből szerető fivéred I. Krasicki.”

Hogy milyen nagymennyiségű volt a borkivitel Lengyelországba, azt sejteni lehet ugyancsak Krasicki Podstoli úr című munkájának egy részletéből: „Úgy adódott, hogy tanúja lettem a királyi vám elszámolásának és végtelenül megijedtem, amikor meggyőződtem róla, hogy maga az okmánybélyegek több százezer zlotyba kerültek. Eltekintve attól, hogy milyen nagy mennyiségű bort szállítottak a vezető urak és mennyit csempészték be a kereskedők, rendkívül nagy összeg az, mely kifolyik az országból és semmi remény a visszatérésre, mert a magyarok semmit sem vásárolnak tőlünk.” A lengyel nemesség körében esküvő, keresztelés, installálás és választás elképzelhetetlen volt tokaji nélkül. Általános volt két lengyel mondás. Egyik: a magyar és lengyel kardra és pohárra két jó barát. A másik, latin mondás: Non est vinum nisi tokaynum = nem is bor, ha nem tokaji.

Oroszország felé irányuló Árpád-kori borkereskedelem kezdetéről keveset tudunk. Pedig Árpád-házi királyaink feleségei nagyrészt orosz és bizánci származásúak voltak. Valószínű, hogy Hegyaljának borászat terén ez időből az orosz térséggel még nem voltak különösebb kapcsolatai. A tokaji minőségi termelés kiugrása után ez a kapcsolat ugrásszerűen megnőtt s a legjelentősebb lett. Az első nagyobb oroszországi borszállítmányról 1606-ból tudunk. Mniszek szandomiri vajda szállított 26 hordó bort, leányának Áldimitrij cárral történő esküvőjére. Nagy Péter cárról tudjuk, hogy nagy kedvelője volt a tokajinak. Rákóczi Ferenc többször tisztelte meg 50-50 hordó borküldeményvel a cárt, melyet - Thalaba Máté Rákóczi követe szerint - igen kedvesen vett a cár. A felkelés bukása után Nagy Péter ügynökei Paraszkievics kapitány, Jermolaj Korszakov testőrtiszt 300 hordó bor felvásárlására kaptak felhatalmazást, majd 1716-ban Szava Grigorjev utazik ugyancsak célból Magyarországra. Nagy Péter és utódai I. Katalin és II. Péter is akadozva jutnak a világhírű borhoz, amiért Anna Ivanovna régensnő 1733. júniusában létrehozta az Orosz Borvásárló Bizottságot Fedor Visnyevszkij tábornok vezetésével, mely bizottság Tokajban két házat, pincét s zálogjogon 5 szőlőt vesz, s feladatául kapja, hogy az udvartartás számára évi 600 ántalag (1 ántalag 75-76 literes hordócska) nemes bort vásároljanak. Hogy mily fontosságot tulajdonítottak az orosz cárok a bizottságnak, azt mutatja az

is, hogy ügyeinek intézését nem bízták a kabinetre, azt saját maguk intézték. Hogy mily különös megbecsülésben részesült e bor, azt mutatja az az intézkedés, hogy amikor 1727. november 10-én a bécsi udvari kamara megbízásából von Hartung kamarai tanácsos a kölcsönös kereskedelem fokozása tárgyában javaslatot tesz az orosz külügyi kollégiumnak, többek között a tokaji borok vásárlása ügyében is. I. Katalin, ki szerint, - nem teljes addig a boldogsága, míg a Tokaji-hegyet nem bírja -, a javaslatot elfogadja s döntését a méltányossági okok mellett „a tokaji borknak az egészségre hasznos hatásával” indokolja.

Erzsébet cárnő pedig egyszerűen nem tudott tokaji nélkül élni. Mikor elfogyott a készlete, így ír Visnyevszkij tábornoknak: „Ha egy mód van rá küldjön futárral legalább három antalt, mert sehol sem tudok beszerezni, pedig nem lehetek meg nélküle, miként azt Ön is tudja.” S hogy mily hatalmas volt e kivitel azt bizonyítja az a tény, hogy az udvartartás tokaji borra és lengyel pálinkára ez időben a költségvetés 10%-át fordította.

E bizottság 1733-tól megszűnéséig 1798-ig szorgalmasan szállította a Poprád és Dunajec vonalán Homonnán át tengelyen a Visztuláig a borokat, majd ott tutajjal Gdanskig, onnét hajókon, skutokon Szentpétervárra, vagy tengelyen Moszkvába. De nemcsak az udvar, hanem a köznép is ilyen megkülönböztetéssel tisztelte meg a tokajit. Ezt mutatja az 1834-1865 között megjelenő folyóirat a Bibliotyéka dlja cstyenyija egyik számában megjelenő ismeretlen szerzőtől származó vers is:

Itt e pompás bor, óbor
Évszázadok nedűje,
Falernai - Tokajból,
Csillámló, sűrű zöldes,
Mint a hajnali harmat,
Úgy hull csepp a pohárba,
Pezsdítő sugarával
Éltet, lobbantja véred,
Ó, varázsos öröklét
Érinti a halandót,
És keble újra érez,
A sírgödör előtt is,
E bor fénye reményt hint
Pillákra, bár csukódnak.

(Tandori Dezső fordítása)

A tokaji borok karrierje Oroszországban az 1700-as évek végéig változatlanul tartott. Ekkor azonban törés következett be. Ennek kettős oka volt. Az egyik az, hogy a magyar hatóságok az orosz borvásárló bizottság működését nem hogy támogatták volna, hanem éppen ellenkezőleg, akadályozták. Minden mondva csinált ürüggyel a működését nehezítették, s a borfelvásárlást sem nézték jó szemmel. Az orosz bizottság ugyanis magasabb munkabéretet, magasabb árakat fizetett a borért, ami jólétet teremtett a köznépnek, de sértette a földesurak korcsmáltató és elővételi jogát, s így ők is magasabb munkabér fizetésére, s magasabb borárak megfizetésére kényszerültek.

A másik ok pedig, hogy amíg más országok, így Franciaország is felismerte a keleti piacok jelentőségét, s boraik érdekében igen jó propagandát fejtettek ki. Így 1755-ben a francia követ javaslatára százezer butélia francia bort és pezsgőt osztottak szét lengyel és orosz udvari körökben, hogy megszerettségük ezeket az italokat s megszerezzék a lengyel és orosz piacot. Ez sikerült is nekik, s Zemplén vármegye közgyűlése, s az 1825-27-es országgyűlés már hiába vette fájdalommal tudomásul, hogy „a folyók folyása nem változtatta irányát, s a magyar bor ma is olyan jól kiállja a tengeri és folyami kivitel próbáját, mint régen.” Oroszországban ezután már csak igen magas udvari méltóságok asztalán

jelent meg a tokaji. Úgy tudjuk, hogy az európai fejedelmek közül I. Miklós cárnak (1825-1855) volt a legnagyobb s legkitűnőbb aszúkészlete.

Érdekes, hogy a tokaji bor legtávolibb állomásairól, így *Dániából, Svédországból és Angliából* régebbi adatok állnak rendelkezésre, mint a közelebbi országokból.

Dániában már az 1500-as évek elejéről vannak adataink. Troels Lund: *Mindennapi élet Skandináviában a XV. században* című munkája III. kötetének 138. oldalán ezt írja: „Amikor Holsteini Adolf herceg I. Frigyes dán király fia (1526-1586) az oldenburgi uralkodóház gottorpi ágának alapítója, a pestis miatt esküvőjét nem Kasselben apósánál, anyósánál tartotta, mint ahogyan eredetileg akarták, hanem odahaza Gottorpban, ahol is háza nem volt kellően ellátva, írt az egyik vendégének, hogy hozza el magával az olyannyira áhított magyar borokat.” Dániában egykoron annyira népszerű volt a tokaji, hogy J. Bauer 1887-ben tanulmányt írt a tokaji borról, mint élvezeti szerről és gyógyító hatásáról.

Svédországból szintén az 1500-as évek közepéről áll rendelkezésünkre számos adat. Wilhelm Odelberg 1967-ben Stockholmban kiadott *Arany az üvegben* című munkájában két korai adatot is találunk a tokaji borról. I. Gusztáv stockholmi palotájának pincéjében, a pincenapló szerint 1559-ben 27 kanna (72 l) tokaji, ezenkívül 79 am + 32 kanna = 12.736 liter magyar bor is volt. Ugyanezen könyv említi, hogy III. Johan udvarában 1573-ban ezer pint felett (1 pint = 1,415 l) fogyasztottak bort, aminek az is volt az oka, hogy a királynő lengyel származású volt, ki jól ismerhette a tokajit. Feljegyezték, hogy 1585. április 25-e és május 25-e között, tehát egy hónap alatt 43 liter tokaji fogyott, s hogy a király beteg lova több tokajit kapott gyógyszerül, mint az egész kancellária papi személyzete. Azt is írja e könyv, hogy III. Gusztáv svéd király, - kinek Mária Terézia királynőnk gyakran kedveskedett tokajival, - szinte nem ivott más bort csak tokajit. Nem csoda, ha kegyeltje a svéd Anakreon, Carl Michael Bellman megírta Szeretnék Bacchus embere lenni című versét, amit a svédek csak Tokaji dalnak neveznek. A vers nyolcadik strófája Tandori Dezső fordításában:

Hej, kaphatnátok csak jó barátok,
Igazi magyar bort ínnyünkre!
Oly vigalmat májusfa sose látott!
Baráttal jó kedvünk sose szűnne,
Az ital finom íze sose szűnne
Ó Isten ajándéka legyen áldott!
Hej, kaphatnánk csak jó barátok,
Igazi magyar bort ínnyünkre!

Hogy Angliában és Skóciában is korai adataink vannak a tokaji elterjedéséről és élvezetéről, ennek több oka is van. Egyrészt az 1500-as évek végétől a katolikus Skóciából sok protestáns puritán kereskedő menekült a protestáns Poroszországba, onnét Lengyelországba, s ott 1573-ban szabadságjogot kapva közülük sokan együtt járták a lengyel borkereskedőkkel a Hegyalját borvásárlások céljából. Ezt Trautson herceg egyik tisztartójához írt leveléből tudjuk, s hogy jórészt részt vetek az Angliába, Dániába, Hollandiába, a skandináv államokba történő borkereskedelemben.

E kereskedelmet az 1600-as években még jobban elmélyítette az a tény, hogy igen sok protestáns magyar diák (Tolnai Dali János, stb.) és prédikátor tanult angliai egyetemeken, kik bizonyára nemcsak elvitték ennek a bornak a hívét, hanem meg is kóstoltatták azt az angol polgárokkal. Az angol életrajzokból tudjuk, hogy a nagy angol államférfi Cromwell Olivér (1599-1658) és hadvezér riválisa VI. Jakab király fia Rupert herceg, ki Rákóczi Zsigmond sógora, Bethlen Gábornak pedig keresztfia volt, nagy tisztelője volt a tokaji-

nak, melyet minden bizonnyal erdélyi rokonaitól kapott. Bethlen Gábor angliai megbízottja Maksai Öse Péter a marosvásárhelyi iskola igazgatója egy 1629-ben Londonban megjelent enciklopédiában, az Erdélyről szóló fejezetben így ír Tokajról: „Ezt a várost át lehet tekinteni az Arany hegyről, mely három mérföld magas és hét mérföld hosszú. Ezen a Kanári szigeteknél sokkal ízletesebb és gazdagabb fajta bor terem, hozzá mérhetetlen bőségben és körös-körül azon a tájon.”

Az Anglia felé irányuló borszállítmányoknak az 1600-1700-as években az volt az akadály, hogy az angol törvény szerint Hamburgon keresztül csak rajnai bort volt szabad bevinni Angliába. Erre a törvényre hivatkozva főleg a francia és német borokat importáló kereskedők a tokaji borok bevitelére ellen sok esetben tiltakoztak, annak forgalmazását akadályozták. A spanyol örökösödési háborúban azonban változott a helyzet, mert a spanyol és francia borok kiszorultak az angol piacról. E lehetőséget észrevéve I. Lipót (1640-1705) emberei Angliában gabona és borszállítmányokat szerettek volna bevinni, azon titkos reménnyel, hogy később az egész Földközi-tengeri kereskedelem Franciaország kihagyásával osztrák szárazföldi területre fog áttérni. E célból 1705-ben megalakult egy magyar borok importálására hivatott borkereskedelmi társaság Londonban, de a spanyol örökösödési háború befejezése miatt a társaság néhány évi működés után megszűnt. Az angol közéletből Edward Braun angol orvos és utazó 1670-ben, Sylvester Douglas angol utazó 1768-ban, Marlborough herceg az 1705-ös években, az angol származású John Paget (1808-1892) Wesselényi Polixenia férje 1839-ben Londonban kiadott angol nyelvű Magyarország és Erdély politikai és gazdasági rajza című munkája, s az angol irodalom számtalan írója, költője mind részletesen foglalkoznak a tokaji bor problémakörével.

Igen tanulságos az, hogy éppen a három legnagyobb rivális bortermelő ország, ahová borkivitelünk alig volt, - *Franciaország, Olaszország és Németország* - azaz ország, ahol igen régi keletű és elterjedt a tokaji bor híre, hitele. Köztudott dolog, hogy már Nagy Károly szekérszám vitetett pannon venyigéket Frankhonba, de az 1100-as, 1300-as évek között a montpellier-i és orleani egyetemeken számos magyar diák tanult, s megismertette a magyar borokat. Igazi hírre Franciaországban azonban csak az 1700-as években, főleg az arisztokrácia körében tett szert. Ennek egyik oka, hogy Rákóczi Ferenc az emigráció éveiben gyakran volt vendég XIV. Lajos francia király udvarában. A fejedelem iránt való megkülönböztetett tisztelet, valamint a tokaji bor iránti hódolat jeléül a királyi ebédek menükártyájára a következő szöveget nyomtatták:

„C' est le roi des vins, et le vin des rois”
A királyok bora és a borok királya

Voltaire (1694-1778), aki kezdetben igen jó viszonyban volt Nagy Friggyessel, s maga is igen igényes borszakértő, sőt Femej birtokán (Svájc) bortermelő is volt, igen kedvelte a tokajit. A Nagy Frigyestől ajándékba kapott tokajiról, melyet szerinte az ember csak „ave”-val üdvözölhet így ír:

Magyar nektár, nem holmi löre,
Ha Voltaire majd ivott belőle,
Ő újjá fog születni tőle;
(Kunszery Gyula fordítása)

A Jeanne d' Arcról szóló La Pucelle című eposzának első énekében pedig így ír:

Tokaj tündöklő borostyán nedűje
Megtáltosítja az agyrostokat,
S gyúlnak tüzeben szellemes szavak,
Oly csillogók, mint habzó gyöngy e borból,
Ha sárga cseppje a pohárba csordul.
(Vajthó László fordítása)

De legszebb mondása: „Ha tokajit iszunk, éreznünk kell, hogy van gondviselés felettünk, mert annyi gyönyört mint ez a bor, csak egy végtelen jóságos isten nyújthat.” A Voltaire idézetek számát még szaporíthatnánk azoknak a leveleknek a szövegéből, amelyeket galántai gróf Fekete Jánoshoz írt, ki költői levelezésén túl háromszor is küldött neki 100-100 üveg tokajit kóstolóba. A tokaji bor karrierje Franciaországban ma is töretlen. Még 1913 októberében amikor Jacques Anatole France egy lengyel grófnőtől kapott ajándékba tokajit, így ír Tokajról s boráról: „Felhajtottam egy pohárral írás közben és egyszerre az édes nyugalom tündére kezdett velem játszodozni. Mily boldog lehet az a vidék, ahol ily mézédés források törnek fel a porhanyós anyaföldből! Milyen jókedvű, kiegyensúlyozott, egészséges nép lakhatik a magyar Tokajon! Milyen derűs harmónia lakozhatik ott! Mily forró szerelem, mennyi kultúra, hűség, barátság, értelem. Ülnek az aranyfolyó partján és kedvükre meríthetnek belőle. Ilyennek képzelem a görög istenek tanyáját az Olümposzon.”

S hogy ez nem így lenne? Hogy most a magyar bort nem lehet eladni? Hogy nincs piac? Vagy a hegyaljai alábbvaló a francia boroknál? Akkor miért vásárolják a francia cégek egyre - másra a tokaji szőlőket és pincéket? Most már ők is ott ülnek az aranyfolyó partján s kedvükre meríthetnek belőle.

Annak ellenére, hogy Olaszországba sohasem exportáltunk nagyobb mennyiségben bort, az olaszok mégis jól ismerik a tokajit. Ennek egyik oka, hogy a tatárjárás előtt és után Árpád-házi királyaink, később az Anjou-házi uralkodóink, de Mátyás király is humanista udvara révén szoros kapcsolatban állt Itáliával. A másik ok, hogy a klérus révén országunkat s a főpapságot számos szál fűzte Rómához. Az egyes kardinálisok és egyházi birtokok rendszeresen ellátták Rómát tokaji borokkal. Számtalan főúri, nemesi személy, pap tanult a paduai, bolognai, firenzei egyetemeken is.

A legrégebbi adat III. Gyula pápa (1487-1555) idejére nyúlik vissza. A pápa a tridenti zsinat alkalmával vacsorát adott, melyen jelen volt Draskovics bíboros, kalocsai érsek is. Vagy hatszáz féle olasz és francia borokat szolgáltak fel, amikor az érsek engedélyt kért, hogy tállyai bort szolgálhassanak föl. Az engedélyt megkapta. A pápa megízlelve a bort így kiáltott fel: „Summum pontificem talia vina decent!” S mivel a talia szónak kettős értelme van, a tállyaiak így értelmezik: Tállyai bor illik a pápai asztalra. A hegyaljai többi község pedig: Ilyen bor illik a pápai asztalra. De akárhogyan is van, a dicsőség csak a családban marad.

XIV. Benedek pedig Mária Teréziát (és a bort) magasztalta a küldött ajándékért:

Áldott legyen a föld, amely téged termett,
Áldott legyen az asszony, aki téged küldött,
Áldott legyen én, aki téged iszlak.

X. Pius pápa (1835-1914) a tokaji kedvéért megváltoztatta a szigorú etikettet s megengedte, hogy a tokajiból megkezdett üveg is kerülhetett a pápai asztalra. A pápai asztal-

nál ugyanis csak bontatlan üveg kerülhetett az asztalra, mert a régi időkben (Borgiák) sok mérgezés történt a bontott üvegek erre jó lehetőségét adtak.

A német fejedelemségekben az 1600-as évekig leginkább a szerémségi, pozsonyi és soproni borokat ismerték és kedvelték. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy a fejedelemségek kiestek a tokaji bor szállításának útvonalából, s inkább a szepességi, bártfai, késmárki, löcsei, eperjesi, kassai idegen ajkú kereskedők révén kerültek ki a lipcsei, drezdai, hannoveri piacokra. Poroszországgal egészen Mária Terézia uralkodásáig századokon át zavartalan volt a kereskedelmi kapcsolat. Nagy Frigyes korában szinte általánossá vált a tokaji fogyasztása. Rákóczi Ferenc többször küldött tokaji bort a porosz királynak. Voltaire levelezéséből tudjuk, hogy a királyi pince legnagyobb ékessége a tokaji volt. A borszerető királyt, amint éppen egy lakomán az aszút szürcsölgette, udvarmestere sokak rosszállására így biztatta az uralkodót: „Nyugodtan fogyassza a tokajit felség, mert a paradiocsomból sem az ivás, hanem az evés miatt üzték ki az első emberpárt.”

Ebből az időszakból származik a német bordicséreték zöme a tokajiról. Gottfried Benjamin Hancke a XVIII. század elején élt német költő A magyar borok dicsérete című szonettjében így ír:

„... Magyar hegyek levének vallok én szerelmet,
Ha ezzel élsz napjaid vidáman telnek,
S ne irigyeld Olymp nektáros mámorát;
A Rajna s Mosel partján nem nő ily borág;
A Duna boldogabb, hol ilyet szüretelnek.

Arany erőt ad, edzi ember izmait,
S a magyaroknak van a legértékesebb dukátuk.
Mivel arannyal teltek bérceik, ma itt
A töke nedve dúsabb is, mint másutt.
Ezért e bor, mi Kána lagzijába folyt
Úgy vélem én bizonynal magyar fajta volt.”

(Kunszery Gyula fordítása)

Christian Gottlieb Eberhardt (1769-1845) Két palack című költeményéből az első két versszak:

„Drága bor, mit megtermének
Tokajnak áldott bércei
Aranyló fénnel int felétek,
És fényes ünnepségre hí.

Telítve van legszebb malaszttal,
Erő van benne és zamat,
Nemcsak vidít, üdít, vigasztal,
Acélosítja izmomat.”

Amikor Matthias Claudius (1740-1815) a századfordulón megírta híres bordalát a Rheinweinliedet:

A serlegünket lomb övezze lágyan,
Kimondani merem:
Ivó urak! Egész nagy Európában
Több ily bor nem terem

Nem lengyelek, nem a magyar honából
Való e mi nedûnk:
És Szent Vítus igyék a frank borából
Ez egy se kell nekünk...

Szőlővesszõnk a Rajna partján termett,
Rajnánk áldott legyen!
Ily nemes bort csak ottan szüretelnek,
A rajnai hegyen

Nos Claudius e versére még saját honfitársai is felzúdultak s egy Schwarz nevû poseni kormánytanácsos megírta a maga ellenvéleményét „Asmus rajnai bordalára és a magyar bor dicséretére írott paródia” címmel, melyből pár sor részletet ragadunk ki Kunszery Gyula fordításában:

Tokaj borának lombövezte kelyhe
Ürítsük szaporán!
Szelíd ital, szesszel, tûzzel telve,
Nincs máshol ily bor ám!
Nem ád ilyet Garonne szép vidéke,
Sem õsi Rajna táj,
Hol bort csak a prelátusoknak éget
A pártos napsugár,

.....
Olvadt arany terem Hungáriába
A Kárpát oldalán, -
Erõ száll ebbõl a szarmaták fiába,
És ettõl szép a lány.
Körünk rokon a büszke magyarokkal
Hiszen az õsapánk:
Bacchus! - köszöntsük hát õket dalokkal
Jó testvérek gyanánt.
A szép tokaj hegyének drága tõje
Ad legnemesebb nedût:
Ez lélek és test újjá életõtje,
Mely gyógyít és üdít.
Feledni bút e szent forrásra jöttünk,
S a gond elhalna itt:
S Asmus kománk, ha lenne itt köztünk
Nem kérne rajnait.

A mulatozó társaság megküldte a verset jó egynehány palack kíséretében Claudiusnak azzal az óhajjal, hogy ha megízleli remélik tokaji pártivá válik.

Theodor Körner (1791-1813) a fiatalon elhunyt szabadsághős költő egyik bordalában a szerelmet a tokajival köszönti:

.....
Napsütéses délvidék
Minden hője, bája,
Szerelmünk is benne ég
Tokaj lángborába;
Úgy aranylik, úgy ragyog,
Mint a szív reménye,
Mint sugárzó csillagok
Égi gyertyafénye.

Se szeri - se száma azoknak a csillogó bordicséreteknek, amelyet a német irodalomban Friedrich Leopold Stolberg (1750-1819), Johann Wolfgang Goethe (1749-1832), Christoph August Tiedge (1752-1841), Henrich Heine (1797-1856), Batsányi Jánosné Baumberg Gabriella (1766-1839), Nicolaus Lenau (1802-1850), Robert Rösler (1840-1881), Karl Braun (1822-1893), Max Rowaldnál (1856- ?) a tokajiról találhatunk.

Az aranyvenyige nyomában öt földrészen át

Hogy mennyire nem lehet egy - egy ország szőlő-bortermelését a többi európai országtól elszigetelni, azt legjobban mutatja a szőlővesszők vándorlásának sokszor kalandos útja. A vesszők útja szárazföldi és tengeri utakon, a hagyományos elterjesztés mellett, különleges esemény, történelmi eset kapcsán, sokszor egyéni kezdeményezés következtében terjedt.

Hazánkban jelenleg kb. 300 szőlőfajta, Hegyalján kb. 150 fajta él. A legrégebb magyar szőlőfajtákat az 1400-as, 1500-as okmánytári előfordulásokon kívül az 1400-1410 közötti Schlägli, a XV. századi Besztercei sójegyvezék, Ambrosius Calepinus ágostonrendi szerzetes 1585-ben kiadott szótára, Evlija Cselebi török utazó Magyarországi utazások című könyve, Szikszay Fabricius Balázs 1590-ben kiadott Nomenclatura, a bártfai Kéler Pál 1712-ben, Dombi Sámuel 1758-ban, Szirmay Antal 1798-ban kiadott munkái sorolják fel. S hogy melyik szőlő, honnét és miként került hazánkba, arról a szakemberek meddő módon ma is vitatkoznak.

Az aszútermelés megindulása s a tokaji minőségi kiugrása után különösen megnőtt az érdeklődés a tokaji vesszők iránt. Tokaji fajta szőlő ugyan nincsen, ámbar nem tudom elképzelni, hogy a tokaji leány és mádi leány fajták miért és honnét kapták nevüket?

Az első kalandos útja a tokaji vesszőknek Olaszországba Friuli tartományba vezet. Erre vonatkozóan egy biztos adatunk van. IV. Béla király a tatár pusztítás után Olaszországból, annak szlovén részéről telepít szőlőtelepeket Hegyaljára Bodrogolaszi, Olaszliszka, Tállya, Rozvány, Géres, Sárospatak vidékére, kik magukat „vinitoris regii”-nek, szabad királyi szőlőműveseknek nevezték. Nos ez olaszok között 1252-ben határvíta keletkezett. IV. Béla parancsot ad Cyprián érsek sárosi főispánnak, aki Velencéből származott, hogy a pataki és olasz honfiktársai között jelölje ki a határt. Nos ez olasz telepek az akkori megegyezések értelmében nagyrészt visszatelepettek - hiszen olasz személynevről egyetlenről tudunk Hegyalján. Nos ez olaszok valószínűen tokaji venyigét is vittek magukkal. Legalábbis ezt mutatja az a körülmény, hogy e tartományban két Tokaj nevű

patak, s két Tokaj nevű helység is van, melyek közül az egyik most Jugoszláviához tartozik.

Az olaszok ugyan a tokaji olasz kapcsolatát egészen másképpen ismerik. Jacopo Marinoni az *Il Vino* olasz folyóirat 1980. évi 3. számában megjelent Tokaji-e a Tocai da un unico ceppo című cikkében elmondja, hogy tokaji olasz telepések tulajdonképpen szlovének voltak a Friuli tartomány keleti szlovén lakta területeiről s idetelepítésüket 1632 februárjára teszi. Ugyanis Batthyány János gróf és Aurora Formentini grófnő ekkor kötött házasságot a Batthyányi család nagy szőlőbirtokkal rendelkező Hegyalján, az ő birtokára telepedtek ezek az olaszok. Maronini a Tokaj nevet is ez olaszoktól származtatja, sőt a furmint nevet is a Formentini ház nevéből. A Furmint szinonimája ugyanis a Forment.

Bármennyire eltérők is a vélemények a magyar és az olasz körökben az olaszok letelepítésének idejéről a kapcsolat történelmi valóság. Maroni is elismeri, hogy mind az olasz Tocai, Toccai és a magyar Tokaj elnevezések már a Formentini és a Batthyányiak kapcsolata előtt is léteztek.

Nos az a valószínű, hogy még az Árpádok idejében visszatelepült olaszok az Isonzó, Piave, Togliamento vidékén (Udine környéke) telepítették meg a magukkal vitt vesszőket, s ezen az alapon készítik Friuli tartománynak mintegy 40-50 helységében ma is a Tocai, Tocai Friulano, Tocai Italiceo, Tocai del Piave, stb. nevű borokat.

1420 körül Zsigmond király idejében Romániába Cotnár (Kotnár) vidékére is elkerültek a tokaji vesszők. Ez a táj ma is Románia legjobb bortermő vidéke. Egy Zöld Péter nevű székely katolikus pap 1776-ban járt Moldvában. Utazását 1783-ban Windisch Károly pozsonyi szenátor írja le az *Ungarisches Magazin* III. kötetében. Eszerint ezek a magyarok Erdélyből szakadtak Moldvába, 82 helységben élnek s a nagy görögkeleti tengerben megtartották római katolikus vallásukat, magyar nyelvüket. A lasi paróchiához tartoznak. Kutvár és Kuperest lakói ma is tudatában vannak magyar származásuknak, megőrizték családjukat és személyneveiket annak ellenére, hogy a városka neve Kutvárból Cotnár lett.

1977. november 21-én járt Tokajban Aurel Leon romániai történétíró, azzal a céllal, hogy megkeresse azt a helyet, ahonnan e magyarok a szőlővesszőt vitték. Leon kutatásai szerint ezeket a telepéseket Mátyás király ajándékozta III. Nagy István moldvai fejedelemnek. Cotnárban ma is sok magyar vonatkozású emlék és magyar nevű munkaeszköz van.

Az aranyvessző következő útja nyugat felé a mai Franciaországba vezet. 1565. február 4-én II. Miksa német-római császár hadvezére Lazarus Freiherr von Schwendi megkezdte a János Zsigmond birtokában lévő Tokaj várának ostromát. A várat Némethy Ferenc várkapitány egy ideig vitézül védte, mikor azonban halálos fejlövést kapott, a vár védői szabad elvonulást kérve a várat feladták. A győztesek a várban egymillió forintot és 4000 akó bort zsákmányoltak. Ezután hosszabb hadjárat következett, mely idő alatt Schwendinek volt alkalma megismerni a tokaji borokat. S mivel ő akkor még a Németországhoz tartozó hohenslandburgi latifundiumok ura volt, székérszám vitte oda a tokaji venyigéket és betelepítette kientzheimi kastélyának környékét és Colmar város lankáit. A francia utókor hálás is volt Schwendi emlékének, mert Colmar városában a Régi Várház téren egy szökőkút tetején szobrot emelt tiszteletére. A szobor bal kezében kardot, magasa emelt jobb kezében pedig fürtökkel teli venyigenyalábot tart, jelképezve, hogy Elzászban ő honosította meg a szőlőtermesztést.

Az elzásziak ez idő után (ma is!) kb. 45 helységben termelnek „elzászi tokaji” borokat. Ugyanebben az időben a venyigékkal együtt magyar vincellércsaládok is kikerültek Elzászba, s többen mai napig is megtartották magyar nevüket. Pl.: Hegyi Cecil, szőlőtermelő családja.

Az aszúbor diadalmas útja kívánatosá tette a magyar, s főleg Tokaj környéki szőlőfajták megtelepítését Oroszországba is. Nagy Péter cárnak 1711. február 2-án Dolgorukij herceghez intézett leveléből tudjuk, hogy Tokajból kívánt szőlővesszőket hozatni az azovi szőlőgazdaságok felújítására. Fodor Aprakszinhoz írott leveléből kiderül, hogy kívánsága teljesült: „Tarakanov tisztiszolgával a szőlőküldemény egyharmadát Azovba, kétharmadát Asztrahányba rendeltem.” 1722-ben Péter személyesen ellenőrzi az új szőlők állapotát Asztrahányban és Derbentben. S hogy a szőlők ne menjenek tönkre Asztrahányba rendelte Turkoly Sámuel szikszói származású kuruc főtisztet, az Ocskay ezred volt parancsnokát, aki 1711-től a cári sereg negyedik magyar huszárezredének parancsnoka volt.

Turkoly halála után az asztrahányi szőlőültetvények nagyon leromlottak. Ezért 1752-ben ezek felújítását Ivan Porobics bevándorolt szerb tisztre bízták, ki 1746-tól 1748-ig a Tokaji Orosz Borvásárló Bizottságban dolgozott. Segítőtársa J. Veszulihin mérnök és katona lett, ki szintén hosszabb ideig volt a bizottság tagja. Később a szőlőtermesztésre legalkalmasabb Krím félszigeten próbálkoztak meg a tokaji vesszők elültetésével. A Borvásárló Bizottság 1784-ben 38.000 vessző megvásárlására kapott engedélyt, melyből 19.000 darabot Patyomkin herceg parancsára a tokaji születésű Jurij Bimbolassar (Bimbólázár György) tokaji görög kereskedő fia, cári alhadnagy és Porecsanyi Vaszil zászlós parancsnoksága alatt 1785. januárjában ki is vittek. Ebből 6.000 szálát Fundukliban, 5.000 darabot Sztarij Krím mellett a többit Kacska, és Szudakban telepítettek meg. A telepítés sikeressége érdekében három tokaji vincellércsaládot is vittek magukkal, a 40 éves Kormos Jánost, az 50 éves Nagy Mihályt és a 30 éves Szilágyi Mihályt, kik három évre szegődtek el a szőlőmunkákra.

Görög Demeter: Azon sokféle szőlőfajtáknak lajstroma 1829-ben megjelent munkájában megemlíti, hogy Oroszországba már XVII. század vége felé is szállítottunk szőlővesszőt: „Küldöttünk sok ezer venyigét Russiába is, ahol a Dniester partján fekvő Chotym várához nem messze elültetődtek.”

Bár kifejezetten tokaji szőlőfajta nincsen, az 1700-as évek közepén kiszállított több tokaji szőlőfajta maradt meg elnevezésében az oroszoknál tokajinak. Így az orosz ampelógiában ma is szerepel a „Tokajszki” és a „Tokaj Krupnij” (nagy szemű) szőlőnév.

A tokaji Európán kívül

Habár fejezetünk A Tokaji és Európa témaköréről szól, a tokaji valós hírnevének ismerete érdekében meg kell említenünk azt, hogy a kapcsolat Európán kívül még három földrészre, Amerikára, Afrikára és Ausztráliára is kiterjed.

Észak-Amerikában természetesen elsősorban a szőlőtermesztésre legideálisabb területen, Kaliforniában gyökeresedett meg a tokaji szőlővessző. Ide Amerikába települt hazánkfia Haraszthy Ágoston telepítette, ki 1812-ben a Bács megyei Futakon született, jogot tanult a pesti egyetemen, a testőrség tagja, majd József nádor titkára lett. Rendkívül kalandos életútja során könyvet írt, megalapította Haraszthyfalvát, a későbbi Sauk City-t Sonoma városát. Mintegy 560 acre-nyi szőlőt (1 acre = 40,47 ár) telepített, kínai munkásokkal pedig 1000 láb hosszú pincét építtetett. 1858-ban már mintegy 165 fajtaval rendelkezett. Megalapította a Kaliforniai Szőlőtermelő Társaságot, szőlészeti-borászati iskolát alapított, s a család 1861 végéig Európából 100.000 szőlővesszőt és 1400 féle gyümölcsfát importált. Szőlőtelepítéseivel, nemesítéseivel oly sikereket ért el, hogy az általa alapított Sonoma város Buena Vista-i szőlőtelep bejáratánál Finta Sándor szobrászművész által készített dombormű hirdeti érdemeit. Borai, közöttük Tokay bora számos kiállításon (1958, 1959), nyertek aranyérmeket, s a kaliforniai törvényhozás, születésének 150. évfordulóján törvénybe foglalta érdemeit.

A mai idők szőlőtermesztésének területén a látványosan előretörő ausztráliai bortermeléssel is van kapcsolatunk. Ott is éltek magyar szőlőtelepítők. Ilyen volt Vékey Zsigmond is, ki Klapka parancsnoksága alatt századosi rangban szolgált a honvédségnél. Előbb Angliába, majd 1852-ben Ausztráliába emigrált, 1854-ben Melbourne-ben telepedett le, s folytatásos cikkekben, sőt egy kis füzetecskében is népszerűsítette a szőlőtermesztés fontosságát. Az volt a meggyőződése, hogy Victoria állam éghajlata megfelel Tokaj klímájának. Ezért 1855-ben szövetkezetet alapítva a Jarra folyó partján Heidelberg közelében egy mintafarmot létesített, melyet tokaji vesszőkkel telepített be. A telepítésben segítője volt a szabadságharc halálra ítélt papja, báró Mednyánszky Cézár is (1824-1857). A legrégebb szőlőtermelők közé tartozott Ausztráliában Steiner Márton hazánkfi is.

A messzi Dél-Afrikába is elkerült az aranyvessző. Görög Demeter idézett munkájában írja: „Egynehány esztendővel ezelőtt mi is megküldtük a jobb tokaji fajtákat Londonba, a világszerte eszméretes tudós Banks úrnak kívánságára, ki azokat Afrikának Caput Bonas Spei fokára (Fokváros) küldötte, hogy ott a constanziai borral kedveskedő szőlők mellett elültetessenek s szaporíttassanak.” S valóban Dél-Afrikában Cape Town közelében van egy Tokaj nevű település csodálatosan szép környezettel, mely természetvédelmi üdülőkörzet, nemzeti értékű Tokai udvarházzal (most fiúnevelő intézet), arborétummal, vízesésekkel, Elefántszem barlanggal, védett ezüstmányával, rádió leadóval, mind az Atlanti, mind az Indiai óceánra gyönyörű kilátással. Nos e környéken a Konstantiai hegyek lankáin termelik azokat a furmintokat, melyeket a híres Konstantiai borokként árusítanak.

Mai kapcsolatok és szőlő-borproblémák

Nem lenne teljes a képünk a tokaji és Európa kapcsolatának témakörében, ha a mai kapcsolatokról, vagy kapcsolat hiányokról nem beszélünk. A tokaji életében mindig voltak hullámhegyek és hullámvölgyek, melyeket az adott kor társadalmi, politikai, vagy gazdasági tényezői okoztak. Gondoljunk például csak arra, hogy az 1700-as évek elején az északi államokban luxuscikké nyilvánították a tokajit, vagy gondoljunk Lengyelország felosztására és elszegényedésére, vagy Mária Terézia azon rendeletére, hogy borkivitelünket összekapcsolta az ausztriai borok kivitelével, vagy az 1848 utáni és az I. világháború alatti pangásra, melyek mind kihatással voltak Hegyalja bortermelésére.

Ma hasonló hullámvölgyben van a tokaji. A mostani súlyos pangás oka, hogy sok, a haladást gátló ok összecsomósodott. Politikai, gazdasági, társadalmi és szervezési okok egyszerre nehezedenek a hegyaljai gazdaságokra.

Politikai okok: A keleti blokk összeomlásával elvesztettük piacainkat, a nyugati piacok pedig zártak, s a nyugati érdekvédelem hatásos. A keleti szemlélet a mennyiségi és nem minőségi termelés volt.

Gazdasági okok: A keleti blokk országai elszegényedtek, felvevő piaca nincs. (Lengyelország, Oroszország, stb.) A tőkehiány akadályozza a korszerű szőlőtermesztést, feldolgozást. Nincs olcsó kisgép, permetező, kötöző anyag, körszerű szűrők stb. A munkabérek magasak, alacsonyok a felvásárlási árak, magasak az adók, a valuta aránytalanságok (márka, dollár, forint aránytalanság) nem kedveznek a keleti állampolgároknak.

Társadalmi okok: Elhanyagoltuk, sőt tiltottuk (ma is!) a propagandát. A bürokrácia nagy mértékben akadályozza a piacgazdaság kialakulását. (Engedélyek, kivitelek, minősítések, palackozások, árusítások engedélyezésének nehézségei.) Az ízlésváltozás fontossága, befolyásolása. Az oxidatív és redukzív borászat harca. Más a nyugati és keleti ízlés.

Szervezési problémák: Nincsenek fogyasztási, kezelő, pince, értékesítési szövetkezetek. Megszűnt sok szőlész-borász szakiskola, nincs utánpótlása a szőlőmunkásoknak,

szakembereknek. Nincs szervezett felvásárlás. Leértékelődött a bor. 1 liter Coca-Cola, vagy 1 liter sör kétszer olyan magas árú, mint a bor. Ilyen még soha nem volt! (A bor Tokajban is 40-60 Ft.) A nehéz helyzetet a termelőkkel fizettetik meg.

Motó: Hegyalja népe mindig remélt. Most is remél! Reméli, hogy nemcsak a Himnuszban marad meg a tokaji híre. Ahogyan ezer év alatt minden hullámvölgyből kilábolt, úgy most is kilábol a bajokból. Elpusztulhatnak a szőlők, megszűnhetnek a piacok, de a természeti adottságok megmaradnak, s így volt, van és lesz is tokaji.

Személynévmutató

- A -

Aba Amadé /Aba nembeli Omodé nádor/ 54, 55,
Abaffy Menyhért 98,
Ajben Mátyás 193,
Ál-Dimitrij cár 307,
Alaghy János 87,
Alaghy Judit 69,
Albert magyar király 58,
Alh, azaz Ács Ferenc 126,
Alibin P. V. 265, 266,
Almási János 74,
Almási Mihály 78,
Alvinczi Mihály 73,
Alvinczy Péter 98,
András remete 304,
András, I. magyar király 304,
Andrássy György gróf 285,
Anonymus 36, 42, 54, 57,
Antal üveges 126,
Aprakszin, Fodor 316,
Árokszállási Bálint 91, 94,
Árpád fejedelem 36, 42, 54,
Ártándy Balázs 67,
Ártándy Pál 67,
Aspremont gróf 142,
Asztalgyártó Dániel 126,
Attila, hun fejedelem 26,

- B -

Báji Patay Sámuel 167, 215,
Bajusz Gáspár 71,
Bak Mátyás 102,
Baksai János 212,
Balási Gergely Miklós 182,
Balogsemjén nembeli Mihály fia István 54,
Balogsemjén nembeli Mihály fia Pál 54,
Basta György /Giorgo di/ 69, 72, 116, 164,
Báthory András 69,
Báthory István 68, 69, 115, 274,
Báthory Zsófia 70, 162,
Batsányi Jánosné Baumberg Gabriella 314,
Batthány György ifj. 78,
Batthány János gróf 315,
Battyány Lajos gróf 256, 257, 258,
Bauer, J. 309,
Bazer őrnagy 258,
Bebek Detre nádor 57,
Bebek Ferenc 68,
Bebek Imre 60,

Bebek Orsolya 60,
Bekk Pál 142, 180,
Bél Mátyás 210, 211,
Béla, II. /Vak/ magyar király 304,
Béla, IV. magyar király 304, 314,
Bellmann, Carl Michael 309,
Bellositz nemzetőr-őrnagy 257,
Belogusev altábornagy 264, 266,
Bem József 258, 260, 266,
Benedek, XIV. pápa 311,
Bercsényi Miklós 74,
Berkó, Mojses 186, 187,
Bethlen Gábor 69, 70, 74, 101, 102, 115, 116, 117, 310,
Bíborban született VII. Konstantinos 41,
Bilkei János 168,
Bimbolassar, Jurij /Bimbólázár György/ 316,
Bíró György 102,
Bocskay István 73, 260,
Bodnár István 168,
Bodor Benedek 70, 74, 75,
Bonfini 304,
Bonifác, IX. pápa 56,
Borok Sidó 186,
Boronkay Albert 261,
Borsi Ádám 116,
Brandenburgi Katalin 70, 73, 76, 88, 93, 115, 162,
Brankovics György 58, 59, 60,
Brankovics Ilona 60,
Brankovics István 60,
Braun, Edward 310,
Braun, Karl 314,
Bretzheimer Ferdinánd herceg 285,
Bronyevszkij, Vladimir 271,
Budai Sámuel 74,
Bujdosó János 218,
Bus Gáspár /Bws Gáspár/ 72, 117,
Buza Tamás 55,

- C -

Calepinus, Ambrosius 314,
Claudius, Matthias 313,
Corvin János 61,
Cromwell Olivér 310,
Cuspiniánus 304,
Cyprián érsek 314,
Czartorisky, Adam K. herceg 193,
Czeczey Lénárt 67,
Czigány Juszi 190,
Czionka László 72, 117,
Czudar István 56,

Czudar Péter 56, 57,
Czudó András 76,
Csák Máté 54,
Csáky Antal gróf 192,
Csáky István 70, 98, 115,
Csányi László 261,
Csanyo György 191,
Cseh István 78,
Cseke Pál 102,
Csenálosi György 103,
Cseodajev 255, 264, 265, 266, 267, 268,
Csiszár András 73,
Csizmadia János 102,
Csizmadia Mihályné 73,
Csorognics Philip 78,

- D -

Dánóczy István 88, 92,
Dávid Mihályné 141,
Deák Ferenc 258,
Debreceni Ferenc 98,
Debreceni Tamás 71, 73, 78, 88,
Debreczeni Ember András 165, 202, 204,
Debrői György 56, 57,
Debrői István 56, 57,
Debrői Mihály 56,
Debrői Miklós 56,
Debrői Péter 56,
Dédessy István 75,
Dembinszky tábormok 263,
Demeter György 141,
Dési Mihály 191,
Dessewffy Arisztid 259, 260, 262,
Dessewffy Aurél gróf 282,
Dessöffy András 129,
Deym gróf tábormok 258, 263,
Dobó Tamás 74, 102,
Dolgorukij herceg 316,
Dombi Sámuel 314,
Douglas, Sylvester 310,
Draskovics bíboros 311,

- E -

Eberhardt, Christian Gottlieb 312,
Egri János 103,
Eirenkrantz Jakab 294,
Endre, II magyar király 53,
Engl Jakab dr. 291,
Eperjessy Géza 146,
Ersök, Joseph Sidó 187,
Erzsébet királynő 56,
Esterházy Miklós 73,
Evlíja Cselebi 314,

- F -

Farkassányi Sámuel 261,
Fazekas alias Volf Mihály 193,
Fedor Mihály 193,
Fekete Árokszállási Gáspár 168,
Fekete György 73,
Fekete János gróf 311,
Fekete Mihályné 102,
Fels Lénárd 67,
Fényes Elek 271, 274,
Ferdinánd, I. magyar király 67, 115, 304, 306,
Ferdinánd, II. magyar király 69, 87,
Ferdinánd, V. magyar király 258,
Fiedler 258, 262,
Fimer Ádám 214,
Finta Sándor 316,
Fitai Ferenc 191,
Fitai Sándor 191,
Fodor Mihály 91,
Fohli kínai császár 303,
Formentini, Auróra grófnő 315,
Formét Kornél 285,
France, Jacques Anatole 311,
Franck Ignác 218,
Fronmiller Kristóf 73,
Fucker András 220, 222,
Fulónak mondott András 55,
Funk Edmund János 180,

- G -

Gál Istvánné 94,
Galeotto Marzio 304,
Garai Ferencné 74,
Garai János 57, 58,
Garai László 59,
Garai Miklós nádor 57, 58,
Garay László 98,
Gedeon András 193,
Geindle András 214,
Géza fejedelem 39, 41,
Géza herceg, majd I. Géza 41, 42,
Giskra 59, 60,
Gobos Éva 191,
Goethe, Johann Wolfgang 314,
Gombos Mihály 216,
Görgey Artúr 255, 257, 258, 260, 263, 264,
266, 268, 272,
Görög Demeter 316, 317,
Grabbe tábormok 267,
Grassalkovich Antal gróf 144,
Grigorjev, Szava 307,
Gross család 291,
Grubin őrnagy 265,
Gusztáv, I. svéd király 309,

Gusztáv, III. svéd király 309,
Guttman Jakab 294,
Guyon, Richard 263,
György Erzsébet /Pásztorné/ 182,
Gyubek Ferenc 293,
Gyula, III. pápa 311,
Gyüre János 168,

- H -

Haas József 291,
Haffner János 141,
Hajkovics, Mojses 187,
Hancke, Gottfried Benjamin 312,
Haraszthy Ágoston 316,
Hartung kamarai tanácsos 308,
Haynau, Julius Jacob 264,
Hedvig hercegnő 57,
Hegyi Cecil 315,
Heine, Heinrich 314,
Helmeczi Pálné 102,
Herbenstein Zsigmond báró 304,
Herskó korcsmáros 182,
Hersko, Michael 187,
Herzmanowsky őrnagy 262,
Hitchs Antal 139, 146,
Hlinczy Szentmarjai Gáspár 168,
Hodinka Antal 218,
Hoffman Suszter József 168,
Holsteini Adolf herceg, I. Frigyes dán király fia 309,
Homonnay Drugeth János gróf 70,
Homonnay János 75,
Homonnay János gróf 98, 116,
Horvát Péter 191,
Horváth Mihály 258,
Horváth Miklós 78,
Horváth Sámuel 212,
Hubonyista Károly 219,
Hunyadi János 58, 60,
Hunyadi László 60,

- I -

Isák, Maris 187,
Istváffy Máté 98,
István, I. /Szent/ magyar király 39, 41, 55, 304,
István, V. magyar király 304, 305,
Iszakov Ny. V. 267,
Ivanovna, Anna régensnő 307,
Izabella, Szapolyai János felesége 68,
Izdenczy István 75,

- J -

Jabloneczay János 168,
Jakab fia Domonkos 55,

Jakub, Mojses 187,
Jámbor András 181,
János Zsigmond, Szapolyai János fia 68, 315,
Janus Pannonius 305,
Jeanne d' Arc 311,
Jellasics, Josip 256,
Joel, Abraham 186,
Johann, III. svéd király 309,
Jónás Ádám 182, 191,
Jónás György 191,
Josefovics, Isak 187,
József, II. magyar király, német-római császár 151, 186, 255,

- K -

Kállay György 94,
Kállói István fia István 55,
Kállói István fia János 55,
Kálmán, I. /Könyves/ magyar király 41,
Kalmár Gergely 88,
Kanizsai János esztergomi érsek 57,
Kapolcs vezér 42,
Karácsony Tamás 310, 311,
Karácsonyi György 143, 186, 189,
Károly, III. magyar király 160,
Katalin, I. orosz cárnő 307, 308,
Katona Mihály 216,
Kazinczy Ferenc 153, 305,
Kazinczy Péter 305,
Kégly Lipót 144, 149, 162,
Kéler Pál 314,
Kemény Jánosné 97,
Kéményessy Mihály 142,
Kis Ambrusné 76,
Kis Balázs 78,
Kis Mihály 181,
Kis Pál 103,
Kis Pál György 182,
Kis Tokaji Bandi 191,
Kiszel György 143,
Kitzling, Georg 208,
Klapka György 258, 260, 261, 263, 264, 317,
Klein Jakab 294,
Klobusinszky Ferenc 74,
Klobusitzky Antalné 142,
Koczian Gábor 168,
Koháry István gróf 151,
Kohlmann, Josef 258,
Kolberg, Henryk Oskar 306,
Kolos Mihály 174, 191,
Komáromi József 141,
Komnénosz Alexiosz, bizánci császár 42,
Konstantin Pál 207,
Kormos János 316,

Korszakov, Jermolaj 307,
Kossuth Lajos 153, 256, 257, 260, 262,
Kovacsics Ferenc 139, 168,
Kölcsey Gáspár 78,
Körner, Theodor 314,
Körösi Mihály 182,
Krasiczky, Ignacy 307,
Kundt Pál 142, 147, 180,
Kuznyecov altábornagy 264, 265,

- L -

Lajos, I. /Nagy/ magyar király 56,
Lajos, II. magyar király 304,
Lajos, XIV. francia király 310,
Lakatos András 91,
Laki András 78,
Lampert herceg 41,
Langfelder Dániel 77,
Lassgallner, A. G. 271,
László herceg, I. /Szent/ magyar király 41, 42,
László, IV. /Kun/ magyar király 41, 53, 54, 55,
László, V. magyar király 59,
Lázár János 184,
Lázár Simon 184,
Lázár Vilmos 258,
Lazarevics Ilona 58,
Lazarevics István 58,
Lefkovic, Mad 187,
Leiningen tábornok 267,
Lenau, Nicolaus 314,
Leon, Aurel 315,
Leschinsky József 183,
Leviczky János 168,
Linczmajer Mihály 169,
Lichtman Simon 294,
Lihutyin 265, 266, 268,
Lipót, I. magyar király, német-római császár
310,
Lippay András 140,
Lippay György 216,
Lippay István 143,
Lippay János 140, 168,
Lónyai Anna 97,
Lónyai Zsigmond 73,
Lorántffy Mihály 305,
Lorántffy Zsuzsanna 88, 208, 305,
Löhr Károly 142,

- M -

Mágóczy András 69,
Mágóczy János 78,
Mágocsy Gáspár 87,
Maksai Öse Péter 310,
Marcus Aurelius Probus római császár 303,

Mária királynő 56,
Mária Terézia 176, 191, 311, 312, 317, 283,
290,
Marinoni, Jacopo 315,
Marlborough herceg 310,
Matolay Etele 257,
Mátyás mester 126,
Mátyás, I. /Hunyadi Mátyás/ magyar király 59,
60, 304, 311, 315,
Mátyás, II. magyar király 76, 87, 115,
Mednyánszky Cézár 317,
Meleg András 168,
Melith Zsigmond 98,
Menes fáraó 303,
Mészáros Boldizsár 91,
Mészáros Erzsébet 76,
Mészáros Lázár 258, 259, 260, 261,
Mészáros Tamás 100,
Mezőssy László 257,
Mihó Miklós 89,
Miklós tokaji pap 53,
Miklós, I. cár 264, 309,
Miksa főherceg 76, 112, 115,
Miksa, I. Ferdinánd fia, magyar király 115,
Miksa, II. német-római császár 315,
Mniszek szadomiri vajda 307,
Móga János 257,
Mohl, J. 271,
Mojzes Sidó 186,
Molnár András 206,
Molnár Sándor 145,
Morali Mihályné 143,
Moskovics, Lefko 187,
Murád, II. szultán 59,

- N -

Nádaskai Tamás 154,
Nagy Ferenc 103,
Nagy Frigyes 310, 312,
Nagy István 174,
Nagy István, III. moldvai fejedelem 315,
Nagy Károly frank király 303, 310,
Nagy László 182,
Nagy Ludovicus 274,
Nagy Mihály 316,
Nagy Pál 78,
Napkori György 207,
Napoleon, I. Bonaparte 193, 264,
Nápolyi László, III. Károly /Durazzói/ fia 57,
Nell János 179,
Németh Jakab 78,
Némethy Ferenc 68, 91, 96, 114, 273, 315,
Nikházy István 98,
Nyáry István 73, 98,

Nyikolai báró 265,
Nyilas István 170,

- O -

Odelberg, Wilhelm 309,
Oláh Jakabné 102,
Oláh Miklós 87, 304,
Olasz István 126,
Olasz János 126,
Ongi Kis István 174,
Ongi Szabó János 182,
Orczy Lőrinc 150,
Ottinger Ferenc báró 257,
Ozorai Pipo 57,

- P -

Paget, John 206, 310,
Pál mester 126,
Pálffy Miklós 69,
Palocsai Zsigmond 98,
Palugyai József 168,
Papp Jánosné 103,
Paraszkievics kapitány 307,
Paskievics, Ivan Fjodorovics gróf 264, 265,
266, 268,
Pataki Jónás 97,
Pataky János 169,
Paulay Ede 174,
Pécsey Sándor 98,
Percel Mór 257, 260, 261, 262, 263,
Perczel Sándor 259,
Perényi Gábor 67, 68, 87, 88,
Perényi Imre 57,
Perényi Péter 57, 87,
Pergen gróf 258,
Perger Kristóf 168,
Péter, I. /Nagy/ cár 147, 307, 316,
Péter, II. cár 307,
Petőfi Sándor 255,
Pezzen udvari tanácsos 69,
Pietrano Pansano 304,
Pikóczy Eleonóra 151,
Pius, X. pápa 312,
Popovics Márton 143,
Porobics, Ivan 316,
Puchner Antal báró 258,
Pukánszky György 179,
Pulszki Sándor 258, 259,
Puszelnik őrnagy 258,

- R -

Rafael János 180,
Rákóczi Ferenc I. 87,

Rákóczi Ferenc II. 70, 71, 76, 77, 87, 88, 90, 91,
95, 96, 116, 139, 149, 159, 183, 207, 220, 260,
307, 310, 312,
Rákóczi György I. 70, 73, 74, 78, 87, 88, 101,
111, 116,
Rákóczi Pál 78,
Rákóczi Péter 78,
Rákóczi Zsigmond 68, 69, 72, 310,
Rákóczi-család 176,
Rambowsky őrnagy 259,
Reminger Jakab 126,
Répássy Mihály 258,
Révay István 78,
Rezegei Sándor fia István 55,
Rezegei Sándor fia Miklós 55,
Rogerius 303,
Romanos, I. /Christopharos/ 40,
Rowald, Max 314,
Rösler, Robert 314,
Rudolf, I. magyar király 76, 132,
Rudolf, II. magyar király 112, 115,
Rueber, Johann 69,
Rupert herceg, VI. Jakab angol király fia 310,

- S -

Sacken báró, tábornok 267, 268,
Salamon, magyar király 41,
Salm, Nikolaus 67,
Sámy Tóbiásné 78,
Sándor fia Miklós 55,
Sárvári István 91, 94,
Schlesinger Mózes 275,
Schlick tábornok 258, 259, 260, 261, 262,
Schmoll Dávid 189, 291,
Schulzig tábornok 261, 262, 263,
Schwendi, Lazarus Freiber von /Schwendi Lá-
zár/ 68, 92, 126, 315,
Sennyei Istvánné báró özv. 257,
Sennyey Pál báró 285,
Serédy Benedek 67, 92, 114,
Serédy Gáspár 60, 67, 87,
Serédy György 115, 306,
Simon fia Tamás 53,
Simon Izrael 161, 186,
Skolch Gáspár 75, 77,
Sós István 74,
Speck György 148,
Speck Lajos 141, 145, 174, 189, 220, 271,
Spitz, Salamon 189,
Ssicha, Lucas Georg 202,
Stahrenberg Rüdiger 70,
Stefán Manya 181,
Steiner Márton 317,
Stolberg, Friedrich Leopold 314,

Strasoldo generális 217,
Strassaldo 70,
Sulz Bódog 262,
Sulz, Carl Ludwig gróf 69,

- Sz -

Szabó Boldizsár 73,
Szabó János 117,
Szabó Mátyás 179,
Szabó Mihály 103,
Szabó Sámuel 207,
Szalamon, Isak 187,
Szánthay István 117,
Szapolyai György 60, 61,
Szapolyai Imre 60, 67,
Szapolyai István gróf 60, 67,
Szapolyai János 60, 61, 67, 87,
Széchenyi István gróf 14,
Szécsi Miklós, országbíró 55,
Szegedi Gergely 93, 94, 115,
Szegvár György 73,
Székely Károly 293,
Székelynek mondott István fia Miklós 55,
Széll János 262,
Szemere Bertalan 256, 259, 260, 262,
Szemere Pál 98,
Szénégető István 103,
Szentiványi Mihály 149,
Szentmiklósy Dániel 140,
Szepessy Gusztáv 257,
Szepessy Péter 257,
Szepsi Laczkó Máté 305,
Szerje fia András fia Miklós 55,
Szerviczky György 142, 185, 186, 215,
Sziogyártó Mihály 76,
Szikszai Imre 92,
Szikszai Mátyás 74, 102,
Szikszay Fabricius Balázs 305, 314,
Szilágyi Erzsébet 60, 61,
Szilágyi Mihály 316,
Szimonics gróf 267,
Szirmay Antal 314,
Szirmay István 73, 98,
Szirmay József 142,
Szirmay Ottó gróf 282,
Szirmay Ödön 257,
Szombati József 174,
Szombaty János 168,
Szomoely Péter 78,
Szpin Antalné Varga Kata 214,
Sztojka Demeter 147,
Sztreng A. O. 266,
Szűcs Demeter 73,

- T -

Tajczly János 168,
Tajkay Dániel 98,
Taksony nagyfejedelem 41,
Tamási Antal 91,
Tan Gusztáv 257,
Tar Balázs 78,
Tarczal vezér 42, 57,
Tarczaly Dávid 36,
Tatay Györgyné 102,
Tekezy Demeter 55,
Thalaba Máté 307,
Thorszniczki Wladislaw 258,
Thököly Imre 70,
Thököly Zsigmond 98,
Thurzó Elek 68,
Thurzó György nádor 69, 87, 88, 92, 96, 116,
130,
Tiedge, Christoph August 314,
Tirkalja Mihály 191,
Tisza István 291,
Tóbiás Sidó 186,
Tochos Miklós 78,
Todor Amanyi 181,
Tokai Szuzsanna 148,
Tolcsvai Imre 56,
Tolcsvai Imre leánya Margit 56,
Tolcsvai Langueus fia Pál 57,
Tolnai Dali János 309,
Tomasevics István 60,
Tóth Bálint 73,
Tóth István 91,
Tóth Mihály 103,
Tóth Mihályné 102,
Townson angol utazó 215,
Török Erzsza 214,
Traianus római császár 303,
Trautson herceg 309,
Tucz Mihály 78,
Tundoroki Csurek 181,
Turcsányi Ferenc 189,
Turkoly Sámuel 316,
Túróczy József 168,
Türck Dániel 69,
Türk Ábrahám 189,

- U -

Udvarhelyi István 98,
Ulászló, I. magyar illetve, III. Ulászló lengyel
király 58, 59,
Ulászló, II. magyar király 61, 115, 304, 306,

- Ű -

Üveges alias Novák Ádám 169, 179, 213,

- V -

Várady Mihály 98,
Varga Andrásné 76,
Varga Mihály 76,
Vásárhelyi Lajos 180,
Vásárhelyi Pál 103,
Vásárhelyi Pál 14,
Vásárhelyi Zsuzsanna 193,
Vay Ábrahám 73,
Vay Miklós 291,
Vecsey Oláh Károly 291,
Vécsey Pálné báró özv. 257,
Vékey Zsigmond 317,
Vels, Leonhard 67,
Veres Máté 217,
Vestain György 179,
Veszéluhin, J. 316,
Vetter Antal 258, 260,
Vígner Jakab 189,
Vihla Mihály 185,
Visnyevszkij, Fjodor Sztepanovics alezredes
183, 307, 308,
Vízaknai Esztemér János 58,
Volontér Jánosné 219,
Voltaire 310, 311,

- W -

Wagner Félix 215,
Wesselényi Polixénia 310,
Windisch-Graetz, Alfréd herceg 257, 258, 259,
261, 262, 263,
Witman Mihály 181, 189,

- Z -

Zábráczy László 257,
Zákó István 260, 263,
Zassz, Pavel Petrovics 264,
Zeleméri Kamarás Miklós 88,
Zelman, Joseff 187,
Zimmermann Mihály 202,
Zintyák György 219,
Zombori Hasznos Péter 117,
Zöld Péter 315,
Zrínyi Ilona 70,

- Zs -

Zsámboky János 202,
Zsigmond, /Luxemburgi/ magyar király 56, 57,
274, 315,

TELEPÜLÉS- ÉS FÖLDRAJZIHELY NÉVMUTATÓ

- A -

Abaúj 60, 142, 192, 260, 261, 268,
Abaújszántó /Szántó/ 60, 87, 97, 261, 262,
Ábrány 267,
Al-Duna 25, 26,
Alföld 9, 22, 23, 25, 26, 54, 213, 258, 264,
Alpok 26,
Alsó-Bodrog 181,
Amerika 285,
Anglia 303, 309, 310, 317,
Aquincum 25,
Arany-hegy 310,
Aranyos-Meggyes 93,
Aranyos-völgy 11, 12,
Ároktő 60,
Asztrahány 316,
Atlanti-óceán 317,
Ausztrália 317,
Ausztria 256, 303,

- B -

Bács 316,
Bakta 303,
Balaton 304,
Balkán 183, 185, 272,
Balsa 25,
Baltikum 304,
Bálványdomb 39, 40,
Bánffyhunyadi 76, 77,
Baranya 36,
Bártfa 191, 192, 266,
Bás 61,
Basatanya 23,
Bass 69,
Bécs 39, 68, 71, 201, 306, 272,
Bekecs 61, 68, 278,
Belgrád 58,
Bereg 54, 56, 75, 142, 285,
Besenyő 56,
Bezdéd 35,
Bezzeg 61,
Bia 58,
Bihar 39, 147,
Bíró-tó 167,
Bodrog 9, 12, 13, 14, 36, 38, 41, 42, 54, 57, 68,
100, 139, 147, 191, 201, 202, 203, 205, 207,
208, 209, 212, 219, 221, 271, 276, 277,
Bodrogkeresztúr (Keresztúr) 60, 61, 67, 71, 72,
75, 88, 93, 97, 100, 111, 112, 116, 119, 142,
160, 182, 193, 261, 262, 265, 278,
Bodrogkeresztúri-nyereg 10,

Bodrogkisfalud 119, 278,
Bodrogköz 12, 13, 16, 35, 38, 55, 147, 181,
Bodrogolaszi /Olaszi/ 304, 314, 291,
Bodrogszerdahely 14, 35, 38,
Bodrogzug 10, 12, 221,
Bodrogzsádaný 291,
Boldogkő 54, 56, 58,
Boldogkőváralja 23, 262,
Borsi 70,
Borsod 53, 60, 142,
Böd 60,
Bököny 61,
Brandenburg 303,
Buda 38, 56, 58, 61, 207, 257, 258, 272,
Buják 303,
Buldókő 87,
Buzita 192,
Büdszentmihály 16,

- C -

Caput Bonas Spei-fok 317,
Ceke-völgy 11,
Chotym 316,
Cibakháza 255,
Colmar 315,
Cothoyd 42,
Cotnár /Kotnár, Kutvár/ 315,
Csap 14, 275,
Csege 54, 268,
Csehország 304,
Csepegő 13,
Csepel sziget 36,
Csergő 60,
Csobaj 75, 142,
Csorgó-völgy 11, 12,
Csucsá 258,

- D -

Dácia 303,
Dada 54, 75, 191,
Dalmácia 42,
Dánia 309,
Debrecen 58, 59, 60, 70, 72, 75, 77, 149, 183,
207, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 266,
296, 281,
Dél-Alföld 59, 317,
Dél-Itália 303,
Dél-Magyarország 39, 40,
Dél-Zemplén 257,
Derbent 316,
Dereszla 10,

Dés 57,
Diósgyőr 75,
Dnyesztar 316,
Dob 61,
Dorog 61,
Dudamér 258,
Duklai-hágó 258, 264, 306,
Duna 22, 25, 26, 257, 303,
Duna-Tisza-köze 36, 39, 260, 261, 264,
Dunajec 308,
Dunakanyar 25,
Dunántúl 25, 26,

- E -

Ecsed 77,
Eger 38, 67, 207, 259,
Egyiptom 303,
Elefántszem-barlang 317,
Elzász 315,
Eperjes 22, 70, 72, 191, 259,
Eperjeske 35, 38,
Erdély 9, 26, 42, 57, 59, 69, 71, 77, 147, 261,
266, 310, 272,
Erdőbénye 111, 262, 303, 278,
Erdőhorvati 291,
Érmellék 42,
Észak-Afrika 303,
Észak-Amerika 303, 316,
Észak-Zemplén 147, 151, 285,
Északi-középhegység 9,
Északkelet-Magyarország 25, 264,
Eszlár 75, 262,
Esztergom 39, 56, 61,
Etelköz 35,
Európa 271, 272, 274, 310,

- F -

Fazekaszug 35,
Fehér-Tisza 14,
Fejő 60,
Fekete-tenger 303,
Fekete-Tisza 14,
Felföld 213,
Felső-legelő 12,
Felső-Magyarország 259, 272,
Felső-Tisza 35, 36, 255,
Felső-Tiszatáj 25,
Felső-Tiszavidék 24, 38, 39, 40, 263,
Felsőbánya 58,
Felvidék 9, 125, 272,
Fermey /Svájc/ 310,
Fokváros (Cape Town) 317,
Forró 259, 261,
Földközi-tenger 310,

Földvár 56,
Franciaország 303, 308, 310, 311
Frank Birodalom 303,
Fundukli 316,
Futak 316,
Füzér 54, 87,

- G -

Galambóc 58,
Galícia 147, 175, 186, 193, 258, 261, 266, 267,
Gáva 25,
Gdansk 308,
Géres 55, 314,
Gesztely 61, 267, 268,
Gesztteréd 35, 38,
Golop 60, 68,
Gottorp 309,
Gönc 54, 58, 75, 115,
Görögország 303,
Görömböly 267,
Göttinga 304,
Grönland 303,
Gyöngyös 77, 260, 261, 266,
Győr 257,
Gyulafehérvár 77,

- H -

Hajdúböszörmény 147, 203, 207,
Hamburg 310,
Harasztyfalva /Sauk City, Sonoma/ 316,
Háromhuta 291,
Harsány 267,
Hatház 61,
Hatvan 207, 264,
Hegyalja 16, 56, 57, 72, 91, 94, 100, 101, 111,
112, 114, 115, 119, 125, 130, 131, 145, 174,
182, 191, 192, 193, 213, 257, 272, 273, 275,
278, 279, 280, 281, 282, 285, 291, 303, 305,
306, 307, 309, 314, 317,
Hegyec 61,
Heidelberg 317,
Helmeczmanócz 192,
Henyec 10, 147, 267, 268,
Hernádnémeti 61, 69,
Hidegoldali-völgy 11,
Hildesheim 303,
Hímesudvar 42, 54, 55, 57, .
Hispania 303,
Hollandia 309,
Homonna 308,
Horváti 57,
Horvátország 42,
Hugyaj 61,
Huszt 68,

- I -

Iasi 315,
Indiai-óceán 317,
Isonzó 315,
Itália 311,

- J -

Japán 303,
Jarra 317,
Jasó 306,

- K -

Kacska 316,
Kalifornia 316,
Kálló 68, 75, 77, 174,
Kanári-szigetek 310,
Kapitány 14,
Kapitány-tó 167,
Kápolna-domb 10,
Karcsa 55, 56, 58, 60,
Karos 35, 38,
Kárpát-medence 22, 23, 24, 25, 26, 35, 36, 159,
303,
Kárpátok 9, 14, 35, 258,
Karthágó 303,
Karul 55,
Kassa 54, 59, 67, 72, 73, 74, 75, 78, 126, 130,
142, 147, 191, 192, 193, 207, 258, 259, 260,
261, 263, 266, 268, 276,
Kassel 309,
Kász 56,
Kaukázus 303,
Kelet-Magyarország 23, 255,
Kemej 41,
Kenézlő 35, 38,
Kerepes 260,
Késmárk 75, 142, 192,
Keureu 41,
Kevrev 41,
Kevrew 41,
Kijev 35, 38,
Kinizs 61,
Kis-Kopasz 10,
Kis-Semjén 55,
Kisalföld 39, 60,
Kisbári 278,
Kiseged /Eger/ 303,
Kisfalud 67,
Kismarja 75,
Kistokaj 53, 191, 221, 263, 271, 274, 289, 290,
Kisvárd 68, 182,
Koldó 60,
Kolozsvár 77, 258, 272,

Komárom 257, 264, 266,
Komjáti 76,
Komlóska 291,
Kopasz-hegy 9, 10, 13, 40, 142,
Kopasz-tető 11, 13,
Kosd 25,
Körév 41, 42, 54, 55, 56, 57,
Köröm 257, 266, 268,
Kövecsnány 191,
Közép-Duna 303,
Közép-Tiszavidék 12, 37,
Krakkó 69, 261,
Krim-félsziget 316,
Kurinka 191,
Kuurew 41, 54,
Kwreu 54,

- L -

Laborc 14,
Ladány 60, 61,
Latorca 14,
Lebuj-kanyar 10,
Ledvice 78,
Legyesbénye 68, 278,
Lemberg 147,
Lencsés-hegy 10, 13,
Lencsés-völgy 11,
Lengyelország 9, 71, 88, 147, 186, 189, 193,
283, 306, 307, 309, 317,
London 310,
Losonc 259,
Lőcse 68,
Lőrinc 303,
Lubló 192,
Luc 53, 55,
Lyubotin 192,

- M -

Macs 61
Mád 14, 60,, 67, 70, 75, 111, 118, 119, 186,
261, 262, 263, 278, 303,
Magyarország 26, 42, 59, 68, 71, 148, 258, 261,
264, 266, 267, 303, 305, 307,
Máramaros 75, 142, 285,
Marcinfalva 87,
Marsala /Marseille/ 303,
Mecenzéf 193,
Megyaszó 61, 69, 261,
Mester-völgy 11,
Mézesmál 72,
Mezőkövesd 266,
Mezősomlyó 53,
Mezőzombor /Zombor/ 39, 40, 60, 61, 68, 69,
75, 87, 97, 260, 278,

Mikófalva 303,
Miske 61,
Miskolc 53, 75, 142, 255, 258, 259, 260, 261,
262, 264, 266, 267, 274, 276, 281,
Mogyoróska 192,
Mohács 111,
Moldva 315,
Monok 278,
Mór 257,
Morva-keresztények 26,
Morvaország 213,
Mosel 303,
Moszkva 308,
Munkács 58, 59, 68, 70, 77,
Murát-völgy 11,
Münster 303,

- N -

Nádudvar 54,
Nagy-Kövesd 10,
Nagy-Tokaj 271,
Nagybánya 58, 59, 68, 258,
Nagybarca 303,
Nagybodolló 192,
Nagyfalu 75, 142, 262,
Nagyvárad 258,
Nánás 61, 75, 142, 203, 207,
Nándorfehérvár 58,
Németi 58, 59, 60,
Németország 303, 310, 315,
Nógrádszakál 303,
Nyevice 54,
Nyíregyháza 13, 261, 274, 276, 281, 286
Nyírség 9, 11, 272,

- O -

Olaszliszka /Liszka/ 56, 70, 75, 87, 93, 111,
115, 119, 257, 261, 262, 304, 314,
Olaszország 303, 310, 311, 314,
Ond 36, 60, 61, 68, 97, 278,
Ondava 36,
Ónod 268,
Oremus-dűlő 305,
Oroszország 9, 307, 308, 309, 316, 317,

- Ö -

Örményország 303,
Öszöd 60,

- P -

Pácín 55, 56, 58, 60,
Palocsa 192,
Pályi 75,

Pannon-térség 26,
Pannonhalma 304,
Pannónia 25, 303,
Pest 56, 257, 258, 261, 264, 266, 272, 274, 304,
Pest-Buda 255,
Pest-Pilis 75,
Pest-Pilis-Solt 142,
Piave 315,
Poga 268,
Polgár 23, 54,
Poprád 308,
Poroszló 57, 204,
Poroszország 147, 309, 312,
Potharasztya 56,
Pozsony 115,
Prága 304,
Pród 61,
Putnok 267, 268,

- R -

Rád 304,
Rahó 14,
Rajna 303,
Rakamaz 35, 37, 38, 61, 68, 75, 96, 142, 144,
262, 263, 265, 266,
Rákóczi-völgy 11, 12,
Rákos 255,
Rárós-mulyád 303,
Rátka 60, 68, 193,
Regéc 54, 58, 70,
Remete-völgy 11,
Rétköz 38,
Ricsé 55,
Rimai dűlő 36,
Róma 311,
Románia 315,
Rozvány 25, 314,
Ruhr-vidék 303,
Ruszká 130,

- S -

Sajó 14, 25, 267, 268,
Sajószentpéter 261,
Salgó 60,
Sály 303,
Sára 291,
Sáros 142, 191, 147, 192,
Sárospatak /Patak/ 35, 70, 75, 87, 111, 115, 119,
128, 129, 147, 255, 257, 261, 272, 273, 286,
304, 314,
Sátoraljaújhely /Újhely/ 75, 87, 111, 115, 261,
272, 273, 286,
Schwechat 257,
Skandinávia 309,

Skócia 309,
Smizsán 192,
Solymos 14,
Sopron 304,
Sóvár 192,
Stockholm 309,
Svédország 309,

- Sz -

Szabolcs 16, 38, 41, 54, 75, 142, 147, 262,
Szada 61, 68,
Szakalya 54,
Szalacs 57,
Szarvas-szőlő 13,
Szatmár 54, 57, 59, 58, 60, 68, 77, 142, 147,
149, 183, 261,
Szatmárnémeti 149,
Száva 26,
Szeged 14, 204, 272,
Szegegyháza 61,
Szegfarka-dűlő 40,
Szegi 60, 67,
Szegilong 14, 262,
Székes 54,
Székesfehérvár 39, 61,
Szeles-tető 10,
Szendrő 25, 59, 77,
Szentpétervár 308,
Szepes 54, 75, 142, 147, 175, 191, 263,
Szepesófalú 192,
Szerbia 59,
Szerémség 303,
Szerencs 23, 36, 61, 67, 68, 69, 75, 87, 97, 111,
257, 261, 262, 266, 267, 268, 274, 276, 278,
Sziília 303,
Szikszó 259, 261, 262,
Szil-völgy 11,
Szilézia 147,
Szina 126,
Szob 25,
Szoboszló 61, 68, 204, 255, 257, 258, 263, 272,
Sztarij Krím 316,
Szudak 316,

- T -

Taktabáj /Báj/ 75, 142, 167,
Taktaköz 10, 12, 13, 16, 38, 147,
Tállya 14, 56, 57, 60, 68, 87, 119, 192, 207,
262, 278, 285, 314,
Tarbug 56,
Tarca 192,
Tarcál 13, 35, 36, 37, 53, 55, 56, 57, 60, 61, 67,
69, 70, 72, 75, 87, 88, 93, 97, 100, 111, 112,

115, 116, 119, 144, 160, 192, 207, 210, 261,
262, 265, 266, 278,
Tardos 60, 61,
Tarján 61, 68,
Tata 58,
Téglás 61,
Thocoyd 42,
Thoroyd 42,
Thorzol-hegy 54,
Timár 262,
Tisza 9, 12, 13, 14, 15, 22, 25, 26, 38, 40, 40,
41, 42, 54, 57, 69, 100, 125, 139, 147, 152, 181,
190, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 212, 213,
214, 220, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 265,
268, 271, 272, 276, 277, 290, 295,
Tiszabecs 14,
Tiszadob 275,
Tiszafüred 41, 255, 263, 268,
Tiszakeszi 24,
Tiszaladány 75, 142,
Tiszalök /Lök/ 16, 75, 262,
Tiszalúc 260,
Tiszántúl 147, 255, 263, 267, 268,
Tiszatarján 75,
Tiszavasvári 16,
Togliamento 315,
Tokaj /Dél-Afrika/ 317,
Tokaj-Hegyalja 9, 13, 15, 87, 93, 134, 159, 161,
163, 186, 192, 193, 255, 263, 305,
Tokaji-hegy 10, 11, 12, 13, 160, 308,
Tokaji-kapu 9,
Tolcsva 57, 111, 119, 278, 291,
Torna 192,
Torontál 58,
Török Birodalom 148,
Törökország 185,
Trácia 303,
Trencsén 78,

- U -

Udvar 54,
Udvard 54,
Udvarhely 54,
Újfalu 56, 57,
Újvár 56,
Ung 14, 54,
Uppony 303,

- V -

Vác 26, 38, 258,
Vág 264,
Vámspércs 61,
Vámosújfalú 60, 61, 69, 291,
Várad 57, 59, 75, 77,

Varannó 126,
Varjas 61, 68,
Vásárosnamény 14,
Vatta 268,
Vécse 41, 54,
Velence 70,
Verebes 10,
Vereckei-hágó 38,
Victoria állam 317,
Vid 61,
Világosvár 58,
Visegrád 55,
Viss 23, 61,
Visztula 276,
Vizsoly 56, 262,

- W -

Westfália 303,

- Z -

Zalkod 40,
Zamárdi 26,
Zaránd 58,
Zemplén 14, 35, 38, 53, 55, 56, 57, 60, 111, 125,
126, 127, 142, 147, 150, 151, 183, 206, 255,
260, 272, 278, 283, 306, 308,
Zempléni (Tokaji)-hegység 10, 13,
Zilah 91, 258,
Zúgó völgy 74,

- Zs -

Zsaró-fok 181,
Zsolca 267,

A KIADÓ UTÓSZAVA!

Tudjuk, nem szokás a kiadónak holmi utószóval előhozakodnia, egy megjelent kötetben. Pedig a mindenkori kiadók mccénási szerepe ezt tegnap is, ma is indokolttá tehetné volna, s teheti napjainkban is. Az a költség, amivel egy ilyen (Tokajra gondolva) reprezentatív művelődési vállalkozás együtt jár, minden könyvbarát előtt ismert lehet. Aki Tokaj-tisztelő, annak ezt az erőfeszítést igazán méltányolnia kell! Sőt azt is tudják a könyvbarátok, hogy a múlt évekkel párhuzamosan emelkedtek a kiadás költségei - a papír, a festék, az energia-árak, sőt az ÁFA is - s más indokok alapján is emelkedtek kiadásaink. Egy azonban nem, a szellemi munka értéke. Mi a kiadók csak köszönettel tartozunk szerzőinknek, akik elfogadták az 1990-es szerződésben kínáltakat, s nem reklamáztak sem emelésért, sem pótlásért. Elnézést kell kérnünk tőlük azok nevében is, akik okkal vagy ok nélkül nem tudták tartani a vállalt határidőt. Pedig az itt mutatkozó 18 hónapos késedelem a kiadót egy milliós többletkiadással tehelte! Miközben azért is, másért is a vállalkozást veszély fenyegette. Néhány szerző visszalépett. Másoknak ezért váratlan, terhes feltételeket kellett vállalniuk. El kell mondanunk azt is, bízunk abban, hogy "TOKAJ TÖRTÉNETÉ"-nek megjelenését méltó érdeklődés kíséri. E várakozásunkban csalódtunk. Az előfizetésből befolyt összeg a tényleges költségek 2 %-át sem éri el. Az ilyen jelentős mű kiadása tehát nem lehet nyereséges vállalkozás egy Tokaj méretű település számára. Az olvasónak tudnia kell, hogy az első erőtlen kísérlet egy új "történeti monográfia" megírására a város 900 éves ünneplése során történt. Majd egy ettől korszerűbb vállalkozáshoz az első lépések 1986-ban történtek. Ezt 1989-ben határozott döntés zárta le, a város vezetése megbízta dr. Orosz István professzort a szerkesztés teendőivel. (Mád szülöttét.) A szerzői gárda összeállt, a munka beindult.. Az első kötet nyomdába került, majd az olvasó kézbe is vehette. Bízunk abban, hogy a honfoglalás 1100 éves évfordulójának ünneplése közepette kellő figyelem kíséri Tokaj nemes áldozatvállalását!

1995. februárjában

A szerkesztő megjegyzései:

A kiadó által meghirdetett SZEMÉLYI ADATTÁRat az előfizető, a hamarosan megjelenő II. Kötet végén találja.

A történeti sorrendet nem tudtuk megőrizni, ezért a "Tokaji vár története" c. Fejezetet a II. Kötet első tanulmányaként szerepeltetjük.

Ehhez hasonlóan a szerzők névsorát az olvasó a II. kötetben találja meg.

Itt jegyezzük meg, hogy a kötet szövegének szedésében közreműködött még Oszonics Ágnes és Keszei László is. Részmunkájukat technikai szerkesztőnk dolgozta át, s illesztette a jelen munkába.

TARTALOM

Előszó (Májer János)	5
Boros László: A társadalmi termelés földrajzi alapjai	9
Tokaj és környéke természeti földrajza	10
A hegy nagyformái	11
A hegy lösztakarója	11
A Tisza és a Bodrog melletti síksági területek	12
Tokaj és környékének éghajlata	13
A város környékének vízrajza	14
A föld mint gazdasági alap	15
Gazdaság és népesség	16
Irodalom	17
Bencsik János:	
Ember a magyar honfoglalás előtt a Tisza-Bodrog találkozásánál	21
Jegyzetek	28
Révész László:	
Tokaj a magyar honfoglalás és államalapítás korában	35
Jegyzetek	43
Irodalom	45
Módy György: Tokaj története 1200-1526 között	53
Jegyzetek	62
Papp Klára:	
Tokaj birtokosai és a birtoklás története a mohácsi vésztől	
a Rákóczi szabadságharc bukásáig	67
Jegyzetek	80
Orosz István:	
Az uradalmi és paraszti gazdálkodás Tokajban a 16-17. században	87
Jegyzetek	105
Németh Gábor:	
Mezővárosi politika és autonómia Tokajban, 1526-1711	111
Jegyzetek	120
Veres László: Városi ipar és kereskedelem a 16-17. században	125
Jegyzetek	135
Barta János: Kincstári birtoklás és mezővárosi politika	139
Jegyzetek	155
Bencsik János: Városi társadalom 1711-1848 között	159
a., A kincstári mezőváros	159
b., A város társadalma	164
1. A kiváltságos osztály tagjai, a nemesek	167
2. A nem-nemesek társadalma	174
3. Az iparúzők, a kézművesek és a vásározás	178
4. Az idegen származású társadalmi csoportok	183
A görögök	183
A zsidók	186
A cigányok	190
A szlovákok, ruszinok, mecenzéfek és lengyelek	191
Jegyzetek	195

500.

Gyulai Éva: Tokaj városképe a XVIII. században	201
Jegyzetek	223
Levéltári rövidítések.....	227
Irodalom	228
Falussy József: Tokaj szerepe 1848/49-ben	255
Jegyzetek	269
Takács Péter: A polgárosodó kamarai mezőváros	271
A létfeltételek átrendeződése	275
Tokaj mezőgazdasága	277
Iparosok, kereskedők Tokaj társadalmában	283
Az értékteremtés Tokajban a dualizmus korában	289
Tokaj kulturális gyarapodása	292
Tokaj község háztartása	294
Jegyzetek	297
Papp Miklós: A tokaji bor és Európa	303
A tokaji meghódítja Európát	306
Az aranyvenyige nyomában öt földrészen át	314
A tokaji Európán kívül	316
Mai kapcsolatok és szőlő-borproblémák.....	317
Személynévmutató	319
Település- és földrajzihely névmutató	327
A kiadó utószava	333

